اطلاع — اِس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے جسکی فہرست مطول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہے جسکے معائنہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہیں قیمت بھی ازاں اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادے ہیں اُنمین بعض کتب اخلاق و تصوف فارسی و اردو کی درج کرتے ہیں تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو —

کتب اخلاق و تصوف فارسی

شرح مثنوی روم — از ملا بحر العلوم رح مقبول عام سه جلد کامل —

شرح مثنوی روم — از شاہ عبد اللطیف معروف به لطائف معنوی —

شرح مثنوی روم — از ملا محمد رضا معروف بمکاشفات رضوی —

شرح مثنوی مولانا روم — کامل ہر شش دفتر مع المتن از مولوی ولی محمد اکبر آبادی کاغذ سفید —

شرح مثنوی مولانا روم مسمی به جواہر الاسرار از دفتر اول تا دفتر سوم مصنفہ حضرت مولانا حسین بن حسن سبزواری. کاغذ سفید گندہ —

انیس الارواح — از حضرت شیخ معین الدین چشتی —

کلمة الحق — از شاہ عبد الرحمن مع شرح نور مطلق از ملا نور اللہ دربیان وحدت وجود مع دلائل و دفع شکوک —

مکتوبات جوابی شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ

مکتوبات حضرت شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ

مکتوبات امام ربانی — حضرت مجدد الف ثانی —

مطلع الانوار — نظم از طوطی ہند امیر خسرو دہلوی محشی مولانا ابو الحسن فرید آبادی

حدیقہ حکیم سنائی معروف به الہی نامہ محشی جدید کاغذ سفید گندہ —

ایضاً — کاغذ حنائی —

کیمیائے سعادت — از امام غزالی رح معروف متداول

ہدایة المؤمنین — رسالہ دربیان صحبت صالحین از ملا معین الدین —

مطالب رشیدی — از حضرت تراب علی شاہ قلندر قدس سرہ —

نفحات الانس — مع سلسلة الذہب از ملا عبد الرحمن جامی رح —

مصباح الہدایة — ترجمہ عوارف از حضرت شاہ محمود کاشانی —

فوائد سعدیہ — از قاضی ارتضی علیخان تصوف میں

پندنامہ عطار — از حضرت شیخ فرید الدین —

منطق الطیر — از شیخ فرید الدین عطار قدس سرہ —

مے باقی شنید — رموز تصوف قابل دید از شاہ رفعتی —

مرغوب القلوب — مصنفہ مولانا شمس الدین قدس سرہ —

رشحات تذکرہ اولیا — از ملا حسین واعظ کاشفی

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
تعجب آدم از فضل ابلیس	۹۶	شکایت اہل زندان	۱۱۳	انکار فلسفی در آبہ آہ	۱۲۶	خواندن محتسب مستی را	۱۵۳
بقیہ قصہ حضرت علیؓ	۹۷	تتمہ قصہ مفلس	۱۱۴	مناجات شبان با حق تعالی	۱۲۹	دوم بار سخن آوردن	〃
افتادن رکابدار	〃	فی المناجات	۱۱۵	وحی آمدن بموسیٰ	۱۲۹	نصیحت رسولؐ	۱۵۵
فتح طلبیدن پیغمبرؐ	〃	تمثیل بحقیقت سخن	۱۱۶	باز وحی آمدن بموسیٰ	〃	ذکر دشواری عذاب	〃
گفتن علی با قرین خود	۹۸	ملامت مردان شخصے را	۱۱۷	سوال موسیٰ از حق تعالی	۱۴۰	ذکر قوم موسےٰ	〃
خاتمہ دفتر اول	۹۹	امتحان بادشاہ دو غلام را	۱۱۸	رنجانیدن خفتہ را	۱۴۲	مثال معنی مومن با قدر آو	۱۵۶
فہرست دفتر دوم		براہ آوردن بادشاہ یکی را	۱۱۹	حکایت مرد ابلہ	۱۴۳	دعا و توبہ آموختن	۱۵۷
		قسم غلام بر صدق خود	۱۲۰	گفتن سائل نابینا	۱۴۴	بیدار کردن ابلیس معاویہ را	۱۵۸
ہلال پنداشتن شخص	۱۰۲	پرسیدن حال از غلام دیگر	۱۲۲	گفتن موسیٰ گوسالہ پرست را	۱۴۵	جواب ابلیس معاویہ را	〃
در دیدن شخص ماری را	۱۰۳	حسد حشم بران بندہ	۱۲۴	ترک پندان مغرور را	۱۴۶	تقریر معاویہ مکر ابلیس	۱۵۹
التماس ہمراہ عیسیٰ	〃	گرفتاری باز میان جغدان	۱۲۵	تملق دیوانہ با جالینوس	〃	باز جواب ابلیس معاویہ را	〃
انداز کردن صوفی	〃	کلوخ انداختن تشنہ	۱۲۶	سبب پریدن مرغی	۱۴۷	عنف معاویہ با ابلیس	۱۶۰
مشورت خدا با فرشتگان	۱۰۴	حکایت	۱۲۷	تتمہ قصہ مرد مغرور	〃	نالیدن معاویہ بحق تعالیٰ	〃
بیگانگی تقریر معنی حکایت	〃	در معنی فی التاخیر	۱۲۸	رفتن رسول بعیادت صحابی	۱۴۸	تقریر ابلیس تلبیس خود را	〃
التزام کردن خادم	〃	تمثیل از خواندن آب	۱۳۰	وحی بموسیٰ	〃	الحاح معاویہ ابلیس را	۱۶۱
گمان کاروانیان	۱۰۵	آمدن دوستان	۱۳۱	جدا کردن باغبان	〃	شکایت قاضی از آفت	〃
یافتن شاہ باز را	۱۰۷	فہم کردن مریدان	۱۳۲	رجوع بقصہ مریض	۱۴۹	باقرار آوردن معاویہ	〃
حلوا خریدن شیخ احمد	۱۰۹	رجوع بحکایت ذوالنون	〃	رفتن بایزید بسطامی بکعبہ	〃	راست گفتن ابلیس ضمیر خود را	۱۶۲
زندہ شدن استخوان	۱۱۰	امتحان خواجہ لقمان را	〃	حکایت پیر و مرید	۱۵۰	فضیلت حسرت خوردن	〃
خاریدن روستائی شیر را	۱۱۱	ظاہر شدن فضل لقمان	۱۳۴	دانستن پیغمبر سبب بیماری	〃	تتمہ اقرار ابلیس	〃
فروختن صوفیان بہیمہ را	〃	تتمہ قصہ حاسدان	۱۳۵	عذر دانک با سید	۱۵۲	تصدیق کردن معاویہ	〃
قصہ مفلس زندانی	۱۱۳	عکس تعظیم پیغام سلیمانؑ	۱۳۶	عجبیات در سخن آوردن	〃	گریختن از دزد دست	〃

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
قصہ منافقان	۱۶۲	کرامات شیخ متہم شدہ	۱۷۷	فریفتن روستائی	۱۹۳	خواب دیدن فرعون لعین	۲۰۷
اندیشیدن یکی از اصحاب	۱۶۴	تشنیع زدن صوفیان	۱۷۸	قصہ اہل سبا	۱۹۴	بیدار آمدن فرعون	〃
سترو شدن پیالۂ	۱۶۵	عذر فقیر با شیخ	〃	جمع آمدن اہل آفت	۱۹۵	حکایت تمثیل	〃
امتحان کردن ہر چیزے	〃	بیان دعوی	۱۷۹	باقی قصہ اہل سبا	۱۹۶	بازگشتن فرعون	〃
فائدہ حکایت شیر	۱۶۶	سجدہ کردن یحیی در شکم	۱۸۰	بقیہ قصہ رفتن خواجہ	۱۹۷	جمع آمدن عمران	۲۰۸
تفسیر قصہ مسجد ضرار	۱۶۷	اشکال نادانان	〃	دعوت باز بطان را	〃	وصیت عمران جفت را	〃
حکایت چہار ہندو	〃	سخن گفتن بزبان حال	〃	رجوع بحکایت خواجہ	۱۹۸	ترسیدن فرعون	〃
قصہ غزان کشتن مردے	۱۶۸	پدید آمدن سخن باطل	۱۸۱	قصہ اصحاب ضروان	〃	پیدا شدن ستارہ موسیٰ	〃
بیان حال خود پرستان	〃	جستن درخت	〃	روان شدن خواجہ	۱۹۹	خواندن فرعون زنان را	۲۰۹
حکایت ہیز پیش طبیب	۱۶۹	شرح شیخ سر درخت را	〃	رفتن خواجہ مع قوم	۲۰۰	بوجود آمدن موسیٰ	〃
قصہ کودک	〃	منازعت چہار کس	۱۸۲	نواختن مجنون سگ را	〃	وحی آمدن بمادر موسیٰ	۲۱۰
ترسیدن کودک	۱۷۰	برخاستن مخالفت	〃	رسیدن خواجہ مع قوم	۲۰۱	حکایت مارگیرے	〃
قصہ تیر اندازی	〃	قصہ بط بچگان	۱۸۴	افتادن شغال در خم	۲۰۳	بیان پاسخہا و تہدیدہا	۲۱۱
حکایت اعرابی	۱۷۱	حیران شدن حاجیان	۱۸۵	چرب کردن مردلافی	〃	جواب موسیٰ	〃
کرامات ابراہیم ادہم	〃	فہرست دفتر سوم		ایمن بودن بلعم باعور	〃	پاسخ فرعون موسیٰ را	〃
شوریدن مجلس عارف	۱۷۲			بردن گربہ دنبہ را	۲۰۵	مہلت موسیٰ فرعون را	۲۱۲
طعنہ زدن بیگانہ	۱۷۳	قصہ دانائے	۱۹۰	دعوی طاؤسی شغال	〃	فرستادن فرعون ساحران	۲۱۳
بقیہ قصہ ابراہیم ادہم	۱۷۴	بقیہ قصہ متعرضان	〃	دعوی فرعون الوہیت	〃	رفتن دو تن ساحر	۲۱۵
دعوی کردن شخصے	۱۷۵	رجوع بحکایت ساوان	۱۹۱	تفسیر ولتعرفنہم آہ	۲۰۶	جواب ساحر مردہ	〃
بقیہ قصہ طعنہ زندہ	〃	بیان خطای محجوبان	۱۹۲	قصہ ہاروت و ماروت	〃	تشبیہ قرآن بعصائے موسیٰ	〃
گفتن عائشہ پیغمبر را	۱۷۶	امر کردن حق تعالیٰ	〃	سستی نر از دیدن مادہ	〃	بقیہ حکایت موسیٰ	۲۱۶
پوشیدن موش	〃	در بیان اللہ گفتن	〃	تمنائے ہاروت	〃	جمع آمدن	〃
بہار را۔		نیاز مند۔		و ماروت۔		ساحران۔	

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
اختلاف در چگونگی	۲۱۷	مضطر شدن فقیر	۲۲۷	ہفت مرد شدن	۲۳۵	گریختن عیسیٰ	۲۴۷
دعوت نوح پسر را	۲۱۸	متہم شدن شیخ با دزدان	〃	پیش رفتن دقوقی	۲۳۶	قصہ اہل سبا	〃
توفیق بیان دو حدیث	۲۱۹	کرامات شیخ اقطع	〃	باز پیش رفتن دقوقی	۲۳۷	شرح کور و دوربین	۲۴۸
حیرت مانع بحث است	〃	سبب جرأت ساحران	۲۲۸	اقتدا کردن قوم	〃	قصہ خرمی اہل سبا	۲۴۹
بیان صحابہ حافظ کشتی نبوده	〃	شکایت استر	〃	اشارت سلام آن	۲۳۸	آمدن سیزده پیغمبر	〃
داستان مشغولی عاشق	۲۲۰	اجتماع خر عربی	۲۲۹	شنیدن دقوقی	〃	جواب قوم انبیا را	〃
حکایت مردی که دعا میکرد	۲۲۱	جنبش نکردن آن شیخ	〃	تصورات مرد حازم	〃	جواب انبیا قوم را	〃
دیدن گاو در خانہ	۲۲۲	عذر گفتن شیخ	۲۳۰	دعای شفقت دقوقی	۲۳۹	سخره داشتن قوم	۲۵۰
علم را دو پر است	۲۲۳	قصہ خواندن شیخ	〃	انکار آن جماعت	۲۴۰	متہم داشتن قوم	〃
رنجوری آدمی بوہم	〃	صبر کردن لقمان	〃	شرح طالب و مطلوب	۲۴۱	حکایت خرگوش	۲۵۱
عقول خلق متفاوت است	〃	بقیہ قصہ انبیا	۲۳۱	رفتن ہر دو خصم پیش داود	〃	جواب گفتن انبیا	〃
در وہم افگندن کودکان	〃	قصہ اولیا که راضی اند	〃	شنیدن داود	۲۴۲	ہرکس را رسد مثال آن روان	۲۵۲
رنجوری فرعون بوہم	۲۲۴	سوال کردن بہلول	۲۳۲	حکم داود علیه السلام	۲۴۳	مثل زدن آن قوم نوح	〃
رنجوری استاد بوہم	〃	قصہ دقوقی	〃	تشنیع کردن آن شخص	〃	حکایت دزد که حفره می کند	〃
در جامہ خواب افتادن	〃	باز قصہ دقوقی رحمہ	۲۳۳	رفتن داود علیه السلام	〃	جواب آن مثل	۲۵۳
در وہم افگندن استاد را	〃	سر طلبی موسی خضر را	〃	باز حکم داود علیه السلام	〃	بیان معنی حزم	〃
خلاصی کودکان از مکتب	〃	باز قصہ دقوقی رحمة الله علیه	〃	باز حکم داود بر جماعت خلق	۲۴۴	وفای مثال آن مرغ	۲۵۴
بعیادت رفتن یاران	۲۲۵	مثال ہفت شمع	۲۳۴	عزم کردن داود	〃	حکایت نذر سگان	〃
تن روح را چون لباس است	〃	شدن آن ہفت شمع	〃	گواہی دادن دست و پا	〃	منع کردن منکران	۲۵۵
حکایت درویش	〃	نمودن آن شمعہا	〃	بیرون رفتن خلائق	۲۴۵	جواب انبیا علیهم السلام	〃
دیدن زرگر عاقبت کار را	〃	نمودن آن ہفت مرد	〃	قصاص فرمودن داود	〃	مکرر کردن آن منکران حجت	〃
قصہ زاہد کوہی	۲۲۶	مخفی بودن درختان	〃	نفس آدمی بجای آن خونی است	〃	باز جواب انبیا	〃
تشنیع زدن عام بفقیر	〃	یک درخت شدن	۲۳۵	مثال	۲۴۶	مکرر کردن قوم اعتراض را	۲۵۶

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
بازجواب گفتن انبیا	٢٥٦	خبر دادن خروس	٢٦٥	پرسیدن معشوق از عاشق	٢٧٦	رفتن انبیا بکوبها	٢٨٦
حکمت در آفریدن دوزخ	٢٥٧	و دیدن آن شخص	٢٦٦	منع دوستان او را	〃	تشبیه اولیا و کلام او	〃
بیان آنکه حق تعالی آه	〃	دعا کردن موسیٰ	〃	جواب مرد عاشق	〃	تفسیر یا جبال آه	〃
قصه عشق صوفی	〃	اجابت کردن حق تعالیٰ	〃	رو نهادن آن عاشق	٢٧٧	جواب طعنه زننده	٢٨٧
منصوص بودن مقبولیت	٢٥٨	حکایت آن زن آه	٢٦٧	در آمدن آن عاشق	〃	مثل زدن در رسیدن	〃
حکایت امیر و غلامش	〃	در آمدن حمزهٔ	〃	جواب دادن عاشق	〃	بقیه قصه مهمان	٢٨٨
نومید شدن انبیا	٢٥٩	جواب حمزه علیه السلام	〃	رسیدن عاشق بمعشوق	٢٧٨	تفسیر آیه و اجلب آه	〃
ایمان مقلد خوف و رجا	〃	حیله دفع مغبون	٢٦٩	حکایت آن مسجد آه	〃	پرسیدن آنکه طالع	〃
سعی حسد بیشان ابدا آه	٢٦٠	وفات یافتن بلال	〃	آمدن مهمان در آن مسجد	〃	ملاقات عاشق	٢٨٩
حکایت منبل	〃	حکمت پیران شدن آن	〃	ملامت اهل مسجد	٢٧٩	جذب بر غضب	٢٩٠
قصه فریاد رسول صلعم	〃	تشبیه دنیا	٢٧٠	جواب عاشق تحاذا	〃	منجذب شدن جان	〃
شکایت شدن از غیب	٢٦١	غفلت و غیره ازین بیت	〃	عشق جالینوس	〃	فتح غرائم	٢٩١
دیدن خواجه غلام را	〃	تشبیه نص مطلق	٢٧١	ملامت اهل مسجد	٢٨٠	نظر کردن پیغمبر صلعم	〃
در بیان آنکه حق تعالیٰ آه	٢٦٢	آداب المستمعین	〃	گفتن شیطان با قریش	٢٨١	تفسیر آیه ان تستفتحوا آه	〃
آمدن زنی کافره با طفل	〃	شناختن حیوانی بوی عدو	〃	مکر کردن عاذلان	٢٨٢	بیرا گشتن رسول صلعم	٢٩٢
ربودن عقاب موزه	٢٦٣	فرق میان دانستن	٢٧٢	جواب گفتن مهمان	〃	تفسیر ثم تفتنوا فی آه	〃
وجه عبرت گرفتن	〃	جمع و تفریق میان آه	〃	تمثیل گریختن مومن	٢٨٣	آگاه شدن پیغمبر صلعم	〃
التماس عا نمودن شخصے	٢٦٤	مسئلهٔ فنا و بقا	٢٧٣	تمثیل بیمار شدن	〃	جواب رسول صلعم	〃
وحی آمدن از حق تعالیٰ	〃	قصه وکیل صدر جهان	〃	عذر گفتن کدبانو	٢٨٥	بیان آنکه طاغی آه	٢٩٣
قانع شدن آن مرد	〃	پیدا شدن روح القدس	〃	بقیه قصه مهمان	〃	جذب شوق عاشق	٢٩٤
جواب خروس سگ را	٢٦٥	گفتن روح القدس	٢٧٥	ذکر با اندیشیدن	〃	رسیدن بخاری	〃
خجل شدن	〃	عزم کردن آن	〃	تفسیر حدیث ان للقرآن	٢٨٦	داد خواستن	〃
خروس		وکیل۔		الیٰ آخره		پیشه	

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
امر کردن سلیمانؑ	۲۹۵	قصہ مسجد اقصیٰ	۳۱۱	چارہ کردن سلیمانؑ	۳۲۲	تفسیر واما الذین آہ	۳۳۶
نواختن معشوق عاشق را	〃	شرح انا المومنون آہ	〃	یاری خواستن حلیمہ	۳۲۳	چالش عقل با نفس	۳۳۷
با خویش آمدن عاشق	۲۹۶	قصہ بنای مسجد اقصیٰ	۳۱۳	حکایت آن پیر آہ	〃	نبشتن آن غلام آہ	〃
حکایت آن عاشق	۲۹۷	آغاز خلافت عثمانؓ	〃	خبر شدن عبدالمطلب	۳۲۴	حکایت فقیر	۳۳۸
یافتن عاشق معشوق را	۲۹۸	در بیان آنکہ آہ	۳۱۴	نشان جستن عبدالمطلب	۳۲۵	نصیحت دنیا	〃
فہرست دفتر چہارم		حدیث مثل امتی آہ	〃	قصہ دعوت سلیمانؑ	〃	عارف را غذا ایست	۳۳۹
		ہدہد فرستادن بلقیس	۳۱۵	مثل قانع شدن	۳۲۶	خطاب با مغروران	〃
تمامی حکایت آن عاشق	۳۰۳	کرامات شیخ عبداللہ	〃	بقیہ دعوت سلیمانؑ	۳۲۷	تفسیر فاوجس آہ	۳۴۰
حکایت واعظ	۳۰۴	بازگردانیدن سلیمانؑ	۳۱۶	عمارت کردن سلیمانؑ	〃	زجر کردن مدعی را	〃
سوال کردن شخصے	〃	قصہ عطار	〃	قصہ شاعر و صلہ	۳۲۸	نوشتن غلام قصہ را	۳۴۱
خیانت کردن عاشق	〃	دلداری سلیمانؑ	۳۱۷	باز آمدن شاعر	〃	حکایت آن ملک آہ	〃
قصہ صوفی کہ بناگاہ آمد	۳۰۵	دیدن درویشی شیخ را	〃	بردن شاعر شعر را	۳۲۹	دریافتن طبیبان الٰہی	۳۴۲
در بیان آنکہ حق تعالیٰ آہ	〃	درد دل گدازانیدن	۳۱۸	مانستن بدرائی	۳۳۰	مژدہ دادن بایزید	〃
معشوق را امتحان کردن	۳۰۶	تحریص سلیمانؑ	〃	نشستن دیو بر مقام	〃	جواب بایزید	〃
گفتن زن کہ رنج	〃	سبب ہجرت ابراہیمؑ	〃	آمدن ہدہد بر سلیمانؑ	۳۳۱	زادن ابوالحسن	۳۴۳
بیان آنکہ غرض	۳۰۷	حکایت مرد تشنہ	۳۱۹	آموختن پیشہ گورکنی	〃	نقصان اجزای دل	〃
مثل آنکہ دنیا گلخن آہ	〃	در بیان تحمل کردن	〃	قصہ صوفی	۳۳۳	بازگشتن بحکایت علا	〃
قصہ دباغ کہ آہ	۳۰۸	تہدید فرستادن	۳۲۰	غمگین شدن سلیمانؑ	〃	کژ وزیدن باد	۳۴۵
معالجہ کردن برادر	〃	ظاہر گردانیدن سلیمانؑ	〃	بیان آنکہ حصول علم آہ	۳۳۴	شنیدن ابوالحسن	۳۴۶
عذر خواستن	۳۰۹	بقیہ قصہ ابراہیمؑ	۳۲۱	تفسیر یا ایہا المزمل	۳۳۵	رقعہ دیگر نوشتن	〃
عاشق۔		بقیہ قصہ اہل سبا	〃	ترک الجواب جواب	〃	ستودن پیغمبر صلی اللہ	〃
رد کردن معشوق	〃	آزاد شدن	〃	تفسیر حدیث ان اللہ	۳۳۶	علیہ وآلہ وسلم	
گفتن جہودی	۳۱۰	بلقیس۔		الیٰ آخرہ		قصہ شخصے	۳۴۷

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
امیر گردانیدن رسول	۳۴۷	گفتن موسی علیہ السلام	۳۵۹	خشم کردن بادشاہ	۳۶۹	حکایت زن پلید کار	۳۸۳
اعتراض معترض	۳۴۸	شرح کردن موسیٰ	۳۶۰	رنجیدن مغضوب	۳۷۰	باقی قصہ موسیٰ	۳۸۴
جواب پیغمبران	۳۴۹	تفسیر کنت کنزاً آہ	"	گفتن جبرئیل	"	سخت شدن کار	"
قصہ سبحانی ما اعظم شانی	"	غرہ شدن آدمی	"	مطائبت کردن موسیٰ	۳۷۱	دعا کردن موسیٰ	۳۸۵
سبب فصاحت	۳۵۱	باز شرح کردن موسیٰ	۳۶۱	بیان آنکہ روح آہ	"	بیان اطوار خلقت	"
بیان کردن رسول	"	بیان کلموا الناس آہ	"	مثال دیگر درین معنی	۳۷۲	بیان آنکہ خلق آہ	۳۸۶
علامت عاقل تمام	"	معنی حدیث من بشرنی آہ	"	حکایت آن بادشاہ آہ	۳۷۳	رفتن ذوالقرنین	۳۸۷
قصہ آبگیر و صیادان	۳۵۲	مشورت کردن فرعون	"	زن خواستن آہ	۳۷۴	بیان آنکہ مشورت آہ	"
سر حدیث حب الوطن آہ	"	مثل دربار پادشاہ	۳۶۲	اختیار کردن پادشاہ	"	التماس ذوالقرنین	"
حکایت شخصے	"	قصہ زن	۳۶۳	جادوئی کردن	"	نمودن جبرئیل خود را	۳۸۸
قصہ مرغ	۳۵۳	بیان جبر با مومن آہ	۳۶۴	مستجاب شدن دعا	۳۷۵	بیان اعتقاد یہود	۳۹۰
چارہ اندیشیدن	"	مشورت کردن فرعون	"	بیان آنکہ شہزادہ آہ	"	فہرست دفتر پنجم	
عہد کردن احمق	۳۵۴	ترتیب سخن ہامان	۳۶۵	حکایت آن زاہدی آہ	۳۷۶		
مجاوبات موسیٰ	"	فدیہ شدن موسیٰ	"	بیان آنکہ مجموع عالم آہ	۳۷۷	در معنی فخذ اربعۃ آہ	۳۹۳
بیان آنکہ عمارت آہ	۳۵۵	منازعت امیران عرب	۳۶۶	قصہ فرزند عزیز	"	حدیث الکافر یاکل آہ	"
جواب دادن موسیٰ	"	سبیل آمدن	"	حدیث انی لاستغفر اللہ	۳۷۸	در حجرہ گشادن	۳۹۴
نفی کردن موسیٰ	۳۵۶	تمامی حدیث موسیٰ	"	بیان آنکہ عقل جزوی آہ	"	رجوع آن کافران	"
بیان آنکہ ہر حس آہ	"	در بیان آنکہ شناسائی	"	بیان آیہ یا ایہا الذین	۳۷۹	نواختن مصطفیٰ صلی اللہ	۳۹۵
جملہ این جہانیان۔	۳۵۷	الیٰ آخرہ		الیٰ آخرہ		علیہ وآلہ وسلم	
بیان آنکہ تن	۳۵۸	بحث سنی و فلسفی	۳۶۷	شکایت استر با شتر	"	اعمال ظاہر گواہ اند	۳۹۶
ہر یک آہ		در آتش رفتن سنی	"	تصدیق کردن اشتر	۳۸۰	پاک کردن حقتعالیٰ	"
باز گفتن موسیٰ	"	تفسیر آیہ وما خلقنا آہ	۳۶۸	لابہ کردن قبطی	۳۸۱	باز استعانت کردن	۳۹۷
در توبہ باز ست	۳۵۹	وحی کردن حقتعالیٰ	۳۶۹	درخواستن قبطی	۳۸۲	گواہی دادن قول و فعل	"

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
در بیان نورے	۳۹۷	جواب طاؤس	۴۰۶	در مناجات	۴۱۹	بیان آنچہ میشود	۴۳۵
ایمان عرض کردن	۳۹۸	در بیان ہنرہا	〃	سوال شاہ از مدعی	۴۲۰	حکمت نظر کردن	۴۳۶
بیان آنکہ نوری آہ	〃	در صفت آن بیجو آہ	۴۰۷	حکایت آن عاشق آہ	〃	بیان خلق الجان	〃
انکار اہل تن	〃	در بیان ماسوی	۴۰۸	سیکے از عالمے	۴۲۱	آہ	
مناجات طلب	۳۹۹	اللہ آہ		پرسید		معنی ارنا الاشیاء	۴۳۷
مقام		سبب کشتن ابراہیمؑ	۴۰۹	مریدے درآمدن آہ	〃	بیان اتحاد عاشق	۴۳۸
تشبیہ عقل بجبرئیلؑ	〃	در مناجات از حق	〃	بقیہ حال مرید	۴۲۲	پرسیدن معشوقی	〃
تمثیل در روشہا	〃	در حدیث ارجعوا آہ	۴۱۰	داستان آن کنیزک آہ	۴۲۳	آمدن آن امیران آہ	۴۳۹
در معنی یاحسرة آہ	〃	بیان صفت حقانیان	۴۱۱	تمثیل تلقین شیخ	۴۲۵	بازگردیدن نمامان	۴۴۰
سبب نام نہادن فرجی	۴۰۰	حکایت خوارزم شاہ	〃	صاحبدلی بخواب سگی دید	〃	حوالہ کردن سلطان	〃
فی المناجات	〃	بقیہ قصہ آہو	۴۱۲	قصہ اہل ضروان	۴۲۶	فرمودن شاہ ایاز را	〃
صفت طاؤس	۴۰۱	در معنی انی اری آہ	۴۱۳	بیان عطاے حق	۴۲۷	تعجیل فرمودن شاہ	۴۴۱
لطف در قہر پنہان ہست	〃	سبب کشتن ابراہیمؑ	〃	بیان ابتدای خلقت	۴۲۸	در صفت خاموشی	〃
در تفاوت عقول	۴۰۲	در معنی لقد خلقنا آہ	۴۱۴	فرمان بمیکائیلؑ	〃	بیان آنکہ کسے آہ	۴۴۲
حکایت عرب و سگ او	〃	تفسیر الا الذین آہ	〃	قصہ قوم یونسؑ	۴۲۹	رسیدن زن بخانہ	〃
در بیان آنکہ ہیچ آہ	۴۰۳	مثال عالم نیست ہست نما	۴۱۵	فرستادن اسرافیلؑ را	〃	بیان توبہ نصوح	۴۴۳
حکایت آن حکیم آہ	۴۰۴	در معنی لابد من قرین آہ	۴۱۶	فرمان بعزرائیلؑ	۴۳۰	بیان دعای عارف	〃
در بیان آنکہ صفا آہ	〃	در معنی وہو معکم آہ	〃	بیان مخلوقی آہ	〃	توبہ جستن نصوح	۴۴۴
در معنی لا رہبانیة آہ	۴۰۵	در معنی من جعل الہموم آہ	〃	جواب حق عزرائیلؑ را	۴۳۱	پیدا شدن گوہر	〃
بیان آنکہ ثواب آہ	〃	در معنی رباعی	۴۱۷	بیان وخامت چرب بینا	۴۳۲	بازخواندن شاہزادہ	۴۴۵
در حدیث مامات من آہ	〃	قصہ آن شخص آہ	〃	در جواب آن مغفل آہ	〃	بیان کسے کہ توبہ کند	〃
پشیمان شدن حکیم	۴۰۶	سبب عداوت عام	۴۱۸	فیما یرجی من آہ	۴۳۳	تشبیہ کردن قطب	۴۴۶
بیان آنکہ عقل آہ	〃	بیان مرد بدکار	〃	قصہ ایاز و حجرہ او	۴۳۴	اطاعت روباہ شیر را	〃

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
دیدن خرسقائی	۴۴۶	درمعنی لولاک لما آہ	۴۵۵	بازجواب کافر جبری	۴۶۶	تمثیل فکر ہر روز بینہ	۴۷۷
جواب روباہ خررا	۴۴۷	رفتن شیخ بخانہ	۴۵۶	رجوع بحکایت ایاز	۴۶۷	دیگربار خطاب شاہ	۴۷۸
جواب خرروباہ را	〃	گریان شدن امیر	〃	تسلی کردن خویشان	۴۶۸	وصیت پدر دختررا	〃
بازجواب روباہ خررا	〃	اشارہ آمدن شیخ	〃	حکایت جوحی	۴۶۹	وصف لنفضل	۴۷۹
بازجواب خر	〃	دانستن شیخ	۴۵۷	فرمودن شاہ	〃	نصیحت مبارزان	〃
روباہ را۔		ضمیررا۔		ایاز را۔		حکایت عیاض رح	۴۸۰
بازجواب روباہ خررا	۴۴۸	سبب دانستن ضمیررا	〃	دعوت مسلمانی گبررا	〃	حکایت مجاہدے	〃
جواب خرروباہ را	〃	غالب شدن مکر روباہ	〃	حکایت آن موذن آہ	۴۷۰	دیگر۔	
مثل درآنکہ درمحنر آہ	〃	درفضیلت جوع	۴۵۸	رجوع بحکایت گبر	〃	حکایت آن مجاہد آہ	۴۸۱
فرق بیان سخن کامل ومقلد	۴۴۹	تمثیل درصبر وقناعت	〃	مثل آوردن گبر	۴۷۱	رجوع بحکایت مجاہد	〃
زبون شدن خر	۴۵۰	حکایت مریدے	〃	حکایت آن امیر	〃	حکایت خلیفہ مصر	〃
حکایت آن مخنث آہ	〃	حکایت گاو حریص	〃	حکایت ضیاء بلخ	۴۷۲	ایثار صاحب موصل	〃
یضرب مثلاً بالبعوضۃ آہ	〃	صید کردن شیر خررا	۴۵۹	خبریافتن امیر	۴۷۳	مراجعت پہلوان	۴۸۲
غالب شد مکر روباہ	〃	حکایت راہب	〃	حکایت مات کردن	〃	وصیت کردن کنیزک را	۴۸۳
حکایت آن شخص آہ	۴۵۱	دعوت مسلمانی مغی را	۴۶۰	بازرجوع بحکایت امیر	〃	پرسیدن شخصے از بزرگی	〃
بردن روباہ خررا	〃	بیان مثل شیطان	〃	بیان بیطاقتی سالکان	۴۷۴	بیان ضعف عقل	〃
بیان نقض توبہ	۴۵۲	جواب سنی کافررا	۴۶۱	جواب گفتن امیر	〃	آمدن خلیفہ نزد زن	۴۸۴
عتاب خرروباہ را	〃	بیان درک وجدانی	۴۶۲	دست وپای امیر بوسیدن	〃	خندہ کردن کنیزک	〃
جواب روباہ خررا	۴۵۳	حکایت در تقدیر	۴۶۳	بازجواب ودفع امیر	۴۷۵	عزم کردن شاہ	۴۸۵
جواب خرروباہ را	〃	جواب کافر جبری	〃	معنی دان الدار آہ	〃	خواندن خلیفہ پہلوان را	〃
پاسخ روباہ خررا	〃	معنی ماشاء اللہ آہ	۴۶۴	دیگربار خطاب شاہ	۴۷۶	بیان سخن قسمہا	۴۸۶
حکایت شیخ محمد سررزی	۴۵۴	معنی جف القلم آہ	۴۶۵	تمثیل تن آدمی	〃	دادن شاہ گوہر را	〃
آمدن شیخ	〃	حکایت آن درویش آہ	〃	حکایت مہمان	۴۷۷	رسیدن آن گوہر	〃

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
دربیان نورے	۳۹۷	جواب طاؤس	۴۰۶	درمناجات	۴۱۹	بیان انچه میشود	۴۳۵
ایمان عرض کردن	۳۹۸	دربیان هنرها	〃	سوال شاه ازمدعی	۴۲۰	حکمت نظر کردن	۴۳۶
بیان آنکه نوری آه	〃	درصفت آن بیچوآه	۴۰۷	حکایت آن عاشق آه	〃	بیان خلق الجان	〃
انکار اهل تن	〃	دربیان ماسوی	۴۰۸	یکے از عالمے	۴۲۱	آه	
مناجات طلب	۳۹۹	الله آه		پرسید		معنی ارنا الاشیاء	۴۳۷
تمام		سبب کشتن ابراهیم	۴۰۹	مریدے درآمدن آه	〃	بیان اتحاد عاشق	۴۳۸
تشبیه عقل بجبرئیل	〃	درمناجات ازحق	〃	بقیه حال مرید	۴۲۲	پرسیدن معشوقی	〃
تمثیل درروشها	〃	درحدیث ارجموا آه	۴۱۰	داستان آن کنیزک آه	۴۲۳	آمدن آن امیران آه	۴۳۹
درمعنی یاحسرة آه	〃	بیان صفت حقانیان	۴۱۱	تمثیل تلقین شیخ	۴۲۵	بازگردیدن نمامان	۴۴۰
سبب نام نهادن فرجی	۴۰۰	حکایت خوارزم شاه	〃	صاحبدلی بخواب سگی دید	〃	حواله کردن سلطان	〃
فی المناجات	〃	بقیه قصه آهو	۴۱۲	قصه اهل ضروان	۴۲۶	فرمودن شاه ایاز را	〃
صفت طاؤس	۴۰۱	درمعنی انی ارنی آه	۴۱۳	بیان عطاے حق	۴۲۷	تعجیل فرمودن شاه	۴۴۱
لطف درقهر پنهان ست	〃	سبب کشتن ابراهیم	〃	بیان ابتدای خلقت	۴۲۸	درصفت خاموشی	〃
درتفاوت عقول	۴۰۲	درمعنی لقد خلقنا آه	۴۱۴	فرمان بمیکائیل	〃	بیان آنکه کسے آه	۴۴۲
حکایت عرب و سگ او	〃	تفسیر الا الذین آه	〃	قصه قوم یونس	۴۲۹	رسیدن زن بخانه	〃
دربیان آنکه هیچ آه	۴۰۳	مثال عالم نیست هست نما	۴۱۵	فرستادن اسرافیل را	〃	بیان توبه نصوح	۴۴۳
حکایت آن حکیم آه	۴۰۴	درمعنی لابد من قرین آه	۴۱۶	فرمان بعزرائیل	۴۳۰	بیان دعای عارف	〃
دربیان آنکه صفا آه	〃	درمعنی وهو معکم آه	〃	بیان مخلوقی آه	〃	توبه جستن نصوح	۴۴۴
درمعنی لارهبانیة آه	۴۰۵	درمعنی من جعل الهموم آه	〃	جواب حق عزرائیل را	۴۳۱	پیدا شدن گوهر	〃
بیان آنکه ثواب آه	〃	درمعنی رباعی	۴۱۷	بیان وخامت چربه بینا	۴۳۲	بازخواندن شاهزاده	۴۴۵
درحدیث ما مات من آه	〃	قصه آن شخص آه	〃	درجواب آن مغفل آه	〃	بیان کسے که توبه کند	〃
پشیمان شدن حکیم	۴۰۶	سبب عداوت عام	۴۱۸	فیما یرجی من آه	۴۳۳	تشبیه کردن قطب	۴۴۶
بیان آنکه عقل آه	〃	بیان مرد بدکار	〃	قصه ایاز و حجره او	۴۳۴	اطاعت روباه شیر را	〃

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
دیدن خرسقائی	۴۴۶	درمعنی لولاک لما آه	۴۵۵	بازجواب کافرجبری	۴۶۶	تمثیل فکر هرروزینه	۴۷۷
جواب روباه خررا	۴۴۷	رفتن شیخ بخانه	۴۵۶	رجوع بحکایت ایاز	۴۶۷	دیگربار خطاب شاه	۴۷۸
جواب خرروباه را	〃	گریان شدن امیر	〃	تسلی کردن خویشان	۴۶۸	وصیت پدردختررا	〃
بازجواب روباه خررا	〃	اشاره آمدن شیخ	〃	حکایت جوحی	۴۶۹	وصف ضعف دل	۴۷۹
بازجواب خر	〃	دانستن شیخ	۴۵۷	فرمودن شاه	〃	نصیحت مبارزان	〃
روباه را۔		ضمیر را۔		ایاز را۔		حکایت عیاض رح	۴۸۰
بازجواب روباه خررا	۴۴۸	سبب دانستن ضمیرها	〃	دعوت مسلمانی گبری را	〃	حکایت مجاهدے	〃
جواب خرروباه را	〃	غالب شدن مکر روباه	〃	حکایت آن مؤذن آه	۴۷۰	دیگر۔	
مثل درآنکه در مخبر آه	〃	درفضیلت جوع	۴۵۸	رجوع بحکایت گبر	〃	حکایت آن مجاهد آه	۴۸۱
فرق بیان سخن کامل و مقلد	۴۴۹	تمثیل درصبر وقناعت	〃	مثل آوردن گبر	۴۷۱	رجوع بحکایت مجاهد	〃
زبون شدن خر	۴۵۰	حکایت مریدے	〃	حکایت آن امیر	〃	حکایت خلیفهٔ مصر	〃
حکایت آن مخنث آه	〃	حکایت گاو حریص	〃	حکایت ضیای دلق	۴۷۲	ایثار صاحب موصل	〃
یضرب مثلاً بالبعوضة آه	〃	صید کردن شیر خررا	۴۵۹	خبر یافتن امیر	۴۷۳	مراجعت پهلوان	۴۸۲
غالب شد مکر روباه	〃	حکایت راهب	〃	حکایت مات کردن	〃	وصیت کردن کنیزک را	۴۸۳
حکایت آن شخص آه	۴۵۱	دعوت مسلمانی مغی را	۴۶۰	بازرجوع بحکایت امیر	〃	پرسیدن شخصے از بزرگی	〃
بردن روباه خررا	〃	بیان مثل شیطان	〃	بیان بیطاقتی سالکان	۴۷۴	بیان ضعف عقل	〃
بیان نقض توبه	۴۵۲	جواب سنی کافررا	۴۶۱	جواب گفتن امیر	〃	آمدن خلیفه نزد زن	۴۸۴
عتاب خرروباه را	〃	بیان درک وجدانی	۴۶۲	دست و پای امیر بوسیدن	〃	خنده کردن کنیزک	〃
جواب روباه خررا	۴۵۳	حکایت در تقدیر	۴۶۳	بازجواب دفع امیر	۴۷۵	عزم کردن شاه	۴۸۵
جواب خرروباه را	〃	جواب کافرجبری	〃	معنی وان الدار آه	〃	خواندن خلیفه پهلوان را	〃
پاسخ روباه خررا	〃	معنی ما شاء الله آه	۴۶۴	دیگربار خطاب شاه	۴۷۶	بیان نحن قسمنا	۴۸۶
حکایت شیخ محمد سررزی	۴۵۴	معنی جف القلم آه	۴۶۵	تمثیل تن آدمی		دادن شاه گوهر را	〃
آمدن شیخ	〃	حکایت آن درویش آه	〃	حکایت مهمان	۴۷۷	رسیدن آن گوهر	〃

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
تشییع امیران ایاز را	۴۸۷	استدعاے امیر ترک	۵۰۷	بروچسپانیدن	۵۲۱	جواب دادن فقیر	۵۳۵
قصد شاہ بقتل امیران	〃	آمدن خضر بنجاشہ	۵۰۸	حکایت رنجور سے	〃	تمامی قصۂ آن فقیر	〃
در معنی لاخیر آہ	۴۸۸	امتحان کردن رسول	〃	رجوع بقصۂ رنجور	۵۲۲	فاش شدن خبر	۵۳۶
مجرم دانستن ایاز	۴۸۹	صلعم		بر تخت نشاندن	۵۲۳	گنجنامہ	〃
فہرست دفتر ششم		آغاز کردن مطرب	〃	سلطان		تسلیم کردن گنجنامہ	〃
		در حدیث موتوا آہ	۵۰۹	قولہ علیہ السلام اللہم خمسین آہ	۵۲۵	آمدن مرید شیخ ابوالحسن	۵۳۸
سوال کردن سائلی	۴۹۵	تشبیہ مغفلی	۵۱۰	بازگشتن بحکایت صوفی	〃	پرسیدن مرید	〃
نکوہیدن	۴۹۶	رسیدن شاعر بحلب	〃	رفتن صوفی	۵۲۶	جواب مرید و زجر کردن آن	〃
ناموسہا		نکتہ گفتن شاعر	〃	ہم در تقریر قصہ	۵۲۷	واگشتن مرید از وثاق	۵۳۹
مناجات	۴۹۷	تمثیل حریص دنیا	۵۱۱	سیلی زدن رنجور	〃	یافتن مرید شیخ را	〃
حکایت غلام ہندو	۴۹۸	سخری زدن شخصے	۵۱۲	سوال صوفی از قاضی	۵۲۸	حکمت در انی جاعل آہ	۵۴۰
صبر فرمودن خواجہ	〃	قصۂ بلال حبشی	۵۱۳	جواب قاضی صوفی را	۵۲۹	بیان معجزۂ ہود	۵۴۱
در حقیقت حکایت	۴۹۹	بازگفتن صدیق رض	۵۱۴	بیان حدیث ان اللہ آہ	〃	رجوع بقصۂ فقیر	۵۴۲
بیان آیہ کلا آہ	۵۰۰	توکیل کردن مصطفٰے	۵۱۵	شنیدن ترک حکایت را	〃	انابت طالب گنج	۵۴۳
آتش زدن در شب	〃	خندیدن یہودی	۵۱۶	دعوی کردن ترک	۵۳۰	الہام آمدن فقیر را	۵۴۴
در حدیث استفت آہ	۵۰۱	معاتبہ کردن رسول	۵۱۷	مضاحک گفتن استاد	〃	داستان سہ مسافر مسلمان	۵۴۵
حسد بردن امیران	〃	قصۂ بلال رض و شوق او	〃	خطا [illegible] نفسے	〃	حکایت شتر و گاو	۵۴۶
حکایت آن صیاد آہ	۵۰۲	رنجور شدن بلال رض	۵۱۸	گفتن درزی ترک را	۵۳۱	مثل بیان صوفی پریشان	〃
بردن دزد قچ را	۵۰۳	بیان آنکہ مصطفٰے آہ	۵۱۹	مثل در تسکین فقیران	〃	بازگشتن بقصۂ گاو	〃
مناظرۂ مرغ با صیاد	〃	حکایت کمپیر نود سالہ	۵۲۰	مکرر کردن صوفی سوال را	〃	رجوع بتقریر ترسا	〃
ہای ہوی کردن طالب	۵۰۵	دعا کردن درویش	〃	حکایت زن با شوہر	۵۳۲	منادی کردن سید	۵۴۸
حوالہ کردن مرغ	〃	وصف عجوز حریص	〃	پرسیدن عارفی از درویش	〃	قصۂ تعلق موش	۵۵۰
حکایت آن عاشق آہ	۵۰۶	سوال سائل از صاحب خانہ	〃	قصۂ فقیر روزی طلب	۵۳۳	تدبیر موش با چغز	۵۵۱

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
سبالغه کردن موش	۵۵۲	دیدن آن سه پسر	۵۷۵	باز آمدن بقصهٔ شهزاده	۵۹۵	رجوع بداستان درویش	۶۱۴
لابه کردن موش	〃	حکایت صدر جهان	۵۷۶	دربیان نوازش شاه	〃	بیان نمودن پسر دوم	۶۱۵
رجوع بحکایت چغز	۵۵۳	حکایت امرود کوسه	۵۷۷	درحدیث جرباموس آه	〃	حکایت کردن پسر سوم	۶۱۶
حکایت سلطان محمود	۵۵۴	درحدیث منهومان آه	۵۷۸	وفات برادر بزرگ	〃	رجوع بحکایت پسر سوم مع حکایات	۶۱۷
قصه چریدن گاو	۵۵۷	بحث شهزادگان	〃	آمدن برادر میانه	۵۹۶	جواب گفتن صوفی	۶۱۸
رجوع بقصه موش	〃	بمجلس کشیدن بادشاه	۵۷۹	بیان استغنای شهزاده	۵۹۱	عرض نمودن هر سه پسر	〃
بردن پریان	۵۵۸	باز رفتن شهزادگان	۵۸۰	جواب حق تعالی	۵۹۹	درحدیث الدنیا سجن آه مع حکایات	۶۱۹
داستان وظیفه دار	۵۵۹	حکایت امرؤ القیس	۵۸۱	ذکر کرامات	۶۰۰	رجوع بحکایت شهزاده	۶۲۰
آمدن جعفر تنها	〃	بیطاقت شدن برادر	۵۸۲	رجوع بقصه پروردن	〃	داستان مطبخی	۶۲۱
رجوع بحکایت مرد	۵۶۱	بیان مجاهد	۵۸۵	رجوع بقصه شهزاده	۶۰۱	حال شهزاده سوم	۶۲۲
استغنا کردن	〃	حکایت مرد میراث یافته	۵۸۶	مثل وصیت کردن	〃	تمثیلات چند	۶۲۳
مثل دو بین	۵۶۳	بیان سبب تاخیر	〃	تمثیل	۶۰۲	بیان حال خود و چند ابیات	۶۲۴
توزیع کردن پا مرد	۵۶۴	دیدن میراثی بخواب	〃	خاتمه لوله الکامل	〃	تاویل سورة القارعة	۶۲۶
گریختن گوسفند	۵۶۵	رسیدن آن شخص بمصر	۵۸۷	وصف حالات مولوی معنوی	۶۰۳	بیان تکون الجبال آه	〃
دیدن خوارزم شاه	۵۶۶	درحدیث الصدق آه	〃	سبب نظم کتاب مثنوی	۶۰۵	بیان فاما من آه	〃
مواخذه یوسف ع	۵۶۷	گفتن عسس خواب ا	۵۸۸	قطعات تواریخ	۶۰۶	رجوع بقصه شهزادگان	۶۲۷
رجوع بحکایت سلطان	۵۶۸	بازگشتن غریب بمصر	۵۸۹	فهرست اختتام		رجوع بحکایت بادشاه	۶۲۸
باز حکایت غریب	۵۷۰	مکر کردن برادران	۵۹۰			اختتام کلام	۶۲۹
گفتن خواجه در جواب	〃	قصه زن جوحی	۵۹۱	آغاز داستان	۶۰۸	رجوع باستمداد	۶۳۰
حکایت آن پادشاه	۵۷۱	رفتن قاضی بخانه زن	۵۹۲	دربیان آنکه کلام جامع [illegible]	از ۶۰۹ تا ۶۱۱	ومناجات —	
بیان استمداد عارف	۵۷۲	درحدیث من کنت آه	۵۹۳	قصه دوشیدن گاو	۶۱۲	خاتم الطبع نظم	۶۳۲
رفتن شهزادگان	۵۷۴	باز آمدن زن جوحی	۵۹۴	درحدیث الدنیا مزرعة آه	〃	تواریخ طبع سابقه	از ۶۳۳ تا ۶۳۴

تمت

احمدك اللهم يا مجيب كل سائل واصلي واسلم على من هو لنا اليك اشرف الوسائل محمد وعترته
المخصوصين بذوي الفضائل والفواضل اما بعد فهذا كتاب اشرقت شموس تحقيقه وازهرت في
سماء الفهوم نجوم تدقيقه قد اخذت البلاغة في زخرفها واشبه الروض من صحيفته اخرتها ومما افرط
محققه في تحقيقه غاية غير لا في تعلق دقيقه نهاية طفق ان يستفهم المستفهم استفهام الدهش
الحائر الهائم الدائر فيقول هذا كتاب مرقوم ام رحيق مختوم او جواهر نجوم ام عقد منظوم وهذه النفثات
الشعرية ام نفحات بنجرام هذا نسيم الارواح ام نسيب الاقداح نهيره بقرام كوثر وهذا فصل البديع ام
فصل الربيع وهذه رياض ازهار ام حياض افكار يجري من تحتها الانهار قد اطردت من منبع البلاغة
انهارها وغردت بالسن الفصاحة اطيارها وزهى وردها وسلا وردها واقتعصارتها وشاقت
نضارتها ومالت بادلة التوحيد خضر اوراقها حتى توصل السالك الحريق الغريق الفاني من غير الله
الباقي بمقام يقول فيه رأيت الحبيب بعينه وراني بعين الله رزقنا واياكم ولقد احسن كاتبه وبانيه
في تهذيب هذا التصنيف واجاد في انشاء هذا التوصيف وعلمنا كيف يكون الاملاء وان الفضل بيد الله
يؤتيه من يشاء واستنطقت لساني ليعرب عن حسن كتبه وترزه فاستعجم واستقدمت جواد قلمي في هذا الميدان
فاحجم فنعم القول قول القائل الماهر كم ترك الاول للآخر وهذا هو قول الذي عليه التعويل ومن ذهب الى
غيره لم يهتد الى سواء السبيل فان فضائل الله ليست محصورة في قوم ولا مختصة بيوم دون يوم
سيم خليل الله الرحيم وتلك حجتنا اتيناها ابراهيم وسلام على ابراهيم ورزقه الله المقام في جنات النعيم
والورود والشوق الى مجاورة سيد اولياء الولي الكريم العلي العظيم امين يا رب الرؤف الحليم

دیباچہ مجلد اول از کتاب مثنوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

هذا الكتاب المثنوي المعنوي وهو أصول أصول أصول الدين في كشف أسرار الوصول واليقين وهو فقه الله
الأكبر وشرع الله الأزهر وبرهان الله الأظهر مثل نوره كمشكاة فيها مصباح يشرق إشراقا أنور من
الإصباح وهو جنان الجنان ذو العيون والأغصان منها عين تسمى عند أبناء هذا السبيل سلسبيلا وعند
أصحاب المقامات والكرامات خير مقاما وأحسن مقيلا الأبرار منه يأكلون ويشربون والأحرار منه
يفرحون ويطربون وهو كنيل مصر شراب للصابرين حسرة على آل فرعون والكافرين كما قال يضل به كثيرا و
يهدي به كثيرا وإنه شفاء الصدور وجلاء الأحزان وكشاف القرآن وسعة الأرزاق وتطييب الأخلاق
بأيدي سفرة كرام بررة يمنعون بأن لا يمسه إلا المطهرون لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه والله
يرصده ويرقبه وهو خير حافظا وهو أرحم الراحمين وله ألقاب أخر لقبه الله تعالى بها واقتصرنا على
هذا القليل والقليل يدل على الكثير والجرعة تدل على الغدير والحفنة تدل على البيدر الكبير يقول العبد
الضعيف المحتاج إلى رحمة الله تعالى محمد بن محمد بن الحسين البلخي تقبل الله منه اجتهدت في تطويل
المنظوم المثنوي المشتمل على الغرائب والنوادر وغرر المقالات ودرر الدلالات وطريقة الزهاد وحديقة
العباد قصيرة المباني كثيرة المعاني لاستدعاء سيدي وسندي ومعتمدي ومكان الروح من جسدي
وذخيرة يومي وغدي وهو الشيخ قدوة العارفين إمام الهدى واليقين مغيث الورى أمين
قلوب ذوي النهى وديعة الله بين خليقته وصفوته في بريته ووصاياه لنبيه وخباياه عند صفيه مفتاح
خزائن العرش أمين كنوز الفرش أبو الفضائل حسام الدين حسن بن محمد بن حسن البلخي المعروف بابن أخي
ترك أبو يزيد الوقت جنيد الزمان صديق ابن صديق ابن الصديق رضي الله عنه وعنهم الأرموي الأصل المنتسب
إلى الشيخ المكرم بما قال أمسيت كرديا وأصبحت عربيا قدس الله روحه وأرواح أخلافه فنعم السلف
ونعم الخلف له نسب ألقت الشمس عليه رداءها وحسب أرخت النجوم لديه أضواءها
لم يزل فناؤهم قبلة الإقبال يتوجه إليها بنو الولاة وكعبة الآمال يطوف بها وفود العفاة ولا زال
كذلك ما طلع نجم وذر شارق ليكون معتصما لأولي البصائر الربانيين الروحانيين السماويين العرشيين
النوريين السكت النظار الغيب الحضار الملوك تحت الأطمار أشراف القبائل أفضل الأفاضل أنوار الدلائل
آمين يا رب العالمين وهذا دعاء لا يرد فإنه دعاء لأصناف البرية شامل والحمد لله وحده
وصلى الله على محمد وآله وعترته حسبنا الله نعم الوكيل ونعم المولى ونعم وتسليمه

دفتر اول مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

بشنو از نی چون حکایت میکند / از جدائیها شکایت میکند
کز نیستان تا مرا ببریده اند / از نفیرم مرد و زن نالیده اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فراق / تا بگویم شرح درد اشتیاق
هر کسی کو دور ماند از اصل خویش / باز جوید روزگار وصل خویش
من بهر جمعیتی نالان شدم / جفت بدحالان و خوشحالان شدم
هر کسی از ظن خود شد یار من / از درون من نجست اسرار من
سر من از ناله من دور نیست / لیک چشم و گوش را آن نور نیست
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست / لیک کس را دید جان دستور نیست
آتش است این بانگ نای و نیست باد / هر که این آتش ندارد نیست باد
آتش عشق است کاندر نی فتاد / جوشش عشق است کاندر می فتاد
نی حریف هر که از یاری برید / پرده هایش پرده های ما درید
همچو نی زهری و تریاقی که دید / همچو نی دمساز و مشتاقی که دید
نی حدیث راه پر خون میکند / قصه های عشق مجنون میکند
دو دهان داریم گویا همچو نی / یک دهان پنهانست در لبهای وی
یک دهان نالان شده سوی شما / های و هوئی در فکنده در سما
لیک داند هر که او را منظر است / کاین فغان این سری هم زان سر است
دمدمه این نای از دمهای اوست / های و هوی روح از هیهای اوست
محرم این هوش جز بیهوش نیست / مر زبان را مشتری چون گوش نیست
گر نبودی ناله نی را ثمر / نی جهان را پر نکردی از شکر
در غم ما روزها بیگاه شد / روزها با سوزها همراه شد
روزها گر رفت گو رو باک نیست / تو بمان ای آنکه چون تو پاک نیست
هر که جز ماهی ز آبش سیر شد / هر که بی روزیست روزش دیر شد
در نیابد حال پخته هیچ خام / پس سخن کوتاه باید والسلام
باده در جوشش گدای جوش ماست / چرخ در گردش اسیر هوش ماست
باده از ما مست شد نی ما ازو / قالب از ما هست شد نی ما ازو
بر سماع راست هر تن چیر نیست / طعمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
بند بگسل باش آزاد ای پسر / چند باشی بند سیم و بند زر
گر بریزی بحر را در کوزهٔ / چند گنجد قسمت یک روزهٔ
کوزهٔ چشم حریصان پر نشد / تا صدف قانع نشد پر در نشد
هر کرا جامه ز عشقی چاک شد / او ز حرص و عیب کلی پاک شد

شاد باش ای عشق خوش سودای ما　　ای طبیب جمله علتهای ما
ای دوای نخوت و ناموس ما　　ای تو افلاطون و جالینوس ما

جسم خاک از عشق بر افلاک شد　　کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا　　طور مست و خر موسی صاعقا

سر پنهان ست اندر زیر و بم　　فاش اگر گویم جهان بر هم زنم
با لب دمساز خود گر جفتمی　　همچو نی من گفتنیها گفتمی

هر که او از همزبانی شد جدا　　بینوا شد گرچه دارد صد نوا
چونکه گل رفت و گلستان درگذشت　　نشنوی زان پس ز بلبل سرگذشت

چونکه گل رفت و گلستان شد خراب　　بوی گل را از که جوییم از گلاب
جمله معشوق ست و عاشق پرده‌ای　　زنده معشوق ست و عاشق مرده‌ای

چون نباشد عشق را پروای او　　او چو مرغی ماند بی پر وای او
پر و بال ما کمند عشق اوست　　موکشانش میکشد تا کوی دوست

من چه گویم هوش دارم پیش و پس　　چون نباشد نور یارم پیش و پس
نور او در یمن و یسر و تحت و فوق　　بر سر و بر گردنم مانند طوق

عشق خواهد کاین سخن بیرون بود　　آینه غماز نبود چون بود
آینه‌ات دانی چرا غماز نیست　　زانکه زنگار از رخش ممتاز نیست

آینه کز زنگ و آلایش جداست　　پر شعاع نور خورشید خداست
رو تو زنگار از رخ او پاک کن　　بعد از آن آن نور را ادراک کن

این حقیقت را شنو از گوش دل　　تا برون آیی بکلی زآب و گل
فهم اگر دارید جان را ره دهید　　بعد از آن از شوق پا در ره نهید

بشنوید ای دوستان این داستان　　خود حقیقت نقد حال ماست آن

حکایت عاشق شدن بادشاه بر کنیزک و خریدن او آن کنیزک را و بیمار شدن کنیزک و درمان بیماری او

نقد حال خویش را گر پی بریم　　هم ز دنیا هم ز عقبی بر خوریم

بود شاهی در زمانی پیش ازین　　ملک دنیا بودش و هم ملک دین
اتفاقا شاه روزی شد سوار　　با خواص خویش از بهر شکار

بهر صیدی میشد او بر کوه و دشت　　ناگهان در دام عشق او صید گشت
یک کنیزک دید شه بر شاهراه　　شد غلام آن کنیزک جان شاه

مرغ جانش در قفس چون می طپید　　داد مال و آن کنیزک را خرید
چون خرید او را و برخوردار شد　　آن کنیزک از قضا بیمار شد

آن یکی خر داشت پالانش نبود　　یافت پالان گرگ خر را در ربود
کوزه بودش آب می نامد بدست　　آب را چون یافت خود کوزه شکست

شه طبیبان جمع کرد از چپ و راست　　گفت جان هر دو در دست شماست
جان من سهل ست جان جانم اوست　　دردمند و خسته‌ام درمانم اوست

هر که درمان کرد مر جان مرا　　برد گنج و در و مرجان مرا
جمله گفتندش که جانبازی کنیم　　فهم گرد آریم و انبازی کنیم

هر یکی از ما مسیح عالمی ست　　هر الم را در کف ما مرهمی ست
گر خدا خواهد نگفتند از بطر　　پس خدا بنمودشان عجز بشر

ترک استثنا مرادم قسوتی ست　　نی همین گفتن که عارض حالتی ست
ای بسا ناورده استثنا بگفت　　جان او با جان استثناست جفت

هر چه کردند از علاج و از دوا　　گشت رنج افزون و حاجت ناروا
آن کنیزک از مرض چون موی شد　　چشم شاه از اشک خون چون جوی شد

از قضا سرکنگبین صفرا فزود　　روغن بادام خشکی می‌نمود
از هلیله قبض شد اطلاق رفت　　آب آتش را مدد شد همچو نفت

سستی دل شد فزون و خواب کم　　سوزش چشم و دل پر درد و غم
شربت و ادویه و اسباب او　　از طبیبان ریخت یکسر آب رو

عاجز شدن طبیبان از معالجه کنیزک و ظاهر شدن بر بادشاه و روی آوردن او بدرگاه بادشاه حقیقی

شه چو عجز آن طبیبان را بدید　　پا برهنه جانب مسجد دوید
رفت در مسجد سوی محراب شد　　سجده گاه از اشک شه پر آب شد

دست بگشاد و کنارانش گرفت / همچو عشق اندر دل و جانش گرفت
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت / وز مقام و راه پرسیدن گرفت
پرس پرسان می‌کشیدش تا بصدر / گفت گنجی یافتم اما بصبر
صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت / میوهٔ شیرین دهد پر منفعت
گفت ای نور حق و دفع حرج / معنی الصبر مفتاح الفرج
ای لقای تو جواب هر سؤال / مشکل از تو حل شود بی قیل و قال
ترجمانی هر چه ما را در دلست / دستگیری هر چه پایش در گلست
مرحبا یا مجتبی یا مرتضی / ان تغب جاء القضا ضاق الفضا
انت مولی القوم من لا یشتهی / قد ردی کلا لئن لم ینته
چون گذشت آن مجلس و خوان کرم / دست او بگرفت و برد اندر حرم

بردن پادشاه طبیب غیبی را بر سر بیمار

قصهٔ رنجور و رنجوری بخواند / بعد از آن در پیش رنجورش نشاند
رنگ رو و نبض و قاروره بدید / هم علاماتش هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند / آن عمارت نیست ویران کرده‌اند
بیخبر بودند از حال درون / استعیذ الله مما یفترون
دید رنج و کشف شد بروی نهفت / لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت
رنجش از صفرا و از سودا نبود / بوی هر هیزم پدید آید ز دود
دید از زاریش کو زار دلست / تن خوشست و او گرفتار دلست
عاشقی پیداست از زاری دل / نیست بیماری چو بیماری دل
علت عاشق ز علتها جداست / عشق اصطرلاب اسرار خداست
عاشقی گر زین سر و گر زان سرست / عاقبت ما را بدان شه رهبرست
هر چه گویم عشق را شرح و بیان / چون بعشق آیم خجل باشم از آن
گرچه تفسیر زبان روشنگرست / لیک عشق بی‌زبان روشنترست
چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت / چون بعشق آمد قلم بر خود شکافت
چون سخن در وصف این حالت رسید / هم قلم بشکست و هم کاغذ درید
عقل در شرحش چو خر در گل بخفت / شرح عشق و عاشقی هم عشق گفت
آفتاب آمد دلیل آفتاب / گر دلیلت باید از وی رو متاب
از وی ار سایه نشانی می‌دهد / شمس هر دم نور جانی می‌دهد
سایه خواب آرد ترا همچون سمر / چون برآید شمس انشق القمر
خود غریبی در جهان چون شمس نیست / شمس جان باقیست کو را امس نیست
شمس در خارج اگرچه هست فرد / مثل او هم می‌توان تصویر کرد
لیک شمسی که ازو شد هست اثیر / نبودش در ذهن و در خارج نظیر
در تصور ذات او را گنج کو / تا درآید در تصور مثل او
شمس تبریزی که نور مطلقست / آفتابست و ز انوار حقست
چون حدیث روی شمس الدین رسید / شمس چارم آسمان سر در کشید
واجب آید چونکه آمد نام او / شرح کردن رمزی از انعام او
این نفس جان دامنم بر تافتست / بوی پیراهان یوسف یافتست
کز برای حق صحبت سالها / باز گو رمزی از آن خوش حالها
تا زمین و آسمان خندان شود / عقل و روح و دیده صدچندان شود
[illegible] / [illegible]
لا تکلفنی فانی فی الفنا / کلت افهامی فلا احصی ثنا
کل شیء قاله غیر المفیق / ان تکلف او تصلف لا یلیق
هر چه می‌گوید موافق چون نبود / چون تکلف نیک نالایق بود
من چه گویم یک رگم هشیار نیست / شرح آن یاری که او را یار نیست
خود ثنا گفتن ز من ترک ثناست / کاین دلیل هستی و هستی خطاست
شرح این هجران و این خون جگر / این زمان بگذار تا وقت دگر
قال اطعمنی فانی جائع / فاعتجل فالوقت سیف قاطع
صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق / نیست فردا گفتن از شرط طریق
تو مگر خود مرد صوفی نیستی / نقد را از نسیه خیزد نیستی
گفتمش پوشیده خوشتر سر یار / خود تو در ضمن حکایت گوش دار

خوشتر آن باشد که سر دلبران … گفته آید در حدیث دیگران
گفت مکشوف و برهنه بی غلول … بازگو رنجم مده ای بوالفضول
پرده بردار و برهنه گو که من … می نگنجم با صنم در پیرهن
گفتم ار عریان شود او در عیان … نی تو مانی نی کنارت نی میان
آرزو می خواه لیک اندازه خواه … بر نتابد کوه را یک برگ کاه
آفتابی کز وی این عالم فروخت … اندکی گر پیش آید جمله سوخت
تا نگردد خون دل جان جهان … لب وزو دیده ببند این زمان
بیش ازین آشوب و خونریزی مجو … بیش ازین از شمس تبریزی مگو
این ندارد آخر از آغاز گو … رو تمام آن حکایت بازگو

خلوت طلبیدن طبیب از پادشاه جهت دریافت رنج کنیزک

چون حکیم از این سخن آگاه شد … وز درون هر داستان شاه شد
گفت ای شه خلوتی کن خانه را … دور کن هم خویش و هم بیگانه را
کس ندارد گوش در دهلیزها … تا بپرسم از کنیزک چیزها
خانه خالی کرد شاه و شد برون … تا بپرسد از کنیزک او فسون
خانه خالی کرد و یک دیار نه … جز طبیب و جز همان بیمار نه
نرم نرمک گفت شهر تو کجاست … که علاج اهل هر شهری جداست
واندران شهر از قرابت کیستت … خویشی و پیوستگی با چیستت
دست بر نبضش نهاد و یک بیک … باز می پرسید از جور فلک
چون کسی را خار در پایش خلد … پای خود را بر سر زانو نهد
وز سر سوزن همی جوید سرش … ور نیابد می کند با لب ترش
خار در پا شد چنین دشواریاب … خار در دل چون بود واده جواب
خار دل را گر بدیدی هر خسی … کی غمان را دست بودی بر کسی
کس بزیر دم خر خاری نهد … خر نداند دفع او بر می جهد
خر ز بهر دفع خار از سوز و درد … جفته می انداخت صد جا زخم کرد
آن لگد کی دفع خار او کند … حاذقی باید که بر مرکز تند
بر جهد وان خار محکمتر کند … عاقلی باید که خاری برکند
آن حکیم خارچین استاد بود … دست می زد جابجا می آزمود
زان کنیزک بر طریق داستان … باز می پرسید حال دوستان
با کنیزک او براز میگفت فاش … از مقام و خواجگان و شهر تاش
سوی قصه گفتنش میداشت گوش … سوی نبض و جستنش میداشت هوش
تا که نبض از نام که گردد جهان … او بود مقصود جانش در جهان
دوستان شهر خود را برشمرد … بعد از آن شهری دگر را نام برد
گفت چون بیرون شدی از شهر خویش … در کدامین شهر بوده ای تو بیش
نام شهری گفت و زان هم درگذشت … رنگ و نبض او دگر گونه نگشت
خواجگان و شهرها یک یک بگفت … باز گفت از جای و از نان و نمک
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد … نی رگش جنبید و نی رخ گشت زرد
نبض او بر حال خود بد بی گزند … تا بپرسید از سمرقند چو قند
آه سردی برکشید آن ماهروی … آب از چشمش روان شد همچو جوی
گفت بازرگانم آنجا آورید … خواجه زرگر در آن شهرم خرید
در بر خود داشت شش ماه و فروخت … چون بگفت این آتش غم برفروخت
نبض جست و روی سرخ و زرد شد … کز سمرقندی زرگر فرد شد
چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت … اصل آن درد و بلا را باز یافت
گفت کوی او کدام است در گذر … او سر پل گفت و کوی غاتفر
گفت انگه آن حکیم با صواب … آن کنیزک را که رستی از عذاب
گفت دانستم که رنجت چیست زود … در علاجت سحرها خواهم نمود
شاد باش و ایمن و فارغ که من … آن کنم با تو که باران با چمن
من غم تو می خورم تو غم مخور … بر تو من مشفقترم از صد پدر
هان و هان این راز را با کس مگوی … گرچه شاه از تو کند بس جستجوی
چونکه اسرارت نهان در دل شود … آن مرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر که هر آن کو نهفت … زود گردد با مراد خویش جفت

غلول: خیانت ۱۲
دهلیز: دالان ۱۲
قرابت: خویشی ۱۲
شهر تاش: یعنی هم شهری ۱۲
غاتفر: نام محلی است از سمرقند ۱۲

دانه چون اندر زمین پنهان شود　　بعد ازان سرسبزی بستان شود
زر و نقره گر نبودندی نهان　　پرورش کی یافتندی زیر کان
وعده‌ها و لطفهای آن حکیم　　کرد آن رنجور را ایمن ز بیم
وعده‌ها باشد حقیقی دلپذیر　　وعده‌ها باشد مجازی تاسه‌گیر
وعدهٔ اهل کرم گنج روان　　وعدهٔ نااهل شد رنج روان
وعده را باید وفا کردن تمام　　ور نخواهی کرد باشی سرد و خام

دریافتن آن طبیب الهی رنج کنیزک را و بشاه نمودن

آن حکیم مهربان چون راز یافت　　صورت رنج کنیزک باز یافت
بعد ازان برخاست عزم شاه کرد　　شاه را زان شمه‌ای آگاه کرد
شاه گفت اکنون بگو تدبیر چیست　　در چنین غم موجب تاخیر چیست
گفت تدبیر آن بود کان مرد را　　حاضر آریم از پی این درد را
قاصدی بفرست کاخبارش کنند　　طالب این فضل و ایثارش کنند
مرد زرگر را بخوان زان شهر دور　　با زر و خلعت بده او را غرور
چون ببیند سیم و زر آن بینوا　　بهر زر گردد ز خان و مان جدا
زر خرد را واله و شیدا کند　　خاصه مفلس را که خوش سودا کند
زر اگرچه عقل می آرد ولیک　　مرد عاقل باید او را نیک نیک

فرستادن پادشاه رسولان بسمرقند در طلب آن زرگر

چونکه سلطان از حکیم آن را شنید　　پند او را از دل و از جان گزید
گفت فرمان ترا فرمان کنم　　هرچه گویی آنچنان کن آن کنم
پس فرستاد آن طرف یک دو رسول　　حاذقان و کافیان بس عدول
تا سمرقند آمدند آن دو امیر　　پیش آن زرگر ز شاهنشه بشیر
کای لطیف استاد کامل معرفت　　فاش اندر شهرها از تو صفت
نک فلان شاه از برای زرگری　　اختیارت کرد زیرا مهتری
اینک این خلعت بگیر و زر و سیم　　چون بیایی خاص باشی و ندیم
مرد مال و خلعت بسیار دید　　غره شد از شهر و فرزندان برید
اندر آمد شادمان در راه مرد　　بیخبر کان شاه قصد جانش کرد
اسپ تازی برنشست و شاد تاخت　　خونبهای خویش را خلعت شناخت
ای شده اندر سفر با صد رضا　　خود بپای خویش تا سوء القضا
در خیالش ملک و عز و سروری　　گفت عزرائیل رو آری بری
چون رسید از راه آن مرد غریب　　اندر آوردش بپیش شه طبیب
پیش شاهنشاه بردندش بناز　　تا بسوزد بر سر شمع طراز
شاه دید او را و بس تعظیم کرد　　مخزن زر را بدو تسلیم کرد
پس بفرمودش که بر سازد ز زر　　از سوار و طوق و خلخال و کمر
هم ز انواع اوانی بیعدد　　کانچنان در بزم شاهنشه سزد
زر گرفت آن مرد و شد مشغول کار　　بیخبر از حالت این کارزار
پس حکیمش گفت کای سلطان مه　　آن کنیزک را بدین خواجه بده
تا کنیزک در وصالش خوش شود　　آب وصلش دفع این آتش شود
شه بدو بخشید آن مه‌روی را　　جفت کرد آن هر دو صحبت‌جوی را
مدت شش ماه میراندند کام　　تا بصحت آمد آن دختر تمام
بعد ازان از بهر او شربت بساخت　　تا بخورد و پیش دختر می‌گداخت
چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد　　اندک اندک در دل او سرد شد
عشقهایی کز پی رنگی بود　　عشق نبود عاقبت ننگی بود
کاش کان هم ننگ بودی یکسری　　تا نرفتی بر وی این بد داوری
خون دوید از چشم همچون جوی او　　دشمن جان وی آمد روی او
دشمن طاوس آمد پر او　　ای بسا شه را بکشته فر او
گفت من آن آهوم کز ناف من　　ریخت آن صیاد خون صاف من
ای من آن روباه صحرا کز کمین　　سر بریدندم برای پوستین
ای من آن پیلی که زخم پیلبان　　ریخت خونم از برای استخوان
آنکه کشتستم پی مادون من　　می‌نداند که نخسپد خون من
بر منست امروز و فردا بر ویست　　خون چون من کس چنین ضایع کیست

گرچه دیوار افگند سایه دراز / باز گردد سوی او آن سایه باز
این جهان کوه است و فعل ما ندا / سوی ما آید نداها را صدا
این بگفت و رفت در دم زیر خاک / آن کنیزک شد ز درد و رنج پاک
زانکه عشق مردگان پاینده نیست / زانکه مرده سوی ما آینده نیست
عشق زنده در روان و در بصر / هر دمی باشد ز غنچه تازه‌تر
عشق آن زنده گزین کو باقی است / وز شراب جانفزایت ساقی است
عشق آن بگزین که جمله انبیا / یافتند از عشق او کار و کیا
تو مگو ما را بدان شه بار نیست / با کریمان کارها دشوار نیست

در بیان آنکه کشتن مرد زرگر باشارهٔ الهی بود نه بخیال باطل

کشتن آن مرد بر دست حکیم / نی پی امید بود و نی ز بیم
او نکشتش از برای طبع شاه / تا نیامد امر و الهام از اله
آن پسر را کش خضر ببرید حلق / سر آن را در نیابد عام خلق
آنکه از حق یابد او وحی و خطاب / هر چه فرماید بود عین صواب
آنکه جان بخشد اگر بکشد رواست / نایب است و دست او دست خداست
همچو اسمعیل پیشش سر بنه / شاد و خندان پیش تیغش جان بده
تا بماند جانت خندان تا ابد / همچو جان پاک احمد با احد
عاشقان جام فرح آنگه کشند / که بدست خویش خوبانشان کشند
شاه آن خون از پی شهوت نکرد / تو رها کن بدگمانی و نبرد
تو گمان کردی که کرد آلودگی / در صفا غش کی هلد پالودگی
بگذر از ظن خطا ای بدگمان / ان بعض الظن اثم را بخوان
بهر آنست این ریاضت وین جفا / تا برآرد کوره از نقره جفا
بهر آنست امتحان نیک و بد / تا بجوشد بر سر آرد زر زبد
گر نبودی کارش الهام اله / او سگی بودی درانده نه شاه
پاک بود از شهوت و حرص و هوا / نیک کرد او لیک نیک بد نما
گر خضر در بحر کشتی را شکست / صد درستی در شکست خضر هست
وهم موسی با همه نور و هنر / شد از آن محجوب تو بی پر مپر
آن گل سرخ است تو خونش مخوان / مست عقل است او تو مجنونش مخوان
گر بدی خون مسلمان کام او / کافرم گر بردمی من نام او
می‌بلرزد عرش از مدح شقی / بدگمان گردد ز مدحش متقی
شاه بود و شاه بس آگاه بود / خاص بود و خاصة الله بود
آن کسی را کش چنین شاهی کشد / سوی بخت و بهترین جاهی کشد
نیم جان بستاند و صد جان دهد / آنچه در وهمت نیاید آن دهد
گر ندیدی سود او در قهر او / کی شدی آن لطف مطلق قهرجو
طفل می‌لرزد ز نیش احتجام / مادر مشفق در آن غم شادکام
تو قیاس از خویش می‌گیری ولیک / دور دور افتاده بنگر تو نیک
پیشتر آ تا بگویم قصه / بو که یابی از بیانم حصه

حکایت مرد بقال و روغن ریختن طوطی

بود بقالی مر او را طوطیی / خوش نوا و سبز گویا طوطیی
بر دکان بودی نگهبان دکان / نکته گفتی با همه سوداگران
در خطاب آدمی ناطق بدی / در نوای طوطیان حاذق بدی
خواجه روزی سوی خانه رفته بود / بر دکان طوطی نگهبانی نمود
گربه‌ای برجست ناگه از دکان / بهر موشی طوطیک از بیم جان
جست از صدر دکان سویی گریخت / شیشه‌های روغن بادام ریخت
از سوی خانه بیامد خواجه‌اش / بر دکان بنشست فارغ شاد و خوش
دید پر روغن دکان و جامه چرب / بر سرش زد گشت طوطی کل ز ضرب
روزکی چندی سخن کوتاه کرد / مرد بقال از ندامت آه کرد
ریش بر می‌کند و می‌گفت ای دریغ / کآفتاب نعمتم شد زیر میغ
دست من بشکسته بودی آن زمان / چون زدم من بر سر آن خوش زبان
هدیه‌ها می‌داد هر درویش را / تا بیابد نطق مرغ خویش را
بعد سه روز و سه شب حیران و زار / بر دکان بنشسته بد نومیدوار

با هزاران غصه و غم گشته جفت　کای عجب این مرغ کی آید بگفت
می‌نمود آن مرغ را هرگون شگفت　وز تعجب لب بدندان می‌گرفت
وسه دم میگفت از هر در سخن　تا که باشد کاندر آید در سخن
بر امید آنکه مرغ آید بگفت　چشم او را با صور میکرد جفت
ناگهانی جولقیی می‌گذشت　با سر بی مو چو پشت طاس و طشت
طوطی اندر گفت آمد در زمان　بانگ بر وی زد بگفتش در عیان
از چه ای کل با کلان آمیختی　تو مگر از شیشه روغن ریختی
از قیاسش خنده آمد خلق را　کو چو خود پنداشت صاحب دلق را
کار پاکان را قیاس از خود مگیر　گرچه باشد در نوشتن شیر شیر
جمله عالم زین سبب گمراه شد　کم کسی ز ابدال حق آگاه شد
همسری با انبیا برداشتند　اولیا را همچو خود پنداشتند
گفته اینک ما بشر ایشان بشر　ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی　هست فرقی در میان بی منتها
هر دو گون زنبور خوردند از محل　لیک شد زان نیش و زین دیگر عسل
هر دو گون آهو گیا خوردند و آب　زین یکی سرگین شد و زان مشک ناب
هر دو نی خوردند از یک آبخور　آن یکی خالی و آن پر از شکر
صد هزاران این چنین اشباه بین　فرقشان هفتاد ساله راه بین
این خورد گردد پلیدی زو جدا　وان خورد گردد همه نور خدا
این خورد زاید همه بخل و حسد　وان خورد زاید همه نور احد
این زمین پاک و آن شوره است و بد　این فرشته پاک و آن دیو است و دد
هر دو صورت گر بهم ماند رواست　آب تلخ و آب شیرین را صفاست
جز که صاحب ذوق که شناسد بیاب　او شناسد آب خوش از شوره آب
جز که صاحب ذوق که شناسد طعوم　شهد را ناخورده کی داند ز موم
سحر را با معجزه کرده قیاس　هر دو را بر مکر پندارد اساس
ساحران با موسی از استیزه را　برگرفته چون عصای او عصا
زین عصا تا آن عصا فرقیست ژرف　زین عمل تا آن عمل راهی شگرف
لعنة الله این عمل را در قفا　رحمة الله آن عمل را در وفا
کافران اندر مری بوزینه طبع　آفتی آمد درون سینه طبع
هرچه مردم می‌کند بوزینه هم　آن کند کز مرد بیند دم بدم
او گمان برده که من کردم چو او　فرق را کی بیند آن استیزه جو
این کند از امر و آن بهر ستیز　بر سر استیزه رویان خاک بیز
آن منافق با موافق در نماز　از پی استیزه آید نی نیاز
در نماز و روزه و حج و زکات　با منافق مؤمنان در برد و مات
مؤمنان را برد باشد عاقبت　با منافق مات اندر آخرت
گرچه هر دو بر سر یک بازیند　لیک با هم مروزی و رازیند
هر یکی سوی مقام خود رود　هر یکی بر وفق نام خود رود
مؤمنش خوانند جانش خوش شود　ور منافق تند و پر آتش شود
نام آن محبوب از ذات وی است　نام این مبغوض از آفات وی است
میم و واو و میم و نون تشریف نیست　لفظ مؤمن جز پی تعریف نیست
گر منافق خوانیش این نام دون　همچو کژدم می‌خلد در اندرون
گرنه آن نام اشتقاق دوزخ است　پس چرا در وی مذاق دوزخ است
زشتی آن نام بد از حرف نیست　تلخی آن آب بحر از ظرف نیست
حرف ظرف آمد درو معنی چو آب　بحر معنی عنده ام الکتاب
بحر تلخ و بحر شیرین همعنان　در میان شان برزخ لا یبغیان
وانکه این هر دو ز یک اصلی روان　در گذر زین هر دو تا اصل آن
زر قلب و زر نیکو در عیار　بی محک هرگز ندانی ز اعتبار
هر کرا در جان خدا بنهد محک　هر یقین را باز داند او ز شک
آنچه گفت استفت قلبک مصطفی　آن کسی داند که پر بود از وفا
در دهان زنده خاشاک ار جهد　آنگه آرامد که بیرونش نهد
در هزاران لقمه یک خاشاک خرد　چون در آید حس زنده پی ببرد

حس دنیا نردبان این جهان / حس عقبی نردبان آسمان
صحت این حس بجویید از طبیب / صحت آن حس بجویید از حبیب
صحت این حس ز معموری تن / صحت آن حس ز تخریب بدن
شاه جان مر جسم را ویران کند / بعد ویرانیش آبادان کند
ای خنک جانی که بهر عشق و حال / بذل کرد او خان و مان و ملک و مال
کرد ویران خانه بهر گنج زر / وز همان گنجش کند معمورتر
آب را ببرید و جو را پاک کرد / بعد از آن در جو روان کرد آب خورد
پوست را بشکافت پیکان را کشید / پوست تازه بعد از آنش بر دمید
قلعه ویران کرد و از کافر ستد / بعد از آن برساختش صد برج و سد
کار بیچون را که کیفیت نهد / اینکه گفتم هم ضرورت میدهد
گه چنین بنماید و گه ضد این / جز که حیرانی نباشد کار دین
نی چنان حیران که پشتش سوی اوست / بل چنین حیران و غرق و مست دوست
آن یکی را روی او شد سوی دوست / وین یکی را روی او خود روی اوست
روی هر یک می نگر میدار پاس / بو که گردی تو ز خدمت روشناس
چون بسی ابلیس آدم روی هست / پس بهر دستی نشاید داد دست
زانکه صیاد آورد بانگ صفیر / تا فریبد مرغ را آن مرغ گیر
بشنود آن مرغ بانگ جنس خویش / از هوا آید بیابد دام و نیش
حرف درویشان بدزدد مرد دون / تا بخواند بر سلیمی زان فسون
کار مردان روشنی و گرمیست / کار دونان حیله و بی شرمیست
شیر پشمین از برای کد کنند / بومسیلم را لقب احمد کنند
بومسیلم را لقب کذاب ماند / مر محمد را اولوالالباب ماند
آن شراب حق ختامش مشک ناب / باده را ختمش بود گند و عذاب

داستان پادشاه جهودان که نصرانیان را می کشت بهر تعصب ملت خود و حکایت آن استاد و شاگرد

بود شاهی در جهودان ظلم ساز / دشمن عیسی و نصرانی گداز
شاه احول کرد در راه خدا / آن دو دمساز خدائی را جدا
گفت استاد احولی را کاندر آ / رو برون آر از وثاق آن شیشه را
چون درون خانه احول رفت زود / شیشه پیش چشم او دو می نمود
گفت احول زان دو شیشه تا کدام / پیش تو آرم بکن شرح تمام
گفت استاد آن دو شیشه نیست رو / احولی بگذار و افزون بین مشو
گفت ای استا مرا طعنه مزن / گفت استا زان دو یک را بر شکن
چون یکی بشکست هر دو شد ز چشم / مرد احول گردد از میلان و خشم
شیشه یک بود و به چشمش دو نمود / چون شکست آن شیشه را دیگر نبود
خشم و شهوت مرد را احول کند / ز استقامت روح را مبدل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد / صد حجاب از دل بسوی دیده شد
چون دهد قاضی بدل رشوت قرار / کی شناسد ظالم از مظلوم زار
شاه از حقد جهودانه چنان / گشت احول کالامان یا رب امان
صد هزاران مؤمن مظلوم کشت / که پناهم دین موسی را و پشت

حکایت وزیر پادشاه و مکر او در تفریق ترسایان

او وزیری داشت گبر و عشوه ده / کو بر آب از مکر بر بستی گره
گفت ترسایان پناه جان کنند / دین خود را از ملک پنهان کنند
با ملک گفت ای شه اسرار جو / کم کش ایشان را و دست از خون بشو
کم کش ایشان را که کشتن سود نیست / دین ندارد بوی مشک و عود نیست
سر پنهان است اندر صد غلاف / ظاهرش با تست و باطن برخلاف
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست / چاره این مکر و این تزویر چیست
تا نماند در جهان نصرانیی / نی هویدا دین و نی پنهانیی
گفت ای شه گوش و دستش را ببر / بینیش بشکاف و لب در حکم مر
بعد از آن در زیر دار آور مرا / تا بخواهد یک شفاعت گر مرا
بر منادی گاه کن این کار تو / بر سر راهی که باشد چارسو

تلبیس اندیشیدن وزیر با نصاری در مکر او

آنگهم از خود بران تا شهر دور / تا در اندازم در ایشان صد فتور
چون شه آن قوم از من بوی برد / کار ایشان سربسر شوریده گیر

در میان شان فتنه و شور افکنم / کاهنان خیره شوند اندر فنم
آنچه خواهم کرد با نصرانیان / آن نمی آید کنون اندر بیان

چون شمارندم امین و رازدان / دام دیگرگون نهم در پیش شان
ور حیل بفریبم ایشان را همه / و اندر ایشان افکنم صد دمدمه

تا بدست خویش خون خویشتن / بر زمین ریزند کوته شد سخن
پس بگویم من بسر نصرانیم / ای خدای رازدان میدانیم

شاه واقف گشت از ایمان من / وز تعصب کرد قصد جان من
خواستم تا دین ز شه پنهان کنم / آنچه دین اوست ظاهر آن کنم

شاه بوئی برد از اسرار من / متهم شد پیش شه گفتار من
گفت گفت تو چو در نان سوزن است / از دل من تا دل تو روزن است

من از آن روزن بدیدم حال تو / حال دیدم کی نیوشم قال تو
گر نبودی جان عیسی چاره‌ام / او جهودانه بکردی پاره‌ام

بهر عیسی جان سپارم سر دهم / صد هزاران منتش بر جان نهم
جان دریغم نیست از عیسی ولیک / واقفم بر علم دینش نیک نیک

حیف می آید مرا کان دین پاک / در میان جاهلان گردد هلاک
شکر یزدان را و عیسی را که ما / گشته‌ایم این دین حق را رهنما

ور جهودان و ز جهودی رسته‌ایم / تا بزنار این میان بر بسته‌ایم
دور دور عیسی است ای مردمان / بشنوید اسرار کیشش را بجان

چون شمارندم امین و مقتدا / سر نهندم جمله جویند اهتدا
چون وزیر آن مکر را بر شه شمرد / از دلش اندیشه را کلی ببرد

کرد با وی شاه آن کاری که گفت / خلق حیران ماندند از آن نهفت
کرد رسواش میان انجمن / تا که واقف شد ز حالش مرد و زن

راند او را جانب نصرانیان / کرد در دعوت شروع او بعد از آن
چون چنانش دیدند ترسایان نزار / می شد اندر غم او اشکبار

حال عالم اینچنین است ای پسر / از حسد می خیزد اینها سر بسر

جمع آمدن نصاری با وزیر و راز گفتن او با ایشان

صد هزاران مرد ترسا سوی او / اندک اندک جمع شد در کوی او
او بیان میکرد با ایشان براز / سر انگلیون و زنار و نماز

او بیان میکرد با ایشان فصیح / دائما از قول و افعال مسیح
او بظاهر واعظ احکام بود / لیک در باطن صفیر و دام بود

بهر این بعضی صحابه از رسول / ملتمس بودند مکر نفس غول
کو چه آمیزد ز اغراض نهان / در عبادتها و در اخلاص جان

فضل ظاهر را نجستندی ازو / عیب باطن را بجستندی که کو
مو بمو و ذره ذره مکر نفس / می شناسیدند چون گل از کرفس

گفت آن فضلا حذیفه با حسین / تا بدان شد وعظ او کبیر حسین
موشکافان صحابه هم در آن / خیره گشتندی در آن وعظ و بیان

دل او و داد ترسایان تمام / خود چه باشد قوت تقلید عام
در درون سینه مهرش کاشتند / نایب عیسیش می پنداشتند

او بسر دجال یک چشم لعین / ای خدا فریاد رس نعم المعین
صد هزاران دام و دانه است ای خدا / ما چو مرغان حریص بی نوا

دم بدم پا بسته دام تو ایم / هر یکی گر باز و سیمرغی شویم
می رهانی هر دمی ما را و باز / سوی دامی میرویم ای بی نیاز

ما درین انبار گندم می کنیم / گندم جمع آمده گم می کنیم
می نیندیشیم آخر ما بهوش / کین خلل در گندم است از مکر موش

موش تا انبار ما حفره زده است / وز فنش انبار ما ویران شده است
اول ای جان دفع شر موش کن / وانگه اندر جمع گندم جوش کن

بشنو از اخبار آن صدر صدور / لا صلاة تم الا بالحضور
گر نه موشی دزد در انبار ماست / گندم اعمال چل ساله کجاست

ریزه ریزه صدق هر روزه چرا / جمع می ناید درین انبار ما
بس ستاره آتش از آهن جهید / وین دل سوزیده پذرفت و کشید
لیک در ظلمت یکی دزدی نهان / می نهد انگشت بر استارگان
می کشد استارگان را یک بیک / تا که نفروزد چراغی بر فلک
چون عنایاتت شود با ما مقیم / کی بود بیمی از آن دزد لئیم
گر هزاران دام باشد هر قدم / چون تو با مائی نباشد هیچ غم
هر شبی از دام تن ارواح را / می رهانی می کنی الواح را
می رهند ارواح هر شب زین قفس / فارغان نی حاکم و محکوم کس
شب ز زندان بی خبر زندانیان / شب ز دولت بی خبر سلطانیان
نی غم و اندیشهٔ سود و زیان / نی خیال این فلان و آن فلان
حال عارف این بود بی خواب هم / گفت ایزد هم رقود زین مرم
خفته از احوال دنیا روز و شب / چون قلم در پنجهٔ تقلیب رب
آنکه او پنجه نبیند در رقم / فعل پندارد بجنبش از قلم

تمثیل مرد عارف بتفسیر الله یتوفی الانفس حین موتها

شمه زین حال عارف وا نمود / خلق را هم خواب حسی در ربود
رفته در صحرای بیچون جانشان / روحشان آسوده و ابدانشان
هندوی شب را بتیغ انگشت سر / هست ارواح را سر بیرون ز بر
سیل هر جانی بسوی تن رود / هست بی تن روح را باز ...
از صفیری باز دام اندر کشی / جمله را در داد و در داور کشی
چونکه نور صبحدم سر بر زند / کرکس زرین گردون پر زند
فالق الاصباح اسرافیل وار / جمله را در صورت آرد زان دیار
روحهای منبسط را تن کند / هر تنی را باز آبستن کند
اسپ جانها را کند عاری ز زین / سر النوم اخ الموت است این
لیک بهر آنکه روز آیند باز / بر نهد بر پایشان بند دراز
تا که روزش وا کشد زان مرغزار / وز چراگاه آردش در زیر بار
کاش چون اصحاب کهف این روح را / حفظ کردی یا چو کشتی نوح را
تا ازین طوفان بیداری و هوش / وارهیدی این ضمیر و چشم و گوش
ای بسا اصحاب کهف اندر جهان / پهلوی تو پیش تو هست این زمان
غار با تو یار با تو در سرود / مهر بر چشم است بر گوشت چه سود
بازوان گر چیست این پوشیدها / ختم حق بر چشمها و گوشها

سوال کردن خلیفه از لیلی و جواب او را

گفت لیلی را خلیفه کان توئی / کز تو مجنون شد پریشان و غوی
از دگر خوبان تو افزون نیستی / گفت خامش چون تو مجنون نیستی
دیدهٔ مجنون اگر بودی ترا / هر دو عالم بیخطر بودی ترا
با خودی تو لیک مجنون بیخود است / در طریق عشق بیداری بد است
هر که بیدار است او در خواب تر / هست بیداریش از خوابش بتر
هر که در خوابست بیداریش به / [illegible] غفلت [illegible]
چون بحق بیدار نبود جان ما / هست بیداری چو دربندان ما
جان همه روز از لگدکوب خیال / وز زیان و سود وز خوف زوال
نی صفا می ماندش نی لطف و فر / نی بسوی آسمان راه سفر
خفته آن باشد که او از هر خیال / دارد امید و کند با او مقال
دیو را چون حور بیند او بخواب / پس ز شهوت ریزد او با دیو آب
چونکه تخم نسل در شوره بریخت / او بخویش آمد خیال از وی گریخت
ضعف سر بیند از آن و تن پلید / آه از آن نقش پدید ناپدید
مرغ بر بالا پران و سایه اش / می دود بر خاک پران مرغ وش
ابلهی صیاد آن سایه شود / می دود چندان که بی مایه شود
بیخبر کان عکس آن مرغ هواست / بیخبر که اصل آن سایه کجاست
تیر اندازد بسوی سایه او / ترکشش خالی شود در جستجو
ترکش عمرش تهی شد عمر رفت / از دویدن در شکار سایه تفت

اشاره بآیهٔ ... در سورهٔ کهف ... [illegible]

سایهٔ یزدان چو باشد دایه‌اش / وارهاند از خیال و سایه‌اش
سایهٔ یزدان بود بندهٔ خدا / مردهٔ این عالم و زندهٔ خدا

در تحریض متابعت ولی مرشد

دامن او گیر زوتر بیگمان / تا رهی از آفت آخر زمان
کیف مد الظل نقش اولیاست / کو دلیل نور خورشید خداست
اندرین وادی مرو بی این دلیل / لا احب الآفلین گو چون خلیل
رو ز سایه آفتابی را بیاب / دامن شه شمس تبریزی بتاب
ره ندانی جانب این سور و عرس / از ضیاء الحق حسام الدین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گلو / در حسد ابلیس را باشد غلو
کو ز آدم ننگ دارد از حسد / با سعادت جنگ دارد از حسد
عقبه‌ای زین صعبتر در راه نیست / ای خنک آنکش حسد همراه نیست
این جسد خانهٔ حسد آمد بدان / کز حسد آلوده گردد خاندان
خانها از حسد گردد خراب / باز شاهی از حسد گردد غراب
گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیک / آن جسد را پاک کرد الله نیک
یافت پاکی از جناب کبریا / جسم پر از کبر و پر حقد و ریا
طهرا بیتی بیان پاکی است / گنج نور است ار طلسمش خاکی است
چون کنی با بی حسد مکر و حسد / زان حسد دل را سیاهیها رسد
خاک شو مردان حق را زیر پا / خاک بر سر کن حسد را همچو ما

در بیان حسد کردن وزیر جهود

آن وزیرک از حسد بودش نژاد / تا بباطل گوش و بینی باد داد
بر امید آنکه از نیش حسد / زهر او در جان مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کند / خویش را بی گوش و بی بینی کند
بینی آن باشد که او بوئی برد / بوی او را جانب کوئی برد
هر که بویش نیست بی بینی بود / بوی آن بوی است کان دینی بود
چونکه بوئی برد و شکر آن نکرد / کفر نعمت آمد و بینیش خورد
شکر کن مر شاکران را بنده باش / پیش ایشان مرده شو پاینده باش

فهم کردن حاذقان نصاری مکر وزیر را

چون وزیر از رهزنی مایه مساز / خلق را تو بر میاور از نماز
ناصح دین گشته آن کافر وزیر / کرده او از مکر در لوزینه سیر
هر که صاحب ذوق بود از گفت او / لذتی می دید و تلخی جفت او
نکته‌ها می گفت او آمیخته / در جلاب قند زهری ریخته
هان مشو غره بدان گفت نکو / زانکه دارد صد بدی در زیر او
او چو باشد زشت گفتش زشت دان / هرچه گوید مرده آن را نیست جان
گفت انسان پارهٔ انسان بود / پاره‌ای از نان یقین که نان بود
زان علی فرمود نقل جاهلان / بر مزابل همچو سبزه است ای فلان
بر چنان سبزه هر آنکو بر نشست / بر نجاست بی شکی بنشسته است
بایدش خود را بشستن از حدث / تا نماز فرض او نبود عبث
ظاهرش می گفت در ره چست شو / وز اثر می گفت جان را سست شو
ظاهر نقره گر اسپید است و نو / دست و جامه می سیه گردد ازو
آتش ارچه سرخ رویست از شرر / تو ز فعل او سیه کاری نگر
برق اگرچه نور آید در نظر / لیک هست از خاصیت دزد بصر
هر که جز آگاه و صاحب ذوق بود / گفت او در گردن او طوق بود
مدت شش سال در هجران شاه / شد وزیر اتباع عیسی را پناه
دین و دل را کل بدو بسپرد خلق / پیش امر و نهی او می مرد خلق

پیغام شاه پنهان بسوی وزیر پر تزویر

در میان شاه و او پیغامها / شاه را پنهان بدو آرامها
آخر الامر از برای آن مراد / تا دهد چون خاک ایشان را بباد
پیش او بنوشت شه کای مقبلم / وقت آمد زود فارغ کن دلم
زانتظارم دیده و دل بر ره است / زین غمم آزاد کن گر وقت است
گفت اینک اندر آن کارم شها / کافکنم در دین عیسی فتنه‌ها

قوم عیسی را بد اندر دار و گیر ‏ حاکمانشان ده امیر و دو امیر
هر فریقی مر امیری را تبع ‏ بنده گشته میر خود را از طمع
این ده و آن دو امیر و قومشان ‏ گشته بندهٔ آن وزیر بد نشان
اعتماد جمله بر گفتار او ‏ اقتدای جمله بر رفتار او
پیش او در وقت و ساعت هر امیر ‏ جان بدادی گر بدو گفتی بمیر
چون بون کرد آن جهود کجلا ‏ فتنه انگیخت از مکر و دها

تخلیط وزیر در احکام انجیل و مکر آن

ساخت طوماری بنام هر یکی ‏ نقش هر طومار دیگر مسلکی
حکمهای هر یکی نوعی دگر ‏ این خلاف آن ز پایان تا بسر
در یکی راه ریاضت را و جوع ‏ رکن توبه کرده و شرط رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست ‏ اندرین ره مخلصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جود تو ‏ شرک باشد از تو با معبود تو
جز توکل جز که تسلیم تمام ‏ در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمتست ‏ ورنه اندیشهٔ توکل تهمتست
در یکی گفته که امر و نهیهاست ‏ بهر کردن نیست شرح عجز ماست
تا که عجز خود ببینیم اندران ‏ قدرت حق را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجز خود مبین ‏ کفر نعمت کردنست آن عجز هین
قدرت خود بین که این قدرت ازوست ‏ قدرت تو نعمت او دان که هوست
در یکی گفته کزین دو در گذر ‏ بت بود هر چه بگنجد در نظر
در یکی گفته مکش این شمع را ‏ کاین نظر چون شمع آمد جمع را
از نظر چون بگذری و از خیال ‏ کشته باشی نیمشب شمع وصال
در یکی گفته بکش باکی مدار ‏ تا عوض بینی یکی را صد هزار
که ز کشتن شمع جان افزون شود ‏ لیلیات از صبر تو مجنون شود
ترک دنیا هر که کرد از زهد خویش ‏ پیش آمد پیش او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچت داد حق ‏ بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر ‏ خویشتن را در میفکن در زحیر
در یکی گفته که بگذار آن خود ‏ کان قبول طبع تو ردست و بد
راههای مختلف آسان شده ‏ هر یکی را ملتی چون جان شده
گر میسر کردن حق ره بدی ‏ هر جهود و گبر ازو آگه شدی
در یکی گفته میسر آن بود ‏ که حیات دل غذای جان بود
هر که ذوق طبع باشد چون گذشت ‏ بر نیارد همچو شوره ریع و کشت
جز پشیمانی نباشد ریع او ‏ جز خسارت پیش نارد بیع او
آن میسر نبود اندر عاقبت ‏ نام او باشد معسر عاقبت
تو معسر از میسر باز دان ‏ عاقبت بنگر جمال این و آن
در یکی گفته که استادی طلب ‏ عاقبت بینی نیابی در حسب
عاقبت دیدند هر گون ملتی ‏ لاجرم گشتند اسیر زلتی
عاقبت دیدن نباشد دست باف ‏ ورنه کی بودی ز دینها اختلاف
در یکی گفته که استا هم تویی ‏ زانکه استا را شناسا هم تویی
مرد باش و سخرهٔ مردان مشو ‏ رو سر خود گیر و سرگردان مشو
در یکی گفته که این جمله یکیست ‏ هر که او دو بیند احول مردکیست
در یکی گفته که صد یک چون بود ‏ اینکه اندیشد مگر مجنون بود
هر یکی قولیست ضد یکدگر ‏ چون یکی باشد بگو زهر و شکر
در معانی اختلاف و در صور ‏ روز و شب بین خار و گل سنگ و گهر
تا ز زهر و از شکر در نگذری ‏ کی تو از گلزار وحدت بو بری

در بیان آنکه اختلاف در صورت و روش ست نه در حقیقت

وحدت اندر وحدتست این مثنوی ‏ از سمک رو تا سماک ای معنوی
زین نمط زین نوع ده طومار و دو ‏ بر نوشت آن دین عیسی را عدو
او ز یکرنگی عیسی بو نداشت ‏ در مزاج خم عیسی خو نداشت
جامهٔ صدرنگ ازان خم صفا ‏ ساده و یکرنگ گشتی چون ضیا
نیست یکرنگی کزو خیزد ملال ‏ بل مثال ماهی و آب زلال

گرچه در خشکی هزاران رنگهاست / ماهیان را با یبوست جنگهاست
کیست ماهی چیست دریا در مثل / تا بدان ماند ملک عز و جل
صد هزاران بحر و ماهی در وجود / سجده آرد پیش آن دریای جود
چند باران عطا باران شده / تا بدان آن بحر درافشان شده
چند خورشید کرم افروخته / تا که ابر و بحر جود آموخته
چند خورشید کرم تابان شده / تا بدان آن ذره سرگردان شده
پرتو دانش زده بر آب و طین / تا شده دانه پذیرنده زمین
خاک امین و هرچه در وی کاشتی / بی خیانت جنس آن برداشتی
این امانت زان امانت یافتست / کآفتاب عدل بر وی تافتست
تا نشان حق نیارد نوبهار / خاک سرها را نسازد آشکار
آن جوادی که جمادی را بداد / این خبرها وین امانت وین سداد
آن جواد از لطف چون جاهل شود / زمهریر از قهر پنهان می‌شود
آن جمادی گشت از فضلش لطیف / کل شیء من ظریف هو ظریف
مر جمادی را کند فضلش خبیر / عاقلان را کرده قهر او ضریر
جان و دل را طاقت آن جوش نیست / با که گویم در جهان یک گوش نیست
هر کجا گوشی بد از وی چشم گشت / هر کجا سنگی بد از وی یشم گشت
کیمیاساز است چه بود کیمیا / معجزه بخش است چه بود سیمیا
این ثنا گفتن ز من ترک ثناست / کاین دلیل هستی و هستی خطاست
پیش هست او بباید نیست بود / چیست هستی پیش او کور و کبود
گر نبودی کور ازو بگداختی / گرمی خورشید را بشناختی
ور نبودی او کبود از تعزیت / کی فسردی همچو یخ این ناحیت

بیان خسارت وزیر درین مکر

همچو شه نادان و غافل بد وزیر / پنجه می‌زد با قدیم ناگزیر
تا گزیر حیله کان حق قدیر / لایزال و لم یزل فرد بصیر
با چنان قادر خدایی کز عدم / صد چو عالم هست گرداند بدم
صد چو عالم در نظر پیدا کند / چونکه چشمت را بخود بینا کند
گر جهان پیشت بزرگ و بی بنیست / پیش قدرت ذره‌ای میدان که نیست
این جهان خود حبس جانهای شماست / هین روید آن سو که صحرای شماست
این جهان محدود و آن خود بی حدست / نقش و صورت پیش آن معنی سدست
صد هزاران نیزهٔ فرعون را / در شکست آن موسی با یک عصا
صد هزاران طب جالینوس بود / پیش عیسی و دمش افسوس بود
صد هزاران دفتر اشعار بود / پیش حرف امیی‌اش عار بود
با چنان غالب خداوندی کسی / چون نمیرد گر نباشد او خسی
بس دل چون کوه را انگیخت او / مرغ زیرک با دو پا آویخت او
فهم و خاطر تیز کردن نیست راه / جز شکسته می‌نگیرد فضل شاه
ای بسا گنج آگنان کنج کاو / کان خیال اندیش را شد ریش گاو
گاو که بود تا تو ریش او شوی / خاک چه بود تا حشیش او شوی
زر و نقره چیست تا مفتون شوی / چیست صورت تا چنین مجنون شوی
این سرا و باغ تو زندان تست / ملک و مال تو بلای جان تست
آن جماعت را که از مسخ کرد / آیت تصویرشان افسخ کرد
چون زنی از کار بد شد روی زرد / مسخ کرد او را خدا و زهره کرد
عورتی را زهره کردن مسخ بود / خاک و گل گشتن چه باشد ای عنود
روح می‌برد سوی چرخ برین / سوی آب و گل شدی در اسفلین
خویشتن را مسخ کردی زین سفول / زان وجودی که بد آن رشک عقول
پس ببین کین مسخ کردن چون بود / پیش آن مسخ این بغایت دون بود
اسب همت سوی اختر تاختی / آدم مسجود را نشناختی
آخر آدم زاده‌ای ای ناخلف / چند پنداری تو پستی را شرف
چند گویی من بگیرم عالمی / این جهان را پر کنم از خود همی
گر جهان پر برف گردد سربسر / تاب خور بگدازدش از یک نظر
وزر او و وزر چون او صدهزار / نیست گرداند خدا از یک شرار

همین آن تخییل را حکمت کنند / همین آن زهر آب را شربت کنند
در خرابی گنجها پنهان کند / خار را گل جسمها را جان کند
آن گمان انگیز را سازد یقین / مهرها رویاند از اسباب کین
پرورد در آتش ابراهیم را / ایمنی روح سازد بیم را
از سبب سازیش من سوداییم / وز سبب سوزیش سوفسطاییم
در سبب سازیش سرگردان شدم / در سبب سوزیش هم حیران شدم
چون وزیر ماکر بد اعتقاد / دین عیسی را بدل کرد از فساد

مکر کردن وزیر در خلوت نشستن و شور افکندن در قوم

مکر دیگر آن وزیر از خود ببست / وعظ را بگذاشت و در خلوت نشست
در مریدان در فکند از شوق سوز / بود در خلوت چهل پنجاه روز
خلق دیوانه شدند از شوق او / از فراق حال و قال و ذوق او
لابه و زاری همی کردند و او / از ریاضت گشته در خلوت دوتو
گفته ایشان بی تو ما را نیست نور / بی عصاکش چون بود احوال کور
از سر اکرام و از بهر خدا / بیش ازین از خود مکن ما را جدا
ما چو طفلانیم و ما را دایه تو / بر سر ما گستران آن سایه تو
گفت جانم از محبان دور نیست / لیک بیرون آمدن دستور نیست
آن امیران در شفاعت آمدند / وان مریدان در ضراعت آمدند
کاین چه بدبختیست ما را ای کریم / از دل و دین مانده ما بی تو یتیم
تو بهانه می کنی و ما ز درد / می زنیم از سوز دل دمهای سرد
ما بگفتار خوشت خو کرده ایم / ما ز شیر حکمت تو خورده ایم
الله الله این جفا با ما مکن / لطف کن امروز را فردا مکن
می دهد دل مر ترا کین بیدلان / بی تو گردند آخر از بی حاصلان
جمله در خشکی چو ماهی می طپند / آب را بگشا ز جو بر دار بند
ای که چون تو در زمانه نیست کس / الله الله خلق را فریاد رس
گفت هان ای سخرگان گفتگو / وعظ و گفتار زبان و گوش جو

دفع کردن وزیر مریدان و اتباع خود را

پنبه اندر گوش حس دون کنید / بند حس از چشم خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوش سر گوش سرست / تا نگردد این کر آن باطن کرست
بی حس و بی گوش و بی فکرت شوید / تا خطاب ارجعی را بشنوید
تا بگفت و گوی بیداری دری / تو ز گفت خواب بوئی کی بری
سیر بیرونی ست قول و فعل ما / سیر باطن هست بالای سما
حس خشکی دید کز خشکی بزاد / موسی جان پای در دریا نهاد
سیر جسم خشک بر خشکی فتاد / سیر جان پا در دل دریا نهاد
چونکه عمر اندر ره خشکی گذشت / گاه کوه و گاه صحرا گاه دشت
آب حیوان را کجا خواهی تو یافت / موج دریا را کجا خواهی شکافت
موج خاکی فهم و وهم و فکر ماست / موج آبی صحو و سکرست و فناست
تا درین سکری از آن سکری تو دور / تا ازین مستی از آن جامی تو کور
گفتگوی ظاهر آمد چون غبار / مدتی خاموش کن هین گوش دار
جمله گفتند ای حکیم رخنه جو / این فریب و این جفا با ما مگو

مکرر کردن مریدان که خلوت را بشکن

چون پدر هستی تو ما را ابتدا / رحمت کن همچنین تا انتها
ضعف و عجز و فقر ما دانسته / درد ما را هم دوا دانسته
چارپا را قدر طاقت بار نه / بر ضعیفان قدر قوت کار نه
دانهٔ هر مرغ اندازهٔ ویست / طعمهٔ هر مرغ انجیری کیست
طفل را گر نان دهی بر جای شیر / طفل مسکین را از آن نان مرده گیر
چونکه دندانها برآید بعد از آن / هم بخود گردد دلش جویای نان
مرغ پر نارسته چون پران شود / لقمهٔ هر گربهٔ دران شود
چون برآرد پر پرد او بخود / بی تکلف بی صفیر نیک و بد
دیو را نطق تو خامش میکند / گوش ما را گفت تو هش میکند
گوش ما هوش است چون گویا توئی / خشک ما بحرست چون دریا توئی

با تو ما را خاک بهتر از فلک — ای سماک از تو منور تا سمک
بی تو ما را بر فلک تاریکی ست — با تو ای ماه این زمین تاریک نیست
با سه روی تو شب تاریکی ست — روز ازلی نور تو تاریکی ست
با تو بر خاک از فلاکیم و دست — یا سما بی تو چون خاکیم پست
صورت رفعت بود افلاک را — معنی رفعت روان پاک را
صورت رفعت برای جسمهاست — جسمها در پیش معنی اسمهاست
الله الله یک نظر با ما فگن — لا تقنطنا فقد طال الحزن
گفت حجتهای خود کوته کنید — پند را در جان و در دل ره کنید

جواب گفتن وزیر که خلوت را نمی‌شکنم

گر امینم متهم نبود امین — گر بگویم آسمان را من زمین
گر کمالم با کمال انکار چیست — ور نیم این زحمت و آزار چیست
من نخواهم شد ازین خلوت برون — زانکه مشغولم باحوال درون

اعتراض کردن مریدان از خلوت وزیر بار دیگر

جمله گفتند ای وزیر انکار نیست — گفت ما چون گفتن اغیار نیست
اشک دیده است از فراق تو دوان — آه آه است از میان جان روان
طفل با دایه نه استیزد ولیک — گرید او گر چه نه بد داند نه نیک
ما چو چنگیم و تو زخمه می‌زنی — زاری از ما نی تو زاری می‌کنی
ما چو ناییم و نوا در ما ز تست — ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست
ما چو شطرنجیم اندر برد و مات — برد و مات ما ز تست ای خوش صفات
ما که باشیم ای تو ما را جان جان — تا که ما باشیم با تو در میان
ما عدمهاییم و هستیهای ما — تو وجود مطلقی فانی نما
ما همه شیران ولی شیر علم — حمله‌شان از باد باشد دم بدم
حمله‌شان پیدا و ناپیداست باد — آنکه ناپیداست هرگز کم مباد
باد ما و بود ما از داد تست — هستی ما جمله از ایجاد تست
لذت هستی نمودی نیست را — عاشق خود کرده بودی نیست را
لذت انعام خود را وا مگیر — نقل و باده و جام خود را وا مگیر
ور بگیری کیت جست و جو کند — نقش با نقاش چون نیرو کند
منگر اندر ما مکن در ما نظر — اندر اکرام و سخای خود نگر
ما نبودیم و تقاضامان نبود — لطف تو ناگفتهٔ ما می‌شنود
نقش باشد پیش نقاش و قلم — عاجز و بسته چو کودک در شکم
پیش قدرت خلق جمله بارگه — عاجزان چون پیش سوزن کارگه
گاه نقش دیو و گه آدم کند — گاه نقش شادی و گه غم کند
دست نی تا دست جنباند بدفع — نطق نی تا دم زند از ضر و نفع
تو ز قرآن باز خوان تفسیر بیت — گفت ایزد ما رمیت اذ رمیت
گر بپرانیم تیر آن نی ز ماست — ما کمان و تیراندازش خداست
این نه جبر این معنی جباری است — ذکر جباری برای زاری است
زاری ما شد دلیل اضطرار — خجلت ما شد دلیل اختیار
گر نبودی اختیار این شرم چیست — وین دریغ و خجلت و آزرم چیست
زجر استادان و شاگردان چراست — خاطر از تدبیرها گردان چراست
ور تو گویی غافلست از جبر او — ماه حق پنهان شد اندر ابر او
هست این را خوش جواب ار بشنوی — بگذری از کفر و بر دین بگروی
حسرت و زاری که در بیماری است — وقت بیماری همه بیداری است
آن زمان که می‌شوی بیمار تو — می‌کنی از جرم استغفار تو
می‌نماید بر تو زشتی گنه — می‌کنی نیت که باز آیم به ره
عهد و پیمان می‌کنی که بعد ازین — جز که طاعت نبودم کاری گزین
پس یقین شد اینکه بیماری ترا — می‌ببخشد هوش و بیداری ترا
پس بدان این اصل را ای اصل جو — هر کرا دردست او بردست بو
هر که او بیدارتر پر دردتر — هر که او آگاه‌تر رخ زردتر
گر ز جبرش آگهی زاریت کو — جنبش زنجیر جباریت کو
بسته در زنجیر چون شادی کند — چوب اشکسته عمادی کی کند

کی اسیر حبس آزادی کند — کی گرفتار بلا شادی کند
در تو می‌بینی که پایت بسته‌اند — بر تو سرهنگان شه بنشسته‌اند

پس تو سرتنگی مکن با عاجزان — زانکه نبود طبع و خوی عاجزان
چون تو جبر او نمی‌بینی مگو — ور همی بینی نشان دید کو

در هر آن کاری که میل استت بدان — قدرت خود را همی بینی عیان
در هر آن کاری که میلت نیست و خواست — اندران جبری شوی کاین از خداست

انبیا در کار دنیا جبری‌اند — کافران در کار عقبی جبری‌اند
انبیا را کار عقبی اختیار — کافران را کار دنیا اختیار

زانکه هر مرغی بسوی جنس خویش — می‌پرد او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنس سجین آمدند — سجن دنیا را خوش آیین آمدند

انبیا چون جنس علیین بدند — سوی علیین بجان و دل شدند
ای خدا بنما تو جان را آن مقام — کاندرو بی‌حرف می‌روید کلام

این سخن پایان ندارد لیک ما — باز گوییم آن تمامی قصه را

نومید کردن وزیر مریدان را از رفض خلوت خود

آن وزیر از اندرون آواز داد — کای مریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد — کز همه یاران و خویشان باش فرد

روی بر دیوار کن تنها نشین — وز وجود خویش هم خلوت گزین
بعد ازین دستوری گفتار نیست — بعد ازین با گفتگویم کار نیست

الوداع ای دوستان من مرده‌ام — رخت بر چارم فلک بر برده‌ام
تا بزیر چرخ ناری چون حطب — من نسوزم در عنا و در عطب

پهلوی عیسی نشینم بعد ازین — بر فراز آسمان چارمین
وانگهانی آن امیران را بخواند — یک بیک تنها بهر یک حرف راند

گفت هر یک را بدین عیسوی — نایب حق و خلیفه من توی

فریفتن وزیر امیران را هر یک بنوعی و طریقی

وان امیران دگر اتباع تو — کرد عیسی جمله را اشیاع تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر — یا بکش یا خود همی دارش اسیر

لیک تا من زنده‌ام این وامگو — تا نمیرم این ریاست را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن — دعوی شاهی و استیلا مکن

اینک این طومار و احکام مسیح — یک بیک خوان تو برامت فصیح
هر امیری را چنین گفت او جدا — نیست نایب جز تو در دین خدا

هر یکی را کرد او یک یک عزیز — هرچه آن را گفت این را گفت نیز
هر یکی را او یکی طومار داد — هر یکی ضد دگر بد المراد

جملگی طومارها بد مختلف — همچو شکل حرفها یا تا الف
حکم این طومار ضد حکم آن — پیش ازین کردیم این ضد را بیان

بعد ازان چل روز دیگر در ببست — خویش کشت و از وجود خود برست

کشتن وزیر خود را در خلوت از مریدان

چونکه خلق از مرگ او آگاه شد — بر سر گورش قیامتگاه شد
خلق چندان جمع شد بر گور او — موکنان جامه‌دران در شور او

کان عدد را هم خدا داند شمرد — از عرب وز ترک و زرومی و کرد
خاک او کردند بر سرهای خویش — درد او دیدند درمانهای خویش

آن خلائق بر سر گورش مهی — کرده خون را از دو چشم خود رهی
جمله از درد فراقش در فغان — هم شهان و هم کهان و هم مهان

بعد ماهی خلق گفتند ای مهان — از امیران کیست بر جایش نشان
تا بجای او شناسیمش امام — تا که کار ما از او گردد تمام

سر بسر اختیار او را نهیم — دست و دامان دست او زنیم
چونکه شد خورشید و ما را کرد داغ — چاره نبود بر مقامش از چراغ

چونکه شد از پیش دیده روی یار — نایبی باید از و مان یادگار
چونکه گل بگذشت و گلشن شد خراب — بوی گل را از که جوییم از گلاب

چون خدا اندر نیاید در عیان — نایب حق‌اند این پیغمبران
نی غلط گفتم که نایب یا منوب — گر دو پنداری قبیح آید نه خوب

نی دو باشد تا توئی صورت پرست / پیش او یک گشت کز صورت برست
چون بصورت بنگری چشم تو دوست / تو بنورش درنگر کان یکتوست
لاجرم چون بر یکی افتد بصر / آن یکی باشد دو ناید در نظر
نور هر دو چشم نتوان فرق کرد / چونکه بر نورش نظر انداخت مرد
ده چراغ ار حاضر آری در مکان / هر یکی باشد بصورت غیر آن

در بیان آنکه جملهٔ پیغمبران حق اند که لا نفرق بین احد من رسله

فرق نتوان کرد نور هر یکی / چون بنورش روی آری بی شکی
اطلب المعنی من الفرقان و قل / لا نفرق بین آحاد الرسل
گر تو صد سیب و صد آبی بشمری / صد نماید یک شود چون بفشری
در معانی قسمت و اعداد نیست / در معانی تجزیه و افراد نیست
اتحاد یار با یاران خوش ست / پای معنی گیر صورت سرکش ست
صورت سرکش گدازان کن برنج / تا ببینی زیر آن وحدت چو گنج
ور تو نگذاری عنایتهای او / هم گدازد ای دلم مولای او
او نماید هم بدلها خویش را / او بدوزد خرقهٔ درویش را
منبسط بودیم یک گوهر همه / بی سر و بی پا بدیم آن سر همه
یک گهر بودیم همچون آفتاب / بی گره بودیم و صافی همچو آب
چون بصورت آمد آن نور سره / شد عدد چون سایه‌های کنگره
کنگره ویران کنید از منجنیق / تا رود فرق از میان این فریق
شرح این را گفتمی من از مری / لیک ترسم تا نلغزد خاطری

در بیان آنکه انبیا علیهم السلام را گفتند کلموا الناس علی قدر عقولهم زیرا که آنچه ندانند انکار کنند و ایشان را زیان دارد و قال علیه السلام امرنا ان ننزل الناس منازلهم الی آخره

نکته‌ها چون تیغ الماس ست تیز / گر نداری تو سپر واپس گریز
پیش این الماس بی اسپر میا / کز بریدن تیغ را نبود حیا
زین سبب من تیغ کردم در غلاف / تا که کژخوانی نخواند برخلاف
آمدیم اندر تمامی داستان / وز وفاداری جمع راستان
کز پس این پیشوا برخاستند / بر مقامش نایبی می‌خواستند
یک امیری زان امیران پیش رفت / پیش آن قوم وفااندیش رفت

منازعت کردن امرا با یکدیگر

گفت اینک نایب آن مرد من / نایب عیسی منم اندر زمن
اینک این طومار برهان منست / کاین نیابت بعد ازو آن منست
آن امیر دیگر آمد از کمین / دعوی او در خلافت بد همین
از بغل او نیز طوماری نمود / تا برآمد هر دو را خشم جهود
آن امیران دگر یک یک قطار / برکشیده تیغهای آبدار
هر یکی را تیغ و طوماری بدست / درهم افتادند چون پیلان مست
هر امیری داشت خیلی بیکران / تیغها را برکشیدند آن زمان
صد هزاران مرد ترسا کشته شد / تا ز سرهای بریده پشته شد
خون روان شد همچو سیل از چپ و راست / کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست
تخمهای فتنه‌ها کو کشته بود / آفت سرهای ایشان گشته بود
جوزها بشکست و آنکو مغز داشت / بعد کشتن روح پاک نغز داشت
کشتن و مردن که بر نقش تن ست / چون انار و سیب را بشکستن ست
آنچه شیرین ست آن شد ناردانگ / وانچه پوسیده است نبود غیر بانگ
آنچه پرمغزست چون مشک است پاک / وانچه پوسیده است نبود غیر خاک
آنچه با معنی ست خود پیدا شود / وانچه بی معنی ست خود رسوا شود
رو بمعنی کوش ای صورت پرست / زانکه معنی بر تن صورت پرست
همنشین اهل معنی باش تا / هم عطا یابی و هم باشی فتی
جان بی معنی درین تن بی خلاف / هست همچون تیغ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بود باقیمت ست / چون برون شد سوختن را آلت ست
تیغ چوبین را مبر در کارزار / بنگر اول تا نگردد کار زار

گر بود چوبین برو دیگر طلب / ور بود الماس پیش آ با طرب
تیغ در زرادخانهٔ اولیاست / دیدن ایشان شما را کیمیاست
جمله دانایان همین گفته همین / هست دانا رحمة للعالمین
گر اناری می‌خری خندان بخر / تا دهد خنده ز دانهٔ او خبر
ای مبارک خنده‌اش کو از دهان / می‌نماید دل چو دُر از درج جان
نامبارک خندهٔ آن لاله بود / کز دهان او سواد دل نمود
یک زمانه صحبتی با اولیا / بهتر از صد ساله طاعت بی‌ریا
گر تو سنگ خاره و مرمر بوی / چون بصاحبدل رسی گوهر شوی
مهر پاکان درمیان جان نشان / دل مده الا بمهر دلخوشان
کوی نومیدی مرو امیدهاست / سوی تاریکی مرو خورشیدهاست
دل ترا در کوی اهل دل کشد / تن ترا در حبس آب و گل کشد
هین غذای دل بده از همدلی / رو بجو اقبال را از مقبلی
دست زن در ذیل صاحب دولتی / تا ز افضالش بیابی رفعتی
صحبت صالح ترا صالح کند / صحبت طالح ترا طالح کند

نعت تعظیم مصطفی که در انجیل بود

بود در انجیل نام مصطفی / آن سر پیغمبران بحر صفا
بود ذکر حلیه‌ها و شکل او / بود ذکر غزو و صوم و اکل او
طایفهٔ نصرانیان بهر ثواب / چون رسیدندی بدان نام و خطاب
بوسه دادندی بدان نام شریف / رو نهادندی بدان وصف لطیف
اندرین فتنه که گفتیم آن گروه / ایمن از فتنه بدند و از شکوه
ایمن از شر امیران و وزیر / در پناه نام احمد مستجیر
نسل ایشان نیز هم بسیار شد / نور احمد ناصر آمد یار شد
وان گروه دیگر از نصرانیان / نام احمد داشتندی مستهان
مستهان و خوار گشتند از فتن / از وزیر شوم رای شوم فن
مستهان و خوار گشته آن فریق / گشته محروم از خود و شرط طریق
هم مخبّط دینشان و حکمشان / از پی طومارهای کژبیان
نام احمد چون چنین یاری کند / تا که نورش چون مددکاری کند
نام احمد چون حصاری شد حصین / تا چه باشد ذات آن روح الامین
بعد ازین خونریز درمان ناپذیر / کاندر افتاد از بلای آن وزیر

حکایت پادشاه جهود دیگر که در هلاک دین عیسی جهد کرد

یک شه دیگر ز نسل آن جهود / در هلاک قوم عیسی رو نمود
گر خبر خواهی ازین دیگر خروج / سوره بر خوان والسماء ذات البروج
سنت بد کز شه اول بزاد / این شه دیگر قدم بر وی نهاد
هر که او بنهاد ناخوش سنتی / سوی او نفرین رود هر ساعتی
نیکوان رفتند و سنتها بماند / وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند
تا قیامت هر که جنس آن بدان / در وجود آید بود رویش بدان
رگ رگست این آب شیرین و آب شور / در خلایق می‌رود تا نفخ صور
نیکوان را هست میراث از خوش آب / آنچه میراث است اورثنا الکتاب
شد نیاز طالبان ار بنگری / شعله‌ها از گوهر پیغمبری
شعله‌ها با گوهران گردان بود / شعله آن جانب رود هم کان بود
نور روزن گرد خانه می‌دود / زانکه خور برجی ببرجی می‌رود
هر کرا با اختری پیوستگی است / مر ورا با اختر خود همتگی است
طالعش گر زهره باشد در طرب / میل کلی دارد و عشق و طلب
ور بود مریخی و خونریز خو / جنگ و بهتان و خصومت جوید او
اختران هستند از ورای اختران / که احتراق و نحس نبود اندر آن
سایران در آسمانهای دگر / غیر این هفت آسمان مشتهر
راسخان در تاب انوار خدا / نی بهم پیوسته نی از هم جدا
هر که باشد طالع او زان نجوم / نفس او کفار سوزد در رجوم
خشم مریخی نباشد خشم او / منقلب رو غالب و مغلوب خو
نور غالب ایمن از کسف و غسق / درمیان اصبعین نور حق

حق فشاند آن نور را بر جانها مقبلان برداشته دامانها
وان نثار نور هر کو یافته روی از غیر خدا بر تافته
هر کرا دامان عشقی نابده زان نثار نور بی بهره شده
جزوها را رویها سوی کل است بلبلان را عشق با روی گل است
گاو را رنگ از برون و مرد را از درون جو رنگ سرخ و زرد را
رنگهای نیک از خم صفاست رنگ زشتان از سیاه آبه جفاست
صبغة الله نام آن رنگ لطیف لعنة الله بوی این رنگ کثیف
آنچه از دریا بدریا می رود از همانجا کآمد آنجا می رود
از سر که سیلهای تیزرو وز تن ما جان عشق آمیز رو

آتش افروختن پادشاه و بت در پهلوی آتش نهادن که هر که سجود بت کند از آتش رهائی یابد

آن جهود سگ ببین چه رای کرد پهلوی آتش بتی بر پای کرد
کانکه این بت را سجود آرد برست ور نیارد در دل آتش نشست
چون سزای این بت نفس او نداد از بت نفسش بتی دیگر بزاد
مادر بتها بت نفس شماست زانکه آن بت مار و این بت اژدهاست
آهن و سنگست نفس و بت شرار آن شرار از آب می گیرد قرار
سنگ و آهن ز آب کی ساکن شود آدمی با این دو کی ایمن شود
سنگ و آهن در درون دارند نار آب را بر نارشان نبود گذار
ز آب چون نار برون کشته شود در درون سنگ و آهن کی رود
آهن و سنگست اصل نار و دود فعل هر دو کفر ترسا و جهود
بت سیاه آبست در کوزه نهان نفس مر آب سیه را چشمه دان
آن بت منحوت چون سیل سیاه نفس بتگر چشمه بر شاهراه
بت درون کوزه چون آب کدر نفس شومست چشمه آن ای مصر
صد سبو را بشکند یک پاره سنگ و آب چشمه می زهاند بی درنگ
آب خم و کوزه گر فانی شود آب چشمه تازه و باقی بود
بت شکستن سهل باشد نیک سهل سهل دیدن نفس را جهلست جهل
صورت نفس ار بجوئی ای پسر قصه دوزخ بخوان با هفت در
هر نفس مکری و در هر مکر زان غرق صد فرعون با فرعونیان
در خدای موسی و موسی گریز آب ایمان را ز فرعونی مریز
دست را اندر احد و احمد بزن ای برادر واره از بوجهل تن

آوردن پادشاه جهود زنی را با طفل و انداختن او و طفل را در آتش و بسخن آمدن طفل در میان آتش

یک زنی با طفل آورد آن جهود پیش آن بت و آتش اندر شعله بود
گفت ای زن پیش این بت سجده کن ورنه در آتش بسوزی بی سخن
بود آن زن پاک دین و مؤمنه سجده آن بت نکرد آن موقنه
طفل ازو بستد در آتش درفکند زن بترسید و دل از ایمان بکند
خواست تا او سجده آرد پیش بت بانگ زد آن طفل کانی لم امت
اندر آ مادر که من اینجا خوشم گر چه در صورت میان آتشم
چشم بندست آتش از بهر حجیب رحمتست این سر بر آورده ز جیب
اندر آ مادر ببین برهان حق تا ببینی عشرت خاصان حق
اندر آ و آب بین آتش مثال از جهانی کآتش است آبش مثال
اندر آ اسرار ابراهیم بین کو در آتش یافت ورد و یاسمین
مرگ می دیدم گه زادن ز تو سخت خوفم بود افتادن ز تو
چون بزادم رستم از زندان تنگ در جهانی خوش هوای خوب رنگ
این جهان را چون رحم دیدم کنون چون درین آتش بدیدم این سکون
اندرین آتش بدیدم عالمی ذره ذره اندرو عیسی دمی
نک جهان نیست شکل هست ذات وان جهان هست شکل بی ثبات
اندر آ مادر بحق مادری بین که این آذر ندارد آذری
اندر آ مادر که اقبال آمدست اندر آ مادر مده دولت ز دست
قدرت آن سگ بدیدی اندر آ تا ببینی قدرت فضل خدا

من ز رحمت می کشانم پای تو — کز طرب خود نیستم پروای تو
اندر آ و دیگران را هم بخوان — کاندر آتش شاه بنهادست خوان
اندر آیید ای همه پروانه وار — اندرین آتش که دارد صد بهار
اندر آیید ای مسلمانان همه — غیر عذب دین عذابست آن همه
اندر آیید و ببینید این چنین — سرد گشته آتش گرم مهین
اندر آیید ای همه مست خراب — اندر آیید ای همه عین عتاب
اندر آیید اندرین کشف عمیق — تا که گردد روح صافی و رقیق
مادرش انداخت خود را اندرو — دست او بگرفت طفل مهرجو
اندر آمد مادر آن طفل خرد — اندر آتش گوی دولت او ببرد
مادرش هم زان نسق گفتن گرفت — در وصف لطف حق گفتن گرفت
بانگ می زد در میان آن گروه — پر همی شد جان خلقان از شکوه
نعره می زد خلق را کای مردمان — اندر آتش بنگرید این بوستان
خلق خود را بعد از آن بی خویشتن — می فکندند اندر آتش مرد و زن

انداختن مردمان خود را در آتش از سر ذوق

بی موکل بی کشش از عشق دوست — زانکه شیرین کردن هر تلخ از اوست
تا چنان شد کان عوانان خلق را — منع میکردند کاتش در میا
آن یهودی شد سیه رو و خجل — شد پشیمان زین سبب بیمار دل
کاندر آتش خلق عاشق تر شدند — در فنای جسم صادق تر شدند
مکر شیطان هم درو پیچید شکر — دیو خود را هم سیه رو دید شکر
آنچه می مالید بر روی کسان — جمع شد در چهرهٔ آن ناکسان
آنکه می درید جامهٔ خلق چست — شد دریده آن او ایشان درست

کژ ماندن دهان آن شخص که نام پیغمبر را بتسخر برد

آن دهن کژ کرد و از تسخر بخواند — نام احمد را دهانش کژ بماند
باز آمد کای محمد عفو کن — ای ترا الطاف علم من لدن
من ترا افسوس میکردم ز جهل — من بدم افسوس را منسوب و اهل
چون خدا خواهد که پرده کس درد — میلش اندر طعنهٔ پاکان برد
ور خدا خواهد که پوشد عیب کس — کم زند در عیب معیوبان نفس
چون خدا خواهد که مان یاری کند — میل ما را جانب زاری کند
ای خنک چشمی که او گریان اوست — ای همایون دل که او بریان اوست
از پی هر گریه آخر خنده ایست — مرد آخر بین مبارک بنده ایست
هر کجا آب روان سبزه بود — هر کجا اشک روان رحمت شود
باش چون دولاب نالان چشم تر — تا ز صحن جانت بر روید خضر
مرحمت فرمود سید عفو کرد — چون ز جرأت توبه کرد آن روی زرد
رحم خواهی رحم کن بر اشکبار — رحم خواهی بر ضعیفان رحم آر
رو بآتش کرد شه کای تندخو — آن جهان سوز طبیعی خوت کو

عتاب کردن جهود آتش را که چرا نمیسوزی و جواب او

چون نمیسوزی چه شد خاصیتت — یا ز بخت ما دگر شد نیتت
می نه بخشایی تو بر آتش پرست — آنکه نپرستد ترا چون او برست
هرگز ای آتش تو صابر نیستی — چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم بندست ای عجب یا هوش بند — چون نسوزاند چنین شعله بلند
جادوی کردت کسی یا سیمیاست — یا خلاف طبع تو از بخت ماست
گفت آتش من همانم آتشم — اندر آ تا تو ببینی تابشم
طبع من دیگر نگشت و عنصرم — تیغ حقم هم بدستوری برم
بر در خرگه سگان ترکمان — چاپلوسی کرده پیش میهمان
ور بخرگه بگذرد بیگانه رو — حمله بیند از سگان شیرانه او
من ز سگ کم نیستم در بندگی — کم ز ترکی نیست حق در زندگی
آتش طبعت اگر غمگین کند — سوزش از امر ملیک دین کند
آتش طبعت اگر شادی دهد — اندرو شادی ملیک دین نهد
چونکه غم بینی تو استغفار کن — غم بامر خالق آمد کار کن
چون بخواهد عین غم شادی شود — عین بند پای آزادی شود

باد و خاک و آب و آتش بنده‌اند / با من و تو مرده با حق زنده‌اند
پیش حق آتش همیشه در قیام / همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی آتش جهد / هم به امر حق قدم بیرون نهد
آهن و سنگ ستم بر هم مزن / کاین دو می‌زایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیک / تو به بالاتر نگر ای مرد نیک
کاین سبب را آن سبب آورد پیش / بی سبب کی شد سبب هرگز ز خویش
این سبب را آن سبب عامل کند / بار گاهی بی بر و عاطل کند
وان سببها کانبیا را رهبرست / آن سببها زین سببها برترست
این سبب را محرم آمد عقل ما / وان سببهاراست محرم انبیا
این سبب چه بود به تازی گو رسن / اندرین چه این رسن آمد بفن
گردش چرخ این رسن را علت است / چرخ گردان را ندیدن زلت است
این رسنهای سببها در جهان / هان و هان زین چرخ سرگردان مدان
تا نمانی صفر و سرگردان چو چرخ / تا نسوزی تو ز بی‌مغزی چو مرخ
باد و آتش می‌شوند از امر حق / هر دو سرمست آمدند از خمر حق
آب حلم و آتش خشم ای پسر / هم ز حق بینی چو بگشایی نظر
گر نبودی واقف از حق جان باد / فرق کی کردی میان قوم عاد

قصهٔ هلاک کردن باد قوم هود علیه السلام را

هود گرد مؤمنان خطی کشید / نرم می‌شد باد کانجا می‌رسید
هر که بیرون بود زان خط جمله را / پاره پاره می‌گسست اندر هوا
همچنین شیبان راعی می‌کشید / گرد بر گرد رمه خطی پدید
چون به جمعه می‌شد او وقت نماز / تا نیارد گرگ آنجا ترکتاز
هیچ گرگی در نرفتی اندر آن / گوسفندی هم نگشتی زان نشان
باد حرص گرگ و حرص گوسفند / دایرهٔ مرد خدا را بود بند
همچنین باد اجل با عارفان / نرم و خوش همچون نسیم یوسفان
آتش ابراهیم را دندان نزد / چون گزیدهٔ حق بود چونش گزد
آتش شهوت نسوزد اهل دین / باقیان را برده تا قعر زمین
موج دریا چون به امر حق بتاخت / اهل موسی را ز قبطی وا شناخت
خاک قارون را چو فرمان در رسید / با زر و تختش به قعر خود کشید
آب و گل چون از دم عیسی چرید / بال و پر بگشاد مرغی شد پرید
از دهانت چون برآید حمد حق / مرغ جنت سازدش رب الفلق
هست تسبیحت بجای آب و گل / مرغ جنت شد ز نفخ صدق دل
کوه طور از نور موسی شد به رقص / صوفی کامل شد و رست از نقص
چه عجب گر کوه صوفی شد عزیز / جسم موسی از کلوخی بود نیز
این عجایبها بدید آن شاه جهود / جز که طنز و جز که انکارش نبود

طنز و انکار کردن پادشاه جهود نصیحت ناصحان را

ناصحان گفتند از حد مگذران / مرکب استیزه را چندین مران
بگذر از گفتن مکن این فعل بد / بعد ازین آتش مزن در جان خود
ناصحان را دست بست و بند کرد / ظلم را پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید / پای دار ای سگ که قهر ما رسید
بعد از آن آتش چهل گز بر فروخت / حلقه گشت و آن جهودان را بسوخت
اصل ایشان بود ز آتش ابتدا / سوی اصل خویش رفتند انتها
هم ز آتش زاده بودند آن فریق / جزوها را سوی کل باشد طریق
هم ز آتش زاده بودند آن خسان / حرف می‌راندند از نار و دخان
آتشی بودند مؤمن سوز و بس / سوخت خود را آتش ایشان چو خس
آنکه او بوده است امه هاویه / هاویه آمد مر او را زاویه
مادر فرزند جویان وی است / اصلها مر فرعها را در پی است
آب اندر حوض گر زندانی است / باد نشفش می‌کند کارکانی است
می‌رهاند می‌برد تا معدنش / اندک اندک تا نبینی بردنش
وین نفس جانهای ما را همچنان / اندک اندک دزدد از حبس جهان
تا الیه یصعد اطیاب الکلم / صاعدا منا الی حیث علم

ترتقی انفاسنا بالارتقا　مستحفنا الی دار البقا
ثم یأتینا مکافات المقال　ضعف ذاک رحمة من ذی الجلال
ثم یلجینا الی امثالها　کی ینال العبد مما نالها
هکذا تعرج و تنزل دائما　ذا فلا زلت علیه قائما
پارسی گوییم یعنی این کشش　زان طرف آید که آمد آن چشش
چشم هر قومی بسویی مانده است　کان طرف یک روز ذوقی رانده است
ذوق جنس از جنس خود باشد یقین　ذوق جزو از کل خود باشد ببین
تا مگر آن قابل جنسی بود　چون بدو پیوست جنس او شود
همچو آب و نان که جنس ما نبود　گشت جنس ما و اندر ما فزود
نقش جنسیت ندارد آب و نان　ز اعتبار آخر آن را جنس دان
ور ز غیر جنس باشد ذوق ما　آن مگر مانند باشد جنس را
آنکه مانندست باشد عاریت　عاریت باقی نماند عاقبت
مرغ را گر ذوق آید از صفیر　چونکه جنس خود نیابد شد نفیر
تشنه را گر ذوق آید از سراب　چون رسد در وی گریزد جوید آب
مفلسان گر خوش شوند از زر قلب　لیک آن رسوا شود در دار ضرب
تا زراندودیت از ره نفکند　تا خیال کژ ترا چه نفکند
از کلیله باز خوان این قصه را　واندر آن قصه طلب کن حصه را

قصهٔ نخجیران و بیان توکل و ترک جهد کردن

طایفهٔ نخجیر در وادی خوش　بودشان با شیر دایم کشمکش
بسکه آن شیر از کمین در می‌ربود　آن چرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان به شیر　کز وظیفه ما ترا داریم سیر
جز وظیفه در پی صیدی میا　تلخ بر ما تا نگردد این گیا

جواب شیر نخجیران را و بیان خاصیت جهد

گفت آری گر وفا بینم نه مکر　مکرها بس دیده‌ام از زید و بکر
من هلاک قول و فعل مردمم　من گزیدهٔ زخم مار و کژدمم
نفس هر دم از درونم در کمین　از همه مردم بتر در مکر و کین
گوش من لا یلدغ المؤمن شنید　قول پیغمبر بجان و دل گزید

باز ترجیح نهادن نخجیران توکل را بر جهد

جمله گفتند ای حکیم با خبر　الحذر دع لیس یغنی عن قدر
در حذر شوریدن شور و شرست　رو توکل کن توکل بهترست
با قضا پنجه مزن ای تند و تیز　تا نگیرد هم قضا با تو ستیز
مرده باید بود پیش حکم حق　تا نیاید زخم از رب الفلق

باز ترجیح نهادن شیر جهد را بر توکل و تسلیم

گفت آری گر توکل رهبرست　این سبب هم سنت پیغمبرست
گفت پیغمبر به آواز بلند　با توکل زانوی اشتر ببند
رمز الکاسب حبیب الله شنو　از توکل در سبب کاهل مشو
رو توکل کن تو با کسب ای عمو　جهد می‌کن کسب می‌کن مو بمو
جهد کن جدی نما تا وا رهی　ور تو از جهدش بمانی ابلهی

باز ترجیح نخجیران توکل را از جهد و کسب

قوم گفتندش که کسب از ضعف خلق　لقمهٔ تزویر دان بر قدر حلق
پس بدانکه کسبها از ضعف خاست　در توکل تکیه بر غیری خطاست
نیست کسبی از توکل خوبتر　چیست از تسلیم خود محبوبتر
پس گریزند از بلا سوی بلا　پس جهند از مار سوی اژدها
حیله کرد انسان و حیله‌ش دام بود　آنکه جان پنداشت خون آشام بود
در ببست و دشمن اندر خانه بود　حیلهٔ فرعون زین افسانه بود
صد هزاران طفل کشت آن کینه کش　وانکه او می‌جست اندر خانه‌اش
دیدهٔ ما چون بسی علت دروست　رو فنا کن دید خود در دید دوست
دید ما را دید او نعم العوض　هست اندر دید او کلی غرض
طفل تا گیرا و تا پویا نبود　مرکبش جز گردن بابا نبود
چون فضولی گشت و دست و پا نمود　در عنا افتاد و در کور و کبود

جانهای خلق پیش از دست و پا / می پریدند از وفا سوی صفا
چون بامر اهبطوا بندی شدند / حبس خشم و حرص و خرسندی شدند
ما عیال حضرتیم و شیرخواه / گفت الخلق عیال للاله
آنکه او از آسمان باران دهد / هم تواند کز رحمت نان دهد
گفت شیر آری ولی رب العباد / نردبانی پیش پای ما نهاد

دیگر بار بیان کردن شیر ترجیح جهد بر توکل

پایه پایه رفت باید سوی بام / هست جبری بودن اینجا طمع خام
پای داری چون کنی خود را تو لنگ / دست داری چون کنی پنهان تو چنگ
خواجه چون بیلی بدست بنده داد / بی زبان معلوم شد او را مراد
دست همچون بیل اشارتهای اوست / آخراندیشی عبارتهای اوست
چون اشارتهاش را بر جان نهی / در وفای آن اشارت جان دهی
پس اشارتهاش اسرارت دهد / بار بردارد ز تو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا / قابلی مقبول گرداند ترا
قابل امر وی قابل شوی / وصل جویی بعد از آن واصل شوی
سعی شکر نعمت قدرت بود / جبر تو انکار آن نعمت بود
شکر نعمت نعمتت افزون کند / کفر نعمت از کفت بیرون کند
جبر تو خفتن بود در ره مخسب / تا نبینی آن در و درگه مخسب
هان مخسب ای جبری بی اعتبار / جز بزیر آن درخت میوه دار
تا که شاخ افشان کند هر لحظه باد / بر سر خفته بریزد نقل و زاد
جبر و خفتن در میان رهزنان / مرغ بی هنگام کی یابد امان
ور اشارتهاش را بینی زنی / مرد پنداری و چون بینی زنی
این قدر عقلی که داری گم شود / سر که عقل از وی بپرد دم شود
زانکه بی شکری بود شوم و شنار / می برد بی شکر را در قعر نار
گر توکل می کنی در کار کن / کسب کن پس تکیه بر جبار کن
جمله با وی بانگها برداشتند / کان حریصان کاین سببها کاشتند

باز ترجیح نهادن نخچیران مر توکل را بر جهد

صد هزار اندر هزاران مرد و زن / پس چرا محروم ماندند از زمن
صد هزاران قرن ز آغاز جهان / همچو اژدرها گشاده صد دهان
مکرها کردند آن دانا گروه / که ز بن برکنده شد زان مکر کوه
کرده مکر و حیله آن قوم خبیث / ورنه باور نداری این حدیث
کرد وصف مکرشان ذوالجلال / لتزول منه اقلال الجبال
جز که آن قسمت که رفت اندر ازل / روی ننمود از شکال و از عمل
جمله افتادند از تدبیر کار / ماند کار و حکمهای کردگار
کسب جز نامی مدان ای نامدار / جهد جز وهمی مپندار ای عیار
ساده مردی چاشتگاهی در رسید / در سرا عدل سلیمانی دوید

نگریستن عزرائیل علیه السلام بر مردی که گریخت او در سرای سلیمان علیه السلام و تقریر ترجیح توکل بر جهد و کوشش

رویش از غم زرد و هر دو لب کبود / پس سلیمان گفت ای خواجه چه بود
گفت عزرائیل در من این چنین / یک نظر انداخت پر از خشم و کین
گفت هین اکنون چه می خواهی بخواه / گفت فرما باد را ای جان پناه
تا مرا زینجا بهندستان برد / بو که بنده کان طرف شد جان برد
نک ز درویشی گریزانند خلق / لقمهٔ حرص و امل زانند خلق
ترس درویشی مثال آن هراس / حرص و کوشش را تو هندستان شناس
باد را فرمود تا او را شتاب / برد سوی خاک هندستان بر آب
روز دیگر وقت دیوان و لقا / پس سلیمان گفت عزرائیل را
کاین مسلمان را بخشم از چه سبب / بنگریدی بازگو ای پیک رب
ای عجب این کرده باشی بهر آن / تا شود آواره او از خانمان
گفتمش ای شاه جهان بی زوال / فهم کژ کرد و نمود او را خیال
که مرا فرمود حق کامروز هان / جان او را تو بهندستان ستان
دیدمش اینجا و بس حیران شدم / در تفکر رفته سرگردان شدم

از عجب گفتم گر او را صد پرست
زو بهندستان شدن دور اندرست

چون بامر حق بهندستان شدم
دیدمش آنجا و جانش بستدم

تو همه کار جهان را همچنین
کن قیاس و چشم بگشا و ببین

از که بگریزیم از خود این محال
از که بر تابیم از حق این وبال

باز ترجیح نهادن شیر جهد را بر توکل و فواید جهد بیان کردن

شیر گفت آری ولیکن هم ببین
جهدهای انبیا و مرسلین

سعی ابرار و جهاد مومنان
تا بدین ساعت ز آغاز جهان

حق تعالی جهدشان را راست کرد
آنچه دیدند از جفا و گرم و سرد

حیله‌هاشان جمله حال آمد لطیف
کل شیء من ظریف هو ظریف

دامهاشان مرغ گردونی گرفت
نقصهاشان جمله افزونی گرفت

جهد میکن تا توانی ای کیا
در طریق انبیا و اولیا

با قضا پنجه زدن نبود جهاد
زانکه این را هم قضا بر ما نهاد

کافرم من گر زیان کردست کس
در ره ایمان و طاعت یک نفس

سر شکسته نیست این سر را مبند
یکدو روزی جهد کن باقی بخند

بد محالی جست کو دنیا بجست
نیک حالی جست کو عقبی بجست

مکرها در کسب دنیا بارد است
مکرها در ترک دنیا وارد است

مکر آن باشد که زندان حفره کرد
آنکه حفره بست آن مکریست سرد

این جهان زندان و ما زندانیان
حفره کن زندان و خود را وارهان

چیست دنیا از خدا غافل بدن
نی قماش و نقره و فرزند و زن

مال را کز بهر دین باشی حمول
نعم مال صالح گفت آن رسول

آب در کشتی هلاک کشتی است
آب اندر زیر کشتی پشتی است

چونکه مال و ملک را از دل براند
زان سلیمان خویش جز مسکین نخواند

کوزهٔ سربسته اندر آب رفت
از دل پر باد فوق آب تفت

باد درویشی چو در باطن بود
بر سر آب جهان ساکن بود

آب نتواند مر او را غوطه داد
کش دل از نفخهٔ الهی گشت شاد

گرچه این جمله جهان ملک وی است
ملک در چشم دل او لاشی است

پس دهان دل ببند و مهر کن
پر کنش از باد کبر من لدن

جهد حق است و دوا حق است و درد
منکر اندر نفی جهدش جهد کرد

کسب کن سعیی نما و جهد کن
تا بدانی سر علم من لدن

گرچه جمله این جهان بر جهد شد
جهد کی در کام جاهل شهد شد

مقرر شدن ترجیح جهد بر توکل

زین نمط بسیار برهان گفت شیر
کز جواب آن جبریان گشتند سیر

روبه و خرگوش و آهو و شغال
جبر را بگذاشتند و قیل و قال

عهدها کردند با شیر ژیان
کاندرین بیعت نیفتد در زیان

قسم هر روزش بیاید بی جگر
حاجتش نبود تقاضای دگر

عهد چون بستند رفتند آن کسان
سوی مرعی آمن از شیر ژیان

جمع گشتندی بیکجا آن وحوش
او فتاده در میان جمله جوش

هر کسی تدبیر و رائی می‌زدی
هر کسی خون هر یکی می‌شد

عاقبت شد اتفاق جمله‌شان
تا بیاید قرعه اندر میان

قرعه بر هر کو فتاد او طعمه است
بی سخن شیر ژیان را لقمه است

هم برین کردند آن جمله قرار
قرعه آمد شیر را با اختیار

قرعه بر هر کو فتادی روز روز
سوی آن شیر او دویدی همچو یوز

جواب گفتن خرگوش مر آن نخچیران را

چون بخرگوش آمد این ساغر بدور
بانگ زد خرگوش کآخر چند جور

قوم گفتندش که چندین گاه ما
جان فدا کردیم در عهد و وفا

تو مجو بدنامی ما ای عنود
تا نرنجد شیر رو رو زود زود

انکار کردن نخچیران و جواب خرگوش ایشان را

گفت ای یاران مرا مهلت دهید
تا بمکرم از بلا ایمن شوید

تا امان یابد بمکرم جانتان
ماند این میراث فرزندانتان

هر پیمبر امتان را در جهان
همچنین تا مخلصی میخواندشان

گر فلک ره برون شو دیده بود / در نظر چون مردمک پیچیده بود
مردمش چون مردمک دیدند خرد / در بزرگی مردمک کس ره نبرد

قوم گفتندش که ای خرگوش دار

اعتراض کردن نخچیران بر خرگوش و جواب گفتن او ایشان را

خویش را اندازهٔ خرگوش دار

هین چه لافست این که از تو بهتران / در نیاوردند اندر خاطر آن
معجبی یا خود قضامان در پیست / ورنه این دم لایق چون تو کیست

گفت ای یاران حقم الهام داد / مر ضعیفی را قوی رایی فتاد
آنچه حق آموخت مر زنبور را / آن نباشد شیر را و گور را

خانه‌ها سازد پر از حلوای تر / حق برو آن علم را بگشود در
آنچه حق آموخت کرم پیله را / هیچ پیلی داند آن گون حیله را

آدم خاکی ز حق آموخت علم / تا به هفتم آسمان افروخت علم
نام و ناموس ملک را درشکست / کوری آن کس که در حق درشکست

زاهد شش صد هزاران ساله را / پوزبندی ساخت آن گوساله را
تا نداند شیر علم دین کشید / تا نگردد گرد آن قصر مشید

علمهای اهل حس شد پوزبند / تا نگیرد شیر زان علم بلند
قطرهٔ دل را یکی گوهر فتاد / کان بگردونها و دریاها نداد

چند صورت آخر ای صورت پرست / جان بی معنیت از صورت نرست
گر بصورت آدمی انسان بدی / احمد و بوجهل خود یکسان بدی

احمد و بوجهل در بتخانه رفت / زین شدن تا آن شدن فرقیست زفت
این درآید سر نهند آن را بتان / وان درآید سر نهد چون امتان

نقش بر دیوار مثل آدمست / بنگر از صورت چه چیز او کمست
جان کمست آن صورت با تاب را / رو بجو آن گوهر نایاب را

شد سر شیران عالم جمله پست / چون سگ اصحاب را دادند دست
چه زیانستش از آن نقش نفور / چونکه جانش غرق شد در بحر نور

وصف و صورت نیست اندر خامه‌ها / عالم و عادل بود در نامه‌ها
عالم و عادل همه معنیست بس / کش نیابی در مکان پیش و پس

می‌زند بر تن ز سوی لامکان / می‌نگنجد در فلک خورشید جان
این سخن پایان ندارد گوش دار / گوش سوی قصهٔ خرگوش دار

گوش خر بفروش و دیگر گوش خر

ذکر دانش خرگوش و بیان فضیلت و منافع دانش

کاین سخن را در نیابد گوش خر

رو تو روبه بازی خرگوش بین / مکر و شیر انداز خرگوش بین
خاتم ملک سلیمانست علم / جمله عالم صورت و جانست علم

آدمی را زین هنر بیچاره گشت / خلق دریاها و خلق کوه و دشت
زو پلنگ و شیر ترسان همچو موش / زو شده پنهان بدشت و که وحوش

زو پری و دیو ساحلها گرفت / هر یکی در جای پنهان جا گرفت
آدمی را دشمن پنهان بسیست / آدمی با حذر عاقل کسیست

خلق پنهان زشتشان و خوبشان / می‌زند بر دل بهر دم کوبشان
بهر غسل ار در روی در جویبار / بر تو آسیبی زند در آب خار

گرچه پنهان خار در آبست پست / چونکه در تو می‌خلد دانی که هست
خار خار وحیها و وسوسه / از هزاران کس بود نی یک کسه

باش تا حسهای تو مبدل شود / تا ببینی شان و مشکل حل شود
تا سخنهای کیان رد کرده‌ای / تا کیان را سرور خود کرده‌ای

بعد از آن گفتند کای خرگوش چست

باز جستن نخچیران سر اندیشهٔ خرگوش را

در میان آر آنچه در ادراک تست

ای که با شیری تو در پیچیده‌ای / بازگو رایی که اندیشیده‌ای
مشورت ادراک و هشیاری دهد / عقلها مر عقل را یاری دهد

گفت پیغمبر بکن ای رای زن / مشورت کالمستشار مؤتمن
قول پیغمبر بجان باید شنود / بازگو تا چیست فکر و تو زود

گفت هر رازی نشاید باز گفت

پوشیده داشتن خرگوش راز را از نخچیران

جفت طاق آید گهی گه طاق جفت

از صفا گر دم زنی با آینه / تیره گردد زود با ما آینه

در بیان این سه کم جنبان لبت / از ذهاب و از ذهب وز مذهبت

کاین سه را خصمست بسیار و عدو / در کمینت ایستد چون داند او

ور بدانی با یکی گوی الوداع / کل سر جاوز الاثنین شاع

گر دو سه پرنده را بندی بهم / بر زمین مانند محبوس از الم

مشورت دارند سرپوشیده خوب / در کنایت با غلط افکن مشوب

مشورت کردی پیمبر بسته سر / گفته ایشانش جواب و بیخبر

در مثالی بسته گفتی رای را / تا نداند خصم از سر پای را

او جواب خویش بگرفتی ازو / وز سوالش می نبردی غیر بو

این سخن پایان ندارد بازگرد / سوی خرگوش و بلا و تا چه کرد

حاصل آن خرگوش ... خود نگفت / مکر اندیشید با خود طاق و جفت

با وحوش از پیک و بانگ شا دراز / سر خود با جان خود و سیر انباز

قصه مکر کردن خرگوش با شیر و بسر بردن

ساعتی تاخیر کرد اندر شدن / بعد از آن شد پیش شیر پنجه زن

زان سبب کاندر شدن وا ماند دیر / خاک را می کند و می غرید شیر

گفت من گفتم که عهد آن خسان / خام باشد خام و سست و نارسان

دمدمه ایشان مرا از خر فکند / چند بفریبد مرا این دهر چند

سخت درماند امیر سست ریش / چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش

راه هموار است زیرش دامها / قحط معنی در میان نامهاست

لفظها و نامها چون دامهاست / لفظ شیرین ریگ آب عمر ماست

عمر چون آب است وقت او را چو جو / خلق باطن ریگ جوی عمر تو

آن یکی ریگی که جوشد آب ازو / سخت کمیابست رو آن را بجو

منبع حکمت شود حکمت طلب / فارغ آید او ز تحصیل و سبب

هست آن ریگ ای پسر مرد خدا / کو بحق پیوست و از خود شد جدا

آب عذب دین همی جوشد ازو / طالبان را زو حیات است و نمو

غیر مرد حق چو ریگ خشک دان / کآب عمرت را خورد او هر زمان

طالب حکمت شو از مرد حکیم / تا ازو گردی تو بینا و علیم

لوح حافظ لوح محفوظی شود / روح او از روح محفوظی شود

چون معلم بود عقلش ز ابتدا / بعد از آن شد عقل شاگردی ورا

عقل چون جبریل گوید احمدا / گر یکی گامی زنم سوزد مرا

تو مرا بگذار زین پس پیش ران / حد من این بود ای سلطان جان

هر که ماند از کاهلی بی شکر و صبر / او همی داند که گیرد پای جبر

هر که جبر آورد خود رنجور کرد / تا همان رنجوریش در گور کرد

گفت پیغمبر که رنجوری بلاغ / رنج آرد تا بمیرد چون چراغ

جبر چه بود بستن اشکسته را / یا به پیوستن رگ بگسسته را

چون درین ره پای خود نشکسته / بر که میخندی چه پا را بسته

وآنکه پایش در ره کوشش شکست / در رسیدش او براق و برنشست

حامل دین بود او محمول شد / قابل فرمان بد او مقبول شد

تا کنون فرمان پذیرفتی ز شاه / بعد از آن فرمان رساند بر سپاه

تا کنون اختر اثر کردی درو / بعد از آن باشد امیر اختر او

گر ترا اشکال آید در نظر / پس تو شک داری در انشق القمر

تازه کن ایمان نه از گفت زبان / ای هوا را تازه کرده در نهان

تا هوا تازه است ایمان تازه نیست / چون هوا جز قفل آن دروازه نیست

کرده تاویل حرف بکر را / خویش را تاویل کن نی ذکر را

بر هوا تاویل قرآن می کنی / پست و کژ شد از تو معنی سنی

زیافت تاویل رکیک مگس

ماند احوالت بدان طرفه مگس / کو همی پنداشت خود را هست کس

از خودی سرمست گشته بی شراب / ذره خود را شمرده آفتاب

وصف بازان را شنیده در زمان / گفته من عنقای وقتم بیگمان

آن مگس بر برگ کاه و بول خر / همچو کشتیبان همی افراشت سر

در حدیث وارد است که استر ذهابک و ذهبک و مذهبک یعنی از رفتن خود را و زر خود را و اشتغال خود و طریقه خود را پنهان دار ۱۷ سطر قوله کل سر جاوز الاثنین شاع یعنی هر سرکه از دو تن تجاوز کرد شیوع پیدا میکند و در وزن ما ید و بعضے اثنین

گفت من کشتی دریا خوانده‌ام | مدتی در فکر آن می مانده‌ام
اینک این هم یاد این کشتی و من | مرد کشتیبان و اهل رای و فن

بر سر دریا همی راند او عمد | می نمودش این قدر بیرون ز حد
بود بی‌حد آن چنین نسبت بدو | آن نظر کو بیند آن را راست کو

عالمش چندان بود کش بینش است | چشم چندین بحر هم چندینش است
صاحب تاویل باطل چون مگس | وهم او بول خر و تصویر خس

گر مگس تاویل بگذارد برای | آن مگس را بخت گرداند همای
آن مگس نبود کش این عبرت بود | روح او نی در خور صورت بود

همچو آن خرگوش کو بر شیر زد | روح او کی بود اندر خورد قد

رنجیدن شیر از دیر آمدن خرگوش

شیر می‌گفت از سر تیزی و خشم | کز ره گوشم عدو بربست چشم
مکرهای جبریانم بسته کرد | تیغ چوبینشان تنم را خسته کرد

زین سپس من نشنوم آن دمدمه | بانگ دیوان و غولان است همه
بر دران ای دل تو ایشان را مه ایست | پوستشان برکن کشان جز پوست نیست

پوست چه بود گفتهای رنگ رنگ | چون زره بر آب کش نبود درنگ
این سخن چون پوست و معنی مغز دان | این سخن چون نقش و معنی همچو جان

پوست باشد مغز بد را عیب‌پوش | مغز نیکو را ز غیرت غیب‌پوش
چون قلم از باد بد دفتر ز آب | هرچه بنویسی فنا گردد شتاب

نقش آبست ار وفا خواهی از آن | بازگردی دستهای خود گزان
باد در مردم هوا و آرزوست | چون هوا بگذاشتی پیغام هوست

خوش بود پیغامهای کردگار | کو ز سر تا پای باشد پایدار
خطبهٔ شاهان بگردد و آن کیا | جز کیا و خطبه‌های انبیا

زانکه بوش پادشاهان از هواست | بارنامهٔ انبیا از کبریاست
از درمها نام شاهان برکنند | نام احمد تا قیامت می زنند

نام احمد نام جمله انبیاست | چونکه صد آمد نود هم پیش ماست
این سخن پایان ندارد ای پسر | قصهٔ خرگوش گو و شیر نر

هم در بیان مکر خرگوش و تاخیر او در رفتن

در شدن خرگوش بس تاخیر کرد | مکر را با خویشتن تقریر کرد

در ره آمد بعد تاخیر دراز | تا بگوش شیر گوید یک دو راز
تا چه عالمهاست در سودای عقل | تا چه با پهناست این دریای عقل

بحر بی‌پایان بود عقل بشر | بحر را غواص باید ای پسر
صورت ما اندرین بحر عذاب | می دود چون کاسه‌ها بر روی آب

تا نشد پر بر سر دریا چو طشت | چونکه پر شد طشت در وی غرق گشت
عقل پنهانست و ظاهر عالمی | صورت ما موج یا از وی نمی

هر چه صورت می وسیلت سازدش | زان وسیلت بحر دور اندازدش
تا نبیند دل دهنده راز را | تا نبیند تیر دور انداز را

اسپ خود را یاوه داند وز ستیز | می دواند اسپ خود در راه تیز
اسپ خود را یاوه داند آن جواد | و اسپ خود او را کشان کرده چو باد

در فغان و جستجو آن خیره‌سر | هر طرف پرسان و جویان در بدر
کانکه دزدیده است ما را کو و کیست | اینکه زیر ران تست ای خواجه چیست

آری این اسپ است لیکن آن اسپ کو | با خود آ ای شهسوار اسپ جو
وصفها را مستمع گوید براز | تا شناسد مرد اسپ خویش باز

جان ز پیدایی و نزدیکیست گم | چون شکم پر آب و لب خشکی چو خم
در درون خود بیفزا درد را | تا ببینی سبز و سرخ و زرد را

کی ببینی سرخ و سبز و بور را | تا نبینی پیش از این سه نور را
لیک چون در رنگ گم شد هوش تو | شد ز نور آن رنگها روپوش تو

چونکه شب آن رنگها مستور بود | پس بدیدی دید رنگ از نور بود
نیست دید رنگ بی نور برون | همچنین رنگ خیال اندرون

این برون از آفتاب و از سها | و اندرون از عکس انوار علا
نور نور چشم خود نور دل است | نور چشم از نور دلها حاصل است

لے بعمداً ۱۲ [illegible]

باز نور نور دل نور خداست / کو ز نور عقل و حس پاک و جداست
شب نبد نور و ندیدی رنگ را / پس بضد آن نور پیدا شد ترا

شب ندیدی رنگ کان بی نور بود / رنگ چه بود مهرهٔ کور و کبود
که نظر بر نور بود آنگه برنگ / ضد بضد پیدا بود چون روم و زنگ

دیدن نورست آنگه دید رنگ / وین بضد نور دانی بی‌درنگ
پس بضد نور دانستی تو نور / ضد ضد را می‌نماید در صدور

رنج و غم را حق پی آن آفرید / تا بدین ضد خوشدلی آید پدید
پس نهانیها بضد پیدا شود / چونکه حق را نیست ضد پنهان بود

نور حق را نیست ضدی در وجود / تا بضد او را توان پیدا نمود
لاجرم ابصارنا لا تدرکه / و هو یدرک بین تو از موسی و که

صورت از معنی چو شیر از بیشه دان / یا چو آواز و سخن ز اندیشه دان
این سخن و آواز از اندیشه خاست / تو ندانی بحر اندیشه کجاست

لیک چون موج سخن دیدی لطیف / بحر آن دانی که هم باشد شریف
چون ز دانش موج اندیشه بتاخت / از سخن و آواز او صورت بساخت

از سخن صورت بزاد و باز مرد / موج خود را باز اندر بحر برد
صورت از بی‌صورتی آمد برون / باز شد کانا الیه راجعون

پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست / مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
فکر ما تیریست از هو در هوا / در هوا کی پاید آید تا خدا

هر نفس نو می‌شود دنیا و ما / بی‌خبر از نو شدن اندر بقا
عمر همچون جوی نو نو می‌رسد / مستمری می‌نماید در جسد

آن ز تیزی مستمر شکل آمدست / چون شرر کش تیز جنبانی بدست
شاخ آتش را بجنبانی بساز / در نظر آتش نماید بس دراز

این درازی مدت از تیزی صنع / می‌نماید سرعت انگیزی صنع
طالب این سر اگر علامه‌ایست / نک حسام الدین که سامی نامه‌ایست

وصف او از شرح مستغنی بود / رو حکایت کن که بیگه می‌شود

رسیدن خرگوش بشیر و خشم شیر بروی

شیر اندر آتش و در خشم و شور / دید کان خرگوش می‌آید ز دور
می‌دود بی‌دهشت و گستاخ او / خشمگین و تند و تیز و ترش رو

کز شکسته آمدن تهمت بود / وز دلیری دفع هر ریبت بود
چون رسید او پیشتر نزدیک صف / بانگ برزد شیر های ای ناخلف

من که گاوان را ز هم بدریده‌ام / من که گوش شیر نر مالیده‌ام
نیم خرگوشی که باشد که چنین / امر ما را افکند اندر زمین

ترک خواب غفلت خرگوش کن / غرش این شیر ای خر گوش کن

عذر گفتن خرگوش بشیر از تاخیر و لابه کردن

گفت خرگوش الامان عذریم هست / گر دهد عفو خداوندیت دست
باز گویم چون تو دستوری دهی / تو خداوندی و شاه و من رهی

گفت چه عذر ای قصور ابلهان / این زمان آیند در پیش شهان
مرغ بی‌وقتی سرت باید برید / عذر احمق را نمی‌باید شنید

عذر احمق بدتر از جرمش بود / عذر نادان زهر هر دانش بود
عذرت ای خرگوش از دانش تهی / من چه خرگوشم که در گوشم نهی

گفت ای شه ناکسی را کس شمار / عذر استم دیدگان را گوش دار
خاص از بهر زکات جاه خود / گمرهی را تو مران از راه خود

بحر کو آبی به هر جو می‌دهد / هر خسی را بر سر و رو می‌نهد
کم نخواهد گشت دریا زین کرم / از کرم دریا نگردد بیش و کم

گفت دارم من کرم بر جای او / جامهٔ هر کس برم بالای او
گفت بشنو گر نباشد جای لطف / سر نهادم پیش اژدرهای عنف

من بوقت چاشت در راه آمدم / با رفیق خود سوی شاه آمدم
با من از بهر تو خرگوشی دگر / جفت و همره کرده بودند آن نفر

شیری اندر راه قصد بنده کرد / قصد هر دو بنده آینده کرد
گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم / خواجه‌تاشان که آن درگهیم

من اگر دامی نهم گاهی بحکم / من نه تنها جاهلم در راه حکم
ای خنک آنکو نکوکاری کند / زور را بگذارد و زاری کند
گر قضا پوشد سیه همچون شبت / هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصد جان کند / هم قضا جانت دهد درمان کند
این قضا صد بار اگر راهت زند / بر فراز چرخ خرگاهت زند
از کرم دان اینکه می‌ترساندت / تا بملک ایمنی بنشاندت
چون بترساند ترا آنگه شوی / ور نترساند ترا کی سرد شوی
این سخن پایان ندارد گشت دیر / گوش کن تو قصهٔ خرگوش و شیر
شیر با خرگوش چون همراه شد / پر غضب پر کینه بدخواه شد

پای واپس کشیدن خرگوش از شیر چون نزدیک چاه رسید

بود پیشاپیش خرگوش دلیر / ناگهان پا را کشید از پیش شیر
چونکه نزد چاه آمد شیر دید / کز ره آن خرگوش ماند و پا کشید
گفت پا واپس کشیدی تو چرا / پای را واپس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفت / جان من لرزید و دل از جای رفت
رنگ رویم را نمی‌بینی چو زر / ز اندرون خود می‌دهد رنگم خبر
حق چو سیما را معرف خوانده است / چشم عارف سوی سیما مانده است
رنگ و بو غماز آمد چون جرس / از فرس آگه کند بانگ فرس
بانگ هر چیزی رساند زو خبر / تا بدانی بانگ خر از بانگ در
گفت پیغمبر بتمییز کسان / مرء مخفی لدی طی اللسان
رنگ رو از حال دل دارد نشان / رحمتم کن مهر من در دل نشان
رنگ روی سرخ دارد بانگ شکر / رنگ روی زرد دارد صبر و نکر
در من آمد آنچه در وی گشت مات / آدمی و جانور جامد نبات
در من آمد آنکه دست و پا برد / رنگ روی و قوت و سیما برد
آنکه در هر چه در آید بشکند / هر درخت از بیخ و بن او بر کند
این خود اجزااند کلیات ازو / زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو
تا جهان گه صابرست و گه شکور / بوستان گه حله پوشد گاه عور
آفتابی کو برآید نارگون / ساعتی دیگر شود او سرنگون
اختران تافته بر چار طاق / لحظه لحظه مبتلای احتراق
ماه کو افزود ز اختر در جمال / شد ز رنج دق او همچون هلال
این زمین با سکون با ادب / اندر آرد زلزله‌اش در لرز تب
ای بسا که زین بلای مرده‌ریگ / گشته است اندر جهان او خرد و ریگ
این هوا با روح آمد مقترن / چون قضا آید وبا گشت و عفن
آب خوش کو روح را همشیره شد / در غدیری زرد و تلخ و تیره شد
آتشی کو باد دارد در بروت / هم یکی بادی برو خواند یموت
خاک کو شد مایهٔ گل در بهار / ناگهان بادی برآرد زو دمار
حال دریا ز اضطراب و جوش او / فهم کن تبدیلهای هوش او
چرخ سرگردان که اندر جستجوست / حال او چون حال فرزندان اوست
گه حضیض و گه میانه گاه اوج / اندرو از سعد و نحسی فوج فوج
گه شرف گاهی صعود و گه فرح / گه وبال و گه هبوط و گه ترح
از خود ای جزوی ز کلها مختلط / فهم می‌کن حالت هر منبسط
چون بهم بستست ضدان و شکنج / گوهران را کی تواند بود گنج
چونکه کلیات را رنج است و درد / جزو ایشان چون نباشد روی زرد
خاصه جزوی کو ز اضداد است جمع / ز آب و خاک و آتش و باد است جمع
این عجب نبود که میش از گرگ جست / این عجب کین میش دل در گرگ بست
زندگانی آشتی ضدهاست / مرگ آن کاندر میانشان جنگ خاست
صلح اضداد است این عمر جهان / جنگ اضداد است عمر جاودان
زندگانی آشتی دشمنان / مرگ وا رفتن باصل خویش دان
صلح دشمن وار باشد عاقبت / دل بسوی جنگ دارد عاقبت
روز و شب که چند از آشتیست / با هم افتادند فاد و [illegible]
عاقبت هر یک بجوهر بازگشت / هر یکی با جنس خود آخر بگشت

لطف یار این پلنگ رنگ را / الف او برد ز ایشان جنگ را

لطف حق این شیر را و گور را / الف داده است این دو ضد دور را

چون جهان رنجور و زندانی بود / چه عجب رنجور اگر فانی بود

پرسیدن شیر سبب پای واپس کشیدن خرگوش را و جواب او

خواند بر شیر او ازین رو پندها / گفت من پس مانده‌ام زین بندها

شیر گفتش تو ز اسباب مرض / این سبب گو خاص کاینستم غرض

پای را واپس کشیدی تو چرا / سید هی بازیچه واشی مرا

گفت آن شیر اندرین چه ساکن است / اندرین قلعه ز آفات ایمن است

یار من بستد ز من در چاه برد / بر گرفتش از ره و بیراه برد

قعر چه بگزید هر کو عاقل است / زانکه در خلوت صفاهای دل است

ظلمت چه به که ظلمتهای خلق / سر نبرد آنکس که گیرد پای خلق

گفت پیش آ زخمم او را قاهرست / تو ببین کان شیر در چه حاضرست

گفت من سوزیده‌ام زان آتشی / تو مگر اندر بر خویشم کشی

تو به پشتی تو ای کان کرم / چشم بگشایم به چه در بنگرم

من به پشتی تو تانم آمدن / کز نهیبش در ران چه بیرسن

چونکه شیر اندر بر خویشش کشید / در پناه شیر تا چه می‌دوید

چونکه در چه بنگریدند اندر آب / اندر آب از شیر و او در تافت تاب

شیر عکس خویش دید از آب تفت / شکل شیری در برش خرگوش زفت

چونکه خصم خویش را در آب دید / مر ورا بگذاشت و اندر چه جهید

در فتاد اندر چهی کو کنده بود / زانکه ظلمی بر سرش آینده بود

چاه مظلم گشت ظلم ظالمان / اینچنین گفتند جمله عالمان

هر که ظالمتر چهش با هول‌تر / عدل فرموده‌ست بدتر را بتر

ای که تو از ظلم چاهی می‌کنی / از برای خویش دامی می‌تنی

بر ضعیفان گر تو ظلمی می‌کنی / دانکه اندر قعر چاهی بی بنی

گرد خود چون کرم پیله بر متن / بهر خود چه می‌کنی اندازه کن

مر ضعیفان را تو بی خصمی مدان / از نبی اذا جاء نصر الله خوان

گر تو پیلی خصم تو از تو رمید / نک جزا طیرا ابابیلت رسید

گر ضعیفی در زمین خواهد امان / غلغل افتد در سپاه آسمان

گر به دندانش گزی پر خون کنی / درد دندانت بگیرد چون کنی

شیر خود را دید در چه وز غلو / خویش را نشناخت آن دم از عدو

عکس خود را او عدوی خویش دید / لاجرم بر خویش شمشیری کشید

ای بسا ظلمی که بینی در کسان / خوی تو باشد در ایشان ای فلان

اندر ایشان تافته هستی تو / از نفاق و ظلم و بدمستی تو

آن تویی وان زخم بر خود می‌زنی / بر خود آن دم تار لعنت می‌تنی

در خود این بد را نمی‌بینی عیان / ورنه دشمن بوده‌ای خود را بجان

حمله بر خود می‌کنی ای ساده مرد / همچو آن شیری که بر خود حمله کرد

چون به قعر خوی خود اندر رسی / پس بدانی کز تو بود آن ناکسی

شیر را در قعر پیدا شد که بود / نقش او آن کش دگر کس می‌نمود

هر که دندان ضعیفی می‌کند / کار آن شیر غلط‌بین می‌کند

ای بدیده خال بد بر روی عم / عکس خال تست آن از عم مرم

مومنان آیینهٔ همدیگرند / این خبر را از پیمبر آورند

پیش چشمت داشتی شیشهٔ کبود / زان سبب عالم کبودت می‌نمود

گر نه کوری این کبودی دان ز خویش / خویش را بد گو مگو کس را تو بیش

مومن ار ینظر بنور الله نبود / غیب مومن را برهنه چون نمود

چونکه تو ینظر بنار الله بدی / نیکویی را وا ندیدی از بدی

اندک اندک آب بر آتش بزن / تا شود نار تو نور ای بوالحزن

تو بزن یا ربنا آب طهور / تا شود این نار عالم جمله نور

آب دریا جمله در فرمان تست / آب و آتش ای خداوند آن تست

گر تو خواهی آتش آب خوش شود / ور نخواهی آب هم آتش شود

بی طلب تو این طلبمان داده‌ای / بی شمار و حد عطاها داده‌ای

با طلب چون ندهی ای حی ودود / گر تو آمد جنگی جود و وجود
در عدم کی بود ما را خود طلب / بی سبب کردی عطاها بی حجب
جان و نان و دین و عمر جاودان / سائر نعمت که ناید در بیان
این طلب در ما هم از ایجاد تست / رستن از بیداد یا رب داد تست
بی طلب هم بی سبب گنج نهان / رایگان بخشیده جان جهان
هکذا النعم اتی دار السلام / بالنبی المصطفی خیر الانام
چونکه خرگوش از رهائی شاد گشت / سوی نخچیران دوان شد تا بدشت

مژده بردن خرگوش سوی نخچیران که شیر در چاه افتاد

شیر را چون دید محو ظلم خویش / سوی قوم خود دوید او پیش پیش
شیر را چون دید کشته ظلم خود / می دوید و شادمان مانند باد
شیر را چون دید در چه کشته زار / چرخ می زد شادمان تا مرغزار
دست می زد چون رهید از دست مرگ / سبز و رقصان در هوا چون شاخ و برگ
شاخ و برگ از حبس خاک آزاد شد / سر بر آورد و حریف باد شد
برگها چون شاخ را بشکافتند / تا ببالای درخت اشتافتند
با زبان شطأه شکر خدا / می سراید هر بر و برگی جدا
بی زبان هر بار و برگ و شاخها / می سراید ذکر و تسبیح خدا
که بپرورد اصل ما را ذو العطا / تا درخت استغلظ آمد و استوی
جانهای بسته اندر آب و گل / چون رهند از آب و گلها شاد دل
در هوای عشق حق رقصان شوند / همچو قرص بدر بی نقصان شوند
جسمشان رقصان و جانها خود مپرس / وانکه گرد جان از آنها خود مپرس
شیر را خرگوش در زندان نشاند / ننگ شیری کو ز خرگوشی بماند
در چنین ننگی و آنگاه این عجب / فخر دین خواهی که گویندت لقب
ای تو شیری در تک این چاه فرد / نفس چون خرگوش خونت ریخت و خورد
نفس خرگوشت بصحرا در چرا / تو بقعر این چه چون و چرا
سوی نخچیران دوید آن شیرگیر / کابشروا یا قوم اذ جاء البشیر
مژده مژده ای گروه عیش ساز / کان سگ دوزخ بدوزخ رفت باز
مژده مژده کان عدو جانها / کند قهر خالقش دندانها
مژده مژده کز قضا آن ظالم بجا / او فتاد از عدل و لطف پادشاه
آنکه از پنجه بسی سرها بکوفت / همچو خس جاروب مرگش هم بروفت
آنکه جز ظلمش نبد کاری نبود / آه مظلومش گرفت و کوفت زود
گردنش بشکست و مغزش بردرید / جان ما از قید محنت وارهید
گم شد و نابود شد از فضل حق / بر همه دشمن شما را شد سبق
جمع گشتند آن زمان جمله وحوش / شاد و خندان از طرب در ذوق و جوش

جمع شدن نخچیران گرد خرگوش و ثنا و مدح گفتن او را

حلقه کردند او چو شمعی در میان / سجده کردندش همه صحرائیان
تو فرشته آسمانی یا پری / یا تو عزرائیل شیران نری
هرچه هستی جان ما قربان تست / دست بردی دست و بازویت درست
راند حق این آب را در جوی تو / آفرین بر دست و بر بازوی تو
بازگو تا قصه درمانها شود / بازگو تا مرهم جانها شود
بازگو تا چون سگالیدی بمکر / آن عوان را چون بمالیدی بمکر
بازگو کز ظلم آن استم‌نما / صد هزاران زخم دارد جان ما
بازگو آن قصه کان شادی فزاست / روح ما را قوت و دل را غذاست
گفت تایید خدا بود ای مهان / ورنه خرگوشی چه باشد در جهان
قوتم بخشید و دل را نور داد / نور دل مر دست و پا را زور داد
از بر حق می رسد تفضیلها / باز هم از حق رسد تبدیلها

پند دادن خرگوش نخچیران را که از مردن خصم شاد مشوید

حق بدور و نوبت این تایید را / می نماید اهل ظن و دید را
این بملک نوبتی شادی مکن / ای تو بسته نوبت آزادی مکن
آنکه ملکش برتر از نوبت تنند / برتر از هفت انجمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوک باقی اند / دور دائم روحها با ساقی اند

چون نبوت سید هند این دولت … از چه شد پر پا و از سیاستست
ترک این شرب ار بگویی یک دو روز … درکنی اندر شراب خلد پوز

یک دو روزی چه که دنیا ساعتیست … هر که ترکش کرد اندر راحتیست
معنی الترک راحة گوش کن … بهر ایشان جام تهی را نوش کن

با سگان بگذار این مردار را … خرد بشکن شیشهٔ پندار را

تفسیر رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر

ای شهان کشتیم ما خصم برون … ماند خصمی زان بتر در اندرون
کشتن این کار عقل و هوش نیست … شیر باطن سخرهٔ خرگوش نیست

دوزخست این نفس و دوزخ اژدهاست … کو به دریاها نگردد کم و کاست
هفت دریا را در آشامد هنوز … کم نگردد سوزش آن خلق سوز

سنگها و کافران سنگدل … اندر آیند اندرو زار و خجل
هم نگردد ساکن از چندین غذا … تا ز حق آید مر او را این ندا

سیر گشتی سیر گوید نه هنوز … اینت آتش اینت تابش اینت سوز
عالمی را لقمه کرد و درکشید … معده‌اش نعره زنان هل من مزید

حق قدم بر وی نهد از لامکان … آنگه او ساکن شود از کن فکان
چونکه جزو دوزخست این نفس ما … طبع کل دارد همیشه جزوها

این قدم حق را بود کو را کشد … غیر حق خود که کمان او کشد
در کمان ننهند الا تیر راست … این کمان را بازگون کژ تیرهاست

راست شو چون تیر و واره از کمان … کز کمان هر راست بجهد بیگمان
چونکه واگشتم ز پیکار برون … روی آوردم به پیکار درون

قد رجعنا من جهاد الاصغریم … با نبی اندر جهاد اکبریم
قوت از حق خواهم و توفیق لاف … تا بسوزن برکنم این کوه قاف

سهل شیری دان که صفها بشکند … شیر آنست آنکه خود را بشکند
تا شود شیر خدا از عون او … وا رهد از نفس وز فرعون او

در بیان این شنو یک قصه … تا بری از سر گفتم حصه

آمدن رسول قیصر روم نزد عمر برسالت

بر عمر آمد ز قیصر یک رسول … در مدینه از بیابان نغول
گفت کو قصر خلیفه ای حشم … تا من اسپ و رخت را آنجا کشم

قوم گفتندش که او را قصر نیست … مر عمر را قصر جان روشنیست
گرچه از میری ورا آوازه ایست … همچو درویشان مر او را کازه ایست

ای برادر چون ببینی قصر او … چونکه در چشم دلت رستست مو
چشم دل از موی علت پاک دار … وانگهان دیدار قصرش چشم دار

هر کرا هست از هوسها جان پاک … زود بیند حضرت و ایوان پاک
چون محمد پاک شد زین نار و دود … هر کجا رو کرد وجه الله بود

چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه را … کی ببینی ثم وجه الله را
هر کرا باشد ز سینه فتح باب … او ز هر ذره ببیند آفتاب

حق پدیدست از میان دیگران … همچو ماه اندر میان اختران
دو سر انگشت بر دو چشم نه … هیچ بینی از جهان انصاف ده

در نبینی این جهان معدوم نیست … عیب جز ز انگشت نفس شوم نیست
تو ز چشم انگشت را بردار هین … وانگهانی هر چه میخواهی ببین

نوح را گفتند امت کو ثواب … گفت او ز آن سوی واستغشوا ثیاب
رو و سر در جامه‌ها پیچیده‌اید … لاجرم با دیده و نادیده‌اید

آدمی دیدست باقی پوستست … دید آنست آنکه دید دوستست
چونکه دید دوست نبود کور به … دوست کو باقی نباشد دور به

چون رسول روم این الفاظ تر … در سماع آورد شد مشتاقتر
دیده را بر جستن عمر گماشت … رخت را و اسپ را ضایع گذاشت

هر طرف اندر پی آن مرد کار … میشدی پرسان او دیوانه وار
کاینچنین مردی بود اندر جهان … وز جهان مانند جان باشد نهان

جست او را تاش چون بنده بود … لاجرم جوینده یابنده بود

یافتن رسول قیصر روم عمر را خفته در زیر خرمابن

گفت عمر اینک بزیر آن نخیل
زیر خرما بن ز خلقان او جدا
زیر سایه خفته بین سایهٔ خدا

مر عمر را دید و در لرزه فتاد
هیبتی زان خفته آمد بر رسول
حالتی خوش کرد بر جانش نزول

این دو ضد را دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهان را دیده‌ام
پیش سلطانان مه و بگزیده‌ام

هیبت این مرد هوشم را ربود
رفته‌ام در بیشهٔ شیر و پلنگ
روی من زیشان نگردانید رنگ

همچو شیر آندم که باشد کارزار
بس که خوردم بس زدم زخم گران
دل قوی تر بوده‌ام از دیگران

من بهفت اندام لرزان چیست این
هیبت حقست این از خلق نیست
هیبت این مرد صاحب دلق نیست

ترسد از وی جن و انس و هر که دید
اندرین فکرت بحرمت ایستاد
بعد یکساعت عمر از خواب جست

گفت پیغمبر سلام آنگه کلام
پس علیکش گفت و او را پیش خواند
ایمنش کرد و بنزد خود نشاند

مر دل ترسنده را ساکن کنند
لاتخافوا هست نزل خائفان
هست درخور از برای خائف آن

درس چه دهی نیست و محتاج درس
خاطر ویرانش را آباد کرد
آن دل زجا رفته را دلشاد کرد

سخن گفتن عمر با رسول قیصر روم و سوال رسول قیصر روم از عمر

در صفات پاک حق نعم الرفیق

تا بداند او مقام و حال را
حال چون جلوه است زان زیبا عروس
وین مقام آن خلوت آمد با عروس

وقت خلوت نیست جز شاه عزیز
جلوه کرده عام و خاص از عروس
خلوت اندر شاه باشد با عروس

نادر است اهل مقام اندر میان
از منازلهای جانش یاد داد
وز سفرهای روانش یاد داد

وز مقام قدس که اجلالی شدست
وز هوائی کاندرو سیمرغ روح
پیش ازین دیدست پرواز و فتوح

وز امید و نهمت مشتاق بیش
چون عمر اغیار رو را یار یافت
جان او را طالب اسرار یافت

مرد چابک بود و مرکب درگهی
دید آن مرشد که او ارشاد داشت
تخم پاک اندر زمین پاک داشت

جان زبالا چون درآمد در زمین
مرغ بی اندازه چون شد در قفس
گفت حق بر جان فسون خواند و قصص

چون فسون خواند همی آید بجوش
از فسون او عدمها زود زود
خوش معلق میزند سوی وجود

زود او را در عدم ده اسپه راند
گفت با جسم آیتی تا جان شد او
گفت با خورشید تا رخشان شد او

در رخ خورشید افتد صد کسوف
گفت در گوشش گل و خندانش کرد
گفت با سنگ و عقیق کانش کرد

کو مراقب گشت و خامش مانده است
تا بگوش ابر آن گویا چه خواند
کو چو مشک از دیدهٔ خود آب راند

حق بگوش او معما گفته است
تا کند محبوسش اندر دو گمان
آن کنم کو گفت یا خود ضد آن

زان دو یک را برگزیند زان کنف
گر نخواهی در تردد هوش جان
کم فشار این پنبه اندر گوش جان

تا بگوش جان آید از دون حرفش
تا کنی فهم آن معماهاش را
تا کنی ادراک رمز و فاش را

پس محل وحی گردد گوش جان / وحی چه بود گفتن از حس نهان
گوش جان و چشم جان جز این حس است / گوش عقل و گوش ظن زین مفلس است
لفظ جبرم عشق را بی‌صبر کرد / وانکه عاشق نیست حبس جبر کرد
این معیت با حق است و جبر نیست / این تجلی مه است این ابر نیست
ور بود این جبر جبر عامه نیست / جبر آن اماره خودکامه نیست
جبر را ایشان شناسند ای پسر / که خدا بگشادشان در دل بصر
غیب و آینده بر ایشان گشت فاش / ذکر ماضی پیش ایشان گشت لاش
اختیار و جبر ایشان دیگر است / قطره‌ها اندر صدفها گوهر است
هست بیرون قطره خرد و بزرگ / در صدف آن در خردست و سترگ
طبع ناف آهو است آن قوم را / از برون خون و درونشان مشکها
تو مگو کین مایه بیرون خون بد / چون رود در ناف مشکی چون شود
تو مگو کین مس برون بد محتقر / در دل اکسیر چون گشت ست زر
اختیار و جبر در تو بد خیال / چون در ایشان رفت شد نور جلال
نان چو در سفره است باشد آن جماد / در تن مردم شود او روح شاد
در دل سفره نگردد مستحیل / مستحیلش جان کند از سلسبیل
قوت جان است این ای راست‌خوان / تا چه باشد قوت آن جان جان
نان ست قوت تن لیکن درنگر / تا چه قوت جانش باشد ای پسر
گوشت پاره آدمی با عقل و جان / می‌شکافد کوه را با بحر و کان
زور جان کوه‌کن شق الحجر / زور جان جان در انشق القمر
گر گشاید دل سر انبان راز / جان بسوی عرش سازد ترکتاز
گر زبان گوید ز اسرار نهان / آتش افروزد بسوزد این جهان
فعل حق و فعل ما هر دو ببین / فعل ما را هست دان پیداست این
گر نباشد فعل خلق اندر میان / پس مگو کس را چرا کردی چنان

اضافت کردن آدم علیه السلام زلت خود را بخویش که ربنا ظلمنا و اضافت کردن ابلیس بحق تعالی که رب بما اغویتنی

خلق حق افعال ما را موجد است / فعل ما آثار خلق ایزد است
لیک هست این فعل‌ها مختار ما / زو جزا آگه بود ما را گه یار ما
زانکه ناطق حرف بیند یا غرض / کی شود یکدم محیط دو عرض
گر بمعنی رفت شد غافل ز حرف / پیش و پس یکدم نبیند هیچ طرف
آن زمان که پیش بینی آن زمان / تو پس خود کی ببینی این بدان
چون محیط حرف و معنی نیست جان / چون بود جان خالق این هر دوان
حق محیط جمله آمد ای پسر / وا ندارد کارش از کار دگر
گفت ایزد جان ما را [illegible] / چون نماند آنکه را خود هست کو
گفت شیطان که بما اغویتنی / کرد فعل خود نهان دیو دنی
گفت آدم که ظلمنا نفسنا / او ز فعل حق نبد غافل چو ما
در گنه او از ادب پنهانش کرد / زان گنه بر خود زدن او بر بخورد
بعد توبه گفتش ای آدم نه من / آفریدم در تو آن جرم و محن
نی که تقدیر و قضای من بد آن / چون بوقت عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگذاشتم / گفت من هم پاس آنت داشتم
هر که آرد حرمت او حرمت برد / هر که آرد قند لوزینه خورد
طیبات از بهر که للطیبین / یار را خوش کن برنجان و ببین

تمثیل

یک مثال ای دل پی فرقی بیار / تا بدانی جبر را از اختیار
دست کو لرزان بود از ارتعاش / وانکه دستی را تو لرزانی ز جاش
هر دو جنبش آفریده حق شناس / لیک نتوان کرد این با آن قیاس
زین پشیمانی که لرزانیدیش / چون پشیمان نیست مرد مرتعش
مرتعش را کی پشیمان دیده‌ای / بر چنین جبری چه بر چسپیده‌ای
بحث عقل است این چه عقل آن حیله‌گر / تا ضعیفی ره برد آنجا مگر
بحث عقلی گر در و مرجان بود / آن دگر باشد که بحث جان بود
بحث جان اندر مقامی دیگر است / باده جان را قوامی دیگر است

آن زمان کز بحث عقلی ساز بود
این عمر با بوالحکم همراز بود
چون عمر از عقل آمد سوی جان
بوالحکم بوجهل شد در بحث آن

سوی عقل و سوی حس او کامل است
گرچه خود نسبت بجان او جاهل است
بحث عقل و حس اثر دان یا سبب
بحث جانی یا عجب یا بوالعجب

ضوء جان آمد نماند ای مستضی
لازم و ملزوم و نافی مقتضی
زانکه بینا را که نورش بازغ است
از دلیل و از عصا کش فارغ است

بار دیگر ما بقصه آمدیم
ما ازین قصه برون خود کی شدیم

تفسیر آیه وهو معکم اینما کنتم و بیان آن

گر بجهل آییم آن زندان اوست
ور بعلم آییم آن ایوان اوست
گر بخواب آییم مستان وییم
ور به بیداری بدستان وییم

ور بگرییم ابر پر زرق وییم
ور بخندیم آن زمان برق وییم
ور بخشم و جنگ عکس قهر اوست
ور بصلح و عذر عکس مهر اوست

ما کییم اندر جهان پیچ پیچ
چون الف او خود چه دارد هیچ هیچ
چون الف گر تو مجرد می شوی
اندرین ره مرد مفرد می شوی

جهد کن تا ترک غیر حق کنی
دل ازین دنیای فانی بر کنی
این سخن را نیست پایان ای اخی
از رسول روم برگو و از عمر

از عمر چون این رسول این را شنید
روشنیی در دلش آمد پدید
محو شد پیشش سوال و هم جواب
گشت فارغ از خطا و از صواب

اصل را دریافت بگذشت از فروع
بهر حکمت کرد در پرسش شروع
آب صافی در گلی پنهان شده
جان صافی بسته ابدان شده

فایده فرما که این حکمت چه بود
مرغ را اندر قفس کردن چه بود
گفت تو بحث شگرفی میکنی
معنیی را بند حرفی میکنی

حبس کردی معنیی آزاد را
بند حرفی کرده‌ای تو باد را
از برای فایده این کرده‌ای
تو که خود از فایده در پرده‌ای

آنکه از وی فایده زاییده شد
چون نبیند آنچه ما را دیده شد
صد هزاران فایده است و هر یکی
صد هزاران پیش آن یک اندکی

آن دم نطقت که جان جانهاست
چون تهی و خالی ز معنی گوی راست
آن دم نطقت که جزو جزوهاست
فایده شد کل کل خالی چراست

تو که جزوی کار تو با فایده است
پس چرا در طعن کل آری تو دست
گفت را گر فایده نبود مگو
ور بود هل اعتراض و شکر گو

شکر حق چون طوق هر گردن بود
نی جدال و روترش کردن بود
گر ترش رو بودن آمد شکر و بس
همچو سرکه شکرگویی نیست کس

سرکه را گر راه باید در جگر
گو بشو سرکنگبین او از شکر

و بیان حدیث من اراد ان یجلس مع الله فلیجلس مع اهل التصوف

معنی اندر شعر جز با خبط نیست
چون فلاسنگ است اندر ضبط نیست
آن رسول اینجا رسید و شاه شد
واله اندر قدرت الله شد

آن رسول از خود بشد زین یک دو جام
نی رسالت یاد ماندش نی پیام
سیل چون آمد بدریا بحر گشت
دانه چون آمد بمزرع کشت گشت

چون تعلق یافت نان با بوالبشر
نان مرده زنده گشت و با خبر
موم و هیزم چون فدای نار شد
ذات ظلمانی او انوار شد

سنگ سرمه چونکه شد در دیدگان
گشت بینائی شد آنجا دیده بان
ای خنک آن مرد کز خود رسته شد
در وجود زنده‌ای پیوسته شد

وای آن زنده که با مرده نشست
مرده گشت و زندگی از وی بجست
چون تو در قرآن حق بگریختی
با روان انبیا آمیختی

هست قرآن حالهای انبیا
ماهیان بحر پاک کبریا
ور بخوانی و نه‌ای قرآن پذیر
انبیا و اولیا را دیده گیر

ور پذیرایی چو بر خوانی قصص
مرغ جانت تنگ آید در قفص
مرغ کو اندر قفص زندانی است
می نجوید رستن از نادانی است

روحهایی کز قفسها رسته‌اند
انبیا و رهبر شایسته‌اند
از برون آوازشان آید ز دین
که ره رستن ترا اینست این

ما بدین رستیم زین تنگین قفص / غیر این ره نیست چاره زین قفص

خویش را رنجور سازد زار زار / تا ترا بیرون کنند از اشتهار

کاشتهار خلق بند محکم است / در ره این از بند آهن کی کمست

یک حکایت بشنو ای یار رفیق / تا بدانی شرط این بحر عمیق

قصهٔ بازرگان که بهندوستان بتجارت میرفت و پیغام دادن طوطی محبوس بطوطیان هندوستان

بود بازرگان و او را طوطیی / در قفس محبوس زیبا طوطیی

چونکه بازرگان سفر را ساز کرد / سوی هندستان شدن آغاز کرد

هر غلام و هر کنیزک را ز جود / گفت بهر تو چه آرم گوی زود

هر یکی از وی مرادی خواست کرد / جمله را وعده بداد آن نیک مرد

گفت طوطی را چه خواهی ارمغان / کارمت از خطهٔ هندوستان

گفتش آن طوطی که آنجا طوطیان / چون ببینی کن ز حال من بیان

کان فلان طوطی که مشتاق شماست / از قضای آسمان در حبس ماست

بر شما کرد او سلام و داد خواست / وز شما چاره و ره ارشاد خواست

گفت می شاید که من در اشتیاق / جان دهم اینجا بمیرم در فراق

این روا باشد که من در بند سخت / گه شما بر سبزه گاهی بر درخت

اینچنین باشد وفای دوستان / من درین حبس و شما در بوستان

یاد آرید ای مهان زین مرغ زار / یک صبوحی در میان مرغزار

یاد یاران یار را میمون بود / خاصه کان لیلی و این مجنون بود

ای حریفان بت موزون خود / من قدحها میخورم از خون خود

یک قدح می نوش کن بر یاد من / گر همی خواهی که بدهی داد من

یا بیاد این فتاده خاک بیز / چونکه خوردی جرعهٔ بر خاک ریز

ای عجب آن عهد و آن سوگند کو / وعده‌های آن لب چون قند کو

در فراق بنده از بد بندگیست / چون تو با بد بد کنی پس فرق چیست

ای بدی که تو کنی در خشم و جنگ / با طرب تر از سماع و بانگ چنگ

ای جفای تو ز دولت خوبتر / و انتقام تو ز جان محبوب تر

نار تو اینست نورت چون بود / ماتم این تا خود که سورت چون بود

از حلاوتها که دارد جور تو / وز لطافت کس نیابد غور تو

یاد دار آن محبتهای ما / حق مجلسها و صحبتهای ما

نالم و ترسم که او باور کند / وز ترحم جور را کمتر کند

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد / ای عجب من عاشق این هر دو ضد

والله ار زین خار در بستان شوم / همچو بلبل زین سبب نالان شوم

این عجب بلبل که بگشاید دهان / تا خورد او خار را با گلستان

این چه بلبل این نهنگ آتشی ست / جمله ناخوشها ز عشق او را خوشی ست

عاشق کل است و خود کلست او / عاشق خویش است و عشق خویش جو

قصهٔ طوطی جان زین سان بود / کو کسی کو محرم مرغان بود

صفت اولیا اجنحهٔ طیور عقول الهی

کو یکی مرغی ضعیفی بیگناه / و اندرون او سلیمان با سپاه

چون بنالد زار بی شکر و گله / افتد اندر هفت گردون غلغله

هر دمش صد نامه صد پیک از خدا / یا ربی زو شصت لبیک از خدا

زلت او به ز طاعت پیش حق / نزد کفرش جمله ایمانها خلق

هر دمی او را یکی معراج خاص / بر سر تاجش نهد حق تاج خاص

صورتش بر خاک و جان بر لامکان / لامکانی فوق وهم سالکان

لامکانی نه که در وهم آیدت / هر دمی در وی خیالی زایدت

بل مکان و لامکان در حکم او / همچو در حکم بهشتی چار جو

شرح این کوته کن و رخ زین بتاب / دم مزن والله اعلم بالصواب

دیدن خواجه در دشت طوطیان او پیغام رسانیدن

باز می گردیم ما ای دوستان / سوی مرغ و تاجر هندوستان

مرد بازرگان پذیرفت این پیام / کو رساند سوی جنس از وی سلام

چونکه تا اقصای هندستان رسید / در بیابان طوطیی چندی بدید

مرکب استانید و پس آواز داد — آن سلام و آن امانت باز داد
طوطیی از طوطیان لرزید بس — اوفتاد و مرد و بگسستش نفس
شد پشیمان خواجه از گفت خبر — گفت رفتم در هلاک جانور
این مگر خویش است با آن طوطیک — این مگر دو جسم بود و روح یک
این چرا کردم چرا دادم پیام — سوختم بیچاره را زین گفت خام
این زبان چون سنگ و هم آهن وش است — وانچه بجهد از زبان چون آتش است
سنگ و آهن را مزن بر هم گزاف — گه ز روی نقل و گه از روی لاف
زانکه تاریک است و هر سو پنبه زار — در میان پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند — وز سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند — روبهان مرده را شیران کند
جانها در اصل خود عیسی دمند — یک زمان زخمند و دیگر مرهمند
گر حجاب از جانها برخاستی — گفت هر جانی مسیح آساستی
گر سخن خواهی که گویی چون شکر — صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مشتهای زیرکان — هست حلوا آرزوی کودکان
هر که صبر آورد گردون بر رود — هر که حلوا خورد واپس‌تر شود
صاحب دل را ندارد آن زیان — گر خورد او زهر قاتل را عیان
آنکه صحت یافت و از پرهیز رست — طالب مسکین میان تب درست

تفسیر قول شیخ فرید الدین عطار قدس سره

تو صاحب نفسی ای غافل میان خاک خون میخور — که صاحبدل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

گفت پیغمبر که ای طالب جری — هان مکن با هیچ مطلوبی مری
در تو نمرودیست آتش در مرو — رفت خواهی اول ابراهیم شو
چون نه سباح و نی دریایی — در میفکن خویش از خودرایی
او ز قعر بحر گوهر آورد — از زیانها سود بر سر آورد
کاملی گر خاک گیرد زر شود — ناقص ار زر برد خاکستر شود
چون قبول حق بود آن مرد راست — دست او در کارها دست خداست
دست ناقص دست شیطانست و دیو — زانکه اندر دام تکلیفست و ریو
جهل آید پیش او دانش شود — جهل شد علمی که در ناقص رود
هر چه گیرد علتی علت شود — کفر گیرد کاملی ملت شود
ای مری کرده پیاده با سوار — سر نخواهی برد اکنون پای دار
ساحران در عهد فرعون لعین — چون مری کردند با موسی بکین

تعظیم کردن ساحران موسی را که اول تو عصا بینداز

لیک موسی را مقدم داشتند — ساحران او را بکرم داشتند
زانکه گفتندش که فرمان آن تست — گر تو میخواهی عصا بفکن نخست
گفت نی اول شما ای ساحران — افکنید آن مکرها را در میان
این قدر تعظیم دینشان را خرید — وز مری آن دست و پاشان برید
ساحران چون قدر او بشناختند — دست و پا در جرم آن در باختند
لقمه و نکته است کامل را حلال — تو نه کامل مخور میباش لال
چون تو گوشی او زبان نی جنس تو — گوشها را حق بفرمود انصتوا
کودک اول چون بزاید شیرنوش — مدتی خاموش بود او جمله گوش
مدتی میبایدش لب دوختن — از سخن گویان سخن آموختن
تا نیاموزد نگوید صد یکی — ور بگوید حشو گوید بی شکی
ور نباشد گوش و تی تی میکند — خویشتن را گنگ گیتی میکند
کر اصلی کش نبود آغاز گوش — لال باشد کی کند در نطق جوش
زانکه اول سمع باید نطق را — سوی منطق از ره سمع اندرا
ادخلوا الابیات من ابوابها — واطلبوا الارزاق من اسبابها
نطق کان موقوف راه سمع نیست — جز که نطق خالق بی طمع نیست
مبدع است و تابع استاد نه — مسند جمله ورا اسناد نه
باقیان هم در حرف هم در مقال — تابع استاد و محتاج مثال
زین سخن گر نیستی بیگانه — دلق و اشکی گیر در ویرانه

زانکه آدم از عتاب از اشک رست
اشک تر باشد دم توبه پرست

بهر گریه آدم آمد بر زمین
تا بود گریان و نالان و حزین

آدم از فردوس و از بالای هفت
پای ماچان از برای عذر رفت

گر ز پشت آدمی وز صلب او
در طلب میباش هم در طلب او

ز آتش دل و آب دیده نقل ساز
بوستان از ابر و خورشیدست باز

تو چه دانی ذوق آب دیدگان
عاشق نانی تو چون نادیدگان

گر تو این انبان ز نان خالی کنی
پر ز گوهرهای اجلالی کنی

طفل جان از شیر شیطان باز کن
بعد از آنش با ملک انباز کن

تا تو تاریک و ملول و تیره
دان که با دیو لعین همشیره

لقمه کان نور افزود و کمال
آن بود آورده از کسب حلال

روغنی کاید چراغ ما کشد
آب خوانش چون چراغی را کشد

علم و حکمت زاید از لقمه حلال
عشق و رقت آید از لقمه حلال

چون ز لقمه تو حسد بینی و دام
جهل و غفلت زاید آن را دان حرام

هیچ گندم کاری و جو بر دهد
دیده اسپی که کره خر دهد

لقمه تخمست و برش اندیشها
لقمه بحر و گوهرش اندیشها

زاید از لقمه حلال اندر دهان
میل خدمت عزم رفتن آن جهان

زاید از لقمه حلال ای مه حضور
در دل پاک تو و در دیده نور

این سخن پایان ندارد ای کیا
بحث بازرگان و طوطی کن بیا

کرد بازرگان تجارت را تمام
باز آمد سوی منزل شادکام

باز گفتن بازرگان با طوطی آنچه در هندوستان دیده

هر غلامی را بیاورد ارمغان
هر کنیزک را ببخشید او نشان

گفت طوطی ارمغان بنده کو
آنچه دیدی آنچه گفتی باز گو

گفت نی من خود پشیمانم از آن
دست خود خایان و انگشتان گزان

گر چرا پیغام خامی از گزاف
بردم از بیدانشی و از نشاف

گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست
چیست آن کین خشم و غم را مقتضیست

گفت گفتم آن شکایتهای تو
با گروه طوطیان همتای تو

آن یکی طوطی ز دردت بوی برد
زهره‌اش بدرید و لرزید و بمرد

من پشیمان گشتم این گفتن چه بود
لیک چون گفتم پشیمانی چه سود

نکته کان جست ناگه از زبان
همچو تیری دان که جست آن از کمان

وا نگردد از ره آن تیر ای پسر
بند باید کرد سیلی را ز سر

چون گذشت از سر جهانی را گرفت
گر جهان ویران کند نبود شگفت

فعل را در غیب اثر زادنیست
وان موالیدش بحکم خلق نیست

بی شریکی جمله مخلوق خداست
آن موالید ار چه نسبتشان بماست

زید پرانید تیری سوی عمر
عمر را بگرفت تیرش همچو نمر

مدت سالی همی زایید درد
دردها را آفریند حق نه مرد

عمر دائم ماند در درد و وجل
دردها می زاید آنجا تا اجل

زان موالید وجع چون مرد او
زید را ز اول سبب قتال گو

آن وجعها را بدو منسوب دار
گرچه هست آن جمله صنع کردگار

همچنین کشت و دم و دام و جماع
آن موالیدست حق را مستطاع

بسته درهای موالید از سبب
چون پشیمان شد ولی زان دست رب

اولیا را هست قدرت از اله
تیر جسته باز آرندش ز راه

گفته ناگفته کند از فتح باب
تا از آن نی سیخ سوزد نی کباب

از همه دلها که آن نکته شنید
آن سخن را کرد محو و ناپدید

گرت برهان باید و حجت مها
باز خوان من آیة او ننسها

آیه انسوکم ذکری بخوان
قدرت نسیان نهادن شان بدان

چون بتذکیر و بنسیان قادرند
بر همه دلهای خلقان قاهرند

چون بنسیان بست او راه نظر
کار نتوان کرد ور باشد هنر

خلتم سخریة اهل السمو
از نبی خوانید تا انسوکم

صاحب ده پادشاه جسمهاست
صاحب دل شاه دلهای شماست

فرع دید آمد عمل بی هیچ شک
پس نباشد مردم الا مردمک

آنکه او هشیار خود تندست و مست چون بود چون او قدح گیرد بدست
شیر مستی کز صفت بیرون بود از بسیط مرغزار افزون بود
قافیه اندیشم و دلدار من گویدم مندیش جز دیدار من
خوش نشین ای قافیه اندیش من قافیه دولت توی در پیش من
حرف چه بود تا تو اندیشی از آن صوت چه بود خار دیوار رزان
حرف و صوت و گفت را بر هم زنم تا که بی این هر سه با تو دم زنم
آن دمی کز آدمش کردم نهان با تو گویم ای تو اسرار جهان
آن دمی را که نگفتم با خلیل وان دمی را که نداند جبرئیل
آن دمی کز وی مسیحا دم نزد حق ز غیرت نیز بی ما هم نزد
ما چه باشد در لغت اثبات نفی من نه اثباتم منم بی ذات نفی
من کسی در ناکسی دریافتم پس کسی در ناکسی دربافتم
جمله شاهان پست پست خویش را جمله مستان مست مست خویش را
جمله شاهان برده برده خوداند جمله خلقان مرده مرده خوداند
میشود صیاد مرغان را شکار تا کند ناگاه ایشان را شکار
دلبران بر بیدلان جسته بجان جمله معشوقان شکار عاشقان
هر که عاشق دیدیش معشوق دان کو به نسبت هست هم این و هم آن
تشنگان گر آب جویند از جهان آب هم جوید بعالم تشنگان
چونکه عاشق اوست تو خاموش باش او چو گوشت میکشد تو گوش باش
بند کن چون سیل سیلانی کند ورنه رسوائی و ویرانی کند
من چه غم دارم که ویرانی بود زیر ویران گنج سلطانی بود
غرق حق خواهد که باشد غرق‌تر همچو موج بحر جان زیر و زبر
زیر دریا خوشتر آید یا زبر تیر او دلکش‌تر آید یا سپر
پس زبون وسوسه باشی دلا گر طرب را باز دانی از بلا
گر مرادت را مذاق شکرست بی مرادی نی مراد دلبرست
هر ستاره‌اش خونبهای صد هلال خون عالم ریختن او را حلال
ما بها و خونبها را یافتیم جانب جان باختن بشتافتیم
ای حیات عاشقان در مردگی دل نیابی جز که در دل بردگی
من دلش جسته بصد ناز و دلال او بهانه کرده با من از ملال
گفتم آخر غرق تست این عقل و جان گفت رو رو بر من این افسون مخوان
من ندانم آنچه اندیشیده‌ای ای دو دیده دوست را چون دیده‌ای
ای گران جان خوار دیدستی ورا زانکه بس ارزان خریدستی ورا
هر که او ارزان خرد ارزان دهد گوهری طفلی بقرص نان دهد
غرق عشقی‌ام که غرقست اندرین عشقهای اولین و آخرین
مجملش گفتم نکردم زان بیان ورنه هم افهام سوزد هم زبان
من چو لب گویم لب دریا بود من چو لا گویم مراد الا بود
من ز شیرینی نشستم رو ترش من ز بسیاری گفتارم خمش
تا که شیرینی ما از دو جهان در حجاب رو ترش باشد نهان
تا که در هر گوش ناید این سخن یک همی گویم ز صد سر لدن

تفسیر قول حکیم سنائی روح الله روحه: بهر چه از راه وا مانی چه کفر آن حرف و چه ایمان، بهر چه از دوست وا مانی چه زشت آن نقش و چه زیبا، و فی معنی قول النبی علیه السلام ان سعدا لغیور و انا اغیر منه والله تعالی اغیر منی و من غیرته حرم الفواحش ما ظهر منها و ما بطن

جمله عالم زان غیور آمد که حق برد در غیرت برین عالم سبق
او چو جانست و جهان چون کالبد کالبد از جان پذیرد نیک و بد
هر که محراب نمازش گشت عین سوی ایمان رفتنش میدان تو شین
هر که شد مر شاه را او جامه‌دار هست خسران بهر شاهش اتجار
هر که با سلطان شود او همنشین بر درش بنشستن آمد حیف و غبن
دست بوسش چون رسید از پادشاه گر گزیند بوس پا باشد گناه
گرچه سر بر پا نهادن خدمتست پیش آن خدمت خطا و زلتست

شاه را غیرت بود بر هر که او | بو گزیند بعد از آن کو دید رو
غیرت حق بر مثل گندم بود | کاه خرمن غیرت مردم بود
اصل غیرتها بدانید از اله | آن خلقان فرع حق بی اشتباه
شرح این بگذارم و گیرم گله | از جفای آن نگار ده دله
نالم ایرا نالها خوش آیدش | از دو عالم ناله و غم بایدش
چون ننالم تلخ از دستان او | چون نیم در حلقهٔ مستان او
چون نباشم همچو شب بی روز او | بی وصال روی روز افروز او
ناخوش او خوش بود در جان من | جان فدای یار دل رنجان من
عاشقم بر رنج خویش و درد خویش | بهر خوشنودی شاه فرد خویش
خاک غم را سرمه سازم بهر چشم | تا ز گوهر پر شود دو بحر چشم
اشک کان از بهر او بارند خلق | گوهرست و اشک پندارند خلق
من ز جان جان شکایت میکنم | من نیم شاکی روایت میکنم
دل همی گوید از و رنجیده ام | وز نفاق سست می خندیده ام
راستی کن ای تو فخر راستان | ای تو صدر و من درت را آستان
آستان و صدر در معنی کجاست | ما و من کو آن طرف کان یار ماست
ای رهیده جان تو از ما و من | ای لطیفهٔ روح اندر مرد و زن
مرد و زن چون یک شود آن یک توی | چونکه یکها محو شد آنک توی
این من و ما بهر آن بر ساختی | تا تو با خود نرد خدمت باختی
تا تو با ما و تو یک جوهر شوی | عاقبت محض چنان لب شوی
تا من و تو ها همه یک جان شوند | عاقبت مستغرق جانان شوند
این همه هست و بیا ای امر کن | ای منزه از بیان و ز سخن
چشم جسمانه تواند دیدنت | در خیال آرد غم و خندیدنت
دل که او بستهٔ غم و خندیدنست | تو مگو کی لایق این دیدنست
آنکه او بستهٔ غم و خنده بود | او بدین دو عاریت زنده بود
باغ سبز عشق کو بی منتهاست | جز غم و شادی درو بس میوه هاست
عاشقی زین هر دو حالت برترست | بی بهار و بی خزان سبز و ترست
ده زکوة روی خوب ای خوبرو | شرح جان شرحه شرحه باز گو
کز کرشمهٔ غمزهٔ غمازهٔ | بر دلم بنهاد داغ تازهٔ
من حلالش کردم از خونم بریخت | من همی گفتم حلال او می گریخت
چون گریزانی ز نالهٔ خاکیان | غم چه ریزی بر دل غمناکیان
ایکه هر صبحی که از مشرق بتافت | همچو چشمهٔ مشرقت در جوش یافت
چه بهانه میدهی شیدات را | ای بهانه شکر لبهات را
ای جهان کهنه را تو جان نو | از تن بیجان و دل افغان شنو
شرح گل بگذار از بهر خدا | شرح بلبل گو که شد از گل جدا
از غم و شادی نباشد جوش ما | با خیال و وهم نبود هوش ما
حالت دیگر بود کان نادرست | تو مشو منکر که حق بس قادرست
تو قیاس از حالت انسان مکن | منزل اندر جور و در احسان مکن
جور و احسان رنج و شادی حادثست | حادثان میرند و حقشان وارثست
صبح شد ای صبح را پشت و پناه | عذر مخدومی حسام الدین بخواه
عذرخواه عقل کل و جان توی | جان جان و تابش مرجان توی
تافت نور صبح و ما از نور تو | در صبوحی با می منصور تو
دادهٔ حق چون چنین دارد مرا | باده کی بود تا طرب آرد مرا
باده در جوشش گدای جوش ماست | چرخ در گردش گدای هوش ماست
باده از ما مست شد نی ما ازو | عالم از ما هست شد نی ما ازو
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم | خانه خانه کرده قالب را چو موم
بس درازست این حدیث خواجه گو | تا چه شد احوال آن مرد نکو

رجوع بحکایت خواجهٔ تاجر

خواجه اندر آتش و درد و حنین | صد پراکنده همی گفت این چنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز | گاه سودای حقیقت گه مجاز
مرد غرقه گشته جانی می کند | دست را در هر گیاهی می زند

تا کند امین دست گیرد در خطر دست و پائی میزنم از بیم سر
دوست دارد دوست این آشفتگی کوشش بیهوده به از خفتگی
آنکه او شاه است او بیکار نیست ناله از وی طرفه کو بیمار نیست
بهر این فرمود رحمان ای پسر کل یوم هو فی شان ای پسر
اندرین ره می تراش و می خراش تا دم آخر دمی فارغ مباش
تا دم آخر دمی آخر بود که عنایت با تو صاحب سر بود
هر که میکوشد اگر مرد و زن است گوش و چشم شاه جان بر روزن است
بعد از آنش از قفس بیرون فکند طوطیک پرید تا شاخ بلند

بیرون انداختن مرد تاجر طوطی را از قفس و پریدن آن

طوطی مرده چنان پرواز کرد کافتاب از چرخ ترکی تاز کرد
خواجه حیران گشت اندر کار مرغ بیخبر ناگه بدید اسرار مرغ
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب از بیان حال خودمان ده نصیب
او چه کرد آنجا که تو آموختی چشم ما از مکر خود بر دوختی
ساختی مکری و ما را سوختی سوختی ما را و خود افروختی
گفت طوطی کو بفعلم پند داد که رها کن نطق و آواز و گشاد
زانکه آوازت ترا در بند کرد خویش را مرده پی این پند کرد
یعنی ای مطرب شده با عام و خاص مرده شو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت بر چنند غنچه باشی کودکانت بر کنند
دانه پنهان کن بکلی دام شو غنچه پنهان کن گیاه بام شو
هر که داد او حسن خود را در مزاد صد قضای بد سوی او رو نهاد
چشمها و خشمها و رشکها بر سرش بارد چو آب از مشکها
دشمنان او را ز غیرت میدرند دوستان هم روزگارش میبرند
آنکه غافل بود از کشت و بهار او چه داند قیمت این روزگار
در پناه لطف حق باید گریخت کو هزاران لطف بر ارواح ریخت
تا پناهی یابی آنگه چه پناه آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی را نه دریا یار شد نی بر اعداشان بکین قهار شد
آتش ابراهیم را نی قلعه بود تا برآورد از دل نمرود دود
کوه یحیی را نه سوی خویش خواند قاصدانش را بزخم سنگ راند

وداع کردن طوطی خواجه را و پریدن

گفت ای یحیی بیا در من گریز تا پناهت باشم از شمشیر تیز
یک دو پندش داد طوطی بی نفاق بعد از آن گفتش سلام الفراق
الوداع ای خواجه کردی مرحمت کردی آزادم ز قید مظلمت
الوداع ای خواجه رفتم تا وطن هم شوی آزاد روزی همچو من
خواجه گفتش فی امان الله برو مر مرا اکنون نمودی راه نو
سوی هندستان اصلی رو نهاد بعد شستن از غمی دل گشت شاد
خواجه با خود گفت این پند منست راه او گیرم که این ره روشنست

مضرت تعظیم خلق و انگشت نما شدن

جان من کمتر ز طوطی کی بود جان چنین باید که نیکوپی بود
تن قفس شکلست تن شد خار جان در فریب داخلان و خارجان
اینش گوید من شوم همراز تو وانش گوید نی منم انباز تو
اینش گوید نیست چون تو در وجود در کمال و فضل و در احسان و جود
آنش گوید هر دو عالم آن تست جمله جانهامان طفیل جان تست
آنش خواند گاه نوش و مرهمی اینش گوید گاه نوش و مرهمی
او چو بیند خلق را سرمست خویش از تکبر میرود از دست خویش
او نداند که هزاران را چو او دیو افکندست اندر آب جو
لطف و سالوس جهان خوش لقمه ایست کمترش خور کان پر آتش لقمه ایست
آتشش پنهان و ذوقش آشکار دود او ظاهر شود پایان کار
تو مگو آن مدح را من کی خورم از طمع می گوید او پی می برم
مادحت گر هجو گوید برملا روزها سوزد دلت زان سوزها
گرچه دانی کو ز حرمان گفت آن کان طمع که داشت از تو شد زیان

آن اثر می ماندت در اندرون / در مدیح این حالتی هست آزمون
آن اثر هم روزها باقی بود / مایهٔ کبر و خداع جان شود
نیک بنماید چو شیرین است مدح / بد نماید زانکه تلخ افتاد قدح
همچو مطبوخ است و حب کان را خوری / تا بدیری شورش و رنج اندری
ور خوری حلوا بود ذوقش دمی / این اثر چون آن نمی پاید همی
چون نمی پاید همی ماند نهان / هر ضدی را تو بضد آن بدان
چون شکر پاید نهان تاثیر او / بعد چندی دمل آرد نیش جو
ور حب مطبوخ خوردی [illegible] / اندرونش پاک زاخلاط کثیف
نفس از بس مدحها فرعون شد / کن ذلیل النفس هونا لا تسد
تا توانی بنده شو سلطان مباش / زخم کش چون گوی شو چوگان مباش
ورنه چون لطفت نماند وان جمال / از تو آید آن حریفان را ملال
آن جماعت کت همی دادند ریو / چون ببینندت بگویندت که دیو
جمله بینندت چو گویندت بدر / مرده از گور خود بر کرده سر
همچو امرد که خدا نامش کنند / تا بدین سالوس در دامش کنند
چون به بدنامی بر آید ریش او / دیو را ننگ آید از تفتیش او
دیو سوی آدمی شد بهر شر / سوی تو ناید که از دیوی بتر
تا تو بودی آدمی دیو از پیت / می دوید و می چشانید از میت
چون شدی در خوی دیوی استوار / می گریزد از تو دیو ای نابکار
آنکه اندر دامنت آویخت او / چون چنین گشتی ز تو بگریخت او

تفسیر ما شاء الله کان و ما لم یشا لم یکن

این همه گفتیم لیک اندر بسیج / بی عنایات خدا هیچیم هیچ
بی عنایات حق و خاصان حق / گر ملک باشد سیاهستش ورق
ای خدای قادر بی چند و چون / واقفی بر حال بیرون و درون
ای خدا ای فضل تو حاجت روا / با تو یاد هیچکس نبود روا
اینقدر ارشاد تو بخشیده / تا بدین بس عیب ما پوشیده
قطرهٔ دانش که بخشیدی ز پیش / متصل گردان بدریای خویش
قطرهٔ علم است اندر جان من / وارهانش از هوا وز خاک تن
پیش از آن کاین خاکها خسفش کنند / پیش از آن کین بادها نشفش کنند
گرچه چون نشفش کند تو قادری / کش از ایشان واستانی واخری
قطرهٔ کو در هوا شد یا که ریخت / از خزینهٔ قدرت تو کی گریخت
گر در آید در عدم یا صد عدم / چون بخوانیش او کند از سر قدم
صد هزاران ضد ضد را می کشد / بازشان فضل تو بیرون می کشد
از عدمها سوی هستی هر زمان / هست یارب کاروان در کاروان
خاصه هر شب جمله افکار و عقول / نیست گردد غرق در بحر نغول
باز وقت صبح چون اللهیان / بر زنند از بحر سر چون ماهیان
در خزان آن صد هزاران شاخ و برگ / از هزیمت رفته در دریای مرگ
زاغ پوشیده سیه چون نوحه گر / در گلستان نوحه کرده بر خضر
باز فرمان آید از سالار ده / مر عدم را کانچه خوردی باز ده
آنچه خوردی واده ای مرگ سیاه / از نبات و دارو و از برگ و گیاه
ای برادر یکدم از خود دور شو / با خود آ و غرق بحر نور شو
ای برادر عقل یکدم با خود آر / دمبدم در تو خزان است و بهار
باغ دل را سبز و تر و تازه بین / پر ز غنچه و ورد و سرو و یاسمین
زانبهی برگ پنهان گشته شاخ / زانبهی گل نهان صحرا و کاخ
این سخنهایی که از عقل کل است / بوی آن گلزار و سرو و سنبل است
بوی گل دیدی که آنجا گل نبود / جوش مل دیدی که آنجا مل نبود
بو قلاوز است و رهبر مر ترا / می برد تا خلد و کوثر مر ترا
بو دوای چشم باشد نور ساز / شد ز بویی دیدهٔ یعقوب باز
بوی بد مر دیده را تاری کند / بوی یوسف دیده را یاری کند
تو که یوسف نیستی یعقوب باش / همچو او با گریه و آشوب باش
تو چو شیرین نیستی فرهاد باش / چون نه لیلی چو مجنون گرد باش

بشنو این پند از حکیم غزنوی
تفسیر قول حکیم سنائی قدس سره - ابیات
تا بیابی در تن کهنه نوی

پند او را از دل و جان گوش کن ناز را رویی بباید همچو ورد چون نداری گرد بدخویی مگرد هوش را جان ساز و جان را هوش کن

پیش یوسف نازش و خوبی مکن عیب باشد چشم نابینا و باز زشت باشد روی نازیبا و ناز جز نیاز و آه یعقوبی مکن

معنی مردن ز طوطی بد نیاز در نیاز و فقر خود را مرده ساز تا دم عیسی ترا زنده کند همچو خویشت خوب و فرخنده کند

از بهاران کی شود سرسبز سنگ خاک شو تا گل بروید رنگ رنگ سالها تو سنگ بودی دلخراش آزمون را یک زمانی خاک باش

در بیان این شنو یک داستان
داستان پیر چنگی که در عهد عمر از بهر خداوند تعالی در گورستان در روز بینوایی چنگ می زد
تا بیابی اعتقاد در داستان

این شنیدستی که در عهد عمر بود چنگی مطربی با کر و فر

بلبل از آواز او بیخود شدی یک طرب ز آواز خوبش صد شدی مجلس و مجمع دمش آراستی وز نوای او قیامت خاستی

همچو اسرافیل کآوازش بفن مردگان را جان در آرد در بدن یا رسایل بود اسرافیل را کز سماعش پر برستی فیل را

سازد اسرافیل روزی ناله را جان دهد پوسیدهٔ صدساله را اولیا را در درون هم نغمه‌هاست طالبان را زان حیاتی بی‌بهاست

نشنود آن نغمه‌ها را گوش حس کز ستمها گوش حس باشد نجس نشنود نغمهٔ پری را آدمی کو بود ز اسرار پریان اعجمی

گرچه هم نغمهٔ پری زین عالمست نغمهٔ دل برتر از هر دو دمست که پری و آدمی زندانی‌اند هر دو در زندان این نادانی‌اند

معشر الجن سورهٔ رحمن بخوان تستطیعوا تنفذوا را باز دان سورة الرحمن بخوان ای بسته تا شوی بر سر پریان مهتری

کار ایشانست آن نغمه‌گری گردت روشن چو جوی سپهر نغمه‌های اندرون اولیا اولا گوید که ای اجزای لا

هین ز لای نفی سرها بر زنید وین خیال و وهم یکسو افکنید ای همه پوسیده در کون و فساد جان باقیتان نروید و نزاد

گر بگویم شمه‌ای زان نغمه‌ها جانها سر بر زنند از دخمه‌ها گوش را نزدیک کن کان دور نیست لیک نقل آن بتو دستور نیست

هین که اسرافیل وقتند اولیا مرده را زیشان حیاتست و نما جانهای مرده اندر گور تن بر جهد ز آوازشان اندر کفن

گوید این آواز ز آواها جداست زنده کردن کار آواز خداست ما بمردیم و بکلی کاستیم بانگ حق آمد همه برخاستیم

بانگ حق اندر حجاب و بی حجیب آن دهد کو داد مریم را ز جیب ای فناتان نیست کرده زیر پوست باز گردید از عدم ز آواز دوست

مطلق آن آواز خود از شه بود گرچه از حلقوم عبدالله بود گفته او را من زبان و چشم تو من حواس و من رضا و خشم تو

رو که بی یسمع و بی یبصر تویی
تفسیر من کان لله کان الله له و بیان آن
سر تویی چه جای صاحب سر تویی

چون شدی من کان لله از وله حق ترا باشد که کان الله له گه توی گویم ترا گاهی منم هرچه گویم آفتاب روشنم

هر کجا تابم ز مشکات دمی حل شد آنجا مشکلات عالمی هر کجا تاریکی آمد ناسزا از فروغ ما شود شمس الضحی

ظلمتی را کافتابش بر نداشت از دم ما گردد آن ظلمت چو چاشت آدمی را او بخویش اسما نمود دیگران را ز آدم اسما می‌گشود

آب خواه از جو بجو خواه از سبو کاین سبو را هم مدد باشد ز جو نور خواه از مه طلب خواهی ز خور نور مه هم ز آفتابست ای پسر

مقتبس شو زود چون یابی نجوم / گفت پیغمبر که اصحابی نجوم

خواه از آدم گیر نورش خواه ازو / خواه از خم گیر می خواه از کدو

کین کدو با خم پیوستست سخت / نی چو تو شاد آن کدوی نیکبخت

گفت طوبی من رآنی مصطفی / والذی یبصر لمن وجهی رأی

چون چراغی نور شمعی را کشید / هر که دید آنرا یقین آن شمع دید

همچنین تا صد چراغ ار نقل شد / دیدن آخر لقای اصل شد

خواه از نور پسین بستان تو آن / هیچ فرقی نیست خواه از شمع‌دان

در معنی حدیث ان لربکم فی ایام دهرکم نفحات الا فتعرضوا لها

خواه بین نور از چراغ آخرین / خواه بین نورش ز شمع غابرین

گفت پیغمبر که نفحتهای حق / اندرین ایام می‌آرد سبق

گوش و هش دارید این اوقات را / در ربایید اینچنین نفحات را

نفحه آمد مر شما را دید و رفت / هر کرا میخواست جان بخشید و رفت

نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش / تا ازین هم وا نمانی خواجه‌تاش

جان آتش یافت زان آتش‌کشی / جان مرده یافت از وی جنبشی

جان ناری یافت از وی انطفا / مرده پوشید از بقای او قبا

تازگی و جنبش طوبی ست این / همچو جنبشهای خلقان نیست این

گر در افتد در زمین و آسمان / زهره‌هاشان آب گردد در زمان

خود ز بیم این دم بی‌منتهی / باز خوان فأبین أن یحملنها

ورنه خود أشفقن منها چون بدی / گرنه از بیمش دل که خون شدی

دوش دیگرگونه این میداد دست / لقمه چندی در آمد ره ببست

بهر لقمه گشته لقمانی گرو / وقت لقمانیست ای لقمه برو

از هوای لقمهٔ این خارخار / از کف لقمان برون آرید خار

در کف او خار و سایه‌ش نیز نیست / لیکتان از حرص آن تمییز نیست

خار دان آن را که خرما دیده‌ای / زانکه بس نانکور و بس نادیده‌ای

جان لقمان که گلستان خداست / پای جانش خستهٔ خاری چراست

اشتر آمد این وجود خارخوار / مصطفی زادی برین اشتر سوار

اشترا تنگ گلی بر پشت تست / کز نسیمش در تو صد گلزار رست

سیل تو سوی مغیلانست و ریگ / تا چه گل چینی ز خار مرده‌ریگ

ای بگشته زین طلب از کو بکو / چند گویی آن گلستان کو و کو

پیش ازین کین خار پا بیرون کنی / چشم تاریکست جولان چون کنی

آدمی کو می‌نگنجد در جهان / در سر خاری همی گردد نهان

مصطفی آمد که سازد همدمی / کلمینی یا حمیرا کلمی

ای حمیرا آتش اندر نه تو نعل / تا ز نعل تو شود این کوه لعل

این حمیرا لفظ تأنیثست و جان / نام تأنیثش نهند این تازیان

لیک از تأنیث جان را باک نیست / روح را با مرد و زن اشراک نیست

از مؤنث وز مذکر برترست / این نه آن جانست کز خشک و ترست

این نه آن جانست کافزاید ز نان / یا گهی باشد چنین گاهی چنان

خوش کننده‌ست و خوش و عین خوشی / بی‌خوشی نبود خوشی ای مرتشی

چون تو شیرین از شکر باشی بود / کان شکر گاهی ز تو غایب شود

چون شکر گردی ز تأثیر وفا / پس شکر کی از شکر گردد جدا

زهر گشتست آنکه باشد بی‌وفا / هب لنا یا ربنا فهم الوفا

عاشق از حق چون غذا یابد رحیق / عقل آنجا گم شود گم ای رفیق

عقل جزوی عشق را منکر بود / گرچه بنماید که صاحب سر بود

زیرک و داناست اما نیست نیست / تا فرشته لا نشد اهریمنیست

او بقول و فعل یار ما بود / چون بحکم حال آیی لا بود

لا بود چون او نشد از هست نیست / زانکه طوعاً لا نشد کرهاً بسیست

جان کمال است و ندای او کمال / مصطفی گویان ارحنا یا بلال

ای بلال افراز بانگ سلسلت / زان دمی کاندم دمیدم در دلت

ای بلال این گلبن با جان بهار / خیز و بلبل‌وار جان حی گو بتار

زان دمی کآدم از آن مدهوش شد / هوش اهل آسمان بیهوش شد

مصطفی بیخویش شد زان خوب صوت / شد نمازش از شب تعریس فوت
سر از آن خواب مبارک بر نداشت / تا نماز صبحدم آمد بچاشت
در شب تعریس پیش آن عروس / یافت جان پاک ایشان دستبوس
عشق و جان هر دو نهانند و ستیر / گر عروسش خوانده‌ام عیبی مگیر
از ملال یار خامش کردمی / گر همو مهلت بدادی یکدمی
لیک میگوید بگو هین عیب نیست / جز تقاضای قضای غیب نیست
عیب باشد کو نبیند جز که عیب / عیب کی بیند روان پاک و غیب
عیب شد نسبت بمخلوق جهول / نی بنسبت با خداوند قبول
کفر هم نسبت بخالق حکمت است / چون بما نسبت کنی کفر آفت است
ور یکی عیبی بود با صد صفات / بر مثال چوب باشد در نبات
در ترازو هر دو را یکسان کشند / زانکه آن هر دو چو جسم و جان خوشند
پس بزرگان این نگفتند از گزاف / جسم پاکان عین جان افتاد صاف
گفتشان و نفسشان و نقششان / جمله جان مطلق آمد بی نشان
جان دشمن‌دارشان جسمی است صرف / چون زیاد از نرد او اسمی است صرف
آن بخاک اندر شد و کل خاک شد / وین نمک اندر شد و کل پاک شد
آن نمک کز وی محمد املح است / زان حدیث با نمک او افصح است
این نمک باقیست از میراث او / با تو اند آن وارثان او بجو
پیش تو شسته ترا خود پیش کو / پیش هستت جان پیش اندیش او
گر تو خود را پیش و پس داری گمان / بستهٔ جسمی و محرومی ز جان
زیر و بالا پیش و پس وصف تن است / بی جهتها ذات جان روشن است
بر گشا از نور پاک شه نظر / تا نپنداری تو چون کوته نظر
که همینی در غم و شادی و بس / ای عدم کو مر عدم را پیش و پس
از وجود و از عدم بگذر بسے / از حیات جاودانی برخوری
روز باران است می رو تا بشب / نی از این باران از آن باران رب
هست بارانها جز این باران بدان / کو نمی بیند ورا جز چشم جان
چشم یاران را بکن نیکو نگر / تا از آن باران عیان بینی خضر

سوال کردن عائشه از پیغمبر علیه السلام که باران شد و جامهٔ مبارک تو تر نگشت و جواب آن

مصطفی روزی بگورستان برفت / با جنازهٔ مردی از یاران برفت
خاک را در گور او آگنده کرد / زیر خاک آن دانه‌اش را زنده کرد
این درختانند همچون خاکیان / دستها بر کرده اند از خاکدان
سوی خلقان صد اشارت می کنند / وانکه گوش استش عبارت می کنند
بهر گوشان تا ایشان بشنوند / غافلان آواز ایشان نشنوند
با زبان سبز و با دست دراز / از ضمیر خاک میگویند راز
همچو بطان سر فرو برده به آب / گشته طاوس و بوده چون غراب
در زمستانشان اگر محبوس کرد / آن غرابان را خدا طاوس کرد
در زمستانشان اگر چه داد مرگ / زنده‌شان کرد از بهار و داد برگ
منکران گویند خود هست این قدیم / این چرا بندیم بر رب کریم
جمله پندارند این خود دائم است / در قدم این جمله عالم قائم است
کوری ایشان درون دوستان / حق برویانید باغ و بوستان
هر گلی کاندر درون بویا بود / آن گل از اسرار کل گویا بود
بوی ایشان رغم انف منکران / گرد عالم میرود پرده دران
منکران همچون جعل زان بوی گل / یا چو نازک مغز در بانگ دهل
خویشتن مشغول می‌سازند و غرق / چشم میدزدند از لمعان برق
چشم میدزدند و آنجا چشم نی / چشم آن باشد که بیند مامنی
چون ز گورستان پیمبر بازگشت / سوی صدیقه شد و همراز گشت
چشم صدیقه چو بر رویش فتاد / پیش آمد دست بر وی می‌نهاد
بر عمامه و روی او و موی او / بر گریبان و بر و بازوی او
گفت پیغمبر چه میجوئی شتاب / گفت باران آمد امروز از سحاب
جامه‌هایت می‌بجویم در طلب / تر نمی‌بینم ز باران ای عجب

گفت چه بر سر فکندی از ازار   گفت کردم آن ردای تو خمار
گفت بهر آن نمود ای پاک جیب   چشم پاکت را خدا باران غیب
نیست آن باران ازین ابر شما   هست ابری دیگر و دیگر سما
همچنین باران ابر دیگرست   رحمت حق در نزولش مضمرست

تفسیر بیت حکیم سنائی روح الله روحه

بشنو از قول سنائی در رموز   سفیته تا واقف آیی بر کنوز
آسمانهاست در ولایت جان   کارفرمای آسمان جهان
گر تو بگشایی ز باطن دیده   زود یابی بی سرینه بگزیده
در ره روح پست و بالاهاست   کوههای بلند و صحراهاست
پیر دانا اندرین رمزی بگفت   در حقیقت این صدف چون در بسفت

غیب را ابری و آبی دیگرست   آسمان و آفتابی دیگرست
ناید آن الا که بر خاصان پدید   باقیان فی لبس من خلق جدید
هست باران از پی پروردگی   هست باران از پی پژمردگی
نفع باران بهاری بوالعجب   باغ را باران پاییزی چو تب
آن بهاری ناز پروردش کند   وین خزانی ناخوش و زردش کند
همچنین سرما و باد و آفتاب   بر تفاوت دان و سر رشته بیاب
همچنین در غیب انواع است این   در زیان و سود و در ربح و غبین
این دم ابدال باشد زان بهار   در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
فعل باران بهاری با درخت   آید از انفاسشان با نیکبخت
گر درخت خشک باشد در مکان   عیب آن از باد جان‌افزا مدان
باد کار خویش کرد و بر وزید   آنکه جانی داشت بر جانش گزید
و آنکه جان بد بود خود واقف نشد   وای آن جانی که او عارف نشد

در حدیث اغتنموا برد الربیع فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم واجتنبوا برد الخریف فانه یعمل بابدانکم کما یعمل باشجارکم

قول پیغمبر شنو ای جان من   دور کن از خویشتن انکار و ظن
گفت پیغمبر ز سرمای بهار   تن مپوشانید یاران زینهار
زانکه با جان شما آن میکند   کان بهاران با درختان میکند
پس غنیمت باشد آن سرمای او   در جهان عارفان وقت جو
در بهاران جامه از تن برکنید   تن برهنه جانب گلشن روید
لیک بگریزید از باد خزان   کان کند کان کرد با باغ و رزان
راویان این را بظاهر برده‌اند   هم بر آن صورت قناعت کرده‌اند
بیخبر بودند از سران گروه   کوه را دیده ندیده کان بکوه
آن خزان نزد خدا نفس و هواست   عقل و جان عین بهارست و بقاست
گر ترا عقلی ست جزوی در نهان   کامل العقلی بجو اندر جهان
جزو تو از کل او کلی شود   عقل کل بر نفس چون غلی شود
پس بتأویل این بود کانفاس پاک   چون بهارست و حیات برگ و تاک
از حدیث اولیا نرم و درشت   تن مپوشان زانکه دینت راست پشت
گرم گوید سرد گوید خوش بگیر   تا ز گرم و سرد بجهی وز سعیر
گرم و سردش نوبهار زندگیست   مایهٔ صدق و یقین و بندگیست
زانکه زان بستان جانها زنده است   زین جواهر بحر دل آکنده است
بر دل عاقل هزاران غم بود   گر ز باغ دل خلالی کم شود
پس سؤالش کرد صدیقه ز صدق   با خشوع و با ادب با جوش عشق

پرسیدن عایشه که یا رسول الله سر باران امروزینه چه بود

کای خلاصهٔ هستی و زبدهٔ وجود   حکمت باران امروزی چه بود
این ز بارانهای رحمتهاست یا   بهر تهدیدست و عدل کبریا
این از آن لطف بهاریات بود   یا ز پاییزی پر آفات بود
گفت این از بهر تسکین غمست   کز مصیبت بر نژاد آدمست
گر بر آن آتش بماندی آدمی   بس خرابی اوفتادی و کمی
این جهان ویران شدی اندر زمان   حرصها بیرون شدی از مردمان
استن این عالم ای جان غفلتست   هوشیاری این جهان را آفتست

هوشیاری زان جهانست و چو آن
غالب آید پست گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یخ
هوشیاری آب و این عالم وسخ

زان جهان اندک ترشح می‌رسد
تا نجوشد در جهان حرص و حسد
گر ترشح بیشتر گردد ز غیب
نی هنر ماند درین عالم نه عیب

این ندارد حد سوی آغاز رو
سوی قصهٔ مرد چنگی باز رو

بقیهٔ قصهٔ پیر چنگی در زمان عمر رضی الله عنه و مخلص آن

مطربی کز وی جهان شد پر طرب
رسته ز آوازش خیالات عجب
از نوایش مرغ دل پران شدی
وز صدایش هوش جان حیران شدی

چون برآمد روزگار و پیر شد
باز جانش از عجز پشه‌گیر شد
بار چنگی گشت باشد بیکران
پیشه‌اش ساز و ضعیف و ناتوان

پشت او خم گشت همچون پشت خم
ابروان بر چشم همچون پاردم
گشت آواز لطیف جانفزاش
ناخوش و مکروه و زشت و دلخراش

آن نوای رشک زهره آمده
همچو آواز خر پیری شده
خود کدامین خوش که آن ناخوش نشد
یا کدامین سقف کان مفرش نشد

غیر آواز عزیزان در صدور
که بود از عکس دمشان نفخ صور
اندرونی کاندرونها مست ازو
نیستی کین هستی‌هامان هست ازو

کهربای فکر و هر آواز او
لذت الهام و وحی و راز او
چونکه مطرب پیرتر گشت و ضعیف
شد ز بی‌کسبی رهین یک رغیف

گفت عمر و مهلتم دادی بسی
لطفها کردی خدایا با خسی
معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال
باز نگرفتی ز من روزی نوال

نیست کسب امروز مهمان توام
چنگ بهر تو زنم کان توام
چنگ را برداشت و شد الله‌جو
سوی گورستان یثرب آه‌گو

گفت خواهم از حق ابریشم‌بها
کو به نیکویی پذیرد قلبها
چونکه زد بسیار و گریان سر نهاد
چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد

خواب بردش مرغ جانش از حبس رست
چنگ و چنگی را رها کرد و بجست
گشت آزاد از تن و رنج جهان
در جهان ساده و صحرای جان

جان او آنجا سرایان ماجرا
کاندرین جا گر بماندندی مرا
خوش بدی جانم درین باغ و بهار
مست این صحرا و غیبی لاله‌زار

بی پر و بی پا سفر می‌کردمی
بی لب و دندان شکر می‌خوردمی
ذکر و فکری فارغ از رنج دماغ
کردمی با ساکنان چرخ لاغ

چشم بسته عالمی می‌دیدمی
ورد و ریحان بی کفی می‌چیدمی
مرغ آبی غرق دریای عسل
عین ایوبی شراب و مغتسل

که بدو ایوب از پا تا به فرق
پاک شد از رنجها چون نور شرق
مثنوی در حجم گر بودی چو چرخ
در نگنجیدی درو زین نیم برخ

کان زمین و آسمان بس فراخ
کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
وین جهانی کاندرین خوابم نمود
از گشایش پر و بالم را گشود

این جهان و راهش ار پیدا بدی
کم کسی یک لحظه آنجا ماندی
امر می‌آمد که نی طامع مشو
چون ز پایت خار بیرون شد برو

در خواب گفتن هاتف با عمر که چندین زر از بیت المال بآن مرد ده که در گورستان خفته است

مول مولی می‌زد آنجا جان او
در فضای رحمت و احسان او

آن زمان حق بر عمر خوابی گماشت
تا که خویش از خواب نتوانست داشت
در عجب افتاد کین معهود نیست
این ز غیب افتاد بی مقصود نیست

سر نهاد و خواب بردش خواب دید
کامدش از حق ندا جانش شنید
آن ندایی کاصل هر بانگ و نواست
خود ندا آنست و این باقی صداست

ترک و کرد و پارسی‌گو و عرب
فهم کرده آن ندا بی گوش و لب
خود چه جای ترک و تاجیکست و زنگ
فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ

هر دمی از وی همی آید الست
جوهر و اعراض می‌گردند هست
گر نمی‌آید بلی زیشان ولی
آمدن‌شان از عدم باشد بلی

آنچه گفتم از نشانی سنگ و چوب
در بیانش قصه هش دار و خوب

استن حنانه از هجر رسول
ناله می زد همچو ارباب عقول

در میان مجلس وعظ آنچنان
کز وی آگه گشت هم پیر و جوان

در تحیر مانده اصحاب رسول
کز چه می نالد ستون با عرض و طول

نالیدن ستون حنانه از فراق پیغمبر علیه السلام که جماعت انبوه شدند که ما روی مبارک ترا چنانکه نشسته نمی بینیم و منبر ساختند و شنیدن رسول خدا ناله ستون را بصریح و مکالمات حضرت با آن

گفت پیغمبر چه خواهی ای ستون
گفت جانم از فراقت گشت خون

از فراق تو مرا چون سوخت جان
چون ننالم بی تو ای جان جهان

مسندت من بودم از من تاختی
بر سر منبر تو مسند ساختی

پس رسولش گفت کای نیکو درخت
ای شده با سر تو همراز بخت

گر بخواهی ترا نخلی کنند
شرقی و غربی ز تو میوه چنند

یا در آن عالم حقت سروی کند
تا تر و تازه بمانی تا ابد

گفت آن خواهم که دایم شد بقاش
بشنو ای غافل کم از چوبی مباش

آن ستون را دفن کرد اندر زمین
تا چو مردم حشر گردد یوم دین

تا بدانی هر که را یزدان بخواند
از همه کار جهان بیکار ماند

هر که را باشد ز یزدان کار و بار
یافت بار آنجا و بیرون شد ز کار

وانکه او را نبود از اسرار داد
کی کند تصدیق او ناله جماد

گوید آری نی ز دل بهر وفاق
تا نگویندش که هست اهل نفاق

گر نبودی واقفان امر کن
در جهان رد گشته بودی این سخن

صد هزاران ز اهل تقلید و نشان
افکندشان نیم وهمی در گمان

که بظن تقلید و استدلالشان
قایمست و جمله پر و بال شان

شبهه‌ای انگیزد آن شیطان دون
در فتند این جمله کوران سرنگون

پای استدلالیان چوبین بود
پای چوبین سخت بی تمکین بود

غیر آن قطب زمان دیده‌ور
کز ثباتش کوه گردد خیره سر

پای نابینا عصا باشد عصا
تا نیفتد سرنگون او بر حصا

آن سواری کو سپه را شد ظفر
اهل دین را کیست سلطان بصر

با عصا کوران اگر ره دیده‌اند
در پناه خلق روشن دیده‌اند

گر نه بینایان بدندی و شهان
جمله کوران خود بمردندی عیان

نی ز کوران کشت آید نی درود
نی عمارت نی تجارتها و سود

گر نکردی رحمت و افضالشان
در شکستی چوب استدلالشان

این عصا چه بود قیاسات و دلیل
آن عصا که دادشان بینا جلیل

او عصاتان داد تا پیش آمدید
آن عصا از خشم هم بر وی زدید

چون عصا شد آلت جنگ و نفیر
آن عصا را خرد بشکن ای ضریر

حلقه کوران بچه کار اندرید
دیده‌بان را در میانه آورید

دامن او گیر کو دادت عصا
در نگر کادم چها دید از عصی

چون عصا شد مار و استن با خبر
معجزه موسی و احمد در نگر

از عصا ماری و از استن حنین
پنج نوبت می زنند از بهر دین

گر نه نامعقول بودی این مزه
کی بدی حاجت بچندین معجزه

هر چه معقولست عقلش می خورد
بی بیان معجزه بی جزر و مد

این طریق بکر نامعقول بین
در دل هر مقبلی مقبول بین

آنچنان کز بیم آدم دیو و دد
در جزایر در رمیدند از حسد

هم ز بیم معجزات انبیا
سر کشیده منکران زیر گیا

تا بناموس مسلمانی زیند
در تسلس تا ندانی که کیند

همچو قلابان بر آن نقد تباه
نقره می مالند و نام پادشاه

ظاهر الفاظشان توحید و شرع
باطن آن همچو در نان تخم صرع

فلسفی را زهره نی تا دم زند
دم زند دین حقش برهم زند

دست و پا او جماد و جان او
هر چه گوید آن دو در فرمان او

با زبان گر چه که تهمت می نهند
دست و پا اشان گواهی می دهند

سنگها اندر کف بوجهل بود / گفت ای احمد بگو این چیست زود
گر رسولی چیست در مشتم نهان / چون خبر داری ز راز آسمان

اظهار معجزه پیغمبر علیه السلام بسخن آمدن سنگریزه در دست بوجهل و گواهی دادن بر رسالت آنحضرت

گفت چون خواهی بگویم کان چه‌هاست / یا بگوید آنکه ما حقیم و راست
گفت بوجهل این دوم نادرتر است / گفت آری حق از آن قادرتر است
گفت شش پاره حجر در دست تست / بشنو از هر یک تو تسبیح درست
از میان مشت او هر پاره سنگ / در شهادت گفتن آمد بی درنگ
لا اله گفت و الا الله گفت / گوهر احمد رسول الله سفت
چون شنید از سنگها بوجهل این / زد ز خشم آن سنگها را بر زمین
گفت نبود مثل تو ساحر دگر / ساحران را سر تویی و تاج سر
چون بدید آن معجزه بوجهل تفت / گشت از خشم و سوی خانه رفت
ره گرفت و رفت از پیش رسول / او فتاد اندر چه آن شیخ فضول
معجزه او دید و شد بدبخت زفت / سوی کفر و زندقه بس تیز رفت
خاک بر فرقش که بد کور و لعین / چشم او ابلیس آمد خاک بین
این سخن را نیست پایان ای عمو / قصه آن پیر چنگی بازگو
بازگرد و حال مطرب گوش دار / زانکه عاجز گشت مطرب ز انتظار

بقیه قصه پیر چنگی و پیغام رسانیدن با و

بانگ آمد مر عمر را کای عمر / بندهٔ ما را ز حاجت باز خر
بنده‌ای داریم خاص و محترم / سوی گورستان تو رنجه کن قدم
ای عمر برجه ز بیت المال عام / هفتصد دینار در کف نه تمام
پیش او بر کای تو ما را اختیار / اینقدر بستان کنون معذور دار
اینقدر از بهر ابریشم بها / خرج کن چون خرج شد اینجا بیا
پس عمر زان هیبت آواز جست / تا میان را بهر این خدمت ببست
سوی گورستان عمر بنهاد رو / در بغل همیان دوان در جستجو
گرد گورستان دوانه شد بسی / غیر آن پیر او ندید آنجا کسی
گفت این نبود دگر باره دوید / مانده گشت و غیر آن پیر او ندید
گفت حق فرمود ما را بنده‌ایست / صافی و شایسته و فرخنده‌ایست
پیر چنگی کی بود خاص خدا / حبذا ای سر پنهان حبذا
بار دیگر گرد گورستان گشت / همچو آن شیر شکاری گرد دشت
چون یقین گشتش که غیر پیر نیست / گفت در ظلمت دل روشن بسیست
آمد او با صد ادب آنجا نشست / بر عمر عطسه فتاد و پیر جست
مر عمر را دید و ماند اندر شگفت / عزم رفتن کرد و لرزیدن گرفت
گفت در باطن خدایا از تو داد / محتسب بر پیرکی چنگی فتاد
چون نظر اندر رخ آن پیر کرد / دید او را شرمسار و روی زرد
پس عمر گفتش مترس از من مرم / کت بشارتها ز حق آورده‌ام
چند یزدان مدحت خوی تو کرد / تا عمر را عاشق روی تو کرد
پیش من بنشین و مهجوری مساز / تا بگوشت گویم از اقبال راز
حق سلامت میکند می‌پرسدت / چونی از رنج و غمان بی‌حدت
نک قراضه چند ابریشم بها / خرج کن این را و باز اینجا بیا
پیر لرزان گشت چون این را شنفت / دست می‌خایید و بر خود می‌طپید
بانگ میزد کای خدای بی‌نظیر / بس که از شرم آب شد بیچاره پیر
چون بسی بگریست و از حد رفت درد / چنگ را زد بر زمین و خرد کرد
گفت ای بوده حجابم از اله / ای مرا تو راه زن از شاه راه
ای بخورده خون من هفتاد سال / ای ز تو رویم سیه پیش کمال
ای خدای با عطای با وفا / رحم کن بر عمر رفته در جفا
داد حق عمری که هر روزی از آن / کس نداند قیمت آن در جهان
خرج کردم عمر خود را دم بدم / در دمیدم جمله را در زیر و بم
آه کز یاد ره و پرده عراق / رفت از یادم دم تلخ فراق
وای کز تری زیر افکند خورد / خشک شد کشت دل من دل بمرد

وای کز آواز این بیست و چهار
کاروان بگذشت و بیگه شد نهار
ای خدا فریاد ازین فریادخواه
داد خواهم نی ز کس زین دادخواه

داد کس چون من ندادم در جهان
عمر شد هفتاد سال از من بهان
داد خود از کس نیابم جز مگر
زانکه هست از من بمن نزدیکتر

کاین منی از وی رسد دم دم مرا
پس ورا بینم چو این شد کم مرا
همچو آن کو با تو باشد زرشمر
سوی او داری نه سوی خود نظر

همچنین در گریه و در ناله او
می‌شمردی جرم چندین ساله او

گردانیدن عمر نظر او را از مقام گریه که هستی است بمقام استغراق

پس عمر گفتش که این زاری تو
هست هم آثار هشیاری تو
بعد ازان او را ز حالت بگذراند
زاعتذارش سوی استغراق خواند

هست هشیاری ز یاد ما مضی
ماضی و مستقبلت پرده خدا
آتشی بر زن به هر دو تا بکی
پر گره باشی ازین هر دو چو نی

تا گره با نی بود همراز نیست
همنشین آن لب و آواز نیست
چون بطوف خود بطوفی مرتدی
چون بخانه آمدی هم با خودی

ای خبرهات از خبرده بی‌خبر
توبهٔ تو از گناه تو بتر
راه فانی گشته راه دیگرست
زانکه هشیاری گناه دیگرست

ای تو از حال گذشته توبه‌جو
کی کنی توبه ازین توبه بگو
گاه بانگ زیر را قبله کنی
گاه گریه زار را قبله زنی

چونکه فاروق آینه اسرار شد
جان پیر از اندرون بیدار شد
همچو جان بی گریه و بی خنده شد
جانش رفت و جان دیگر زنده شد

حیرتی آمد درونش آن زمان
که برون شد از زمین و آسمان
جستجوی از ورای جستجو
من نمی‌دانم تو می‌دانی بگو

حال و قالی از ورای حال و قال
غرق گشته در جمال ذوالجلال
غرقه‌ای نی که خلاصی باشدش
یا بجز دریا کسی بشناسدش

عقل جزو از کل گویا نیستی
گر تقاضا بر تقاضا نیستی
چون تقاضا بر تقاضا می‌رسد
موج آن دریا بدینجا می‌رسد

چونکه قصه حال پیر اینجا رسید
پیر و حالش روی در پرده کشید
پیر دامن را ز گفتگو فشاند
نیم گفته در دهان او بماند

از پی این عیش و عشرت ساختن
صد هزاران جان بشاید باختن
در شکار بیشه جان باز باش
همچو خورشید جهان جانباز باش

جانفشان افتاد خورشید بلند
هر دمی تی می‌شود پر می‌کنند
جان فشان ای آفتاب معنوی
مر جهان کهنه را بنما نوی

در وجود آدمی جان و روان
می‌رسد از غیب چون آب روان
هر زمان از غیب نو نو می‌رسد
وز جهان تن برون شو می‌رسد

گفت پیغمبر که دایم بهر پند
دو فرشته خوش منادی می‌کنند

تفسیر دعای آن دو فرشته که هر روز بر سر بازار منادی می‌کنند که اللهم اعط کل منفق خلفا و کل ممسک تلفا و بیان آنکه منفق مجاهد راه حق است نه مسرف راه هوا

کای خدایا منفقان را سیر دار
هر درمشان را عوض ده صد هزار
ای خدایا ممسکان را در جهان
تو مده الا زیان اندر زیان

ای خدایا منفقان را ده خلف
ای خدایا ممسکان را ده تلف
منفق و ممسک محل بین بود
چون محل باشد موثر میشود

ای بسا امساک کز انفاق به
مال حق را جز بامر حق مده
تا عوض یابی تو گنج بیکران
تا نباشی از عداد کافران

کاشتران قربان همی کردند تا
چیره گردد تیغشان بر مصطفی
امر حق را باز جو از واصلی
امر حق را در نیابد هر دلی

چون غلامی یاغی کو عدل کرد
مال شاهان یاغیان را بذل کرد
طرفه ترکان [illegible]
گر سخاوت کرد [illegible]

عدل این یاغی و دادش نزد شاه
چه فزاید دوری و روی سیاه
در نبی انذار اهل غفلتست
کان همه انفاقهاشان حسرتست

تر زبان کم در رجب سوال / بودشان قربان بامید قبول

قربانی کردن سروران عرب بامید قبول افتادن

بهر این سوسن همی گوید ز بیم / در نماز اهدنا الصراط المستقیم
آن درم دادن سخی را لایقست / جان سپردن خود سخای عاشقست
نان دهی از بهر حق نانت دهند / جان دهی از بهر حق جانت دهند
گر بریزد برگهای این چنار / برگ بی برگیش بخشد کردگار
گر نماند از جود در دست تو مال / کی کند فضل الهت پایمال
هر که کارد گردد انبارش تهی / لیکش اندر مزرعه باشد بهی
وانکه در انبار ماند و صرفه کرد / اسپش و موش و حوادثهاش خورد
این جهان نفیست در اثبات جو / صورتت صفرست در معنیت جو
جان شور تلخ پیش تیغ بر / جان چون دریای شیرین را بخر
ور نمی‌تانی شدن زین آستان / باری از من گوش کن این داستان

قصهٔ خلیفه که در کرم از حاتم طائی گذشته بود

یک خلیفه بود در ایام پیش / کرده حاتم را غلام جود خویش
رایت اکرام و جود افراشته / فقر و حاجت از جهان برداشته
بحر و کان از بخششش صاف آمده / داد او از قاف تا قاف آمده
در جهان خاک ابر و آب بود / مظهر بخشایش وهاب بود
از عطایش بحر و کان در زلزله / سوی جودش قافله بر قافله
قبلهٔ حاجت در و دروازه‌اش / رفته در عالم بجود آوازه‌اش
هم عجم هم روم و هم ترک و عرب / مانده از جود و سخایش در عجب
آب حیوان بود و دریای کرم / زنده گشته هم عرب زو هم عجم
اندر ایام چنین سلطان داد / بشنو اکنون داستانی با گشاد

یک شب اعرابی زنی مر شوی را / گفت و از حد برد گفت و گوی را

قصهٔ اعرابی درویش و ماجرا کردن زن با او از فقر و درویشی

کین همه فقر و جفا ما می‌کشیم / جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم
نان ما نی نان خورش مان درد و رشک / کوزه مان نی آبمان از دیده اشک
جامهٔ ما روز تاب آفتاب / شب نهالین و لحاف از ماهتاب
قرص مه را قرص نان پنداشته / دست سوی آسمان برداشته
ننگ درویشان ز درویشی ما / روز و شب از روزی اندیشی ما
خویش و بیگانه شده از ما رمان / بر مثال سامری از مردمان
گر بخواهم از کسی یک مشت نسک / مر مرا گوید خمش کن مرگ و جسک
مر عرب را فخر غزوست و عطا / در عرب ما همچو خط اندر خطا
چه غزا ما بی غزا خود کشته‌ایم / ما بشمشیر عدم سر گشته‌ایم
چه خطا ما بی خطا در آتشیم / چه نوا ما درد و غم را مفرشیم
چه عطا ما بر گدائی می‌تنیم / مر مگس را در هوا رگ می‌زنیم
گر کسی مهمان رسد گر من منم / شب بخسپد دلقش از تن بر کنم
زین نمط زین ماجرا و گفتگو / بر دو از صد عبارت پیش شو
گر غنا و فقر ما گشتیم خوار / سوختیم از اضطراب و جوع زار
تا بکی ما اینچنین خواری کشیم / غرقه اندر بحر ژرف آتشیم
تا که از روزی درآید میهمان / شرمساریها بریم از وی بجان

لیک مهمان گر درآید بی فتوت / دانکه کفش میهمان سازیم قوت

مغرور شدن مریدان محتاج بتلبیس مدعیان و ایشان را شیخ و واصل پنداشتن و نقد را از نقل نادانستن و نیافتن

بهر این گفتند دانایان بفن / میهمان محسنان باید شدن

تو مرید و میهمان آن کسی / کو ستاند حاصلت را از خسی
نیست چیره چون ترا چیره کند / نور ندهد مر ترا تیره کند
چون ورا نوری نبد اندر قران / نور کی یابند از وی دیگران
همچو اعمش کو کند داروی چشم / چه کشد در چشمها الا که پشم
حال ما اینست در فقر و عنا / هیچ مهمانی مبا مغرور ما
قحط ده سال ار ندیدی در صور / چشمها بگشا و اندر ما نگر

ظاهرا چون درد دین معنی　　در دلش ظلمت زبانش شعشعی
از خدا بویی نه او را نی اثر　　دعویش افزون ز شیث و بوالبشر
دیو ننموده ورا هم نقش خویش　　او همی گوید ز ابدالیم بیش
حرف درویشان بدزدیده بسی　　تا گمان آید که هست او خود کسی
خرده گیرد در سخن بر بایزید　　ننگ دارد از درون او یزید
بی‌نوا از نان و خوان آسمان　　پیش او نداخت حق یک استخوان
او ندا کرده که خوان بنهاده‌ام　　نایب حقم خلیفه‌زاده‌ام
الصلا ساده‌دلان پیچ پیچ　　تا خورید از خوان جودم سیر هیچ
سالها بر وعدهٔ فردا کسان　　گرد آن در گشته فردا نارسان
دیر باید تا که سر آدمی　　آشکارا گردد از بیش و کمی
زیر دیوار بدن گنجست یا　　خانهٔ مارست و مور و اژدها
چونکه پیدا گشت کان چیزی نبود　　عمر طالب رفته آگاهی چه سود

در بیان آنکه نادر افتد که مریدی در مدعی مزور اعتقاد بصدق ببندد که او کسیست و بدین اعتقاد بمقامی رسد که شیخش بخواب ندیده باشد و آب و آتش او را گزند نرساند و شیخش را گزند رساند ولی نادر است

لیک نادر طالب آید کز فروغ　　در حق آن نافع آید آن دروغ
او بقصد نیک خود جایی رسد　　گرچه جان پنداشت آن آمد جسد
چون تحری در دل شب قبله را　　قبله نی وان نماز او روا
مدعی را قحط جان اندر سرست　　لیک ما را قحط نان بر ظاهرست
ما چرا چون مدعی پنهان کنیم　　بهر ناموس مزور جان کنیم
مرد را رو می‌نماید حالها　　که ندید آن پیچ شیخش سالها

صبر فرمودن اعرابی زن خود را

شوی گفتش چند جویی دخل و کشت　　خود چه ماند از عمر افزون‌تر گذشت
عاقل اندر بیش و نقصان ننگرد　　زانکه هر دو همچو سیلی بگذرد
خواه صاف و خواه سیل تیره‌رو　　چون نمی‌پاید دمی از وی مگو
اندرین عالم هزاران جانور　　می‌زیند خوش عیش بی زیر و زبر
شکر می‌گوید خدا را فاخته　　بر درخت و برگ شب ناساخته
حمد می‌گوید خدا را عندلیب　　کاعتماد رزق بر تست ای مجیب
باز دست شاه را کرده نوید　　از همه مردار ببریده امید
همچنین از پشه‌گیری تا بپیل　　شد عیال الله و حق نعم المعیل
این همه غمها که اندر سینه‌هاست　　از بخار و گرد باد و بود ماست
این غمان بیخ کن چون داس ماست　　این چنین شد وان چنان وسواس ماست
دانکه هر رنجی ز مردن پاره‌ایست　　جزو مرگ از خود بران گر چاره‌ایست
چون ز جزو مرگ نتوانی گریخت　　دانکه کلش بر سرت خواهند ریخت
جزو مرگ ار گشت شیرین مر ترا　　دانکه شیرین می‌کند کل را خدا
دردها از مرگ می‌آید رسول　　از رسولش رو مگردان ای فضول
هر که شیرین می‌زید او تلخ مرد　　هر که او تن را پرستد جان نبرد
گوسفندان را ز صحرا می‌کشند　　آنکه فربه‌تر مر او را می‌کشند
شب گذشت و صبح آمد ای قمر　　چند این افسانه را گیری ز سر
تو جوان بوده‌ای و قانع‌تر بدی　　زر طلب گشتی خود اول زر بدی
زر بدی پر میوه چون کاسد شدی　　وقت میوه پختنت فاسد شدی
میوه‌ات باید که شیرین‌تر شود　　چون رسن‌تابان نه واپس‌تر رود
جفت مایی جفت باید هم‌صفت　　تا برآید کارها با مصلحت
جفت باید بر مثال همدگر　　در دو جفت کفش و موزه در نگر
گر یکی کفش از دو تنگ آید بپا　　هر دو جفتش کار ناید مر ترا
جفت در یک خرد و آن دیگر بزرگ　　جفت شیر بیشه دیدی هیچ گرگ
راست ناید بر شتر جفت جوال　　آن یکی خالی و آن یک مال‌مال
من روم سوی قناعت دل‌قوی　　تو چرا سوی شناعت می‌روی
مرد قانع از سر اخلاص و سوز　　زین نسق می‌گفت با زن تا بروز

زن برزد بانگ کای ناموس کیش / من فسون تو نخواهم خورد بیش

ترهات از دعوی و دعوت مگو / رو سخن از کبر و از نخوت مگو

چند حرف طمطراق و کار و بار / کار و حال خود ببین و شرم دار

نصیحت کردن زن شوی را که سخن افزون از قدم و مقام خود مگو که لم تقولون ما لا تفعلون که این سخنها اگرچه راستست اما این مقام ترا نیست و سخن فوق مقام زیان آرد

نخوت و دعوی و کبر و ترهات / دور کن از دل که تا یابی نجات

کبر زشت از گدایان زشت‌تر / روز سرد و برف وانگه جامه تر

چند آخر دعوی باد و بروت / ای ترا خانه چو بیت العنکبوت

از قناعت کی تو جان افروختی / از قناعتها تو نام آموختی

گفت پیغمبر قناعت چیست گنج / گنج را تو وانمیدانی ز رنج

این قناعت نیست جز گنج روان / تو مزن لاف ای غم و رنج روان

تو نخوانم جفت و کمتر زن بغل / جفت انصافم نیم جفت دغل

چون قدم با شاه و با بگ می‌زنی / چون مگس را در هوا رگ می‌زنی

با سگان در استخوان چالشی / چون نی انبان تهی در نالشی

سوی من منگر بخواری سست سست / تا نگویم آنچه در رگهای تست

عقل خود را از من افزون دیده / تو من کم عقل را چون دیده

همچو گرگ زشت اندر ما بجه / ای زننگ عقل تو بی‌عقل به

چونکه عقل تو عقیله مردمست / آن نه عقلست آن که مار و کژدمست

خصم ظلم و مکر تو الله باد / دست عقل تو ز ما کوتاه باد

هم تو ماری هم فسونگر ای عجب / مارگیر و ماری ای ننگ عرب

زاغ اگر زشتی خود بشناختی / همچو برف از رنج و غم بگداختی

مرد افسون گر بخواند چون عدو / او فسون بر مار و مار افسون برو

گر نبودی دام او افسون مار / کی فسون مار را گشتی شکار

مرد افسونگر ز حرص کسب و کار / درنیابد آن زمان افسون مار

مار گوید ای فسونگر هین و هین / آن خود دیدی فسون من ببین

تو بنام حق فریبی مر مرا / تا کنی رسوای شور و شر مرا

نام حقم بست نی آن رای تو / نام حق را دام کردی وای تو

نام حق بستاند از تو داد من / من بنام حق سپردم جان و تن

تا بزخم من رگ جانت برد / یا ترا چون من بزندانی برد

زن ازین گونه خشن گفتارها / خواند بر شوی جوان طومارها

مرد چون این طعنه‌ها از زن شنفت / مستمع شد بعد از آن بین تا چه گفت

نصیحت مرد زن را که در فقیران بخواری منگر و در کار حق گمان کمال بر و طعنه مزن بر فقر و فقیران و شکر کن در فقر

گفت ای زن تو زنی یا بوالحزن / فقر فخر آمد مرا طعنه مزن

مال و زر سر را بود همچون کلاه / کل بود آن کز کله سازد پناه

آنکه زلف جعد رعنا باشدش / چون کلاهش رفت خوشتر آیدش

مرد حق باشد بمانند بصر / پس برهنه به که پوشیده نظر

وقت عرضه کردن آن برده‌فروش / برکند از بنده جامه عیب‌پوش

ور بود عیبی برهنه‌اش کی کند / بل بجامه خدعه با وی کند

گو بدین شرمنده است از نیک و بد / از برهنه کردن او از تو رمد

خواجه در عیبست غرقه تا بگوش / خواجه را مالست مالش عیب‌پوش

کز طمع عیبش نبیند طامعی / گشت دلها را طمعها جامعی

ور گدا گوید سخن چون زر کان / ره نیابد کاله او در دکان

کار درویشی ورای فهم تست / سوی درویشان بمنگر سست سست

زانکه درویشی ورای کارهاست / دم بدم از حق مر ایشانرا عطاست

بلکه درویشان فدا ملک و مال / رزق بی‌اندازه‌شان از ذوالجلال

حق تعالی عادلست و عادلان / کی کنند استمگری با بیدلان

آن یکی را نعمت و کالا دهند / وین دگر را بر سر آتش نهند

آتشش سوزد که دارد این گمان / بر خدای خالق هر دو جهان

فقر فخری نز گزافست و مجاز / صد هزاران عز پنهانست و ناز
از غضب بر من لقبها راندیی / مار خوی و مارگیرم خواندیی
گر بگیرم مار دندانش کنم / تا کش از سر کوفتن ایمن کنم
زانکه آن دندان و جان آن عدوست / من عدو را کنم زین علم دوست
از طمع هرگز نخوانم من فسون / این طمع را می‌کنم من سرنگون
حاش لله طمع من از خلق نیست / از قناعت در دل من عالمیست
از سر امرود بن بینی چنان / زان فرود آ تا نماند این گمان
چونکه برگردی و سرگشته شوی / خانه را گردنده بینی آن توی

در بیان آنکه جنبیدن هر کسی از آنجا است که ویست هر کسی از چنبرهٔ وجود خود بیند تابهٔ کبود آفتاب را کبود نماید و تابهٔ سرخ سرخ و چون تابه از رنگ بیرون آید سپید شود و از همه تابه‌های دیگر او راست‌گوتر باشد

دید احمد را ابوجهل و بگفت / زشت نقشی کز بنی هاشم شکفت
گفت احمد مر ورا کی راستی / راست گفتی گرچه کار افزاستی
دید صدیقش بگفت ای آفتاب / نی ز شرقی نی ز غربی خوش بتاب
گفت احمد راست گفتی ای عزیز / ای رهیده تو ز دنیای نه چیز
حاضران گفتند کای صدر الوری / راست گو گفتی دو ضد گو چرا
گفت من آیینه‌ام مصقول دست / ترک و هندو در من آن بیند که هست
هر کرا آیینه باشد پیش رو / زشت و خوب خویش را بیند درو
ای زن از اطماع می‌بینی مرا / زین تحری زنانه بر تر آ
آن طمع را ماند و رحمت بود / کو طمع آنجا که آن نعمت بود
امتحان کن فقر را روزی دو تو / تا بفقر اندر غنا بینی دو تو
صبر کن با فقر و بگذار این ملال / زانکه در فقرست عز ذو الجلال
سرکه مفروش و هزاران جان ببین / از قناعت غرق بحر انگبین
صد هزاران جان تلخی کش نگر / همچو گل آغشته اندر گلشکر
ای دریغا مر ترا گنجا بدی / تا ز جانم شرح دل پیدا شدی
این سخن شیرست در پستان جان / بی کشنده خوش نمی‌گردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد / واعظ ار مرده بود گوینده شد
مستمع چون تازه آمد بی ملال / صد زبان گردد بگفتن گنگ و لال
چونکه نامحرم درآید از درم / پرده در پنهان شوند اهل حرم
ور درآید محرمی دور از گزند / بر گشایند آن ستیران روبند
هر چه را خوب و خوش و زیبا کنند / از برای دیدهٔ بینا کنند
کی بود آواز چنگ از زیر و بم / از برای گوش بی حس اصم
مشک را حق بیهده خوش دم نکرد / بهر حس کرد و پی اخشم نکرد
ای حق ابیهده خوش دم نکرد / بهر انس آمد پی اخشم نکرد
حق زمین و آسمان بر ساختست / در میان بس نار و نور افروختست
ای زمین را از برای خاکیان / آسمان را مسکن افلاکیان
مرد سفلی دشمن بالا بود / مشتری هر مکان پیدا بود
ای ستیره هیچ تو برخاستی / خویشتن را بهر کور آراستی
گر جهان را پر در مکنون کنم / روزی تو چون نباشد چون کنم
ترک جنگ و رهزنی ای زن بگو / ور نمی‌گویی بترک من بگو
مر مرا چه جای جنگ نیک و بد / کاین دلم از صلحها هم می‌رمد
پس ازین پیشها خشم مزن / زخمها بر جان بی‌خویشم مزن
گر خمش گردی و گرنه آن کنم / که همین دم ترک خان و مان کنم
پا تهی گشتن بهست از کفش تنگ / رنج غربت به که اندر خانه جنگ

مراعات کردن زن شوهر را و استغفار نمودن از گفتهٔ خود

زن چو دید او را که تند و توسنست / گشت گریان گریه خود دام زنست
گفت از تو کی چنین پنداشتم / از تو من امید دیگر داشتم
زن درآمد از طریق نیستی / گفت من خاک شمایم نی ستی
جسم و جان و هرچه هستم آن تست / حکم و فرمان جملگی فرمان تست

چون قضا آید فرو پوشد بصر / تا نداند عقل ما پا را ز سر
زان امام المتقین داد این خبر / گفت اذا جاء القضا عمی البصر

چون قضا بگذشت خود را میخورد / پرده بدریده گریبان میدرد
مرد گفت ای زن پشیمان میشوم / گر بدم کافر مسلمان میشوم

من گنهگار توام رحمی بکن / بر مکن یکبارگی از بیخ و بن
کافر بیدار پشیمان می شود / چونکه عذر آرد مسلمان میشود

من گنهگار توام رحمی بکن / عذر من بپذیر و بشنو این سخن
حضرت پر رحمت است و پر کرم / عاشق او هم وجود و هم عدم

کفر و ایمان عاشق آن کبریا / مس و نقره بندهٔ آن کیمیا

در بیان آنکه موسی و فرعون هر دو مسخر مشیت اند چنانکه زهر و پازهر و ظلمت و نور و خلوت فرعون با حق تعالی

موسی و فرعون معنی را رهی / ظاهر آن ره دارد و این بی رهی

روز موسی پیش حق نالان شده / نیم شب فرعون هم گریان شده
کاین چه غل است ای خدا بر گردنم / ورنه غل باشد که گوید من منم

زانکه موسی را تو مه رو کرده ای / ماه جانم را سیه رو کرده ای
بهتر از ماهی نبود استاره ام / چون خسوف آمد چه باشد چاره ام

نوبتم گر رب و سلطان میزنند / مه گرفت و خلق پنگان میزنند
میزنند آن طاس و غوغا میکنند / ماه را از ضرب رسوا میکنند

من که فرعونم ز خلق ای وای من / زخم طاس آن ربی الاعلای من
خواجه تاشانیم اما تیشه ات / می شکافد شاخ را در بیشه ات

باز شاخی را موصل میکند / شاخ دیگر را معطل میکند
شاخ را بر تیشه دستی هست نی / هیچ شاخ از دست تیشه رست نی

حق آن قدرت که آن تیشه تراست / از کرم کن این کژیها را تو راست
باز با خود گفته فرعون ای عجب / من نه در یاربنا ام جمله شب

در نهان خاکی و موزون میشوم / چون بموسی میرسم چون میشوم
رنگ زر قلب ده تو میشود / پیش آتش چون سیه رو میشود

نی که قلب و قالبم در حکم اوست / لحظه مغزم کند یک لحظه پوست
لحظه ماهم کند یکدم سیاه / خود چه باشد غیر این کار اله

سبز گردم چونکه گوید کشت باش / زرد گردم چونکه گوید زشت باش
پیش چوگانهای حکم کن فکان / میدویم اندر مکان و لامکان

چونکه بیرنگی اسیر رنگ شد / موسیی با موسیی در جنگ شد
چون به بیرنگی رسی کان داشتی / موسی و فرعون کردند آشتی

گر ترا آید برین نکته سؤال / رنگ کی خالی بود از قیل و قال
ای عجب کاین رنگ از بیرنگ خاست / رنگ با بیرنگ چون در جنگ خاست

اصل روغن ز آب افزون میشود / عاقبت با آب ضد چون میشود
چونکه روغن را ز آب اسرشته اند / آب با روغن چرا ضد گشته اند

چون گل از خارست و خار از گل چرا / هر دو در جنگ اند و اندر ماجرا
یا نه جنگست این برای حکمت است / همچو جنگ خرفروشان صنعت است

یا نه اینست و نه آن حیرانی است / گنج باید جست و این ویرانی است
آنچه تو گنجش توهم میکنی / زان توهم گنج را گم میکنی

چون عمارت دان تو وهم و رایها / گنج نبود در عمارت جایها
در عمارت هستی و جنگی بود / نیست را از هستها ننگی بود

نی که هست از نیستی فریاد کرد / بلکه نیست آن هست را واداد کرد
تو مگو که من گریزانم ز نیست / بلکه او از تو گریزان است بیست

ظاهرا میخواندت او سوی خود / وز درون میراندت با چوب رد
قومی اندر آتش سوزان چو عود / قومی اندر گلستان با رنج و درد

نعلهای باژگونه است ای سلیم / نفرت فرعون میدان از کلیم

سبب حرمان اشقیا از دو جهان که خسر الدنیا والآخرة

چون حکیمک اعتقادی کرده است / کآسمان بیضه زمین چون زرده است
گفت سائل چون بماند این خاکدان / در میان این محیط آسمان

همچو قندیلی معلق در هوا   نی بر اسفل می‌رود نی بر علا

آن حکیمش گفت کز جذب سما   از جهات شش بماند اندر هوا

چون ز مقناطیس قبه ریخته   درمیان ماند آهنی آویخته

آن دگر گفت آسمان با صفا   کی کشد در خود زمین تیره را

بلکه دفعش میکند از شش جهات   تا بماند درمیان عاصفات

پس ز دفع خاطر اهل کمال   جان فرعونان بماند اندر ضلال

پس ز دفع این جهان و آن جهان   مانده‌اند این بیرهان بی این و آن

سرکشی از بندگان ذو الجلال   دانکه دارند از وجود تو ملال

کهربا دارند چون پیدا کنند   کاه هستی ترا شیدا کنند

کهربای خویش چون پنهان کنند   زود تسلیم ترا طغیان کنند

آنچنان که مرتبه حیوانی است   کو اسیر و سغبه انسانی است

مرتبه انسان بدست اولیا   سغبه چون حیوان شناسش ای کیا

بنده خود خواند احمد در رشاد   جمله عالم را بخوان قل یا عباد

عقل تو همچون شتربان تو شتر   می کشاند هر طرف در حکم مر

عقل عقل‌اند اولیا و عقلها   بر مثال اشتران تا انتها

اندر ایشان بنگر آخر ز اعتبار   یک قلاوزست جان صد هزار

چه قلاوز و چه اشتربان بیاب   دیدگان دیده بینا آفتاب

تا جهان در شب بمانده میخ دوز   منتظر موقوف خورشیدست و روز

اینت خورشیدی نهان در ذره   شیر نر در پوستین بره

اینت دریای نهان در زیر کاه   پا برین که هین منه با اشتباه

اشتباهی و گمانی در درون   رحمت حق ست بهر رهنمون

هر پیمبر فرد آمد در جهان   فرد بود و صد جهانش در نهان

عالم کبری بقدرت سحر کرد   کرد خود را در کهین نقشی نورد

ابلهانش فرد دیدند و ضعیف   کی ضعیف ست آنکه با شه شد حریف

ابلهان گفتند مردی بیش نیست   وای آن کو عاقبت اندیش نیست

عاقبت دیدن بود از کاملی   دور بودن هر نفس از جاهلی

بشنو اکنون قصه صالح روان   بگذر از صورت طلب معنی آن

زانکه صورت بین نبیند عاقبت   عاقبت بینی بیابی عافیت

ناقه صالح بصورت بد شتر   پی بریدندش ز جهل آن قوم مر

حقیر دیدن خصمان صالح ناقه را چون حق تعالی خواهد لشکری را هلاک گرداند در نظر ایشان خصمان را حقیر نماید و یقللکم فی اعینهم لیقضی الله امرا کان مفعولاً

از برای آب چون خصمش شدند   نان کور و آب کور ایشان بدند

ناقة الله آب خورد از جوی میغ   آب حق را داشتند از حق دریغ

ناقه صالح چو جسم صالحان   شد کمینی در هلاک طالحان

تا بر آن امت ز حکم مرگ و درد   ناقة الله و سقیاها چه کرد

شحنه قهر خدا ز ایشان بجست   خونبهای اشتری شهری درست

روح صالح بر مثال اشتریست   نفس گره مر ورا چون پی بریست

روح همچون صالح و تن ناقه است   روح اندر وصل و تن در فاقه است

روح صالح قابل آفات نیست   زخم بر ناقه بود بر ذات نیست

روح صالح قابل آزار نیست   نور یزدان سغبه کفار نیست

حق از آن پیوست با جسمی نهان   تاش آزارند و بینند امتحان

بیخبر کآزار این آزار اوست   آب این خم متصل با آب جوست

زان تعلق کرد با جسمش اله   تا که گردد جمله عالم را پناه

کس نیابد بر دل ایشان ظفر   بر صدف آید ضرر نی بر گهر

ناقه جسم ولی را بنده باش   تا شوی با روح صالح خواجه تاش

گفت صالح چونکه کردید این حسد   بعد سه روز از خدا نقمت رسید

بعد سه روز دگر از جان ستان   آفتی آید که دارد سه نشان

رنگ روی جمله‌تان گردد دگر   رنگ رنگ مختلف اندر نظر

روز اول رویتان چون زعفران   در دوم رو سرخ همچون ارغوان

در سوم گردد همه روها سیاه / بعد از آن اندر رسد قهر اله
گر نشان خواهید از من زین وعید / کره ناقه بسوی که دوید
گر توانیدش گرفتن چاره هست / ورنه خود مرغ امید از دام جست
چون شنیدند این وعید جانتنگ / در پی اشتر دویدندی چو سنگ
کس نتانست اندر آن کره رسید / رفت در کهسارها شد ناپدید
همچو روح پاک کو از ننگ تن / می‌گریزد جانب رب المنن
گفت دیدید این قضا مبرم شدست / صورت امید را گردن زدست
کره ناقه چه باشد خاطرش / که بجا آرید ز احسان و برش
گر بجا آید دلش رستید از آن / ورنه نومیدید و ساعدها گزان
چون شنیدند این وعید منکدر / چشم بنهادند آن را منتظر
روز اول روی خود دیدند زرد / میزدند از ناامیدی آه سرد
سرخ شد روی همه روز دوم / نوبت امید و توبه گشت گم
شد سیه روز سوم روی همه / حکم صالح راست شد بی ملحمه
چون همه در ناامیدی سر زدند / همچو اشتر در دو زانو آمدند
در نبی آورد جبریل امین / شرح این زانو زدن را جاثمین
زانو آن دم زن که تعلیمت کنند / وز چنین زانو زدن بیمت کنند
منتظر گشتند زخم قهر را / قهر آمد نیست کرد آن شهر را
صالح از خلوت بسوی شهر رفت / شهر دید اندر میان دود و تفت
ناله از اجزای ایشان می‌شنید / نوحه پیدا نوحه گویان ناپدید
گریه چون از حد گذشت ای ای / گریه‌های جانفزای دلربای
ز استخوانهاشان شنید او ناله‌ها / اشک خون از جانشان چون ژاله‌ها
صالح آن بشنید و گریه ساز کرد / نوحه بر نوحه گران آغاز کرد
گفت ای قومی بباطل زیسته / وز شما من پیش حق بگریسته
حق بگفته صبر کن بر جورشان / پندشان ده بس نماند از دورشان
من بگفته پند شد بند از جفا / شیر پند از مهر جوشد وز صفا
بسکه کردید از جفا بر جای من / شیر پند افسرده در رگهای من
حق مرا گفته ترا لطفی دهم / بر سر آن زخمها مرهم نهم
صاف کرده حق دلم را چون سما / روفته از خاطرم جور شما
در نصیحت من شده بار دگر / گفته امثال و سخنها چون شکر
شیر تازه از شکر انگیخته / شیر و شهدی با شکر آمیخته
در شما چون زهر گشته آن سخن / زانکه زهرستان بدیت از بیخ و بن
من چه غم گیرم که غم شد سرنگون / غم شما بودید ای قوم حرون
هیچ کس بر مرگ غم نوحه کند / ریش سر چون شد کسی مو بر کند
رو بخود کرد و بگفت ای نوحه گر / نوحه‌ات را می‌نیرزند آن نفر
کژ مخوان ای راست خواننده مبین / کیف آسی خلف قوم کافرین
باز اندر چشم دل او گریه یافت / رحمتی بی علتی بر وی بتافت
قطره می‌بارید حیران گشته بود / قطره بی علت از دریای جود
عقل می‌گفتش که این گریه ز چیست / بر چنان افسوسیان شاید گریست
بر چه می‌گریی بگو بر فعلشان / بر سپاه کینه بد فعلشان
بر دل تاریک پر زنگارشان / بر زبان زهر همچون مارشان
بر دم و دندان سگسارانه‌شان / بر دهان و چشم کژدم خانه‌شان
بر ستیز و تسخر و افسوسشان / شکر کن چون کرد حق محبوسشان
دستشان کژ پایشان کژ چشم کژ / مهرشان کژ صلحشان کژ خشم کژ
از پی تقلید و از رایات نقل / پا نهاده بر جمال پیر عقل
پیرخر نه جمله گشته پیرخر / از ریای چشم و گوش همدگر
از بهشت آورد یزدان بندگان / تا نمایدشان سقر پروردگان

تفسیر آیه کریمه مرج البحرین یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان

اهل نار و خلد را بین هم دکان / درمیانشان برزخ لا یبغیان
اهل نار و اهل نور آمیخته / درمیانشان کوه قاف انگیخته
اهل نار و نور با هم درمیان / درمیانشان بحر ژرف بیکران

همچو در کان خاک و زر کرد اختلاط / در میان شان صد بیابان و رباط
همچنانکه عقد در در و شبه / مختلط چون میهمان یک شبه

صالح و طالح بصورت مشتبه / دیده بگشا به که گردی منتبه
بحر را نیمیش شیرین چون شکر / طعم شیرین رنگ روشن چون قمر

نیم دیگر تلخ همچون زهر مار / طعم تلخ و رنگ مظلم قیروار
هر دو بر هم میزنند از تحت و اوج / بر مثال آب دریا موج موج

صورت بر هم زدن از جسم تنگ / اختلاط جانها در صلح و جنگ
موجهای صلح بر هم میزنند / کینه ها از سینه ها بر میکنند

موجهای جنگ بر شکل دگر / مهرها را میکند زیر و زبر
مهر تلخان را بشیرین میکشد / زانکه اصل مهرها باشد رشد

قهر شیرین را بتلخی میبرد / تلخ با شیرین کجا اندر خورد
تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید / از دریچه عاقبت دانند دید

چشم آخربین تواند دید راست / چشم اول بین غرورست و خطاست
ای بسا شیرین که چون شکر بود / لیک زهر اندر شکر مضمر بود

آنکه زیرکتر ببو بشناسدش / چونکه دید از دورش اندر کشمکش
وان دگر بشناسدش تا بو کند / وان دگر چون لب بدندان بر نهد

وان دگر در پیش رو بوئی برد / وان دگر چون دست بنهد کرد رد
پس لبش ردش کند پیش از گلو / گرچه نعره میزند شیطان کلوا

وان دگر را در گلو پیدا کند / وان دگر را در بدن رسوا کند
وان دگر را در حدث سوزش دهد / خرج آن از دخل آموزش دهد

وان دگر را بعد ایام و شهور / وان دگر را بعد مرگ از قعر گور
ور دهندش مهلت اندر قعر گور / لابد آن پیدا شود یوم النشور

هر نبات و شکری را در جهان / مهلتی پیداست از دور زمان
سالها باید که تا از آفتاب / لعل یابد رنگ رخشانی و تاب

پنج سال و هفت باید درخت / یا بابر سیه درسانی فروخت
باز تره در دو ماه اندر رسد / باز تا سالی گل احمر رسد

بهر این فرمود حق عز و جل / سورة الانعام در ذکر اجل
این شنیدی مو بمویت گوش باد / آب حیوانست خوردی نوش باد

آب حیوان خوان مخوان این را سخن / جان نو بین در تن حرف کهن
نکته دیگر تو بشنو ای رفیق / همچو جان او سخت پیدا و دقیق

در مقامی هست هم این زهر مار / از تصاریف خدائی خوشگوار
در مقامی زهر و در جائی دوا / در مقامی کفر و در جائی روا

در مقامی خار و در جائی چو گل / در مقامی سرکه در جائی چو مل
در مقامی خوف و در جائی رجا / در مقامی بخل و در جائی سخا

در مقامی فقر و در جائی غنا / در مقامی قهر و در جائی رضا
در مقامی جور و در جائی وفا / در مقامی منع و در جائی عطا

در مقامی درد و در جائی صفا / در مقامی خاک و در جائی کیا
در مقامی عیب و در جائی هنر / در مقامی سنگ و در جائی گهر

در مقامی حنظل و جائی شکر / در مقامی خشکی و جائی مطر
در مقامی ظلم و جائی محض عدل / در مقامی جهل و جائی عین عقل

گر بدینجا او گزند جان بود / چون بدانجا در رسد درمان بود
آب در غوره ترش باشد و لیک / چون بانگوری شود شیرین و نیک

باز در خم او شود تلخ و حرام / در مقام سرکگی نعم الادام
از چنین باشد تفاوت در امور / مرد کامل دین شناسد از ظهور

رب هب لی از سلیمان آمده است / که مده غیر مرا این ملک و دست
تو مکن با غیر من این لطف و جود / این حسد را ماند اما آن نبود
نکته لا ینبغی می خوان بجان / سر من بعدی ز بخل او مدان

در بیان آنکه اگر ولی کامل کند مریدان را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب را زیان ندارد و مر بیمار را زیان دارد و سرما و برف انگور رسیده را

رب هب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی ... حضرت سلیمان علیه السلام یعنی خدایا بده مرا ملکی که سزا نباشد دیگری را بعد از من ۱۲

بلکه اندر ملک دیدی صد خطر / مو بمو ملک جهان بد بیم سر

هم سر و هم سر را بیم و هم دین / امتحانی نیست ما را مثل این

پس سلیمان همتی باید که او / بگذرد زین صد هزاران ملک و بو

با چنان قوت که او را بود هم / موج آن ملکش فرو می بست دم

خوان که القینا علی کرسیه / چون بماند از تخت و ملک او تهی

چون برو بنشست زین اندوه گرد / بر همه شاهان عالم رحم کرد

شد شفیع و گفت این ملک و لوا / با کمالی ده که دادی مر مرا

هر کرا بدهی و بکنی آن کرم / او سلیمان ست و آنکس هم منم

او نباشد بعدی و باشد معی / خود معی چه بود منم بی مدعی

شرح این فرض ست گفتن لیکن من / باز میگردم بقصه مرد و زن

زیان ندارد اما غوره را زیان دارد که در راه است و نارسیده لیغفر لک الله ما تقدم من ذنبک وما تاخر صدق الله

مخلص ماجرای عرب و جفت او در فقر و شکایت

ماجرای مرد و زن را مخلصی / باز می جوید درون مخلصی

ماجرای مرد و زن افتاد نقل / آن مثال نفس خود میدان و عقل

این زن و مردی که نفس ست و خرد / نیک بایسته ست بهر نیک و بد

وین دو بایسته درین خاکی سرا / روز و شب در جنگ و اندر ماجرا

زن همی جوید حویج خانقاه / یعنی آب رو و نان و خوان و جاه

نفس همچون زن پی چاره گری / گاه خاکی گاه جوید سروری

عقل خود زین فکرها آگاه نیست / در دماغش جز غم الله نیست

گرچه سر قصه این دانه ست و دام / صورت قصه شنو اکنون تمام

گر بیان معنوی کافی شدی / خلق عالم عاطل و باطل بدی

گر محبت فکرت و معنیستی / صورت صوم و نمازت نیستی

هدیه های دوستان با همدگر / نیست اندر دوستی الا صور

تا گواهی داده باشد هدیه ها / بر محبتهای مضمر در خفا

زانکه احسانهای ظاهر شاهد اند / بر محبتهای سر ای ارجمند

شاهدت گه راست باشد گه دروغ / مست گاهی از می و گاهی ز دوغ

دوغ خورده مستیی پیدا کند / های و هوی و سرگرانیها کند

آن مرائی در صلوة و در صیام / می نماید جهد و جهدی لیس تام

تا گمان آید که او مست ولاست / چون حقیقت بنگری غرق ریاست

حاصل افعال برونی دیگرست / تا نشان باشد بر آنچه مضمرست

راه بر گه حق بود گاهی غلط / گه گزیده باشد و گاهی سقط

یا رب آن تمییز ده ما را بخواست / تا شناسیم آن نشان کژ ز راست

حس را تمییز دانی چون شود / آنکه حس ینظر بنور الله بود

ور اثر نبود سبب هم مظهرست / همچو خویشی کز محبت مخبرست

نبود آنکه نور حقش شد امام / مر اثر را یا سبب را او غلام

چونکه نور الله درآید در مشام / مر اثر را هیچکس نبود غلام

تا محبت در درون شعله زند / زفت گردد وز اثر فارغ کند

حاجتش نبود پی اعلام مهر / چون محبت نور خود زد بر سپهر

هست تفصیلات تا گردد تمام / این سخن لیکن بجو تو والسلام

گرچه شد معنی درین صورت پدید / صورت از معنی قریبست و بعید

در دلالت همچو آبند و درخت / چون بماهیت روی دورند سخت

دانه بین کز آب و خاک و آفتاب / چون ز خوش گشت عالم در شتاب

ورنه ماهیت بگردان ای نظر / دور دور انداز این همه از نگر

ترک ماهیات و خاصیات گو / شرح کن احوال آن دو رزق جو

دل نهادن عرب التماس دلبر خویش و مبالغه نمودن که مرا درین تسلیم حیله و امتحانی نیست

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف / حکم داری تیغ برکش از غلاف

هر چه گویی مر ترا فرمان برم / در بد و نیک آمد آن ننگرم

در وجود تو شوم من منعدم / چون محبم حب یعمی و یصم
گفت زن آهنگ برم می‌کنی / یا بحیلت کشف سرم می‌کنی
گفت والله عالم السر الخفی / کافرید از خاک آدم را صفی
در سه گز قالب که دادش وانمود / آنچه در ارواح و در الواح بود
یاد دادش لوح محفوظا چه بود / تا بدانست آنچه در الواح بود
تا ابد هرچه بود او پیش پیش / درس کرد از علم الاسما خویش
تا ملک بیخود شد از تدریس او / قدس دیگر یافت از تقدیس او
آن گشادشان که آدم وانمود / در گشاد آسمانهاشان نبود
در فراخی عرصهٔ آن پاک جان / تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان
گفت پیغمبر که حق فرموده است / من نگنجم هیچ در بالا و پست
در زمین و آسمان عرش نیز / من نگنجم این یقین دان ای عزیز
در دل مؤمن بگنجم ای عجب / گر مرا جویی در آن دلها طلب
گفت فادخل فی عبادی تلتقی / جنة من رؤیتی یا متقی
عرش با آن نور و با پهنای خویش / چون بدید او را برفت از جای خویش
خود بزرگی عرش باشد بس مدید / لیک صورت کیست چون معنی رسید
هر ملک می‌گفت ما را پیش ازین / الفتی می‌بود بر روی زمین
تخم خدمت در زمین می‌کاشتیم / زان تعلق ما عجب می‌داشتیم
کاین تعلق چیست با این خاکیان / چون سرشت ما بدست از آسمان
الفت این نور با ظلمات چیست / چون تواند نور با ظلمات زیست
آدما این الف از بوی تو بود / زانکه جسمت را زمین بد تار و پود
جسم خاکت را ازینجا بافتند / نور پاکت را درینجا تافتند
لیک جان ما ز روحت یافتست / پیش پیش از خاک آن تافتست
در زمین بودیم و غافل از زمین / غافل از گنجی که بد در وی دفین
چون سفر فرمود ما را زان مقام / تلخ شد ما را از آن تحویل کام
تا که حجتها همی گفتیم ما / که بجای ما که آید ای خدا
نور این تسبیح و این تهلیل را / می‌فروشی بهر قال و قیل را
حکم حق گسترد بهر ما بساط / که بگویید از طریق انبساط
هرچه آید بر زبانتان بی حذر / همچو طفلان یگانه با پدر
ما همی دانیم خود راز شما / لیک می‌خواهیم آواز شما
زانکه این دمها چه نالایق است / رحمت من بر غضب هم سابق است
از پی اظهار این سبق ای ملک / در تو بنهم داعیهٔ اشکال و شک
تا بگویی و نگیرم بر تو من / منکر حلمم نیارد دم زدن
صد پدر صد مادر اندر حلم ما / هر نفس زاید در افتد در فنا
حلم ایشان کف بحر حلم ماست / کف رود آید ولی دریا بجاست
خود چه گویم پیش آن در این صدف / نیست الا کف کف کف کف
حق آن کف حق آن دریای صاف / که امتحانی نیست این گفت و نه لاف
از سر مهر و صفاست این خضوع / حق آن کس که بدو آرم رجوع
گر بپیشت امتحانست این هوس / امتحان را امتحان کن یک نفس
سر مپوشان تا پدید آید سرم / امر کن تو هرچه بر وی قادرم
دل مپوشان تا پدید آید دلم / تا قبول آرد هر آنچه قابلم
چون کنم در دست من چه چاره است / درنگر تا جان من چه کاره است

تعیین کردن زن طریق طلب رزق شوی خود را و قبول او

گفت زن یک آفتابی تافتست / عالمی زو روشنائی یافتست
نایب رحمن خلیفهٔ کردگار / شهر بغداد است از وی چون بهار
گر بپیوندی بدان شه شه شوی / سوی هر ادبار تا کی می‌روی
دوستی مقبلان چون کیمیاست / چون نظرشان کیمیائی خود کجاست
چشم احمد بر ابوبکری زده / او ز یک تصدیق صدیق آمده
گفت من شه را پذیرا چون شوم / بی بهانه سوی او من چون روم
نسبتی باید مرا یا حیلتی / هیچ پیشه راست شد بی آلتی
همچو مجنونی که بشنید از یکی / که مرض آمد به لیلی اندکی

گفت آوه بی بهانه چون غمم / در بهانم از عبادت چون شوم
لیتنی کنت طبیبا حاذقا / کنت اشفی نحو لیلی شائقا

قل تعالوا گفت حق ما را بدان / تا بود شرم اشکنی ما را نشان
شب پی آن را که نظر و الست / روز شان جولان و خوشحالت بیست

گفت چون شاه کرم میدان رود / عین هر بی آلتی آلت شود
تا که آلت عوی و مستی است / کار در بی آلتی و پستی است

گفت کی بی آلتی سودا کنم / تا که من بی آلتی پیدا کنم
پس گواهی بایدم بر مفلسی / تا شهم رحمی کند در مفلسی

تو گواهی غیر گفت و گو و رنگ / وانما تا رحم آرد شاه شنگ
کاین گواهی که ز گفت و رنگ شد / نزد آن قاضی القضاة آن جرح شد

پس گواهی زاندرون می بایدم / نی گواهی برون سے بایدم
صدق می باید گواه حال او / تا بتابد نور او بی قال او

هدیه بردن آن اعرابی سبوی آب باران از میان بادیه سوی بغداد بنزد خلیفه و پنداشت که آنجا قحط آبست

گفت زن صدق آن بود کز بود خویش / پاک برخیزی تو از مجهود خویش

آب باران است ما را در سبو / ملکت و سرمایه و اسباب تو

این سبوی آب را بردار و رو / هدیه ساز و پیش شاهنشاه شو
گو که ما را غیر این اسباب نیست / در مفازه هیچ به زین آب نیست

گر خزانه‌اش پر ز زر فاخر است / اینچنین آبش نباشد نادر است
چیست آن کوزه تن محصور ما / اندر آن آب حواس شور ما

ای خداوند این خم و کوزه مرا / در پذیر از فضل الله اشتری
کوزه‌ای با پنج لوله پنج حس / پاک دار این آب را از هر نجس

تا شود زین کوزه منفذ سوی بحر / تا بگیرد کوزهٔ ما خوی بحر
تا چو هدیه پیش سلطانش بری / پاک بیند باشدش شه مشتری

بی نهایت گردد آبش بعد از آن / پر شود از کوزهٔ ما صد جهان
لوله‌ها بر بند و پر دارش ز خم / گفت غضوا عن هوی ابصارکم

ریش او پرباد کاین هدیه کراست / لایق چون او شهی اینست راست
وان نمیدانست کانجا بر گذر / هست جاری دجله همچون شکر

در میان شهر چون دریا روان / پر ز کشتیها و شست ماهیان
رو بر سلطان و کار و بار بین / حس تجری تحتها الانهار بین

اینچنین حسها و ادراکات ما / قطره‌ای باشد در آن نهر صفا
باز جوی و باز بین و باز یاب / از که از من عنده ام الکتاب

در نمد دوختن آن سبوی آب و مهر بر وی نهادن از غایت اعتقاد

مرد گفت آری سبو را سر ببند / هین که این هدیه است ما را سودمند

در نمد در دوز تو این کوزه را / تا گشاید شه بهدیه روزه را
کاینچنین اندر همه آفاق نیست / جز رحیق و مایهٔ اذواق نیست

زانکه ایشان ز آبهای تلخ و شور / دایما پر علت اند و نیم کور
مرغ کآبش شور باشد مسکنش / او چه داند جای آب روشنش

ای که اندر چشمهٔ شور است جات / تو چه دانی شط و جیحون و فرات
ای تو نارسته ازین فانی رباط / تو چه دانی محو و سکر و انبساط

ور بدانی نقلت از اب و جد است / پیش تو این نامها چون ابجد است
ابجد و هوز چه فاش است و پدید / بر همه طفلان و معنی بس بعید

پس سبو برداشت آن مرد عرب / در سفر شد می‌کشیدش روز و شب
بر سبو لرزان بد از آفات دهر / هم کشیدش از بیابان تا بشهر

زن مصلی باز کرده از نیاز / رب سلم ورد کرده در نماز
که نگهدار آب ما را از خسان / یا رب این گوهر بدان دریا رسان

گرچه شویم آگه است و پرفن است / لیک گوهر را هزاران دشمن است
خود چه باشد گوهر آب کوثر است / قطره‌ای زان آب کاصل گوهر است

از دعاهای زن و زاری او / وز غم مرد و گرانباری او
سالم از دزدان و از آسیب سنگ / برد تا دار الخلافه بی‌درنگ

دید درگاهی پر از انعامها / اهل حاجت گستریده دامها
دم بدم هر سوی صاحب حاجتی / یافته زان در عطا و خلعتی
بهر گبر و مومن و زیبا و زشت / همچو خورشید و مطر نی چون بهشت
دید قومی در نظر آراسته / قوم دیگر منتظر برخاسته
خاص و عام از سلیمان تا بمور / زنده گشته چون جهان از نفخ صور
اهل صورت زان جواهر یافته / اهل معنی بحر را دریافته
آنکه بی همت چه با همت شده / وانکه با همت چه با نعمت شده

در بیان آنکه چنانکه گدا عاشق کریمست کریم هم عاشق گداست اگر گدا را صبر بیش بود کریم بر در او آید و اگر کریم را صبر بود گدا بر در او آید اما صبر کمال گدا و نقصان کریمست

بانگ می آید که ای طالب بیا / جود محتاج گدایان چون گدا
جود محتاجست خواهد طالبی / همچنانکه توبه خواهد تائبی
جود میجوید گدایان و ضعاف / همچو خوبان کاینه جویند صاف
روی خوبان ز آینه زیبا شود / روی احسان از گدا پیدا شود
چون گدا آیینهٔ جودست هان / دم بود بر روی آیینه زیان
پس ازین فرمود حق در والضحی / بانگ کم زن ای محمد بر گدا
آن یکی جودش گدا آرد پدید / وین دگر بخشد گدایان را مزید
پس گدایان آیت جود حق اند / وانکه با حق اند جود مطلق اند
وانکه جز این دوست او خود مرده ایست / او برین در نیست نقش پرده ایست
لیک درویشی کو تشنهٔ خداست / هست دائم از خدا ایشان کار راست

فرق میان آنکه درویش است بخدا و تشنهٔ خداست وانکه درویش است از خدا و تشنهٔ غیرست

لیک درویشی که تشنهٔ غیر شد / او حقیر و ابله و بی خیر شد
نقش درویش است او نی اهل جان / نقش سگ را تو بینداز استخوان
فقر آن شه دارد او نی فقر حق / پیش نقش مرده کم نه طبق
ماهی خاکی بود درویش نان / شکل ماهی لیک از دریا رمان
نقش ماهی کی بود درویش آب / آن ز بی آبی نگردد خراب
مرغ خانه است او نه سیمرغ هوا / لوت نوشد او نه نوشد از خدا
عاشق حق است او بهر نوال / نیست جانش عاشق حسن و جمال
گر توهم میکند او عشق ذات / ذات نبود وهم اسما و صفات
وهم مخلوق است و مولود آمدست / حق نزاییدست او لم یولدست
عاشق تصویر و وهم خویشتن / کی بود از عاشقان ذوالمنن
عاشق آن وهم اگر صادق بود / آن مجازش تا حقیقت میرود
شرح میخواهد بیان این سخن / لیک میترسم ز افهام کهن
فهمهای کهنهٔ کوته نظر / صد خیال بد در آرد در فکر
بر سماع راست هر کس چیر نیست / لقمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
خاصه مرغ مرده پوسیده / پر خیال اعمیی بی دیده
نقش ماهی را چه دریا و چه خاک / رنگ هندو را چه صابون و چه زاک
نقش اگر غمگین نگاری بر ورق / او ندارد از غم و شادی سبق
صورتش غمگین و او فارغ از آن / صورتش خندان و او زان بی نشان
وین غم و شادی که اندر دل خفیست / پیش آن شادی و غم جز نقش نیست
صورت خندان نقش از بهر تست / تا از آن صورت شود معنی درست
صورت غمگین نقش از بهر ماست / تا که ما را یاد آید راه راست
نقشهایی کاندرین حمامهاست / از برون جامه کن چون جامهاست
تا برون جامها بینی و بس / جامه بیرون کن درآ ای هم نفس
زانکه با جامه درون سو راه نیست / تن ز جان جامه ز تن آگاه نیست

پیش آمدن نقیبان و دربانان خلیفه از بهر اکرام اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ او را

باز می گردم سوی قصه عرب / از بیان سر دراز بوالعجب
آن عرابی از بیابان بعید / بر در دار الخلافه چون رسید

پس نقیبان پیش اعرابی شدند / پس گلاب لطف بر رویش زدند
حاجت او فهمشان شد بی مقال / کار ایشان بد عطا پیش از سؤال

پس بدو گفتند یا وجه العرب / از کجایی چونی از راه و تعب
گفت وجهم گر مرا وجهی دهید / بی وجوهم چون پس پشتم نهید

ای که در روتان نشان مهتریست / فرتان خوشتر ز زر جعفریست
ای که یک دیدارتان دیدارها / ای نثار دینتان دینارها

ای همه ینظر بنور الله شده / از بر حق بهر بخشش آمده
تا زنید آن کیمیاهای نظر / بر سر مسهای اشخاص بشر

من غریبم از بیابان آمدم / بر امید لطف سلطان آمدم
بوی لطف او بیابانها گرفت / ذره های ریگ هم جانها گرفت

تا بدینجا بهر دینار آمدم / چون رسیدم مست دیدار آمدم
بهر نان شخصی سوی نانبا دوید / داد جان چون حسن نانبا بدید

بهر فرجه شد یکی تا گلستان / فرجه او شد جمال باغبان
همچو اعرابی که آب از چه کشید / آب حیوان از رخ یوسف چشید

رفت موسی کاتشی آرد بدست / آتشی دید او که از آتش برست
جست عیسی تا رهد از دشمنان / بردش آن جستن بچارم آسمان

دام آدم دانهٔ گندم شده / تا وجودش خوشهٔ مردم شده
باز آمد سوی دام از بهر خور / ساعد شه یافت و با صد خطر

طفل شد مکتب پی کسب هنر / بر امید مرغ با لطف پدر
پس ز مکتب آن یکی صدری شده / ماهیانه داده و بدری شده

آمده عباس حرب از بهر کین / بهر قمع احمد و استیز دین
گشت دین را تا قیامت پشت و رو / در خلافت او و فرزندان او

آمده عمر بحرب مصطفی / تیغ در کف بسته بس تنها تها
گشته اندر شرع امیر المؤمنین / پیشوا و مقتدای اهل دین

آن علف کش سوی ویرانها شده / پنجه بر گنجی ناگه بر زده
تشنه آمد سوی جوی آب بر / دید اندر جوی خود شمس و قمر

من بدین در طالب چیزی آمدم / صدر گشتم چون بدهلیز آمدم
آب آوردم بتحفه بهر نان / بوی نانم برد تا صدر جهان

نان برون راند آدمی را از بهشت / نان مرا اندر بهشتی در سرشت
رستم از آب و ز نان همچون ملک / بی غرض گردم درین در چون فلک

بی غرض نبود بگردش در جهان / غیر جسم و غیر جان عاشقان

در بیان آنکه عاشق دنیا بر مثال عاشق دیواریست که بر وی آفتاب تافته و جهد نکرد تا فهم کند که این تاب از دیوار نیست از آفتابست از آسمان چهارم لاجرم کلی دل بر دیوار نهاد چون پرتو آفتاب با آفتاب پیوست او محروم ماند و حیل بینهم و بین ما یشتهون

عاشقان کل نی این عشاق جزو / ماند از کل آنکه شد مشتاق جزو
چونکه جزوی عاشق جزوی شود / زود معشوقش بکل خود رود

ریش گاو بندهٔ غیر آمد او / غرقه شد کف در ضعیفی در زد او
نیست حاکم تا کند تیمار او / کار خواجه خود کند یا کار او

فارغ آن با جره پایین شد منتقل / فارس اندر ره بدین شد منتقل
بنده سوی بنده شد و ماند آن / بوی گل شد سوی گل او ماند خار

همچو آن ابله که تاب آفتاب / دید بر دیوار و حیران شد شتاب
عاشق دیوار شد کاین با ضیاست / بی خبر کاین عکس خورشید سماست

چون باصل خویش پیوست آن ضیا / دید دیوار سیه مانده بجا
او بمانده دور از مطلوب خویش / سعی ضایع رنج باطل پای ریش

همچو صیادی که گیرد سایه‌ای / سایه کی گردد ورا سرمایه‌ای
سایهٔ مرغی گرفته مرد سخت / مرغ حیران گشته بر شاخ درخت

کاین مدمغ بر که میخندد عجب / اینت باطل اینت پوسیده سبب
ور تو گویی جزو پیوسته کلست / خار میخور خار مقرون گلست

جز بیک رو نیست پیوسته بکل / ورنه خود باطل بدی بعث رسل

چون رسولان از پی پیوستن اند / پس چه پیوندندشان چون یک تن اند
این سخن پایان ندارد ای غلام / زانکه چرخی سخت دارد این کلام

شرح کن حال عرب با انتظام / روز بیگه شد حکایت کن تمام

سپردن عرب هدیهٔ خود را بغلامان خلیفه و شرح آن

با نقیبان حال خود را آن عرب / چون بگفت او دید هنگام طلب
آن سبوی آب را در پیش داشت / تخم خدمت را در آن حضرت بکاشت
گفت این هدیه بدان سلطان برید / سائل شه را ز حاجت واخرید
آب شیرین و سبوی سبز و نو / ز آب بارانی که جمع آمد بگو
خنده می آمد نقیبان را از آن / لیک پذرفتند آن را همچو جان
زانکه لطف شاه خوب با خبر / کرده بود اندر همه ارکان اثر
خوی شاهان در رعیت جا کند / چرخ اخضر خاک را خضرا کند
شه چو حوضی دان حشم چون لولها / آب از لوله رود در گولها
چونکه آب جمله از حوضی است پاک / هر یکی آبی دهد خوش ذوقناک
ور در آن حوض آب شورست و پلید / هر یکی لوله همان آرد پدید
زانکه پیوستست هر لوله بحوض / خوض کن در معنی این حرف خوض
لطف شاهنشاه جان بی وطن / چون اثر کرده است اندر کل تن
لطف عقل خوش نهاد خوش نسب / چون همه تن را در آرد در ادب
عشق شنگ بیقرار بی سکون / چون در آرد کل تن را در جنون
لطف آب بحر کو چون کوثرست / سنگریزه اش جمله در و گوهرست
هر هنر کاستا بدان معروف شد / جان شاگردش بدان موصوف شد
پیش استاد اصولی هم اصول / خواند آن شاگرد چست باحصول
پیش استاد فقیه آن فقه خوان / فقه خواند نی اصول فی بیان
پیش استادی که او نحوی بود / جان شاگردش ازو نحوی شود
باز استادی که او محو ره است / جان شاگردش ازو محو شه است

زین همه انواع دانش روز مرگ / دانش فقرست ساز راه و برگ

ماجرای مرد نحوی در کشتی با کشتیبان جواب دادن او

آن یکی نحوی بکشتی در نشست / رو بکشتیبان نهاد آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا / گفت نیم عمر تو شد بر فنا
دل شکسته گشت کشتیبان ز تاب / لیک آندم گشت خاموش از جواب
باد کشتی را بگردابی فکند / گفت کشتیبان بدان نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگو / گفت نی ای خوش جواب خوب رو
گفت کل عمرت ای نحوی فناست / زانکه کشتی غرق در گردابهاست
محو می باید نه نحو اینجا بدان / گر تو محوی بیخطر در آب ران
آب دریا مرده را بر سر نهد / ور بود زنده ز دریا کی رهد
چون بمردی تو ز اوصاف بشر / بحر اسرارت نهد بر فرق سر
ای که خلقان را تو خر میخوانده / این زمان چون خر برین یخ مانده
گر تو علامهٔ زمانی در جهان / نک فنای این جهان بین این زمان
مرد نحوی را از آن در دوختیم / تا شما را نحو محو آموختیم
فقه فقه و نحو نحو و صرف صرف / در کم آمد یابی ای یار شگرف
آن سبوی آب دانشهای ماست / وان خلیفه دجلهٔ علم خداست
ما سبوها پر بدجله می بریم / گر نه خر دانیم خود را ما خریم
آن عرب باری بدان معذور بود / کو ز دجله غافل و بس دور بود
گر ز دجله باخبر بودی چو ما / او نبردی آن سبو را جا بجا
بلکه از دجله اگر واقف بدی / آن سبو را بر سر سنگی زدی

آن سبو بشکسته پا اوش تنگ / شد حجاب بحر زانها در اینگ
چون خلیفه دید و احوالش شنید / آن سبو را پر ز زر کرد و مزید

قبول کردن خلیفه هدیه را و عطا فرمودن با کمال بی نیازی از آن هدیه

داد بخششها و خلعتهای خاص / آن عرب را کرد از فاقه خلاص
پس نقیبی را بفرمود آن قباد / آن جهان بخشش و آن بحر داد

کاین سبو پر زر بدست او دهند / چونکه وا گردد سوی دجلش برند
از ره خشک آمدست و آن سفر / از ره دجلش بود نزدیکتر
چون بکشتی در نشیند رنج راه / خود فراموشش شود این جایگاه
همچنان کردند و دادندش سبو / پر ز زر و بردند تا دجله دو تو
چون بکشتی در نشست و دجله دید / سجده می‌کرد از حیا و می‌خمید
کای عجب لطف آن شه وهاب را / وین عجب‌تر کو ستد آن آب را
چون پذیرفت از من آن دریای جود / اینچنین جنس دغل را زود زود
کل عالم را سبو دان ای پسر / کان بود از علم و خوبی تا بسر
قطرهٔ از دجلهٔ خوبی اوست / کان نمی‌گنجد ز پری زیر پوست
گنج مخفی بد ز پری چاک کرد / خاک را تابان‌تر از افلاک کرد
گنج مخفی بد ز پری جوش کرد / خاک را سلطان اطلس پوش کرد
ور بدیدی قطرهٔ از دجلهٔ خدا / آن سبو را او فنا کردی فنا
وانکه دیدندش همیشه بیخودند / بیخودانه بر سبو سنگی زدند
ای ز غیرت بر سبو سنگی زده / وان سبو ز اشکست کاملتر شده
خم شکسته آب ازان ناریخته / صد درستی زین شکست انگیخته
جزو جزو خم برقصست و بحال / عقل جزوی را نموده این محال
نی سبو پیدا درین حالت نه آب / خوش ببین والله اعلم بالصواب
چون در معنی زنی بازت کنند / پر فکرت زن که شهبازت کنند
پر فکرت شد گل آلود و گران / زانکه گل خواری ترا گل شد چو نان
نان گلست و گوشت کمتر خور ازین / تا نمانی همچو گل اندر زمین
چون گرسنه میشوی سگ میشوی / تند و بدپیوند و بدرگ میشوی
چون شدی تو سیر مرداری شوی / بیخود و بیجان چو دیواری شوی
پس دمی مردار و دیگر دم سگی / چون کنی در راه شیران خوش تگی
آلت اشکار خود جز سگ مدان / کمترک انداز سگ را استخوان
زانکه سگ چون سیر شد سرکش شود / کی سوی صید و شکار خوش دود
آن عرب را بینوائی می‌کشید / تا بدان درگاه و آن دولت رسید
در حکایت گفته‌ایم احسان شاه / در حق آن بینوای بی‌پناه
هرچه گوید مرد عاشق بوی عشق / از دهانش میجهد در کوی عشق
گر بگوید فقه فقر آید همه / بوی فقر آید ازان خوش دمدمه
ور بگوید کفر آید بوی دین / آید از گفت شکش بوی یقین
ور بگوید کژ نماید راستی / ای کژی که راست را آراستی
کف کژ کز بحر صافی خاستست / اصل صاف آن فرع را آراستست
آن کفش را صاف و محقوق دان / همچو دشنام لب معشوق دان
گشته این دشنام نامطلوب او / خوش ز بهر عارض محبوب او
از شکر گر شکل نانی میپزی / طعم قند آید نه نان چون میمزی
گر بت زرین بیابد مؤمنی / کی هلد او را پی سجده کنی
بلکه گیرد اندر آتش افکند / صورت عاریتش را بر کند
تا نماند بر ذهب نقش وثن / چونکه صورت مانعست و راهزن
ذات زرش ذات ربانیتست / نقش بت بر نقد زر عاریتست
بهر کیکی تو گلیمی را مسوز / وز صداع هر مگس مگذار روز
بت پرستی گر بمانی در صور / صورتش بگذار و در معنی نگر
مرد حجی همره حاجی طلب / خواه هندو خواه ترک و یا عرب
منگر اندر نقش و اندر رنگ او / بنگر اندر عزم و در آهنگ او
گر سیاه است و هم آهنگ تو است / تو سپیدش خوان که همرنگ تو است
این حکایت گفته شد زیر و زبر / همچو فکر عاشقان بی پا و سر
سر ندارد کز ازل بودست پیش / پا ندارد با ابد بودست خویش
بلکه چون آبست هر قطره ازان / هم سرست و پا و هم بی هر دوان
حاش لله این حکایت نیست هین / نقد حال ما و تست این خوش ببین
پیش هر صوفی که او با فر بود / هر چه آن ماضیست لا یذکر بود
چون بود فکرش همه مشغول حال / نامیاید در ذهن او فکر مآل

هم عرب ما هم سبو ما هم ملک / جمله ما یؤفک عنه من افک
عقل را شو دان تو زن را این طمع / این دو ظلمانی و منکر عقل شمع
بشنو اکنون اصل انکار از چه خاست / زانکه کل را گونه گونه جزوهاست
جزو کل نی جزوها نسبت بکل / نی چو بوی گل که باشد جزو گل
لطف سبزه جزو لطف گل بود / بانگ قمری جزو آن بلبل بود
گر شوم مشغول اشکال و جواب / تشنگان را کی توانم داد آب
گر تو اشکالی بکلی و حرج / صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
احتما کن احتما ز اندیشه‌ها / زانکه شیر است اندرین بیشه‌ها
احتماها بر دواها سرور است / زانکه خاریدن فزونی گر است
احتما اصل دوا آمد یقین / احتما کن قوت جان را ببین
قابل این گفته‌ها شو گوش وا / تا که از زر سازمت من گوشوا
گوشواره چه که کان زر شوی / تا به ماه و تا ثریا بر شوی
اولا بشنو که خلق مختلف / مختلف جانند از یا تا الف
در حروف مختلف شور و شکیست / گرچه از یک رو ز سر تا پا یکیست
از یکی رو ضد و یک رو متحد / از یکی رو هزل و از یک روی جد
پس قیامت روز عرض اکبر است / عرض او خواهد که با زیب و فر است
هر که چون هندوی بد سودائیست / روز عرضش نوبت رسوائیست
چون ندارد روی همچون آفتاب / او نخواهد جز شبی همچون نقاب
برگ یک گل چون ندارد خار او / شد بهاران دشمن اسرار او
وانکه سر تا پا گل است و سوسن است / پس بهار او را دو چشم روشن است
خار بی معنی خزان خواهد خزان / تا زند پهلوی خود با گلستان
تا بپوشد حسن آن و ننگ این / تا نبینی ننگ آن و رنگ این
پس خزان او را بهار است و حیات / یک نماید سنگ و یاقوت زکات
باغبان هم داند آنرا در خزان / لیک دید یک به از دید جهان
خود جهان آن یک کس است او ابله است / هر ستاره بر فلک جزو مه است
خود جهان آن یک کس است و باقیان / جمله اتباع و طفیل اند ای فلان
او جهان کامل است و مفرد است / نسخهٔ کل وجود او را بدست
پس همی گویند هر نقش و نگار / مژده مژده نک همی آید بهار
تا بود تابان شکوفه چون زره / کی کند آن میوه‌ها پیدا گره
چون شکوفه ریخت میوه سر کند / چونکه تن بشکست جان سر بر زند
میوه معنی و شکوفه صورتش / آن شکوفه مژده میوه نعمتش
چون شکوفه ریخت میوه شد پدید / چونکه آن کم شد شد این اندر مزید
تا که نان نشکست قوت کی دهد / ناشکسته خوشه‌ها کی می دهد
تا هلیله نشکند با ادویه / کی شود خود صحت افزا ادویه

در صفت و مطاوعت کردن با او

ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر / یک دو کاغذ بر فزا در وصف پیر
گرچه جسم نازکت را زور نیست / لیک بی خورشید ما را نور نیست
گرچه مصباح و زجاجه گشته‌ای / لیک سرخیل دل و سررشته‌ای
چون سر رشته بدست و کام تست / درهای عقد دل زانعام تست
بر نویس احوال پیر راه دان / پیر را بگزین و عین راه دان
پیر تابستان و خلقان تیرماه / خلق مانند شب اند و پیر ماه
کرده‌ام بخت جوان را نام پیر / کو ز حق پیر است نز ایام پیر
او چنان پیر است کش آغاز نیست / با چنان در یتیم انباز نیست
خود قوی‌تر می‌بود خمر کهن / خاصه آن خمری که باشد من لدن
پیر را بگزین که بی پیر این سفر / هست بس پر آفت و خوف و خطر
آن رهی که بارها تو رفته‌ای / بی قلاوز اندر آن آشفته‌ای
پس رهی را که نرفتستی تو هیچ / هین مرو تنها ز رهبر سر مپیچ
هر که او بی مرشدی در راه شد / او ز غولان گمره و در چاه شد
گر نباشد سایهٔ پیر ای فضول / پس ترا سرگشته دارد بانگ غول

غولت از ره افگند اندر گزند ・ از تو داهی‌تر درین ره بس بدند
از نبی بشنو ضلالات رهان ・ که چه شان کرد آن بلیس بدروان
صد هزاران ساله راه از راه دور ・ بردشان و کردشان ادبار و عور
استخوانهاشان ببین و مویشان ・ عبرتی گیر و مران خر سوی شان
گردن خر گیر و سوی راه کش ・ سوی رهبانان و رهدانان خوش
هین مهل خر را و دست از وی مدار ・ زانکه عشق اوست سوی سبزه‌زار
گر یکی دم تو بغفلت واهلیش ・ او رود فرسنگها سوی حشیش
دشمن راه است خر مست علف ・ ای بسا خربنده کز وی شد تلف
گر ندانی ره هر آنچه خر بخواست ・ عکس آن کن خود بود آن راه راست
شاوروهن پس آنگه خالفوا ・ ان من لم یعصهن تالف
با هوا و آرزو کم باش دوست ・ چون یضلک عن سبیل الله اوست
این هوا را نشکند اندر جهان ・ هیچ چیزی همچو سایهٔ همرهان

وصیت کردن رسول خدا مر علی را که چون هر کسی بنوع طاعتی تقرب بحق جوید تو تقرب جوی بصحبت عاقل و بندهٔ خاص تا از ایشان همه پیشقدم باشی قال النبی علیه السلام اذا تقرب الناس الی خالقهم بانواع البر فتقرب الی الله بالعقل و السر تسبقهم بالدرجات والزلفی عند الناس و عند الله

گفت پیغمبر علی را کای علی ・ شیر حقی پهلوانی پردلی
لیک بر شیری مکن هم اعتمید ・ اندر آ در سایهٔ نخل امید
هر کسی گر طاعتی پیش آورند ・ بهر قرب حضرت بیچون و چند
تو تقرب جو بعقل و سر خویش ・ نی چو ایشان بر کمال و بر خویش
اندر آ در سایهٔ آن عاقلی ・ کش نتاند برد از ره ناقلی
پس تقرب جو بدو سوی اله ・ سر مپیچ از طاعت او هیچگاه

زانکه او هر خار را گلشن کند ・ دیدهٔ هر کور را روشن کند
ظل او اندر زمین چون کوه قاف ・ روح او سیمرغ بس عالی طواف
دست گیر و بندهٔ خاص اله ・ طالبان را می‌برد تا پیشگاه
گر بگویم تا قیامت نعت او ・ هیچ آن را غایت و مقطع مجو
آفتاب روح نی آن فلک ・ کز نورش زنده اند انس و ملک
در بشر روپوش گشته ست آفتاب ・ فهم کن والله اعلم بالصواب
یا علی از جملهٔ طاعات راه ・ برگزین تو سایهٔ خاص اله
هر کسی در طاعتی بگریختند ・ خویشتن را مخلصی انگیختند
تو برو در سایهٔ عاقل گریز ・ تا رهی زان دشمن پنهان ستیز
از همه طاعات اینت لائق است ・ سبق یابی بر هر آن کو سابق است
چون گرفتی پیر هین تسلیم شو ・ همچو موسی زیر حکم خضر رو
صبر کن بر کار خضری بی نفاق ・ تا نگوید خضر رو هذا فراق
گرچه کشتی بشکند تو دم مزن ・ گرچه طفلی را کشد تو مو مکن
دست او را حق چو دست خویش خواند ・ تا ید الله فوق ایدیهم براند
دست حق میراندش زنده‌اش کند ・ زنده چه بود جان پاینده‌اش کند
یار باید راه را تنها مرو ・ از سر خود اندرین صحرا مرو
هر که تنها نادرا این ره برید ・ هم بعون همت مردان رسید
دست پیر از غائبان کوتاه نیست ・ دست او جز قبضهٔ الله نیست
غائبان را چون چنین خلعت دهند ・ حاضران از غائبان لاشک بهند
غائبان را چون نواله می‌دهند ・ پیش مهمان تا چه نعمتها نهند
کو کسی کو پیش شه بندد کمر ・ تا کسی که هست بیرون سوی در
فرق بسیار است باید در حساب ・ آن ز اهل کشف و این اهل حجاب
جهد کن تا ره بیابی در درون ・ ورنه مانی حلقه‌وار اندر برون
چون گزیدی پیر نازک دل مباش ・ سست و ریزیده چو آب و گل مباش
ور بهر زخمی تو پر کینه شوی ・ پس کجا بی صیقل آیینه شوی

کبودی زدن قزوینی بر شانه‌گاه و پشیمان شدن بجهت زخم

این حکایت بشنو از صاحب‌بیان / در طریق و عادت قزوینیان
بر تن و دست و کتفها بی‌درنگ / بیشتر شند از صورت شیر و پلنگ
بر چنان صورت بپایی بی‌گزند / از سر صورت کبودیها زنند
سوی دلاکی بشد قزوینیی / که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چه صورت زنم ای پهلوان / گفت زن صورت شیر ژیان
طالعم شیر است نقش شیر زن / جهد کن رنگ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضع صورت زنم / گفت بر شانه گهم زن آن رقم
تا شود پشتم قوی در رزم و بزم / با چنین شیر ژیان در عزم و جزم
چونکه او سوزن فرو بردن گرفت / درد آن در شانه‌گه مسکن گرفت
پهلوان در ناله آمد کای سنی / مر مرا کشتی چه صورت میزنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا / گفت از چه عضو کردی ابتدا
گفت از دمگاه آغازیده‌ام / گفت دم بگذار ای دو دیده‌ام
از دم و دمگاه شیرم دم گرفت / دمگه او دمگهم محکم گرفت
شیر بی دم باش گو ای شیرساز / که دلم سستی گرفت از زخم گاز
جانب دیگر گرفت آن شخص زخم / بی‌محابا بی مواسایی و رحم
بانگ زد او کاین چه اندام است از او / گفت او گوش است این ای نیکخو
گفت تا گوشش نباشد ای حکیم / گوش را بگذار و کوته کن کلام
جانب دیگر خلش آغاز کرد / باز قزوینی فغانی ساز کرد
کاین سوم جانب چه اندام است نیز / گفت این است اشکم شیر ای عزیز
گفت گو اشکم نباشد شیر را / خود چه اشکم باید این ادبیر را
درد افزون گشت کم زن زخمها / اشکم چه شیر را بهر خدا
خیره شد دلاک بس حیران بماند / تا بدیر انگشت در دندان بماند
بر زمین زد سوزن آن دم اوستاد / گفت در عالم کسی را این فتاد
شیر بی دم و سر و اشکم که دید / این چنین شیری خدا هم نافرید
چون نداری طاقت سوزن زدن / از چنین شیر ژیان پس دم مزن
ای برادر صبر کن بر درد نیش / تا رهی از نیش نفس گبر خویش
کان گروهی که رهیدند از وجود / چرخ و مهر و ماه شان آرد سجود
هر که مرد اندر تن او نفس گبر / مر ورا فرمان برد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن / آفتاب او را نیارد سوختن
گفت حق در آفتاب منتجم / ذکر تزاور کذا عن کهفهم
خفتگانی کز خدا با کارشان / میل کردی آفتاب از غارشان
خار جمله لطف چون گل میشود / پیش جزوی کو بسوی کل شود
چیست تعظیم خدا افراشتن / خویشتن را خاک و خاری داشتن
چیست توحید خدا آموختن / خویشتن را پیش واحد سوختن
گر همی خواهی که بفروزی چو روز / هستی همچون شب خود را بسوز

رفتن گرگ و روباه در خدمت شیر بشکار

شیر و گرگ و روبهی بهر شکار / رفته بودند از طلب در کوهسار
کان سه با هم اندران صحرای ژرف / صیدها گیرند بسیار و شگرف
تا بپشت همدگر از صیدها / سخت بربندند بار و قیدها
گرچه ز ایشان شیر نر را ننگ بود / لیک کرد اکرام و همراهی نمود
این چنین شه را ز لشکر زحمت است / لیک همره شد جماعت رحمت است
این چنین مه را ز اختر ننگهاست / او میان اختران بهر سخاست
امر شاورهم پیمبر را رسید / گرچه رایی نیست رایش را ندید
در ترازو جو رفیق زر شده است / نی از آنکه جو چو زر گوهر شده است
روح قالب را کنون همره شده است / مدتی سگ حارس درگه شده است
چونکه رفتند آن جماعت سوی کوه / در رکاب شیر با فر و شکوه
گاو کوهی و بز و خرگوش زفت / یافتند و کار ایشان پیش رفت
هر که باشد در پی شیر حراب / کم نیاید روز و شب او را کباب
چون ز که در بیشه آوردندشان / کشته و مجروح و اندر خون کشان
گرگ و روبه را طمع بود اندر آن / که رود قسمت بعدل خسروان

عکس طمع هر دوشان بر شیر زد / شیر دانست آن طمعها را سند
هر که باشد شیر اسرار و امیر / او بداند هر چه اندیشد ضمیر
هین نگه دار ای دل اندیشه‌خو / دل ز اندیشه بدی در پیش او
داند و خر را همی راند خموش / در رخت خندد برای روی پوش
شیر چون دانست آن وسواسشان / وا نگفت و داشت آن دم پاسشان
لیک با خود گفت بنمایم سزا / مر شما را ای خسیسان گدا
مر شما را بس نیامد رای من / ظنتان اینست در اعطای من
ای وجود و رایتان از رای من / از عطاهای جهان آرای من
نقش با نقاش چه سگالد دگر / چون سگالش اوش بخشید و نظر
اینچنین ظن خسیسانه به من / مر شما را بود ننگان زمن
ظانین بالله ظن السوء را / گر نبرم سر بود عین خطا
وا رهانم چرخ را از ننگتان / تا بماند در جهان این داستان
شیر با این فکر می‌زد خنده فاش / بر تبسمهای شیر ایمن مباش
مال دنیا شد تبسمهای حق / کرد ما را مست و مغرور و خلق
فقر و رنجوری به استت ای سند / کان تبسم دام خود را بر کند

امتحان کردن شیر گرگ را و گفتن که این صیدها را قسمت کن

گفت شیر ای گرگ این را بخش کن / معدلت را نو کن ای گرگ کهن
نایب من باش در قسمت‌گری / تا پدید آید که تو چه گوهری
گفت ای شه گاو وحشی بخش تست / آن بزرگ و تو بزرگ و زفت و چست
بز مرا که بز میانه است و وسط / روبها خرگوش بستان بی غلط
شیر گفت ای گرگ چون گفتی بگو / چونکه من باشم تو گویی ما و تو
گرگ خود چه سگ بود کو خویش دید / پیش چون من شیر بی مثل و ندید
گفت پیش آ ای خری کو خود بدید / پیشش آمد پنجه زد او را درید
چون ندیدش مغز و تدبیر رشید / در سیاست پوستش از سر کشید
گفت چون دید منت از خود نبرد / اینچنین جان را بباید زار مرد
چون نبودی فانی اندر پیش من / فضل آمد مر ترا گردن زدن
گر جنایت دارم اندر بذل / گاه گاهی هم کنم از عدل فضل
کل شیء هالک جز وجه او / چون نه در وجه او هستی مجو
هر که اندر وجه ما باشد فنا / کل شیء هالک نبود جزا
زانکه در الاست او از لا گذشت / هر که در الاست او فانی نگشت
هر که بر در او من و ما می‌زند / رد بابست او و بر لا می‌تند

قصه آنکس که در یاری بکوفت گفت کیست گفت منم گفت چون تو توی در نمی‌گشایم که کسی از یاران را نشناسیم که من باشد

آن یکی آمد در یاری بزد / گفت یارش کیستی ای معتمد
گفت من گفتش برو هنگام نیست / بر چنین خوانی مقام خام نیست
خام را جز آتش هجر و فراق / که پزد که وا رهاند از نفاق
چون توی تو هنوز از تو نرفت / سوختن باید ترا در نار تفت
رفت آن مسکین و سالی در سفر / در فراق دوست سوزید از شرر
پخته گشت آن سوخته پس بازگشت / باز گرد خانه انباز گشت
حلقه زد بر در بصد ترس و ادب / تا نجهد بی ادب لفظی ز لب
بانگ زد یارش که بر در کیست آن / گفت بر در هم توی ای دلستان
گفت اکنون چون منی ای من درآ / نیست گنجایی دو من را در سرا
چون یکی باشد همه نبود دوی / هم منی برخیزد آنجا هم توی
نیست سوزن را سر رشته دوتا / چونکه یکتایی درین سوزن درآ
رشته را با سوزن آمد ارتباط / نیست در خور با جمل سم الخیاط
کی شود باریک هستی جمل / جز بمقراض ریاضات و عمل
دست حق باید مر آن را ای فلان / کان بود بر هر محالی کن فکان
هر محال از دست او ممکن شود / هر حرون از بیم او ساکن شود
اکمه و ابرص چه باشد مرده نیز / زنده گردد از فسون آن عزیز
وان عدم کز مرده مرده‌تر بود / در کف ایجاد او مضطر بود

کل یوم هو فی شان بخوان / مر ورا بی کار و بی فعلی مدان
کمترین کارش بهر روز آن بود / کو سه لشکر را روانه می‌کند
لشکری ز اصلاب سوی امهات / بهر آن تا در رحم روید نبات
لشکری ز ارحام سوی خاکدان / تا ز نر و ماده پر گردد جهان
لشکری از خاکدان سوی اجل / تا ببیند هر کسی حسن عمل
باز بی‌شک بیش از آنها می‌رسد / آنچه از حق سوی جانها می‌رسد
و آنچه از جانها بدلها می‌رسد / و آنچه از دلها به گلها می‌رسد
اینت لشکرهای حق بی حد و مر / از پی این گفت ذکری للبشر
این سخن پایان ندارد هین بتاز / سوی آن دو یار پاک پاکباز

خواندن آن یار یار خود را پس از تربیت یافتن

گفت یارش کاندر آ ای جمله من / نی مخالف چون گل و خار چمن
رشته یکتا شد غلط کم شد کنون / گر دوتا بینی حروف کاف و نون
کاف و نون همچون کمند آمد جذوب / تا کشاند مر عدم را در خطوب
پس دوتا باید کمند اندر صور / گرچه یکتا باشد آن دو در اثر
گر دو پا گر چار پا ره را برد / همچو مقراض دوتا یکتا برد
آن دو انبازان گازر را ببین / هست در ظاهر خلافی آن و این
آن یکی کرباس در آبی زند / و آن دگر انباز خشکش می‌کند
باز او آن خشک را تر می‌کند / گوییا ز استیزه ضد بر می‌تند
لیک آن دو ضد استیزه نما / یک دل و یک کار باشند در رضا
هر نبی و هر ولی را مسلکیست / لیک تا حق می‌برد جمله یکیست
چونکه جمع مستمع را خواب برد / سنگهای آسیا را آب برد

روی درکشیدن سخن از ملامت مستمعان

رفتن این آب فوق آسیاست / رفتنش در آسیا بهر شماست
چون شما را حاجت طاحون نماند / آب را در جوی اصلی باز راند
ناطقه سوی دهان تعلیم راست / ور نه خود آن آب را جوی جداست
می‌رود بی بانگ و بی تکرارها / تحتها الانهار تا گلزارها
ای خدا جان را تو بنما آن مقام / کاندر او بی حرف می‌روید کلام
تا که سازد جان پاک از سر قدم / سوی عرصهٔ دور پهنای عدم
عرصه‌ای بس با گشاد و با فضا / وین خیال و هست زو یابد نوا
تنگ‌تر آمد خیالات از عدم / زان سبب باشد خیال اسباب غم
باز هستی تنگ‌تر بود از خیال / زان شود در وی قمر همچون هلال
باز هستی جهان حس و رنگ / تنگ‌تر آمد که زندانیست تنگ
علت تنگیست ترکیب و عدد / جانب ترکیب حسها می‌کشد
زان سوی حس عالم توحید دان / گر یکی خواهی بدان جانب بران
امر کن یک فعل بود و نون و کاف / در سخن افتاد و معنی بود صاف
این سخن پایان ندارد باز گرد / تا چه شد احوال گرگ اندر نبرد
گرگ را برکند سر آن سرفراز / تا نماند دو سری و امتیاز

ادب کردن شیر گرگ را بجهت بی ادبی او

فانتقمنا منهم است ای گرگ پیر / چونکه نبودی مرده در پیش امیر
بعد از آن رو شیر با روباه کرد / گفت این را بخش کن از بهر خورد
سجده کرد و گفت کاین گاو سمین / چاشت خوردت باشد ای شاه گزین
وین بز از بهر میان روز را / یخنئی باشد شه پیروز را
و آن دگر خرگوش بهر شام هم / شب چرهٔ این شاه با لطف و کرم
گفت ای روبه تو عدل افروختی / این چنین قسمت ز که آموختی
از کجا آموختی این ای بزرگ / گفت ای شاه جهان از حال گرگ
گفت چون در عشق ما گشتی گرو / هر سه را برگیر و بستان و برو
روبها چون جملگی ما را شدی / چونت آزاریم چون تو ما شدی
ما ترا و جمله اشکاران ترا / پای بر گردون هفتم نه برآ
چون گرفتی عبرت از گرگ دنی / پس تو روبه نیستی شیر منی
عاقل آن باشد که عبرت گیرد از / مرگ یاران در بلای محترز

روبه آن دم بر زبان صد شکر راند — که مرا شیر از پس آن گرگ خواند
گر مرا اول بفرمودی که تو — بخش کن این را که بردی جان از او

پس سپاس او را که ما را در جهان — کرد پیدا از پس پیشینیان
تا شنیدیم این سیاستهای حق — بر قرون ماضیه اندر سبق

تا که ما از حال آن گرگان پیش — همچو روبه پاس خود داریم بیش
امت مرحومه زین رو خواندمان — آن رسول حق و صادق در بیان

استخوان و پشم آن گرگان عیان — بنگرید و پند گیرید ای مهان
عاقل از سر بنهد این هستی و باد — چون شنید انجام فرعونان و عاد

ور نه بنهد دیگران از حال او — عبرتی گیرند از اضلال او

تهدید کردن نوح علیه السلام مر قوم را که با من مپیچید که من روپوشم با خدای می‌پیچید با من

گفت نوح ای سرکشان من من نیم — من ز جان مردم بجانان می‌زیم

چون ز جان مردم بجانان زنده‌ام — نیست مرگم تا ابد پاینده‌ام
چون بمردم از حواس بوالبشر — حق مرا شد سمع و ادراک و بصر

چونکه من من نیستم این دم ز هوست — پیش این دم هر که دم زد کافر اوست
هست اندر نقش این روباه شیر — سوی این روبه نشاید شد دلیر

گر ز روی صورتش می‌نگروی — غرش شیران از آن می‌نشنوی
گر نبودی نوح را از حق یدی — پس جهانی را چسان بر هم زدی

صد هزاران شیر بود اندر تنی — هر دو عالم را همی دیدار نی
او برون رفته بُد از ما و منی — او چو آتش بود و عالم خرمنی

چونکه خرمن پاس عشر او نداشت — او چنان شعله بر آن خرمن گماشت
هر که او در پیش این شیر نهان — بی ادب چون گرگ بگشاید دهان

همچو گرگ آن شیر بر دراندش — فانتقمنا منهم بر خواندش
زخم یابد همچو گرگ از دست شیر — پیش شیر ابله بود کو شد دلیر

کاشکی آن زخم بر جسم آمدی — تا بدی کایمان و دل سالم بدی
قوتم بگسست چون اینجا رسید — چون توانم کرد این سر را پدید

لیک هم رمزی بگویم با شما — بو که دریابید و گردید آشنا
همچو آن روباه کم اشکم کنید — پیش او روباه بازی کم کنید

جمله ما و من به پیش او نهید — ملک ملک اوست ملک او را دهید
چون فقیر آیید اندر راه راست — شیر و صید شیر خود آن شماست

زانکه او پاکست و سبحان وصف اوست — بی نیازست او ز نغز و مغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست — از برای بندگان آن شه است

گفت الیس الله بکاف عبده — تا نگردد بنده هر سو بیهده
نیست شه را طمع بهر خلق ساخت — اینهمه دولت خنک آنکو شناخت

آنکه دولت آفرید و دو سرا — ملک و دولتها چه کار آید ورا
پیش سبحان پس نگه دارید دل — تا نگردید از گمان بد خجل

کو ببیند سر و فکر و جستجو — همچو اندر شیر خالص تار مو
آنکه او بی نقش و ساده سینه شد — نقشهای غیب را آیینه شد

سر ما را بیگمان موقن شود — زانکه مؤمن آینهٔ مؤمن شود
مؤمنی او مؤمنی تو بیگمان — در میان هر دو فرقی بیکران

چون زند او نقد ما را بر محک — پس یقین را باز داند او ز شک
چون شود جانش محک نقدها — پس ببیند قلب را و قلب را

نشاندن پادشاهان صوفیان را پیش روی خود تا چشمشان روشن شود

پادشاهان را چنین عادت بود — این شنیده باشی ار یادت بود

دست چپشان پهلوانان ایستند — زانکه دل پهلوی چپ باشد به بند
مشرف و اهل قلم بر دست راست — زانکه علم خط و ثبت آن دست راست

صوفیان را پیش رو موضع دهند — کاینهٔ جانند و ز آیینه بهند
حاجبان [illegible] — ساده و آزاده و [illegible]

سینه‌ها صیقل زده از ذکر و فکر — تا پذیرد آینهٔ دل نقش بکر
هر که او از صلب فطرت خوب زاد — آینه در پیش او باید نهاد

عاشق آیینه باشد روی خوب / صیقل جان آمد و تقوی القلوب
هر که او در روی خوب با نظام / طالب آیینه باشد والسلام

بشنو اکنون یک مثال مثنوی / تا تو دیگر قول صورت نشنوی

آمدن آشنایی از سفر بدیدن حضرت یوسف علیه السلام

آمد از آفاق یاری مهربان / یوسف صدیق را شد میهمان
کآشنا بودند وقت کودکی / بر وسادهٔ آشنایی متکی
یاد دادش جور اخوان و حسد / گفت آن زنجیر بود و ما اسد
عار نبود شیر را از سلسله / ما نداریم از قضای حق گله
شیر را بر گردن ار زنجیر بود / بر همه زنجیرسازان میر بود
گفت چون بودی تو در زندان و چاه / گفت همچون در محاق و کاست ماه
در محاق ار ماه نو گردد دوتا / نی در آخر بدر گردد بر سما
گرچه دردانه بهاون کوفتند / نور چشم و دل شد و دفع گزند
گندمی را زیر خاک انداختند / پس ز خاکش خوشه‌ها بر ساختند
بار دیگر کوفتندش ز آسیا / قیمتش افزود و نان شد جانفزا
باز نان را زیر دندان کوفتند / گشت عقل و جان و فهم هوشمند
باز آن جان چونکه محو عشق گشت / یعجب الزراع آمد بعد کشت
باز آن جان چونکه بی او محو شد / باز ماند از سکر و سوی صحو شد
حاملی از آن صلاح آمد ثمر / قوم دیگر را فلاح منتظر

این سخن پایان ندارد باز گرد / تا که با یوسف چه گفت آن نیکمرد

طلب کردن یوسف علیه السلام ارمغان از آن مرد بعد از مقالات

بعد قصه گفتنش گفت ای فلان / هین چه آوردی تو ما را ارمغان
بر در یاران تهیدست آمدن / هست بی گندم سوی طاحون شدن
حق تعالی خلق را گوید بحشر / ارمغان کو از برای روز نشر
جئتمونا و فرادی بی‌نوا / هم بدان سان که خلقناکم کذا
هین چه آوردید دست‌آویز را / ارمغان روز رستاخیز را
یا امید باز گشتن‌تان نبود / وعدهٔ امروز باطل‌تان نمود
منکری مهمانیش را از خری / پس ز مطبخ خاک و خاکستر بری
ور نه منکر چنین دست تهی / بر در آن دوست پا چون می‌نهی
اندکی صرفه بکن از خواب و خور / ارمغان بهر ملاقاتش ببر
شو قلیل النوم مما یهجعون / باش در اسحار از یستغفرون
اندکی جنبش بکن همچون جنین / تا ببخشندت حواس نوربین
در جهان چون رحم بیرون روی / از زمین در عرصهٔ واسع شوی
آنکه ارض الله واسع گفته‌اند / عرصه‌ای دان کانبیا در رفته‌اند
دل نگردد تنگ زان عرصه فراخ / نخل تر آنجا نگردد خشک شاخ
حاملی تو مر حواست را کنون / کند و مانده می‌شوی و سرنگون
چونکه محمولی نه حامل وقت خواب / ماندگی رفت و شدی بی‌پیچ و تاب
چاشنیی دان تو حال خواب را / پیش محمولی حال اولیا
اولیا اصحاب کهف‌اند ای عنود / در قیام و در تقلب هم رقود
می‌کشدشان بی‌تکلف در فعال / بی‌خبر ذات الیمین ذات الشمال
چیست آن ذات الیمین فعل حسن / چیست آن ذات الشمال اشغال تن
نیست‌شان خوفی ولا هم یحزنون / می‌رود این هر دو از مردم بدون
می‌رود این هر دو کار از انبیا / بی‌خبر زین هر دو ایشان چون صدا
گر صدایت بشنواند خیر و شر / ذات او باشد ز هر دو بی‌خبر

گفتن مهمان یوسف علیه السلام را که ارمغان بهر تو آیینه آورده‌ام تا چون در آن نگری مرا یاد آوری

گفت یوسف هین بیاور ارمغان / او ز شرم این تقاضا زد فغان
گفت من چند ارمغان جستم ترا / ارمغانی در نظر نامد مرا
حبه را جانب کان چون برم / قطره را سوی عمان چون برم
زیره را من سوی کرمان آورم / گر به پیش تو دل و جان آورم

نیست تحفه کاندرین انبار نیست / غیر حسن تو که او را یار نیست
لایق آن دیدم که من آیینه‌ای / پیش تو آرم چو نور سینه‌ای

تا ببینی روی خوب خود در آن / ای تو چون خورشید شمع آسمان
آینه آوردمت ای روشنی / تا چو بینی روی خود یادم کنی

آینه بیرون کشید او از بغل / خوب را آیینه باشد مشتغل
آینهٔ هستی چه باشد نیستی / نیستی بگزین گر ابله نیستی

هستی اندر نیستی بتوان نمود / مالداران بر فقیر آرند جود
آینهٔ صافی نان خود گرسنه است / سوخته هم آینهٔ آتش‌زنه است

نیستی و نقص هر جایی که خاست / آینهٔ خوبی جملهٔ پیشه‌هاست
بهر آن که نیستی پالودگیست / وانچه این هستی همه آلودگیست

چونکه جامه چست و دوزیده بود / مظهر فرهنگ درزی کی شود
ناتراشیده همی باید جذوع / تا درودگر اصل سازد یا فروع

خواجهٔ اشکسته‌بند آنجا رود / که در آنجا پای اشکسته بود
کی شود چون نیست رنجور نزار / آن جمال صنعت طب آشکار

خواری و دونی مسها بر ملا / گر نباشد کی نماید کیمیا
نقصها آیینهٔ وصف کمال / وان حقارت آینهٔ عز و جلال

زانکه ضد را ضد کند پیدا یقین / زانکه با سرکه پدیدست انگبین
هر که نقص خویش را دید و شناخت / اندر استکمال خود دو اسپه تاخت

زان نمی‌پرد بسوی ذوالجلال / کو گمانی می‌برد خود را کمال
علتی بدتر ز پندار کمال / نیست اندر جانت ای مغرور ضال

از دل و از دیده‌ات بس خون رود / تا ز تو این معجبی بیرون شود
علت ابلیس انا خیری بدست / وین مرض در نفس هر مخلوق هست

گر چه خود را بس شکسته بیند او / آب صافی دان و سرگین زیر جو
چون بشوراند ترا در امتحان / آب سرگین‌رنگ گردد در زمان

در تگ جو هست سرگین ای فتی / گر چه جو صافی نماید مر ترا
هست پیر راه‌دان پرفطن / باغهای نفس کل را جوی‌کن

جوی خود را کی تواند پاک کرد / نافع از علم خدا شد علم مرد
آب جو سرگین نتاند پاک کرد / جهل نفسش را زداید علم مرد

کی تراشد تیغ دستهٔ خویش را / رو به جراحی سپار این ریش را
بر سر هر ریش جمع آمد مگس / تا نبیند قبح ریش خویش کس

وان مگس اندیشه‌ها و مال تو / ریش تو آن ظلمت احوال تو
ور نهد مرهم بر آن ریش تو پیر / آن زمان ساکن شود درد و نفیر

تا پنداری که صحت یافته است / پرتو مرهم در آنجا تافته است
هین ز مرهم سر مکش ای پشت‌ریش / وان ز پرتو دان مدان از اصل خویش

پیش از عثمان یکی نساخ بود / کو به نسخ وحی جدی می‌نمود

مرتد شدن کاتب وحی به سبب آنکه پرتو وحی بر وی زد آن آیه را پیش از پیغمبر خواند و گفت من هم محل وحیم

چون نبی از وحی فرمودی سبق / او همان را وانبشتی بر ورق

پرتو آن وحی بر وی تافتی / او درون خویش حکمت یافتی
عین آن حکمت بفرمودی رسول / زین قدر گمراه شد آن بوالفضول

کانچه می‌گوید رسول مستنیر / مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتو اندیشه‌اش زد بر رسول / قهر حق آورد بر جانش نزول

پرتو آن تا گشتش دل بتافت / در درون خویشتن جز نی نیافت
هم ز نساخی بر آمد هم ز دین / شد عدوی مصطفی از روی کین

مصطفی فرمود کای گبر عنود / چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو ینبوع الهی بوده‌ای / این چنین آب سیه نگشوده‌ای

اندرون می‌سوختش هم زین سبب / توبه کردن می نیارست این عجب
تا که ناموسش به پیش این و آن / نشکند بربست این او را دهان

آه می‌کرد و نبودش آه سود / چون در آمد تیغ و سر را در ربود
کرد حق ناموس را صد من حدید / ای بسا بسته به بند ناپدید

کبر و کفر آن سان ببست این راه را … کو نیارد کرد ظاهر آه را
گفت اغلالاً فهم به مقمحون … نیست آن اغلال بر ما از برون

خلفهم سداً فاغشیناهم … می‌نبیند بند را پیش و پس او
رنگ صحرا دارد آن سدی که خاست … او نمی‌داند که آن سد قضاست

شاهد تو سد روی شاهد است … مرشد تو سد گفت مرشد است
ای بسا کفار را سودای دین … بندشان ناموس و کبر آن و این

بند پنهان لیک از آهن بتر … بند آهن را کند پاره تبر
بند آهن را توان کردن جدا … بند غیبی را نداند کس دوا

مرد را زنبور اگر نیشی زند … طبع او آن لحظه بر دفعی تند
زخم نیش اما چو از هستی تست … غم قوی باشد نگردد درد سست

شرح این از سینه بیرون می‌جهد … لیک می‌ترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خود را شاد کن … پیش آن فریادرس فریاد کن

کای محب عفو از ما عفو کن … ای طبیب رنج ناسور کهن
عکس حکمت آن شقی را یاوه کرد … خود مبین تا بر نیارد از تو گرد

ای برادر بر تو حکمت جاریه است … آن ز ابدالست و بر تو عاریه است
گرچه در خود خانه نوری یافته است … آن ز همسایه منور یافته است

شکر کن غره مشو بینی مکن … گوش دار و هیچ خودبینی مکن
صد دریغ و درد کاین عاریتی … امتان را دور کرد از امتی

من غلام آنکه او در هر رباط … خویش را واصل نداند بر سماط
بس رباطی که بباید ترک کرد … تا به مسکن در رسد یک روز مرد

گرچه آهن سرخ شد او سرخ نیست … پرتو عاریت آتش‌زنیست
گر شود پرنور روزن یا سرا … تو مدان روشن مگر خورشید را

ور در و دیوار گوید روشنم … پرتو غیری ندارم این منم
پس بگوید آفتاب ای نارشید … چونکه من غایب شوم آید پدید

سبزها گویند ما سبز از خودیم … شاد و خندانیم و بس زیبا خدیم
فصل تابستان بگوید ای امم … خویش را بینید چون من بگذرم

تن همی نازد به خوبی و جمال … روح پنهان کرده فر و پر و بال
گویدش ای مزبله تو کیستی … یک دو روز از پرتو من زیستی

غنج و نازت می‌نگنجد در جهان … باش تا که من شوم از تو جهان
گرم‌دارانت ترا گوری کنند … کش‌کشانت در تک گور افکنند

تا که چون در گور یارانت کنند … طعمهٔ موران و مارانت کنند
بینی از گند تو گیرد آن کسی … که به پیش تو همی مردی بسی

پرتو روح است نطق و چشم و گوش … پرتو آتش بود در آب جوش
آنچنان که پرتو جان بر تن است … پرتو ابدال بر جان من است

جان جان چون واکشد پا را ز جان … جان چنان گردد که بی‌جان تن بدان
سر از آن رو می‌نهم من بر زمین … تا گواه من بود در یوم دین

یوم دین که زلزلت زلزالها … این زمین باشد گواه حالها
کو تحدث جهرةً اخبارها … در سخن آید زمین و خارها

فلسفی گوید ز معقولات دون … عقل از دهلیز می‌ناید برون
فلسفی منکر شود در فکر و ظن … گو برو سر را بر آن دیوار زن

نطق آب و نطق خاک و نطق گل … هست محسوس حواس اهل دل
فلسفی کو منکر حنانه است … از حواس انبیا بیگانه است

گوید او که پرتو سودای خلق … بس خیالات آورد در رای خلق
بلکه عکس آن فساد و کفر او … این خیال منکری را زد برو

فلسفی مر دیو را منکر شود … در همان دم سخرهٔ دیوی بود
گر ندیدی دیو را خود را ببین … بی جنون نبود کبودی بر جبین

هر که را در دل شک و پیچانی است … در جهان او فلسفی پنهانی است
می‌نماید اعتقاد او گاه گاه … آن رگ فلسف کند رویش سیاه

الحذر ای مؤمنان کان در شماست … در شما بس عالم بی‌منتهاست
جمله هفتاد و دو ملت در تو است … وه که آن روزی برآرد از تو دست

هر کجا دو را برگ این ایمان بود / همچو برگ از بیم او لرزان بود
بر بلیس و دیو زان خندیده / که تو خود را نیک مردم دیده

چون کند جان باژگونه پوستین / چند واویلا برآید ز اهل دین
بر دکان هر زرنما خندان شده / زانکه سنگ امتحان پنهان شده

پرده ای ستار از ما وا مگیر / باش اندر امتحان ما مجیر
قلب پهلو میزند با زر بشب / انتظار روز میدارد ذهب

با زبان حال زر گوید که باش / ای مزور تا برآید روز فاش
صد هزاران سال ابلیس لعین / بود ز ابدال و امیر مؤمنین

پنجه زد با آدم از نازی که داشت / گشت رسوا همچو سرگین وقت چاشت
پنجه با مردان مزن ای بوالهوس / برتر از سلطان چه میرانی فرس

دعا کردن بلعم باعور که موسی علیه السلام و قومش را ازین شهر که حصار داده اند بی مراد گردان و مستجاب شدن

بلعم باعور را خلق جهان / سغبه شد مانند عیسی زمان

سجده ناوردند کس را دون او / صحت رنجور بود افسون او

پنجه زد با موسی از کبر و کمال / آنچنان شد که شنیدستی تو حال
صد هزار ابلیس و بلعم در جهان / همچنین بوده است پیدا و نهان

این دو را مشهور گردانید اله / تا که باشند این دو بر باقی گواه
رهزنان را در بیابان چون کشند / یکدو تن را سوده زایشان کشند

تا ببیند اهل ده گیرند پند / روبت ایشان بود شان همچو بند
این دو دزد آویخت بر دار بلند / ورنه اندر شهر بس دزدان بدند

این دو را پرچم بسوی شهر برد / کشتگان قهر را نتوان شمرد
نازنینی تو ولی در حد خویش / الله الله پا منه زاندازه بیش

گر زنی بر نازنین تر از خودت / در تگ هفتم زمین زیر آردت
قصهٔ عاد و ثمود از بهر چیست / تا بدانی کانبیا را نازکیست

این نشان خسف و قذف و صاعقه / شد بیان عز نفس ناطقه
جمله حیوان را پی انسان بکش / جمله انسان را بکش از بهر هش

هش چه باشد عقل کل ای هوشمند / عقل جزوی هش بود اما نژند
جمله حیوانات وحشی ز آدمی / باشد از حیوان انسی در کمی

خون آنها خلق را باشد سبیل / زانکه وحشی اند از عقل جلیل
خون ایشان خلق را باشد روا / زانکه انسان را منند ایشان [illegible]

عزت وحشی بدان ساقط شده است / کو مر انسان را مخالف آمده است
پس چه عزت باشدت ای نادره / چون شدی تو حمر مستنفره

خر نشاید کشت از بهر صلاح / چون شود وحشی شود خونش مباح
گرچه خر را دانش زاجر نبود / هیچ معذورش نمیدارد ودود

پس چه وحشی شد از آن دم آدمی / کی بود معذور ای یار سمی
لاجرم کفار را خون شد مباح / همچو وحشی پیش نشاب و رماح

جفت و فرزندانشان جمله سبیل / زانکه بی عقلند و مطرود و ذلیل
باز عقلی کو رمد از عقل عقل / کرد از عقلی بحیوانات نقل

اعتماد کردن هاروت و ماروت بر عصمت خویش و زهر فتن

همچو هاروت و چو ماروت شهیر / از بطر خوردند زهر آلوده تیر

اعتمادی بودشان بر قدس خویش / چیست بر شیر اعتمادی گاو میش
گرچه او با شیر صد چاره کند / شاخ شاخش شیر نر پاره کند

گر شود پر شاخ همچون خارپشت / شیر خواهد گاو را ناچار کشت
باد صرصر کو درختان میکند / با گیاه پست احسان میکند

بر ضعیفی گیاه این باد تند / رحم کرد ای دل تو از قوت ملند
تیشه را ز انبوهی شاخ درخت / کی هراس آید ببرد لخت لخت

لیک بر برگی نکوبد خویش را / جز که بر ریشه نکوبد نیش را
شعله را ز انبوهی هیزم چه غم / کی رمد قصاب از انبوهی غنم

پیش معنی چیست صورت بس زبون / چرخ را معنیش سے دارد نگون
تو قیاس از چرخ دولابی بگیر / گردشش از کیست از عقل مشیر

گردش این قالب همچون سپر هست از روح مستر ای پسر
گردش این باد از معنی اوست همچو چرخی کو اسیر آب جوست
جزر و مد و دخل و خرج این نفس از که باشد جز ز جان پر هوس
گاه جیمش می‌کند گه حی و دال گاه صلحش می‌کند گاهی جدال
گه یمینش می‌برد گاهی یسار گه گلستانش کند گاهیش خار
همچنین این آب را یزدان پاک کرد بر فرعون خون سهمناک
همچنین این باد را یزدان ما کرده بد بر عاد همچون اژدها
باز هم این باد را بر مومنان کرده بد صلح و مراعات و امان
گفت المعنی هو الله شیخ دین بحر معنیهاست رب العالمین
جمله اطباق زمین و آسمان همچو خاشاکی در آن بحر روان
حمله‌ها و رقص خاشاک اندر آب هم ز آب آمد به وقت اضطراب
چونکه ساکن خواهدش کرد از مرا سوی ساحل افکند خاشاک را
چون کشد از ساحلش در موجگاه آن کند با او که آتش با گیاه
این حدیث آخر ندارد باز ران جانب هاروت و ماروت ای جوان

بقیه قصه هاروت و ماروت و نکال عقوبت ایشان

چون گناه و فسق خلقان جهان می‌شدی روشن بدیشان آن زمان
دست خاییدن گرفتندی ز خشم لیک عیب خود ندیدندی به چشم
خویش در آیینه دید آن زشت مرد رو بگردانید از آن و خشم کرد
خویش بین چون از کسی جرمی بدید آتشی در وی ز دوزخ شد پدید
حمیت دین خواند او آن کبر را ننگرد در خویش نفس گبر را
حمیت دین را نشانی دیگرست که از آن آتش جهانی اخضرست
گفت حق شان گر شما روشنگرید در سیه کاران مغفل منگرید
شکر گویید ای سپاه و چاکران رسته‌اید از شهوت و از چاک ران
گر از آن معنی نهم من بر شما مر شما را بیش نپذیرد سما
عصمتی که مر شما را در تن است آن ز عکس عصمت و حفظ من است
آن ز من بینید نه از خود هین و هین تا نچربد بر شما دیو لعین
آنچنان کان کاتب وحی رسول دید در خود حکمت و نور و وصول
خویش را هم لحن مرغان خدا می‌شمرد آن بد صفیری چون صدا
لحن مرغان را اگر واصف شوی بر ضمیر مرغ کی واقف شوی
گر بیاموزی صفیر بلبلی تو چه دانی کو چه گوید با گلی
ور بدانی باشد آن هم از گمان چون ز لب جنبان گمانهای کران

بعیادت رفتن کر بخانهٔ همسایه بیمار و رنجیدن بیمار

آن کری را گفت افزون مایه‌ای که ترا رنجور شد همسایه‌ای
گفت با خود کر که با گوش گران من چه دریابم ز گفت آن جوان
خاصه رنجور و ضعیف آواز شد لیک باید رفت آنجا نیست بد
چون ببینم کان لبش جنبان شود من قیاسی گیرم آن را هم ز خود
چون بگویم چونی ای محنت کشم او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شکر چه خوردی ابا او بگوید شربتی یا ماش با
من بگویم صح نوشت باد آن از طبیبان پیش تو گوید فلان
من بگویم بس مبارک پاست او چونکه او آید شود کارت نکو
پای او را آزمودستیم ما هر کجا شد می‌شود حاجت روا
این جوابات قیاسی راست کرد عکس آن واقع شدی آن اوده مرد
گوییا رنجور را خاطر ز کر اندکی رنجیده بود ای پر هنر
کر در آمد پیش رنجور نشست بر سر او خوش همی مالید دست
گفت چونی گفت مردم گفت شکر شد از آن رنجور پر آزار و نکر
کاین چه شکرست این عدو ما بدست کر قیاسی کرد و آن کژ آمدست
بعد از آن گفتش چه خوردی گفت زهر گفت نوشت باد افزون گشت قهر
بعد از آن گفت از طبیبان کیست او که همی آید بچاره پیش تو
گفت عزرائیل می‌آید برو گفت پایش بس مبارک شاد شو
این زمان از نزد او آیم برت گفتم او را تا که گردد غمخورت

چون برون آمد بگفت او شادمان / شکر کش کردم مراعات این زمان
خود گمانش از کری معکوس بود / این زیان محض پنداشت سود
گفت رنجور این عدوی جان ماست / ما ندانستیم کو کان جفاست
خاطر رنجور جویان صد سقط / تا که پیغامش کند از هر نمط
چون کسی کو خورده باشد آش بد / می بشوراند دلش تا قی کند
کظم غیظ است این بیاور قی مکن / تا بیابی در جزا شیرین سخن
چون نبودش صبر می پیچید او / کاین سگ زن روسپی حیز کو
تا بریزم بر وی آنچه گفته بود / کان زمان شیر ضمیرم خفته بود
چون عیادت بهر دل آرامی است / این عیادت نیست دشمن کامی است
تا ببیند دشمن خود را نزار / تا بگیرد خاطر زشتش قرار
بس کسان کایشان عبادتها کنند / دل برضوان و ثواب آن نهند
خود حقیقت معصیت باشد خفی / بس کدر کان را تو پنداری صفی
همچو آن کر کو همی پنداشتست / کو نکوئی کرد و آن خود بد بدست
او نشسته خوش که خدمت کرده‌ام / حق همسایه بجا آورده‌ام
بهر خود او آتشی افروختست / در دل رنجور و خود را سوختست
فاتقوا النار التی اوقدتم / انکم فی المعصیة ازددتم
گفت پیغمبر بیک صاحب ریا / صل انک لم تصل یا فتی
از برای چارهٔ این خوفها / آمد اندر هر نمازی اهدنا
کین نمازم را میامیز ای خدا / با نماز ضالین و اهل ریا
از قیاسی که بکرد آن کر گزین / صحبت ده ساله باطل شد بدین
خاصه ای خواجه قیاس حس دون / اندران وحیی که شد از حد برون
خواجه پندارد که طاعت میکند / بیخبر از معصیت جان میکند
این قیاس خویش را رو ترک کن / گر قیاس تو شود در پشت کهن
گوش حس تو بحرف ار در خورست / دان که گوش غیب گیر تو کرست
اول آن کس کاین قیاسکها نمود / پیش انوار خدا ابلیس بود

در بیان آنکه اول کسی که در مقابل نص صریح قیاس آورد ابلیس علیه اللعنة بود

گفت نار از خاک بی‌شک بهترست / من ز نار و او ز خاک اکدرست
پس قیاس فرع بر اصلش کنیم / او ز ظلمت ما ز نور روشنیم
گفت حق نی بلکه لا انساب شد / زهد و تقوی فضل را محراب شد
این نه میراث جهان فانی است / که بانسابش بیابی جانی است
بلکه این میراثهای انبیاست / وارث این جانهای اتقیاست
پور آن بوجهل شد مؤمن عیان / پور آن نوح نبی از گمرهان
زادهٔ خاکی منور شد چو ماه / زادهٔ آتش توی ای روسیاه
این قیاسات و تحری روز ابر / یا بشب مر قبله را کردست جبر
لیک با خورشید و کعبه پیش رو / این قیاس و این تحری را مجو
کعبه نادیده مکن رو زو متاب / از قیاس الله اعلم بالصواب
چون صفیری بشنوی از مرغ حق / ظاهرش را یاد گیری چون سبق
وانگهی از خود قیاساتی کنی / مر خیال محض را ذاتی کنی
اصطلاحاتی است مر ابدال را / که نباشد زان خبر غوال را
منطق الطیری بصوت آموختی / صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خست / کر بپندار اصابت گشته مست
کاتب آن وحی از آن آواز مرغ / برده ظنی کو بود انباز مرغ
مرغ پری زد مر او را کور کرد / نک فرو بردش بقعر مرگ و درد
هین بعکسی یا بظنی هم شما / در میفتید از مقامات سما
گرچه هاروتید و ماروت و فزون / از همه بر بام نحن الصافون
بر بدیهای بدان رحمت کنید / بر منی و خویش بینی کم تنید
هین مبادا غیرت آید از کمین / سرنگون افتید تا قعر زمین
هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست / بی امان تو امانی خود کجاست
این همی گفتند و دلشان می‌طپید / بد کجا آید ز ما نعم العبید

خاربخار و فرشته نی بهشت / تا که تخم خویش بینی زانگشت
پس همی گفتند کای ارکانیان / بیخبر از پاکی روحانیان

ما برین گردون تتقها می تنیم / بر زمین آییم و شادروان زنیم
عدل ورزیم و جهادت آوریم / بار نهر شب سوی گردون بریم

تا شویم اعجوبهٔ دور زمان / تا نهیم اندر زمین امن و امان
این قیاس حال گردون بر زمین / راست ناید فرق دارد در کمین

مثنوی الفاظ حکیم پرده

دربیان آنکه حال خود و مستی خود پنهان باید داشت

سرهم آنجا نه که باده خورده

چونکه از میخانه مستی ضال شد / تسخر و بازیچهٔ اطفال شد
می فتد او سو بسو در هر رهی / در گل و می خندش هر ابلهی

او چنین و کودکان اندر پیش / بیخبر از مستی و ذوق میش
خلق اطفال اند جز مست خدا / نیست بالغ جز رهیده از هوا

گفت دنیا لهو و لعب و شما / کودکید و راست فرماید خدا
از لعب بیرون نرفتی کودکی / بی زکات روح کی باشی زکی

چون جماع طفل دان این شهوتی / که همی رانند اینجا ای فتی
این جماع طفل چه بود بازیی / با جماع رستمی و غازیی

جنگ خلقان همچو جنگ کودکان / جمله بی معنی و بی مغز و مهان
جمله با شمشیر چوبین جنگشان / جمله در لا ینبغی آهنگشان

جمله‌شان گشته سواره بر نیی / کاین براق ماست یا دلدل پیی
حامل اند و خود ز جهل افراشته / راکب و محمول ره پنداشته

باش تا روزی که محمولان حق / اسپ تازان بگذرند از نه طبق
تعرج الروح الیه والملک / من عروج الروح یهتز الفلک

همچو طفلان جمله تان دامن سوار / گوشهٔ دامن گرفته اسپوار
از حق ان الظن لا یغنی رسید / مرکب ظن بر فلکها کی دوید

اغلب الظنین فی ترجیح ذا / لاتمارا الشمس فی توضیحها
آفتاب حق چو گردد مستوی / در قیامت بر رشید و بر غوی

آنگهی بینید مرکبهای خویش / مرکبی سازیده اید از پای خویش
وهم و حس و فکر و ادراکات ما / همچو نی دان مرکب کودک ها

علمهای اهل دل حمالشان / علمهای اهل تن احمالشان
علم چون بر دل زند یاری شود / علم چون بر تن زند باری شود

گفت ایزد یحمل اسفاره / بار باشد علم کان نبود ز هو
علم کان نبود ز هو بی واسطه / آن نپاید همچو رنگ ماشطه

لیک چون این بار را نیکو کشی / بار برگیرند و بخشندت خوشی
هین مکش بهر هوا این بار علم / تا ببینی در درون انبار علم

تا که بر رهوار علم آیی سوار / بعد از آن افتد ترا از دوش بار
از هواها کی رهی بی جام هو / ای ز هو قانع شده با نام هو

از صفت و ز نام چه زاید خیال / و آن خیالش هست دلال وصال
دیدهٔ دلال بی مدلول هیچ / تا نباشد جاده نبود غول هیچ

هیچ نامی بی حقیقت دیده / یا ز کاف و لام گل گل چیده
اسم خواندی رو مسمی را بجو / مه به بالا دان نه اندر آب جو

گر ز نام و حرف خواهی بگذری / پاک کن خود را ز خود هان یکسری
همچو آهن ز آهنی بی رنگ شو / در ریاضت آینهٔ بی زنگ شو

خویش را صافی کن از اوصاف خود / تا ببینی ذات پاک صاف خود
بینی اندر دل علوم انبیا / بی کتاب و بی معید و اوستا

گفت پیغمبر که هست از امتم / که بود هم گوهر و هم همتم
مر مرا زان نور بیند جانشان / که من ایشان را همی بینم عیان

بی صحیحین و احادیث و روات / بلکه اندر مشرب آب حیات
سر امسینا لکردیا بدان / راز اصبحنا عرابیا بخوان

سر امسینا و اصبحنا ترا / می رساند جانب او خدا
ور مثالی خواهی از علم نهان / قصه گو از رومیان و چینیان

قصهٔ مری کردن رومیان و چینیان در صنعت نقاشی

چینیان گفتند ما نقاش‌تر / رومیان گفتند ما را کر و فر

گفت سلطان امتحان خواهم درین / کز شماها کیست در دعوی گزین

چینیان گفتند ما تنها کنیم / رومیان گفتند بر حکمت تنیم

اهل چین و روم در بحث آمدند / رومیان در علم واقف‌تر بدند

چینیان گفتند یک خانه بما / خاص بسپارید و یک آن شما

بود دو خانه مقابل در بدر / زان یکی چینی ستد رومی دگر

چینیان صد رنگ از شه خواستند / پس خزانه باز کرد آن ارجمند

هر صباحی از خزینه رنگها / چینیان را راتبه بود و عطا

رومیان گفتند نی نقش و نه رنگ / در خور آید کار را جز دفع زنگ

در فرو بستند و صیقل میزدند / همچو گردون ساده و صافی شدند

از دو صد رنگی به بی‌رنگی رهیست / رنگ چون ابرست و بی‌رنگی مهیست

هر چه اندر ابر ضو بینی و تاب / آن ز اختر دان و ماه و آفتاب

چینیان چون از عمل فارغ شدند / از پی شادی دهلها میزدند

شه درآمد دید آنجا نقشها / میربود آن عقل را و فهم را

بعد از آن آمد بسوی رومیان / پرده را بالا کشیدند از میان

عکس آن تصویر و آن کردارها / زد برین صافی شده دیوارها

هر چه آنجا بود اینجا به نمود / دیده را از دیده خانه میربود

رومیان آن صوفیانند ای پسر / بی ز تکرار و کتاب و بی هنر

لیک صیقل کرده‌اند آن سینه‌ها / پاک از آز و حرص و بخل و کینه‌ها

آن صفای آینه وصف دلست / صورت بی منتها را قابلست

صورت بی صورت بی حد غیب / ز آینهٔ دل تافت بر موسی ز جیب

گرچه این صورت نگنجد در فلک / نی بعرش و فرش و دریا و سمک

زانکه محدودست و معدودست آن / آینهٔ دل را نباشد حد بدان

عقل اینجا ساکت آید یا مضل / زانکه دل با اوست یا خود اوست دل

عکس هر نقشی نتابد تا ابد / جز ز دل هم با عدد هم بی عدد

تا ابد نو نو صور کاید برو / می‌نماید بی حجابی اندرو

اهل صیقل رسته‌اند از بو و رنگ / هر دمی بینند خوبی بیدرنگ

نقش و قشر علم را بگذاشتند / رایت عین الیقین افراشتند

رفت فکر و روشنائی یافتند / بر و بحر آشنائی یافتند

مرگ کزوی جمله اندر وحشتند / میکنند آن قوم بروی ریشخند

کس نیابد بر دل ایشان ظفر / چون صدف گشتند ایشان پر گهر

گرچه نحو و فقه را بگذاشتند / لیک محو و فقر را برداشتند

تا نقوش هشت جنت تافتست / لوح دلشانرا پذیرا یافتست

برتراند از عرش و کرسی و خلا / ساکنان مقعد صدق خدا

صد نشان دارند و محو مطلق‌اند / چه نشان بل عین دیدار حق‌اند

پرسیدن پیغمبر صلعم مر زید را که امروز چونی و چگونه برخاستی از خواب و جواب او که اصبحت مومنا حقا

گفت پیغمبر صباحی زید را / کیف اصبحت ای رفیق با صفا

گفت عبداً مومنا باز اوش گفت / کو نشان از باغ ایمان گر شکفت

گفت تشنه بوده‌ام من روزها / شب نخفتستم ز عشق و سوزها

تا ز روز و شب گذر کردم چنان / که ز اسپر بگذرد نوک سنان

که از آن سو جمله ملت یکیست / صد هزاران سال و یک ساعت یکیست

هست ازل را و ابد را اتحاد / عقل را ره نیست سوی افتقاد

گفت ازین ره کو رهآوردی بیار / در خور فهم و عقول این دیار

گفت خلقان چون ببینند آسمان / من ببینم عرش را با عرشیان

هشت جنت هفت دوزخ پیش من / هست پیدا همچو بت پیش شمن

یک بیک وامی‌شناسم خلق را / همچو گندم من ز جو در آسیا

که بهشتی کیست و بیگانه کیست / پیش من پیدا چو مار و ماهی است

این زمان پیدا شده بر این گروه / یوم تبیض و تسود وجوه

پیش ازین هر چند جان پر عیب بود　　در رحم بود و ز خلقان غیب بود

الشقی من شقی فی بطن ام　　من سمات الله یعرف حالهم

تن چو مادر طفل جان را حامله　　مرگ درد زادنست و زلزله

جمله جانهای گذشته منتظر　　تا چگونه زاید این جان بطر

زنگیان گویند خود از ماست او　　رومیان گویند بس زیباست او

چون برآید در جهان جان وجود　　پس نماند اختلاف بیض و سود

گر بود زنگی برندش زنگیان　　روم را رومی برد هم از میان

تا نزاد او مشکلات عالمست　　آنکه نازاده شناسد او کمست

او مگر ینظر بنور الله بود　　کاندرون پوست او را ره بود

اصل آب نطفه اسپیدست و خوش　　لیک عکس جان رومی و حبش

دید هندی رنگ احسن التقویم را　　تا باسفل می برد آن نیم را

یوم تبیض و تسود وجوه　　ترک و هندو شهره گردد زان گروه

فاش گردد که تو کاهی یا که کوه　　هندوئی یا ترک پیش هر گروه

در رحم پیدا نگردد هندو ترک　　چونکه زاید بیندش زار و سترگ

این سخن پایان ندارد بازران　　تا نماییم از قطار کاروان

جمله را چون روز رستاخیز من　　فاش می بینم عیان از مرد و زن

جواب گفتن زید رسول خدا را که احوال خلق بر من پوشیده نیست و همه را می شناسم

این بگویم یا فرو بندم نفس　　لب گزیدش مصطفی یعنی که بس

یا رسول الله بگویم سر حشر　　در جهان پیدا کنم امروز نشر

بل مرا تا پرده ها را بر درم　　تا چو خورشیدی بتابد گوهرم

تا کسوف آید ز من خورشید را　　تا نمایم نخل را و بید را

وانمایم روز رستاخیز را　　نقد را و نقد قلب آمیز را

دستها ببریده اصحاب شمال　　وانمایم رنگ کفر و رنگ آل

واگشایم هفت سوراخ نفاق　　در ضیای ماه بی خسف و محاق

وانمایم من پلاس اشقیا　　بشنوانم طبل و کوس انبیا

دوزخ و جنات و برزخ در میان　　پیش چشمم کافران آمد عیان

وانمایم حوض کوثر را بجوش　　کاب بر روشان زند بانگش بگوش

وان کسان که تشنه گردش میدوند　　یک بیک را وانمایم تا کیند

می بساید دوششان بر دوش من　　نعره هاشان میرسد در گوش من

اهل جنت پیش چشمم ز اختیار　　در کشیده یکدگر را در کنار

دست یکدیگر زیارت می کنند　　وز لبان هم بوسه غارت میکنند

کر شد این گوشم ز بانگ آه آه　　از حنین و نعره و احسرتاه

این اشارتهاست گویم از نغول　　لیک میترسم ز آزار رسول

همچنین میگفت سرمست و خراب　　داد پیغمبر گریبانش بتاب

گفت هین درکش که اسپت گرم شد　　عکس حق لا یستحیی زد شرم شد

آینه تو جست بیرون از غلاف　　آینه و میزان کجا گوید خلاف

آینه و میزان کجا بندد نفس　　بهر آزار و حیای هیچکس

آینه و میزان محکهای سنی　　گر دو صد سالش تو خدمتها کنی

کز برای من بپوشان راستی　　بر فزون بنما و منما کاستی

اوت گوید ریش و سبلت بر مخند　　آینه و میزان و آنگه ریو و بند

چون خدا ما را برای آن فراخت　　که بما بتوان حقیقت را شناخت

این نباشد ما چه ارزیم ای جوان　　کی شویم آیین روی نیکوان

لیک درکش در بغل آیینه را　　گر تجلی کرد سینا سینه را

گفت آخر هیچ گنجد در بغل　　آفتاب حق و خورشید ازل

هم دغل را هم بغل را بر درد　　نی جنون ماند بپیشش نی خرد

گفت یک اصبع چو بر چشمی نهی　　بینی از خورشید عالم راستی

یک سر انگشت پرده ماه شد　　وین نشان ساتری الله شد

تا بپوشاند جهان را نقطه　　مهر گردد منخسف از سقطه

لب ببند و غور دریایی نگر　　بحر را حق کرد محکوم بشر

همچو چشمهٔ زنجبیل و سلسبیل   هست در حکم بهشتی جلیل
چار جوی جنت اندر حکم ماست   این نه زور ما ز فرمان خداست
هر کجا خواهیم داریمش روان   همچو سحر اندر مراد ساحران
همچو این دو چشمهٔ چشم روان   هست در حکم دل و فرمان جان
گر بخواهد رفت سوی زهرها   ور بخواهد رفت سوی اعتبار
گر بخواهد سوی محسوسات شد   ور بخواهد سوی ملبوسات شد
گر بخواهد سوی کلیات راند   ور بخواهد حبس جزئیات ماند
همچنین پنج حس چون نایژه   بر مراد و امر دل شد جایزه
هر طرف که دل اشارت کردشان   میرود هر پنج حس دامن کشان
دست و پا در امر دل شد مبتلا   همچو اندر دست موسی آن عصا
دل بخواهد پا در آید زو برقص   یا گریزد سوی افزونی ز نقص
دل بخواهد دست آید در حساب   با اصابع تا نویسد او کتاب
دست در دست نهانی مانده است   او درون تن برون را رانده است
گر بخواهد بر عدو ماری شود   ور بخواهد بر ولی یاری شود
گر بخواهد کفچه در خوردنی   ور بخواهد همچو گرز ده منی
دل چه میگوید بدیشان ای عجب   طرفه وصلت طرفه پنهانی سبب
دل مگر مهر سلیمان یافته است   که مهار پنج حس برتافته است
پنج حسی از برون میسور او   پنج حسی از درون مامور او
ده حس است و هفت اندام دگر   آنچه اندر گفت ناید می‌شمر
چون سلیمانی دلا در مهتری   بر پری و دیو زن انگشتری
گر درین ملکت بری باشی ز ریو   خاتم از دست تو نستاند سه دیو
بعد از آن عالم بگیرد اسم تو   دو جهان محکوم تو چون جسم تو
ور ز دستت دیو خاتم را ببرد   پادشاهی فوت شد بختت بمرد
بعد از آن یا حسرتا شد یا عباد   بر شما محتوم تا یوم التناد
ور تو دیو خویشتن را منکری   از ترازو و آینه کی جان بری

متهم کردن غلامان خواجه تاشان لقمان را که میوه‌ها خورده

بود لقمان پیش خواجهٔ خویشتن   در میان بندگانش خوارتن
میفرستاد او غلامان را بباغ   تا که میوه آیدش بهر فراغ
بود لقمان در غلامان چون طفیل   پر معانی تیره صورت همچو لیل
آن غلامان میوه‌های جمع را   خوش بخوردند از نهیب طمع را
خواجه را گفتند لقمان خورد آن   خواجه بر لقمان ترش گشت و گران
چون تفحص کرد لقمان آن سبب   در عتاب خواجه‌اش بگشاد لب
گفت لقمان سیدا پیش خدا   بندهٔ خائن نباشد مرتضی
امتحان را کار فرما ای کیا   شربت را نش بده بهر ما
امتحان کن جمله‌مان را ای کریم   سیرمان درده تو از آب حمیم
بعد از آن ما را بصحرای کلان   تو سواره ما پیاده میدوان
آنگهان بنگر تو بدکردار را   صنعهای کاشف الاسرار را
گشت ساقی خواجه از آب حمیم   مر غلامان را و خوردند آن ز بیم
بعد از آن میراندشان در دشتها   می دویدندی میان کشتها
قی در افتادند ایشان از عنا   آب می‌آورد ز ایشان میوه‌ها
چونکه لقمان را در آمد قی ز ناف   می بر آمد از درونش آب صاف
حکمت لقمان چو داند این نمود   پس چه باشد حکمت رب الوجود
یوم تبلی السرائر کلها   بان منکم کامن لا یشتهی
چون سقوا ماء حمیما قطعت   جملة الاستار مما افظعت
نار از آن آمد عذاب کافران   که حجر را نار باشد امتحان
این دل چون سنگ را تا چند ما   پند گفتیم و نمی پذرفت پند
ریش بد را داروی بد یافت رگ   مر سر خر را سزد دندان سگ
للخبیثات الخبیثون حکمت است   زشت را هم زشت جفت و بابت است
پس تو هر جفتی که میخواهی بگیر   محو او باش و صفات او پذیر
نور خواهی مستعد نور شو   دور خواهی خویش بین و دور شو

همچو پای عقل انبیان ... / گر نبی فرق است شان اندر میان
پیش قرص این هر شب و سنگ بد / آن ملک باشد که ماندش شب بود

گفتن پیغمبر صلعم مر زید را که این سر را فاش تر ازین مگو

چشم اعمش نور خور چون بشناخت / اختر او را شمع شد تا ره بیافت

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم / رهروان را شمع و شیطان را رجوم
هر کسی را گر بدی آن چشم و زور / کو گرفتی ز آفتاب چرخ نور
کی ستاره حاجتستی ای ذلیل / که بدی بر نور خورشید او دلیل
هیچ ماه و اختری حاجت نبود / که بود بر آفتاب حق شهود
ماه می گوید با بر و خاک و فی / من بشر بودم ولی یوحی الی
چون شما تاریک بودم در نهاد / وحی خورشیدم چنین نوری بداد
ظلمتی دارم به نسبت با شموس / نور دارم بهر ظلمات نفوس
زان ضعیفم تا تو تابی آوری / که نه مرد آفتاب انوری
همچو شهد و سرکه در هم بافتم / تا سوی رنج جگر ره یافتم
چون ز علت وا رهیدی ای رهین / سرکه را بگذار و می خور انگبین
تخت دل معمور شد پاک از هوا / بر وی الرحمن علی العرش استوی
حکم بر دل بعد ازین بی واسطه / حق کند چون یافت دل این رابطه
این سخن پایان ندارد زید کو / تا دهم پندش که رسوائی مجو
نیست حکمت گفتن این با زید را / چون قیامت بیسر و ظهارا را
زید را اکنون نیابی کو گریخت / جست از صف نعال و نعل ریخت
تو که باشی زید هم خود را نیافت / همچو اختر که برو خورشید تافت
نی ازو نقشی بیابی نی نشان / نی کهی یابی نه راه کهکشان
شد حواس و نطق بی پایان ما / محو نور دانش سلطان ما
حسها و عقلهاشان در درون / موج در موج لدینا محضرون
چون بیاید صبح و وقت بار شد / انجم پنهان شده بر کار شد
خلق عالم جملگی بیهش شوند / پرده ها بر رو کشند و بغنوند
صبح چون ... هم زد علم افراشته / هر کسی از خوابگه برداشته
بیهشان را وا دهد حق هوشها / حلقه حلقه حلقه ها در گوشها
پای کوبان دست افشان در ثنا / ناز نازان ربنا احییتنا
آن جلود و آن عظام ریخته / فارسان گشته غبار انگیخته
حمله آرند از عدم سوی وجود / در قیامت هم شکور و هم کنود
سر چه می پیچی کنی نادیده / در عدم زاول نه سر پیچیده
در عدم افشرده بودی پای خویش / که مرا که بر کند از جای خویش
می نبینی صنع ربانیت را / چون کشید او موی پیشانیت را
تا کشیدت اندرین انواع حال / که نبودت در گمان و در خیال
آن عدم او را هماره بنده است / کار کن دیوا سلیمان زنده است
دیو می سازد جفان کالجواب / زهره نی تا دفع گوید یا جواب
خویش را بین چون همی لرزی ز بیم / مر عدم را نیز لرزان دان مقیم
ور تو دست اندر مناصب می زنی / هم ز ترس است آنکه جانی میکنی
هرچه جز عشق خدای احسن است / گر شکرخواری است آن جان کندن است
چیست جان کندن سوی مرگ آمدن / دست در آب حیاتی نازدن
خلق را دو دیده در خاک و ممات / صد گمان دارند در آب حیات
جهد کن تا صد گمان گردد نود / شب برو ور تو بخسپی شب رود
در شب تاریک جو آن روز را / پیش کن آن عقل ظلمت سوز را
در شب بد رنگ بس نیکی بود / آب حیوان جفت تاریکی بود
سر ز خفتن کی توان برداشتن / با چنین صد تخم غفلت کاشتن
خواب مرده لقمه مرده یار شد / خواجه خفت و دزد شب بر کار شد
تو نمیدانی که خصمانت کیند / ناریان خصم وجود خاکیند
نار خصم آب و فرزندان او / همچنانکه آب خصم جان او
آب آتش را کشد زیرا که او / خصم فرزندان آبست و عدو
بعد ازان این نار نار شهوتست / کاندرو اصل گناه و زلتست

نار بیرونی به آبی بفسرد / نار شهوت تا بدوزخ می برد
نار شهوت می نیارامد به آب / زانکه دارد طبع دوزخ در عذاب
نار شهوت را چه چاره نور دین / نورکم اطفاء نار الکافرین
چه کشد این نار را نور خدا / نور ابراهیم را ساز اوستا
تا ز نار نفس چون نمرود تو / وارهد این جسم همچون عود تو
نار پاکان را ندارد خود زیان / کی ز خاشاکی شود دریا نهان
هر که تریاک خدائی را بخورد / گر خورد زهری نگویش که بمرد
خود کند رنجور را رنجور تر / وانکه مهجورست ازو مهجور تر
گر طبیبت گویدای رنجور زار / از عسل پرهیز کن این هوش دار
گر جوابش گوئی از جهل ای سقیم / که چرا تو منع کردی بی ترس و بیم
گویدت عمدا حکیم نکته دان / کج قیاسی کرده چون ابلهان
در تو علت می فروزد همچو نار / هین مکن با نار هیزم را تو یار
زین دو آتش خانها ویران شود / قالب تن زو ازو بی جان شود
در تن این ناریست هست آن همچو نور / نار صحت در تن افزاید سرور
نار صحت چون فزود و روح جو / بی زیان تن بود صد گونه سو
شهوت ناری براندن کم نشد / آن بماندن کم شود بی هیچ بد
تا که هیزم می نهی بر آتشی / کی بمیرد آتش از هیزم کشی
چونکه هیزم باز گیری نار مرد / زانکه تقوی آب سوی نار برد
کی سیه گردد به آتش روی خوب / کو نهد گلگونه از تقوی القلوب

آتش افتادن در شهر در ایام عمر رضی الله تعالی عنه

آتشی افتاد در عهد عمر / همچو چوب خشک می خورد او حجر
در فتاد اندر بنا و خانها / تا زد اندر پر مرغ و لانها
نیم شهر از شعلها آتش گرفت / آب می ترسید از آن و می شگفت
مشکهای آب و سرکه می زدند / بر سر آتش کسان هوشمند
آتش از استیزه افزودی لهب / می رسید او را مدد از صنع رب
خلق آمد جانب عمر شتاب / کاتش ما می نمیرد هیچ ز آب
گفت آن آتش ز آیات خداست / شعله از آتش بخل شماست
آب بگذارید و نان قسمت کنید / بخل بگذارید اگر آن منید
خلق گفتندش که در بگشوده ایم / ما سخی و اهل فتوت بوده ایم
گفت نان در رسم و عادت داده اید / از برای حق دری نگشاده اید
بهر فخر و بهر بوش و بهر ناز / نز برای ترس و تقوی و نیاز
مال تخمست و بهر شوره منه / تیغ را در دست هر رهزن مده
اهل دین را باز دان از اهل کین / همنشین حق بجو با او نشین
هر کسی بر قوم خود ایثار کرد / کاغه پندارد که او خود کار کرد

خدو انداختن خصم بر روی امیر المومنین علی رضی الله عنه و انداختن آن حضرت شمشیر را از دست

از علی آموز اخلاص عمل / شیر حق را دان منزه از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت / زود شمشیری بر آورد و شتافت
او خدو انداخت بر روی علی / افتخار هر نبی و هر ولی
او خدو انداخت بر روی که ماه / سجده آرد پیش او در سجده گاه
در زمان انداخت شمشیر آن علی / کرد او اندر غزایش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل / از نمودن عفو و رحم بی محل
گفت بر من تیغ تیز افراشتی / از چه افگندی مرا بگذاشتی
آن چه دیدی بهتر از پیکار من / تا شدی تو سست در اشکار من
آن چه دیدی تا چنین خشمت نشست / تا چنین برقی نمود و باز جست
آن چه دیدی که مرا زان عکس دید / در دل و جان شعله آمد پدید
آن چه دیدی بهتر از کون و مکان / که به از جان بود و بخشیدیم جان
در شجاعت شیر ربانیستی / در مروت خود که داند کیستی
در مروت ابر موسائی به تیه / کامد از وی خوان و نان بی شبیه
ابرها گندم دهد کان را بجهد / پخته و شیرین کند مردم چو شهد

ابر موسی پر رحمت بر گشاد / پخته و شیرین بی زحمت بداد
از برای پخته خواران کرم / رحمتش افراخت در عالم علم
تا چهل سال آن وظیفه و آن عطا / کم نشد یک روز زان اهل رجا
تا هم ایشان از خسیسی خاستند / گندنا و تره و خس خواستند
حجلکی گفتند با موسی ز آز / بقل و قثّاء و عدس سیر و پیاز
زان گدارویی و حرص آزشان / منقطع شد منّ و سلوی ز آسمان
امت احمد که هستند از کرام / هست باقی تا قیامت آن طعام
چون ابیت عند ربی فاش شد / یطعم و یسقی کنایت ز آش شد
هیچ بی تأویل این را در پذیر / تا در آید در گلو چون شهد و شیر
زانکه تأویلست وا داد عطا / چونکه بیند آن حقیقت را خطا
آن خطا دیدن ز ضعف عقل اوست / عقل کل مغزست و عقل جزو پوست
خویش را تأویل کن نی اخبار را / مغز را بدگوی نی گلزار را
ای علی که جمله عقل و دیده‌ای / شمه‌ای واگو از آنچه دیده‌ای
تیغ حلمت جان ما را چاک کرد / آب علمت خاک ما را پاک کرد
بازگو دانم که این اسرار هوست / زانکه بی شمشیر کشتن کار اوست
صانع بی آلت و بی جارحه / واهب این هدیه‌های رابحه
صد هزاران می چشاند روح را / که خبر نبود دل مجروح را
صد هزاران روح بخشد هوش را / که خبر نبود دو چشم و گوش را
بازگو ای باز عرش خوش شکار / تا چه دیدی این زمان از کردگار
چشم تو ادراک غیب آموخته / چشمهای حاضران بر دوخته
آن یکی ماهی همی بیند عیان / وان یکی تاریک می بیند جهان
وان یکی سه ماه می بیند بهم / این سه کس بنشسته یک موضع نعم
چشم هر سه باز و چشم هر سه تیز / در تو آویزان و از من در گریز
سحر عین است این عجب لطف خفیست / بر تو نقش گرگ و بر من یوسفیست
عالم ار هجده هزارست و فزون / هر نظر را نیست این هجده زبون
راز بگشا ای علی مرتضی / ای پس سوء القضا حسن القضا
یا تو واگو آنچه عقلت یافتست / یا بگویم آنچه بر من تافتست
از تو بر من تافت چون داری نهان / می فشانی نور چون مه بی زبان
لیک اگر در گفت آید قرص ماه / شب روان را زودتر آرد براه
از غلط ایمن شوند و از ذهول / بانگ مه غالب شود بر بانگ غول
ماه بی گفتن چو باشد رهنما / چون بگوید شد ضیا اندر ضیا
چون تو بابی آن مدینهٔ علم را / چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب / تا رسند از تو قشور اندر لباب
باز باش ای باب رحمت تا ابد / بارگاه ما له کفوا احد
هر هوا و ذره خود منظریست / ناگشاده کی بود کانجا دریست
تا نه بگشاید دری را دیده‌بان / در درون هرگز نجنبد این گمان
چون گشاده شد دری حیران شود / مرغ امید و طمع پران شود
غافلی ناگه بویران گنج یافت / سوی هر ویرانه زان پس می شتافت
تا ز درویشی نیابی تو گهر / کی گهر جویی ز درویشی دگر
سالها گر ظن دود با پای خویش / نگذرد ز اشکاف بینیهای خویش
تا نه بینی نایدت از غیب بو / غیر بینی هیچ می بینی بگو

سوال کردن آن کافر از آنحضرت که چون بر من ظفر یافتی چرا از قتل من اعراض فرمودی و مرا نکشتی

پس بگفت آن نو مسلمان ولی / از سر مستی و لذت با علی
که بفرما یا امیر المؤمنین / تا بجنبد جان به تن در چون جنین
هفت اختر هر جنین را مدتی / می کنند ای جان بنوبت خدمتی
چونکه وقت آید که جان گیرد جنین / آفتابش آن زمان گردد معین
چون جنین را نوبت تدبیر رو / از ستاره سوی خورشید آید او
این جنین در جنبش آید ز آفتاب / کافتابش جان همی بخشد شتاب
از دگر انجم بجز نقشی نیافت / این جنین تا آفتابش بر نتافت

از کجا این ره تعلق یافت او
در حجیم آفتاب خوب رو
آن ره پنهان که دور از حس ماست
آفتاب چرخ را این ره بهاست

آن رهی که زر بیابد قوت ازو
وان رهی که سنگ شد یاقوت ازو
آن رهی که سرخ سازد لعل را
وان رهی که برق بخشد نعل را

آن رهی که پخته سازد میوه را
وان رهی که دل دهد کالیوه را
بازگو ای باز پر افروخته
با شه و با ساعدش آموخته

بازگو ای باز عنقاگیر شاه
ای سپاه اشکن بخود نی با سپاه
امت وحدی یکی و صد هزار
بازگو ای بنده بازت را شکار

در محل قهر این رحمت ز چیست
اژدها را دست دادن کار کیست

جواب گفتن علی که سبب شمشیر افکندن چه بود در آن حال

گفت من تیغ از پی حق میزنم
بنده حقم نه مامور تنم
شیر حقم نیستم شیر هوا
فعل من بر دین من باشد گوا

من چو تیغم وان زننده آفتاب
ما رمیت اذ رمیت در حراب
رخت خود را من ز ره برداشتم
غیر حق را من عدم انگاشتم

من چو تیغم پر گهرهای وصال
زنده گردانم نه کشته در قتال
سایه‌ام من کدخدایم آفتاب
حاجبم من نیستم او را حجاب

خون نپوشد گوهر تیغ مرا
باد از جا کی برد میغ مرا
که نیم کوهم ز صبر و حلم و داد
کوه را کی در رباید تندباد

آنکه از بادی رود از جا خسی است
زانکه باد ناموافق خود بسی است
باد خشم و باد شهوت باد آز
برد او را که نبود اهل نیاز

باد کبر و باد عجب و باد خشم
برد او را که نبود از اهل حلم
کوهم و هستی من بنیاد اوست
ور شوم چون کاه بادم باد اوست

جز بیاد او نجنبد میل من
نیست جز عشق احد سرخیل من
خشم بر شاهان شه و ما را غلام
خشم را من بسته‌ام زیر لگام

تیغ حلمم گردن خشمم زدست
خشم حق بر من چو رحمت آمدست
غرق نورم گرچه سقفم شد خراب
روضه گشتم گرچه هستم بوتراب

چون در آمد علتی اندر غزا
تیغ را دیدم نهان کردن سزا
تا احب الله آید نام من
تا که ابغض لله آید کام من

تا که اعطا لله آید جود من
تا که امسک لله آید بود من
بخل من لله عطا لله و بس
جمله للهم نیم من آن کس

وانچه لله میکنم تقلید نیست
نیست تخییل و گمان جز دید نیست
ز اجتهاد و از تحری رسته‌ام
آستین بر دامن حق بسته‌ام

گر همی پرم همی بینم مطار
ور همی گردم همی بینم مدار
ور کشم باری بدانم تا کجا
ماهم و خورشید پیشم پیشوا

بیش ازین با خلق گفتن روی نیست
بحر را گنجایی اندر جوی نیست
پست میگویم باندازه عقول
عیب نبود این بود کار رسول

از غرض حرم گواهی حر شنو
که گواهی بندگان نرزد دو جو
در شریعت مر گواهی بنده را
نیست قدری وقت دعوی قضا

گر هزاران بنده باشندت گواه
شرع نپذیرد گواهی شان بکاه
بنده شهوت بتر نزدیک حق
از غلام و بندگان مسترق

کاین بیک لفظی شود آزاد حر
وین زید شیرین میرد سخت مر
بنده شهوت ندارد خود خلاص
جز بفضل ایزد و انعام خاص

در چهی افتادگان را غور نیست
وان گناه اوست جبر و جور نیست
در چهی انداخت او خود را که من
در خور قعرش نمی‌یابم رسن

چون گناه اوست ای جان چه کنم
که ورا از قعر چه بیرون کنم
بس کنم گر این سخن افزون شود
خود جگر چه بود که خارا خون شود

این جگرها خون نشد از سختی است
غفلت و مشغولی و بدبختی است
خون شود روزی که خونش سود نیست
خون شو آن وقتی که خون مردود نیست

چون گواهی بندگان مقبول نیست
عدل او باشد که بنده غول نیست
گفت ارسلناک شاهد ما نذر
زانکه شد از کون او حر ابن حر

چونکه حرم خشم کی بندد مرا　　نیست آنجا جز صفات حق درآ

اندرآ کازاد کردت لطف حق　　زانکه رحمت داشت بر خشمش سبق

اندرآ اکنون که رستی از خطر　　سنگ بودی کیمیا کردت گهر

رسته‌ای از کفر و خارستان او　　چون گلی بشگفته در بستان هو

تو منی و من توام با تو من خوشم　　تو علی بودی علی را چون کشم

معصیت کردی به از هر طاعتی　　آسمان پیموده در ساعتی

بس خجسته معصیت کان مرد کرد　　نی ز خاری بر دمد اوراق ورد

نی که عمر را قصد آزار رسول　　می کشیدش تا بدرگاه قبول

نی بسحر ساحران فرعونشان　　میکشید و گشت دولت عونشان

گر نبودی سحرشان و آن جحود　　کی کشیدی شان بفرعون عنود

کی بدیدندی عصا و معجزات　　معصیت طاعت شد ای قوم عصات

ناامیدی را خدا گردن زدست　　چون گنه مانند طاعت آمدست

چون مبدل میکند او سیئات　　عین طاعت میکند رغم وشات

زین شود مرجوم شیطان رجیم　　وز حسد او بطرقد گردد دو نیم

او بکوشد تا گناهی آورد　　زان گنه ما را بچاهی آورد

چون ببیند کان گنه شد طاعتی　　گردد او را نامبارک ساعتی

اندرآ من در گشادم مر ترا　　تف زدی و تحفه دادم مر ترا

مر جفاگر را چنینها میدهم　　پیش پای چپ چسان سر مینهم

پس وفاگر را چه بخشم تو بدان　　گنجها و ملکهای جاودان

جاودانه بادشاهی بخشمش　　آنچه اندر وهم ناید بخشمش

من چنان مردم که بر خونی خویش　　نوش لطف من نشد در قهر نیش

گفت پیغمبر بگوش چاکرم　　کو برد روزی ز گردن این سرم

گفتن پیغمبر بگوش رکابدار امیرالمؤمنین علی که هر آینه کشتن امیر بدست تو خواهد بود

کرد آگه آن رسول از وحی دوست　　که هلاکم عاقبت بر دست اوست

او همی گوید بکش پیشین مرا　　تا نیاید از من این منکر خطا

من همی گویم چو مرگ من ز تست　　با قضا من چون توانم حیله جست

او همی افتد بپیشم کای کریم　　مر مرا کن از برای حق دو نیم

تا نیاید بر من این انجام بد　　تا نسوزد جان من بر جان خود

من همی گویم برو جف القلم　　زین قلم بس سرنگون گردد علم

هیچ بغضی نیست در جانم ز تو　　زانکه این را من نمیدانم ز تو

آلت حقی تو فاعل دست حق　　چون زنم بر آلت حق طعن و دق

گفت او پس این قصاص از بهر چیست　　گفت هم از حق و آن سر خفیست

گر کند بر فعل خود او اعتراض　　ز اعتراض خود برویاند ریاض

اعتراض او را رسد بر فعل خود　　زانکه در قهرست و در لطفست احد

اندرین شهر حوادث میر اوست　　در ممالک مالک تدبیر اوست

آلت خود را اگر او بشکند　　آن شکسته گشته را نیکو کند

رمز ننسخ آیة او ننسها　　نأت خیرا در عقب میدان مها

هر شریعت را که حق منسوخ کرد　　او گیا برد و عوض آورد ورد

شب کند منسوخ شغل روز را　　بین جمادی دان خرد افروز را

باز شب منسوخ شد از نور روز　　تا جمادی سوخت زان آتش فروز

گرچه ظلمت آمد آن نوم و سبات　　نی درون ظلمتست آب حیات

نی در آن ظلمت خردها تازه شد　　سکته سرمایه آوازه شد

کز ضد ضدها آید پدید　　در سویدا روشنایی آفرید

جنگ پیغمبر مدار صلح شد　　صلح این آخر زمان زان جنگ بد

صد هزاران سر بریدآن دلستان　　تا امان یابد سر اهل جهان

باغبان زان میبرد شاخ مضر　　تا بیابد نخل قامتها و بر

میکند از باغ دانا آن حشیش　　تا نماید باغ و میوه خرمیش

میکند دندان بد آن طبیب　　تا رهد از درد و بیماری حبیب

بیشیها اندرون نقصهاست　　مر شهیدان را حیات اندر فناست

چون بریده گشت حلق رزق خوار
یرزقون فرحین شد خوشگوار
حلق حیوان چون بریده شد بعدل
حلق انسان رست و افزایید فضل

حلق انسان چون ببرد هین ببین
تا چه زاید کن قیاس آن بر این
حلق ثالث زاید و تیمار او
شربت حق باشد و انوار او

حلق ببریده خورد شربت ولی
حلق از لا رسته مرده در بلی
بس کن ای دون همت کوته بنان
تا کیت باشد حیات جان بنان

زان نداری میوه مانند بید
کابرو بردی پی نان سپید
گر ندارد صبر زین نان جان حس
کیمیا را گیر و زر گردان تو مس

جامه شویی کرد خواهی ای فلان
رو مگردان از محله گازران
گرچه نان بشکست مر روزه ترا
در شکسته بند پیچ و برتر آ

چون شکسته بند آمد دست او
پس رفو باشد یقین اشکست او
گر تو آنرا بشکنی گوید بیا
تو درستش کن نداری دست و پا

پس شکستن حق او باشد که او
مر شکسته گشته را داند رفو
آنکه داند دوخت او داند درید
هر چه را بفروخت نیکوتر خرید

خانه را کند و چه جنت ساخت او
پست کرد و بر فلک افراخت او
خانه ویران کند زیر و زبر
پس بیکساعت کند معمورتر

گر یکی سر را ببرد از بدن
صد هزاران سر برآرد در زمن
گر نفرمودی قصاص اندر جنات
یا نگفتی فی القصاص آمد حیات

خود کرا زهره بدی تا او ز خود
بر اسیر حکم حق تیغی زند
زانکه داند هر که چشمش را گشود
کان کشنده سخره تقدیر بود

هر کرا آن حکم بر سر آمدی
بر سر فرزند هم تیغی زدی
تو بترس و طعنه کم زن بر بدان
پیش دام حکم عجز خود بدان

پیش حکم حق بنه گردن بجان
تسخر و طعنه مزن بر گمرهان
تا که آدم بر بلیسی کو شقی ست
از حقارت و ز زیافت بنگریست

خویش بینی کرد و آمد خودگزین
خنده زد بر کار ابلیس لعین

تعجب کردن آدم از ضلالت ابلیس و عذر آوردن و توبه کردن

بانگ بر زد غیرت حق کای صفی
تو نمیدانی ز اسرار خفی
پوستین را باژگونه گر کند
کوه را از بیخ و از بن بر کند

پرده صد آدم آن دم بر درم
صد بلیس نو مسلمان آورم
گفت آدم توبه کردم زین نظر
اینچنین گستاخ نندیشم دگر

یا رب این جرأت ز بنده عفو کن
توبه کردم من نگیرم زین سخن
یا غیاث المستغیثین اهدنا
لا افتخار بالعلوم و الغنا

لا تزغ قلبا هدیت بالکرم
واصرف السوء الذی خط القلم
بگذران از جان ما سوء القضا
وامبر ما را ز اخوان الصفا

ای خدای فضل تو حاجت روا
با تو یاد هیچکس نبود روا
تلخ تر از فرقت تو هیچ نیست
بی پناهت غیر پیچاپیچ نیست

رخت ما هم رخت ما را راهزن
جسم ما مر جان ما را جامه کن
دست ما چون پای ما را می خورد
بی امان تو کسی جان کی برد

ور برد جان زین خطرهای عظیم
برده باشد مایه ادبار و بیم
زانکه جان چون واصل جانان نبود
تا ابد با خویش کورست و کبود

چون تو ندهی راه جان خود برده گیر
جان که بی تو زنده باشد مرده گیر
گر تو طعنه می زنی بر بندگان
مر ترا آن میرسد ای کامران

ور تو ماه و مهر را گویی جفا
ور تو قد سرو را گویی دوتا
ور تو چرخ و عرش را گویی حقیر
ور تو کان و بحر را گویی فقیر

آن بنسبت با کمال تو رواست
ملک و اقبال و غناها مر تراست
که تو پاکی از خطر وز نیستی
نیستان را موجد و مغنیستی

آنکه رویانید داند سوختن
وانکه بدرید داند دوختن
می بسوزد هر خزان مر باغ را
باز رویاند گل صباغ را

کای بسوزیده برون آ تازه شو
بار دیگر خوب و خوش آوازه شو
چشم نرگس کور شد بازش بساخت
حلق نی ببرید و بازش خود نواخت

ما چو مصنوعیم و صانع نیستیم / جز زبون و جز که قانع نیستیم
ما همه نفسی و نفسی می‌زنیم / گر نخواهی ما همه اهرمنیم
زان ز آهرمن رهیدستیم ما / که خریدی جان ما را از عمی
تو عصاکش هر که را که زندگیست / بی عصا و بی عصاکش کور کیست
غیر تو هر چه خوش است و ناخوش است / آدمی سوزست و عین آتش است
هر کرا آتش پناه و پشت شد / هم مجوسی گشت و هم زردشت شد
کل شیء ما خلا الله باطل / ان فضل الله غیم هاطل
باز رو سوی علی و خونیش / وان کرم با خونی و افزونیش

بقیهٔ قصهٔ امیر المؤمنین علی و مسامحت و اغماض او با خونی و رکابدار خویش

گفت دشمن را همی بینم بچشم / روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم
زانکه مرگم همچو جان خوش آمدست / مرگ من در بعث چنگ اندر زدست
مرگ بی‌مرگی بود ما را حلال / برگ بی‌برگی بود ما را نوال
برگ بی‌برگی ترا چون برگ شد / جان باقی یافتی و مرگ شد
ظاهرش مرگ و بباطن زندگی / ظاهرش ابتر نهان پایندگی
از رحم زادن جنین را رفتن است / در جهان او را ز نو بشکفتن است
آنکه مردن پیش جانش تهلکه است / حکم لا تلقوا بگیرد او بدست
چون مرا سوی اجل عشق و هواست / نهی لا تلقوا بایدیکم مراست
زانکه نهی از دانهٔ شیرین بود / تلخ را خود نهی حاجت کی شود
دانه‌ای کش تلخ باشد مغز و پوست / تلخی و مکروهیش خود نهی اوست
دانهٔ مردن مرا شیرین شدست / بل هم احیاء پی من آمدست
اقتلونی یا ثقاتی لائما / ان فی قتلی حیاتی دائما
ان فی موتی حیاتی یا فتی / کم افارق موطنی حتی متی
فرقتی لو لم تکن فی ذا السکون / لم یقل انا الیه راجعون
راجع آن باشد که باز آید بشهر / سوی وحدت آید از تفریق دهر
این سخن پایان ندارد چاکرم / چون شنید این سر رسید گشته گرم

افتادن رکابدار در پای امیر المؤمنین علی که ای امیر مرا بکش و ازین بلیه برهان

باز آمد کای علی زودم بکش / تا نبینم آن دم و وقت ترش
من حلالت می‌کنم خونم بریز / تا نبیند چشم من آن رستخیز
گفتم ار هر ذره‌ای خونی شود / خنجر اندر کف بقصد تو بود
یک سر مو از تو نتواند برید / چون قلم بر تو چنین خطی کشید
لیک بی‌غم شو شفیع تو منم / خواجهٔ روحم نه مملوک تنم
پیش من این تن ندارد قیمتی / بی تن خویشم فتی ابن الفتی
خنجر و شمشیر شد ریحان من / مرگ من شد بزم و نرگسدان من
آنکه او تن را بدینسان پی کند / حرص میری و خلافت کی کند
زان بظاهر کوشد اندر جاه و حکم / تا امیران را نماید راه و حکم
تا بیاراید بهر تن جامه‌ای / تا نویسد او بهر کس نامه‌ای
تا امیری را دهد جان دگر / تا دهد نخل خلافت را ثمر
میری او بینی اندر آن جهان / فکرت پنهانیت گردد عیان

بیان آنکه فتح طلبیدن پیغمبر صلی الله علیه و آله در مکه و غیرها جهت دوستی ملک دنیا نبود چون که فرموده الدنیا جیفة و طالبها کلاب

هین گمان بد مبر ای ذو لباب / با خود آ والله اعلم بالصواب
جهد پیغمبر بفتح مکه هم / کی بود در حب دنیا متهم
آنکه او از مخزن هفت آسمان / چشم دل بربست روز امتحان
از پی نظارهٔ او حور و جان / پر شده آفاق هر هفت آسمان
قدسیان افتاده بر خاک رهش / صد چو یوسف اوفتاده در چهش
خویشتن آراسته از بهر او / خود ورا پروای غیر دوست کو
آنچنان پر گشته از اجلال حق / کاندرو هم ره نیابد آل حق

لا یسع فینا نبی مرسل / والملک والروح ایضاً فاعقلوا

گفت ما زاغیم همچون زاغ نی / مست صباغیم مست باغ نی

چونکه مخزنهای افلاک و عقول / چون خسی آمد بر چشم رسول

پس چه باشد مکه و شام و عراق / که نماید او نبرد و اشتیاق

آن گمان بر روی ضمیری بد کند / کو قیاس از جهل و حرص خود کند

زآبگینهٔ زرد چون سازی نقاب / زرد بینی جمله نور آفتاب

بشکن آن شیشهٔ کبود و زرد را / تا شناسی گرد را و مرد را

گرد فارس گرد سر افراشته / گرد را تو مرد حق پنداشته

گرد دید ابلیس و گفت این فرع طین / چون فزاید بر من آتش جبین

تا تو می‌بینی عزیزان را بشر / دانکه میراث بلیس ست آن نظر

گر نه فرزند بلیسی ای عنید / پس بتو میراث آن سگ چون رسید

من نیم سگ شیر حقم حق پرست / شیر حق آنست کز صورت برست

شیر دنیا جوید اشکاری و برگ / شیر مولی جوید آزادی و مرگ

چونکه اندر مرگ بیند صد وجود / همچو پروانه بسوزاند وجود

شد هوای مرگ طوق صادقان / که جهودان را بد این دم امتحان

در نبی فرمود کای قوم یهود / صادقان را مرگ باشد گنج و سود

همچنانکه آرزوی سود هست / آرزوی مرگ بردن زان بهست

ای جهودان بهر ناموس کسان / بگذرانید این تمنا بر زبان

یک جهودی این قدر زهره نداشت / چون محمد این علم را بر فراشت

گفت اگر رانند این را بر زبان / یک یهودی خود نماند در جهان

پس یهودان مال بردند و خراج / که مکن رسوا تو ما را ای سراج

جزیه بپذرفتند و می‌بودند شاد / همچنان والله اعلم بالرشاد

این سخن را نیست پایانی پدید / دست با من ده چو چشمت دوست دید

اندر آ در گلستان از مزبله / چونکه در ظلمت بدیدی مشعله

بی توقف زودتر در نه قدم / زین چه بی بن سوی باغ ارم

گفتن امیر المؤمنین با قرین خود که سبب نا کشتن تو چه بود و مسلمان شدن او بدست حضرت

هم نبردش گفت از بهر خدا / شرح کن این را و بنده پرم ها

گفت امیر المؤمنین با آن جوان / که بهنگام نبرد ای پهلوان

چون خدو انداختی بر روی من / نفس جنبید و تبه شد خوی من

نیم بهر حق شد و نیمی هوا / شرکت اندر کار حق نبود روا

تو نگاریدهٔ کف مولیستی / آن حقی کردهٔ من نیستی

نقش حق را تو بامر حق شکن / بر زجاجهٔ دوست سنگ دوست زن

گبر این بشنید و نوری شد پدید / در دل او تا که زناری برید

گفت من تخم جفا می‌کاشتم / من ترا نوعی دگر پنداشتم

تو ترازوی احد خو بوده / بل زبانهٔ هر ترازو بوده

تو تبار و اصل خویشم بوده / تو فروغ شمع کیشم بوده

من غلام آن چراغ چشم جو / که چراغت روشنی پذرفت ازو

من غلام موج آن دریای نور / که چنین گوهر برآرد در ظهور

عرضه کن بر من شهادت تا که من / مر ترا دیدم سرافراز زمن

قرب پنجه کس زخویش و قوم او / عارفانه سوی دین کردند رو
او به تیغ حلم چندین خلق را / وا خرید از تیغ چندین خلق را
تیغ حلم از تیغ آهن تیزتر / بل ز صد لشکر ظفرانگیزتر

خاتمهٔ دفتر اول مثنوی

ای دریغا لقمهٔ دو خورده شد / جوشش فکرت از آن افسرده شد
گندمی خورشید آدم را کسوف / چون ذنب شعشاع بدری را خسوف
اینت لطف دل که از یک مشت گل / ماه او چون می شود پروین گسل
نان چو معنی بود خوردش سود بود / چونکه صورت گشت انگیزد جحود
همچو خار سبز کاشتر می خورد / زان خورش صد نفع و لذت می برد
چونکه آن سبزیش رفت و خشک گشت / چون همان را می خورد اشتر ز دشت
می دراند کام و لنجش ای دریغ / کانچنان وَرد مربّی گشت تیغ
نان چو معنی بود بود آن خار سبز / چونکه صورت شد کنون خشک است و کبز
تو بدان عادت که او را پیش ازین / خورده بودی ای وجود نازنین
بر همان بو میخوری این خشک را / بعد از آن کامیخت معنی با ثری
گشت خاک آلود و خشک و لب گزا / زان گیاه اکنون بپرهیز ای شتر
سخت خاک آلود می آید سخن / آب تیره شد سر چه بند کن
تا خدایش باز صاف و خوش کند / آنکه تیره کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزو را نی شتاب / صبر کن والله اعلم بالصواب

تمت　　و　　ختمت

فهرست مجلد ثانی از کتاب مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد دوم که اگر جمله حکمت الهی بنده را معلوم شود در فوائد آن کار بنده از آن کار فرو ماند و حکمت بی پایان حق تعالی ادراک او را ویران سازد و بدان کار نپردازد پس حق تعالی شمهٔ از آن حکمت بی پایان مهار بینی او کند و او را بدان کار کشد و اگر او را از آن فائده هیچ خبر نکند هیچ نجنبد زیرا که دوی را جنبانیدن از بهر آنست که از بهر آن مصلحت آفریده شده است و اگر حکمت آن بر وی فرو ریزد هم نتواند جنبیدن چنانکه در بینی شتر اگر مهار نبود نرود و اگر سخت بزرگ هم بود نرود و فرو خسپد و ان من شیء الا عندنا خزائنه و ما ننزله الا بقدر معلوم خاک بی آب کلوخ نشود و چون آب بسیار بود هم کلوخ نشود والسماء رفعها و وضع المیزان بمیزان دهد هر چیز را نه بی میزان و بی حساب الا کسانی که از عالم خلق مبدل شده اند و مصداق و ترزق من تشاء بغیر حساب گشته اند و من لم یذق لم یدر پرسید یکی که عاشقی چیست گفتم که چو ما شوی بدانی عشق محبت بی حساب ست جهت آن گفته اند که صفات حق است بحقیقت و نسبت او به بنده مجازست یحبهم کامل ست یحبونه کدام ست الحمد لله حق حمده والصلوة علی محمد و آله

دفتر دوم از کتاب مثنوی مولوی معنوی

بسم الله الرحمن الرحیم

مدتی این مثنوی تاخیر شد ‌ ‌ ‌ مهلتی بایست تا خون شیر شد

تا نزاید بخت تو فرزند نو ‌ ‌ ‌ خون نگردد شیر شیرین خوش شنو

چون ضیاء الحق حسام الدین عنان ‌ ‌ ‌ باز گردانید ز اوج آسمان

چون بمعراج حقایق رفته بود ‌ ‌ ‌ بی بهارش غنچها ناشگفته بود

چون ز دریا سوی ساحل بازگشت ‌ ‌ ‌ چنگ شعر مثنوی با ساز گشت

مثنوی که صیقل ارواح بود ‌ ‌ ‌ بازگشتش روز استفتاح بود

مطلع تاریخ این سودا و سود ‌ ‌ ‌ سال هجرت ششصد و شصت و دو بود

بلبلی زینجا برفت و بازگشت ‌ ‌ ‌ بهر صید این معانی بازگشت

ساعد شه مسکن این باز باد ‌ ‌ ‌ تا ابد بر خلق این در باز باد

آفت این در هوا و شهوتست ‌ ‌ ‌ ورنه اینجا شربت اندر شربتست

این دهان بر بند تا بینی عیان ‌ ‌ ‌ چشم بند آن جهان حلق و دهان

ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی ‌ ‌ ‌ وی جهان تو بر مثال برزخی

نور باقی پهلوی دنیای دون ‌ ‌ ‌ شیر صافی پهلوی جوهای خون

چون درو گامی زنی بی احتیاط ‌ ‌ ‌ شیر تو خون می شود از اختلاط

یک قدم زد آدم اندر ذوق نفس ‌ ‌ ‌ شد فراق صدر جنت طوق نفس

همچو دیو از وی فرشته می گریخت ‌ ‌ ‌ بهر نانی چند آب از چشم ریخت

گرچه یک مو بد گنه کو جسته بود ‌ ‌ ‌ لیک آن مو در دو دیده رسته بود

بود آدم دیدهٔ نور قدیم ‌ ‌ ‌ موی در دیده بود کوه عظیم

گر در آن حالت بکردی مشورت ‌ ‌ ‌ در پشیمانی نگفتی معذرت

زانکه با عقلی چو عقلی جفت شد ‌ ‌ ‌ مانع بدفعلی و بدگفت شد

نفس چون با نفس دیگر یار شد ‌ ‌ ‌ عقل جزوی عاطل و بیکار شد

گر ز تنهائی تو نومیدی شوی ‌ ‌ ‌ زیر ظل یار خورشیدی شوی

رو بجو یار خدائی را تو زود ‌ ‌ ‌ چون چنان کردی خدا یار تو بود

آنکه در خلوت نظر بر دوختست ‌ ‌ ‌ آخر آن را هم ز یار آموختست

خلوت از اغیار باید نه ز یار ‌ ‌ ‌ پوستین بهر دی آمد نه بهار

عقل با عقل دگر دوتا شود ‌ ‌ ‌ نور افزون گشت و ره پیدا شود

نفس با نفس دگر خندان شود ‌ ‌ ‌ ظلمت افزون گشت و ره پنهان شود

یار چشم تست ای مرد شکار ‌ ‌ ‌ از خس و خاشاک او را پاک دار

هین بجاروب زبان گردی مکن ‌ ‌ ‌ چشم را از خس ره آوردی مکن

چونکه مومن آینهٔ مومن بود ‌ ‌ ‌ روی او ز آلودگی ایمن بود

[illegible]

یار آئینه است جان را در حزن در رخ آئینه ای جان دم مزن
تا نپوشد روی خود را در دمت دم فرو بردن بباید از دمت
کم ز خاکی چونکه خاکی یار یافت از بهاری صد هزار انوار یافت
آن درختی کو شود با یار جفت از هوای خوش ز سر تا پا شکفت
در خزان چون دید او یار خلاف در کشید او رو و سر زیر لحاف
گفت یار بد بلا آشفتن است چونکه او آمد طریقم خفتن است
پس بخسپم باشم از اصحاب کهف به ز دقیانوس باشد خواب کهف
یقظه شان مصروف دقیانوس بود خوابشان سرمایه ناموس بود
خواب بیداریست چون با دانش است وای بیداری که با نادان نشست
چونکه زاغان خیمه بر گلشن زدند بلبلان پنهان شدند و تن زدند
زانکه بی گلزار بلبل خامش است غیبت خورشید بیداری کش است
آفتابا ترک این گلشن کنی تا که تحت الارض را روشن کنی
آفتاب معرفت را نقل نیست مشرق او غیر جان و عقل نیست
خاصه خورشید کمالی کان سریست روز و شب کردار او روشنگریست
مطلع شمس آی اگر اسکندری بعد از آن هر جا روی نیکو فری
بعد از آن هر جا روی مشرق شود شرقها بر مغربت عاشق شود
حس خفاشت سوی مغرب دوان حس درپاشت سوی مشرق روان
راه حس راه خران است ای سوار ای خران را تو مزاحم شرم دار
پنج حسی هست جز این پنج حس آن چو زر سرخ و این حسها چو مس
اندر آن بازار کاهل محشرند حس مس را چون حس زر کی خرند
حس ابدان قوت ظلمت میخورد حس جان از آفتابی میچرد
ای ببرده رخت حسها سوی غیب دست چون موسی برون آور ز جیب
ای صفاتت آفتاب معرفت و آفتاب چرخ بند یک صفت
گاه خورشیدی و گه دریا شوی گاه کوه قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذات خویش ای فزون از وهمها وز بیش بیش
روح با علم است و با عقل است یار روح را با تازی و ترکی چه کار
از تو ای بی نقش با چندین صور هم مشبه هم موحد خیره سر
گه مشبه را موحد میکند گه موحد را صور ره میزند
گه ترا گوید ز مستی بوالحسن یا صغیر السن یا رطب البدن
گاه نقش خویش ویران میکند از پی تنزیه جانان میکند
چشم حس را هست مذهب اعتزال دیده عقل است سنی در وصال
سخره حس اند اهل اعتزال خویش را سنی نمایند از ضلال
هر که در حس ماند او معتزلیست گرچه گوید سنیم از جاهلیست
هر که بیرون شد ز حس سنی ویست اهل بینش چشم عقل خوش پیست
هر که از حس خدا او دید آیتی در بر حق دانست بهتر طاعتی
گر بدیدی حس حیوان شاه را پس بدیدی گاو و خر الله را
گر نبودی حس دیگر مر ترا جز حس حیوان از بیرون هوا
پس بنی آدم مکرم کی بدی کی به حس مشترک محرم شدی
نامصور یا مصور گفتنت باطل آمد بی ز صورت رفتنت
نامصور یا مصور پیش اوست کو همه مغز است و بیرون شد ز پوست
گر تو کوری نیست بر اعمی حرج ورنه رو کالصبر مفتاح الفرج
پرده های دیده را داروی صبر هم بسوزد هم بسازد شرح صدر
آینه دل چون شود صافی و پاک نقشها بینی برون از آب و خاک
هم ببینی نقش و هم نقاش را فرش دولت را و هم فراش را
چون خلیل آمد خیال یار من صورتش بت معنی او بت شکن
شکر یزدان را که چون او شد پدید در خیالش جان خیال خود بدید
خاک درگاهت دلم را می فریفت خاک بر وی کو ز خاکت می شکیفت
گفتم ار خوبم پذیرد این از او ورنه خود خندید بر من زشت رو
چاره آن باشد که خود را بنگرم در خور آئیم یا نا در خوریم
او جمیلست و محب للجمال کی جوان نو گزیند پیر زال

طیبات از بهر که للطیبین   خوب خوبی را کند جذب این یقین
ور بهر آنچیزی که تو ناظر شوی   میکشد با نفس سیری معنوی
در جهان هر چیز چیزی جذب کرد   گرم گرمی را کشید و سرد سرد
قسم باطل باطلان را می‌کشند   باقیان را می‌کشند اهل رشد
ناریان مر ناریان را جاذبند   نوریان مر نوریان را طالبند
صاف را هم صافیان طالب شدند   در ره هم تیرگان جاذب بوند
زنگیان هم زنگیان باشند یار   روم را با روم میان افتاد کار
چشم چون بستی ترا تاسه گرفت   نور چشم از نور روزن کی شکفت
تاسهٔ تو جذب نور چشم بود   تا بپیوندد به نور روز زود
چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا   دانکه چشم دل ببستی بر گشا
ای تقاضای دو چشم دل شناس   کو همی جوید ضیای بی‌قیاس
چون فراق آن دو نور بی‌ثبات   تاسه آوردت گشادی چشمهات
پس فراق آن دو نور پایدار   تاسه می‌آرد مر آن را پاس دار
او چو میخواند مرا من بنگرم   لایق جذبم و یا بد پیکرم
گر لطیفی زشت را در پی کند   تسخری باشد که او بر وی کند
کی ببینم نقش خود را ای عجب   تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب
نقش جان خویش میجستم بسی   هیچ می‌ننمود نقشم از کسی
گفتم آخر آینه از بهر چیست   تا ببیند هر کسی کو چیست و کیست
آینهٔ آهن برای پوستهاست   آینهٔ سیمای جان سنگین‌بهاست
آینهٔ جان نیست الا روی یار   روی آن یاری که باشد زان دیار
گفتم ای دل آینهٔ کلی بجو   رو بدریا کار بر ناید ز جو
زین طلب بنده بکوی تو رسید   درد مریم را بخرمابن کشید
دیدهٔ تو چون دلم را دیده شد   صد دل نادیده غرق دیده شد
آینهٔ کلی ترا دیدم ابد   دیدم اندر چشم تو من نقش خود
گفتم آخر خویش را من یافتم   در دو چشمش راه روشن یافتم
گفت وهمم کان خیال تست هان   ذات خود را از خیال خود بدان
نقش من از چشم تو آواز داد   که منم تو تو منی در اتحاد
اندرین چشم منیر بی‌زوال   از حقایق راه کی یابد خیال
در دو چشم غیر من تو نقش خود   گر ببینی آن خیالی دان و رد
آنکه سرمهٔ نیستی در می‌کشد   باده از تصویر شیطان میچشد
چشم او خانهٔ خیالست و عدم   نیستها را هست بیند لاجرم
چشم من چون سرمه دید از ذوالجلال   خانهٔ هستیست نی خانهٔ خیال
تا یکی مو باشد از تو پیش چشم   در خیالت گوهری باشد چو یشم
یشم را آنگه شناسی از گهر   کز خیال خود کنی کلی عبر
یک حکایت بشنو ای گوهرشناس   تا بدانی تو عیان را از قیاس

هلال پنداشتن آن شخص خیال را در عهد عمر و تنبیه نمودن او را

ماه روزه گشت در عهد عمر   بر سر کوهی دویدند آن نفر
تا هلال روزه را گیرند فال   آن یکی گفت ای عمر اینک هلال
چون عمر بر آسمان مه را ندید   گفت کین مه از خیال تو دمید
ورنه من بیناترم افلاک را   چون نمی‌بینم هلال پاک را
گفت تر کن دست و بر ابرو بمال   آنگهان تو در نگر سوی هلال
چونکه او تر کرد ابرو مه ندید   گفت ای شه نیست مه شد ناپدید
گفت آری موی ابرو شد کمان   سوی تو افکند تیری از گمان
چون یکی مو کژ شد از چشمی او   شکل ماه نو نمود آن موی او
موی کژ چون پردهٔ گردون شود   چون همه اجزات کژ شد چون بود
چون یکی مو کژ شد او را راه زد   تا بدعوی لاف دید ماه زد
راست کن اجزات را از راستان   سر مکش ای راست رو زان آستان
هم ترازو را ترازو راست کرد   هم ترازو را ترازو کاست کرد
هر که با ناراستان همسنگ شد   در کمی افتاد و عقلش دنگ شد

رو اشداء علی الکفار باش / خاک بر دلداری اغیار پاش

بر سر اغیار چون شمشیر باش / هین مکن روباه بازی شیر باش

تا ز غیرت از تو یاران نگسلند / زانکه آن خاران عدو این گلند

آتش اندر زن بگرگان چون سپند / زانکه این گرگان عدوی یوسفند

جان بابا گویدت ابلیس هین / تا بدم بفریبدت دیو لعین

اینچنین تلبیس با بابات کرد / آدمی را آن سیه دل مات کرد

بر سر شطرنج چست است این غراب / تو مبین بازی بچشم نیمخواب

زانکه فرزین بندها داند بسی / که بگیرد در گلویت چون خسی

در گلو ماند خس او سالها / چیست آن خس مهر جاه و مالها

مال خس باشد چو هست ای بی ثبات / در گلویت مانع آب حیات

گر برد مالت عدوی پرفنی / رهزنی را برده باشد رهزنی

دزدیدن شخصی ماری از مارگیری و گزیدن مار دزد را و کشتن او

دزدکی از مارگیری مار برد / ز ابلهی آن را غنیمت می‌شمرد

وارهید آن مارگیر از زخم مار / مار کشت آن دزد را او زار زار

مارگیرش دید پس بشناختش / گفت از جانم مار من پرداختش

در دعا میخواستی جانم ازو / کش بیابم مار بستانم ازو

شکر حق را کان دعا مردود شد / من زیان پنداشتم آن سود شد

بس دعاها کان زیانست و هلاک / وز کرم می‌نشنود یزدان پاک

مصلحت سست و مصلحت را واندو / کان دعا را باز می‌گرداند او

وان دعا گوید و شاکی شود / میسپرد تلخی بدو آن بد بود

می‌نهد اندر بلای پیش او ست / ور کرم حق آن بد و ناورد راست

التماس کردن همره عیسی از و زنده کردن استخوان را

گشت با عیسی یکی ابله رفیق / استخوانها دید در گودی عمیق

گفت ای همره آن نام سنی / که بدان تو مرده زنده میکنی

مر مرا آموز تا احسان کنم / استخوانها را بدان با جان کنم

گفت خامش کن که آن کار تو نیست / لایق انفاس و گفتار تو نیست

کان نفس خواهد ز باران پاکتر / وز فرشته در روش دراکتر

عمرها بایست تا دم پاک شد / تا امین مخزن افلاک شد

خود گرفتی این عصا در دست راست / دست را دستان موسی از کجاست

گفت اگر من نیستم اسرارخوان / هم تو برخوان نام را بر استخوان

گفت عیسی یا رب این اسرار چیست / میل این ابله درین گفتار چیست

چون غم خود نیست این بیمار را / چون غم جان نیست این مردار را

مرده خود را رها کردست او / مرده بیگانه را جوید رفو

گفت حق ادبارگر ادبارجوست / خار روییده جزای کشت اوست

آنکه تخم خار کارد در جهان / هان و هان او را مجو در گلستان

گر گلی گیرد بکف خاری شود / ور سوی یاری رود ماری شود

کیمیای زهر و مارست آن شقی / بر خلاف کیمیای متقی

هین مکن بر قول فحاشش اعتماد / کو ندارد ... مانند سید

اندر زر کردن صوفی خادم را در تیمار بهیمه او

صوفیی میگشت در دور افق / تا شبی در خانقاهی شد قنق

یک بهیمه داشت در آخر ببست / او بصدر صفه با یاران نشست

پس مراقب گشت با یاران خویش / دفتری باشد حضور یار بیش

دفتر صوفی سواد و حرف نیست / جز دل اسپید همچون برف نیست

زاد دانشمند آثار قلم / زاد صوفی چیست آثار قدم

همچو صیادی سوی اشکار شد / گام آهو دید و بر آثار شد

چندگاهش گام آهو درخورست / بعد از آن خود ناف آهو رهبرست

چونکه شکر گام کرد و ره برید / لاجرم زان گام در کامی رسید

رفتن یک منزلی بر بوی ناف / بهتر از صد منزل گام و طواف

سیر زاهد هر مهی تا پیشگاه / سیر عارف هر دمی تا تخت شاه

آن دلی کو مطلع مهتابهاست / بهر عارف فتحت ابوابهاست

با تو دیوارست با ایشان در اند
با تو سنگ و با عزیزان گوهرست
آنچه تو در آینه بینی عیان
پیر اندر خشت بیند بیش ازان
پیر ایشانند کاین عالم نبود
جان ایشان بود در دریای جود
پیشتر از نقش جان پذرفته اند
پیشتر از کشت بر برداشته اند

مشورت کردن حق تعالی با فرشتگان در ایجاد خلق

مشورت میرفت در ایجاد خلق
جانشان در بحر قدرت تا بحلق
چون ملایک مانع آن میشدند
بر ملایک خفیه خنبک میزدند
مطلع بر نقش هر کو هست شد
پیش از آن کین نقش کل پابست شد
پیشتر از افلاک کیوان دیده اند
پیشتر از دانه ها نان دیده اند
بی دماغ و دل پر از فکرت بدند
بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند
آن عیان نسبت بایشان فکرتست
ورنه خود نسبت بدوران رؤیتست
فکرت از ماضی و مستقبل بود
چون ازین دو رست مشکل حل شود
دیده چون بی کیف هر باکیف را
دیده پیش از کان صحیح و زیف را
پیشتر از خلقت انگورها
خورده میها و نموده شورها
در تموز گرم می بینند دی
در شعاع شمس می بینند فی
در دل انگور می را دیده اند
در فنای محض شی را دیده اند
آسمان در دور ایشان جرعه نوش
آفتاب از جودشان زربفت پوش
چون ازیشان مجتمع بینی دو یار
هم یکی باشند و هم ششصد هزار
بر مثال موجها اعدادشان
در عدد آورده باشد بادشان
مفترق شد آفتاب جانها
در درون روزن ابدانها
چون نظر بر قرص داری خود یکیست
آنکه شد محجوب ابدان در شکیست
تفرقه در روح حیوانی بود
نفس واحد روح انسانی بود
چونکه حق رش علیهم نوره
مفترق هرگز نگردد نور او
روح انسانی کنفس واحدست
روح حیوانی سفالی جامدست
عقل جزو از رمز این آگاه نیست
واقف این سر بجز الله نیست
عقل را خود با چنین سودا چکار
کر مادرزاد با سرنا چکار
یک زمان بگذار ای همره ملال
تا بگویم وصف خالی زان جمال
در بیان ناید جمال حال او
هر دو عالم چیست عکس خال او
چونکه من از خال خوبش دم زنم
نطق میخواهد که بشکافد تنم
همچو موری اندرین خرمن خوشم
تا فزون از خویش باری میکشم
کی گذارد آنکه رشک روشنیست
تا بگویم آنچه فرض و گفتنیست
بحر کف پیش آرد و سدی کند
جر کند وز بعد جر مدی کند

بسته شدن تقریر معنی حکایت بسبب میل مستمع باستماع ظاهر حکایت

این زمان بشنو چه مانع شد مگر
مستمع را رفت دل جای دگر
خاطرش شد سوی صوفی قنق
اندران سودا فرو شد تا عنق
لازم آمد باز رفتن زین مقال
سوی آن افسانه بهر وصف حال
صوفی صورت مپندار ای عزیز
همچو طفلان تا کی از جوز و مویز
جسم ما جوز و مویزست ای پسر
گر تو مردی زین دو چیز اندر گذر
ور تو اندر نگذری اکرام حق
بگذراند مر ترا از نه طبق
بشنو اکنون صورت افسانه را
لیک هین از که جدا کن دانه را

الزام کردن خادم تیمار بهیمه را و تخلف نمودن

حلقهٔ آن صوفیان مستفید
چونکه در وجد و طرب آخر رسید
خوان بیاوردند بهر میهمان
از بهیمه یاد آورد آن زمان
گفت خادم را که در آخر برو
راست کن بهر بهیمه کاه و جو
گفت لاحول این چه افزون گفتنست
از قدیم این کارها کار منست
گفت تر کن آن جوش را از نخست
کان خرک پیرست و دندانهاش سست
گفت لاحول این چه میگویی مها
از من آموزند این ترتیبها
گفت پالانش فرو نه پیش پیش
داروی منبل بنه بر پشت ریش
گفت لاحول آخر ای حکمت گزار
جنس تو مهمانم آمد صد هزار

جمله راضی رفته‌اند از پیش ما / هست مهمان جان ما و خویش ما
گفت آبش ده ولیکن شیر گرم / گفت لاحول از توام بگرفت شرم
گفت اندر جو تو کمتر کاه کن / گفت لاحول این سخن کوتاه کن
گفت جایش را بروب از سنگ و پشک / ور بود تر ریز بر وی خاک خشک
گفت لاحول ای پدر لاحول کن / با رسول اهل کمتر گو سخن
گفت بستان شانه پشت خر بخار / گفت لاحول ای پدر شرمی بدار
گفت هم افسار را کوته ببند / تا ز غلطیدن نیفتد او به بند
گفت لاحول ای پدر چندین منال / بهر خر چندین مرو اندر جوال
گفت پشتش بر فکن جل زود تو / زانکه شب سرماست ای کان هنر
گفت لاحول ای پدر چندین مگو / استخوان شیر نبود تو مجو
من تو را استادم و از من بجو / میهمان آید مرا از نیک و بد
لایق هر میهمان خدمت کنم / من بخدمت چون گل و چون یاسمن
خادم این گفت و میان را بست چست / گفت رفتم کاه و جو آرم نخست
رفت و از آخر نکرد او هیچ یاد / خواب خرگوشی بدان صوفی فتاد
رفت خادم جانب اوباش چند / کرد بر اندرز صوفی ریشخند
صوفی از ره مانده بود و شب دراز / خوابها میدید با چشم فراز
کان خرش در چنگ گرگی مانده بود / پاره‌ها از پشت و رانش می‌ربود
گفت لاحول این چه مالیخولیاست / ای عجب آن خادم مشفق کجاست
باز میدید آن خرش در راه رو / گه بچاهی می‌فتاد و گه بگو
گونه‌گون میدید ناخوش واقعه / فاتحه میخواند با القارعه
گفت چاره چیست یاران جسته‌اند / رفته‌اند و جمله درها بسته‌اند
باز میگفت ای عجب آن خادمک / نی که با ما گشت هم نان و نمک
من نکردم با وی الا لطف و لین / او چرا با من کند بر عکس کین
هر عداوت را سبب باید سند / ورنه جنسیت وفا تلقین کند
باز میگفت آدم با لطف و جود / کی بر آن ابلیس جوری کرده بود
آدمی مر مار و کژدم را چه کرد / که همی خواهند او را مرگ و درد
گرگ را خود خاصیت بدریدنست / این حسد در خلق آخر روشنست
باز میگفت این گمان بد خطاست / بر برادر این چنین ظنم چراست
باز گفتی حزم سوء الظن تست / هر که بد ظن نیست کی ماند درست
صوفی اندر وسوسه وآن خر چنان / که چنان بادا سزای دشمنان
آن خر مسکین میان خاک و سنگ / کژ شده پالان دریده پالهنگ
کشته از ره جمله شب بی علف / گاه در جان کندن و گه در تلف
خر همه شب ذکر گویان کای اله / جو رها کردم کم از یک مشت کاه
با زبان حال میگفت ای شیوخ / رحمتی که سوختم زین خام شوخ
آنچه آن خر دید از رنج و عذاب / مرغ خاکی بیند اندر سیل آب
پس به پهلو گشت آن شب تا سحر / آن خر بیچاره از جوع البقر
ناله میکرد از فراق کاه و جو / مستمند از اشتیاق کاه و جو
همچنین در محنت و درد و سوز / ناله‌ها میکرد و از شب تا بروز
روز شد خادم بیامد بامداد / زود پالان جست و بر پشتش نهاد
خرفروشانه دو سه زخمش بزد / کرد با خر آنچه با سگ می‌سزد
خر جهنده گشت از تیزی نیش / کو زبان تا خر بگوید حال خویش

گمان بردن کاروانیان که مگر بهیمهٔ صوفی رنجور است

چونکه صوفی بر نشست و شد روان / رو در افتادن گرفت آن هر زمان
هر زمانش خلق بر میداشتند / جمله رنجورش همی پنداشتند
آن یکی گوشش همی پیچید سخت / وان دگر در زیر کامش جست لخت
وان دگر در نعل او میجست سنگ / وان دگر در چشم او میدید رنگ
باز میگفتند ای شیخ این ز چیست / دی نمیگفتی که شکر این خر قویست
گفت آن خر کو بشب لاحول خورد / جز بدین شیوه نداند راه برد
چونکه قوت خر بشب لاحول بود / شب مسبح بود و روز اندر سجود
آدمی خوارند اغلب مردمان / از سلام علیکشان کم جو امان

خانهٔ دیوست دلهای همه / کم پذیر از دیو مردم دمدمه
از دم دیو آنکه او لا حول خورد / همچو آن خر در سر آید در نبرد
هر که در دنیا خورد تلبیس دیو / وز مقدم دوست تعظیم و ریو
در ره اسلام و بر پول صراط / در سر آید همچو آن خر در خباط
عشوه‌های یار بد منیوش هین / دام بین ایمن مرو تو بر زمین
صد هزار ابلیس لا حول آر بین / آدما ابلیس را در مار بین
دم دهد گوید ترا ای جان و دوست / تا چو قصابی کشد از دوست پوست
دم دهد تا پوستت بیرون کشد / وای آن کز دشمنان افیون چشد
سر نهد بر پای تو قصاب وار / دم دهد تا خونت ریزد زار زار
همچو شیری صید خود را خویش کن / ترک عشوهٔ اجنبی و خویش کن
همچو خادم دان مراعات خسان / بیکسی بهتر ز عشوهٔ ناکسان
در زمین مردمان خانه مکن / کار خود کن کار بیگانه مکن
کیست بیگانه تن خاکی تو / کز برای اوست غمناکی تو
تا تو تن را چرب و شیرین میدهی / جوهر جان را نبینی فربهی
گر میان مشک تن را جا شود / روز مردن گند او پیدا شود
مشک را بر تن مزن بر دل بمال / مشک چه بود نام پاک ذو الجلال
آن منافق مشک بر تن می‌نهد / روح را در قعر گلخن می‌نهد
بر زبان نام حق و در جان او / گندها از فکر بی ایمان او
ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن است / بر سر مبرز گلست و سوسن است
آن نبات آنجا یقین عاریت است / جای آن گل مجلس است و عشرت است
طیبات آید بسوی طیبین / للخبیثین الخبیثات است هین
کین مدار آنها که از کین گمرهند / گورشان پهلوی کین داران نهند
اصل کینه دوزخ است و کین تو / جزو آن کل است و خصم دین تو
چون تو جزو دوزخی پس هوش دار / جزو سوی کل خود گیرد قرار
ور تو جزو جنتی ای نامدار / عیش تو باشد ز جنت پایدار
تلخ با تلخان یقین ملحق شود / کی دم باطل قرین حق شود
ای برادر تو همین اندیشهٔ / ما بقی تو استخوان و ریشهٔ
گر گلست اندیشهٔ تو گلشنی / ور بود خاری تو هیمهٔ گلخنی
گر گلابی بر سر و جیبت زنند / ور تو چون بولی برونت افکنند
طبله‌ها در پیش عطاران ببین / جنس را با جنس خود کرده قرین
تو رهایی جو ز ناجنسان بجد / صحبت ناجنس گورست و لحد
جنسها با جنسها آمیخته / زین تجانس زینتی انگیخته
گر درآمیزند عود و شکرش / برگزیند یک یک از همدیگرش
طبله‌ها بشکست و جانها ریختند / نیک و بد با همدگر آمیختند
حق فرستاد انبیا را بهر این / تا جدا گردد ز ایشان کفر و دین
حق فرستاد انبیا را با ورق / تا گزید این دانه‌ها را بر طبق
مؤمن و کافر مسلمان و جهود / پیش از ایشان جمله یکسان می‌نمود
پیش از ایشان ما همه یکسان بدیم / کس ندانستی که ما نیک و بدیم
بود نقد و قلب در عالم روان / چون جهان شب بود و ما چون شب روان
تا برآمد آفتاب انبیا / گفت ای غش دور شو صافی بیا
چشم داند فرق کردن رنگ را / چشم داند لعل را و سنگ را
چشم داند گوهر و خاشاک را / چشم را زان می‌خلد خاشاکها
دشمن روزند این قلابکان / عاشق روزند آن زرهای کان
زانکه روزست آینهٔ تعریف او / تا ببیند اشرفی تشریف او
حق قیامت را لقب زان روز کرد / روز بنماید جمال سرخ و زرد
پس حقیقت روز سر اولیاست / روز پیش ماهشان چون سایه‌هاست
عکس راز مرد حق دانید روز / عکس ستاریش شام چشم دوز
زان عبس فرمود یزدان والضحی / والضحی نور ضمیر مصطفی
قول دیگر کین ضحی را خواست دوست / از برای آنکه این هم عکس اوست
ورنه بر فانی قسم خوردن خطاست / خود فنا چه لایق گفت خداست

از خلیلی لا احب الآفلین / پس فنا چون خواست رب العالمین
لا احب الآفلین گفت آن خلیل / کی فنا خواهد ازین رب جلیل

یا ز واللیل است ستاری او / وین تن خاکی زنگاری او
آفتابش چون برآمد زان فلک / با شب تن گشت هین ما ودعک

وصل پیدا گشت از عین بلا / زان حلاوت شد عبارت ما قلی
هر عبارت خود نشان حالتیست / حال چون دست و عبارت آلتیست

آلت زرگر بدست کفشگر / همچو دانه کشت کرده ریگ در
والت اسکاف پیش برزگر / پیش سگ که استخوان پیش خر

بود انا الحق در لب منصور نور / بود انا الله در لب فرعون زور
شد عصا اندر کف موسی گوا / شد عصا اندر کف ساحر هبا

زین سبب عیسی بدان همراه خود / در نیاموزید آن اسم صمد
کو نداند نقص بر آلت نهد / سنگ بر گل زن تو آتش کی جهد

دست و آلت همچو سنگ و آهن است / جفت باید جفت شرط زادن است
آنکه بی جفت است و بی آلت یکیست / در عدد شکست و آن یک بی شکیست

آنکه دو گفت و سه گفت و بیش ازین / متفق باشند در واحد یقین
احولی چون دفع شد یکسان شوند / آن دو سه گویان یکی گویان شوند

گر یکی گویی تو در میدان او / گرد بر می گرد از چوگان او
گوی آنگه راست بی نقصان شود / کو ز دست شاه رقصان شود

گوش دار ای احول اینها از بهوش / داروی دیده بکش از راه گوش
پس کلام پاک در دلهای کور / می نپاید می رود تا اصل نور

وان فسون دیو در دلهای کژ / می رود چون کفش کژ در پای کژ
گرچه حکمت را بتکرار آوری / چون تو نااهلی شود از تو بری

گرچه بنویسی نشانش میکنی / ور چه لافی بیانش میکنی
او ز تو رو در کشد ای پرستیز / بندها را بگسلد وز تو گریز

ور نخوانی و ببیند سوز تو / علم باشد مرغ دست آموز تو
او نپاید پیش هر نا اوستا / همچو باز شه بخانهٔ روستا

یافتن شاه باز خویش را در خانهٔ کمپیر و مبتلا شدن

علم آن باز است کو از شه گریخت / سوی آن کمپیر کو می آرد بیخت

تا که تتماجی پزد اولاد را / دید آن باز خوش خوش زاد را
پایکش بست و پرش کوتاه کرد / ناخنش ببرید و قوتش کاه کرد

گفت نااهلان نکردندت بساز / پر فزود از حد و ناخن شد دراز
دست هر نااهل بیمارت کند / سوی مادر آ که تیمارت کند

مهر جاهل را چنین دان ای رفیق / کژ رود جاهل همیشه در طریق
جاهل ار با تو نماید همدلی / عاقبت زخمت زند از جاهلی

روز شه در جستجو بیگاه شد / سوی آن کمپیر و آن خرگاه شد
دید ناگه باز را در دود و گرد / شه برو بگریست زار و نوحه کرد

گفت هرچند این جزای کار تست / که نباشی در وفای ما درست
چون کنی از خلد در دوزخ قرار / غافل از لا یستوی اصحاب نار

این سزای آنکه از شاه خبیر / خیره بگریزد بخانهٔ گنده پیر
گنده پیر جاهل این دنیا و بی / هر که با غافل شد او خوار و دنی

هست دنیا جاهل و جاهل پرست / عاقل آن باشد که زین جاهل برست
هر که با جاهل بود همراز باز / آن کند با او که با آن شاه باز

باز میمالید پر بر دست شاه / بی زبان میگفت من کردم گناه
پس کجا نالد کجا زارد لئیم / گر تو نپذیری بجز نیک ای کریم

لطف شه جان را جنایت جو کند / زانکه شه هر زشت را نیکو کند
رو مکن زشتی که نیکیهای ما / زشت آید پیش آن زیبای ما

خدمت خود را سزا پنداشتی / تو لوای جرم از آن افراشتی
چون ترا ذکر و دعا دستور شد / زان دعا کردن دلت مغرور شد

همسخن دیدی تو خود را با خدا / ای بسا کس زین گمان افتد جدا
گرچه با تو شه نشیند بر زمین / خویشتن بشناس و نیکوتر نشین

بازگفت ای شه پشیمان می‌شوم / توبه کردم نو مسلمان می‌شوم
آنکه تو مستش کنی و شیرگیر / گر نه هستی گر رود عذرش پذیر

گرچه با من رفت چون باشی مرا / برکنم من پرچم خورشید را
ورچه پرم رفت چون بنوازیم / چرخ بازی گم کند در بازیم

گر کمر بخشیم که را برکنم / گر دهی کلکم علمها بشکنم
آخر از پشه نه کم باشد تنم / ملک نمرودی به پر برهم زنم

در ضعیفی تو مرا بابیل گیر / هر یکی خصم مرا چون پیل گیر
قدر فندق افکنم بندق حریق / بندقم در فعل صد چون منجنیق

گرچه سنگم هست مقدار نخود / لیک در هیجا نه سر ماند نه خود
موسی آمد در وغا با یک عصاش / زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش

هر رسولی یکه تنها کان در زدست / بر همه آفاق تنها بر زدست
نوح چون شمشیر در خواهید از او / موج طوفان گرد حق شمشیر او

احمدا خود کیست اسپاه زمین / ماه بین بر چرخ و بشکافش جبین
تا بداند سعد و نحس بی‌خبر / دور تست این دور نی دور قمر

دور تست ایرا که موسی کلیم / آرزو میبرد زین دورت مقیم
چونکه موسی رونق دور تو دید / کاندرو صبح تجلی می‌دمید

گفت یا رب این چه دور رحمتست / آن گذشت از رحمت اینجا رویتست
غوطه ده موسی خود را در بحار / از میان دوره احمد بر آر

گفت یا موسی بدان بنمودمت / راه آن خلوت بدان بگشودمت
که تو زان دوری درین دور ای کلیم / پا بکش زیرا درازست این گلیم

من کریمم نان نمایم بنده را / تا بگریاند طمع آن زنده را
بینی طفلی بمالد مادری / تا شود بیدار و واجوید خوری

کو گرسنه خفته باشد بی‌خبر / وان دو پستان می‌خلد از مهر در
کنت کنزا رحمة مخفیة / فابتعثت امة مهدیة

هر کراماتی که می‌جویی بجان / او نمودت تا طمع کردی در آن
چند بت بشکست احمد در جهان / تا که یارب گوی گشتند امتان

گر نبودی کوشش احمد تو هم / می‌پرستیدی چو اجدادت صنم
این سرت وارست از سجده صنم / تا بدانی حق او را بر امم

گر بگویی شکر این رستن بگو / کز بت باطن همت برهاند او
مر سرت را چون رهانید از بتان / هم بدان قوت تو دل را وارهان

سر ز شکر دین از آن برتافتی / کز پدر میراث مفتش یافتی
مرد میراثی چه داند قدر مال / رستمی جان کند و مجان یافت زال

چون بگریانم بجوشد رحمتم / آن خروشنده بنوشد نعمتم
گر نخواهم داد خود ننمایمش / چونش کردم بسته دل بگشایمش

رحمتم موقوف آن خوش گریه‌هاست / چون گریست از بحر رحمت موج خاست
تا نگرید ابر کی خندد چمن / تا نگرید طفل کی جوشد لبن

حلوا خریدن شیخ احمد خضرویه جهت غریمان بالهام حق تعالی

بود شیخی دائما او وامدار / از جوانمردی که بود او نامدار
ده هزاران وام کردی از مهان / خرج کردی بر فقیران جهان

هم بوام او خانقاهی ساخته / جان و مال و خانقه در باخته
احمد خضرویه بودی نام او / خدمت عشاق بودی کام او

وام او را حق ز هر جا می‌گزارد / کرد حق بهر خلیل از ریگ آرد
گفت پیغمبر که در بازارها / دو فرشته می‌کنند دائم ندا

کای خدا تو منفقان را ده خلف / ای خدا تو ممسکان را ده تلف
خاصه آن منفق که جان انفاق کرد / حلق خود قربانی خلاق کرد

حلق پیش آورد اسمعیل‌وار / کارد بر حلقش نیارد کرد کار
پس شهیدان زنده زان رویند و خوش / تو بدان قالب بمنگر گبروش

چون خلف دادستشان جان بقا / جان ایمن از غم و رنج و شقا
شیخ وامی سالها این کار کرد / می‌ستد می‌داد همچون پایمرد

تخمها می‌کاشت تا روز اجل / تا بود روز اجل میر اجل

چونکه عمر شیخ در آخر رسید　　در وجود خود نشان مرگ دید
وام داران گرد او بنشسته جمع　　شیخ بر خود خوش گدازان همچو شمع
وام داران گشته نومید و ترش　　درد دلها یار شد با درد شش
شیخ گفت این بدگمانان را نگر　　نیست حق را چارصد دینار زر
کودکی حلوا ز بیرون بانگ زد　　لاف حلوا بر امید دانگ زد
شیخ اشارت کرد خادم را بسر　　که برو آن جمله حلوا را بخر
تا غریمان چونکه آن حلوا خورند　　یک زمانی تلخ در من ننگرند
در زمان خادم برون آمد بدر　　تا خرد آن جمله حلوا را بزر
گفت او را کین همه حلوا بچند　　گفت کودک نیم دینار است و اند
گفت نی از صوفیان افزون مجو　　نیم دینارت دهم دیگر مگو
او طبق بنهاد اندر پیش شیخ　　تو ببین اسرار سراندیش شیخ
کرد اشارت با غریمان کین نوال　　نک تبرک خوش خورید این را حلال
بهر غریمان حلقه حلقه زدند　　خوش همی خوردند حلوا همچو قند
چون طبق خالی شد آن کودک ستد　　گفت دینارم بده ای باخرد
شیخ گفتا از کجا آرم درم　　وام دارم میروم سوی عدم
کودک از غم زد طبق را بر زمین　　ناله و گریه بر آورد و حنین
ناله میکرد و فغان های های　　کای مرا بشکسته بودی هر دو پای
کاشکی من گرد گلخن گشتمی　　بر در این خانقه نگذشتمی
صوفیان طبل خوار لقمه جو　　سگ دلان همچو گربه روی شو
از غریو کودک آنجا خیر و شر　　گرد آمد گشت بر کودک حشر
پیش شیخ آمد که ای شیخ درشت　　تو یقین دان که مرا استا بکشت
گر روم من پیش استا دست تهی　　او مرا بکشد اجازت میدهی
وان غریمان هم بانکار و جحود　　رو بشیخ آورد کاین بازی چه بود
مال ما خوردی مظالم میبری　　از چه بود این ظلم دیگر بر سری
تا نماز دیگر آن کودک گریست　　شیخ دیده بست و در وی ننگریست
شیخ فارغ از جفا و از خلاف　　درکشیده روی چون مه در لحاف
با اجل خوش با ازل خوش شادکام　　فارغ از تشنیع و گفت خاص و عام
آنکه جان در روی او خندد چو قند　　از ترش رویی خلقش چه گزند
آنکه جان بوسه دهد بر چشم او　　کی خورد غم از فلک وز خشم او
در شب مهتاب مه را بر سماک　　از سگان وعوع ایشان چه باک
سگ وظیفه خود بجا می آورد　　مه وظیفه خود برخ می گسترد
کارک خود میگذارد هر کسی　　آب نگذارد صفا بهر خسی
خس خسانه میرود بر روی آب　　آب صافی میرود بی اضطراب
مصطفی مه میشکافد نیم شب　　ژاژ میخاید ز کینه بولهب
آن مسیحا مرده زنده میکند　　وان جهود از خشم سبلت میکند
بانگ سگ هرگز رسد در گوش ماه　　خاصه ماهی کو بود خاص اله
میخورد شه بر لب جو تا سحر　　در سماع از بانگ چغزان بیخبر
هم شدی توزیع کودک دانگ چند　　همت شیخ آن سخا را کرد بند
تا کسی ندهد بکودک هیچ چیز　　قوت پیران ازین بیش است نیز
شد نماز دیگر آمد خادمی　　یک طبق بر کف ز پیش حاتمی
صاحب مالی و حالی پیش پیر　　هدیه بفرستاد کز وی بد خبیر
چارصد دینار بر گوشه طبق　　نیم دینار دگر اندر ورق
خادم آمد شیخ را اکرام کرد　　وان طبق بنهاد پیش شیخ فرد
چون طبق پوش از طبق برداشت او　　خلق دیدند آن کرامت را ازو
آه و افغان از همه برخاست زود　　کای سر شیخان و شاهان این چه بود
این چه سرست این چه سلطانیست باز　　ای خداوند خداوندان راز
ما ندانستیم ما را عفو کن　　بس پراکنده که رفت از ما سخن
ما که کورانه عصاها میزنیم　　لاجرم قندیلها را بشکنیم
ما چو کران ناشنیده یک خطاب　　هرزه گویان از قیاس خود جواب
ما ز موسی پند نگرفتیم کو　　گشت از انکار خضری زردرو

با چنان چشمی که بالا می‌شتافت / نور چشمش آسمان را می‌شکافت
گر دو چشمت تعصب مو سیا / از چه افتی چشم موش آسیا

شیخ فرمود اشهد انّک ذوالجلال / من تخیل کردم اینک آن جلال
سرّ آن این بود کز حق خواستم / لاجرم بنمود در راه راستم

گفت این بینا اگرچه اندکست / لیک آن تو فرع او کودکست
تا نگرید کودک حلوافروش / بحر بخشایش نمی‌آید بجوش

ای برادر طفل طفل چشم تست / کام خود موقوف زاری دان نخست
کام تو موقوف زاریست / بی تضرع کامیابی مشکلست

گر همی‌خواهی که مشکل حل شود / خار محرومی بگل مبدل شود
گر همی‌خواهی که آن خلعت رسد / پس بگریان طفل دیده بر جسد

زاهدی را گفت یاری در عمل / کم گری تا چشم را ناید خلل
گفت زاهد از دو بیرون نیست حال / چشم بیند یا نه بیند آن جمال

گر ببیند نور حق خود چه غمست / در وصال حق دو دیده چه کمست
ور نخواهد دید حق را گو برو / اینچنین چشم شقی گو کور شو

غم مخور از دیده کان عیسی تراست / چپ مرو تا بخشدت دو چشم راست
عیسی روح تو با تو حاضرست / نصرت از وی خواه کو خوش ناصرست

لیک بیگار تن پر استخوان / بر دل عیسی منه تو هر زمان
همچو آن ابله که اندر داستان / ذکر او کردیم بهر راستان

زندگی تن مجو از عیسیت / کام فرعونی مخواه از موسیت
بر دل خود کم نه اندیشهٔ معاش / عیش کم ناید تو بر درگاه باش

این بدن خرگاه آمد روح را / یا مثال کشتی مر نوح را
ترک چون باشد بیابد خرگهی / خاصه چون باشد عزیز درگهی

تمامی قصه زنده شدن استخوان بدعای عیسی علیه السلام

چونکه عیسی دید کان ابله رفیق / خیره کان خیره نمی‌داند طریق

می نگیرد پند را از ابلهی / بخل می‌پندارد او از گمرهی
خواند عیسی نام حق بر استخوان / از برای التماس آن جوان

حکم یزدان از پی آن خام مرد / صورت آن استخوان را زنده کرد
از میان برجست یک شیر سیاه / پنجه برزد کرد نقشش را تباه

کله‌اش برکند مغزش ریخت زود / همچو جوزی کاندرو مغزی نبود
گر ورا مغزی بدی اشکستنش / خود نبودی نقص الا بر تنش

گفت عیسی چون شتابش کوفتی / گفت زان که تو ورا آشوفتی
گفت عیسی چون نخوردی خون مرد / گفت در قسمت نبودم رزق خورد

ای بسا کس همچو آن شیر ژیان / صید خود ناخورده رفته از جهان
قسمتش کاهی و خرمن چو کوه / تا توجه کرد تحصیل وجوه

جمع کرده مال و رفته سوی گور / دشمنان را ماتم او کرده شور
ای میسر کرده بر ما در جهان / سخره و بیگار ما را وا رهان

طعمه بنموده بما و آن بوده شست / آنچنان بنما بما آن را که هست
گفت آن شیر ای مسیحا آن شکار / بود خالص از برای اعتبار

گر مرا روزی بدی اندر جهان / خود چه کارستی مرا با مردگان
این سزای آنکه یابد آب صاف / همچو خر در جو بمیزد از گزاف

گر بداند قیمت آن جوی خر / او بجای پا نهد در جوی سر
او بیابد آنچنان پیغمبری / میر آب زندگانی پروری

چون نمیرد پیش او کز امر کن / ای امیر آب ما را زنده کن
هین سگ نفس ترا زنده مخواه / کو عدوّ جان تست از دیرگاه

خاک بر سر استخوانی را که آن / مانع این سگ بود از صید جان
سگ نهٔ بر استخوان چون عاشقی / دیوچه وار از چه بر خون عاشقی

آن چه چشمست آنکه بیناییش نیست / ز امتحانها جز که رسواییش نیست
سهو باشد ظنها را گاه گاه / این چه ظن است اینکه کور آمد ز راه

گرده بر دیگران نوحه‌گری / مدتی بنشین و بر خود میگری
ز ابر گریان شاخ سبز و تر شود / زانکه شمع از گریه روشن‌تر شود

هر کجا نوحه کنند آنجا نشین — زانکه تو اولیتری اندر حنین
زانکه ایشان در فراق فانی‌اند — غافل از لعل بقای کانی‌اند
زانکه بر دل نقش تقلیدست بند — رو بآب چشم بندش را بدرند
زانکه تقلید آفت هر نیکویست — که بود تقلید اگر کوه قویست
گر ضریری لمترست و تیزخشم — گوشت پاره‌اش دان چو او را نیست چشم
گر سخن گوید ز مو باریکتر — آن سرش را زان سخن نبود خبر
مستیی دارد ز گفت خود ولیک — از بر وی تا بمی راهیست نیک
همچو جویست او نه او آبی خورد — آب ازو بر آب‌خواران بگذرد
آب در جو زان نمیگیرد قرار — زانکه آن جو نیست تشنه و آبخوار
همچو نایی ناله زاری کند — لیک بیگار خریداری کند
نوحه‌گر باشد مقلد در حدیث — جز طمع نبود مراد آن خبیث
نوحه‌گر گوید حدیث سوزناک — لیک کو سوز دل و دامان چاک
از مقلد تا محقق فرقهاست — کین چو داودست و آن دیگر صداست
منبع گفتار این سوزی بود — وان مقلد کهنه آموزی بود
هین مشو غره بدان گفت حزین — بار بر گاوست و بر گردون حنین
هم مقلد نیست محروم از ثواب — نوحه‌گر را مزد باشد در حساب
کافر و مؤمن خدا گویند لیک — در میان هر دو فرقی هست نیک
آن گدا گوید خدا از بهر نان — متقی گوید خدا از عین جان
الله الله میزنی از بهر نان — بی‌طمع پیش آ و الله را بخوان
گر بدانستی گدا از گفت خویش — پیش چشم او نه کم ماندی نه بیش
سالها گوید خدا آن نانخواه — همچو خر مصحف کشد از بهر کاه
گر بدل در تافتی گفت لبش — ذره ذره گشته بودی قالبش
نام دیوی ره برد در ساحری — تو بنام حق پشیزی می‌بری

خاریدن روستایی در تاریکی شیر را بظن آنکه گاو است

روستایی گاو در آخر ببست — شیر گاوش خورد و بر جایش نشست
روستایی شد در آخر سوی گاو — گاو را میجست شب آن کنجکاو
دست میمالید بر اعضای شیر — پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر
گفت شیر ار روشنی افزون بدی — زهره‌اش بدریدی و دل خون شدی
اینچنین گستاخ زان می‌خاردم — کو درین شب گاو می‌پنداردم
حق همی گوید که ای مغرور کور — نی ز نامم پاره پاره گشت طور
که لو انزلنا کتابا للجبل — لانصدع ثم انقطع ثم ارتحل
از من ار کوه احد واقف بدی — پاره گشتی و دلش پرخون شدی
از پدر وز مادر این بشنیده — لاجرم غافل درین پیچیده
گر تو بی‌تقلید ازو واقف شوی — بی‌نشان از لطف چون هاتف شوی
بشنو این قصه پی تهدید را — تا بدانی آفت تقلید را

فروختن صوفیان بهیمهٔ صوفی مسافر را جهت سفره و سماع

صوفیی در خانقاه از ره رسید — مرکب خود برد و در آخر کشید
آبکش داد و علف از دست خویش — نی چنان صوفی که ما گفتیم پیش
احتیاطش کرد از سهو و خباط — چون قضا آید چه سود از احتیاط
صوفیان درویش بودند و فقیر — کاد فقر ان یاتی کفرا یبیر
ای توانگر که تو سیری هین مخند — بر کژی آن فقیر دردمند
از سر تقصیر آن صوفی رمه — خر فروشی در گرفتند آن همه
گر ضرورت هست مردار مباح — بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
هم در آن دم آن خرک بفروختند — لوت آوردند و شمع افروختند
ولوله افتاد اندر خانقه — کامشبان لوت و سماعست و لبه
چند ازین زنبیل و این دریوزه چند — چند ازین صبر و ازین سه روزه چند
ما هم از خلقیم و جان داریم ما — دولت امشب میهمان داریم ما
تخم باطل را از آن میکاشتند — کانکه آن جان نیست جان پنداشتند
وان مسافر نیز از راه دراز — خسته بود و دید آن اقبال و ناز
صوفیانش یک بیک بنواختند — نرد خدمتهاش خوش می‌باختند

آن یکی پایش همی مالید و دست / وان یکی پرسیدش از جای نشست
وان یکی افشاند گرد از رخت او / وان یکی بوسید دستش با و رو
گفت چون میدید میلانشان بوی / گر طرب امشب نخواهم کرد کی
لوت خوردند و سماع آغاز کرد / خانقه تا سقف شد پر دود و گرد
دود مطبخ گرد آن پا کوفتن / ز اشتیاق و وجد جان آشوفتن
گاه دست افشان قدم میکوفتند / گه بسجده صفه را میروفتند
دیر یابد صوفی آز از روزگار / زان سبب صوفی بود بسیار خوار
جز مگر آن صوفیی کز نور حق / سیر خورد او فارغ است از ننگ دق
از هزاران اندکی زین صوفیند / باقیان در دولت او میزیند
چون سماع آمد ز اول تا کران / مطرب آغازید یک ضرب گران
خر برفت و خر برفت آغاز کرد / زین حرارت جمله را انباز کرد
زین حرارت پای کوبان تا سحر / کف زنان خر رفت و خر رفت ای پسر
از ره تقلید آن صوفی همین / خر برفت آغاز کرد اندر حنین
چون گذشت آن نوش و جوش و آن سماع / روز گشت و جمله گفتند الوداع
خانقه خالی شد و صوفی بماند / گرد از رخت آن مسافر میفشاند
رخت از حجره برون آورد او / تا بخر بربندد آن همراه جو
تا رسد در همرهان او میشتافت / رفت در آخر خر خود را نیافت
گفت آن خادم بآبش برده است / زانکه خر دوش آب کمتر خورده است
خادم آمد گفت صوفی خر کجاست / گفت خادم ریش بین جنگی بخاست
گفت من خر را بتو بسپرده‌ام / من ترا بر خر موکل کرده‌ام
بحث با توجیه کن حجت میار / وانچه من بسپردمت واپس سپار
از تو خواهم آنچه آوردم بتو / باز ده آنچه که بسپردم بتو
گفت پیغمبر که دستت آنچه برد / بایدش در عاقبت واپس سپرد
ورنه از سرکشی راضی باین / نک من و تو خانهٔ قاضی دین
گفت من مغلوب بودم صوفیان / حمله آوردند و بودم بیم جان
تو جگربندی میان گربگان / اندر اندازی و جویی زان نشان
در میان صد گرسنه گرده‌ای / پیش صد سگ گربهٔ پژمرده‌ای
گفت گیرم کز تو ظلما بستدند / قاصد جان من مسکین شدند
تو نیایی و نگویی مر مرا / که خرت را میبرند ای بینوا
تا خر از هر که برد من وا خرم / ورنه توزیعی کنند ایشان زرم
صد تدارک بود چون جان میشدند / این زمان هر یک باقلیمی شدند
من کرا گیرم کرا قاضی برم / این قضا خود از تو آمد بر سرم
چون نیایی و نگویی ای غریب / پیش آمد اینچنین ظلمی مهیب
گفت والله آمدم من بارها / تا ترا واقف کنم زین کارها
تو همی گفتی که خر رفت ای پسر / از همه گویندگان با ذوق‌تر
باز میگشتم که او خود واقفست / زین قضا راضیست مرد عارفست
گفت آن را جمله میگفتند خوش / مر مرا هم ذوق آمد گفتنش
مر مرا تقلیدشان بر باد داد / که دو صد لعنت برین تقلید باد
خاصه تقلید چنین بیحاصلان / کابرو را ریختند از بهر نان
عکس ذوق آن جماعت میزدی / وین دلم زان عکس ذوقی میشدی
عکس چندان باید از یاران خوش / که شوی از بحر بی عکس آبکش
عکس کاول زد تو آن تقلید دان / چون پیاپی شد شود تحقیق آن
تا نشد تحقیق از یاران مبر / از صدف مگسل نگشت آن قطره دُر
صاف خواهی چشم و عقل و سمع را / بر دران تو پرده‌های طمع را
زانکه آن تقلید صوفی از طمع / عقل او بربست از نور لمع
زانکه صوفی را طمع بربست راه / ماند در خسران و کارش شد تباه
طمع لوت و طمع آن ذوق و سماع / مانع آمد عقل او را ز اطلاع
گر طمع در آینه برخاستی / در نفاق آن آینه چون ماستی
گر ترازو را طمع بودی بمال / راست کی گفتی ترازو وصف حال
هر نبیی گفت با قوم از صفا / من نخواهم مزد پیغام از شما

سن و تسلیم حق شمار اشترے ۔ داد حق و لا لیم هر دو سرے
هست مزد کار مرد لال را ۔ مزد باید داد تا گوید سرا

چیست مزد کار من دیدار یار ۔ گرچه خود بوبکر بخشد چل هزار
چل هزار او نباشد مزد من ۔ کے بود شبه شبه دُرّ عدن

یک حکایت گویمت بشنو بهوش ۔ تا بدانی که طمع شد بند گوش
هر کرا باشد طمع الکن شود ۔ با طمع کے چشم و دل روشن شود

پیش چشم از خیال جاه و زر ۔ همچنان باشد که موی اندر بصر
جز مگر مستے که از حق پر بود ۔ گرچه بدهے گنجها او حر بود

هر که از دیدار برخوردار شد ۔ این جهان در چشم او مردار شد
لیک آن صوفی ز مستی دور بود ۔ لاجرم از حرص او بی نور بود

صد حکایت بشنود مدهوش حرص ۔ در نیاید نکته در گوش حرص

قصهٔ آن مفلس که در زندان بود و زندانیان از و در فغان

بود شخصی مفلسے بی خان و مان ۔ ماند در زندان و بند بی امان
لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف ۔ بر دل خلق از طمع چون کوه قاف

زهره نی کس را که لقمهٔ نان خورد ۔ زانکه آن لقمه ربا گاوش برد
هر که دور از دعوت رحمان بود ۔ او گدا چشمست اگر سلطان بود

مر مروت را نهاده زیر پا ۔ گشت زندان دوزخی زان نان ربا
گر گریزے بر امید راحتے ۔ زان طرف هم پیشت آید آفتے

هیچ کنجے بی دد و بی دام نیست ۔ جز بخلوتگاه حق آرام نیست
کنج زندان جهان ناگزیر ۔ نیست بی پامزد و بی دق الحصیر

والله ار سوراخ موشی در روے ۔ مبتلای گربه چنگالے شوی
آدمی را فربهی هست از خیال ۔ گر خیالاتش بود صاحب جمال

ور خیالاتش نماید ناخوشے ۔ میگدازد همچو موم از آتشے
در میان مار و کژدم گر ترا ۔ با خیالات خوشان دارد خدا

مار و کژدم مر ترا مونس شود ۔ کان خیالت کیمیای مس بود
صبر شیرین از خیال خوش شدست ۔ کان فرجها پیش چشمت آمدست

آن فرج آید ز ایمان در ضمیر ۔ ضعف ایمان ناامیدی و زحیر
صبر از ایمان بیابد سر کله ۔ حیث لا صبر فلا ایمان له

گفت پیغمبر خداش ایمان نداد ۔ هر کرا نبود صبورے در نهاد
آن یکی در چشم تو باشد چو مار ۔ هم وی اندر چشم آن دیگر نگار

زانکه در چشمت خیال کفر اوست ۔ وان خیال مؤمنی در چشم دوست
کاندرین یک شخص هر دو فعل هست ۔ گاه ماهی باشد او و گاه شست

نیم او مؤمن بود نیمیش گبر ۔ نیم او حرص آوری نیمیش صبر
گفت یزدانت فمنکم مؤمن ۔ باز منکم کافر گبر کهن

همچو گاوی نیمه چلپس سیاه ۔ نیمهٔ دیگر سپید همچو ماه
هر که این نیمه ببیند رد کند ۔ هر که آن نیمه ببیند کد کند

از جمال یوسف اخوان بی نفور ۔ لیک اندر دیدهٔ یعقوب نور
از خیال بد مر او را زشت دید ۔ چشم فرع و چشم اصلی ناپدید

چشم ظاهر سایهٔ آن چشم دان ۔ هر چه آن بیند بگردد این بدان
سایهٔ اصلست فرع آمد کجا ۔ سایه با خورشید پا دار و بجا

تو مکانی اصل تو در لامکان ۔ این دکان بربند و بگشا آن دکان
شش جهت مگریز زیرا در جهات ۔ ششدرست و ششدره ماتست مات

این سخن نیست حد زندانیان ۔ مضطر اند از دست آن قلتبان

شکایت کردن اهل زندان پیش وکیل قاضی از دست آن مفلس

با وکیل قاضی ادراک مند ۔ اهل زندان در شکایت آمدند
که سلام ما بقاضی بر کنون ۔ باز گو آزار ما زین مرد دون

کاندرین زندان بماند او مستمر ۔ یاوه تاز و طبل خوارست و مضر
مرد زندانی نیابد لقمه ۔ ور بصد حیلت گشاید طعمه

در زمان پیش آید آن دوزخ گلو ۔ حجتش اینکه خدا گفتا کلوا
بدن کس حاضر شود در پیش جام ۔ از در و ناحی بی سلام

پیش او هیچ است لوت شصت کس
کر کند خود را اگر گوییش بس

زین چنین قحط سه ساله داد داد
ظل مولانا ابد پاینده باد

یا ز زندان تا رود این گاومیش
یا وظیفه کن ز وقفی لقمه‌ایش

ای ز تو خوش هم ذکور و هم اناث
داد کن المستغاث المستغاث

سوی قاضی شد وکیل با نمک
گفت با قاضی شکایت یک بیک

خواند او را قاضی از زندان به پیش
پس تفحص کرد از اعیان خویش

گشت ثابت پیش قاضی آن همه
که نمودند از شکایت آن رمه

گفت قاضی خیز ازین زندان برو
سوی خانهٔ مرده‌ریگ خویش شو

گفت خان و مان من احسان تست
همچو کافر جنتم زندان تست

گر ز زندانم برانی تو برد
خود بمیرم من ز درویشی و کد

همچو ابلیسی که گفت ای سلام
رب انظرنی الی یوم القیام

کاندرین زندان دنیا من خوشم
تا که دشمن زادگان را می‌کشم

هر که او را قوت ایمانی بود
وز برای زاد ره نانی بود

می‌ستانم گه به مکر و گه به ریو
تا برآرند از پشیمانی غریو

گه به درویشی کنم تهدیدشان
گه بزلف و خال بندم دیدشان

قوت ایمانی درین زندان کم است
وانچه هست از قصد این سگ در خم است

از نماز و صوم و صد بیچارگی
قوت ذوق آید برد یکبارگی

نستعیذ الله من شیطانه
قد هلکنا آه من طغیانه

یک سگ است و در هزاران می‌رود
هر که در وی رفت او آن می‌شود

هر که سردت کرد میدان کو در اوست
دیو پنهان گشته اندر زیر پوست

چون نیابد صورت آید در خیال
تا کشاند آن خیالت در وبال

از خیالات تو می‌آید بلا
چون خیالات فاسد آید جا بجا

گه خیال فرجه و گاهی دکان
گه خیال علم و گاهی خان و مان

گه خیال کسب و سوداگری
گه خیال تاجری و داوری

گه خیال نقره و فرزند و زن
گه خیال بوالفضول بوالحزن

گه خیال کاله و گاهی قماش
گه خیال مفرش و گاهی فراش

گه خیال آسیا و باغ و راغ
گه خیال تیغ و داغ و تیغ و لاغ

گه خیال آشتی و جنگها
گه خیال نامها و ننگها

هین برون کن از سر این خیلها
هین بروب از دل چنین تبدیلها

هان بگو لا حولها اندر زبان
از زبان تنها نه بل از عین جان

تتمهٔ قصهٔ مفلس زندانی با قاضی

گفت قاضی مفلسی را وانما
گفت اینک اهل زندانت گوا

گفت ایشان متهم باشند چون
می‌گریزند از تو می‌گریند خون

وز تو می‌خواهند تا هم وارهند
زین غرض باطل گواهی می‌دهند

جمله اهل محکمه گفتند ما
هم بادبار و بافلاسش گوا

هر کرا پرسید قاضی حال او
گفت مولا دست ازین مفلس بشو

گفت قاضی کش بگردانید فاش
گرد شهر این مفلس است و بس قلاش

کو بکو او را منادیها کنید
طبل افلاسش بهر جا بر زنید

هیچکس نسیه بنفروشد بدو
قرض ندهد هیچکس او را تسو

هر که دعوی آردش اینجا بفن
هیچ زندانش نخواهم کرد من

پیش من افلاس او ثابت شدست
نقد و کالا نیستش چیزی بدست

آدمی در حبس دنیا زان بود
تا بود کافلاس او ثابت شود

مفلسی دیو را یزدان ما
هم منادی کرد در قرآن ما

کو دغا و مفلس است و بدسخن
هیچ با او شرکت و سودا مکن

ور کنی او را بهانه آوری
مفلس است او صرفه از وی کی بری

حاضر آوردند چون فتنه فروخت
اشتر کردی که هیزم می‌فروخت

کرد بیچاره بسی فریاد کرد
هم موکل را بدانگی شاد کرد

اشترش بردند از هنگام چاشت
تا شب و افغان او سودی نداشت

بر شتر بنشست آن قحط گران
صاحب اشتر پی اشتر دوان

سو بسو و کو بکو می‌تاختند
تا همه شهرش عیان بشناختند

پیش هر حمام و هر بازارگه کرده مردم جمله در شکلش نگه
ده منادی گر بلند آوازیان ترک و کرد و رومیان و تازیان
جملگان آوازها برداشته کاین همه تخم جفاها کاشته
بینوایی بد ادایی بیوفا نان ربایی ترگدایی بیحیا
مفلس است او ندارد هیچ چیز قرض تا ندهد کسی او را بشیز
ظاهر و باطن ندارد حبه مفلسی قلبی دغایی دبه
هان و هان با او حریفی کم کنید چونکه گاو آرد گره محکم زنید
ور بحکم آرید این پژمرده را من نخواهم کرد زندان مرده را
خوش دمست او و گلویش بس فراخ با شعار نو دثار شاخ شاخ
گر بپوشد بهر مکر آن جامه را عاریه است او تا فریبد عامه را
حرف حکمت بر زبان ناحکیم حله های عاریت دان ای سلیم
گرچه دزدی جامه پوشیده است دست تو چون گیرد آن ببریده دست
چون شبانگه از شتر آمد بزیر کرد گفتش منزلم دورست و دیر
بر نشستی اشترم را از پگاه جو رها کردم کم از اخراج کاه
گفت تا اکنون چه میکردیم پس هوش تو کو نیست اندر خانه کس
طبل افلاسم بچرخ سابعه رفت و تو نشنیده این واقعه
گوش تو پر بوده است از طمع خام پس طمع کر میکند کور ای غلام
تا کلوخ و سنگ بشنید این بیان مفلس است و مفلس است این قلتبان
تا بشب گفتند و در صاحب شتر بر نزد کو از طمع پر بود و پر
هست بر سمع و بصر مهر خدا در حجب بس صورتست و بس صدا
آنچه او خواهد رساند آن بچشم از جمال و از کمال و از کرشم
وانچه او خواهد رساند آن بگوش از سماع و از بشارت وز خروش
گرچه هستی تو کنون غافل از آن وقت حاجت حق کند آن را عیان
گفت پیغمبر که یزدان مجید از پی هر درد درمان آفرید
لیک زان درمان نبینی رنگ و بو بهر درد خویش بی فرمان او
کون پر چاره است و هیچت چاره نی تا که نگشاید خدایت روزنی
چشم را ای چاره جو در لامکان هین بنه چون چشم کشته سوی جان
این جهان از بیجهت پیدا شدست که ز بیجایی جهان را جا شدست
بازگرد از هست سوی نیستی گر تو از جان طالب معنیستی
جای دخل است این عدم از وی مرم جای خرج است این وجود بیش و کم
کارگاه صنع حق چون نیستیست جز معطل در جهان هست کیست

فی المناجات

ای خدای پاک بی انباز و یار دستگیر و جرم ما را درگذار
یاد ده ما را سخنهای رقیق که ترا رحم آورد آن ای رفیق
هم دعا از تو اجابت هم ز تو ایمنی از تو مهابت هم ز تو
گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن مصلحی تو ای تو سلطان سخن
کیمیا داری که تبدیلش کنی گرچه جوی خون بود نیلش کنی
این چنین میناگریها کار تست این چنین اکسیرها اسرار تست
آب را و خاک را بر هم زدی ز آب و گل نقش تن آدم زدی
نسبتش دادی و جفت و خال و عم با هزار اندیشه و شادی و غم
باز بعضی را رهایی داده زین غم و شادی جدائی داده
برده از خویش و پیوند و سرشت کرده در چشمش او هر خوب زشت
هر چه محسوس است او رد میکند وانچه ناپیداست مسند میکند
عشق او پیدا و معشوقش نهان یار بیرون فتنه او در جهان
هین رها کن عشقهای صورتی عشق بر صورت نه بر روی ستی
آنچه معشوقست صورت نیست آن خواه عشق این جهان خواه آن جهان
آنچه بر صورت تو عاشق گشته چون برون شد جان چرایش هشته
صورتش بر جاست این سیری ز چیست عاشقا وا بین که معشوق تو کیست
آنچه محسوس است اگر معشوقه است عاشقستی هر که او را حس هست
چون وفا آن عشق افزون میکند کی وفا صورت دگرگون میکند

پرتو خورشید بر دیوار تافت / تابش عاریتی دیوار یافت
بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم / واطلب اصلی که تابد او مقیم
ای که تو هم عاشقی بر عقل خویش / خویش بر صورت‌پرستان دیده بیش
پرتو عقلست آن بر حس تو / عاریت میدان ذهب بر مس تو
چون زراندودست خوبی در بشر / ورنه چون شد شاهد تو پیرخر
چون فرشته بود همچون دیو شد / کان ملاحت اندرو عاریه بد
اندک اندک میستاند آن جمال / اندک اندک خشک میگردد نهال
رو نعمّره ننکّسه بخوان / دل طلب کن دل منه بر استخوان
کان جمال دل جمال باقی است / دولتش از آب حیوان ساقی است
خود هم او آبست هم ساقی و مست / هر سه یک شد چون طلسم تو شکست
آن یکی را تو ندانی از قیاس / بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس
معنی تو صورتست و عاریت / بر مناسب شادی و بر قافیت
معنی آن باشد که بستاند ترا / بی‌نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبود که کور و کر کند / مرد را بر نقش عاشق‌تر کند
کور را قسمت خیال غم‌فزاست / بهرهٔ چشم این خیالات فناست
حرف قرآن را ضریران معدنند / خر نبینند و به پالان بر زنند
چون تو بینایی پی خر رو که جست / چند پالان دوزی ای پالان‌پرست
خر چو هست آید یقین پالان ترا / کم نگردد نان چو باشد جان ترا
خر چو باشد کم نیاید ای عمو / تو ببینیش رو بنه پالان او
پشت خر دکان و مال و مکسبست / جان تو سرمایهٔ صد قالبست
خر برهنه برنشین ای بوالفضول / خر برهنه نه که راکب شد رسول
النبی قد رکب معروریا / والنبی قیل سافر ماشیا
بلکه آن شه بس پیاده رفته است / بار این آن بس پیر رفته است
شد خر نفس تو بر میخیش ببند / چند بگریزد ز کار و بار چند
بار صبر و شکر او را بُرد نیست / خواه در صد سال خواهی سی و بیست
هیچ وازر وزر غیری بر نداشت / هیچکس ندرود تا چیزی نکاشت
طمع خامست آن مخور خام ای پسر / خام خوردن علت آرد در بشر
کان فلانی یافت گنجی ناگهان / من همان خواهم چه جویم دکان
کار بختست آن و آنهم نادرست / کسب باید کرد تا تن قادرست
کسب کردن گنج را مانع کی است / پا مکش از کار آن خود در پی است
تا نگردی تو گرفتار اگر / که اگر این کردمی یا آن دگر
کز اگر گفتن رسول با وفاق / منع کرد و گفت هست این از نفاق
کان منافق در اگر گفتن بمرد / وز اگر گفتن بجز حسرت نبرد
ای لبا کس مرده در بوک و مگر / از جمال عافیت ناخورده بر
ورنمی‌یابی تو نقصان آن اگر / این سخن بشنو که دریابی مگر

تمثیل بر حقیقت سخن و اطلاع بر کشف آن

یک غریبی خانه میجست از شتاب / دوستی بردش سوی خانهٔ خراب
گفت او این را اگر سقفی بدی / پهلوی من مر ترا مسکن شدی
هم عیال تو بیاسودی اگر / در میانه داشتی حجرهٔ دگر
در رسیدی میهمان روزی ترا / هم بیاسودی اگر بودیت جا
کاشکی معمور بودی این سرا / خانهٔ تو بودی این معمور را
گفت آری پهلوی یاران خوشست / لیک ای جان در اگر نتوان نشست
این همه عالم طلبکار خوشند / وز خوش تزویر اندر آتشند
طالب زر گشته جمله پیر و خام / لیک قلب از زر نداند چشم عام
پرتوی بر قلب زن خالص ببین / بی محک هرگز ندانی ز ظن یقین
گر محک داری گزین کن ورنه رو / نزد دانا خویشتن را کن گرو
این محک باید میان جان خویش / ور ندانی ره مرو تنها به پیش
بانگ غولان هست بانگ آشنا / آشنایی کو کشد سوی فنا
بانگ میدارد که هان ای کاروان / سوی من آیید نک نام و نشان
نام هر یک میبرد غول ای فلان / تا کند آن خواجه را از آفلان

چون سیه آنجا ببیند گرگ و شیر　　عمر ضایع راه دور و روز دیر

چه بود آن بانگ غول آخر بگو　　مال خواهم جاه خواهم و آبرو

از درون خویش این آوازها　　منع کن تا کشف گردد رازها

ذکر حق کن بانگ غولان را بسوز　　چشم نرگس را ازین کرگس بدوز

صبح صادق را ز کاذب وا شناس　　رنگ می را باز دان از رنگ کاس

تا بود کز دیدگان هفت رنگ　　دیده پیدا کند صبر و درنگ

رنگها بینی بجز این رنگها　　گوهران بینی بجای سنگها

گوهری چه بلکه دریایی شوی　　آفتاب چرخ پیمایی شوی

کارکن در کارگه باشد نهان　　تو برو در کارگه بینش عیان

کار چون بر کارکن پرده تنید　　خارج آن کار نتوانیش دید

کارگه چون جای باش عامل است　　آنکه بیرون است از وی غافل است

پس درآ در کارگه یعنی عدم　　تا ببینی صنع و صانع را بهم

کارگه چون جای روشن دیدگیست　　پس برون کارگه پوشیدگیست

رو به هستی داشت فرعون عنود　　لاجرم از کارگاهش کور بود

لاجرم میخواست تبدیل قدر　　تا قضا را بازگرداند ز در

خود قضا بر سبلت آن حیله‌مند　　زیر لب میکرد هر دم ریشخند

صد هزاران طفل کشت او بیگناه　　تا بگردد حکم و تقدیر اله

تا که موسی نبی ناید برون　　کرد در گردن هزاران ظلم و خون

این همه خون کرد و موسی زاده شد　　وز برای قهر او آماده شد

گر بدیدی کارگاه لایزال　　دست و پایش خشک گشتی ز احتیال

اندرون خانه‌اش موسی معاف　　وز برون میکشت طفلان را گزاف

همچو صاحب نفس کو تن پرورد　　بر دگر کس ظن حقدی میبرد

کاین عدو و آن حسود و دشمن است　　خود حسود و دشمن او آن تن است

او چو موسی و تنش فرعون او　　او به بیرون میدود که کو عدو

نفس اندر خانهٔ تن نازنین　　بر دگر کس دست میخاید بکین

ملامت کردن مردمان شخصی را که مادر را بتهمت بکشت

آن یکی از خشم مادر را بکشت　　هم بزخم خنجر و هم زخم مشت

آن یکی گفتش که از بدگوهری　　یاد ناوردی تو حق مادری

هی تو مادر را چرا کشتی بگو　　او چه کرد آخر بگو ای زشت‌خو

هیچکس کشتست مادر ای عنود　　می نگویی کو چه کرد آخر چه بود

گفت کاری کرد کان عار ویست　　کشتمش کان خاک ستار ویست

متهم شد با یکی زان کشتمش　　غرق خون در خاک گور آغشتمش

گفت آن کس را بکش ای محتشم　　گفت پس هر روز مردی را کشم

کشتم او را رستم از خونهای خلق　　نای او برم به است از نای خلق

نفس تست آن مادر بدخاصیت　　که فساد اوست در هر ناحیت

پس بکش او را که بهر آن دنی　　هر دمی قصد عزیزی میکنی

از وی این دنیای خوش بر تست تنگ　　از پی او با حق و با خلق جنگ

نفس کشتی باز رستی ز اعتذار　　کس ترا دشمن نماند در دیار

گر شکال آرد کسی بر گفت ما　　از برای انبیا و اولیا

کانبیا را نه که نفس کشته بود　　پس چرا ایشان دشمنان بود و حسود

گوش نه ای طالب کار صواب　　بشنو این اشکال شو رست را جواب

دشمن خود بوده‌اند آن منکران　　زخم بر خود میزدند ایشان چنان

دشمن آن باشد که قصد جان کند　　دشمن آن نبود که خود جان میکند

نیست خفاشک عدو آفتاب　　او عدوی خویش آمد در حجاب

تابش خورشید او را میکشد　　رنج او خورشید هرگز کی کشد

دشمن آن باشد کزو آید عذاب　　مانع آید لعل را از آفتاب

مانع خویشند جمله کافران　　از شعاع جوهر پیغمبران

کی حجاب چشم آن فرد است خلق　　چشم خود را کور و کژ کرد خلق

چون غلام هندوی کو کین کشد　　از ستیزه خواجه خود را میکشد

سرنگون می‌افتد از بام سرا　　تا زیانی کرده باشد خواجه را

گر شود بیمار دشمن با طبیب ❊ ور کند کودک عداوت با ادیب
در حقیقت رهزن جان خودند ❊ راه عقل و جان خود را خود زدند
گازری گر خشم گیرد ز آفتاب ❊ ماهیی گر خشم گیرد از آب
تو یکی بنگر کرا دارد زیان ❊ عاقبت که بود سیاه اختر از آن
گر ترا حق آفریده زشت رو ❊ تو مشو هم زشت رو هم زشت خو
ور برد کفشت مرو در سنگلاخ ❊ ور دو شاخستت مشو تو چار شاخ
تو حسودی کز فلان من کمترم ❊ می فزاید کمتری در اخترم
خود حسد نقصان و عیبی دیگرست ❊ بلکه از جمله کمیها بدترست
آن بلیس از ننگ و عار کمتری ❊ خویشتن افگند در صد ابتری
از حسد میخواست تا بالا بود ❊ خود چه بالا بلکه خون پالا بود
آن ابوجهل از محمد ننگ داشت ❊ وز حسد خود را ببالا می فراشت
بو الحکم نامش بد و بوجهل شد ❊ ای بسا اهل از حسد نا اهل شد
من ندیدم در جهان جستجو ❊ هیچ اهلیت به از خوی نکو
انبیا را واسطه زان کرد حق ❊ تا پدید آید حسدها در قلق
زانکه کس را از خدا عاری نبود ❊ حاسد حق هیچ دیاری نبود
آن کسی کش مثل خود پنداشتی ❊ زان سبب با او حسد برداشتی
چون مقرر شد بزرگی رسول ❊ پس حسد ناید کسی را از قبول
پس بهر دوری ولیی قائمست ❊ تا قیامت آزمایش دائمست
هر کرا خوی نکو باشد برست ❊ هر کسی کو شیشه دل باشد شکست
پس امام حی قائم آن ولیست ❊ خواه از نسل عمر خواه از علیست
مهدی و هادی ویست ای راه جو ❊ هم نهان و هم نشسته پیش رو
او چو نورست و خرد جبریل او ❊ آن ولی کم از و قندیل او
وانکه زین قندیل کم مشکوة ماست ❊ نور را در مرتبت ترتیبهاست
زانکه هفصد پرده دارد نور حق ❊ پرده‌های نور دان چندین طبق
از پس هر پرده قومی را مقام ❊ صف صف اند این پرده‌هاشان تا امام
اهل صف آخرین از ضعف خویش ❊ چشمشان طاقت ندارد نور پیش
وان صف پیش از ضعیفی بصر ❊ تاب نارد روشنایی بیشتر
روشنیی کو حیات اولست ❊ رنج جان و فتنهٔ این احولست
احولیها اندک اندک کم شود ❊ چون ز هفصد بگذرد او یم شود
آتشی کاصلاح آهن یا زرست ❊ کی صلاح آبی و سیب ترست
سیب و آبی خامیی دارد خفیف ❊ نی چو آهن تابشی خواهد لطیف
لیک آهن را لطیف آن شعله‌هاست ❊ کو جذوب تابش آن اژدهاست
هست آن آهن فقیر سخت کش ❊ زیر پتک و آتش است او سرخ و خوش
حاجب آتش بود بی واسطه ❊ در دل آتش رود بی رابطه
بی حجابی آب و فرزندان آب ❊ پختگی ز آتش نیابند و خطاب
واسطه دیگی بود یا تابه‌ای ❊ همچو پا را در روش پاتابه‌ای
یا مکانی در میان تا آن هوا ❊ میشود سوزان و می آرد بما
پس فقیر آنست کو بی واسطه است ❊ شعله‌ها را با وجودش رابطه است
پس فقیر آنست کو خود را دهد ❊ آب حیوانی که ماند تا ابد
پس دل عالم ویست ایرا که تن ❊ میرسد از واسطهٔ این دل بفن
دل نباشد تن چه داند گفتگو ❊ دل نجوید تن چه داند جستجو
پس نظرگاه شعاع آن آهن است ❊ پس نظرگاه خدا دل نی تن است
باز این دلهای جزوی چون تن است ❊ با دل صاحبدلی کو معدن است
بس مثال و شرح خواهد این کلام ❊ لیک ترسم تا نلغزد فهم عام
تا نگردد نیکویی ما بدی ❊ این که گفتم هم نبد جز بیخودی
پای کژ را کفش کژ بهتر بود ❊ مر گدا را دستگه بر در بود

امتحان کردن پادشاه آن دو غلام را که نو خریده بود

پادشاهی دو غلام ارزان خرید ❊ با یکی زان دو سخن گفت و شنید
یافتش زیرک دل و شیرین جواب ❊ از لب شکر چه زاید شکر آب

آدمی مخفیست در زیر زبان　　این زبان پرده است بر درگاه جان
چونکه بادی پرده را درهم کشید　　سر صحن خانه شد بر ما پدید
کاندر آن خانه گهر یا گندمست　　گنج زر یا جمله مار و کژدمست
یا در آن گنجست ماری بر کران　　زانکه نبود گنج زر بی پاسبان
بی تامل او سخن گفتی چنان　　کز پس پانصد تامل دیگران
گفتئی اندر باطنش دریاستی　　جمله دریا گوهر گویاستی
نور هر گوهر کزو تابان شدی　　حق و باطل را ازو فرقان شدی
نور فرقان فرق کردی بهر ما　　ذره ذره حق و باطل را جدا
نور گوهر نور چشم ما شدی　　هم سؤال و هم جواب از ما بدی
چشم کژ کردی دو دیدی قرص ماه　　چون سؤال است این نظر در اشتباه
راست گردان چشم را در ماهتاب　　تا یکی بینی تو مه را نک جواب
فکرتت که کژ مبین نیکو نگر　　هست هم نور و شعاع آن گهر
هر جوابی کان ز گوش آید بدل　　چشم گفت از من شنو آن را بهل
گوش دلاله است و چشم اهل وصال　　چشم صاحب حال و گوش اصحاب قال
در شنود گوش تبدیل صفات　　در عیان دیدها تبدیل ذات
ز آتش ار علمت یقین شد از سخن　　پختگی جو در یقین منزل مکن
تا نسوزی نیست آن عین الیقین　　این یقین خواهی در آتش در نشین
گوش چون نافذ بود دیده شود　　ورنه قل در گوش پیچیده شود
این سخن پایان ندارد بازگرد　　تا که شه با آن غلامانش چه کرد

براه کردن پادشاه یکی ازان دو غلام را و از دیگرے احوال آن پرسیدن و باز گفتن او آنچه در ویست

این غلامک را چو دید اهل ذکا　　آن دگر را کرد اشارت که بیا
کاف رحمت گفتمش تصغیر نیست　　جد چو گوید طفلکم تحقیر نیست
چون بیامد آن دوم در پیش شاه　　بود او گنده دهان دندان سیاه
گرچه شه ناخوش شد از گفتار او　　جستجوئے کرد هم از کار او
گفت با این شکل و این گند دهان　　دور بنشین لیک از آن سو ترمران
تا علاج این دهان تو کنیم　　تو مریض و ما طبیب پرفنیم
که تو اهل نامه و رقعه بدی　　نی جلیس و یار و هم بقعه بدی
بهر کیکے نو گلیمے سوختن　　نیست لایق از تو دیده دوختن
با همه بنشین دو سه دستان بگو　　تا ببینم صورت عقلت نکو
آن یکی را پس فرستاد او بکار　　سوی حمامی که رو خود را بخار
وین دگر را گفت خه تو زیرکے　　صد غلامی در حقیقت نی یکے
باز قائل تر بدی زان یار خود　　نزد ما آمد تو را زان یار بد
آن نئی که خواجه تاشت وا نمود　　از تو ما را سرد میکرد آن حسود
گفت او دزد و کژست و کژنشین　　حیز و نامرد و چنانست و چنین
گفت پیوسته بدست او راست گو　　راست تر من کس ندیدستم ازو
راستی و نیکخوئے و حیا　　علم و بیداری و احسان و سخا
راستگوئی در نهادش خلقتیست　　هرچه گوید من نگویم تهمتیست
کژ ندانم آن نکو اندیش را　　متهم دارم وجود خویش را
باشد او در من ببیند عیبها　　من نبینم در وجود خود شها
هر کسے گر عیب خود دیدی ز پیش　　کے بدی فارغ وی از اصلاح خویش
غافلند این خلق از خود ای پدر　　لاجرم گویند عیب همدگر
من نبینم روی خود را ای شمن　　من ببینم روی تو تو روی من
آن کسی که او ببیند روی خویش　　نور او از نور خلقان هست بیش
نور حسے نبود آن نوری که او　　روی خود محسوس بیند پیش رو
گر بمیرد نور او باقی بود　　زانکه دیدش دید خلاقے بود
گفت اکنون عیبهای او بگو　　آنچنانکه گفت او از عیب تو
تا بدانم که تو غمخوار منے　　کدخدای ملکت و کار منے
گفت ای شه من بگویم عیبهاش　　گرچه هست او مر مرا خوش خواجه تاش
عیب او مهر و وفا و مردمی　　عیب او صدق و صفا و همدمی

کمترین عیبش جوامردی و داد / آن جوامردی که جان را هم بداد
صد هزاران جان خدا کرده پدید / چه جوامردی بود کان را ندید
ور بدیدی کی بجان بخلش بدی / بهر یک جان کی چنین غمگین شدی
بر لب جو بخل کی آب آن را بود / کو ز جوی آب نابینا بود
گفت پیغمبر که هر کس از یقین / داند او پاداش خود در یوم دین
که یکی را ده عوض می‌آیدش / هر زمان جودی دگرگون زایدش
جود جمله از عوضها دیدن است / پس عوض دیدن ضد ترسیدن است
بخل نادیدن بود اعواض را / شاد دارد دید درخواص را
پس بعالم هیچ کس نبود بخیل / زانکه کس چیزی نبازد بی‌بدیل
پس سخا از چشم آید نه ز دست / دید دارد کار جز بینا نرست
عیب دیگر اینکه خودبین نیست او / هست او در هستی خود عیب‌جو
عیب‌گوی و عیب‌جوی خود بدست / با همه نیکو و با خود بد بدست
گفت شه جلدی مکن در مدح یار / مدح خود در ضمن مدح او میار
زانکه من در امتحان آرم ورا / شرمساری آیدت در ماجرا

قسم خوردن غلام بر صدق خود و طهارت ظن خود

گفت نی والله بالله العظیم / مالک الملک و برحمن رحیم
آن خدایی که فرستاد انبیا / نه بحاجت بل بفضل کبریا
آن خداوندی که از خاک ذلیل / آفرید او شهسواران جلیل
پاکشان کرد از مزاج خاکیان / بگذرانید از تک افلاکیان
برگرفت از نار و نور صاف ساخت / وانگه او بر جملهٔ انوار تاخت
آن سنا برقی که بر ارواح تافت / تا که آدم معرفت زان نور یافت
آن که آدم رست و دست شیث چید / پس خلیفه‌اش کرد آدم چون بدید
نوح از آن گوهر که برخوردار شد / در هوای بحر جان دربار شد
جان ابراهیم از آن انوار زفت / بی حذر در شعله‌های نار رفت
چونکه اسمعیل در جویش فتاد / پیش دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جان داود از شعاعش گرم شد / آهن اندر دستبافش نرم شد
چون سلیمان شد وصالش را رضیع / دیو گشتش بندهٔ فرمان مطیع
در قضا یعقوب چون بنهاد سر / چشم روشن کرد از بوی پسر
یوسف مه‌رو چو دید آن آفتاب / شد چنان بیدار در تعبیر خواب
چون عصا از دست موسی آب خورد / ملکت فرعون را یک لقمه کرد
جان جرجیس از فرش چون ارز یافت / هفت نوبت جان فشاند و بار یافت
چونکه زکریا ز عشقش دم زدی / کرد در جوف درختش جان فدی
چونکه یونس شربه‌ای زان جام یافت / در درون ماهی آرام یافت
چونکه یحیی مست گشت از شوق او / سر بطشت زر نهاد از ذوق او
چون شعیب آگاه شد زین ارتقا / چشم را درباخت از بهر لقا
شکر کرد ایوب صابر هفت سال / در بلا چون دید آثار وصال
خضر و الیاس از عشقش چون دم زدند / آب حیوان یافتند و کم زدند
مرده بالش عیسی مریم چو یافت / بر فراز گنبد چارم شتافت
چون محمد یافت آن ملک نعیم / قرص مه را کرد در دم او دو نیم
چون ابوبکر آیت توفیق شد / با چنان شه صاحب و صدیق شد
چون عمر شیدای آن معشوق شد / حق و باطل را چو دل فاروق شد
چونکه عثمان آن عیان را عین گشت / نور فائض بود و ذو النورین گشت
چون ز رویش مرتضی شد درفشان / گشت او شیر خدا در مرج جان
روشن از نورش چو سبطین کی بدند / عرش را در بین قرطین آمدند
آن یکی از زهر جان کرده فنا / وان سر افگنده به پیشش ست کی
چون جنید از جند او دید آن مدد / خود مقاماتش فزون شد از عدد
بایزید اندر مزیدش راه دید / نام قطب العارفین از حق شنید
چونکه کرخی کرخ او را شد حرس / شد خلیفهٔ عشق و ربانی نفس
پور ادهم مرکب آن سو راند شاد / گشت او سلطان سلطانان داد
وان شقیق از شق آن راه شگرف / گشت او خورشیدرای تیزطرف

فرد تفصیل از بزرگی رو بپراه / چون بلحظهٔ لطف شد ملحوظ شاه
بشر حافی را مبشر شد ادب / سر نهاد اندر بیابان طلب
چونکه ذوالنون از غمش دیوانه شد / مصر جان را همچو شکرخانه شد
چون بشر بی سر شد اندر راه او / بر سر هر سروران شد جاه او
صد هزاران پادشاهان نهان / سرفرازانند زانسوی جهان
نامشان از رشک حق پنهان بماند / هر گدایی نامشان را بر نخواند
رحمت صد توی حق در هر زمان / باد بر جان روان پاک شان
حق آن نور و حق نورانیان / کاندران بحرند همچون ماهیان
بحر جان و جان بحر ار گویمش / نیست لایق نام نوی میجویمش
حق آن آنی که این و آن ازوست / مغزها نسبت بدو باشند پوست
که صفات خواجه‌تاش و یار من / هست صد چندان که این گفتار من
آنچه میدانم ز وصف آن ندیم / باورت آید چه گویم ای کریم
شاه گفت اکنون از آن خود بگو / چند گویی آن این و آن او
تو چه داری و چه حاصل کرده‌ای / از تک دریا چه گوهر آورده‌ای
روز مرگ این حس تو باطل شود / نور جان داری که یار دل شود
در لحد کین چشم را خاک آگند / هست آنچه گور را روشن کند
آن زمان که دست و پایت بر درد / پر و بالت هست تا جان بر پرد
نور دل از نعمان بود آیا بغار / مستعار آن را بدان نی هست عار
آن زمان کین جان حیوانی نماند / جان باقی بایدت بر جا نشاند
شرط من جاء بالحسنه نی کردنست / بل حسن را سوی حضرت بردنست
جوهری داری ز انسان یا خری / این عرضها که فنا شد چون بری
این عرضهای نماز و روزه را / چونکه لا یبقی زمانین انتفا
نقل نتوان کرد مر اعراض را / لیک از جوهر برند امراض را
تا مبدل گشت جوهر زین عرض / چون ز پرهیزی که زائل شد مرض
گشت پرهیز عرض جوهر بجهد / شد دهان تلخ از پرهیز شهد
از زراعت خاکها شد سنبله / داروی مو کرد مو را سلسله
آن نکاح زن عرض بد شد فنا / جوهر فرزند حاصل شد ز ما
جفت کردن اسپ و اشتر را عرض / جوهر کره بزاییدن غرض
هست آن بستان نشاندن هم عرض / گشت جوهر میوه آن اینک غرض
هم عرض دان کیمیا بردن بکار / جوهری زان کیمیا گر شد بیار
صیقلی کردن عرض باشد شها / زین عرض جوهر همی زاید صفا
پس مگو کین عملها کرده‌ام / دخل آن اعراض را بنما مرم
این صفت کردن عرض باشد خمش / سایهٔ بز را پی قربان مکش
گفت شاها بی قنوط عقل نیست / گر تو فرمایی عرض را نقل نیست
پادشاها جز که یاس بنده نیست / هر عرض کان رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض را نقل و حشر / فعل بودی باطل و اقوال قشر
این عرضها نقل شد لون دگر / حشر هر فانی بود کون دگر
نقل هر چیزی بود هم لایقش / لایق گله بود هم سایقش
وقت محشر هر عرض را صورتیست / صورت هر یک عرض را نوبتیست
بنگر اندر خود نه تو بودی عرض / جنبش جفتی و جفتی با غرض
بنگر اندر خانه و کاشانه‌ها / در مهندس بود چون افسانه‌ها
آن فلان خانه که ما دیدیم خوش / بود موزون صفه و سقف و درش
از مهندس آن عرض و اندیشه‌ها / آلت آورد و ستون از بیشه‌ها
چیست اصل و مایهٔ هر پیشه‌ای / جز خیال و جز عرض و اندیشه‌ای
جمله اجزای جهان را بی غرض / در نگر حاصل نشد جز از عرض
اول فکر آخر آمد در عمل / بنیت عالم چنان دان در ازل
میوه‌ها در فکر دل اول بود / در عمل ظاهر بآخر میشود
چون عمل کردی شجر بنشاندی / اندر آخر حرف اول خواندی
گرچه شاخ و برگ و بیخش اولست / آنهمه از بهر میوه مرسلست
پس سری که مغز آن افلاک بود / اندر آخر خواجهٔ لولاک بود

نقل اعراض است این بحث و مقال / نقل اعراض است این شیر و شغال
جمله عالم خود عرض بودند تا / اندرین معنی بیامد هل اتی
این عرضها از چه زاید از صور / وین صور هم از چه زاید از فکر
این جهان یک فکرتست از عقل کل / عقل چون شاهست و فکرتها رسل
عالم اول جهان امتحان / عالم ثانی جزای این و آن
چاکرت شاها جنایت میکند / آن عرض زنجیر و زندان میشود
بنده‌ات چون خدمت شایسته کرد / آن عرض نی خلعتی شد در نبرد
این عرض با جوهر آن بیضه است و طیر / این ازان و آن ازین آید بسیر
گفت شاهنشه چنین گیر المراد / این عرضهای تو یک جوهر نزاد
گفت مخفی داشتست آن را خرد / تا بود غیب این جهان نیک و بد
زانک گر پیدا شدی اشکال فکر / کافر و مومن نگفتی جز که ذکر
پس عیان بودی نه غیب ای شاه دین / نقش دین و کفر بودی بر جبین
کی درین عالم بت و بتگر بدی / چونک کس را زهرهٔ تسخر بدی
پس قیامت بودی این دنیای ما / در قیامت کی کند جرم و خطا
گفت شه پوشید حق پاداش بد / لیک از عامه نه از خاصان خود
گر بدام افکنم من یک امیر / از امیران خفیه دارم نه وزیر
حق بمن بنمود پس پاداش کار / در صورهای عملها صد هزار
تو نشانی ده که من دانم تمام / ماه را بر من نمی‌پوشد غمام
گفت پس از گفت من مقصود چیست / چون تو میدانی که آنچه بود چیست
گفت شه حکمت در اظهار جهان / آنکه دانسته برون آید عیان
آنچه میدانست تا پیدا نکرد / بر جهان ننهاد رنج طلق و درد
یک زمان بیکار نتوانی نشست / تا بدی یا نیکیی از تو نجست
این تقاضاهای کار از بهر آن / شد موکل تا شود سرت عیان
پس کلابهٔ تن کجا ساکن شود / چون سر رشتهٔ ضمیرش میکشد
تاسهٔ تو شد نشان آن کشش / بر تو بیکاری بود چون جان کنش
این جهان و آن جهان زاید ابد / هر سبب مادر اثر از وی ولد
چون اثر زایید آن هم شد سبب / تا بزاید او اثرهای عجب
این سببها نسل بر نسل است لیک / دیده‌ای باید منور نیک نیک
شاه با او در سخن اینجا رسید / تا بدید از وی نشانی یا ندید
گر بدید آن شاه جویا دور نیست / لیک ما را ذکر آن دستور نیست

باز پرسیدن شاه حال از غلام دیگر

چون ز گرمابه بیامد آن غلام / سوی خویشش خواند آن شاه همام
گفت صحّاً لک نعیمٌ دائم / پس لطیفی و ظریفی و خوبرو
پس سه کاری شاه آن دگر / تا ازین دیگر شود او باخبر
پیش شاه آمدش بصد لطف و کرم / بعد ازان گفت ای چو ماه اندر ظلم
ماه روی جعد موی مشکبو / نیکخوئی نیکخوئی نیکخو
ای دریغا گر نبودی در تو آن / که همی گوید برای تو فلان
شاد گشتی هر که رویت دیده / دیدنت ملک جهان ارزیده
گفت رمزی زان بگو ای پادشاه / کز برای من بگفت آن دین تباه
گفت اول وصف دورویت کرد / کاشکارا تو دوائی خفیه درد
خبث یارش را چو از شه گوش کرد / در زمان دریای خشمش جوش کرد
کف برآورد آن غلام و سرخ گشت / تا که موج هجو او از حد گذشت
کو ز اول دم که با من یار بود / همچو سگ در قحط بس گه‌خوار بود
چون دمادم کرد هجوش چون جرس / دست بر لب زد شهنشاهش که بس
گفت دانستم ترا از وی بدان / از تو جان گنده است و ز یارت دهان
پس نشین ای گنده جان از دور تو / تا امیر او باشد و مامور تو
بهر این گفتند اکابر در جهان / راحة الانسان فی حفظ اللسان
در حدیث آمد که تسبیح از ریا / همچو سبزه گولخن دان ای کیا
پس بدان این که صورت خوب نکو / با خصال بد نیرزد یک تسو
ور بود صورت حقیر و ناپذیر / چون بود خلقش نکو در پاش میر

چند بازی عشق با نقش سبو / بگذر از نقش سبو رو آب جو
چند باشی عاشق صورت بگو / طالب معنی شو و معنی بجو
صورت ظاهر فنا گردد بدان / عالم معنی بماند جاودان
صورتش دیدی ز معنی غافلی / از صدف دری گزین گر عاقلی
این صدفهای قوالب در جهان / گرچه جمله زنده‌اند از بحر جان
لیک اندر هر صدف نبود گهر / چشم بگشا در دل هر یک نگر
کان چه دارد وین چه دارد می‌گزین / زانکه کمیابست آن در ثمین
گر بصورت بنگری کوهی بشکل / در بزرگی هست صد چندان که لعل
هم بصورت دست و پا و پشم تو / هست صد چندان که نقش چشم تو
لیک پوشیده نباشد بر تو این / کز همه اعضا دو چشم آمد گزین
از یک اندیشه که آید در درون / صد جهان گردد بیکدم سرنگون
جسم سلطان گر بصورت یک بود / صد هزاران لشکرش در تک بود
باز شکل و صورت شاه صفی / هست محکوم یکی فکر خفی
خلق بی‌پایان ز یک اندیشه بین / گشته چون سیلی روانه بر زمین
هست آن اندیشه پیش خلق خرد / لیک چون سیلی جهان را خورد و برد
خلق عالم چون رمه‌ست و حق شبان / می‌دواند جمله را روز و شبان
پس چو می‌بینی که از اندیشه‌ای / قائمست اندر جهان هر پیشه‌ای
خانه‌ها و قصرها و شهرها / کوهها و دشتها و نهرها
هم زمین و بحر و هم مهر و فلک / زنده از وی همچو از دریا سمک
پس چرا از ابلهی پیش تو کور / تن سلیمانست و اندیشه چو مور
می‌نماید پیش چشمت که بزرگ / هست اندیشه چو موش و تن چو گرگ
عالم اندر چشم تو هول و عظیم / ز ابر و برق و رعد داری لرز و بیم
در جهان فکرتی ای کم ز خر / ایمن و غافل چو سنگی بی‌خبر
زانکه نقشی وز خرد بی‌بهره‌ای / آدمی‌خو نیستی خرکره‌ای
جهل محضی وز خرد بیگانه‌ای / بو ندارسی و ز خدا دیده‌ای
سایه را تو شخص می‌بینی ز جهل / شخص از آن شد نزد تو بازی و سهل
که ز هیبت یک نمود آن کس که هیچ / از لطافت چون هوا کو کس نیست
تا ببینی در نهی پیچ کثیف / آنکه نبود و بصر زان لطیف
باز افزونست هنگام اثر / از هزاران تیشه و تیغ و تبر
باش تا روزی که آن فکر و خیال / بر گشاید بی‌حجابی پر و بال
کوهها بینی شده چون پشم نرم / نیست گشته این زمین سرد و گرم
نی سما بینی نه اختر نی وجود / جز خدای واحد حی ودود
یک فسانه راست آمد یا دروغ / تا دهد مر راستیها را فروغ

حسد بردن حشم بر آن بندهٔ خاص

پادشاهی بنده‌ای را از کرم / برگزیده بود بر جمله حشم
جامگی او وظیفهٔ چل امیر / ده یکی قدرش ندیدی صد وزیر
از کمال طالع و اقبال و بخت / او ایازی بود و شه محمود وقت
روح او با روح شه در اصل خویش / پیش از این تن بوده هم پیوند و خویش
کار آن دارد که پیش از تن بدست / بگذر از اینها که نو حادث شدست
کار عارف راست کو نی احولست / چشم او بر کشتهای اولست
آنچه گندم کاشتندش آنچه جو / چشم او آنجاست روز و شب گرو
آنچه آبستست شب جز آن نزاد / حیله‌ها و مکرها بادست باد
کی شود دلخوش بحیله‌های گش / آنکه بیند حیلهٔ حق بر سرش
او درون دام دامی می‌نهد / جان تو نی زان جهد نی زین جهد
گر بروید ور بریزد صد گیاه / عاقبت بر روید آن کشتهٔ اله
کشت نو کارند بر کشت نخست / این دوم فانیست و آن اول درست
تخم اول کامل و بگزیده است / تخم ثانی فاسد و پوسیده است
افکن این تدبیر خود را پیش دوست / گرچه تدبیرت هم از تدبیر اوست
کار آن دارد که حق افراشتست / آخر آن روید که اول کاشتست
هر چه کاری از برای او بکار / چون اسیر دوستی ای دوستدار

گر نفس دزدد ز کار او بپیچ — هر بیان نی تا خس هیچ هیچ
پیش او مکر و ز دین پیدا شود — مرد و مالک دزد و دین شد او

زحمت رزدیده بپیچد نفسش — ماند بی دزد و از و بر گردنش
صد هزاران عقل با هم برجهند — تا بغیر دام او دامی نهند

دام خود را سخت‌تر یابند و بس — کی نماید قوتی با باد خس
ور نداری باور از من در ببین — در نبی والله خیر الماکرین

ور تو گویی فایدهٔ هستی چه بود — در سؤالت فایده هست ای عنود
گر ندارد این سؤالت فایده — چه شنوم این را عبث بی فایده

در سؤالت فایده دارد یقین — پس جهان بی‌فایده نبود ببین
گر سؤالت را بسی فایده‌هاست — پس جهان بی‌فایده آخر چراست

در جهان از یک جهت بی‌فایده است — از جهتهای دگر پر فایده است
فایدهٔ تو گر مرا فایده نیست — مر ترا چون فایده است آخر بایست

فایدهٔ تو گر مرا نبود مفید — چون ترا شد فایده گیری مرید
ور شنیدن زان فایده هر این حس — مر ترا چون فایده است از این مبر

حسن یوسف عالمی را فایده — گرچه بر اخوان عبث بد زایده
لحن داودی چنان محبوب بود — لیک بر محروم بانگ چوب بود

آب نیل از آب حیوان بد فزون — لیک بر قبطی منکر بود خون
هست بر مؤمن شهیدی زندگی — بر منافق مردنست و ژندگی

چیست در عالم بگو یک نعمتی — که نه محروم‌اند از وی امتی
گاو و خر را فایده چه در شکر — هست هر جان را یکی قوتی دگر

لیک گر آن قوت بر وی عاریست — پس نصیحت کردن او را راعیست
چون کسی کو از مرض گل داشت دوست — گرچه پندارد که آن خود قوت اوست

قوت اصلی را فرامش کرده است — روی در قوت مرض آورده است
نوش را بگذاشته سم خورده است — قوت علت را چو چربش کرده است

قوت اصلی بشر نور خداست — قوت حیوانی مر او را ناسزاست
لیک از علت درین افتاد دل — که خورد او روز و شب زین آب و گل

روی زرد و پا سست و دل سبک — کو غذای والسما ذات الحبک
آن غذای خاصگان دولتست — خوردن آن بی گلو و آلتست

شد غذای آفتاب از نور عرش — مر حسود و دیو را از دود فرش
در شهیدان یرزقون فرمود حق — آن غذا را نی دهان بد نی طبق

دل ز هر یاری غذایی می‌خورد — دل ز هر علمی صفایی می‌برد
صورت هر آدمی چون کاسه‌ایست — چشم از معنی او حساسه‌ایست

از لقای هر کسی چیزی خوری — وز قران هر قرین چیزی بری
چون ستاره با ستاره شد قرین — لایق هر دو اثر زاید یقین

از قران مرد و زن زاید بشر — وز قران سنگ و آهن هم شرر
وز قران خاک با بارانها — میوه‌ها و سبزه و ریحانها

وز قران سبزه‌ها با آدمی — دلخوشی و بی‌غمی و خرمی
وز قران خرمی با جان ما — می‌بزاید خوبی و احسان ما

قابل خوردن شود اجسام ما — چون بر آید از تفرج کام ما
سرخ رویی از قران خون بود — خون ز خورشید خوش گلگون بود

بهترین رنگها سرخی بود — وان ز خورشیدست و از وی می‌رسد
هر زمینی کو قرین شد با زحل — شوره گشت و کشت را نبود محل

قوت اندر فعل آید ز اتفاق — چون قران دیو با اهل نفاق
این معانی راست از چرخ نهم — بی همه طاق و طرم طاق و طرم

خلق را طاق و طرم عاریتست — امر را طاق و طرم ماهیتست
از پی طاق و طرم خواری کشند — بر امید عز در خواری خوشند

بر امید عز ده روزهٔ خدوک — گردن خود کرده‌اند از غم چو دوک
چون نمی‌آیند اینجا که منم — کاندرین عز آفتاب روشنم

مشرق خورشید برج قیرگون — آفتاب ما ز مشرقها برون
مشرق او نسبت ذرات او — نی بر آمد نی فرو شد ذات او

تا که ولیس ماند ذرات و دیم ور دو عالم آفتابی بی فطیم
باز گرد شمس می گردم عجب هم ز فر شمس باشد این سبب
شمس باشد بر سببها مطلع هم از او حبل سببها منقطع
صد هزاران بار ببریدم امید از که از شمس این زمن باور کنید
تو مرا باور مکن کز آفتاب صبر دارم من و یا ماهی ز آب
ور شوم نومید نومیدی من عین صنع آفتابست ای حسن
عین صنع از نفس صانع چون کن عین هست از غیر هستی چون چرد
جمله شیها ازین روضه چرند گر براق و تازیان یا خود خرند
لیک آنکه کور کورانه چرد می نه بیند روضه از است رد
وانکه گردشها ازین دریا ندید هر دم آرد رو بمحراب جدید
او ز بحر عذب آب شور خورد تا که آب شور او را کور کرد
بحر میگوید بدست راست خور زآب من ای کور تا یابی بصر
هست دست راست اینجا ظن راست کو بداند نیک و بد را کز کجاست
نیزه گردانیست ای نیزه که تو راست میگردی گهی گاهی دوتو
ما ز عشق شمس دین بی ناخنیم ورنه ما آن کور را بینا کنیم
هان ضیاء الحق حسام الدین تو زود دارو ش کن کوری چشم حسود
توتیای کبریای تیز فعل دارو ظلمت کش استیز فعل
آنکه گر برچشم اعمی بر زند ظلمت صد ساله را زو برکند
جمله کوران را دوا کن ای قمر ای نهال میوه دار افشان ثمر
جمله کوران را دوا کن جز حسود کز حسودی بر تو می آرد جحود
مر حسودت را اگر چه آن منم جان مده تا همچنین جان می کنم
آنکه او باشد حسود آفتاب کو رمیگرد و ز بود آفتاب
اینت درد بی دوا کوراست آه اینت افتاده ابد در قعر چاه
نفی خورشید ازل بایست او کی برآید این مراد او بگو
باز آن باشد که آید نزد شاه باز کور است آنکه او گم کرد راه

گرفتار شدن باز میان جغدان بویرانه

باز در ویران بر جغدان فتاد راه را گم کرد و در ویران فتاد
او همه نورست از نور رضا لیک کورش کرد سرهنگ قضا
خاک در چشمش زد و از راه برد در میان جغد و ویرانش سپرد
بر سر جغدانش بر سر می زنند پر و بال نازنینش می کنند
ولوله افتاد در جغدان که ها باز آمد تا بگیرد جای ما
چون سگان کوی پر خشم و مهیب اندر افتادند در دلق غریب
باز گوید من چه در خورد جغد صد چنین ویران رها کردم بجغد
من نخواهم بود اینجا می روم سوی شاهنشاه راجع میشوم
خویشتن مکشید ای جغدان که من نی مقیمم می روم سوی وطن
این خراب آباد در چشم شماست ورنه ما را ساعد شه باز جاست
جغد گفتا باز حیلت میکند تا ز خان و مان شما را بر کند
خانهای ما بگیرد او بمکر بر کند ما را بسالوسی ز وکر
می نماید سیری این حیلت پرست والله از جمله حریصان بدترست
او خورد از حرص طین را همچو دبس دنبه مسپار ای یاران بخرس
لاف از شه میزند و از دست شاه تا برد او ما سلیمان را ز راه
خود چه جنس شاه باشد مرغکی مشنوش گر عقل داری اندکی
جنس شاه است او و یا جنس وزیر هیچ باشد لایق لوزینه سیر
آنچه میگوید ز مکر و فعل و فن هست سلطان با حشم جویای من
اینت مالیخولیای ناپذیر اینت لاف خام و دام گول گیر
هر که این باور کند از ابلهیست مرغک لاغر چه در خورد شهیست
کمترین جغد ار زند بر مغز او مر ورا یاری گری از شاه کو
گفت باز ار یک پر من بشکند بیخ جغدستان شهنشه بر کند
جغد چه بود خود اگر بازی مرا دل برنجاند کند با من جفا
شه کند توده بهر شیب و فراز صد هزاران خرمن از سرهای باز

له فی سایه ۱۲ سه حبل ریسمان ۱۲ سه عذب آب گوارا ۱۲ سه جحود بمعنی انکار ۱۲ ه وکر آشیان ۱۲ له دبس دوشاب ۱۲

پاسبان من عنایات وی است / هر کجا که من روم شه در پی است
در دل سلطان خیال من مقیم / بی خیال من دل سلطان سقیم
چون بپراند مرا شه در روش / می پرم بر اوج دل چون پرتوش
همچو ماه و آفتابی می پرم / پرده های آسمانها می درم
روشنی عقلها از فکرتم / انفطار آسمان از فطرتم
بازم و حیران شود در من هما / جغد که بود تا بداند سر ما
شه برای من ز زندان یاد کرد / صد هزاران بسته را آزاد کرد
یک دمم با جغدها دمساز کرد / از دم من جغدها را باز کرد
ای خنک جغدی که در پرواز من / فهم کرد از نیکبختی راز من
در من آویزید تا نازان شوید / گرچه جغدانید شهبازان شوید
آنکه باشد با چنان شاهی حبیب / هر کجا افتد چرا باشد غریب
هر که باشد شاه دردش را دوا / گر بنالد نی بود او بینوا
مالک الملکم نیم من طبل خوار / طبل بازم میزند شه از کنار
طبل باز من ندای ارجعی / حق گواه من برغم مدعی
من نیم جنس شهنشه دور از و / لیک دارم در تجلی نور از و
نیست جنسیت ز روی شکل و ذات / آب جنس خاک آمد در نبات
باد جنس آتش آمد در قوام / طبع را جنس آمدست آخر مدام
جنس ما چون نیست جنس شاه ما / مای ما شد بهر مای او فنا
چون فنا شد مای ما او ماند فرد / پیش پای اسپ او گردم چو گرد
خاک شد جان و نشانیهای او / هست بر خاکش نشان پای او
خاک پایش شو برای این نشان / تا شوی تاج سر گردنکشان
تا که نفریبد ترا شکل منت / نقل و می نوشید بیش از نقل من
ای بسا کس را که صورت راه زد / قصد صورت کرد و بر الله زد
آخر این جان با بدن پیوسته است / هیچ این جان با بدن مانسته است
تاب نور چشم با پیه است جفت / نور دل در قطرهٔ خونی نهفت
شادی اندر گرده و غم در جگر / عقل چون شمعی درون مغز سر
رایحه در انف و منطق در لسان / لهو در نفس و شجاعت در جنان
این تعلقها نه بی کیفیت است و چون / عقلها در دانش چونی زبون
جان کل با جان جزو آسیب کرد / عقل از و دری ستد در جیب کرد
همچو مریم جان از آن آسیب جیب / حامله شد از مسیح دلفریب
آن مسیحی نی که بر خشک و تر است / آن مسیحی کز مساحت برتر است
پس ز جان جان چو حامل گشت جان / از چنین جانی شود حامل جهان
پس جهان آید جهان دیگری / این حشر را وا نماید محشری
تا قیامت گر بگویم بشمرم / من ز شرح این قیامت قاصرم
این سخنها خود بمعنی یا رب است / حرفها دام دم شیرین لبی است
چون کند تقصیر پس چون تن زند / چونکه لبیکش بیا رب میرسد
هست لبیکی که نتوانی شنید / لیک سر تا پای بتوانی چشید
یک مثال آوردمت تا پی بری / ور چنین لبیک پنهان برخوری

کلوخ انداختن آن تشنه از سر دیوار در جوی آب

بر لب جو بود دیواری بلند / بر سر دیوار تشنهٔ دردمند
تشنهٔ مستسقی زار و نزار / عاشقی مستی غریبی بیقرار
مانعش از آب آن دیوار بود / از پی آب او چو ماهی زار بود
شد حجاب آب آن دیوار او / بر فلک میشد فغان زار او
ناگهان انداخت او خشتی در آب / بانگ آب آمد بگوشش چون خطاب
چون خطاب یار شیرین لذیذ / مست کرد آن بانگ آبش چون نبیذ
از صفای بانگ آب آن ممتحن / گشت خشت انداز زانجا خشت کن
آب میزد بانگ یعنی هی ترا / فائده چه زین زدن خشتی مرا
تشنه گفتا آب را دو فائده است / من از این صنعت ندارم هیچ دست
فائده اول سماع بانگ آب / کو بود مر تشنگان را چون رباب
بانگ او چون بانگ اسرافیل شد / مرده را زین زندگی تحویل شد

یا چو بانگ رعد ایام بهار / باغ می یابد ازو چندین نگار
یا چو بر درویش هنگام زکات / یا چو بر محبوس پیغام نجات
چون دم رحمن بود کان از یمن / میرسد سوی محمد بی دهن
یا چو بوی احمد مرسل بود / کان بعاصی در شفاعت میرسد
یا چو بوی یوسف خوب لطیف / میزند بر جان یعقوب نحیف
یا نسیم روضهٔ دارالسلام / سوی عاصی میرسد بی اهتمام
یا سوی مسها رسد از کیمیا / میرسد پیغام کای ابله بیا
یا ز لیلی بشنود مجنون کلام / یا فرستد دلبری آسمی را پیام
فایده دیگر که هر خشتی کزین / برکنم آیم سوی ماء معین
کز کمی خشت دیوار بلند / پستتر گردد بهر دفعه که کند
پستی دیوار قربی میشود / فصل او درمان وصلی می بود
سجده آمد کندن خشت لزب / موجب قربی که واسجد واقترب
تا که این دیوار عالی گردن است / مانع این سر فرود آوردن است
سجده نتوان کرد بر آب حیات / تا نیابم زین تن خاکی نجات
بر سر دیوار هر کو تشنه‌تر / زودتر برمیکند خشت و مدر
هر که عاشق‌تر بود بر بانگ آب / او کلوخ زفت‌تر کند از حجاب
او ز بانگ آب پر می تا عنق / نشنود بیگانه جز بانگ بلق
ای خنک آن را که او ایام پیش / مغتنم دارد گزارد وام خویش
اندر آن ایام کش قدرت بود / صحت و زور دل و قوت بود
وان جوانی همچو باغ سبز و تر / میرساند بی دریغی بار و بر
چشمه‌های قوت و شهوت روان / سبز میگردد زمین تن بدان
خانه معمور و سقفش بس بلند / معتدل ارکان بی تخلیط و بند
نور چشم و قوت ابدان بجا / قصر محکم خانه روشن پر صفا
هین غنیمت دان جوانی ای پسر / سر فرود آور بکن خشت و مدر
پیش از آن کایام پیری در رسد / گردنت بندد بحبل من مسد
خاک شوره گردد و ریزان و سست / هرگز از شوره نبات خوش نرست
آب زور و آب شهوت منقطع / او ز خویش و دیگران نامنتفع
ابروان چون پاردم زیر آمده / چشم را نم آمده تاری شده
از تشنج رو چو پشت سوسمار / رفته نطق و طعم و دندانها ز کار
پشت دوتا گشته دل سست و طپان / تن ضعیف و دست و پا چون ریسمان
برسر ره مانده کم کوب سست / غم قوی و دل تنگ و تن نادرست
خانه ویران کار بی سامان شده / دل ز رنجان همچو انبان شده
عمر ضایع سعی باطل راه دور / نفس کاهل دل سیه جان ناصبور
موی بر سر همچو برف از بیم گر / جمله اعضا لرزلرزان همچو برگ
روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز / کارگه ویران عمل رفته ز ساز
بیخهای خوی بد محکم شده / قوت برکندن آن کم شده

حکایت

همچو آن شخص درشت خوش سخن / در میان ره نشاند او خاربن
رهگذریانش ملامتگر شدند / پس بگفتندش بکن اورا نکند
هر دمی آن خاربن افزون شدی / پای خلق از زخم او پر خون شدی
جامه‌ها خلق بدریدی ز خار / پای درویشان بخستی زار زار
چونکه حاکم را خبر شد زین حدیث / یافت آگاهی ز فعل آن خبیث
چون بجد حاکم بدو گفت این بکن / گفت آری برکنم روزیش من
مدتی فردا و فردا وعده داد / شد درخت خار او محکم نهاد
گفت روزی حاکمش ای وعده کژ / پیش آ در کار ما واپس مغژ
گفت الایام یا عم بیننا / گفت عجل لا تماطل دیننا
تو که میگویی که فردا این بدان / که بهر روزی که می آید زمان
آن درخت بد جوانتر میشود / وین کننده پیر و مضطر میشود
خاربن در قوت و برخاستن / خارکن در سستی و در کاستن
خاربن هر روز و هر دم سبز و تر / خارکن هر روز زار و خشک‌تر

او جوان‌تر می‌شود تو پیرتر / زود باش و روزگار خود مبر

خاربن دان هر یکی خوی بدت / بارها در پای خار آخر زدت

بارها از فعل بد نادم شدی / بر سر راه ندامت آمدی

گر ز خسته گشتن دیگر کسان / کز خلق زشت تو هست آن نشان

غافلی باری ز زخم خود و نه / تو عذاب خویش و هم بیگانه

یا تبر بردار و مردانه بزن / تو علی‌وار این در خیبر بکن

ورنه چون صدیق و فاروق مهین / هین طریق دیگران بر گزین

یا به گلبن وصل کن این خار را / وصل کن با نار نور یار را

تا که نور او کشد نار ترا / وصل او گلبن کند خار ترا

تو مثال دوزخی او مؤمن است / کشتن آتش به مؤمن ممکن است

مصطفی فرمود از گفت جحیم / کو به مؤمن لابه‌گر گردد ز بیم

گویدش بگذر ز من ای شاه زود / هین که نورت سوز نارم را ربود

پس هلاک نار نور مؤمن است / زانکه بی ضد دفع ضد لا یمکن است

نار ضد نور باشد روز عدل / کان ز قهر انگیخته شد این ز فضل

گر همی‌خواهی تو دفع شر نار / آب رحمت بر دل آتش گمار

چشمهٔ آن آب رحمت مؤمن است / آب حیوان روح پاک محسن است

بس گریزانست نفس تو ازو / زانکه تو از آتشی او زآب جو

زآب آتش زان گریزان می‌شود / کآتشش از آب ویران می‌شود

حس تو و فکر تو از آتش است / حس شیخ و فکر او نور خوش است

آب نور او چو بر آتش چکد / چک‌چک از آتش برآید بر جهد

چون کند چک‌چک تو گویش مرگ و درد / تا شود این دوزخ نفس تو سرد

تا نسوزد او گلستان ترا / تا نکشد عدل و احسان ترا

یک شرار از وی هزاران گلستان / از یکی نی نام ماند نی نشان

بعد از آن چیزی که کاری بر دهد / لاله و نسرین و سیسنبر دهد

باز پهنا می‌رویم از راه راست / بازگرد ای خواجه راه ما کجاست

اندر آن تقریر بودیم ای حسود / که خرت لنگست و منزل دور زود

بار تو باشد گران در راه چاه / کج مرو درست اندر شاهراه

سال شصت آمد که در شست کشد / راه دریا گیر تا یابی رشد

آنکه عاقل بود در دریا رسید / شد خلاص از دام وز آتش رهید

چونکه بیگه گشت وآن صحت گذشت / مرده کرده رو سوی دریا ز دشت

ورنه در تابه شوی بریان بسی / آنچنین بس گر کند بنمود دست

حال آنست ماهی و آن جوبیار / گفته شد اینجا برای اعتبار

فانتبه ثم اعتبر ثم انتصب / واعتصم بالله ثم اجهد لتصب

سال بیگه گشت وقت کشت نه / جز سیه‌رویی و فعل زشت نه

کرم در بیخ درخت تن فتاد / بایدش برکند و در آتش نهاد

هین و هین ای راه‌رو بیگاه شد / آفتاب عمر سوی چاه شد

این دو روزک را که زورت هست زود / پیرفشانی کن از راه جود

این قدر تخمی که ماندستت بکار / تا در آخر بینی او را برگ و بار

تا نمردست این چراغ با گهر / هین فتیله‌ش ساز و روغن زودتر

هین مگو فردا که فرداها گذشت / تا بکلی نگذرد ایام کشت

در معنی فی التأخیر آفات

پند من بشنو که تن بند قویست / کهنه بیرون کن گرت میل نویست

لب ببند و کف پر زر بر گشا / بخل تن بگذار و پیش آور سخا

ترک لذتها و شهوتها سخاست / هر که در شهوت فرو شد برنخاست

این سخا شاخیست از سرو بهشت / وای او کز کف چنین شاخی بهشت

عروة الوثقی است این ترک هوا / برکشد این شاخ جان را بر سما

تا برد شاخ سخا ای خوب کیش / مر ترا بالاکشان تا اصل خویش

یوسف حسنی تو این عالم چو چاه / وین رسن صبر است بر امر اله

یوسفا آمد رسن در زن دو دست / از رسن غافل مشو بیگه شدست

حمد لله کاین رسن آویختند / فضل و رحمت را بهم آمیختند

زین برون حس است و بیرون زو بجه — تا ببینی بارگاه پادشاه
تا ببینی عالم جان جدید — عالمی بس آشکارا ناپدید
این جهان نیست چون هستان شده — وان جهان هست بس پنهان شده
خاک بر بادست و بازی می‌کند — کژنمائی پرده سازی می‌کند
خاک همچون آلتی در دست باد — باد را دان عالی و عالی نژاد
چشم خاکی را بخاک افتد نظر — باد بین چشمی بود نوع دگر
اینکه بر کارست بیکارست و پوست — وانکه پنهانست مغز و اصل اوست
اسپ داند اسپ را کو هست یار — هم سواری داند احوال سوار
چشم حس اسپ است و نور حق سوار — بی سواره اسپ خود ناید بکار
پس ادب کن اسپ را از خوی بد — ورنه پیش شاه باشد اسپ رد
چشم اسپ از چشم شه رهبر بود — چشم او بی چشم شه مضطر بود
چشم اسپان جز گیاه و جز چرا — هر کجا خوانی بگوید نی چرا
نور حق بر نور حس راکب شود — آنگهی جان سوی حق راغب شود
اسپ بی راکب چه داند رسم راه — شاه باید تا بداند شاهراه
سوی حسی رو که نورش راکب است — حس را آن نور نیکو صاحب است
نور حس را نور حق تزیین بود — معنی نور علی نور این بود
نور حسی میکشد سوی ثری — نور حقش میبرد سوی علا
زانکه محسوسات دون‌تر عالمیست — نور حق دریا و حس چون شبنمیست
لیک پیدا نیست آن راکب برو — جز باثار و بگفتار نکو
نور حسی کو غلیظ است و گران — هست پنهان در سواد دیدگان
چونکه نور حس نمی‌بینی ز چشم — چون ببینی نور آن دینی ز چشم
نور حس با این غلیظی مختفیست — چون نهانی بود ضیائی کان صفیست
این جهان چون خس بدست باد غیب — عاجزی پیشه گرفت از داد غیب
گه بپستی میبرد گاهیش پست — گه نگونش میکند گاهیش راست
دست پنهان و قلم بین خط گزار — اسپ در جولان و ناپیدا سوار
گه بلندش میکند گاهیش پست — گه درستش میکند گاهی شکست
گه یمینش میبرد گاهی یسار — گه گلستانش کند گاهیش خار
تیر پران بین و ناپیدا کمان — جانها پیدا و پنهان جان جان
تیر را مشکن که این تیر شهیست — نیست پرتابی ز شست آگهیست
ما رمیت اذ رمیت گفت حق — کار حق بر کارها دارد سبق
خشم خود بشکن تو مشکن تیر را — چشم خشمت خون شمارد شیر را
بوسه ده بر تیر و پیش شاه بر — تیر خون آلود از خون تو تر
آنچه پیدا عاجز و بسته و زبون — وانچه ناپیدا چنان تند و حرون
ما شکاریم این چنین دامی کراست — گوی چوگانیم چوگانی کجاست
میدرد میدوزد این خیاط کو — میدمد میسوزد این نفاط کو
ساعتی کافر کند صدیق را — ساعتی زاهد کند زندیق را
زانکه مخلص در خطر باشد ز دام — تا ز خود خالص نگردد او تمام
زانکه در راه است و رهزن بی‌حد است — آن رهد کو در امان ایزد است
آینه خالص نگشت او مخلص است — مرغ را نگرفته است او مقنص است
چونکه مخلص گشت مخلص باز رست — در مقام امن رفت و برد دست
هیچ آئینه دگر آهن نشد — هیچ نانی گندم خرمن نشد
هیچ انگوری دگر غوره نشد — هیچ میوه پخته با کوره نشد
پخته گرد و از تغیر دور شو — رو چو برهان محقق نور شو
چون ز خود رستی همه برهان شدی — چونکه بنده نیست شد سلطان شدی
ور عیان خواهی صلاح الدین نمود — دیده‌ها را کرد بینا و گشود
فقر را از چشم و از سیمای او — دید هر چشمی که دارد نور هو
شیخ فعال است بی آلت چو حق — با مریدان داده بی گفتی سبق
دل بدست او چو موم نرم رام — مهر او گه ننگ سازد گاه نام
مهر مومش حاکی انگشتری است — باز آن نقش نگین حاکی کیست
حاکی اندیشهٔ آن زرگر است — سلسله هر حلقه اندر دیگر است

پس صدا در کوه دلها بانگ کیست ... گه پر است از بانگ این که گه تهی است
هر کجا هست آن حکیم اوستاد ... بانگ او زین کوه دل خالی مباد
هست که کاوا مثنا می‌کند ... هست که کاوا ز صدتا می‌کند
می‌زاید کوه ازان آواز و قال ... صد هزاران چشمهٔ آب زلال
چون ز که آن لطف بیرون می‌شود ... آبها در چشمه‌ها خون می‌شود
زان شهنشاه همایون نعل بود ... که سراسر طور سینا لعل بود
جان پذیرفت و خرد اجزای کوه ... ما کم از سنگیم آخر ای گروه
نه ز جان یک چشمه جوشان می‌شود ... نی بدن از سبزپوشان می‌شود
نی صدای بانگ مشتاقی در او ... نی صفای جرعهٔ ساقی در او
کو حمیت تا ز تیشه وز کلند ... این چنین که را بکلی برکنند
بو که بر اجزای او تابد مهی ... بو که در وی تاب مه یابد رهی
چون قیامت کوهها را برکند ... این قیامت این کرم کی می‌کند
این قیامت زان قیامت کی کم است ... آن قیامت زخم و این چون مرهم است
هر که دید این مرهم از زخم ایمن است ... هر بدی کین حسن دید او محسن است
ای خنک زشتی که خوبش شد حریف ... وای گل‌رویی که جفتش شد خریف
نان مرده چون حریف جان شود ... زنده گردد نان و عین آن شود
هیزم تیره حریف نار شد ... تیرگی رفت و همه انوار شد
در نمکلان چون خر مرده فتاد ... آن خری و مردگی یکسو نهاد
صبغة الله هست رنگ خم هو ... پیسها یک رنگ گردد اندر او
چون در آن خم افتد و گوییش قم ... از طرب گوید منم خم لا تلم
آن منم خم خود انا الحق گفتن است ... رنگ آتش دارد الا آهن است
رنگ آهن محو رنگ آتش است ... ز آتشی می‌لافد و خامش وش است
چون به سرخی گشت همچون زر کان ... پس انا النار است لافش بی زبان
شد ز رنگ و طبع آتش محتشم ... گوید او من آتشم من آتشم
آتشم من گر ترا شک است و ظن ... آزمون کن دست را بر من بزن
آتشم من بر تو گر شد مشتبه ... روی خود بر روی من یکدم بنه
آدمی چون نور گیرد از خدا ... هست مسجود ملایک ز اجتبا
نیز مسجود کسی کو چون ملک ... رسته باشد جانش از طغیان و شک
آتش چه آهن چه لب ببند ... ریش تشبیه مشبه را مخند
پای در دریا منه کم گو ازان ... بر لب دریا خمش کن لب گزان
گرچه صد چون من ندارد تاب بحر ... لیک می‌نشکیبم از غرقاب بحر
جان و عقل من فدای بحر باد ... خونبهای عقل و جان این بحر داد
تا که پایم می‌رود رانم در او ... چون نماند پا چو بطانم در او
بی‌ادب حاضر ز غایب خوش‌تر است ... حلقه گرچه کژ بود نه بر در است
ای تن آلوده بگرد حوض گرد ... پاک کی گردد برون حوض مرد
پاک کو از حوض مهجور اوفتاد ... او ز پاکی خویش هم دور اوفتاد
پاکی این حوض بی‌پایان بود ... پاکی اجسام کم میزان بود
زانکه دل حوضی است لیکن در کمین ... سوی دریا راه پنهان دارد این
پاکی محدود تو خواهد مدد ... ورنه اندر خرج کم گردد عدد

تمثیل در بیان خواندن آب آلودگان را با پاکی

آب گفت آلوده را در من شتاب ... گفت آلوده که دارم شرم از آب
گفت آب این شرم بی من کی رود ... بی من این آلوده زایل کی شود
ز آب هر آلوده کو پنهان شود ... الحیاء یمنع الایمان بود
دل ز پایهٔ حوض تن گلناک شد ... تن ز آب حوض دلها پاک شد
گرد پایهٔ حوض دل گرد ای پسر ... هان ز پایهٔ حوض تن می‌کن حذر
بحر تن بر بحر دل بر هم زنان ... در میانشان برزخ لا یبغیان
گر تو باشی راست ور باشی تو کژ ... پیشتر می‌غیژ بدو واپس مغیژ
پیش شاهان گر خطر باشد به جان ... لیک نشکیبند عالی همتان
شاه چون شیرین‌تر از شکر بود ... جان به شیرینی رود خوشتر بود
ای ملامت‌گر سلامت مر ترا ... ای سلامت جو تو

جان بی کیفست و با آتش خوش است / کوره را این بس که خانهٔ آتش است
همچو کوره عشق را سوزیدنی است / هر که او زین کوره باشد کوره نیست
برگ بی‌برگی ترا چون برگ شد / جان باقی یافتی و مرگ شد
چون ترا غم شادی افزودن بود / روضهٔ صحبت گل و سوسن گرست
آنچه خوف دیگران آن امن تست / بط قوی در بحر و مرغ خانه سست
باز دیوانه شدم من ای طبیب / باز سودایی شدم من ای حبیب
حلقه‌های سلسلهٔ تو ذوفنون / هر یکی حلقه دهد دیگر جنون
داد هر حلقه فنونی دیگرست / پس مرا هر دم جنونی دیگرست
پس فنون باشد جنون این شد مثل / خاصه در زنجیر این میر اجل
آنچنان دیوانگی بگسست بند / که همه دیوانگان پندم دهند

آمدن دوستان به بیمارستان جهت پرسش ذوالنون

این چنین ذوالنون مصری را فتاد / کاندرو شور و جنونی نو بزاد
شور چندان شد که تا فوق فلک / میرسید از وی جگرها را نمک
هین منه تو شور خود ای شوره خاک / پهلوی شور خداوندان پاک
خلق را تاب جنون او نبود / آتش او ریشهاشان می‌ربود
چونک در ریش عوام آتش فتاد / بند کردندش بزندان و نهاد
نیست امکان واکشیدن این لگام / گرچه زین ره تنگ می‌آیند عام
دیده این شاهان ز عامه خوف جان / کاین گره کورند و شاهان بی‌نشان
حکم چون بر دست رندان او فتاد / لاجرم ذوالنون بزندان او فتاد
یک سواره میرود شاه عظیم / در کف طفلان چنین در یتیم
در چه دریا نهان در قطره‌ای / آفتابی مخفی اندر ذره‌ای
آفتابی خویش را ذره نمود / واندک اندک روی خود را بر گشود
جمله ذرات در وی محو شد / عالم از وی مست گشت و صحو شد
چون قلم در دست غداری بود / لاجرم منصور بر داری بود
چون سفیهان راست این کار و کیا / لازم آمد یقتلون الانبیا
انبیا را گفته قومی راه گم / از سفه انا تطیرنا بکم
جهل ترسا بین امان انگیخته / زان خداوندی که گشت آویخته
چون بقول اوست مصلوب جهود / پس مر او را امن کی تاند نمود
چون دل آن شاه زیشان خون بود / عصمت و انت فیهم چون بود
زر خالص را و زرگر را خطر / باشد از قلاب خائن بیشتر
یوسفان از رشک زشتان مخفی‌اند / کز عدو خوبان در آتش میزیند
یوسفان از مکر اخوان در چه‌اند / کز حسد یوسف بگرگان میدهند
از حسد بر یوسف مصری چه رفت / این حسد اندر کمین گرگی است زفت
لاجرم زین گرگ یعقوب حلیم / داشت بر یوسف همیشه خوف و بیم
گرگ ظاهر گرد یوسف خود نگشت / این حسد در فعل از گرگان گذشت
زخم کرد این گرگ وز عذر لبق / آمده که انا ذهبنا نستبق
صد هزاران گرگ را این مکر نیست / عاقبت رسوا شود این گرگ بیست
زانکه حشر حاسدان روز گزند / بی‌گمان بر صورت گرگان کنند
حشر پر حرص خس مردارخوار / صورت خوکی بود روز شمار
زانیان را گنده اندام نهان / خمرخواران را بود گنده دهان
گند مخفی کان بدلها میرسید / گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشه‌ای آمد وجود آدمی / بر حذر شو زین وجود ار زان دمی
ظاهر و باطن اگر باشد یکی / نیست کس را در نجات او شکی
در وجود ما هزاران گرگ و خوک / صالح و ناصالح و خوب و خشوک
حکم آن خو راست کو غالب‌ترست / چونک زر بیش از مس آمد آن زرست
سیرتی کان در وجودت غالب است / هم بر آن تصویر حشرت واجب است
ساعتی گرگی در آید در بشر / ساعتی یوسف رخی همچون قمر
میرود در سینه‌ها از سینه‌ها / از ره پنهان صلاح و کینه‌ها
بلکه خود از آدمی در گاو و خر / میرود دانایی و علم و هنر
اسپ سکسکه میشود رهوار و رام / خرس بازی میکند بز هم سلام

رفت اندر سگ ز آدمیان هوس / تا شبان شد یا شکاری یا حرس
در سگ اصحاب خویی زان وفود / رفته تا جویای حق گشته بود

هر زمان در سینه نوعی سر کند / گاه دیو و گه ملک گه دام و دد
زان عجب بیشه که هر شیر آگه است / تا بدام سینه‌ها پنهان رهست

دزدیی کن از درون مرجان جان / ای کم از سگ از درون عارفان
چونکه دزدی باری آن در لطیف / چونکه حامل می‌شوی باری شریف

چونکه ذوالنون در زندان فتاد / بند بر پا دست بر سر اعتقاد
دوستان از بهر او بنهاده رو / بهر پرسش سوی زندان کرد رو

دوستان در قصهٔ ذوالنون شدند / سوی زندان و در آن رای زدند

فهم کردن مریدان که ذوالنون دیوانه نیست بقصد شده است

کاین مگر قاصد کند یا حکمتیست / او درین دین قبله و آیتیست
دور دور از عقل چون دریای او / تا جنون باشد سفه فرمای او

حاش لله از کمال جاه او / کابر بیماری بپوشد ماه او
او ز شر عامه اندر خانه شد / او ز ننگ عاقلان دیوانه شد

او ز عار عقل کند تن‌پرست / قاصدا رفتست و دیوانه شدست
که ببندم ای سنی و ساز گاو / بر سر و پشتم زنید این اسکاو

تا ز زخم لخت یابم من حیات / چون قتیل از گاو موسی ای ثقات
تا ز زخم لخت گاوی خوش شوم / همچو کشته گاو موسی کش شوم

زنده شد کشته ز زخم دم گاو / همچو مس از کیمیا شد زر ساو
کشته بجست و بگفت اسرار را / وانمود آن زمرهٔ خونخوار را

گفت روشن کاین جماعت کشته‌اند / ختم این آشوب ایشان کشته‌اند
چونکه کشته گردد این جسم گران / زنده گردد هستی اسرار دان

جان او بیند بهشت و نار را / باز داند جمله اسرار را
وانماید خوبی‌سان دیو را / وانماید دام خدعهٔ دیو را

گاو کشتن هست از شرط طریق / تا شود از زخم دمش جان مفیق
گاو نفس خویش را زوتر بکش / تا شود روح خفی زنده و بهش

این سخن را نیست قطع و پایان بجو / حال ذوالنون با مریدان بازگو

رجوع کردن بحکایت ذوالنون با مریدان

چونکه رسیدند آن نفر نزدیک او / بانگ بر زد هی کیانید اتقوا
با ادب گفتند ما از دوستان / بهر پرسش آمدیم اینجا بجان

چونی ای دریای عقل ذو فنون / این چه بهتانست بر عقلت جنون
دود گلخن کی رسد در آفتاب / چون شود عنقا شکسته از غراب

وامگیر از ما بیان کن این سخن / ما محبانیم با ما این مکن
مر محبان را نشاید دور کرد / یا بروپوش و دغل مغرور کرد

راز را اندر میان نه یا حبیب / ای که بحر علم و عقلی ای عجیب
راز را اندر میان آور شها / رو مکن در ابر پنهان ای مها

ما محب و صادق و دلخسته‌ایم / در دو عالم دل بتو بر بسته‌ایم
راز را از دوستان پنهان مکن / در میان نه راز و قصه جان مکن

چونکه ذوالنون این شنید از دوستان / جز طریق امتحان خالص ندید
فحش آغازید و دشنام از گزاف / گفت او دیوانگانه زی و قاف

بر جهید و سنگ پران کرد و چوب / جملگان بگریختند از بیم کوب
قهقهه خندید و جنبانید سر / گفت باد ریش این یاران نگر

دوستان بین کو نشان دوستان / دوستان را رنج باشد همچو جان
کی گران گیرد ز رنج دوست دوست / رنج مغز و دوستی او را چو پوست

نی نشان دوستی شد سرخوشی / در بلا و آفت و محنت‌کشی
دوست همچون زر بلا چون آتش است / زر خالص در دل آتش خوش است

نی که لقمان را که بندهٔ پاک بود / روز و شب در بندگی چالاک بود

امتحان کردن خواجه لقمان را در زیرکی

خواجه‌اش میداشتی در کار پیش / بهترش دیدی ز فرزندان خویش
زانکه لقمان گرچه بنده‌زاده بود / خواجه بود و از هوا آزاده بود

گفت شاهی شیخ را اندر سخن / چیزی از بخشش ز من درخواست کن
گفت ای شه شرم ناید مر ترا / که چنین گویی مرا زین برتر آ
من دو بنده دارم و ایشان حقیر / وان دو بر تو حاکمانند و امیر
گفت شه آن دو چه‌اند این زلتست / گفت آن یک خشم و دیگر شهوتست
شاه آن دان کو ز شاهی فارغست / بی مه و خورشید نورش بازغست
مخزن آن دارد که مخزن ذات اوست / هستی او دارد که با هستی عدوست
خواجهٔ لقمان بظاهر خواجه‌وش / در حقیقت بنده لقمان خواجه‌اش
در جهان بازگونه زین بسیست / در نظرشان گوهری کم از خسیست
مر بیابان را مفازه نام شد / نام و رنگی عقلشان را دام شد
یک گره را خود معرف جامه است / در قبا گویند کو از عامه است
یک گره را ظاهر سالوس زهد / نور باید تا بود جاسوس زهد
نور باید پاک از تقلید و غول / تا شناسد مرد را بی فعل و قول
در رود در قلب او از راه عقل / نقد او بیند نباشد بند نقل
بندگان خاص علام الغیوب / در جهان جان جواسیس القلوب
در درون دل در آید چون خیال / پیش او مکشوف باشد سر حال
در تن گنجشک چیست از برگ و ساز / که شود پوشیده آن بر عقل باز
آنکه واقف گشت بر اسرار هو / سر مخلوقات چه بود پیش او
آنکه بر افلاک رفتارش بود / بر زمین رفتن چه دشوارش بود
در کف داود کآهن گشت موم / موم چه بود در کف او ای ظلوم
بود لقمان بنده شکل خواجه‌ای / بندگی بر ظاهرش دیباجه‌ای
چون رود خواجه بجایی ناشناس / بر غلام خویش پوشاند لباس
او بپوشد جامه‌های آن غلام / مر غلام خویش را سازد امام
در پیش چون بندگان در ره شود / تا نباید زو کسی آگه شود
گوید ای بنده تو رو بر صدر شین / من بگیرم کفش چون بنده کهین
تو درشتی کن مرا دشنام ده / مر مرا تو هیچ توقیری منه
ترک خدمت خدمت تو داشتم / تا بغربت تخم حیلت کاشتم
خواجگان این بندگیها کرده‌اند / تا گمان آید که ایشان برده‌اند
چشم پر بودند و سیر از خواجگی / کارها را کرده‌اند آمادگی
وین غلامان هوا بر عکس آن / خویشتن بنموده خواجهٔ عقل و جان
آید از خواجه ره افکندگی / ناید از بنده بغیر از بندگی
پس از آن عالم بدین عالم چنان / تعبیه‌هاست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان بر احوال نهان / بود واقف دیده بود از وی نشان
راز میدانست و خوش میراند خر / از برای مصلحت آن راهبر
مر ورا آزاد کردی از نخست / لیک خشنودی لقمان را بجست
زانکه لقمان را مراد این بود تا / کس نداند سر آن شیر و فتا
چه عجب گر سر ز بد پنهان کنی / این عجب که سر ز خود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمان خود / تا بود کارت سلیم از چشم بد
خویش را تسلیم کن بر دام مزد / وانگه از خود بی ز خود چیزی بدزد
میدهند افیون بمرد زخم‌مند / تا که پیکان از تنش بیرون کنند
وقت مرگ از رنج او را میدرند / او بدان مشغول شد جان میبرند
چون بهر فکری که دل خواهی سپرد / از تو چیزی در نهان خواهند برد
هر چه اندیشی و تحصیلی کنی / می‌درآید دزد از آن سو کایمنی
پس بدان مشغول شو کان بهترست / تا ز تو چیزی برد کان کهترست
بار بازرگان چو در آب اوفتد / کشتی عمرش بغرقاب اوفتد
هر چه ازل‌تر بدریا افکنند / دست اندر کالهٔ بهتر زند
چونکه چیزی فوت خواهد شد در آب / ترک کمتر گیر و بهتر را بیاب
نقد ایمان را ابلیس ... گو شده / تا ز روی حق نگردی شرمسار
چونکه نقدت را نگهداری کنی / حرص و غفلت را ببرد و دیو و دد

ظاهر شدن فضل و زیرکی لقمان پیش امتحان کنندگان

خواجهٔ لقمان چو لقمان را نجست / ... / بنده بود او ورا او با ادب

هر طعامی کاوریدندی بوی ... کس سوی لقمان فرستادی ز پی

تا که لقمان دست سوی آن برد ... قاصدا تا خواجه پس خوردش خورد

سور او خوردی و شور انگیختی ... هر طعامی کو نخوردی ریختی

ور بخوردی بی دل و بی اشتها ... این بود پیوستگی بی منتها

خربزه آورده بودند ارمغان ... لیک غایب بود لقمان از میان

گفت خواجه با غلامی کای فلان ... رو در و فرزند لقمان را بخوان

چونکه لقمان آمد و پیشش نشست ... خواجه پس بگرفت سکینی بدست

چون برید و داد او را یک برین ... همچو شکر خوردش و چون انگبین

از خوشی که خورد داد او را دوم ... تا رسید آن شمسها تا هفدهم

ماند یکی گفت این را من خورم ... تا چه شیرین خربزه است این بنگرم

او چنان خوش میخورد کز ذوق او ... طبعها شد مشتهی و لقمه جو

چون بخورد از تلخیش آتش فروخت ... هم زبان کرد آبله هم حلق سوخت

ساعتی بیخود شد از تلخی آن ... بعد از آن گفتش که ای جان جهان

نوش چون کردی تو چندین زهر را ... لطف چون انگاشتی این قهر را

این چه صبر است این صبوری از چه رو ... یا مگر پیش تو این جانت عدو

چون نیاوردی بهانه و حجتی ... که مرا عذریست بس کن ساعتی

گفت من از دست نعمت بخش تو ... خورده‌ام چندان که از شرمم دوتو

شرم آمد که یکی تلخ از کفت ... می نخوردم از تو صاحب معرفت

چون همه اجزایم از انعام تو ... رسته اند و غرق اند و دام تو

گر یکی تلخی کنم فریاد و داد ... خاک صد ره بر سر اجزام باد

لذت دست شکر بخشت تو داشت ... اندرین بطیخ تلخی کی گذاشت

از محبت تلخها شیرین شود ... از محبت مسها زرین شود

از محبت دردها صافی شود ... وز محبت دردها شافی شود

از محبت خارها گل میشود ... وز محبت سرکه‌ها مل میشود

از محبت دار تختی میشود ... وز محبت بار بختی میشود

از محبت سجن گلشن میشود ... بی محبت روضه گلخن میشود

از محبت نار نوری میشود ... وز محبت دیو حوری میشود

از محبت سنگ روغن میشود ... بی محبت موم آهن میشود

از محبت حزن شادی میشود ... وز محبت غول هادی میشود

از محبت نیش نوشی میشود ... وز محبت شیر موشی میشود

از محبت سقم صحت میشود ... وز محبت قهر رحمت میشود

از محبت مرده زنده میشود ... وز محبت شاه بنده میشود

این محبت هم نتیجهٔ دانش است ... کی گزافه بر چنین تختی نشست

دانش ناقص کجا این عشق زاد ... عشق زاید ناقص اما بر جماد

بر جمادی رنگ مطلوبی چو دید ... از صفیری بانگ محبوبی شنید

دانش ناقص نداند فرق را ... لاجرم خورشید داند برق را

چونکه ملعون خواند ناقص را رسول ... هست در تاویل نقصانی عقول

زانکه ناقص تن بود مرحوم رحم ... نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم

نقص عقلست آنکه بد رنجوریست ... موجب لعنت سزای دوریست

زانکه تکمیل خردها دور نیست ... لیک تکمیل بدن مقدور نیست

کفر و فرعونی هر گبر بعید ... جمله از نقصان عقل آمد پدید

بهر نقصان بدن آمد فرج ... در نبی که ما علی الاعمی حرج

برق آفل باشد و بس بی وفا ... آفل از باقی ندانی بی صفا

برق خندد بر که میخندد بگو ... بر کسی که دل نهد بر نور او

نور برق ببریده پیست ... آن چه لا شرقی و لا غربی کیست

برق را خو یخطف الابصار دان ... نور باقی را همه انصار دان

بر کف دریا فرس راندن ... نامه را در نور برقی خواندن

از حریصی عاقبت نادیدنست ... بر دل و بر عقل خود خندیدنست

عاقبت بین است عقل از خاصیت ... نفس باشد کو نبیند عاقبت

عقل کو مغلوب نفس او نفس شد ... مشتری مات زحل شد نحس شد

آفتاب شاه در برج عتاب / می کند رو را سیه همچون کتاب
آن عطارد را ورقها جان ما / آن سپیدی و آن سیه میزان ما
باز منشوری نویسد سرخ و سبز / تا رهند ارواح از سودا و عجز
سرخ و سبز افتاد نسخهٔ نوبهار / چون خط قوس قزح در اعتبار
اندرین معنی شنو تو قصهٔ / تا بیابی از معانی حصهٔ
رحمت صد تو بر آن بلقیس باد / که خدایش عقل صد مرده بداد

عکس تعظیم پیغام سلیمان در دل بلقیس از صورت حقیر هدهد

هدهدی نامه بیاورد و نشان / از سلیمان چند حرفی با بیان
خواند او آن نکته‌های با شمول / وز حقارت ننگرید اندر رسول
جسم هدهد دید و جان عنقاش دید / حس چو کفی دید و دل دریاش دید
عقل با حس زین طلسمات دو رنگ / چون محمد با ابوجهلان به جنگ
کافران دیدند احمد را بشر / چون ندیدند از وی انشق القمر
خاک زن در دیدهٔ حس بین خویش / دیدهٔ حس دشمن عقل است و کیش
دیدهٔ حس را خدا اعماش خواند / بت پرستش گفت و ضد ماش خواند
زانکه او کف دید و دریا را ندید / زانکه حالی دید و فردا را ندید
خواجهٔ فردا و حالی پیش او / او نمی بیند ز گنجی جز تسو
ذره‌ای زان آفتاب آرد پیام / آفتاب آن ذره را گردد غلام
قطره‌ای کز بحر وحدت شد سفیر / هفت بحر آن قطره را باشد اسیر
گر کف خاکی شود چالاک او / پیش خاکش سر نهد افلاک او
خاک آدم چونکه شد چالاک حق / پیش خاکش سر نهند املاک حق
السماء انشقت آخر از چه بود / از یکی چشمی که خاکی برگشود
خاک از دردی نشیند زیر آب / خاک بین کز عرش بگذشت از شتاب
آن لطافت پس بدان کز آب نیست / جز عطای مبدع وهاب نیست
گر کند سفلی هوا و نار را / ور ز گل او بگذراند خار را
حاکم است و یفعل الله ما یشا / او ز عین درد انگیزد دوا
گر هوا و نار را سفلی کند / تیرگی و دردی و ثقلی کند
ور زمین و آب را علوی کند / راه گردون را به پا مطوی کند
پس یقین شد که تعز من تشا / خاکیی را گفت پرها برگشا
آتشی را گفت رو ابلیس شو / زیر هفتم خاک با تلبیس شو
آدم خاکی برو تو بر سها / ای بلیس آتشی رو تا ثری
چار طبع و علت اولی نیم / در تصرف دائما من باقیم
کار من بی علت است و مستقیم / نیست تقدیرم علت ای سقیم
عادت خود را بگردانم بوقت / این غبار از پیش بنشانم بوقت
بحر را گویم که هین پرنار شو / گویم آتش را که رو گلزار شو
کوه را گویم سبک شو همچو پشم / چرخ را گویم فرو در پیش چشم
گویم ای خورشید مقرون شو بماه / هر دو را سازم چو دو ابر سیاه
چشمهٔ خورشید را سازیم خشک / چشمهٔ خون را بفن سازیم مشک
آفتاب و مه چو دو گاو سیاه / یوغ بر گردن ببندد شان اله

انکار فلسفی در آیهٔ ان اصبح ماءکم غورا

مقریی میخواند از روی کتاب / ماءکم غورا ز چشمه بندم آب
آب را در غوره‌ها پنهان کنم / چشمه‌ها خشک و خشکستان کنم
آب را در چشمه که آرد دگر / جز من بی مثل با فضل و خطر
فلسفی منطقی مستهان / میگذشت از سوی مکتب آن زمان
چونکه بشنید آیه او را ناپسند / گفت آریم آب را ما با کلند
ما بزخم بیل و تیزی تبر / آب را آریم از پستی زبر
شب بخفت و دید او یک شیرمرد / زد طپانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی / با تبر نوری بیار ار صادقی
روز برجست و دو چشم کور دید / نور فایض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفر شدی / نور رفته از کرم ظاهر شدی

لیک استغفار هم در دست نیست / ذوق توبه نقل هر سرمست نیست
زشتی اعمال و شومی جحود / راه توبه بر دل او بسته بود
از نیاز و اعتقاد آن خلیل / گشت ممکن امر صعب مستحیل
همچنین بر عکس آن انکار مرد / مس کند زر را و صلحی را نبرد
دل به سختی همچو روی سنگ گشت / چون شکافد توبه آن را بهر کشت
چون شعیبی کو که تا او از دعا / بهر کشتن خاک سازد کوه را
یا بدریوزه مقوقس از رسول / سنگلاخی مزرعی شد با وصول
کهربای مسخ آمد این دغا / خاک قابل را کند سنگ و حصی
هر دلی را سجده هم دستور نیست / مزد رحمت قسم هر مزدور نیست
هین به پشتی آن مکن جرم و گناه / که کنم توبه در آیم در پناه
می بباید تاب و آبی توبه را / شرط شد برق و سحابی توبه را
آتش و آبی بباید میوه را / واجب آمد ابر و برق این شیوه را
تا نباشد برق دل و ابر دو چشم / کی نشیند آتش تهدید و خشم
تا نباشد گریهٔ ابر از مطر / تا نباشد خندهٔ برق ای پسر
کی بروید سبزهٔ ذوق وصال / کی بجوشد چشمه‌ها ز آب زلال
کی گلستان راز گوید با چمن / کی بنفشه عهد بندد با سمن
کی چناری کف گشاید در دعا / کی درختی سر فشاند در هوا
کی شکوفه آستین پر نثار / بر فشاندن گیرد ایام بهار
کی فروزد لاله را رخ همچو خون / کی گل از کیسه برآرد زر برون
کی بیاید بلبل و گل بو کند / کی چو طالب فاخته کوکو کند
کی بگوید لکلک آن لک لک بجان / لک چه باشد ملک تست ای مستعان
کی نماید خاک اسرار ضمیر / کی شود چون آسمان بستان منیر
از کجا آورده‌اند این حله‌ها / من کریم و من رحیم کلها
آن لطافتها نشان شاهدیست / که بهر شاهد و صد جانش فداست
آن شود شاد از نشان کو دید شاه / چون ندید او را نباشد انتباه
روح آنکس کو بهنگام الست / دید رب خویش و شد بیخویش و مست
او شناسد بوی می کو می بخورد / چون نخورد او می چه داند بوی کرد
زانکه حکمت همچو ناقهٔ ضاله است / همچو دلاله شهان را داله است
تو ببینی خواب در یک خوش لقا / کو دهد وعده و نشانی مر ترا
که مراد تو شود اینک نشان / که به پیش آید ترا فردا فلان
یک نشانی آنکه او باشد سوار / یک نشانی که ترا گیرد کنار
یک نشانی که بخندد پیش تو / یک نشان که دست بندد پیش تو
یک نشانی آنکه این خواب از هوس / چون شود فردا نگویی پیش کس
زان نشان با والد یحیی بگفت / که نیایی تا سه روز اصلا بگفت
تا سه شب خامش کن از نیک و بدت / این نشان باشد که یحیی آیدت
دم مزن سه روز اندر گفتگو / کین سکوتست آیت مقصود تو
هین میاور این نشان را تو بگفت / وین سخن را دار اندر دل نهفت
این نشانها گویدش همچون شکر / این چه باشد صد نشانهای دگر
این نشانی آن بود کان ملک و جاه / که همی جویی بیابی از اله
آنکه میگریی بشبهای دراز / وانکه می سوزی سحرگه در نیاز
آنکه بی آن روز تو تاریک شد / همچو دوکی گردنت باریک شد
وانکه دادی آنچه داری در زکات / چون زکات پاکبازان رختهات
رختها دادی و خواب و رنگ رو / سر فدی کردی و گشتی همچو مو
چند در آتش نشستی همچو عود / چند پیش تیغ رفتی همچو خود
زین چنین بیچارگیها صد هزار / خوی عشاقست ناید در شمار
چونکه اندر خواب دیدی حالها / آنکه بودی در پیش سالها
چونکه شب آن خواب دیدی روز شد / از امیدش روز تو پیروز شد
چشم گردان کرده‌ای بر چپ و راست / کان نشانیها و آن علامتها کجاست
بر مثال برگ میلرزی که وای / گر رود روز و نشان ناید بجای
می دوی در کوی و بازار و سرا / چون کسی کو گم کند گمکرده را

خواجه چه غیبست این و چه حیلت　　گم شده انجا که دارم تخت بخت
گو نیش غیبست لیک این غیر نیست　　کس نشاید که بداند غیر من
گر بگویم یک نشانم نوبتی　　چون نشانش نوبت وقت خوشی
تنگری در رکوه هر مرد سوار　　گویدت منکر مرا دیوانه دار
گویمش من منکرم گرد دوام　　ور نبیند دیده آوارده ام
دولتت پاینده باد ای سوار　　رحم کن بر عاشقان معذور دار
چون طلب کردی بجد آید نظر　　جد خطا نکند چنین آمد خبر
ناگهان آمد سواری نیکبخت　　پس گرفت اندر کنارش سخت سخت
تو شدی بیهوش و افتادی بخاک　　بیخبر گفت اینت سالوس و نفاق
او چه می‌بیند درو این شور چیست　　او نداند کان نشان وصل کیست
این نشان در حق او باشد که دید　　آن دگر را کی نشان آید پدید
هر زمان کز وی نشانی میرسید　　شخص را جانی بجانی میرسید
ماهی بیچاره را پیش آمد آب　　این نشانها تلک آیات الکتاب
پس نشانیها که اندر انبیاست　　خاص آن جان را بود کو آشناست
این سخن ناقص بماند و بیقرار　　دل ندارم بی دلم معذور دار
ذره‌ها را کی تواند کس شمرد　　خاصه آن کو عشق از وی عقل برد
می شمارم برگهای باغ را　　می شمارم بانگ کبک و زاغ را
در شمار اندر نیاید لیک من　　می‌شمارم بهر رشد ممتحن
نحس کیوان یا که سعد مشتری　　ناید اندر حصر گرچه بشمری
لیک هم بعضی ازین هر دو اثر　　شرح باید کرد بهر نفع و ضر
تا شود معلوم آثار قضا　　شمه‌ای مر اهل سعد و نحس را
طالع آن کس که باشد مشتری　　شاد گردد از نشاط و سروری
وانکه را طالع زحل از جنس شر　　احتیاطش لازم آید در امور
گر بگویم آن زحل استاره را　　ز آتشش سوزد مر آن بیچاره را
بس کنی این بیهوده آه و آه آه　　آتشی تا بیچاره را بیتاب
از کواکب در سپهر بیکران　　در وجودت نور ماند بی نشان
آنچه پرداز و بدان مشغول شو　　وز دگر اشیا تو معزول شو
بندش اشتر نباید پیش علیم　　بر ندارد خبر که آن لطف رحیم
اذکروا الله شاه ما دستور داد　　اندر آتش دید ما را نور داد
گفت اگرچه پاکم از ذکر شما　　نیست لایق مر مرا تصویرها
لیک هرگز مست تصویر و خیال　　در نیابد ذات ما را بی مثال
ذکر جسمانه خیال ناقص است　　وصف شاهانه از آنها خالص است
شاه را گوید کسی جولاه نیست　　آنچه مدحست این مگر آگاه نیست

مناجات آوردن شبان اتفاقا در عهد موسی علیه السلام

دید موسی یک شبانی را براه　　کو همی گفت ای خدا و ای اله
تو کجایی تا شوم من چاکرت　　چارقت دوزم کنم شانه سرت
ای خدای من فدایت جان من　　جمله فرزندان و خان و مان من
تو کجایی تا سرت شانه کنم　　چارقت را دوزم و بخیه زنم
جامه‌ات شویم شپشهایت کشم　　شیر پیشت آورم ای محتشم
ور ترا بیماری آید به پیش　　من ترا غمخوار باشم همچو خویش
دستکت بوسم بمالم پایکت　　وقت خواب آید بروبم جایکت
گر بدانم خانه‌ات را من دوام　　روغن و شیرت بیارم صبح و شام
هم پنیر و نانهای روغنین　　خمرها جغراتهای نازنین
سازم و آرم به پیشت صبح و شام　　از من آوردن ز تو خوردن طعام
ای فدای تو همه بزهای من　　ای بیادت هی هی و هیهای من
زین نمط بیهوده می‌گفت آن شبان　　گفت موسی با کیست این ای فلان
گفت با آن کس که ما را آفرید　　این زمین و چرخ ازو آمد پدید
گفت موسی های خیره سر شدی　　خود مسلمان ناشده کافر شدی
این چه ژاژست این چه کفرست و فشار　　پنبه‌ای اندر دهان خود فشار
گند کفر تو جهان را گنده کرد　　کفر تو دیبای دین را ژنده کرد

چارق و پاتابه لایق مر تراست / آفتابی را چنینها کی رواست
گر نبندی زین سخن تو حلق را / آتشی آید بسوزد خلق را
آتشی گر نامدست این دود چیست / جان سیه گشته روان مردود چیست
گر همیدانی که یزدان داورست / ژاژ و گستاخی ترا چون باورست
دوستی بی خرد خود دشمنیست / حق تعالی زین چنین خدمت غنیست
با کی میگویی تو این با عم و خال / جسم و حاجت در صفات ذوالجلال
شیر او نوشد که در نشو و نماست / چارق او پوشد که او محتاج پاست
ور برای بنده است این گفت و گو / آنکه حق گفت او منست و من خود او
آنکه گفت انی مرضت لم تعد / من شدم رنجور او تنها نشد
آنکه بی یسمع و بی یبصر شدست / در حق آن بنده اینهم بیهدست
بی ادب گفتن سخن با خاص حق / دل بمیراند سیه دارد ورق
گر تو مردی را بخوانی فاطمه / گرچه یکجنس اند مرد و زن همه
قصد خون تو کند تا ممکنست / گرچه خوشخو و حلیم و ساکنست
فاطمه مدحست در حق زنان / مرد را گویی بود زخم سنان
دست و پا در حق ما استایشست / در حق پاکی حق آلایشست
لم یلد لم یولد او را لایقست / والد و مولود را او خالقست
هر چه جسم آمد ولادت وصف اوست / هر چه مولودست او زین سوی جوست
زانکه از کون و فسادست و مهین / حادثست و محدثی خواهد یقین
گفت ای موسی دهانم دوختی / وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه را بدرید و آهی کرد تفت / سر نهاد اندر بیابانی و رفت

وحی آمدن از حق تعالی بعتاب بموسی بجهت شبان

وحی آمد سوی موسی از خدا / بنده ما را ز ما کردی جدا
تو برای وصل کردن آمدی / نی برای فصل کردن آمدی
تا توانی پا منه اندر فراق / ابغض الاشیاء عندی الطلاق
هر کسی را سیرتی بنهاده‌ام / هر کسی را اصطلاحی داده‌ام
در حق او مدح و در حق تو ذم / در حق او شهد و در حق تو سم
در حق او نور و در حق تو نار / در حق او ورد و در حق تو خار
در حق او نیک و در حق تو بد / در حق او خوب و در حق تو رد
ما بری از پاک و ناپاکی همه / از گران‌جانی و چالاکی همه
من نکردم خلق تا سودی کنم / بلکه تا بر بندگان جودی کنم
هندیان را اصطلاح هند مدح / سندیان را اصطلاح سند مدح
من نگردم پاک از تسبیحشان / پاک هم ایشان شوند و درفشان
ما برون را ننگریم و قال را / ما درون را بنگریم و حال را
ناظر قلبیم اگر خاشع بود / گرچه گفت لفظ ناخاضع بود
زانکه دل جوهر بود گفتن عرض / پس طفیل آمد عرض جوهر غرض
چند ازین الفاظ و اضمار و مجاز / سوز خواهم سوز با آن سوز ساز
آتشی از عشق در جان برفروز / سر بسر فکر و عبارت را بسوز
موسیا آداب‌دانان دیگرند / سوخته جان و روانان دیگرند
عاشقانرا هر نفس سوزیدنیست / بر ده ویران خراج و عشر نیست
گر خطا گوید ورا خاطی مگو / گر شود پرخون شهیدان را مشو
خون شهیدان را ز آب اولیترست / این خطا از صد صواب اولیترست
در درون کعبه رسم قبله نیست / چه غم از غواص را پاچیله نیست
تو ز سرمستان قلاوزی مجو / جامه‌چاکان را چه فرمایی رفو
ملت عشق از همه دینها جداست / عاشقان را ملت و مذهب خداست
لعل را گر مهر نبود باک نیست / عشق در دریای غم غمناک نیست

وحی آمدن بموسی علیه السلام از بهر عذر آن شبان

بعد ازان در سر موسی حق نهفت / رازهایی کان نمی‌آید بگفت
بر دل موسی سخنها ریختند / دیدن و گفتن بهم آمیختند
چند بیخود گشت و چند آمد بخود / چند پرید از ازل سوی ابد
بعد ازان گر شرح گویم ابلهیست / زانکه شرح این ورای آگهیست

گر بگویم عقلها را بر کند / ور نویسم بس قلمها بشکند
ور بگویم شرحهای مستتر / تا قیامت باشد آن بس مختصر
لاجرم کوتاه کردم من زبان / گر تو خواهی از درون خود بخوان
چونکه موسی این عتاب از حق شنید / در بیابان در پی چوپان دوید
بر نشان پای آن سرگشته راند / گرد از پرهٔ بیابان برفشاند
گام پای مردم شوریده خود / هم ز گام دیگران پیدا بود
یک قدم چون رخ ز بالا تا نشیب / یک قدم چون پیل رفته بر وریب
گاه چون موجی برافرازان علم / گاه چون ماهی روانه بر شکم
گاه بر جا کی نوشته حال خود / همچو رمالی که رملی بر زند
گاه حیران ایستاده گه دوان / گاه غلطان همچو گوی از صولجان
عاقبت دریافت او را و بدید / گفت مژده ده که دستوری رسید
هیچ آدابی و ترتیبی مجو / هرچه میخواهد دل تنگت بگو
کفر تو دینست و دینت نور جان / ایمنی وز تو جهانی در امان
ای معاف یفعل الله ما یشا / بی محابا رو زبان را بر گشا
گفت ای موسی از آن بگذشته‌ام / من کنون در خون دل آغشته‌ام
من ز سدرهٔ منتهی بگذشته‌ام / صد هزاران ساله زان سو گشته‌ام
تازیانه بر زدی اسپم بگشت / گنبدی کرد و ز گردون بر گذشت
محرم ناسوت ما لاهوت باد / آفرین بر دست و بر بازوت باد
حال من اکنون برون از گفتن است / آنچه میگویم نه احوال منست
نقش می‌بینی که در آئینه ایست / نقش تست آن نقش آن آئینه نیست
دم که مرد نائی اندر نای کرد / در خور نائیست نی در خورد مرد
هان و هان گر حمد گوئی ور سپاس / همچو نافرجام آن چوپان شناس
حمد تو نسبت بدان گر بهترست / لیک آن نسبت بحق هم ابترست
چند گوئی چون غطا برداشتند / کین نبودست آنچه می‌پنداشتند
این قبول ذکر تو از رحمتست / چون نماز مستحاضه رخصتست
در نماز او بیالودست خون / ذکر تو آلودهٔ تشبیه و چون
خون پلیدست و بآبی میرود / این پلیدی جهل قائم‌تر بود
کان بغیر آب لطف کردگار / کم نگردد از درون مرد کار
در سجودت کاش رو گردانیی / معنی سبحان ربی دانیی
کای سجودم چون وجودم ناسزا / مر بدی را تو نکوئی ده جزا
این زمین از حلم حق دارد اثر / تا نجاست برد و گلها داد بر
تا بپوشد او پلیدیهای ما / در عوض بر روید از وی غنچه‌ها
پس چو کافر دید کو در داد و جود / کمتر و بی‌مایه‌تر از خاک بود
از وجود او گل و میوه نرست / جز فساد جمله پاکیها نجست
گفت واپس رفته‌ام من در ذهاب / حسرتا یا لیتنی کنت تراب
کاش از خاکی سفر نگزیدمی / همچو خاکی دانه‌ای می‌چیدمی
چون سفر کردم مرا راه آزمود / زین سفر کردن ره‌آوردم چه بود
زان همه میلش سوی خاکست کو / در سفر سودی نمی‌بیند به رو
روی واپس کردنش آن حرص و آز / روی در ره کردنش صدق و نیاز
هر گیا را کش بود میل علا / در مزیدست و حیات و در نما
چونکه گردانید سر سوی زمین / در کمی و خشکی و نقص و غبین
میل روحت چون سوی بالا بود / در تزاید مرجعت آنجا بود
ور نگونساری سرت سوی زمین / آفلی حق لا احب الآفلین

سؤال موسی از حق تعالی در سر غلبهٔ ظالمان

گفت موسی ای کریم کارساز / ای که یک دم ذکر تو عمر دراز
نقش کژ مژ دیدم اندر آب و گل / چون ملایک اعتراضی کرد دل
که چه مقصودست نقشی ساختن / واندر آن تخم فساد انداختن
آتش ظلم و فساد افروختن / مسجد و سجده کنان را سوختن
مایهٔ خوناب و زردابه چرا / جوش دادن از برای لابه را
من یقین دانم که عین حکمتست / لیک مقصودم عیان و رؤیتست

آن یقین میگویدم خاموش کن / حرص و میت گویدم نی جوش کن
مر ملائک را نمودی سر خویش / تا چنین نوشی همی آرد به پیش

عرضه کردی نور آدم را عیان / بر ملائک گشت مشکلها بیان
حشر تو گوید که سر مرگ چیست / میوه‌ها گوید که سر برگ چیست

سر خود لطف حسن آدمی است / سابق هر بیشی آخر کی است
لوح را اول بشوید بی وقوف / آنگهی بر وی نویسد او حروف

خون کند دل را ز اشک مستهان / بر نویسد بر وی اسرار آنگهان
وقت شستن لوح را باید شناخت / که سرآغاز دفتری خواهند ساخت

چون اساس خانه نو افگنند / اولین بنیاد را بر میکنند
گل بر آرند اول از قعر زمین / تا بآخر بر کشی ماء معین

از حجامت کودکان گریند زار / که نمی دانند ایشان سر کار
مرد خود زر میدهد حجام را / می نوازد نیش خون آشام را

می دود حمال زین بار گران / می رباید بار را از دیگران
جنگ حمالان برای بار بین / اینچنین است اجتهاد کار بین

چون گرانیها اساس راحت است / تلخها هم پیشوای نعمت است
حفت الجنة بمکروهاتنا / حفت النیران من شهواتنا

تخم مایه آتشت شاخ تر است / سوخته آتش قرین کوثر است
هر که در زندان قرین محنتی است / آن جزای لقمه و شهوتی است

هر که در قصری قرین دولتی است / آن جزای کارزار و محنتی است
هر کرا دیدی به زر و سیم فرد / دانکه اندر کسب کردن صبر کرد

آنکه بیرون از طبایع جان اوست / منصب خرق سببها آن اوست
بی سبب بیند چو دیده شد گذار / تو که در حسی سبب را گوش دار

بی سبب بیند نه از آب و گیا / چشم چشمه معجزات انبیا (پاره کردن ۱۲)
این سبب همچون طبیب است و علیل / این سبب همچون چراغ است و فتیل

شب چراغت را فتیله نو بتاب / پاک دان زینها چراغ آفتاب
رو تو کهگل ساز بهر سقف جان / سقف گردون را ز کهگل پاک دان

آه که چون دلدار ما غمسوز شد / خلوت شب درگذشت و روز شد
جز به شب جلوه نباشد ماه را / جز به درد دل مجو دلخواه را

ترک عیسی کرده خر پرورده / لاجرم چون خر برون پرده
طالع عیسی است علم و معرفت / طالع خر نیست ای تو خر صفت

ناله خر بشنوی رحم آیدت / پس ندانی خر خری فرمایدت
رحم بر عیسی کن و بر خر مکن / طبع را بر عقل خود سرور مکن

طبع را هل تا بگرید زار زار / تو ازو بستان و وام جان گزار
سالها خر بنده بودی بس بود / زانکه خربنده ز خر واپس بود

ز اخروهن مرادش نفس تست / کو بآخر باید و عقلت نخست
هم مزاج خر شدست این عقل پست / فکرش این که چون علف آرد بدست

آن خر عیسی مزاج دل گرفت / در مقام عاقلان منزل گرفت
زانکه غالب عقل بود و خر ضعیف / از سوار زفت گردد خر نحیف

وز ضعیفی عقل تو ای خربها / این خر پژمرده گشتست اژدها
گر ز عیسی گشته رنجور دل / هم ازو صحت رسد او را مهل

ای مسیح خوش نفس چونی ز رنج / که نبود اندر جهان بی رنج گنج
چونی ای عیسی ز دیدار یهود / چونی ای یوسف ز اخوان حسود

تو شب و روز از پی این قوم غمر / چون شب و روز مدد بخشای عمر
چونی از صفراییان بی هنر / چه هنر زاید ز صفرا درد سر

تو جهان کن کی کند خورشید شرق / با نفاق و حیله و زردی زرق
تو عسل ما سرکه در دنیا و دین / دفع این صفرا بود سرکنگبین

سرکه افزودیم ما قوم زحیر / تو عسل بفزا کرم را وا مگیر
این سزید از ما چنین آمد ز ما / ریگ اندر چشم چه فزاید عمی

آن سزد از تو ایا کحل عزیز / که بیابد از تو هر ناچیز چیز
ز آتش این ظالمانت دل کباب / از تو جمله اهد قومی بد جواب

کان عطای وی در تو گر آتش زند این جهان از عطر و ریحان آگنند
تو به آن عیبی که آتش کم شود تو بدان وحیی که اسیر غم شود
عود سوزد کان عود از سوز زد باد کی حمله برد بر اصل نور
ای ز تو مر آسمانها را صفا ای جفای تو نکوتر از وفا
زانکه از عاقل جفایی گر رود از وفای جاهلان آن به بود
عاقل آرد معرفت را در میان جاهل آرد معرفت را بر زیان
گفت پیغمبر عداوت از خرد بهتر از مهری که از جاهل رسد
دوستی با مردم دانا نکوست دشمن دانا به از نادان دوست

رنجانیدن امیری خفته را که مار در دهانش رفته بود

عاقلی بر اسپ می‌آمد سوار در دهان خفته میرفت مار
آن سوار آن را بدید و میشتافت تا رماند مار را فرصت نیافت
چونکه از عقلش فراوان بد مدد چند دبوسی قوی بر خفته زد
خفته از خواب گران چون بر جهید یک سوار ترک با دبوس دید
همچنان ترک دبوسی گران چونکه فرو کوفت او شد دوان
برد او را زخم آن دبوس سخت زو گریزان تا بزیر یک درخت
سیب پوسیده بسی بد ریخته گفت ازین خور ای بدرد آویخته
سیب چندان مر ورا در خورد داد کز دهانش باز بیرون می‌فتاد
بانگ میزد کای امیر آخر چرا قصد من کردی چه کردم مر ترا
گر ترا ز اصلست با جانم ستیز تیغ زن یکبارگی خونم بریز
شوم ساعت که شدم بر تو پدید ای خنک آن را که روی تو ندید
بی خیانت بیگنه بی بیش و کم ملحدان جایز ندارند این ستم
میچکد خون از دهانم با سخن ای خدا آخر مکافاتش تو کن
هر زمان میگفت او نفرین نو اوش میزد کاندرین صحرا بدو
زخم دبوس و سوار همچو باد میدوید و باز بر رو می‌فتاد
زو بر آمد خورده‌ها زشت و نکو مار با آن خورده بیرون جست ازو
چون بدید از خود برون آن مار را سجده آورد آن نکوکردار را
سهم آن مار سیاه زشت زفت چون بدید آن دردها از وی برفت
گفت تو خود جبرئیل رحمتی یا خدایی که ولی نعمتی
ای مبارک ساعتی که دیدیم مرده بودم جان نو بخشیدیم
ای خنک آن را که بیند روی تو یا در افتد ناگهان در کوی تو
تو مرا جویان مثال مادران من گریزان از تو مانند خران
خر گریزد از خداوند از خری صاحبش در پی ز نیکو اختری
نز پی سود و زیان میجویدش لیک تا گرگش ندرد یا ددش
ای روان پاک بستوده ترا چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا
ای خداوند و شهنشاه و امیر من نگفتم جهل من گفت آن مگیر
شمه‌ای زین حال اگر دانستمی گفتن بیهوده کی تانستمی
بس ثنایت گفتمی ای خوش خصال گر مرا یک رمز میگفتی ز حال
لیک خامش کرده می‌آشوفتی خامشانه بر سرم میکوفتی
شد سرم کالیوه عقل از سر بجست خاصه این سر را که مغزش کمترست
عفو کن ای خوبروی خوب کار آنچه گفتم از جنون اندر گذار
گفت اگر من گفتمی رمزی از آن زهرهٔ تو آب گشتی آن زمان
گر ترا من گفتمی اوصاف مار ترس از جانت بر آوردی دمار
مصطفی گوید اگر گویم براست شرح آن دشمن که در جان شماست
زهره‌های پردلان برهم درد نه رود ره نه غم کاری خورد
نه دلش را تاب ماند در نیاز نه تنش را قوت صوم و نماز
همچو موشی پیش گربه لا شود همچو میشی پیش گرگ از جا رود
اندرو نی حیله ماند نی روش پس کنم ناگفته تان من پرورش
همچو بوبکر ربابی تن زنم دست چون داود در آهن زنم
تا محال از دست من حالی شود مرغ پربرکنده را بالی شود
چون ید الله فوق ایدیهم بود دست ما را دست خود فرمود احد

پس مرادست وراز آید یقین | برگذشت از آسمان هفتمین | دست من بنمود بر گردون هنر | نقره را برخوان که انشق القمر

این صفت هم بهر ضعف عقلهاست | با ضعیفان شرح قدرت کی رواست | خود بدانی چون برآری سر ز خواب | ختم شد والله اعلم بالصواب

گر ترا من گفتمی این ماجرا | آن دم از تو جان تو گشتی جدا | مر ترا نی قوت خوردن بدی | نی ره و پروای قی کردن بدی

من شنیدم فحش و خر میراندم | رب یسر زیر لب میخواندم | از سبب گفتن مرا دستور نیست | ترک تو گفتن مرا مقدور نیست

هر زمان می گفتم اندر درون | اهد قومی انهم لا یعلمون | سجده‌ها میکرد آن رسته ز رنج | کای سعادت ای مرا اقبال و گنج

از خدا یابی جزاهای شریف | قوت شکرت ندارد این ضعیف | شکر حق گوید ترا ای پیشوا | آن لب و چانه ندارم وان نوا

دشمنی عاقلان زین سان بود | زهر ایشان ابتهاج جان بود | دوستی ابلهان رنج و ضلال | این حکایت بشنو از بهر مثال

حکایت آن مرد ابله که مغرور بود در تملق خرس

اژدهایی خرس را درمیکشید | شیرمردی رفت و فریادش رسید

شیرمردانند در عالم مدد | آن زمان کافغان مظلومان رسد | بانگ مظلومان ز هر جا بشنوند | آن طرف چون رحمت حق میدوند

آن ستونهای خللهای جهان | آن طبیبان مرضهای نهان | محض مهر و داوری و رحمت اند | همچو حق بی علت و بی رشوت اند

این چه یاری میکنی یکباریش | گوید از بهر غم و بیچارگیش | مهربانی شد شکار شیرمرد | در جهان دارو نجوید غیر درد

هر کجا دردی دوا آنجا رود | هر کجا فقری نوا آنجا رود | آب کم جو تشنگی آور بدست | تا بجوشد آبت از بالا و پست

تا سقاهم ربهم آید خطاب | تشنه باش الله اعلم بالصواب | آب رحمت بایدت رو پست شو | وانگهان خور خمر رحمت مست شو

رحمت اندر رحمت آید تا بسر | بر یکی رحمت فرو ما ای پسر | چرخ را در زیر پا آر ای شجاع | بشنو از فوق فلک بانگ سماع

پنبه وسواس بیرون کن ز گوش | تا بگوشت آید از گردون خروش | پاک کن دو چشم را از موی عیب | تا ببینی باغ و سروستان غیب

دفع کن از مغز و از بینی زکام | تا که ریح الله درآید در مشام | هیچ مگذار از تب و صفرا اثر | تا بیابی از جهان طعم شکر

دارو مردی کن و عنین مپو | تا برون آید صد گون خوبرو | کنده تن را ز پای جان بکن | تا کند جولان بگرد این چمن

غل بخل از دست و گردن دور کن | بخت نو دریاب از چرخ کهن | ور نمیتانی بکعبه لطف پر | عرضه کن بیچارگی بر چاره گر

زاری و گریه قوی سرمایه‌ایست | رحمت کلی قوی‌تر دایه‌ایست | دایه و مادر بهانه جو بود | تا که کی آن طفل گریان شود

طفل حاجات شما را آفرید | تا بنالید و شود شیرش پدید | گفت ادعوا الله بی زاری مباش | تا بجوشد شیرهای مهرهاش

هوی هوی باد و شیرافشان ابر | در غم مایند یکساعت تو صبر | فی السماء رزقکم بشنیده | اندرین پستی چه بر چفسیده

ترس و نومیدیت دان آواز غول | میکشد گوش تو تا قعر سفول | هر ندایی که ترا بالا کشید | آن ندا میدان که از بالا رسید

هر ندایی که ترا حرص آورد | بانگ گرگی دان که او مردم درد | این بلندی نیست از روی مکان | این بلندیهاست سوی عقل و جان

هر سبب بالاتر آمد از اثر | سنگ و آهن فایق آمد بر شرر | آن فلانی فوق آن سرکش نشست | گرچه در صورت بپهلویش نشست

فوق آنجاست از روی شرف | جای دور از صدر باشد مستخف | سنگ و آهن زین جهت که سابق آمد | در عمل هنگام فوقی لایق آمد

وان شرر از ره مقصودی پیش ... زآهن و سنگ است زین ننگین پیش
سنگ و آهن اول و پایان شرر ... لیک این هر دو تن‌اند و جان شرر

کان شرر در کاندرمان آن پس‌تر است ... در صفت از سنگ و آهن بیشتر
در زمان شاخ از ثمر سابق‌تر است ... در هنر از شاخ او فایق‌تر است

چونکه مقصود از شجر آمد ثمر ... پس ثمر اول بود آخر شجر
سوی حس او اژدها گردید یار ... زانکه طوطی دارد از تنها و مجاز

خرس چون فریاد کرد از اژدها ... شیرمردی داد از چنگش رها
حیلت و مردی بهم دادند پشت ... اژدها را او بدین قوت بکشت

اژدها را او بدین حیلت ببست ... تا که آن مسکین ز هلاک تن برست
اژدها را هست قوت حیله نیست ... لیک فوق حیلهٔ تو حیله‌ای است

تا ازان بسیار یکی با هین ... در تبع و الله خیر الماکرین
حیلهٔ خود را چو دیدی باز رو ... کز کجا آمد سوی آغاز رو

هر چه در پستی است آمد از علا ... چشم را سوی بلندی نه هلا
روشنی بخشد نظر اندر علا ... گرچه اول خیرگی آرد بلا

چشم را در روشنایی خوی کن ... گر نه خفاشی نظر آن سوی کن
عاقبت‌بینی نشان نور تست ... شهوت حالی حقیقت گور تست

عاقبت‌بینی که صد بازی بدید ... مثل آن نبود که یک بازی شنید
زان یکی بازی چنان مغرور شد ... کز تکبر ز اوستادان دور شد

سامری‌وار آن هنر در خود چو دید ... او ز موسی از تکبر سر کشید
او ز موسی آن هنر آموخته ... وز معلم چشم را بر دوخته

لاجرم موسی دگر بازی نمود ... تا که آن بازی و جانش را ربود
ای بسا دانش که اندر سر دود ... تا شود سرور بدان خود سر رود

سر نخواهی که رود تو پای باش ... در پناه قطب صاحب رای باش
گرچه شاهی خویش فوق او مبین ... گرچه شهدی جز نبات او مچین

فکر تو نقش است و فکر اوست جان ... نقد تو قلب است و نقد اوست کان
او توی خود را بجو در اوی او ... کو و کو گو فاخته‌سان سوی او

ور نخواهی خدمت ابنای جنس ... در دهان اژدهایی همچو خرس
بوک استادی رهاند مر ترا ... وز خطر بیرون کشاند مر ترا

زاری‌ای می‌کن چو زورت نیست هین ... چونکه کوری سر مکش از راه‌بین
تو کم از خرسی نمی‌نالی ز درد ... خرس رست از درد چون فریاد کرد

ای خدا این سنگ دل را موم کن ... ناله‌اش را تو خوش و مرحوم کن

گفتن نابینای سائل که من دو کوری دارم مرا رحم کنید

آن یکی کوری همی گفت الامان ... من دو کوری دارم ای اهل زمان
پس دو باره رحمتم آرید هان ... چون دو کوری دارم و من در میان

از تعجب مردمان گفتند لیک ... این دو کوری را بیان کن نیک نیک
زانکه یک کوریت می‌بینیم ما ... آن دگر کوری کدام آن وانما

گفت زشت آوازم و ناخوش‌نوا ... زشت آوازی و کوری شد دوتا
بانگ زشتم مایهٔ غم می‌شود ... مهر خلق از بانگ من کم می‌شود

زشت آوازم بهر جا که رود ... مایهٔ خشم و غم و کین می‌شود
بر دو کوری رحم را دوتا کنید ... این چنین ناگنج را گنجا کنید

کرد نیکو چون بگفت این راز را ... لطف آواز دلش آواز را
زشتی آواز کم شد زین گله ... خلق شد بر وی به رحمت یک دله

وانکه آواز دلش هم بد بود ... آن سه کوری دوری سرمد بود
لیک وهابان که بی‌علت دهند ... بوک دستی بر سر زشتش نهند

چونکه آوازش خوش و مظلوم شد ... زو دل سنگین‌دلان چون موم شد
نالهٔ کافر چو زشت است و شهیق ... زان نمی‌گردد اجابت را رفیق

اخسئوا بر زشت آواز آمده ست ... کو ز خون خلق چون سگ بود مست
چونکه نالهٔ خرس رحمت‌کش بود ... ناله‌ات نبود چنین ناخوش بود

دانکه با یوسف تو گرگی کرده‌ای ... یا ز خون بی‌گناهی خورده‌ای
توبه کن وز خورده استفراغ کن ... ور جراحت کهنه شد رو داغ کن

بازگرد از گه ای دو باه پیر ... نصرت از حق می طلب نعم النصیر

تتمه حکایت خرس و آن ابله که بآن اعتماد کرده بود

خرس هم از اژدها چون وارهید / وان کرم زان مرد مردانه بدید
چون سگ اصحاب کهف آن خرس زار / شد ملازم از پی آن بردبار
آن مسلمان سر نهاد از خستگی / خرس حارس گشت از دلبستگی
آن یکی بگذشت و گفتش حال چیست / ای برادر مر ترا این خرس کیست
قصه گفت و حدیث اژدها / گفت بر خرسی منه دل ابلها
دوستی ابله بتر از دشمنیست / او بهر حیله که دانی راندنیست
گفت والله از حسودی گفت این / ورنه خرسی چه نگری این مهر بین
گفت مهر ابلهان عشوه ده است / این حسودی من از مهرش به است
هی بیا با من بران این خرس را / خرس را مگزین مهل تو جنس را
گفت رو در کار خود کن ای حسود / گفت کارم این بد و رزقت نبود
من کم از خرسی نباشم ای شفیق / ترک او کن تا منت باشم حریف
بر تو دل می لرزدم زاندیشه / با چنین خرسی مرو در بیشه
این دلم هرگز نلرزید از گزاف / نور حق است این نه دعوی نه لاف
مؤمنم ینظر بنور الله شده / هان هان بگریز ازین آتشکده
اینهمه گفت و بگوشش در نرفت / بدگمانی مرد را سدیست زفت
دست او بگرفت و دست از وی کشید / گفت رفتم چون نه یار رشید
گفت رو بابا تو غمخواره مباش / بوالفضولا معرفت کمتر تراش
باز گفتش من عدوی تو نیم / لطف باشد گر بیائی در پیم
گفت خوابستم مرا بگذار و رو / گفت آخر یار را منقاد شو
تا بخسپی در پناه مقبلی / در جوار دوستی صاحبدلی
در خیال افتاد مرد از جد او / خشمگین شد زود و بگردانید رو
کین مگر قصد من آمد خونیست / یا طمع داری گدائی تو ولی
یا گرو بست است با یاران بمن / که بترساند مرا زین همنشین
یا حسد دارد ز خرس یار من / کاینچنین بد میکند در کار من
خود نیامد هیچ از خبث سرش / یک گمان نیک اندر خاطرش
ظن نیکش جملگی بر خرس بود / او مگر مر خرس را همجنس بود
بدگمان و ابله و نااهل بود / وز شقاوت او بطبع جهل بود
بد رگی خود رای و بدبخت ابله / گمره و مغرور و کور و خوار و دد
خرس را بگزید بر صاحب کمال / رو سیه حاصل نبه فاسد خیال
عاقلی را از خری تهمت نهاد / خرس را دانست اهل مهر و داد

گفتن موسی گوساله پرست را که این خیال اندیشی تو از کجاست

گفت موسی با یکی اهل خیال / کای بد اندیش از شقاوت و ضلال
صد گمانت بود در پیغمبرم / با چنین برهان و این خلق کریم
صد هزاران معجزه دیدی ز من / صد خیالت میفزود و شک و ظن
از خیال و وسوسه تنگ آمدی / طعنه بر پیغمبریم می زدی
گرد از دریا برآوردم عیان / تا رهیدید از شر فرعونیان
ز آسمان چل سال کاسه خوان رسید / وز دعاام جوی از سنگی دوید
چوب شد در دست من ز اژدها / آب خون شد بهر دفع ناسزا
شد عصا مار و کفم شد آفتاب / آفتاب از عکس نورم شد شهاب
این و صد چندین و چندین گرم و سرد / از تو ای سرد آن توهم کم نکرد
بانگ زد گوساله از جادوئی / سجده کردی که خدای من توئی
وان تعهدات را سیلاب برد / زریکی بارود را خواب برد
چون نبودی بدگمان در حق او / چون نهادی سر بدان ای زشت خو
چون خیالت نامد از تزویر او / وز فساد سحر احمق گیر او
سامری خود که باشد ای مهان / که خدائی بر تراشد در جهان
در خدائی گاو چون یکدل شدی / وز همه اشکالها غافل شدی
گاو می شاید خدائی را بلاف / در رسولیم تو چون کردی خلاف
پیش گاوی سجده کردی از خری / گشت عقلش صید سحر سامری

له حارس پاسبان ۱۲ له بفتح ... ۱۲ له ... ۱۲ له ... ۱۲

چشم در دیدی تو نور ذوالجلال | آیت جهل و افزونی ضلال | شد بر آن عقل و گزینش که تراست | چون تهی کان جهل گشتن مر تراست

گاو زرین بانگ زد آخر چه گفت | کا همچنان را آنهمه حیرت شگفت | زان عجب تر دیده ور از من بسے | لیک حق را کی پدید آید همی

باطلان را چه رباید باطلے | عاطلان را چه خوش آید عاطلے | زانکه هر جنسے رباید جنس خود | گاو سوی شیر نر کے رو نهد

گرگ بر یوسف کجا عشق آورد | جز مگر از مکر تا او را خورد | چون نه گرگے دارد او محرم شود | چون سگ کهف از بنی آدم شود

چون محمد را ابوبکر نکو | دید صدقش گفت ای صادق | چون ابوبکر از محمد برد بو | گفت ای ابلیس وجه کاذب

چون نه دید بوجهل از اصحاب رد | دید صدق شق القمر باور نکرد | در دو دستش کش ز بام افتاد طشت | رو نهان کردیم حق پنهان نگشت

وانکه او جاهل بُد از دشمن بعید | چند نمودیم داو آنرا ندید | آینه دل صاف باید تا در او | در تماشای صورت زشت از نکو

آن مسلمان ترک آن ابله گرفت | زیر لب لاحول گویان ره گرفت

ترک کردن آن مرد ناصح پند آن مغرور خرس را

گفت چون از جهد و پند آن جوان | در دل او بیش می آید خیال | پس ره پند و نصیحت بسته شد | امر اعرض عنهم پیوسته شد

چونکه آیت می فزاید در بیان | قصه طالب بگو بر خوان مثال | چونکه می طالب حق آمدست | بهر فقر او نشاید سینه خست

تو چه سبے بر رشاد و مهتران | تا بیاموزند علم از سروران | احمدا دیدی که قومی از ملوک | مستمع گشتند گشته خوش که بو

این رقیبان یار دین کرد نخو | پر عرب ایها سایه و بپیش | بگذر از این صحبت از بشر و ثبوک | زانکه این شش ملے دین ملوک

زین سبب از تو صبر پیوستری | رو بگردانید می تنگ آمدی | کاندرین فرصت کم افتد این مناخ | تو ز یارانی و وقت تو فراخ

در رحم سگ رحیم در وقت تنگ | این نصیحت میکنم از خشم و جنگ | احمدا نزد خدا این یک ضریر | بهتر از صد قیصرست و صد وزیر

یا والماس معادن این بیا | معدنی باشد فزون از صد هزار | معدن لعل و عقیق مکتنش | بهترست از صد هزاران کان مس

احمدا انبیا ندارد مال سود | سینه باید پر ز عشق و درد و دود | اعمی و شد دل آمد دردمند | پند او را ده که حق او را پسند

گر ده و سه ابله ترا منکر شوند | تلخ کی گردی چو هستی کان قند | گر ده و سه احمق ترا تهمت نهند | حق برای تو گواهے میدهد

گفت از اقرار عالم فارغ ام | آنکه حق باشد گواه او را چه غم | گر خفاشی از خورشید خورست | آن دلیل آمد که او خورشید نیست

نفرت خفاشکان باشد دلیل | که منم خورشید تابان جلیل | گر گلابے را جعل راغب شود | آن دلیل ناگلابے میدهد

گر شود قلبے خریدار محک | در مکی اش در آید نقص و شک | ور شب خوانند روز این بدان | شب نیم روزم که تابم در جهان

فارقم فاروقم و غربیل وار | تا که کاه از من نمی یابد گزار | آرد را پیدا کنم من از سبوس | تا نمایم این نقوش است آن نفوس

من چو میزان خدایم در جهان | وانمایم هر یکی را از گران | گاو را داند خدا گوساله | خر خریداری و در خور کاه اه

من نگاوم تا که گوساله ام خرد | من نه خارم کاشتری از من چرد | او گمان دارد که من جو رکرد | بلکه از آیینه من وقت گرد

گفت جالینوس با اصحاب خود | مر مرا تا آن فلان دارو دهد

تعلق دیوانه با جالینوس و وهم کردن جالینوس

پس چه گفت آن یکی کامی ذوفنون | این دوا خواهند از بهر جنون | دور از عقل تو این دیگر مگو | گفت در من کرد یک دیوانه رو

ساعتی در روی من خوش بنگرید / چشمکم زد آستین من درید

گر نه جنسیت بدی در من ازو / کی رخ آوردی بمن آن زشت رو

گر ندیدی جنس خود کی آمدی / کی بغیر جنس خود را برزدی

چون دو کس بر هم زند بی هیچ شک / در میانشان هست قدر مشترک

کی پرد مرغی بجز با جنس خود / صحبت ناجنس گورست و لحد

سبب پریدن و چریدن مرغی با مرغ دیگر که ناجنس بود

آن حکیمی گفت دیدم هم تگی / در بیابان زاغ را با لکلکی

در عجب ماندم بجستم حالشان / تا چه قدر مشترک یابم نشان

چون شدم نزدیک من حیران و دنگ / خود بدیدم هر دوان بود لنگ

خاصه شهبازی که او عرشی بود / با یکی جغدی که او فرشی بود

آن یکی خورشید علیین بود / وین یکی کرمی که در سرگین تند

آن یکی یوسف رخی عیسی نفس / وین دگر گرگی و یا خر با جرس

آن یکی پران شده در لامکان / وین یکی در کاهدان همچون سگان

آن یکی سلطان عالی مرتبت / وین یکی در گلخنی در تعزیت

آن یکی خلقی ز اکرامش جمیل / وین دگر از بینوائی مشتغل

آن یکی مسرور شده وز اهل زمان / وین دگر گرد خاک خواری نهان

بلبلان را جای می زیبد چمن / مر جعل را در چمین خوشتر وطن

با زبان معنوی گل با جعل / این همی گوید که ای گنده بغل

گر گریزانی ز گلشن بی گمان / هست آن نفرت کمال گلستان

غیرت من بر سر تو دورباش / میزند کای خس ازین جا دور باش

ور بیامیزی تو با من ای دنی / این گمان آید که از کان منی

گر در آمیزد ز نقصان منست / زانکه پندارند کو زان منست

گر در آمیزد بمن آن هرزناک / سوش در دریا باشد و ماهی خاک

حق مرا چون از پلیدی پاک داشت / چون سزد بر من پلیدی را گماشت

یک رگم ز ایشان بد و آن را برید / در من آن بد رگ کجا خواهد رسید

یک نشان آدم آن بود از ازل / که ملایک سر نهندش از محل

یک نشان دیگر آنک آن بلیس / ننهدش سر که منم شاه و رئیس

پس اگر ابلیس هم ساجد شدی / او نبودی آدم او غیری بدی

هم سجود هر ملک میزان اوست / هم جحود آن عدو برهان اوست

هم گواه اوست اقرار ملک / هم گواه اوست کفران سگک

این سخن پایان ندارد باز گرد / تا چه کرد آن خرس با آن شیر مرد

تتمهٔ قصهٔ آن مرد مغرور بر وفای خرس

شخص خفت و خرس می‌راندش مگس / وز ستیز آمد مگس زو باز پس

چند بارش راند از روی جوان / آن مگس زو باز می‌آمد دوان

خشمگین شد با مگس خرس و برفت / برگرفت از کوه سنگی سخت زفت

سنگ آورد و مگس را دید باز / بر رخ خفته گرفته جای ساز

برگرفت آن آسیاسنگ و بزد / بر مگس تا آن مگس واپس خزد

سنگ روی خفته را خشخاش کرد / وین مثل بر جمله عالم فاش کرد

مهر ابله مهر خرس آمد یقین / کین او مهرست و مهر اوست کین

عهد او سستست و ویران و ضعیف / گفت او زفتست و وفای او نحیف

گر خورد سوگند هم باور مکن / بشکند سوگند مرد کژسخن

چونکه بی سوگند گفتش بد دروغ / تو میفت از مکر و سوگندش بدوغ

نفس او میرست و عقل او اسیر / صد هزاران مصحفش خود خورده گیر

چونکه بی سوگند پیمان بشکند / گر خورد سوگند او بدتر کند

زانکه نفس آشفته‌تر گردد از آن / که کنی بندش به سوگندان گران

چون اسیری بند بر حاکم نهد / حاکم آن را بر درد بیرون جهد

بر سرش کوبد ز خشم آن بند را / می‌زند بر روی او سوگند را

تو ز اوفوا بالعقودش دست شو / احفظوا ایمانکم با او مگو

هر کرا او گوید نبود ما دروغ / در بگیرد گفت سوگندش فروغ

وانکه داند عهد با که می‌کند / تن کند چون تار گرد او تند

رفتن رسول صلعم بعیادت صحابی رنجور و فایدهٔ آن

از صحابه خواجه بیمار شد / واندران بیماری چون تار شد
مصطفی آمد عیادت سوی او / چون همه لطف و کرم بد خوی او
در عیادت رفتن تو فایده است / فایده آن باز با تو عاید است
فایده اول که آن شخص علیل / بو که قطبی باشد و شاه جلیل
چون دو چشم دل نداری ای عنود / که نمیدانی تو هیزم را ز عود
چونکه گنجی هست در عالم مرنج / هیچ ویران را مدان خالی ز گنج
قصد هر درویش میکن از گزاف / چون نشان یابی بجد میکن طواف
چون ترا آن چشم باطن بین نبود / گنج می‌پندار اندر هر وجود
ور نباشد قطب یار ره بود / شه نباشد فارس اسپه بود
پس صلهٔ یاران ره لازم شمار / هر که باشد گر پیاده ور سوار
ور عدو باشد همین احسان نکوست / که باحسان بس عدو گشتست دوست
ور نگردد دوست کینش کم شود / زانکه احسان کینه را مرهم شود
بس فواید هست غیر این ولیک / از درازی خائفم ای یار نیک
حاصل این آمد که یار جمع باش / همچو بتگر از حجر یاری تراش
زانکه انبوهی و جمع کاروان / ره‌زنان را بشکند پشت و سنان

وحی کردن حق تعالی بموسی که چرا بعیادت من نیامدی

آمد از حق سوی موسی این عتیب / کای طلوع ماه دیده تو ز جیب
مشرقت کردم ز نور ایزدی / من حقم رنجور گشتم نامدی
گفت سبحانا تو پاکی از زیان / این چه رمزست این بکن یا رب بیان
باز فرمودش که در رنجوریم / چون نپرسیدی تو از روی کرم
گفت یا رب نیست نقصانی ترا / عقل گم شد این گره را برگشا
گفت آری بندهٔ خاص گزین / گشت رنجور او منم نیکش ببین
هست معذوریش معذوری من / هست رنجوریش رنجوری من
هر که خواهد همنشینی با خدا / او نشیند در حضور اولیا
از حضور اولیا گر بگسلی / تو هلاکی زانکه جزوی بی کلی
هر کرا دیو از کریمان وا برد / بی کسش یابد سرش را او خورد
یک بدست از جمع رفتن یک زمان / مکر شیطان باشد این نیکو بدان

جدا کردن باغبان صوفی و فقیه و علوی را از همدیگر

باغبانی چون نظر در باغ کرد / دید چون دزدان بباغ خود سه مرد
یک فقیه و یک شریف و صوفیی / هر یکی شوخی فضولی توطیی
گفت با اینها مرا صد حجت است / لیک جمع اندر جماعت قوت است
بر نیایم یک تنه با سه نفر / پس ببرمشان نخست از همدگر
هر یکی را من بسوی افکنم / چونکه تنها شد سبالش بر کنم
حیله کرد و کرد صوفی را براه / تا کند یارانش را با او تباه
گفت صوفی را برو سوی وثاق / یک گلیم آور برای این رفاق
رفت صوفی گفت خلوت با دو یار / تو فقیهی وین شریف نامدار
ما بفتوای تو نانی میخوریم / ما بپر دانش تو می‌پریم
وین دگر شهزاده و سلطان ماست / سید است از خاندان مصطفاست
تا بود با چون شما شاهان خسیس / کیست آن صوفی شکم‌خوار خسیس
چون بیاید مر و را پنبه کنید / هفته‌ای بر باغ و راغ من تنید
ای شما بوده مرا چون چشم راست / باغ چه بود جان من آن شماست
وسوسه کرد و مر ایشان را فریفت / آه کز یاران نمی‌باید شکیفت
چون بره کردند صوفی را و رفت / خصم شد اندر پیش با چوب زفت
گفت ای سگ صوفیی که از ستیز / اندر آیی باغ مردم تیز تیز
این جنیدت ره نمود و بایزید / از کدامین شیخ و پیرت این رسید
کوفت صوفی را چو تنها یافتش / نیم کشتش کرد و سر بشکافتش
گفت صوفی آن من بگذشت لیک / ای رفیقان پاس خود دارید نیک
مر مرا اغیار دانستید هان / نیستم اغیارتر زین قلتبان
آنچه من خوردم شما را خوردنیست / وانچنین شربت جزای هر دنیست

هر که کارد قصد گندم باشدش / کاه خود اندر تبع می‌آیدش
که بکاری بر نیاید گندمی / مردمی جو مردمی جو مردمی

قصد کعبه کن چو وقت حج بود / چونک رفتی مکه هم دیده شود
قصد در معراج دید دوست بود / در تبع عرش و ملایک هم نمود

سید الاعمال بالنیات گفت / نیت خیرت بسی گلها شکفت
نیت مومن بود به از عمل / این چنین فرمود سلطان رسل

خانهٔ نو ساخت روزی نو مرید / پیر آمد خانهٔ او را بدید

حکایت پیر و مرید

گفت شیخ آن نو مرید خویش را / امتحان کرد آن نکو اندیش را
روزن از بهر چه کردی ای رفیق / گفت تا نور اندر آید زین طریق

گفت آن فرعست این باید نیاز / تا ازین ره بشنوی بانگ نماز
نور خود اندر تبع می‌آیدت / نیت آن را کن که آن می‌بایدت

بایزید اندر سفر جستی بسی / تا بیابد خضر وقت خود کسی
دید پیری با قدی همچون هلال / بود در وی فر و گفتار رجال

دیده نابینا و دل چون آفتاب / همچو پیلی دیده هندستان بخواب
چشم بسته خفته بیند صد طرب / چون گشاید آن نه بیند ای عجب

بس عجب در خواب روشن می‌شود / دل درون خواب روزن می‌شود
وانکه بیدارست و بیند خواب خوش / عارفست او خاک او در دیده کش

بایزید او را چو از اقطاب یافت / مسکنت بنمود و در خدمت شتافت
پیش او بنشست و می‌پرسید حال / یافتش درویش و هم صاحب عیال

گفت عزم تو کجا ای بایزید / رخت غربت را کجا خواهی کشید
گفت قصد کعبه دارم از پگه / گفت هین با خود چه داری زاد ره

گفت دارم از درم نقره دویست / نک ببسته سخت بر گوشهٔ ردیست
گفت طوفی کن بگردم هفت بار / وین نکوتر از طواف حج شمار

وان درمها پیش من نه ای جواد / دانک حج کردی و حاصل شد مراد
عمره کردی عمر باقی یافتی / صاف گشتی بر صفا بشتافتی

حق آن حقی که جانت دیده است / که مرا بر بیت خود بگزیده است
کعبه هرچندی که خانهٔ بر اوست / خلقت من نیز خانهٔ سر اوست

تا بکرد آن خانه را در وی نرفت / واندرین خانه بجز آن حی نرفت
چون مرا دیدی خدا را دیده‌ای / گرد کعبهٔ صدق برگردیده‌ای

خدمت من طاعت و حمد خداست / تا نپنداری که حق از من جداست
چشم نیکو باز کن در من نگر / تا ببینی نور حق اندر بشر

کعبه را یکبار بیتی گفت یار / گفت یا عبدی مرا هفتاد بار
بایزیدا کعبه را دریافتی / صد بها و عز و صد فر یافتی

بایزید آن نکته‌ها را هوش داشت / همچو زرین حلقه‌اش در گوش داشت
آمد از وی بایزید اندر مزید / منتهی در منتهی آخر رسید

دانستن پیغمبر که سبب رنجوری آن شخص از گستاخی بوده

چون پیمبر دید آن بیمار را / خوش نوازش کرد یار غار را

زنده شد او چون پیمبر را بدید / گوییا آن دم مر او را آفرید
گفت بیماری مرا این بخت داد / کامد این سلطان بر من بامداد

تا مرا صحت رسید و عافیت / از قدوم این شه بی‌حاشیت
ای خجسته رنج و بیماری و تب / ای مبارک درد و بیداری شب

نک مرا در پیری از لطف و کرم / حق چنین رنجوری داد و سقم
درد پشتم داد هم تا من ز خواب / بر جهم هر نیم شب لابد شتاب

تا نخسپم جمله شب چون گاومیش / دردها بخشید حق از لطف خویش
زین شکست آن رحم شاهان جوش کرد / دوزخ از تهدید من خاموش کرد

رنج گنج آمد که رحمتها دروست / مغز تازه شد چو بخراشید پوست
ای برادر موضع تاریک و سرد / صبر کردن بر غم و سستی و درد

چشمهٔ حیوان و جام مستیست / کان بلندیها همه در پستیست
آن بهاران مضمرست اندر خزان / در بهارست آن خزان مگریز از آن

همره غم باش و با وحشت بساز / می‌طلب در مرگ خود عمر دراز
تو خلافش کن که از پیغمبران / این چنین آمد وصیت در جهان
مهما کردند بسیار انبیا / تا که گردان شد برین سنگ آسیا
گفت امت مشورت با که کنیم / انبیا گفتند با عقل امام
گفت با او مشورت کن آنچه گفت / تو خلاف آن کن و در راه افت
مشورت با نفس خود گر می‌کنی / هرچه گوید کن خلاف آن دنی
مشورت با نفس خود اندر فعال / هرچه گوید عکس آن باشد کمال
عقل قوت گیرد از عقل دگر / پیشه‌گر کامل شود از پیشه‌گر
وعده‌ها باید ترا تازه بدست / کو هزاران بار آنها را شکست
گرم گوید وعده‌های سرد را / جادو مردی ببندد مرد را
از فلک آویخته شد پرده / از پی نفرین دل آزرده
اژدها گشتست آن آن رسیاه / آنکه گرمی بود افتاده برا
حکم خذها لا تخف دادت خدا / تا بدستت اژدها گردد عصا
دوزخی از وحشت سبز و دم فسون / ای قوم تو از دم دریا فزون
زان نماید مختصر در چشم تو / تا زبون بینی و جنبد خشم تو
تا بر ایشان نی و بیم بی خطر / ور فزون بینی ازان کردی حذر
کم نمود او را و اصحاب درا / آن جهاد ظاهر و باطن خدا
کم نمودن مرورا پیروز بود / که فتح یار و طریق آموز بود
وای اگر صد را یکی بیند ز دو / تا بجنگش اندر آید از غرور
تا دلیر اندر رود احمق بجنگ / واندر آرد شان بحیلت بی‌درنگ
کاه برگی می‌نماید تا تو زو / پف کنی او را برانی از وجود
می‌نماید تا کعب این آب جو / صد چو عوج بن عنق شد غرق او
خشک می‌بیند آن بحر را فرعون کور / تا درو اندر سر مستی و زور
دیده بینا از لقای حق شود / حق کجا همراه هر احمق شود
ای فلک در فتنهٔ آخر زمان / تیز می‌گردی بده آخر زمان

آنچه گوید نفس تو کاینجا بدست / مشنوش چون کار او ضد رهست
مشورت در کارها واجب شود / تا پشیمانی در آخر کم بود
نفس می‌خواهد که تا ویران کند / خلق را گمراه و سرگردان کند
گفت اگر کودک درآید یا زنی / کو ندارد عقل و رای روشنی
نفس خود را زن شناس از زن بتر / زانکه زن جزویست نفست کل شر
گر نماز و روزه می‌فرمایدت / نفس مکارست مکری زایدت
بر نیایی با وی و آتش مرو / رو بر یاری بگیر آمیز او
هین ز مکر نفس دیدم چیزها / کو برد از سحر خود تمییزها
عمر اگر صد سال خود مهلت دهد / اوت هر روزی بهانه نو نهد
ای ضیاء الحق حسام الدین بیا / که نروید بی تو از شوره گیا
این قضا را هم قضا داند علاج / عقل خلقان در قضا گیجست گیج
اژدها و مار اندر دست تو / شد عصا ای جان موسی مست تو
هین بیفشا نما ای پادشا / صبح تو یکتا ز شبهای سیاه
بحر بکارست و نموده کفی / دوزخست از مکر بنموده تفی
همچنان که لشکر انبوه بد / مر پیمبر را بچشم اندک نمود
آن عنایت بود و فضل ایزدی / احمدا ور نه تو بیدل می‌شدی
تا بمیرد گر دلیری را بباد / تا ز شیری او نگردانید رو
آنکه حق تشبیه ها شد اندرخفر / وای اگر گربه اش نماید شیر نر
زان نماید ذوالفقاری حربه / زان نماید شیر نر چون گربه
تا بپای خویش باشد آمده / آن فلیوان جانب آتشکده
ماهیان کز آن کوه‌پاره کنده‌ها / روبهان کز بانگ او در خنده‌ها
می‌نماید موج خونش تل مشک / می‌نماید قعر دریا خاک خشک
چون درآمد در تنگ دریا فنا / زانکه مستش ز جهل نا بینا فنا
قند بیند خود شود زهر قتول / راه بیند خود بود آن بانگ غول
خنجر تیز تو اندر قصد ما / نیش زهر آلوده در قصد ما

ای فلک از رحم حق آموز رحم / بر دل موران مزن چون مار زخم
حق آن که دایهٔ رحمت ترا / کرد گردان بر فراز این سرا
که دگرگون کن و پس رحمت کنی / پیش ازان کز بیخ مال ابتر کنی
حق آنکه دایگی کردست نخست / تا نهال ما ز خاک و آب رست
حق آن شه که ترا صاف آفرید / کرد چندان مشعله در تو پدید
آنچنان معمور و باقی داشتت / تا که دهری از ازل پنداشتت
شکر دانستیم آغاز ترا / انبیا گفتند آن راز ترا
آدمی داند که خانه حادث است / عنکبوتی نی که در وی عابث است
پشه کی داند که این باغ از کیست / کو بهاران زاد و مرگش در دیست
کرم کاندر چوب زاید سست حال / کی بداند چوب را وقت نهال
ور بداند کرم از ماهیتش / عقل باشد کرم باشد صورتش
عقل خود را می‌نماید رنگها / چون پری دورست از آن فرسنگها
از ملک بالاست چه جای پری / تو مگس پری به پستی می‌پری
گرچه عقلت سوی بالا می‌پرد / مرغ تقلیدت به پستی می‌چرد
علم تقلیدی وبال جان ماست / عاریه‌ست و ما نشسته کان ماست
زین خرد جاهل همی باید شدن / دست در دیوانگی باید زدن
هر چه بینی سود خود زان می‌گریز / زهر نوش و آب حیوان را بریز
هر که بستاید ترا دشنام ده / سود و سرمایه بمفلس وام ده
ایمنی بگذار و جای خوف باش / بگذر از ناموس و رسوا باش و فاش
آزمودم عقل دوراندیش را / بعد ازین دیوانه سازم خویش را

عذر گفتن دلقک با سید که چرا فاحشه بنکاح آوردی

گفت با دلقک شبی سید اجل / قحبه را خواستی تو از عجل
با من این را باز میبایست گفت / تات بکردیم یک مستوره جفت
گفت نه مستوره صالح خواستم / قحبه گشتند و ز غم تن کاستم
خواستم این قحبه را بی معرفت / تا ببینم چون شود این عاقبت
عقل را هم آزمودم من بسی / زین سپس جویم جنون را مغرسی
آن یکی میگفت خواهم عاقلی / مشورت آرم بدو در مشکلی
آن یکی گفتش که اندر شهر ما / نیست عاقل جز که آن مجنون نما

بمهلت در سخرگی وردن سائل شیخ بهلول را که خود را دیوانه

بر نیی گشته سواره نک فلان / میدواند در میان کودکان
گوی میبازد و پروزان چون شبان / در جهان گنج نهان جان جهان
صاحب رای است و آتش پاره‌ای / آسمان قدرست و اختر باره‌ای
فر او کروبیان را جان شدست / او درین دیوانگی پنهان شدست
لیک هر دیوانه را جان نشمری / سر منه گوساله را چون سامری
چون ولی آشکارا با تو گفت / صد هزاران غیب و اسرار نهفت
مر ترا آن فهم و آن دانش نبود / وا ندانستی تو سرگین را ز عود
از جنون خود را ولی چون پرده ساخت / مر ورا ای کور کی خواهی شناخت
گر ترا بازست آن دیدهٔ یقین / زیر هر سنگی یکی سرهنگ بین
پیش آن چشمی که باز و رهبرست / هر گلیمی را کلیمی دربرست
مر ولی را هم ولی شهره کند / هر کرا او خواست با بهره کند
کس ندانند از خرد او را شناخت / چونکه او مر خویش را دیوانه ساخت
چون بدزدد دزد بینایی ز کور / هیچ یابد دزد را او در عبور
کور نشناسد که دزد او که بود / گرچه خود بر وی زند دزد عنود
چون گزد سگ کور صاحب ژنده را / کی شناسد آن سگ درنده را
یک سگی در کوی بر کوری گدا / حمله کی در دو چون شیر وغا
سگ کند آهنگ درویشان بخشم / در کشد مه خاک درویشان بچشم
کور عاجز شد ز بیم بانگ سگ / اندر آمد کور در تعظیم سگ
کای امیر صید و ای صید شکار / دست دست تست و از من دست دار
کز ضرورت دم خر را آن حکیم / کرد تعظیم و لقب دادش کریم
گفت او هم از ضرورت ای اسد / از چو من لاغر شکارت چه رسد

کور سگ‌گیرند یار رهست بدشت | کور سگ‌گیری تو در کوچه بگشت
کور می‌جویند یار رهست بصید | کور می‌جوئی تو در کوچه پلید

آن سگ عالم شکار گور کرد | وین سگ بی‌مایه قصد کور کرد
علم چون آموخت سگ رست از ضلال | می‌کند در بیشه‌ها صید حلال

سگ چو عالم گشت شد چالاک زفت | سگ چو عارف گشت شد اصحاب کهف
سگ شناسا شد که میر صید کیست | ای خدا آن نور اشناسنده چیست

کور نشناسد نه از بی‌چشمی است | بلکه از جهلست و از بیچشمی است
نیست خود بی‌چشم‌تر کور از زمین | این زمین از فضل حق شد خصم بین

نور موسی دید و موسی را نواخت | خسف قارون کرد و قارون را شناخت
رجف کرد اندر هلاک هر دغی | فهم کرد از حق که یا ارض ابلعی

آب و خاک و باد و نار با شرر | بی‌خبر با ما و با حق باخبر
ما بعکس آن ز غیر حق خبیر | بی‌خبر از حق و از چندین نذیر

لاجرم اشفقن منها جمله‌شان | کند شد ز آمیز حیوان حمله‌شان
گفت بیزاریم جمله زین حیات | کو بود با خلق حی با حق موات

چون بماند از خلق باشد او یتیم | انس حق را قلب می‌باید سلیم
چون کسی کوری ز دزدی ناله | می‌کند آن کور عمیا تا که

تا نگوید دزد او را کان منم | کز تو دزدیدم که دزد پرفنم
کی شناسد کور دزد خویش را | چون ندارد نور چشم و آن ضیا

چون بگوید هم بگیر او را تو سخت | تا بگوید او علامتهای رخت
پس جهاد اکبر آمد عصر دزد | تا بگوید که چه برد آن کم‌رد

اول از دزدید کحل دیده ات | چون ستانی باز یابی تبصرت
کاله حکمت که گم کرده دلست | پیش اهل دل یقین آن حاصلست

کور دل با جان و با سمع و بصر | می‌نداند دزد شیطان را اثر
ز اهل دل جو از جماد آن را مجو | که جماد آمد خلایق پیش او

باز می‌گردیم سوی راز جو | تا شود هم مشورت با راز گو
مشورت جوینده آمد نزد او | کای اب کودک شده رازی بگو

گفت رو زین حلقه کین در باز نیست | باز گرد امروز روز راز نیست
گر مکان را ره بدی در لامکان | همچو شیخان بودمی من بر دکان

خواندن محتسب مستی را بزندان و جواب او

محتسب در نیم شب جایی رسید | در بن دیوار مردی خفته دید

گفت هی مستی چه خوردستی بگو | گفت ازان خوردم که هست اندر سبو
گفت آخر در سبو واگو که چیست | گفت ازانکه خورده‌ام گفت این خفیست

گفت آنچه خورده‌ای آن چیست آن | گفت آن کاندر سبو مخفیست آن
دور می‌شد این سؤال و این جواب | ماند چون خر محتسب اندر خلاب

گفت او را محتسب هین آه کن | مست هو هو کرد هنگام سخن
گفت گفتم آه کن هو می‌کنی | گفت من شاد و تو از غم منحنی

آه از درد و غم و بیدادیست | هوی هوی می‌خوران از شادیست
محتسب گفت این ندانم خیز خیز | معرفت متراش بگذار این ستیز

گفت رو تو از کجا من از کجا | گفت مستی خیز تا زندان بیا
گفت مست ای محتسب بگذار و رو | از برهنه کی توان بردن گرو

گر مرا خود قوت رفتن بدی | خانهٔ خود رفتمی وین کی شدی
من اگر با عقل و با امکانمی | همچو شیخان بر سر دکانمی

گر مرا رای و تدبیری بدی | همچو شیخان جاه و توقیری بدی
هم مرا لذت نبیل و در پوره بدی | هم بدی راست همه روز ره بدی

دوم بار سخن آوردن سائل آن بزرگ را تا حال او معلوم‌تر شود

گفت آن طالب که آخر یک نفس | ای سواره بر نی این سو ران فرس

راند سوی او که هان زوتر بگو | کاسپ من بس توسنست و تندخو
تا لگد بر تو نکوبد زود باش | از چه می‌پرسی بیانش کن فاش

او مجال راز دل گفتن ندید | زو برون شو کرد و در لاغش کشید
گفت میخواهم درین کوچه زنی | کیست لائق از برای چون منی

ع یعنی شناسنده ۱۲ ... بی‌خبر ... ۱۲ ... یعنی ... آن ... و ... اشاره ... طوفان ... بیان ... از ... بود ... بار زمین ... ابلعی ... زمین ... یعنی ... آسمان ... [illegible]

ف اشاره بآیه واقعه در سورهٔ احزاب ست انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها واشفقن منها ودر قصه اول نیز مذکور شده ۱۲ ... در ... اصطلاح ... تدر ... که آن تیز بین اول محتاج باشد ۱۲ ... لاغ مزاح و خوش‌طبعی ۱۲

گفت شه سه گونه زنند اندر جهان / آن دو رنج و این یکی گنج روان
آن یکی را چون بخواهی کل تراست / وین دگر نیمی ترا نیمی جداست
وان سوم هیچ او ترا نبود بدان / این شنیدی دور شو رفتم روان
تا ترا اسپم نپراند لگد / که بیفتی بر نخیزی تا ابد
شیخ راند اندر میان کودکان / بانگ زد بار دگر او را جوان
که بیا آخر بگو تفسیر این / این زنان سه نوع گفتی برگزین
راند سوی او و گفتش بکر خاص / کل ترا باشد ز غم یابی خلاص
وانکه نیمی هست تو بیوه بود / وانکه هیچست آن عیال با ولد
چون ز شوی اولش کودک بود / مهر و کلی خاطرش آنسو رود
دور شو تا اسپ نندازد لگد / سم اسپ توسنم بر تو رسد
های هویی کرد شیخ و باز راند / کودکان را باز سوی خویش خواند
باز بانگش کرد سائل که بیا / یک سوالم ماند ای شاه کیا
باز راند این سو بگو زوتر چه بود / که ز میدان آن بچه گویم ربود
گفت ای شه با چنین عقل و ادب / این چه شیدست این چه فعلست ای عجب
تو ورای عقل کلی در بیان / آفتابی در جنون چونی نهان
گفت این اوباش رایی میزنند / تا درین شهر خودم قاضی کنند
دفع میگویم مرا گویند نی / نیست چون تو عالمی صاحب فنی
با وجود تو حرامست و خبیث / که کم از تو در قضا گوید حدیث
در شریعت نیست دستوری که ما / کمتر از تو شه کنیم و پیشوا
زین ضرورت گیج و دیوانه شدم / زین گروه از عجز بیگانه شدم
ظاهرا شوریده و شیدا شدم / لیک در باطن همانم که بدم
عقل من گنجست و من ویرانه‌ام / گنج اگر پیدا کنم دیوانه‌ام
اوست دیوانه که دیوانه نشد / این عسس را دید و در خانه نشد
دانش من جوهر آمد نی عرض / این بها نیست بهر هر غرض
کان قندم نیستان شکرم / هم ز من میروید و من میخورم
علم تقلیدی و تعلیمیست آن / کز نفور مستمع دارد فغان
چون پی دانه نه بهر روشنیست / همچو طالب علم دنیای دنیست
طالب علمست بهر عام و خاص / نی که تا یابد ازین عالم خلاص
همچو موشی هر طرف سوراخ کرد / چونکه نورش راند از در گشت سرد
چونکه سوی دشت و نورش ره نبود / هم در آن ظلمات جهدی مینمود
گر خدایش پر دهد پر خرد / برهد از موشی و چون مرغان پرد
ور نجوید پر بماند زیر خاک / ناامید از رفتن راه سماک
علم گفتاری که آن بیجان بود / عاشق روی خریداران بود
گرچه باشد وقت بحث علم زفت / چون خریدارش نباشد مرد و رفت
مشتری من خدایست او مرا / میکشد بالا که الله اشتری
خونبهای من جمال ذوالجلال / خونبهای خود خورم کسب حلال
این خریداران مفلس را بهل / چه خریداری کند یک مشت گل
گل مخر گل را مخور گل را مجو / زانکه گل خوارست دائم زردرو
دل بخور تا دائما باشی جوان / از تجلی چهره‌ات چون ارغوان
طالب دل شو که تا باشی چو گل / تا شوی شادان و خندان همچو گل
دل نباشد آنکه مطلوب گلست / این چنین کار دلی صاحبدلست
یا رب این بخشش نه حد کار ماست / لطف تو لطف خفی را خود سزاست
دستگیر از دست ما ما را بخر / پرده را بردار و پرده ما مدر
باز خر ما را ازین نفس پلید / کاردش تا استخوان ما رسید
از چو ما بیچارگان این بند سخت / که گشاید جز تو ای سلطان بخت
این چنین قفل گران را ای ودود / که تواند جز که فضل تو گشود
ما ز خود سوی تو گردانیم سر / چون توی از ما بما نزدیکتر
با چنین نزدیکیی دوریم دور / در چنین تاریکیی بفرست نور
این دعا هم بخشش و تعلیم تست / ورنه در گلخن گلستان از چه رست
در میان خون و روده فهم و عقل / جز ز اکرام تو نتوان کرد نقل

از دو پاره پیه این نور روان / موج نورش می‌رود تا آسمان
گوشت پاره که زبان آمد ازو / می‌رود سیلاب حکمت همچو جو
سوی سوراخی که نامش گوشهاست / تا بباغ جان که میوه‌ش هوشهاست
شاه راه باغ جانها شرع اوست / باغ و بستانهای عالم فرع اوست
اصل و سرچشمهٔ خوشی آنست آن / زو تجری تحتها الانهار خوان
قصهٔ رنجور گو با مصطفی / زانکه لطف حق ندارد منتهی
شکر نعمت چون کنی چون شکر تو / نعمت تازه بود زان احسان او
عجز تو از شکر شکر آمد تمام / فهم کن دریاب قد تم الکلام

نصیحت کردن رسول بیمار را و دعا آموزیدن او را

گفت پیغمبر مر آن بیمار را / چون عیادت کرد یار زار را
که مگر نوعی دعایی کرده / از جهالت زهرباکی خورده
یاد آور چه دعا می‌گفته / چون ز مکر نفس می‌آشفته
گفت یادم نیست الا همتی / ور با من یادم آید ساعتی
از حضور نوربخش مصطفی / پیش خاطر آمد او را آن دعا
همت پیغمبر روشنکده / پیش خاطر آمدش آن گم‌شده
تافت زان روزن که از دل تا دلست / روشنی کو فرق حق و باطلست
گفت اینک یادم آمد ای رسول / آن دعا که گفته‌ام من از فضول
چون گرفتار گنه می‌آمدم / همچو غرقه دست و پایی میزدم
گر گنه باب کشایش می‌زند / غرقه دست اندر حشایش می‌زند
از تو تهدید و وعیدی می‌رسید / مجرمان را از عذابات شدید
مضطرب می‌گشتم و چاره نبود / بند محکم بود و قفل ناگشود
نی مقام صبر و نی راه گریز / نی امید توبه نی جای ستیز
نی بغیر حق تعالی یار من / همچنین دشوار آمد کار من
همچو هاروت و چو ماروت از حزن / آه می‌کردم که ای خلاق من

ذکر دشواری عذاب آخرت و سختی آن

از خطر هاروت و ماروت آشکار / چاه بابل را نمودند اختیار
تا عذاب آخرت اینجا کشند / گربزند و عاقل و ساحروشند
نیک کردند و بجای خویش بود / سهلتر باشد ز آتش رنج دود
حد ندارد وصف رنج آنجهان / سهل باشد رنج دنیا پیش آن
ای خنک آنکو جهادی می‌کند / بر بدن زجری و دادی می‌کند
تا ز رنج آنجهانی وارهد / بر خود این رنج عبادت می‌نهد
من همی گفتم که یارب آن عذاب / هم درین عالم بران بر من شتاب
تا درآن عالم فراغت باشدم / در چنین درخواست تا دم میزدم
اینچنین رنجوریی پیدام شد / جان من از رنج بی‌آرام شد
مانده‌ام از ذکر و از اوراد خود / بیخبر گشتم ز خویش و نیک و بد
گر نمی‌دیدم کنون من روی تو / ای خجسته وی مبارک بوی تو
می‌شدم از دست من یکبارگی / کردیم شاهانه این غمخوارگی
گفت هی هی این دعا دیگر مکن / بر مکن تو خویش را از بیخ و بن
تو چه طاقت داری ای مور سقیم / که نهد بر تو چنان کوه عظیم
گفت توبه کردم ای سلطان من / از سر جلدی نلافم این سخن
این جهان تیه است و تو موسی و ما / از گنه در تیه مانده مبتلا
سالها ره می‌رویم و در اخیر / همچنان در منزل اول اسیر

ذکر قوم موسی علیه السلام و بیابان ایشان

قوم موسی راه می‌پیمود و آن / آخر اندر گام اول بوده‌اند
راز می‌گفتند پیدا و نهان / جمله مرد و زن و پیر و جوان
گر دل موسی ز ما راضی بدی / تیه را راه و کران پیدا شدی
ور بکل بیزار بودی او ز ما / کی رسیدی خوانمان هیچ از سما
کی ز سنگی چشمها جوشان شدی / در بیابان‌مان امان جان شدی
بل بجای خوان خود آتش آمدی / اندرین منزل لهب بر ما زدی
چون دو دل شد موسی اندر کار ما / گاه خصم ماست گاهی یار ما

خشمش آتش میزند در رحمتها / حلم او رد میکند تیر بلا
کی بود که حلم گردد خشم نیز / نیست این نادر ز لطفت ای عزیز
مدح حاضر وحشتست از بهر این / نام موسی میبرم قاصد چنین
ورنه موسی کی روا دارد که من / پیش تو نام آورم از هیچ تن
عهد ما بشکست صد بار و هزار / عهد تو چون کوه ثابت برقرار
عهد ما کاه و بهر بادی زبون / عهد تو کوه و ز صد که هم فزون
حق آن قدرت که بر تلوین ما / رحمتی کن ای امیر لونها
خویش را دیدیم و رسوائی خویش / امتحان ما مکن ای شاه بیش
تا فضیحتهای دیگر را نهان / کرده باشی ای کریم مستعان
بیحدی تو در جمال و در کمال / در کژی ما بیحدیم و در ضلال
بیحدی خویش بگمار ای کریم / بر کژی بیحد مشتی لئیم
هین که از تقطیع ما یک تار ماند / مصر بودیم و یکی دیوار ماند
البقیه البقیه ای خدیو / تا نگردد شاد کلی جان دیو
بهر ما نی بهر آن لطف نخست / که تو کردی گمرهان را باز جست
چون نمودی قدرتت بنمای رحم / ای نهاده رحمها در لحم و شحم
این دعا گر خشم افزاید ترا / تو دعا تعلیم فرما مهترا
آنچنان کادم بیفتاد از بهشت / رجعتش دادی که رست از دیو زشت
دیو که بود کو ز آدم بگذرد / بر چنین نطعی ازو بازی برد
در حقیقت نفع آدم شد همه / لعنت حاسد شده آن دمدمه
بازیی دید و دو صد بازی ندید / پس ستون خانهٔ خود را برید
آتشی زد شب بکشت دیگران / باد سوی کشت او کردش روان
چشم بندی بود لعنت دیو را / تا زیان خصم دید آن ریو را
خود زیان جان او شد ریو او / گوئی آدم بود دیو و دیو او
لعنت آن باشد که کژبینش کند / حاسد و خودبین و پرکینش کند
تا بداند که هر آن کو بد کند / بیگمان باز آید و بر وی زند
جمله فرزین بندها بیند بعکس / مات بر وی گردد و نقصان و نکس
زانکه گر او هیچ بیند خویش را / مهلک و ناسور بیند ریش را
درد خیزد زین چنین دیدن درون / درد او را از حجاب آرد برون
تا نگیرد مادران را درد زه / طفل در زادن نیابد هیچ ره
این امانت در دل و جان حامله است / این نصیحتها مثال قابله است
قابله چه کند چو زن را درد نیست / درد باید درد کودک را رهیست
آنکه او بی درد باشد رهزنیست / زانکه بیدردی انا الحق گفتنیست
آن انا بیوقت گفتن لعنتست / وین انا در وقت گفتن رحمتست
آن انا منصور رحمت شد یقین / وان انا فرعون لعنت شد ببین
لاجرم هر مرغ بی هنگام را / سر بریدن واجبست اعلام را
سر بریدن چیست کشتن نفس را / در جهاد و ترک گفتن نفس را
آنچنان که نیش کژدم برکنی / تا که یابد او ز کشتن ایمنی
برکنی دندان پر زهری ز مار / تا رهد مار از بلای سنگسار
هیچ نکشد نفس را جز ظل پیر / دامن آن نفس کش را سخت گیر
چون بگیری سخت آن توفیق هوست / در تو هر قوت که آید جذب اوست
ما رمیت اذ رمیت راست دان / هر چه دارد جان بود از جان جان
دست گیرنده ویست و بردبار / دمبدم آن دم ازو امیدوار
نیست غم گر دیر بی او مانده / دیرگیر و سخت گیرش خوانده
دیر گیرد سخت گیرد رحمتش / یکدمت غایب ندارد حضرتش
ور تو خواهی شرح این وصل و ولا / از سر اندیشه میخوان والضحی
ور تو گوئی این بدیها از ویست / لیک آن نقصان فضل او کیست
آن بدی دادن کمال اوست هم / من مثالی گویمت ای محتشم

مثال در بیان معنی نؤمن بالقدر خیره وشره

کرد نقاشی دو گونه نقشها / نقشهای صاف و نقشی بی صفا
نقش یوسف کرد و حور خوش سرشت / نقش ابلیسان و عفریتان زشت

[illegible]

هر دو گونه نقش استادی اوست / زشتی او نیست آن رادی اوست
تا کمال دانشش پیدا شود / منکر استادیش رسوا شود
ور نداند زشت کردن ناقص است / زین سبب خلاق گبر و مخلص است
پس ازین رو کفر و ایمان شاهدند / بر خداوندیش هر دو ساجدند
لیک مؤمن دانکه طوعا ساجدست / زانکه جویای رضا و قاصدست
هست کرها گبر هم یزدان پرست / لیک قصد او مرادی دیگرست
قلعه سلطان عمارت میکند / لیک دعوی امارت میکند
گشته یاغی تا که ملک او را بود / عاقبت خود قلعه سلطانی شود
مؤمن آن قلعه برای پادشاه / میکند معمور نه از بهر جاه
زشت گوید ای شه زشت آفرین / قادری بر خوب و بر زشت مهین
خوب گوید ای شه حسن و بها / پاک گردانیدیم از عیبها
حمد لک الشکر لک یا ذا المنن / حاضری و ناظری بر حال من
حاصل آنکه او هر آنچه خواست کرد / خوب را و زشت را چون خار و ورد
اوست بر سر پادشاهی پادشا / کار ساز بفضل الله ما یشا

گفت پیغمبر مر آن بیمار را / این بگو و سهل کن دشوار را

دعا و توبه آموختن رسول صلعم آن بیمار را

آتنا فی دار دنیانا حسن / آتنا فی دار عقبانا حسن
راه را بر ما چو بستان کن لطیف / مقصد ما باش هم تو ای شریف
مؤمنان گویند در حشر ای ملک / نی که دوزخ بود راه مشترک
مؤمن و کافر بر آن یابد گذار / ما ندیدیم اندرین ره دود و نار
نک بهشت و بارگاه ایمنی / پس کجا بود آن گذرگاه دنی
پس ملک گوید که آن روضه خضر / کان فلان جا دیده اید اندر گذر
دوزخ آن بود و سیاستگاه سخت / بر شما شد باغ و بستان و درخت
چون شما این نفس دوزخ خوی را / آتشی گبر فتنه جوی را
جهدها کردید تا شد پر صفا / نار را کشتید از بهر خدا
آتش شهوت که شعله میزدی / سبزه تقوی شد و نور هدی
آتش خشم از شما هم حلم شد / ظلمت جهل از شما هم علم شد
آتش حرص از شما ایثار شد / وان حسد چون خار بد گلزار شد
چون شما این جمله آتشهای خویش / بهر ما کشتید تا شد نوش نیش
نفس ناری را چو باغی ساختند / اندرو تخم وفا انداختند
بلبلان ذکر و تسبیح اندرو / خوش سرایان در چمن بر طرف جو
داعی حق را اجابت کرده اید / در جحیم نفس آب آورده اید
دوزخ ما نیز در حق شما / سبزه گشت و گلشن و برگ و نوا
چیست احسان را مکافات ای پسر / لطف و احسان و ثواب معتبر
نی شما گفتید ما قربانیم / پیش اوصاف بقا ما فانیم
ما اگر قلاش و گر دیوانه ایم / مست آن ساقی و آن پیمانه ایم
بر خط و فرمان او سر مینهیم / جان شیرین را گروگان میدهیم
تا خیال دوست در اسرار ماست / چاکری و جانسپاری کار ماست
هر کجا شمع بلا افروختند / صد هزاران جان عاشق سوختند
عاشقانی کز درون خانه اند / شمع روی یار را پروانه اند
ای دل آنجا رو که با تو روشنند / وز بلاها مر ترا چون جوشنند
در میان جان ترا جا میکنند / تا ترا پر باده چون جامی کنند
در میان جان ایشان خانه گیر / در فلک خانه کن ای بدر منیر
چون عطارد دفتر دل وا کند / تا که بر تو سرها پیدا کند
پیش خویشان باش چون آواره / بر مه کامل زن ار مه پاره
جزو را از کل خود پرهیز چیست / با مخالف اینهمه آمیز چیست
جنس را بین نوع گشته در روش / غیبها بین گشته عین از پرتوش
تا چو زن عشوه خری ای بی خرد / از دروغ و عشوه کی یابی مدد
چاپلوس و لفظ شیرین و فریب / می ستانی می نهی چون زن بجیب
مر ترا دشنام و سیلی شهان / بهتر آید از ثنای گمرهان

صنع شاهان خور و مخور شهد خسان / تا کسی گردی ز اقبال کسان
زانکه ایشان خلعت و دولت رسد / در پناه روح جان گردد جسد
هر کجا بینی برهنه و بی‌نوا / دان که او بگریخته از اوستا
تا چنان گردد که میخواهد دلش / آن دل کور بد بی‌حاصلش
گر چنان گشتی که استا خواستی / خویش را و خویش را آراستی
هر که از استا گریزد در جهان / او ز دولت میگریزد این بدان
پیشه‌ای آموختی در کسب تن / چنگ اندر پیشه‌ی دینی بزن
در جهان پوشیده گشتی و غنی / چون برون آیی ازینجا چون کنی
پیشه‌ای آموز کاندر آخرت / اندر آید دخل کسب مغفرت
آن جهان شهریست پر بازار و کسب / تا نپنداری که کسب اینجاست حسب
حق تعالی گفت کین کسب جهان / پیش آن کسب است لعب کودکان
همچو آن طفلی که بر طفلی تند / شکل صحبت کن مساسی میکند
آن مساس طفل چه بود بازیی / با جماع رستمی و غازیی
کودکان سازند در بازی دکان / سود نبود جز که تعطیل زمان
شب شود در خانه آید گرسنه / کودکان رفته بمانده یک تنه
اینجهان بازی‌گه است و مرگ شب / بازگردی کیسه خالی پر تعب
سوی خانه گور تنها مانده / با فغان و حسرت ابر خوانده
کسب دین عشقست و جذب اندرون / قابلیت نور حق دان ای حرون
کسب فانی خواهدت این نفس خس / چند کسب خس کنی بگذار بس
نفس خس گر جویدت کسب شریف / حیله و مکری بود آن را ردیف

بیدار کردن ابلیس معاویه را که وقت نماز بیگاه شد

درخبر آمد که آن معاویه / خفته بد در قصر در یک زاویه
قصر را از اندرون در بسته بود / کز زیارتهای مردم خسته بود
ناگهان مردی ورا بیدار کرد / چشم چون بگشاد پنهان گشت مرد
گفت اندر قصر کس را ره نبود / کیست کین گستاخی و جرأت نمود
گرد برگشت و طلب کرد آن زمان / تا بیابد زان نهان گشته نشان
از پس در مدبری را دید کو / در پس پرده نهان میکرد رو
گفت هی تو کیستی نام تو چیست / گفت نامم فاش ابلیس شقیست
گفت بیدارم چرا کردی بجد / راست گو با من مگو برعکس و ضد
گفت هنگام نماز آخر رسید / سوی مسجد زود می‌باید دوید
عجلوا الطاعات قبل الفوت گفت / مصطفی چون در معنی میسفت
گفت نی نی این غرض نبود ترا / که بخیری رهنما باشی مرا
دزد آید از نهان در مسکنم / گویدم که پاسبانی میکنم
من کجا باور کنم آن دزد را / دزد کی داند ثواب و مزد را
خاصه دزدی چون تو قطاع الطریق / از چه رو گشتی چنین بر من شفیق

دوم بار جواب گفتن ابلیس معاویه را

گفت ما اول فرشته بوده‌ایم / راه طاعت را بجان پیموده‌ایم
سالکان راه را محرم بدیم / ساکنان عرش را همدم بدیم
پیشه‌ی اول کجا از دل رود / مهر اول کی ز دل زائل شود
در سفر گر روم بینی یا ختن / از دل تو کی رود حب الوطن
ما هم از مستان این می بوده‌ایم / عاشقان درگه وی بوده‌ایم
ناف ما بر مهر او ببریده‌اند / عشق او در جان ما کاریده‌اند
روز نیکو دیده‌ایم از روزگار / آب رحمت خورده‌ایم اندر بهار
نی که ما را دست فضلش کاشته است / از عدم ما را نه او برداشته است
ای بسا کز وی نوازش دیده‌ایم / در گلستان رضا گردیده‌ایم
بر سر ما دست رحمت می‌نهاد / چشمه‌های لطف بر ما میگشاد
وقت طفلی‌ام که بودم شیر جو / گاهواره‌ام که جنبانید او
از که خوردم شیر غیر شیر او / که مرا پرورد جز تدبیر او
خوی کان با شیر رفت اندر وجود / کی توان آن را ز مردم واکشود
گر عتابی کرد دریای کرم / بسته کی گردند درهای کرم

اصل نقدش لطف و داد و بخشش است / قهر بر وی چون غباری از غش است
از برای لطف عالم را بساخت / ذره ها را آفتاب او نواخت
فرقت از قهرش اگر آبستن است / بهر قدر وصل او دانستن است
سید هجران از فراقش گوشمال / تا بداند قدر ایام وصال
گفت پیغمبر که حق فرموده است / قصد من از خلق احسان بوده است
آفریدم تا ز من سودی کنند / تا ز شهدم دست آلودی کنند
نی برای آنکه من سودی کنم / وز برهنه من قبایی بر کنم
چند روزی که ز پیشم رانده است / چشم من در روی خوبش مانده است
کز چنان روی چنین قهر ای عجب / هر کسی مشغول گشته در سبب
من سبب را ننگرم کو حادث است / زانکه حادث حادثی را باعث است
لطف سابق را نظاره میکنم / وانچه او حادث دو پاره میکنم
ترک سجده از حسد گیرم که بود / این حسد از عشق خیزد نز جحود
این حسد از دوستی خیزد یقین / که شود با دوست غیری همنشین
هست شرط دوستی غیرت پزی / همچو شرط عطسه گفتن دیر زی
چونکه بر نطعش جزین بازی نبود / گفت بازی کن چه دانم در فزود
آن یکی بازی که بد من باختم / خویشتن را در بلا انداختم
در بلا هم میچشم لذات او / مات اویم مات اویم مات او
چون رهاند خویشتن را ای سره / هیچکس در شش جهت از ششدره
جزو شش از کل شش چون وا رهد / خاصه که بیچون مرا در اکج نهد
هر که در شش او درون آتش است / اوش برهاند که خلاق شش است

باز تتمه تقریر کردن معاویه مکر ابلیس را

خود اگر کفر است اگر ایمان او / دست باف حضرت است و آن او
گفت امیر او را که اینها راست است / لیک بخش تو ازینها کاست است
صد هزاران را چو من تو ره زدی / حفره کردی در خزانه آمدی
آتشی از تو بسوزم چاره نیست / کیست کز دست تو جامه اش پاره نیست
طبعت ای آتش چو سوزانیدنیست / تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست
لعنت این باشد که سوزانت کند / اوستاد جمله دزدانت کند
با خدا گفتی شنیدی روبرو / من که باشم پیش مکرت ای عدو
معرفتهای تو چون بانگ صفیر / بانگ مرغان است اما مرغگیر
صد هزاران مرغ را او ره زده است / مرغ غره کآشنایی آمده است
در هوا چون بشنود بانگ صفیر / از هوا آید شود اینجا اسیر
قوم نوح از مکر تو در نوحه اند / دل کباب و سینه شرحه شرحه اند
عاد را تو باد دادی در جهان / در فکندی در عذاب اندهان
از تو بود این سنگسار قوم لوط / در سیاه آبه ز تو خوردند غوط
مغز نمرود از تو آمد ریخته / ای هزاران فتنه ها انگیخته
عقل فرعون زکی فیلسوف / کور گشت از تو نیابید او وقوف
بولهب هم از تو نااهلی شده / بوالحکم هم از تو بوجهلی شده
ای برین شطرنج بهر یاد را / مات کرده صد هزار استاد را
ای ز فرزین بندهای مشکلت / سوخته جانها سیه گشته دلت
بحر مکری تو خلقان قطره / تو چو کوهی وین سلیمان ذره
کی رهد از مکر تو ای مختصم / غرق طوفانیم الا من عصم
بس ستاره سعد از تو محترق / بس سپاه جمع از تو مفترق
بس مسلمان کز تو دین درباخته / سرنگون تا قعر دوزخ تاخته
بس چو بلعم از تو نومید آمده / بس چو صیصا از تو کافر شده

باز جواب ابلیس مر معاویه را در اخفای مکر

گفت ابلیسش گشا این عقد را / من محک قلب را و نقد را
امتحان شیر و کلبم کرد حق / امتحان نقد و قلبم کرد حق
قلب را من کی سیه رو کرده ام / صیرفی قیمت او کرده ام
نیکوان را رهنمایی میکنم / مردان را پیشوایی میکنم
نیکوان را پیشوا و ماسنم / شاخهای خشک را بر میکنم

این علفها می‌نهم از بهر کیست / تا پدید آید که حیوان جنس کیست
گرگ از آهو چو زاید کودکی / هست در گرگی و آهویی شکی
تو گیاه و استخوان پیشش بریز / تا کدامین سو کند او گام تیز
گر بسوی استخوان آید سگست / ور گیا جوید یقین آهو رگست
قهر و لطفی جفت شد با یکدگر / زاد ازین هر دو جهانی خیر و شر
تو گیاه و استخوان را عرضه کن / قوت نفس و قوت جان را عرضه کن
گر غذای نفس جوید ابترست / ور غذای روح خواهد سرورست
گر کند او خدمت تن هست خر / ور رود در بحر جان یابد گهر
گرچه این دو مختلف خیر و شرند / لیک این هر دو بیک کار اندرند
انبیا طاعات عرضه میکنند / دشمنان شهوات عرضه میکنند
نیک را چون بد کنم یزدان نیم / داعیم من خالق ایشان نیم
خوب را من زشت سازم رب نیم / زشت را و خوب را آیینه‌ام
سوخت هندو آینه از درد را / کین سیه رو می‌نماید مرد را
گفت آیینه گناه از من نبود / جرم آن را نه که آیینه زدود
او مرا غماز کرد و راست گو / تا بگویم زشت کو و خوب کو
من گواهم بر گواه زندان کجاست / زاهل زندان نیستم یزدان گواست
هر کجا بینم درختی میوه دار / تربیتها میکنم من دایه وار
هر کجا بینم درخت تلخ و خشک / می‌برم من تا شناسم پشک و مشک
خشک گوید باغبانا ای فتی / مر مرا چه می‌بری سر بی‌خطا
باغبان گوید خمش ای زشت خو / بس نباشد خشکی تو جرم تو
خشک گوید راستم من کژ نیم / تو چرا بی‌جرم می‌بری پیم
باغبان گوید اگر مسعودیی / کاشکی کژ بودیی تر بودیی
جاذب آب حیاتی گشته / اندر آب زندگی آغشته
تخم تو بد بوده است و اصل تو / با درخت خوش نشاید وصل تو
شاخ تلخ ار با خوشی وصلت کند / آن خوشی اندر نهادش بر زند
گر ترا بیدار کردم بهر دین / خوی اصل من همین است و همین

عنف کردن معاویه رض با ابلیس علیه اللعنة

گفت امیری راهزن حجت مگو / مر ترا ره نیست در من ره مجو
راهزنی و من غریب و تاجرم / هر لباساتی که آری کی خرم
گرد رخت من مگرد از کافری / تو نه رخت کسی را مشتری
مشتری نبود کسی را راهزن / ور نماید مشتری مکرست و فن
تا چه دارد این حسود اندر کدو / ای خدا فریاد ما را زین عدو
گر یکی فصل دگر در من دمد / برد خواهد از من این رهزن نمد

نالیدن معاویه رض بحق تعالی از مکر ابلیس و نصرت خواستن

این حدیثش همچو دودست ای اله / رحم کن ورنه گلیمم شد سیاه
من بحجت برنیایم با بلیس / کوست فتنه هر شریف و هر خسیس
آدمی چون علم الاسما بگست / با تک چون برق این سگ بی‌تکست
از بهشت اندر فکندش بر رو خاک / چون سمک در شست او شد از سماک
نوحه انا ظلمنا می‌زدی / نیست دستان و فسونش را حدی
اندرون هر حدیث او شرست / صد هزاران سحر در وی مضمرست
مردی مردان ببندد در نفس / در زن و در مرد افروزد هوس
ای بلیس خلق سوز فتنه جو / بر چیم بیدار کردی راست گو
زانکه حجت برنیاید با منی / هین غرض را در میان نه بی فنی

باز تقریر ابلیس تلبیس خود را با معاویه رض

گفت هر مردی که باشد بدگمان / نشنود او راست را با صد نشان
هر درونی کو خیال اندیش شد / چون دلیل آری خیالش بیش شد
چون سخن در وی رود علت شود / تیغ غازی دزد را آلت شود
پس جواب او سکوتست و سکون / هست با ابله سخن گفتن جنون
تو ز حق ترس و از و جو قطع نفس / که تو از شرش بماندستی تجسس
تو ز من با حق چه نالی ای سلیم / رو بنال از شر این نفس لئیم

تو خوری حلوا ترا دنبل شود — تب بگیرد طبع تو مختل شود
بی گنه لعنت کنی ابلیس را — چون نبینی از خود این تلبیس را

نیست از ابلیس از تست ای غوی — که چو روبه سوی دنبه میروی
چونکه در سبزه ببینی دنبه را — دام باشد این ندانی تو ورا

زان ندانی کت ز دانش دور کرد — میل دنبه چشم و عقلت کور کرد
حبک الاشیاء یعمی و یصم — نفسک السودا جنت لا تختصم

تو گنه بر من منه کژ کژ مبین — من بدی بیزارم از حرص و کین
حرص و کین ست از طبائع مختلف — هر مرا کی چاره شد گفتند کف

من بدی کردم پشیمانم هنوز — انتظارم تا شبم آید بروز
هم امیدی میروم باد رود سوز — تا مگر کاین دمی هم گردد بسوز

متهم گشتم میان خلق من — فعل خود بر من نهد هر مرد و زن
گرگ بیچاره اگرچه گرسنه است — متهم باشد که او در طنطنه است

از ضعیفی چون نتاند راه رفت

باز الحاح کردن معاویه مر ابلیس را و جواب او

خلق گوید تخمه است از لوت زفت

گفت غیر راستی نرهاندت — داد سوی راستی میخواندت
راست گو تا وا رهی از چنگ من — مکر ننشاند غبار جنگ من

گفت چون دانی دروغ و راست را — ای خیال اندیش پر اندیشه ها
گفت پیغمبر نشانی داده است — قلب و نیکو را محک بنهاده است

گفته است الکذب ریب فی القلوب — باز الصدق طمانین طرب
دل نیارامد ز گفتار دروغ — آب و روغن هیچ نفروزد فروغ

در حدیث راست آرام دلست — راستیها دانهٔ دام دلست
دل مگر رنجور باشد بد دهان — که نداند چاشنی این و آن

چون شود از رنج و علت دل سلیم — طعم صدق و کذب را باشد علیم
حرص آدم چون سوی گندم فزود — از دل آدم سلیمی را ربود

پس دروغ و عشوه‌ات را گوش کرد — غره گشت و زهر قاتل نوش کرد
کژدم از گندم ندانست آن نفس — می برد تمییز را از اهل هوس

خلق مست آرزو و بند هوا — زان پذیرا اند دستان ترا
هر که خود را از هوا خو باز کرد — گوش خود را آشنای راز کرد

همچنانکه در حکایت گفته اند

شکایت قاضی از آفت قضا و جواب نایب او را

بشنو از را تا گشاید بسته بند

قاضیی بنشاندند او میگریست — گفت نایب قاضیا گریه ز چیست
این نه وقت گریه و فریاد تست — وقت شادی و مبارکباد تست

گفت آه چون حکم راند بیدلی — در میان آن دو عالم جاهلی
آن دو خصم از واقعه خود واقف اند — قاضی مسکین چه داند زان دو بند

جاهلست و غافلست از حالشان — چون رود در خونشان و مالشان
گفت خصمان عالم اند و علتی — جاهلی تو لیک شمع ملتی

زانکه تو علت نداری در میان — آن فراغت هست نور دیدگان
وان دو عالم را غرضشان کور کرد — علمشان را علت اندر گور کرد

جهل را بی علتی عالم کند — علم را علت ز دلها بر کند
تا تو رشوت نستدی بیننده — چون طمع کردی ضریر و بنده

از هوا من خوی را وا کرده ام — لقمه های شهوتی کم خورده ام
چاشنی گیر دلم شد با فروغ — راست را داند حقیقت از دروغ

ای سگ ملعون عجب ابله مگو

باقرار آوردن معاویه ابلیس لعین را

راست بشنو در دروغی را مجو

تو چرا بیدار کردی مر مرا — دشمن بیداری تو ای دغا
همچو خشخاشی همه خواب آوری — همچو خمری عقل و دانش میبری

چارمیخت کرده ام هین راست گو — راست را دانم تو حیلتها مجو
من ز هر کس آن طمع دارم که او — صاحب آن باشد اندر طبع و خو

من ز سرکه می نجویم شکری — مر مخنث را نجویم لشکری
همچو گبران می نجویم از بتی — که بود حق یا ز حق او آیتی

من سگ گرگین نیم بو شکم / من درآب جو نجویم خشت خشک
من نجویم پاسبانی راز دزد / کار ناکرده نجویم هیچ مزد
من شیطانم نجویم کوست غیر / که مرا بیدار کرد اندر نخیبه

راست گفتن ابلیس ضمیر خود را با معاویه

گفت بسیار آن بلیس از مکر و غدر / میر از او نشنید کرد استیز و صبر
از بن دندان بگفتش بهر آن / کردمت بیدار میدان ای فلان
تا رسی اندر جماعت در نماز / از پی پیغمبر دولت فراز
گر نماز از وقت رفتی مر ترا / این جهان تاریک گشتی بی ضیا
از غبین و درد رفتی اشکها / از دو چشم تو مثال مشکها
آن غبین و درد بودی صد نماز / کو نماز و کو فروغ آن نیاز
ذوق دارد هر کسی در طاعتی / لاجرم نشکیبد از وی ساعتی

فضیلت حسرت خوردن آن شخص بر فوت نماز جماعت

آن یکی میرفت در مسجد درون / مردم از مسجد همی آمد برون
گشت پرسان که جماعت را چه بود / که ز مسجد می برون آیند زود
آن یکی گفتش که پیغمبر نماز / با جماعت کرد و فارغ شد ز راز
تو کجا در میروی ای مرد خام / چونکه پیغمبر بداد است السلام
گفت آه و دود از آن آه شد برون / آه او میداد از دل بوی خون
آن یکی از جمع گفت این آه را / تو بمن ده وان نماز من ترا
گفت دادم آه و پذرفتم نماز / او ستد آن آه را با صد نیاز
با تضرع با نیاز و بازگشت / باز بود و در پی شهباز گشت
شب بخواب اندر بگفتش هاتفی / که خریدی آب حیوان و شفی
حرمت این اختیار و این دخول / شد نماز جمله خلقان قبول

تتمه اقرار ابلیس با معاویه مکر و فریب خود را

پس عزازیلش بگفت ای میر راد / مکر خود اندر میان باید نهاد
گر نمازت فوت میشد آن زمان / میزدی از درد دل آه و فغان
آن تأسف آن فغان و آن نیاز / در گذشتی از دو صد ذکر و نماز
من ترا بیدار کردم از نهیب / تا نسوزاند چنان آهی حجیب
تا چنان آهی نباشد مر ترا / تا بدان راهی نباشد مر ترا

تصدیق کردن معاویه ابلیس را در آن قول

من حسودم از حسد کردم چنین / من عدوم کار من مکرست و کین
گفت اکنون راست گفتی صادقی / از تو این آید تو این را لایقی
عنکبوتی تو مگس داری شکار / من نیم ای سگ مگس زحمت میار
باز اسپیدم شکارم شه کند / عنکبوتی کی بگرد من تند
کار تو نیست ای دزد لعین / سوی دوغ آری مگس را از کمین
رو مگس میگیر تا تانی هلا / سوی دوغی زن مگسها را صلا
ور بخوانی تو سوی انگبین / هم دروغ و دوغ باشد آن یقین
تو مرا بیدار کردی خواب بود / تو نمودی کشتی آن گرداب بود
تو درین خیرم از آن میخواندی / تا ز خیر بهترم میراندی

گریختن دزد از دست صاحب خانه باواز شخص دیگر

این بدان ماند که شخصی دزد دید / در وثاق اندر پی او میدوید
تا دو سه میدان دوید اندر پیش / تا در افکند از تعب اندر خویش
اندران حمله که نزدیک آمدش / تا بدو اندر جهد دریابدش
دزد دیگر بانگ کردش که بیا / تا ببینی این علامات بلا
زود باش و بازگرد ای مرد کار / تا ببینی حال اینجا زار زار
چون شنید این مرد گشت اندیشه‌ناک / گفت با خود گفته گیر این جا
گفت باشد کان طرف دزدی بود / گر نگردم زود او بر من رود
بر زن و فرزند من دستی زند / کشتن این دزد سودم کی کند
این مسلمان از کرم میخواندم / گر نگردم زود پیش آید ندم
بر امید شفقت آن نیکخواه / دزد را بگذاشت باز آمد براه
گفت ای یار نکو احوال چیست / این فغان و بانگ تو از دست کیست

گفت اینک هین نشان پای دزد
این طرف رفتست دزد زن بمزد

نک نشان پای دزد قلتبان
در پی او رو بدین نقش و نشان

گفت ای ابله چه میگویی مرا
من گرفته بودم آخر دزد را

دزد را از بانگ تو بگذاشتم
من تو خر را آدمی پنداشتم

این چه ژاژست و چه هرزه ای فلان
من حقیقت یافتم چه بود نشان

گفت من از حق نشانت میدهم
این نشانست از حقیقت آگهم

گفت طراری تو یا خود ابلهی
بلکه تو دزدی و زین حال آگهی

خصم خود را می‌کشیدم من کشان
تو رهانیدی ورا کاینک نشان

تو جهت گو من برونم از جهات
در وصال آیات کو یا بینات

صنع بیند مرد محجوب از صفات
در صفات آنست کو گم کرد ذات

واصلان چون غرق ذاتند ای پسر
کی کنند اندر صفات او نظر

چونکه اندر قعر جو باشد سرت
کی برنگ آب افتد منظرت

ور برنگ آب باز آیی ز قعر
پس پلاسی بستدی دادی تو شعر

طاعت عامه گناه خاصگان
وصلت عامه حجاب خاص دان

مر وزیری را کند شه محتسب
شه عدو او بود نبود محب

هم گناهی کرده باشد آن وزیر
بی سبب نبود تغیر ناگزیر

زانکه ز اول محتسب بد خود ورا
بخت و روزی آن بدست از ابتدا

لیک آنکه اول وزیر شه بدست
محتسب کردن سبب فعل بدست

چون ترا شه ز آستانه پیش خواند
باز سوی آستانه باز راند

تو یقین میدان که جرمی کرده‌ای
جبر را از جهل پیش آورده‌ای

که مرا روزی و قسمت این بدست
پس چرا دی بود آن دولت بدست

قسمت خود خود بریدی تو ز جهل
قسمت خود را فزاید مرد اهل

یک مثال دیگر اندر کژروی
شاید ار از نقل قرآن بشنوی

قصهٔ منافقان و مسجد ضرار ساختن ایشان

اینچنین کژبازیی در جفت و طاق
با نبی می‌باختند اهل نفاق

کز برای عز دین احمدی
مسجدی سازیم و بود آن مرتدی

اینچنین کژبازیی می‌باختند
مسجدی جز مسجد او ساختند

فرش و سقف و قبه‌اش آراستند
لیک تفریق جماعت خواستند

نزد پیغمبر بلابه آمدند
همچو اشتر پیش او زانو زدند

کای رسول حق برای محسنی
سوی آن مسجد قدم رنجه کنی

تا مبارک گردد از اقدام تو
تا قیامت تازه بادا نام تو

مسجد روز گلست و روز ابر
مسجد روز ضرورت وقت فقر

تا غریبی یابد آنجا خیر و جا
تا فراوان گردد این خدمت‌سرا

تا شعار دین شود بسیار و پر
زانکه با یاران شود خوش کار مر

مسجد و اصحاب مسجد را نواز
تو مهی ما شب دمی با ما بساز

ساعتی آن جایگه تشریف ده
تزکیه ما کن ز ما تعریف ده

تا شود شب از جمالت همچو روز
ای جمالت آفتاب جانفروز

ای دریغا کان سخن از دل بدی
تا مراد آن نفر حاصل شدی

لطف کاید بی دل و جان در زبان
همچو سبزه تون بود ای دوستان

هم ز دورش بنگر و اندر گذر
خوردن و بو را نشاید ای پسر

سوی لطف بی‌وفایان هین مرو
کان پل ویران بود نیکو شنو

گر قدم را جاهلی بر وی نهد
بشکند پل وان قدم را بشکند

هر کجا لشکر شکسته می‌شود
از دو سه سست مخنث می‌بود

در صف آید با سلاح و مردوار
دل برو بنهند کاینک یار غار

رو بگرداند چو بیند زخم را
رفتن او بشکند پشت ترا

این درازست و فراوان می‌شود
وانچه مقصودست پنهان می‌شود

چاپلوسی و فسونها خواندند
نزل شاهان سوی حضرت راندند

آن رسول مهربان رحم‌کیش
جز تبسم جز بلی ناورد پیش

شکرهای آن جماعت یاد کرد
در اجابت قاصدان را شاد کرد

می‌نمود آن مکر ایشان پیش او
یک بیک زانسان که اندر شیر مو

سوی ما نادیده کرد آن لطیف / شیر را شاباش گفت آن ظریف
صد هزاران مکر و موی در دمه / چشم خوابانید آن دم زان همه

راست میفرمود آن بحر کرم / من شما را از شما مشفق ترم
من نشسته بر کنار آتشی / با فروغ و شعله ای بس ناخوشی

همچو پروانه شما آن سو دوان / هر دو دست من شده پروانه ران
چون بر آن شد تا روان گردد رسول / غیرت حق بانگ زد مشنو ز غول

کاین جهودان مکر و حیلت کرده اند / حیله مقلوبست آنچه آورده اند
قصد ایشان جز سیه رویی نبود / خیر دین کی جست ترسا و جهود

مسجدی بر جسر دوزخ ساختند / با خدا نرد دغل می باختند
قصدشان تفریق اصحاب رسول / فضل حق را کی شناسد بوالفضول

تا جهودی را ز شام اینجا کشند / که بوعظ او جهودان سرخوش شدند
گفت پیغمبر که آری لیک ما / بر سر راهیم و بر عزم غزا

زین سفر چون بازگردم آنگهان / سوی آن مسجد روان گردم روان
دفعشان گفت و بسوی غزوه تاخت / با دغایان از دغا نردی بباخت

چون بیامد از غزا باز آمدند / طالب آن وعده ماضی شدند
گفت حقش کای پیمبر فاش گو / عذر آور در جنگ باشد باش گو

گفت ای قوم دغل خامش کنید / تا نگویم رازهاتان تن زنید
چون نشان چند از اسرارشان / در بیان آورد بد شد کارشان

تا صداعی و باز گشتند آن زمان / حاش لله حاش لله دم زنان
هر منافق مصحفی زیر بغل / سوی پیغمبر بیاوردند از دغل

هر سوگندان که ایمان جنتی ست / زانکه سوگندان آن راهی ست
چون ازو مرد گرد در دین وفا / بهر ایمانی بشکنند سوگند را

راستان را حاجت سوگند نیست / زانکه ایشان را دو چشم روشنی ست
نقض میثاق و عهود از احمقی ست / حفظ ایمان و وفا کار تقی ست

گفت پیغمبر که سوگند شما / راست گیرم یا که سوگند خدا
باز سوگند دگر خوردند قوم / مصحف اندر دست و بر لب مهر صوم

کز حق این کلام پاک راست / که بنای مسجد از بهر خداست
اندرینجا هیچ مکر و حیله نیست / قصد ما زان صدق و ذکر یارب است

گفت پیغمبر که آواز خدا / میرسد در گوش من همچون صدا
مهر بر گوش شما بنهاد حق / تا باواز حسنه انار در سبق

بانگ صریح آواز حق می آیدم / همچو صبا از درمی بالا یدم
همچنانکه موسی از سوی درخت / بانگ حق بشنید کای مسعود بخت

از درخت انی انا الله می شنید / با کلام انوار می آمد پدید
چون ز نور وحی وا می ماندند / باز نو سوگندها می خواندند

چون جها سوگند را خوانده سپر / یک نهد سپر ز کف پیکار گیر
باز پیغمبر به تکذیب صریح / قد کذبتم گفت با ایشان فصیح

تا یکی یاری ز یاران رسول / در دلش انکار آمد زان نکول

اندیشیدن یکی از اصحاب که چرا رسول ستاری نمیکند

کاین چنین پیران با شیب و وقار / می کندشان این پیمبر شرمسار
کو کرم کو ستر پوشی کو حیا / صد هزاران عیب پوشند انبیا

باز در دل زود استغفار کرد / تا نگردد ز اعتراض او روی زرد
لیک آن نقش کشش از دل نرفت / مهر از طبع سیا صل نرفت

شومی یاری اصحاب نفاق / کرد مومن را چه ایشان زشت و عاق
باز می زارید کای علام سر / مهر انگذار بر کفران مصر

دل بدم نیست همچون چشم / ورنه دل را سوز می بینم ز خشم
اندرین اندیشه خوابش در ربود / مسجد ایشانش پر سرگین نمود

سنگهاشان اندر حدث جای تباه / می رسد از سنگها دود سیاه
دود در حلقش شد و حلقش بخست / از نهیب دود تلخ از خواب جست

در زمان رو فنا و دیگر کیست / کای خدا اینها نشان منکریست
ظلم بهتر از چنین علم ای خدا / که کند از نور ایشانم جدا

گر نجستی کوشش اهل مجاز / تو بتو گنده بدی همچون پیاز
هر یکی از دیگری بی مغزتر / صادقانرا یک ز دیگر نغزتر
صد کمربسته بمکر آن قوم پست / از نفاق و زرق و دین نادرست
صد کمر آن قوم بسته بر قبا / بهر هدم مسجد اهل قبا
همچو آن اصحاب فیل اندر حبش / کعبه کردند حق آتش زدش
قصد کعبه ساختند از انتقام / حالشان چون شد فرو خوان از کلام
مر سیه رویان دین را خود جهیز / نیست الا حیلت و مکر و ستیز
هر صحابی دید از آن مسجد عیان / واقعه تا شد یقینشان آن سران
واقعات ار باز گویم یک بیک / پس یقین گردد صفا بر اهل شک
لیک می ترسم ز کشف رازشان / نازنینانند و زیبد نازشان
شرع بی تقلید می پذرفته اند / بی محک آن نقد را بگرفته اند
حکمت قرآن چو ضالهٔ مؤمن است / هر کسی در ضالهٔ خود موقن است
اشتری گم کردی و جستیش چست / چون بیابی چون ندانی کان تست
ضاله چه بود ناقهٔ گم کرده / از کفت بگریخته در پرده
کاروان در بار کردن آمده / اشتر تو زان میانه گم شده
می دوی این سو و آن سو خشک لب / کاروان شد دور و نزدیکست شب
رخت مانده بر زمین در راه خوف / تو پی اشتر دوان گشته بطوف
کای مسلمانان که دیدست اشتری / جسته بیرون بامداد از آخری
هر که برگوید نشان از اشترم / مژدگانی می دهم چندین درم
باز می جویی نشان از هر کسی / ریش خندت می کند زین هر خسی
کاشتری دیدیم می رفت این طرف / اشتری سرخی بسوی این علف
آن یکی گوید بریده گوش بود / وان دگر گوید جلش منقوش بود
آن یکی گوید شتر یک چشم بود / وان دگر گوید ز گر بی پشم بود
از برای مژدگانی صد نشان / از گزافه هر خسی کرده بیان
ای دل این اسرار را در گوش کن / قسم تو گر هست زین رخ نوش کن
همچنانکه هر کسی در معرفت / می کند موصوف غیبی را صفت

متردد شدن میان مذاهب مختلفه و بیرون شو و مخلص یافتن

فلسفی از نوع دیگر کرده شرح / باحثی مر گفت او را کرده جرح
وان دگر بر هر دو طعنه میزند / وان دگر از زرق جانی میکند
هر یکی زین ره نشانها زان دهد / تا گمان آید که ایشان زان دهند
این حقیقت دان نه حق‌اند اینهمه / نی بباطل گمرهان‌اند این رمه
زانکه بی حق باطلی ناید پدید / قلب را ابله ببوی زر خرید
گر نبودی در جهان نقدی روان / قلبها را خرج کردن کی توان
تا نباشد راست کی باشد دروغ / آن دروغ از راست میگیرد فروغ
بر امید راست کژ را میخرند / زهر در قندی رود آنگه خورند
گر نباشد گندم محبوب نوش / چه برد گندم نمای جوفروش
پس مگو کاین جمله دمها باطل‌اند / باطلان بر بوی حق دام دل‌اند
پس مگو جمله خیالست و ضلال / بی حقیقت نیست در عالم خیال
حق شب قدرست در شبها نهان / تا کند جان هر شبی را امتحان
نی همه شبها بود قدر ای جوان / نی همه شبها بود خالی از آن
در میان دلق پوشان یک فقیر / امتحان کن وانکه حقست آن بگیر
مؤمن کیّس ممیز کو که تا / باز داند پادشا را از گدا
گر نه معیوبات باشد در جهان / تاجران باشند جمله ابلهان
پس بدی کالاشناسی سخت سهل / چونکه عیبی نیست چه نا اهل و اهل
ور همه عیبست دانش سود نیست / چون همه چوبست اینجا عود نیست
آنکه گوید جمله حقست احمقیست / وانکه گوید جمله باطل او شقیست
تاجران انبیا کردند سود / تاجران رنگ و بو کور و کبود
می نماید مار اندر چشم مال / هر دو چشم خویش را نیکو بمال

امتحان کردن آن چیزی تا ظاهر شود چیزی که در آن نهان است

منگر اندر غبطهٔ این بیع و سود / بنگر اندر خسر فرعون و ثمود

اندرین گردون مکرر کن نظر | زانکه حق فرمود ثم ارجع البصر
یک نظر قانع مشو زین سقف نور | بارها بنگر ببین هل من فطور
چونکه گفتت کاندرین سقف نکو | بارها بنگر چو مرد عیب‌جو
پس زمین تیره را دانی که چند | دیدن و تمییز باشد در پسند
تا بپالاییم صافان را ز درد | چند باید عقل ما را رنج برد
امتحانهای زمستان و خزان | تاب تابستان بهار همچو جان
بادها و ابرها و برقها | تا پدید آرد عوارض فرقها
تا برون آرد زمین خاک رنگ | هرچه اندر جیب دارد لعل و سنگ
هرچه دزدیدست این خاک دژم | از خزانهٔ حق و دریای کرم
شحنهٔ تقدیر گوید راست گو | آنچه بردی شرح وا ده مو بمو
دزد یعنی خاک گوید هیچ هیچ | شحنه او را درکشد در پیچ پیچ
شحنه گاهش لطف گوید چون شکر | گه برآویزد کند هرچه بتر
تا میان قهر و لطف آن خفیه‌ها | ظاهر آید ز آتش خوف و رجا
آن بهاران لطف شحنهٔ کبریاست | وان خزان تهدید و تخویف خداست
وان زمستان چارمیخ معنوی | تا تو ای دزد خفی ظاهر شوی
پس مجاهد را زمانی بسط دل | یک زمانی قبض و درد و غش و غل
زانکه این آب و گلی کابدان ماست | منکر و دزد ضیاء جانهاست
حق تعالی گرم و سرد و رنج و درد | بر تن ما می‌نهد ای شیرمرد
خوف و جوع و نقص اموال و بدن | جمله بهر نقد جان ظاهر شدن
این وعید و وعده‌ها انگیختست | بهر این نیک و بد آمیختست
چونکه حق و باطلی آمیختند | نقد و قلب اندر حرمدان ریختند
پس محک می‌بایدش بگزیده‌ای | در حقایق امتحانها دیده‌ای
تا شود فاروق این تزویرها | تا بود دستور این تدبیرها
شیر ده ای مادر موسی ورا | واندر آب افکن میندیش از بلا
هر که در روز الست آن شیر خورد | همچو موسی شیر را تمییز کرد
گر تو بر تمییز طفلت مولعی | این زمان یا ام موسی ارضعی
تا ببیند طعم شیر مادرش | تا فرو ناید بدایهٔ بدسرش
خود بر تو این حکایت روشنست | که غرض زین این حکایت گفتنست

شرح فایدهٔ حکایت شترجوینده

اشتری گم کرده‌ای ای معتمد | هر کسی ز اشتر نشانی میدهد
تو نمیدانی که آن اشتر کجاست | لیک دانی کاین نشانیها خطاست
وانکه اشتر گم نکرد او از مری | همچو آن گم‌کرده جوید اشتری
که بلی من هم شتر گم کرده‌ام | هر که یابد اجرتش آورده‌ام
تا در اشتر با تو انبازی کند | بهر طمع اشتر این بازی کند
او نشان کژ بنشناسد ز راست | لیک گفتت آن مقلد را عصاست
هرچه را گویی خطا بود آن نشان | او بتقلید تو میگوید همان
چون نشان راست گویند و شبیه | پس یقین گردد ترا لا ریب فیه
آن شفای جان رنجورت شود | رنگ روی و صحت و زورت شود
چشم تو روشن شود پایت روان | جسم تو جان گردد و جانت روان
پس بگویی راست گفتی ای امین | این نشانیها بلاغ آمد مبین
فیه آیات ثقات بینات | این براتی باشد و قدر نجات
این نشان چون داد گویی پیش رو | وقت آهنگست پیش‌آهنگ شو
پیروی تو کنم ای راست‌گو | بوی بردی ز اشترم بنما که کو
آنکسی را کو نه صاحب اشترست | واندرین جست شتر بهر مریست
زین نشان راست نفزودش یقین | جز ز عکس ناقه‌جوی راستین
بوی برد از جد و گرمیهای او | که گزافه نیست این هیهای او
اندرین اشتر نبودش حق ولی | اشتری گم کرده است او هم بلی
طمع ناقهٔ غیر روپوشش شده | آنچه زو گم شد فراموشش شده
هر کجا این میدود آن میدود | از طمع همدرد صاحب میشود
کاذبی با صادقی چون شد روان | آن دروغش راستی شد ناگهان

اندر آن صحرا که آن اشتر شتافت / اشتر خود نیز آن دیگر بیافت
چون بدیدش یاد آورد آن خویش / بی طمع شد ز اشتر یاران خویش

آن مقلد شد محقق چون بدید / اشتر خود را که آنجا می‌چرید
او طلبگار شتر آن لحظه گشت / می‌نجستش تا ندید او را بدشت

بعد از آن تنها روی آغاز کرد / چشم سوی ناقهٔ خود باز کرد
گفت آن صادق مرا بگذاشتی / تا بآکنون پاس من میداشتی

گفت تا اکنون فسوسی[1] بوده‌ام / وز طمع در چاپلوسی بوده‌ام
این زمان همدرد تو گشتم که من / در طلب از تو جدا گشتم بتن

از تو می‌دزدیدمی وصف شتر / جان من دید آن خود شد چشم پر
تا نیابیدم نبودم طالبش / مس کنون مغلوب شد زر غالبش

سیئاتم شد همه طاعات شکر / هزل[2] شد فانی و جد اثبات شکر
سیئاتم چون وسیلت شد بحق / پس مزن بر سیئاتم هیچ دق[3]

مر ترا صدق تو طالب کرده بود / مر مرا جد و طلب صدقی نمود
صدق تو آورد در جستن ترا / جستنم آورد در صدقی مرا

تخم دولت در زمین می‌کاشتم / سخره و بیگار می‌پنداشتم
آن نه بیگاری کشتی بد و رست / هر یکی دانه که کشتم صد برست

دزد سوی خانهٔ شد زیر دست / چون درآمد دید کان خانه خودست
گرم باش ای سرد تا گرمی رسد / با درشتی ساز تا نرمی رسد

آن دو اشتر نیست آن یک اشترست / تنگ آمد لفظ معنی بس پرست
لفظ در معنی همیشه نارسان / زان پیمبر گفت قد کل اللسان[4]

نطق اسطرلاب باشد در حساب / چه قدر داند ز چرخ و آفتاب
خاصه چرخی کاین فلک زان پره‌ایست / آفتاب از آفتابش ذره‌ایست

چون پدید آمد که آن مسجد نبود / خانهٔ حیلت بد و دام جهود

در بیان آنکه در هر نفسی فتنهٔ مسجد ضرار است

پس نبی فرمود کانرا بر کنند / مطرح[5] خاشاک و خاکستر کنند
صاحب مسجد چو مسجد قلب بود / دانه‌ها بر دام ریزی نیست جود

گوشت کاندر شست تو ماهی رباست / آنچنان لقمه بخشش نه سخاست
مسجد اهل قبا کان بد جماد / آنچه کفو او نبد راهش نداد

در جمادات اینچنین حیفی نرفت / زد در آن ناکفو امیر داد تفت
پس حقایق را که اصل اصلهاست / دانکه آنجا فرقها و فصلهاست

نی حیاتش چون حیات او بود / نی مماتش چون ممات او بود
گور او هرگز چو گور او مدان / خود چه گویم حال فرق آن جهان

بر محک زن کار خود ای مرد کار / تا نسازی مسجد اهل ضرار
پس بر آن مسجدکنان تسخر زدی / چون نظر کردی تو خود زیشان بدی

چار هندو در یکی مسجد شدند / بهر طاعت راکع و ساجد شدند

حکایت آن چار هندو که با هم جنگ میکردند و از عیب خود بیخبر

هر یکی بر نیتی تکبیر کرد / در نماز آمد بمسکینی و درد
مؤذن آمد زان یکی لفظی بجست / کای مؤذن بانگ کردی وقت هست

گفت آن هندوی دیگر از نیاز / هی سخن گفتی و باطل شد نماز
آن سیم گفت آن دوم را ای عمو / چه زنی طعنه بر او خود را بگو

آن چهارم گفت حمد الله که من / در نیفتادم بچه چون آن سه تن
پس نماز هر چهاران شد تباه / عیب گویان بیشتر گم کرده راه

ای خنک جانی که عیب خویش دید / هر که عیبی دید آن بر خود خرید
زانکه نیمی او ز عیبستان بدست / وان دگر نیمش ز غیبستان بدست

چونکه بر سر مر ترا ده ریش هست / مرهمت بر خویش باید کار بست
عیب کردن ریش را داروی اوست / چون شکسته گشت جای ارحموست

گر همان عیبت نبود ایمن مباش / بو که آن عیب از تو گردد نیز فاش
لا تخافوا از خدا نشنیده‌ای / پس چه خود را ایمن و خوش دیده‌ای

سالها ابلیس نیکو نام زیست / گشت رسوا این که او را نام چیست
در جهان معروف بد علیای او / گشت معروفی بعکس ای وای او

[1] فسوسی یعنی از اهل بازی و لاغ ۱۲ [2] هزل بازیچه جد ضد آن ۱۲ [3] دق سرکوب ۱۲ [4] در حدیث ست از پیغمبر که من عرف الله کل لسانه یعنی هر که خدا را شناخت زبان او خاموش ماند ۱۲ [5] مطرح محل افگندن ۱۲

تا نخواهی این تو معرفت مجو / پاک شو از خوف ابلیس این مگو
تا نروید ریش تو ای خوش ذقن / بر دگر ساده ز ریش طعنه مزن
این نگر که مبتلا شد جان او / در چه افتاد تا شد پند تو
تو نیفتادی که باشی پند او / زهر او نوشید تو خور قند او
آن غزان ترک خون‌ریز آمدند / بهر یغما بر دهی ده در شدند

قصد کردن غزان در خون مردی تا دیگرے بترسد

دو کس از اعیان آن ده یافتند / در هلاک آن یکی بشتافتند
دست بستندش که قربانش کنند / گفت ای شاهان و ارکان بلند
قصد خون من بچه رو می‌کنید / از چه آخر تشنهٔ خون منید
چیست حکمت چه غرض در کشتنم / چونکه من درویشم و عریان تنم
گفت تا هیبت برین یارت زند / تا بترسد او و زر پیدا کند
گفت آخر او ز من مسکین‌ترست / گفت قاصد کرده است او را زرست
گفت چون وهم است ما هر دو یکیم / در مقام احتمال و در شکیم
خود ورا بکشید اول ای شهان / تا بترسم من دهم زر را نشان
پس کرمهای الهی بین که ما / آمدیم آخر زمان در انتها
آخرین قرنها پیش از قرون / در حدیث است آخرون السابقون
تا هلاک قوم نوح و قوم هود / عارض رحمت بجان ما نمود
کشت ایشان را که تا ترسیم ازو / ور خود این برعکس کردی وای تو
هر که از ایشان بگفت از عیب و گناه / وز دل چون سنگ وز جان سیاه

بیان حال خودپرستان و ناشکران از نعمت وجود انبیا و اولیا

وز سبکداری فرمانهای او / وز فراغت از غم فردای او
وز هوس وز عشق این دنیای دون / چون زنان مر نفس را بودن زبون
وان نفور از گفتهای ناصحان / وان رمیدن از لقای صالحان
با دل و با اهل دل بیگانگی / با شهان تزویر و روبه‌شانگی
سیرچشمان را گدا پنداشتن / وز حسدشان خفیه دشمن داشتن
گر پذیرد چیز تو گویی گداست / ور نگیرد گویی از مکرست و دغاست
گر درآمیزد تو گویی طامعست / ور نگوید وز تکبر مولعست
گر تحمل کرد گویی عاجزست / ور غیور آمد تو گویی کژ برست
یا منافق‌وار عذر آری که من / مانده‌ام در نفقهٔ فرزند و زن
نه مرا پروای سر خاریدنست / نه مرا پروای دین ورزیدنست
ای فلان ما را بهمت یاد دار / تا شویم از اولیا پایان کار
این سخن نه هم ز درد و سوز گفت / خوابناکی هرزه گفت و باز خفت
هیچ چاره نیست از قوت عیال / از بن دندان کنم کسب حلال
چه حلال ای گشته از اهل ضلال / غیر خون تو نمی‌بینم حلال
از خدا چاره‌ستش و از قوت نی / چاره‌ستش از دین و از طاغوت نی
ای که صبرت نیست از دنیای دون / صبر چون داری ز نعم الماهدون
ای که صبرت نیست از ناز و نعیم / صبر چون داری ز الله کریم
ای که صبرت نیست از فرزند و زن / صبر چون داری ز رب ذو المنن
ای که می‌گویی خدا بخشد ترا / آن فریب غول میدان بر ترا
کو خلیلی کو برون آمد ز غار / گفت هذا رب هان کو کردگار
من نخواهم در دو عالم بنگریست / تا ندانم این دو مجلس آن کیست
بی تماشای صفتهای خدا / گر خورم نان در گلو گیرد مرا
چون گوارد لقمه بی دیدار او / بی تماشای گل و گلزار او
جز بر امید خدا زین آبخور / کی خورد یک لقمه غیر گاو و خر
آنکه کالانعام بد بل هم اضل / گرچه پر مکرست آن گنده بغل
مکر او سرزیر او سرزیر شد / روزگاری برد و روزش دیر شد
فکرگاهش کند شد عقلش خرف / عمر شد چیزی ندارد چون الف
آنچه می‌گوید درین اندیشه‌ام / این هم از دستان نفس است ای عمم
وانچه می‌گوید غفورست و رحیم / نیست جز آن حیلهٔ نفس لئیم
ای ز غم مرده که دست از نان تهی است / چون غفورست و رحیم این ترس چیست

حکایت کردن پیری پیش طبیب از رنجوری خود و جواب او

گفت پیری مر طبیبی را که من / در زحیرم از دماغ خویشتن
گفت از پیریست آن ضعف دماغ / گفت بر چشمم ز ظلمت هست داغ
گفت از پیریست ای شیخ قدیم / گفت پشتم درد می آید عظیم
گفت از پیریست ای شیخ نزار / گفت هر چه می‌خورم نبود گوار
گفت ضعف معده هم از پیریست / گفت وقت دم مرا دم‌گیریست
گفت آری انقطاع دم بود / چون رسد پیری دو صد علت شود
گفت کم شد شهوتم یکبارگی / گفت از پیریست این بیچارگی
گفت پایم سست شد از ره بماند / گفت از پیریست در کنجت نشاند
گفت پشتم چون کمانی شد دوتا / گفت از پیریست این رنج و عنا
گفت تاریکست چشمم ای حکیم / گفت از پیریست ای مرد علیم
گفت ای احمق برین بر دوختی / از طبیبی تو همین آموختی
ای مدمغ عقلت این دانش نداد / که خدا هر درد را درمان نهاد
تو خر احمق ز اندک مایگی / بر زمین ماندی ز کوته پایگی
پس طبیبش گفت کای عمر تو شصت / این غضب وین خشم هم از پیریست
چون همه اجزا و اعضا شد نحیف / خویشتن‌داری و صبرت شد ضعیف
برنتابد دو سخن زو هی کند / تاب یک جرعه ندارد قی کند
جز مگر پیری که از حقست مست / در درون او حیات طیبست
از برون پیرست و در باطن صبی / خود چه چیزست آن ولی و آن نبی
گر نه پیدا اند پیش نیک و بد / چیست با ایشان خسان را این حسد
ور نمی‌دانندشان علم الیقین / چیست این بغض و حیل‌سازی و کین
ور همی‌دانند بعث و رستخیز / چون زنندی خویش بر شمشیر تیز
بر تو می‌خندد مبین او را چنان / صد قیامت در درونستش نهان
دوزخ و جنت همه اجزای اوست / هر چه اندیشی تو آن بالای اوست
هر چه اندیشی پذیرای فناست / وانکه در اندیشه ناید آن خداست
بر در این خانه گستاخی ز چیست / گر همی‌دانند کاندر خانه کیست
ابلهان تعظیم مسجد می‌کنند / در جفای اهل دل جد می‌کنند
آن مجازست این حقیقت ای خران / نیست مسجد جز درون سروران
مسجدی کو اندرون اولیاست / سجده‌گاه جمله است آنجا خداست
تا دل مرد خدا نامد بدرد / هیچ قومی را خدا رسوا نکرد
قصد جنگ انبیا می‌داشتند / جسم دیدند آدمی پنداشتند
در تو هست اخلاق آن پیشینیان / چون نمی‌ترسی که تو باشی همان
عادت آن پاسبان در تو هست / تا بدیت هر پاره لو از چه ورست
آن نشانیها همه چون در تو هست / چون تو زیشانی کجا خواهی برست

قصهٔ کودکی که در پیش تابوت پدر می‌نالید و سخن جوحی

کودکی در پیش تابوت پدر / زار می‌نالید و بر می‌کوفت سر
کای پدر آخر کجایت می‌برند / تا ترا در زیر خاکی بسپرند
می‌برندت خانهٔ تنگ و زحیر / نی درو قالی و نی در وی حصیر
نی چراغی در شب و نی روز نان / نی درو بوی طعام و نی نشان
نی درش معمور و نی سقف و نه بام / نی درو بهر ضیایی هیچ جام
نی درو آن بهر مهمان آب چاه / نی یکی همسایه کو باشد پناه
جسم تو که بوسه‌گاه خلق بود / چون شود در خانهٔ کور و کبود
خانهٔ بی‌زینهار و جای تنگ / که در آن نی روی می‌ماند نه رنگ
زین نسق اوصاف خانه می‌شمرد / وز دو دیده اشک خونین می‌فشرد
گفت جوحی با پدر ای ارجمند / والله این را خانهٔ ما می‌برند
گفت جوحی را پدر ابله مشو / گفت ای بابا نشانیها شنو
این نشانیها که گفت او یک بیک / خانهٔ ما راست بی‌تردید و شک
نی حصیر و نی چراغ و نی طعام / نی درش معمور و نی سقف و نه بام
زین نمط دارند بر خود صد نشان / لیک کی بینند آن را طاغیان
خانهٔ آن دل که ماند بی‌ضیا / از شعاع آفتاب کبریا

تنگ آریکست چون جان بینوا ... بینوا از ذوق سلطان ودود
ای دوان در تاب نور آفتاب ... ای گشا دعرصه سے فتح باب

گور خوشتر از چنین دل مر ترا ... آخر از گور دل خود برتر آ
زنده ای و زنده زاد ای شوخ شنگ ... دل نمی‌گیرد ترا زین گور تنگ

یوسف وقتی و خورشید سما ... زین چه و زندان برآ و رو نما
یونست در بطن ماهی پخته شد ... مخلصش را نیست از تسبیح بد

گر نبودی او مسبح بطن نون ... حبس و زندانش بدی تا یبعثون
او به تسبیح از تن ماهی بجست ... چیست تسبیح آیت روز الست

گر فراموشت شد آن تسبیح جان ... بشنو این تسبیحهای ماهیان
هر که دید الله را اللهی است ... هر که دید آن بحر را او ماهی است

این جهان دریاست و تن ماهی و روح ... یونس محجوب از نور صبوح
گر مسبح باشد از ماهی رهید ... ورنه در وی هضم گشت و ناپدید

ماهیان جان درین دریا پرند ... تو نمی‌بینی که کوری ای نژند
بر تو خود را می‌زنند آن ماهیان ... چشم بگشا تا ببینیشان عیان

ماهیان جمله مسبح بی جسد ... وار ایشان گر گزینی بی جسد
ماهیان گر نمی‌بینی پدید ... گوش تو تسبیحشان آخر شنید

صبر کردن جان تسبیحات تست ... صبر کن کانست تسبیح درست
هیچ تسبیحی ندارد آن درج ... صبر کن فالصبر مفتاح الفرج

صبر چون پول صراط آن سو بهشت ... هست با هر خوب یک لالای زشت
تا ز لالا می‌گریزی وصل نیست ... زانکه لالا را ز شاهد فصل نیست

تو چه دانی ذوق صبر ای شیشه دل ... خاصه صبر از بهر آن نقش چگل
مرد را ذوق از غزا و کر و فر ... مر مخنث را بود ذوق از ذکر

جز ذکر نه دین او و ذکر او ... سوی اسفل برد او را فکر او
گر برآید تا فلک از وی مترس ... کو بشوق سفل آموزید درس

او بسوی سفل می‌راند فرس ... گرچه سوی علو جنباند جرس
از علمهای گدایان ترس چیست ... کان علمها لقمهٔ نان را رهیست

این بهار انکو دریاب ای تو ... ور نمیدانی شنو از باب تو

ترسیدن کودکی از شخص صاحب جثه و تسکین او آن کودک را

کنگی زفتی کودکی را یافت فرد ... زرد شد کودک ز بیم قصد مرد
گفت ایمن باش ای زیبای من ... که تو خواهی بود بر بالای من

من اگر هولم مخنث دان مرا ... همچو اشتر بر نشین می‌ران مرا
صورت مردان و معنی این چنین ... از برون آدم درون دیو لعین

آن دهل را مانی ای زفت چو عاد ... که برو آن شاخ را می‌کوفت باد
روبهی اشکار خود را باد داد ... بهر طبلی همچو خیک پر ز باد

چون ندید اندر دهل او فربهی ... گفت خوکی به ازین خیک تهی
روبهان ترسند ز آواز دهل ... عاقلش چندان زند که لا تقل

قصهٔ تیراندازی و ترسیدن او از سواری که در بیشه می‌رفت

یک سواری با سلاح و بس مهیب ... می‌شد اندر بیشه بر اسپی نجیب

تیراندازی بحکم او را بدید ... پس ز خوف او کمان را در کشید
تا زند تیری سوارش بانگ زد ... من ضعیفم گرچه زفتستم جسد

هان و هان منگر تو در زفتی من ... که کمم در وقت جنگ از پیرزن
گفت رو که نیک گفتی ورنه نیش ... بر تو می‌انداختم از ترس خویش

بس کسان را آن سلاح جنگ کشت ... بی رجولیت چنان تیغی بمشت
گر بپوشی تو سلاح رستمان ... رفت جانت چون نباشی مرد آن

جان سپر کن تیغ بگذار ای پسر ... هر که بی سر بود ازین شه برد سر
آن سلاحت حیله و مکر تو است ... هم ز تو زاید و هم جان تو خست

چون نکردی هیچ سودی زین حیل ... ترک حیلت کن که پیش آید دول
چون یکی لحظه نخوردی بر ز فن ... ترک فن گو می‌طلب رب المنن

چون مبارک نیست بر تو این علوم ... خویشتن گولی کن و بگذر ز شوم
چون ملایک گو که لا علم لنا ... یا الهی غیر ما علمتنا

یک حکایت بشنو ای صاحب قبول / در میان عقل و جهل بوالفضول

حکایت آن اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت دانشمند

یک عرابی بار کرده اشتری / در جوالی نصف از گندم پری
وان جوالی دیگرش از ریگ پر / هر دو را او بار کرده بر شتر

او نشسته بر سر هر دو جوال / یک حدیث انداز کرد او را سؤال
از وطن پرسید و آوردش بگفت / واندر آن پرسش بسی درها بسفت

بعد از آن گفتش که آن هر دو جوال / چیست آکنده بگو مصدوق حال
گفت اندر یک جوالم گندمست / در دگر ریگی نه قوت مردمست

گفت تو چون بار کردی این رمال / گفت تا تنها نماند آن جوال
گفت نیم گندم آن تنگ را / در دگر ریز از پی فرهنگ را

تا سبک گردد جوال و هم شتر / گفت شاباش ای حکیم اهل حر
این چنین فکر دقیق و رای خوب / تو چنین عریان پیاده در لغوب

رحمش آمد بر حکیم و عزم کرد / کش بر اشتر بر نشاند نیک مرد
باز گفتش ای حکیم خوش سخن / شمه‌ای از حال خود هم شرح کن

این چنین عقل و کفایت که تراست / تو وزیری یا شهی بر گو راست
گفت این هر دو نیم از عامه‌ام / بنگر اندر حال و اندر جامه‌ام

گفت اشتر چند داری چند گاو / گفت نی این و نه آن ما را مکاو
گفت رختت چیست باری در دکان / گفت ما را کو دکان و کو مکان

نی ز توشه نی ز قوت و قماش / بی متاع و بی مطبخ نیست آش
گفت پس از نقد پرسم نقد چند / که توی تنهارو و محبوب پند

کیمیای زر عالم با توست / عقل و دانش را گهر تو بر توست
گنجها بنهاده باشی در مکان / نیست عاقل تر ز تو کس در جهان

گفت والله نیست یا وجه العرب / در همه ملکم وجوه قوت شب
پا برهنه تن برهنه می‌دوم / هر که نانی می‌دهد آنجا روم

مر مرا زین حکمت و فضل و هنر / نیست حاصل جز خیال و درد سر
پس عرب گفتش که رو دور از برم / تا نبارد شومی تو بر سرم

دور بر آن حکمت شومت ز من / نطق تو شومست بر اهل زمن
یا تو آن سو رو من این سو می‌روم / ور ترا ره پیش من واپس شوم

یک جوالم گندم و دیگر ز ریگ / به بود زین حیله‌ها مرده ریگ
احمقی‌ام بس مبارک احمقیست / که دلم با برگ و جانم متقیست

گر تو خواهی کت شقاوت کم شود / جهد کن تا از تو حکمت کم شود
حکمتی کز طبع آید وز خیال / حکمتی نی فیض نور ذوالجلال

حکمت دنیا فزاید ظن و شک / حکمت دینی برد فوق فلک
زوبعان زیرک آخر زمان / بر فزوده خویش بر پیشینیان

حیله آموزان جگرها سوخته / فعلها و مکرها آموخته
صبر و ایثار و سخای نفس و جود / باد داده کان بود اکسیر سود

فکر آن باشد که بگشاید رهی / راه آن باشد که پیش آید شهی
شاه آن باشد که از خود شه بود / نه به مخزنها و لشکر شه شود

تا بماند شاهی او سرمدی / همچو عز ملک دین احمدی
تا قیامت نیست شرعش را زوال / گشته دور از ملک او نقص و کلال

هم ز ابراهیم ادهم آمدست / کو ز راهی بر لب بحری نشست

کرامات ابراهیم ادهم بر لب دریا

دلق خود می‌دوخت آن سلطان جان / یک امیری آمد آنجا ناگهان
آن امیر از بندگان شیخ بود / شیخ را بشناخت سجده کرد زود

خیره شد در شیخ و اندر دلق او / گشته دیگر گون ز خلوت خلق او
کو رها کرد آنچنان ملکی شگرف / بر گزید از فقر بس باریک حرف

ترک کرده ملک هفت اقلیم را / می‌زند بر دلق سوزن چون گدا
ملک هفت اقلیم ضایع می‌کند / چون گدا بر دلق سوزن می‌زند

شیخ واقف گشت از اندیشه‌اش / شیخ چون شیرست و دلها بیشه‌اش
چون رجا و خوف در دلها روان / نیست بر وی مخفی اسرار نهان

دل نگهدارید ای بی‌حاصلان / در حضور حضرت صاحبدلان
پیش اهل تن ادب بر ظاهرست / که خدا ز ایشان نهان را ساترست
پیش اهل دل ادب بر باطنست / زانکه دلشان بر سرائر فاطنست
تو بعکسی پیش کوران بهر جاه / با حضور آیی نشینی پایگاه
پیش بینایان کنی ترک ادب / نار شهوت را از آن گشتی حطب
چون نداری فطنت و نور هدی / بهر کوران روی را می‌زن جلا
پیش بینایان حدث در روی مال / ناز می‌کن با چنین گندیده حال
شیخ سوزن زود در دریا فکند / خواست سوزن را به آواز بلند
صد هزاران ماهی اللهیی / سوزن زر در لب هر ماهیی
سر برآوردند از دریای حق / که بگیر ای شیخ سوزنهای حق
رو بدو کرد و بگفتش کای امیر / ملک دل به یا چنین ملک حقیر
این نشان ظاهرست این هیچ نیست / باطنی جوئی [illegible]
سوی شهر از باغ شاخی آورند / باغ و بستان را کجا آنجا برند
خاصه باغی کاین فلک یک برگ اوست / بلکه آن مغزست و این عالم چو پوست
برنمیداری سوی آن باغ گام / بوی افزون جوی و کن دفع زکام
تا که آن بو جاذب جانت شود / تا که آن بو نور چشمانت شود
گفت یوسف ابن یعقوب نبی / بهر بو القوا علی وجه ابی
چشم نابینات را بینا کند / سینه‌ات را سینهٔ سینا کند
دائما مر ترا اره رشد / بهر این بو گفت احمد در عظات
دائما قرة عینی فی الصلوة
پنج حس با یکدگر پیوسته‌اند / زانکه این هر پنج ز اصلی رسته‌اند
قوت یک قوت باقی شود / مابقی را هر یکی ساقی شود
دیدن دیده فزاید عشق را / عشق اندر دل فزاید صدق را
صدق بیداری هر حس میشود / حسها را ذوق مونس میشود

آغاز منور شدن حواس عارف بنور غیب

چون یکی حس در روش بگشاد بند / مابقی حسها همه مبدل شود
چون یکی حس غیر محسوسات دید / گشت غیبی بر همه حسها پدید
چون ز جو جست از گله یک گوسفند / پس پیاپی جمله زانسو برجهند
گوسفندان حواست را بران / در چرا از اخرج المرعی چران
تا در آنجا سنبل و ریحان چرند / تا بگلزار حقایق ره برند
هر حست پیغمبر حسها شود / جمله حسها در آن جنت رود
حسها با حس تو گویند راز / بی زبان و بی حقیقت بی مجاز
کین حقیقت قابل تاویلهاست / وین توهم مایهٔ تخییلهاست
آن حقیقت کان بود عین و عیان / هیچ تاویلی نگنجد در میان
چونکه هر حس بندهٔ حس تو شد / مر فلکها را نباشد از تو بد
چونکه دعوی میرود در ملک پوست / مغز آن کی بود قشر آن اوست
چون تنازع افتد اندر ترنگ کاه / دانه آن کیست آن را کن نگاه
پس فلک قشرست و نور روح مغز / این پدیدست آن خفی زین رو ملغز
جسم ظاهر روح مخفی آمدست / جسم همچون آستین جان همچو دست
باز عقل از روح مخفی‌تر بود / حس بسوی روح زوتر ره برد
جنبشی بینی بدانی زنده است / این ندانی کو ز عقل آگنده است
تا که جنبشهای موزون سر کند / جنبش مس را بدانش زر کند
زان مناسب آمدن افعال دست / فهم آید مر ترا که عقل هست
روح وحی از عقل پنهانتر بود / زانکه او غیبست او زان سر بود
عقل احمد از کسی پنهان نشد / روح وحیش مدرک هر جان نشد
روح وحیی را مناسبهاست نیز / در نیابد عقل کان آمد عزیز
گه جنون بیند گهی حیران شود / زانکه موقوفست تا او آن شود
چون مناسبهای افعال خضر / عقل موسی بود در دیدش کدر
[illegible] افعال او / پیش موسی چون نبودش حال او
عقل موسی چون شود در غیب بند / عقل موشی خود کیست ای ارجمند

علم تقلیدی بود بهر فروخت
چون بیابد مشتری خوش برفروخت

مشتری علم تحقیقی حق است
دائما بازار او با رونق است

لب ببسته مست در بیع و شری
مشتری بی حد که الله اشتری

درس آدم را فرشته مشتری
محرم درسش نه دیو است و پری

آدم انبئهم باسما درس گو
شرح کن اسرار حق را مو بمو

آنچنان کس را که کوته بین بود
در تلون غرق و بی تمکین بود

موش گفتم زانکه در خاک است جاش
خاک باشد موش را جای معاش

راهها داند ولی در زیر خاک
هر طرف او خاک را کرد است چاک

نفس موشی نیست الا لقمه رند
قدر حاجت موش را عقلی دهند

زانکه بی حاجت خداوند عزیز
می نبخشد هیچ کس را هیچ چیز

گر نبودی حاجت عالم زمین
نافریدی هیچ رب العالمین

وین زمین مضطرب محتاج کوه
گر نبودی نافریدی پرشکوه

ور نبودی حاجت افلاک هم
هفت گردون نافریدی از عدم

آفتاب و ماه و این استارگان
جز بحاجت کی پدید آمد عیان

پس کمند هستها حاجت بود
قدر حاجت مرد را آلت بود

پس بیفزا حاجت ای محتاج زود
تا بجوشد از کرم دریای جود

این گدایان بر ره و هر مبتلا
حاجت خود می نماید خلق را

کوری و شلی و بیماری و درد
تا ازین حاجت بجنبد رحم مرد

هیچ گوید نان دهید ای مردمان
که مرا مال است و انبار است و خوان

چشم ننهاده است حق در کور موش
زانکه بی چشمش چریدن هست خوش

می تواند زیست بی چشم و بصر
فارغ است از چشم اندر خاک تر

جز بدزدی او برون ناید ز خاک
تا کند خالق ازان دزدیش پاک

بعد ازان پر یابد و مرغی شود
چون ملایک جانب گردون رود

هر زمان در گلشن شکر خدا
او برآرد همچو بلبل صد نوا

کای رهاننده مرا از وصف زشت
ای کننده دوزخی را چون بهشت

در یکی پیهی نهی تو روشنی
استخوانی را دهی سمع ای غنی

چه تعلق آن معانی را بجسم
چه تعلق فهم اشیا را باسم

لفظ چون وکرست و معنی طائر است
جسم جوی و روح آب سائر است

در روانی روی آب جوی فکر
نیست بی خاشاک خوب و زشت کر

او روان است و تو گویی واقف است
او دوان است و تو گویی عاکف است

گر نبودی سیر آب از جا بجا
چیست بر وی نو بنو خاشاکها

هست آن خاشاک صورتهای فکر
نو بنو در می رسد اشکال بکر

روی آب جوی فکر اندر روش
نیست بی خاشاک محبوب و خوش

قشرها بر روی این آب روان
از ثمار باغ غیبی شد دوان

قشرها را مغز اندر باغ جو
زانکه آب از باغ می آید بجو

گر نبینی رفتن آب حیات
بنگر اندر جوی این سیر نبات

آب چون انبه تر آید در گذر
زو کند قشر صور زوتر گذر

چون بغایت تیز شد این جو روان
غم نیابد در ضمیر عارفان

چون بغایت ممتلی بود و شتاب
پس نگنجد اندرو الا که آب

طعنه زدن بیگانه در شان شیخی و جواب گفتن مرید شیخ

آن یکی یک شیخ را تهمت نهاد
کو بد است و نیست در راه رشاد

شارب خمر است و سالوس و خبیث
مر مریدان را کجا باشد مغیث

آن یکی گفتش ادب را هوش دار
خرد نبود اینچنین ظن بر کبار

دور ازو و دور ازو اوصاف او
که ز سیلی تیره گردد صاف او

اینچنین بهتان منه بر اهل حق
کاین خیال تست برگردان ورق

این نباشد ور بود ای مرغ خاک
بحر قلزم را ز مرداری چه باک

نیست دون القلتین و حوض خرد
که تواند قطره‌ای از کار برد

آتش ابراهیم را نبود زیان
هر که نمرودی است گو می ترس از آن

نفس نمرود است و عقل و جان خلیل
روح در عین است و نفس اندر دلیل

این دلیل راه رهرو را بود
کو بهر دم در بیابان گم شود

واصلان را نیست جز چشم و چراغ / از دلیل و راهشان باشد فراغ
گر دلیلی گفت آن مرد وصال / گفت بهر فهم اصحاب جدال
بهر طفل نو پدر تی تی کند / گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند
کم نگردد فضل استاد از علو / گر الف چیزی ندارد گوید او
از پی تعلیم آن بسته دهن / از زبان خود برون باید شدن
در زبان او بباید آمدن / تا بیاموزد ز تو او علم و فن
پس همه خلقان چو طفلان ویند / لازم است این پیر را در وقت پند
آن مرید شیخ بدگوینده را / آن بکفر و گمرهی آکنده را
گفت تو خود را مزن بر تیغ تیز / هین مکن با شاه و با سلطان ستیز
حوض با دریا اگر پهلو زند / خویش را از بیخ هستی بر کند
نیست بحری کو کران دارد که تا / تیره گردد او ز مردار شما
بحر را حدست و اندازه بدان / شیخ و نور شیخ را نبود کران
پیش بی‌حد هر چه محدودست لاست / کل شیء غیر وجه الله فناست
کفر و ایمان نیست آنجایی که اوست / زانکه او مغزست وین دو رنگ و پوست
این فناها پردهٔ آن وجه گشت / چون چراغی خفیه اندر زیر طشت
پس سر این تن حجاب آن سرست / پیش آن سر این سر تن کافرست
کیست کافر غافل از ایمان شیخ / کیست مرده بی‌خبر از جان شیخ
جان نباشد جز خبر در آزمون / هر کرا افزون خبر جانش فزون
جان ما از جان حیوان بیشتر / از چه زان رو که فزون دارد خبر
پس فزون از جان ما جان ملک / کو منزه شد ز حس مشترک
وز ملک جان خداوندان دل / باشد افزون تو تحیر را بهل
زان سبب آدم بود مسجودشان / جان او افزونترست از بودشان
ورنه بهتر را سجود دون تری / امر کردن هیچ نبود درخوری
کی پسندد عدل و لطف کردگار / که گلی سجده کند در پیش خار
جان چو افزون شد گذشت از انتها / شد مطیعش جان جمله چیزها
مرغ و ماهی و پری و آدمی / زانکه او بیش است و ایشان در کمی
ماهیان سوزن‌گر دلقش شوند / سوزنان را رشته‌ها تابع بوند

بقیهٔ قصهٔ ابراهیم ادهم بر لب دریا و آن امیر

چون لقای امر شیخ آن میر دید / ز آمد ماهی شدش وجدی پدید
گفت اه ماهی ز پیران آگه است / شه تنی را کو لعین درگه است
ماهیان از پیر آگه ما بعید / ما شقی زین دولت ایشان سعید
سجده کرد و رفت گریان و خراب / گشت دیوانه ز عشق فتح باب
پس تو ای ناشسته رو در چیستی / در نزاع و در حسد با کیستی
با دم شیری تو بازی می‌کنی / بر ملایک ترکتازی می‌کنی
بد چه می‌گویی تو خیر محض را / هین ترفع کم شمر آن خفض را
بد چه باشد مس محتاج مهان / شیخ که بود کیمیای بیکران
مس اگر از کیمیا قابل نبد / کیمیا از مس هرگز مس نشد
بد چه باشد سرکش آتش عمل / شیخ که بود عین دریای ازل
بد که باشد ظالم ظلمت فزا / شیخ که بود عکس انوار خدا
بد چه باشد آتشی پر دود و سوز / شیخ آب کوثرست اندر تموز
دائم آتش را بترسانند ز آب / آب کی ترسید هرگز ز التهاب
در رخ مه عیب بینی می‌کنی / در بهشتی خار چینی می‌کنی
گر بهشت اندر روی تو خار جو / هیچ خار آنجا نیابی غیر تو
می‌بپوشی آفتابی در گلی / رخنه می‌جویی ز بدر کاملی
آفتابی کو بتابد در جهان / بهر خفاشی کجا گردد نهان
عیبها از رد پیران عیب شد / غیبها از رشک پیران غیب شد
باری از دوری ز خدمت یار باش / در ندامت جان کن و در کار باش
تا از آن راهت نسیمی می‌رسد / آب رحمت را چه بندی از حسد
گر تو دوری دور می‌جنبان تو دم / حیثما کنتم فولوا وجهکم
چون خری در گل فتد از گام تیز / دم بدم جنبد برای عزم خیز

جای را هموار نکند بهر باش | ور ندارد او کفایت آن جا معاش
حسن تو از حسن غیر گشته مست | که دل تو زان و خلها انجست

در وحل تاویل حجت میکنی | چون نمیخواهی کزان دل بر کنی
کاین روا باشد مرا من مضطرم | حق نگیرد عاجزی را از کرم

خود گرفتست و تو چون کفتار کور | این گرفتن را نبینی از غرور
می بگویند اندران کفتار نیست | از برون جوئید کاندر غار نیست

نیست در سوراخ کفتار ای پسر | رفت تازان و سوی آخور رسد
این همیگویند و بندش می نهند | او همیگوید ز من کی آگهند

گر ز من آگاه بودی این عدو | کی ندا کردی که آن کفتار کو
تا که بربندند و برویش کنند | غافل آن کفتار از این شخص رند

دعوی کردن آن شخص که خدا از من گناه نمیگیرد و جواب شعیب علیه السلام

آن یکی میگفت در عهد شعیب | که خدا از من بسی دیدست عیب

چند دید از من گناه و جرمها | وز کرم یزدان نمیگیرد مرا
حق تعالی گفت در گوش شعیب | در جواب او فصیح از راه غیب

که بگفتی چند کردم من گناه | وز کرم نگرفت در جرمم اله
عکس میگوئی و مقلوب ای سفیه | ای رها کرده ره و بگرفته تیه

چند چندت گیرم و تو بیخبر | در سلاسل ماندهٔ پا تا به سر
زنگ تو بر توت ای دیگ سیاه | کرد سیمای درونت را تباه

بر دلت زنگار بر زنگارها | جمع شد تا کور شد ز اسرارها
گر زند آن دود بر دیگ نوی | آن اثر بنماید ار باشد جوی

زانکه هر چیزی بضد پیدا شود | بر سفیدی آن سیه رسوا شود
چون سیه شد دیگ از تاثیر دود | بعد ازان بر وی که بیند زود زود

مرد آهنگر که او زنگی بود | دود را با روش همرنگی بود
مرد رومی گر کند آهنگری | رویش ابلق گردد از دودآوری

پس بداند زود تاثیر گناه | پس بنالد زار و گوید کای اله
چون کند اصرار و بد پیشه کند | خاک اندر چشم اندیشه کند

توبه نندیشد دگر شیرین شود | بر دلش آن جرم تا بیدین شود
آن پشیمانی و یا رب رفت ازو | شست بر آئینه زنگ پنج تو

آهنش را زنگها خوردن گرفت | گوهرش را زنگ کم کردن گرفت
چون نویسی کاغذ اسپید بر | آن نوشته خوانده آید در نظر

چون نویسی بر سر بنوشته خط | فهم ناید خواندنش گردد غلط
کان سیاهی بر سیاهی اوفتاد | هر دو خط شد کور و معنی را نداد

ور سوم باره نویسی بر سرش | پس سیه کردی تو جان کافرش
پس چه چاره جز پناه چارهگر | ناامیدی مس و اکسیرش نظر

ناامیدیها به پیش او نهید | تا ز درد بی دوا بیرون جهید
چون شعیب آن نکتهها با او بگفت | زان دم جان در دل او گل شکفت

جان او بشنید وحی آسمان | گفت اگر بگرفت ما را کو نشان
گفت یا رب دفع من میگوید او | آن گرفتن را نشان میجوید او

گفت ستارم نگویم رازهاش | جز یکی رمزی برای ابتلاش
یک نشانی آنکه میگیرم ورا | آنکه طاعت دارد او صوم و دعا

از نماز و از زکوة و غیر آن | لیک یک ذره ندارد ذوق جان
میکند طاعات و افعال سنی | لیک یک ذره ندارد چاشنی

طاعتش نغزست و معنی نغز نی | جوزها بسیار و در وی مغز نی
ذوق باید تا دهد طاعات بر | مغز باید تا دهد دانه شجر

دانهٔ بی مغز کی گردد نهال | صورت بیجان نباشد جز خیال
چون شعیب این نکتهها بر وی بخواند | از تفکر همچو خر در گل بماند

تتمهٔ قصهٔ طعنه زدن شیخ و جواب مرید

آن خبیث از شیخ میلائید ژاژ | کژنگر باشد همیشه عقل کاژ

که منم بر حال زشتش او گواه | خمر خوارست و بد و کارش تباه
دیدمش اندر میان مجلسی | او ز تقوی عاریست و مفلسی

تا کرا باشد عبارت زین فراق
من نخواهم شفقت حق با خلاق
نی مرا او تهمت دزدی نهد
نی بهارم را ز فنا دی دهد
بانگ کردند اهل کشتی کای همام
از چه دادندت چنین عالی مقام
گفت از تهمت نهادن بر فقیر
وز حق آزاری پی چیزی حقیر
حاش لله بل ز تعظیم شهان
که نبودم بر فقیران بدگمان
آن فقیران لطیف خوش نفس
کز پی تعظیمشان آمد عبس
آن فقیری بهر پیچاپیچ نیست
بل پی آنکه بجز حق هیچ نیست
متهم چون دارم آنها را که حق
کرد امین مخزن هفتم طبق
متهم نفس است نی عقل شریف
متهم حس است نی نور لطیف
نفس سوفسطایی آمد میزنش
کش زدن ساز است نی حجت گفتنش
معجزه بیند فروزد آن زمان
بعد از آن گوید خیالی بود آن
ور حقیقت بودی آن دید عجب
پس مقیم چشم بودی روز و شب
آن مقیم چشم پاکان می بود
نی قرین چشم حیوان می شود
کان عجب زین حس دارد عار و ننگ
کی بود طاوس اندر چاه تنگ
تا نگویی مر مرا بسیار گو
من ز صد یک گویم و آنهم چو مو

تشنیع زدن صوفیان پیش شیخ بران صوفی که بسیار میگوید

صوفیان بر صوفیی شنعت زدند
پیش شیخ خانقاهی آمدند
شیخ را گفتند داد جان ما
تو ازین صوفی بخواه ای پیشوا
گفت آخر چه گله است ای صوفیان
گفت این صوفی سه خو دارد گران
در سخن بسیار گو همچون جرس
در خورش افزون ز بیست کس
ور بخسپد هست چون اصحاب کهف
صوفیان کردند پیش شیخ زحف
شیخ رو آورد سوی آن فقیر
که ز هر حالی که هست اوساط گیر
در خبر خیر الامور اوساطها
نافع آمد ز اعتدال اخلاطها
گر یکی خلطی فزون شد از عرض
در تن مردم پدید آید مرض
بر قرین خویش مفزا در صفت
کان فراق آرد یقین در عاقبت
نطق موسی بد بر اندازه ولیک
هم فزون آمد ز گفت یار نیک
آن فزونی با خضر آمد شقاق
گفت رو تو مکثری هذا فراق
موسیا بسیار گوئی درگذر
چند گوئی رو وصال آمد بسر
موسیا بسیار گوئی دور شو
ورنه با من گنگ باش و کور شو
ور نرفتی وز ستیزه شسته‌
تو بمعنی رفته بگسسته‌
رو بر آنها که همجفت تواند
عاشقان تشنهٔ گفت تواند
چون حدث کردی تو ناگه در نماز
گویدت سوی طهارت رو بتاز
ور نرفتی خشک جنبان میشوی
چون نمازت رفت بنشین ای غوی
پاسبان بر خوابناکان بر فزود
ماهیان را پاسبان حاجت نبود
جامه پوشان را نظر بر گازرست
جان عریان را تجلی زیورست
یا ز عریانان بیک سو باز رو
یا چو ایشان فارغ و بی جامه شو
ور نمی تانی که کل عریان شوی
جامه کم کن تا ره اوسط روی
پس فقیر آن شیخ را احوال گفت
عذر را با آن غرامت کرد جفت

عذر گفتن فقیر با شیخ خانقاه

هر سوال شیخ را داد او جواب
چون جوابات خضر خوب و صواب
آن جوابات سوالات کلیم
کش خضر بنمود از رب علیم
گشت مشکلهاش حل و افزون ز یاد
از پی هر مشکلش مفتاح داد
از خضر درویش هم میراث داشت
در جواب شیخ همت برگماشت
گفت راه اوسط ار چه حکمت است
لیک اوسط نیز هم با نسبت است
آب جو نسبت باشتر هست کم
لیک باشد موش را آن همچو یم
هر کرا باشد وظیفه چار نان
دو خورد یا سه خورد هست اوسط آن
ور خورد هر چار دور از اوسط است
او اسیر حرص مانند بط است
هر که او را اشتها ده نان بود
شش خورد میدان که اوسط آن بود
چون مرا پنجاه نان هست اشتهی
مر ترا شش گرده همدستیم نی
تو بده رکعت نماز آیی ملول
من بپانصد در نیایم در نحول

آن یکی تا کعبه حافی می‌رود / وین یکی تا مسجد از خود می‌شود
آن یکی در پاکبازی جان بداد / وان یکی جان کند تا یک نان بداد

وان وسط در بی‌نهایت می‌رود / کو مر آن را اول و آخر بود
اول و آخر بباید تا در آن / در تصور گنجد او وسط یا میان

بی‌نهایت چون ندارد دو طرف / کی بود آن را میانه منصرف
اول و آخر نشانش کس نداد / گفت لو کان له البحر مداد

هفت دریا گر شود کلی مداد / نیست مر پایان شدن را هیچ امید
باغ و بیشه گر شود یکسر قلم / زین سخن هرگز نگردد هیچ کم

این همه حبر و قلم فانی شود / وین حدیث بی‌عدد باقی بود
حالت من خواب را ماند گهی / خواب پندارد مر آن را گمرهی

چشم من خفته دلم بیدار دان / شکل بیکار مرا بر کار دان
گفت پیغمبر که عینای تنام / لا ینام القلب عن رب الانام

چشم تو بیدار و دل خفته بخواب / چشم من خفته دلم در فتح باب
مر دلم را پنج حس دیگر است / حس دل را هر دو عالم منظر است

تو ز ضعف خود مکن در من نگاه / بر تو شب بر من همان شب چاشتگاه
بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ / عین مشغولی مرا گشته فراغ

پای تو در گل مرا گل گشته گل / مر ترا ماتم مرا سور و دهل
در زمینم با تو ساکن در محل / می‌دوم بر چرخ هفتم چون زحل

همنشینت من نیم سایهٔ من است / برتر از اندیشه‌ها پایهٔ من است
زانکه من ز اندیشه‌ها بگذشته‌ام / خارج از اندیشه پویان گشته‌ام

حاکم اندیشه‌ام محکوم نی / چونکه بنا حاکم آمد بر بنی
جمله خلقان سخرهٔ اندیشه‌اند / زان سبب دل بسته و غم پیشه‌اند

قاصدا خود را باندیشه دهم / چون بخواهم از میانشان برجهم
من چو مرغ اوجم اندیشه مگس / کی بود بر من مگس را دسترس

قاصدا زیر آیم از اوج بلند / تا شکسته پایگان بر من تنند
چون ملالم گیرد از سفلی صفات / بر پرم همچون طیور الصافات

پر من رسته است هم از ذات خویش / بر نچسپانم دو پر من از سریش
جعفر طیار را پر جاریه است / جعفر طرار را پر عاریه است

نزد آنکه لم یذق دعوی است این / نزد سکان افق معنی است این
لاف و دعوی باشد این پیش غراب / دیگ تی و پر یکی نزد ذباب

چونکه در تو می‌شود لقمه گهر / تن مزن چندانکه بتوانی بخور
شیخ روزی بهر دفع سوء ظن / در لگن قی کرد پر در شد لگن

گوهر معقول را محسوس کرد / پیر بینا بهر کم عقلی مرد
چونکه در معده شود پاکت پلید / قفل نه بر حلق و پنهان کن کلید

بیان آن دعوی که عین آن دعوی گواه صدق خویش است

هر که در وی لقمه شد نور جلال / هر چه خواهد گو بخور او را حلال
گر تو هستی آشنای جان من / نیست دعوی گفت معنی لان من
گر بگویم نیم شب پیش توام / هین مترس از شب که من خویش توام

این دو دعوی پیش تو معنی بود / چون شناسی بانگ خویشاوند خود
پیشی و خویشی دو دعوی بود لیک / هر دو معنی بود پیش فهم نیک

قرب آوازش گواهی می‌دهد / کین دم از نزدیک یاری می‌جهد
لذت آواز خویشاوند نیز / شد گوا بر صدق آن یار عزیز

باز بی الهام احمق کو ز جهل / می‌نداند بانگ بیگانه ز اهل
پیش او دعوی بود گفتار او / جهل او شد مایهٔ انکار او

پیش زیرک کاندرونش نورهاست / عین این آواز معنی بود راست
یا بتازی گفت یک تازی زبان / که همی دانم زبان تازیان

عین تازی گفتنش معنی بود / گرچه تازی گفتنش دعوی بود
یا نویسد کاتبی بر کاغذی / کاتب و خط‌خوانم و من ابجدی

این نوشته گرچه خود دعوی بود / هم نوشته شاهد معنی بود
یا بگوید صوفیی دیدی تو دوش / در میان خواب سجاده بدوش

من بدیدم آن اینجه گفتم خواب در / با تو اندر خواب در شرح نظر
گوش کن چون حلقه اندر گوش کن / این سخن را پیشوای هوش کن
چون ترا آواز آید این سخن / معجزه نو باشد و راز کهن
گرچه دعوی مینماید این ولی / جان صاحب واقعه گوید بلی
پس چو حکمت ضالهٔ مؤمن بود / آن ز هر که بشنوی موقن شود
چونکه خود را پیش او یابد فقط / چون بود شک چون کند خود را غلط
تشنه را چون بگویی تو شتاب / در قدح آب است بستان زود آب
هیچ گوید تشنه کین دعوی است رو / از برم ای مدعی مهجور شو
یا گواه و حجتی بنما که این / جنس آب است و از آن ماء معین
یا بطفل شیر مادر بانگ زد / که بیا من مادرم هان ای ولد
طفل گوید مادرا حجت بیار / تا که با شیرت بگیرم من قرار
در دل هر امتی کز حق مزه است / روی و آواز پیمبر معجزه است
چون پیمبر از برون بانگی زند / جان امت در درون سجده کند
زانکه جنس بانگ او اندر جهان / از کسی نشنیده باشد گوش جان
آن غریب از ذوق آواز غریب / از زبان حق شنود انی قریب

سجده کردن یحیی و مسیح در شکم مادر یکدیگر را

مادر یحیی چو حامل بود ازو / بود با مریم نشسته روبرو
مادر یحیی بمریم در نهفت / پیشتر از وضع حمل خویش گفت
که یقین دیدم درون تو شهیست / کو اولوالعزم و رسول آگهیست
چون برابر اوفتادم با تو من / کرد سجده حمل من ای ذوالفطن
این جنین مر آن جنین را سجده کرد / کز سجودش در تنم افتاد درد
گفت مریم من درون خویش هم / سجده‌ای دیدم ز طفلم در شکم
ابلهان گویند این افسانه را / خط بکش زیرا دروغ است و خطا

اشکال آوردن نادانان برین قصه و جواب ایشان

زانکه مریم وقت وضع حمل خویش / بود از بیگانه دور و هم ز خویش
مریم اندر حمل جفت کس نشد / از برون شهر او وا پس نشد
از برون شهر آن شیرین فسون / تا نشد فارغ نیامد هم درون
چون بزائید آنگهانش بر کنار / برگرفت و برد تا پیش تبار
مادر یحیی کجا دیدش که تا / گوید او را این سخن در ماجرا
این بداند آنکه اهل خاطرست / غائب آفاق او را حاضرست
پیش مریم حاضر آمد در نظر / مادر یحیی که دورست از بصر
دیده‌ها بسته ببیند دوست را / چون مشبک کرده باشد پوست را
ور ندیدش نز برون و نز درون / از حکایت گیر معنی ای زبون
نی چنان کافسانه‌ها بشنیده / همچو شین بر نقش آن چفسیده
تا همی گفت آن کلیله بی زبان / چون سخن نوشد ز دمنه بی بیان
ور بدانستند لحن همدگر / فهم آن چون کرد بی نطقی بشر
در میان شیر و گاو آن دمنه چون / شد رسول و خواند بر هر دو فسون
چون وزیر شیر شد گاو نبیل / چون ز عکس ماه ترسان گشت پیل
این کلیله و دمنه جمله افتریست / ورنه کی با زاغ لکلک را مریست
ای برادر قصه چون پیمانه‌ایست / معنی اندر وی مثال دانه‌ایست
دانهٔ معنی بگیرد مرد عقل / ننگرد پیمانه را گر گشت نقل
ماجرای بلبل و گل گوش دار / گرچه گفتی نیست آنجا آشکار
ماجرای شمع با پروانه تو / بشنو و معنی گزین ز افسانه تو

سخن گفتن بزبان حال و فهم کردن آن

گرچه گفتی نیست سر گفت هست / هین ببالا پر مپر چون جغد پست
گفت در شطرنج کین خانهٔ رخ است / گفت خانه از کجاش آمد بدست
خانه را بخرید یا میراث یافت / فرخ آنکس کو سوی معنی شتافت
گفت نحوی زید عمرا قد ضرب / گفت چونش کرد بی جرمی ادب
عمرو را جرمش چه بد کان زید خام / بی‌گنه او را بزد همچون غلام
گفت این پیمانهٔ معنی بود / گندمش بستان که پیمانه است رد

زید و عمرو از بهر اعرابست و ساز / گر دروغست آن تو با اعراب ساز
گفت من نی آن ندانم عمرو را / زید چون زد بیگناه و بی‌خطا
گفت او ناچار لاغی بر گشود / عمرو یک واو فزون دزدیده بود
زید واقف گشت دزدش را بزد / چونکه از حد برد او را حد سزد

پذیرا آمدن سخن باطل در دل باطلان

گفت اینک راست پذرفتم بجان / کژ نماید راست در پیش کژان
گر بگویی احولی را مه یکیست / گویدت این دوست و در وحدت شکیست
ور برو خندد کسی گوید دو است / راست دارد این سزای بدخو است
بر دروغان جمع می‌آید دروغ / الخبیثات الخبیثین زد فروغ
هر کرا خبث دروغست ای پسر / راست نپذیرد و نباشد مستقر
دل فراخان را بود دست فراخ / چشم کوران را عثار سنگلاخ
هر کرا دندان صدقی رسته شد / از دروغ و از خیانت رسته شد

جستن آن درخت که هر که میوه او خورد هرگز نمیرد

گفت دانایی برای داستان / که درختی هست در هندوستان
هر کسی کز میوه او خورد و برد / نی شود او پیر و نه هرگز بمرد
پادشاهی این شنید از صادقی / بر درخت و میوه‌اش شد عاشقی
قاصدی دانا ز دیوان ادب / سوی هندستان روان کرد از طلب
سالها می‌گشت آن قاصد ازو / گرد هندستان برای جستجو
شهر شهر از بهر این مطلوب گشت / نی جزیره ماند نی کوه و نه دشت
هر کرا پرسید کردش ریشخند / کاین نجوید جز مگر مجنون بند
بس کسان صفعش زدند اندر مزاح / بس کسان گفتند کای صاحب فلاح
جستجوی چون تو زیرک سینه‌صاف / کی تهی باشد کجا باشد گزاف
وین مراعاتش یکی صفعی دگر / وین ز صفع آشکارا سخت‌تر
می‌ستودندش بتسخر کای بزرگ / در فلان جایی درختی بس سترگ
در فلان بیشه درختی هست سبز / بس بلند و پهن و هر شاخیش گبز
قاصد شه بسته در جستن کمر / می‌شنید از هر کسی نوعی خبر
بس سیاحت کرد آنجا سالها / می‌فرستادش شهنشه مالها
چون بسی دید اندران غربت تعب / عاجز آمد آخر الامر از طلب
هیچ از مقصود اثر پیدا نشد / زان غرض غیر خبر پیدا نشد
رشته امید او بگسسته شد / جسته او عاقبت ناجسته شد

شرح کردن شیخ سر آن درخت را با آن طالب مقلد

کرد عزم بازگشتن پیش شاه / اشک می‌بارید و می‌ببرید راه
بود شیخی عالمی قطبی کریم / اندران منزل که آیس شد ندیم
گفت من نومید پیش او روم / ز آستانه او براه اندر شوم
تا دعای او بود همراه من / چونکه نومیدم من از دلخواه من
رفت پیش شیخ با چشم پر آب / اشک می‌بارید مانند سحاب
گفت شیخا وقت رحم و رقتست / ناامیدم وقت لطف این ساعتست
گفت وا گو کز چه نومیدیستت / چیست مطلوب تو رو با چیستت
گفت شاهنشاه کردم اختیار / از برای جستن یک شاخسار
که درختی هست نادر در جهات / میوه او مایه آب حیات
سالها جستم ندیدم زو نشان / جز که طنز و تسخر این سرخوشان
شیخ خندید و بگفتش ای سلیم / این درخت علم باشد ای علیم
بس بلند و بس شگرف و بس بسیط / آب حیوانی ز دریای محیط
تو بصورت رفته‌ای ای بی‌خبر / زان ز شاخ معنیی بی بار و بر
گه درختش نام شد گه آفتاب / گاه بحرش نام شد گاهی سحاب
آن یکی کش صد هزار آثار خاست / کمترین آثار او عمر بقاست
گرچه فردست او اثر دارد هزار / آن یکی را نام باشد بیشمار
آن یکی شخصی ترا باشد پدر / در حق شخصی دگر باشد پسر
در حق دیگر بود قهر و عدو / در حق آن دیگری لطف و نکو

در حق دیگر بود ابهم و خیال / در حق دیگر کسی بیم و خیال
صد هزاران نام و آن یک آدمی / صاحب هر وصفش از وصفی عمی
هر که جوید نام گر صاحب ثقه است / همچو تو نومید و اندر تفرقه است
تو چه بر چفسی برین نام درخت / تا بمانی تلخ‌کام و شوربخت
صورتش ظاهر چه جویی ای جوان / رو معانی را طلب ای پهلوان
صورت و هیات بود چون پوست / معنی اندر وی چو مغز یار و دوست
درگذر از نام و بنگر در صفات / تا صفاتت ره نماید سوی ذات
گم شوی در ذات آسایی ز خود / چشم تو یکرنگ بیند نیک و بد
اختلاف خلق از نام اوفتاد / چون به معنی رفت آرام اوفتاد
اندرین معنی مثالی خوش شنو / تا نمانی تو اسامی را گرو

بیان منازعت کردن چهار کس جهت انگور با همدگر بعلت آنکه زبان یکدیگر را نمی‌دانستند

چار کس را داد مردی یک درم / هر یکی از شهری افتاده بهم
فارسی و ترک و رومی و عرب / جمله با هم در نزاع و در غضب
فارسی گفتا ازین چون وا رهیم / هم بیا کاین را به انگوری دهیم
آن عرب گفتا معاذ الله لا / من عنب خواهم نه انگور ای دغا
آن یکی کز ترک بد گفت ای گزم / من نمی‌خواهم عنب خواهم ازم
آنکه رومی بود گفت این قیل را / ترک کن خواهیم استافیل را
در تنازع مشت بر هم می‌زدند / که ز سر نامها غافل بدند
مشت بر هم می‌زدند از ابلهی / پر بدند از جهل و از دانش تهی
صاحب سری عزیزی صد زبان / گر بدی آنجا بدادی صلحشان
پس بگفتی او که من زین یک درم / آرزوی جمله‌تان را می‌دهم
چونکه بسپارید دل را بی دغل / این درمتان می‌کند چندین عمل
یک درمتان می‌شود چار المراد / چار دشمن می‌شود یک ز اتحاد
گفت هر یکتان دهد جنگ و فراق / گفت من آرد شما را اتفاق
پس شما خاموش باشید انصتوا / تا زبانتان من شوم در گفتگو
گر سخنتان می‌نماید یک نمط / در اثر مایهٔ نزاع است و سخط
در سخنتان در توافق موثقه است / در اثر مایهٔ نزاع و تفرقه است
گرمی عاریتی ندهد اثر / گرمی خاصیتی دارد هنر
سرکه را گر گرم کردی ز آتش آن / چون خوری سردی فزاید بی‌گمان
زانکه آن گرمی او دهلیزی است / طبع اصلش سردی است و تیزی است
ور بود یخ بسته دوشاب ای پسر / چون خوری گرمی فزاید در جگر
پس ریای شیخ به ز اخلاص ما / کز بصیرت باشد آن وین از عمی
از حدیث شیخ جمعیت رسد / تفرقه آرد دم اهل حسد
چون سلیمان کز سوی حضرت بتاخت / کو زبان جمله مرغان را شناخت
در زمان عدلش آهو با پلنگ / انس بگرفت و برون آمد ز جنگ
شد کبوتر ایمن از چنگال باز / گوسفند از گرگ ناورد احتراز
او میانجی شد میان دشمنان / اتحادی شد میان پرزنان
تو چو موری بهر دانه می‌دوی / هین سلیمان جو چه می‌باشی غوی
دانه‌جو را دانه‌اش دامی شود / وان سلیمان‌جوی را هر دو بود
مرغ جانها را درین آخر زمان / نیستشان از همدگر یکدم امان
هم سلیمان هست اندر دور ما / کو دهد صلح و نماند جور ما
قول ان من امة را یاد گیر / تا به الا و خلا فیها نذیر
گفت خود خالی نبودست امتی / از خلیفهٔ حق و صاحب همتی
مرغ جانها را چنان یکدل کند / کز صفاشان بی‌غش و بی‌غل کند
مشفقان گردند همچون والده / مسلمون را گفت نفس واحده

برخاستن مخالفت و عداوت از میان انصار به برکت وجود پیغمبر خدا علیه الصلوة و السلام

نفس واحد از رسول حق شدند / ورنه هر یک دشمن مطلق بدند
اتحاد خالی از شرک و دوی / باشد از توحید نی ما و توی

دو قبیله کاوس و خزرج نام داشت / یک ز دیگر جان خون‌آشام داشت
کینه‌های کهنه‌شان از مصطفی / محو شد در نور اسلام و صفا
اولا اخوان شدند آن دشمنان / همچو اعداد عنب در بوستان
وز دم المؤمنون اخوة به پند / در شکستند و تن واحد شدند
صورت انگورها اخوان بود / چون فشردی شیرهٔ واحد شوند
غوره و انگور ضدانند لیک / چونک غوره پخته شد شد یار نیک
غوره‌ای کو سنگ بست و خام ماند / در ازل حق کافر اصلیش خواند
نی اخی نی نفس واحد باشد او / در شقاوت نحس ملحد باشد او
گر بگویم آنچ او دارد نهان / فتنهٔ افهام خیزد در جهان
سر گبر کور نامذکور به / دود دوزخ از ارم مهجور به
غوره‌های نیک کایشان قابل‌اند / از دم اهل دل آخر یک دل‌اند
سوی انگوری همی‌رانند تیز / تا دویی برخیزد و کین و ستیز
پس در انگوری همی‌درند پوست / تا یکی گردند وحدت وصف اوست
دوست دشمن گردد ایرا هم دو است / هیچ یک با خویش جنگی در نبست
آفرین بر عشق کل اوستاد / صد هزاران ذره را داد اتحاد
همچو خاک مفترق در رهگذر / یک سبوشان کرد دست کوزه‌گر
کاتحاد جسم‌های آب و طین / هست ناقص جان نمی‌ماند بدین
گر نظایر گویم اینجا در مثال / فهم را ترسم که آرد اختلال
هم سلیمان هست اکنون لیک ما / از نشاط دوربینی در عمی
دوربینی کور دارد مرد را / همچو خفته در سرا کور از سرا
مولعیم اندر سخن‌های دقیق / در گره‌ها باز کردن ما عشیق
تا گره بندیم و بگشاییم ما / در شکال و در جواب آیین‌فزا
همچو مرغی کو گشاید بند دام / گاه بندد تا شود در فن تمام
او بود محروم از صحرا و مرج / عمر او اندر گره کاریست خرج
خود زبون او نگردد هیچ دام / لیک پرش درشکست افتد مدام
با گره کم کوش تا بال و پرت / نگسلد یک یک از این کر و فرت
صد هزاران مرغ پرهاشان شکست / وان کمینگاه عوارض را نبست
حال ایشان از نبی خوان ای حریص / نقبوا فیها ببین هل من محیص
از نزاع ترک و رومی و عرب / حل نشد اشکال انگور و عنب
تا سلیمان لسین معنوی / درنیاید برنخیزد این دوی
جمله مرغان منازع بازوار / بشنوید این طبل باز شهریار
ز اختلاف خویش سوی اتحاد / هین ز هر جانب روان گردید شاد
حیث ما کنتم فولوا وجهکم / نحوه هذا الذی لم ینهکم
کور مرغانیم و بس ناساختیم / کان سلیمان را دمی نشناختیم
همچو جغدان دشمن بازان شدیم / لاجرم وامانده ویران شدیم
می‌کنیم از غایت جهل و عمی / قصد آزار عزیزان خدا
جمع مرغان کز سلیمان روشن‌اند / پر و بال بی‌گنه کی برکنند
بلک سوی عاجزان چینه کشند / بی‌خلاف و کینه آن مرغان خوشند
هدهد ایشان پی تقدیس را / می‌گشاید راه صد بلقیس را
زاغ ایشان گر بصورت زاغ بود / باز همت آمد و مازاغ بود
لکلک ایشان که لک لک می‌زند / آتش توحید در شک می‌زند
وان کبوترشان ز بازان نشکهد / باز سر پیش کبوترشان نهد
بلبل ایشان که حالت آرد او / در درون خویش گلشن دارد او
طوطی ایشان ز قند آزاد بود / کز درون قند ابد روشان نمود
پای طاووسان ایشان در نظر / بهتر از طاووس پران دگر
کبک ایشان خنده شاهین زند / در تعلق راه علیین زند
منطق الطیران خاقانی صداست / منطق الطیر سلیمانی کجاست
تو چه دانی بانگ مرغان را همی / چون ندیدستی سلیمان را دمی
پر آن مرغی که بانگش مطربست / از برون مشرق است و مغربست

هر بیابانش چو کرسی تا کجاست ... ور نه تری عرش بر کرد فرش ست

مرغ کو بی این سلیمان می‌رود ... عاشق ظلمت چو خفاشی بود

با سلیمان خو کن ای خفاش رد ... تا که در ظلمت نمانی تا ابد

یک گزی ره که بدان سو می‌روی ... همچو گز قطب مساحت می‌شوی

وانکه لنگ و لوک آن سو می‌جهی ... از همه لنگی و لوکی می‌رهی

تخم بطی گرچه مرغ خانه‌ات ... کرد زیر پر چو دایه تربیت

قصهٔ بط‌بچگان که مرغ خانگی پروردشان

مادر تو بط آن دریا بدست ... دایه‌ات خاکی بد و خشکی‌پرست

میل دریا که ترا دل اندرست ... آن طبیعت جانت را از مادرست

میل خشکی مر ترا زین دایه است ... دایه را بگذار کو بدرایه است

دایه را بگذار در خشک و بران ... اندر آ در بحر معنی چون بطان

گر ترا دایه بترساند ز آب ... تو مترس و سوی دریا ران شتاب

تو بطی بر خشک و بر تر زنده‌ای ... نی چو مرغ خانه خانه‌کنده‌ای

تو ز کرمنا بنی آدم شهی ... هم به خشکی هم به دریا پا نهی

که حملناهم علی البحر به جان ... از حملناهم علی البر پیش ران

مر ملائک را سوی بر راه نیست ... جنس حیوان هم ز بحر آگاه نیست

تو به تن حیوان به جانی از ملک ... تا روی هم بر زمین هم بر فلک

تا به ظاهر مثلکم باشد بشر ... با دل یوحی الیه دیده‌ور

قالب خاکی فتاده بر زمین ... روح او گردان بر آن چرخ برین

ما همه مرغابیانیم ای غلام ... بحر می‌داند زبان ما تمام

پس سلیمان بحر آمد ما چو طیر ... در سلیمان تا ابد داریم سیر

با سلیمان پای در دریا بنه ... تا چو داود آب سازد صد زره

آن سلیمان پیش جمله حاضرست ... لیک غفلت چشم‌بند و ساحرست

تا ز جهل و خوابناکی و فضول ... او به پیش ما و ما از وی ملول

تشنه را درد سر آرد بانگ رعد ... چون نداند کو کشاند ابر سعد

چشم او ماندست در جوی روان ... بی‌خبر از ذوق آب آسمان

مرکب همت سوی اسباب راند ... از مسبب لاجرم محجوب ماند

آنکه بیند او مسبب را عیان ... کی نهد دل بر سببهای جهان

از مسبب یابد او در یک صباح ... از نجات و از فلاح و از نجاح

انچه در صد سال نشست چله مند / وه یکی زان گنج حاصل می برند

حیران شدن حاجیان در کرامات آن زاهد که در بادیه یگانه گرم نشسته

زاهدی بد در میان بادیه / در عبادت غرق چون عبادیه
حاجیان آنجا رسیدند از بلاد / دیدشان بر زاهد خشک اوفتاد
جای زاهد خشک بود او تر مزاج / از سموم بادیه بودش علاج
حاجیان حیران شدند از وحدتش / وان سلامت در میان آفتش
در نماز استاده بد بر روی ریگ / ریگ کز تفش بجوشد آب دیگ
گفتیی سرمست در سبزه و گلست / یا سواره بر براق و دلدلست
یا که پایش بر حریر و حله‌هاست / یا سموم او را به از باد صباست
ایستاده مانده در روی نماز / با خضوع و با خشوع و با نیاز
یا حبیب خویشتن می گفت راز / مانده بد استاده با شکر و راز
پس بماندند آن جماعت با نیاز / تا شود درویش فارغ از نماز
چون ز استغراق باز آمد فقیر / زان جماعت زنده‌ای روشن ضمیر
دید کابش می‌چکید از دست و رو / جامه‌اش تر بود از آثار وضو
پس بپرسیدش که آبت از کجاست / دست را برداشت کز سوی سماست
گفت هرگاهی که خواهی می‌رسد / یا گهی باشد اجابت گاه درد
مشکل ما حل کن ای سلطان دین / تا ببخشد حال تو ما را یقین
وانما سری ز اسرارت بما / تا ببریم از میان زنارها
چشم را بگشود سوی آسمان / کز اجابت کن دعای حاجیان
رزق جویی را ز بالا خوگرم / تو ز بالا بر گشودستی درم
ای نموده تو مکان از لامکان / فی السماء رزقکم کرده عیان
در میان این مناجات ابر خوش / زود پیدا شد چو پیل آبکش
همچو آب از مشک باریدن گرفت / در گو و در غارها مسکن گرفت
ابر می‌بارید چون مشک اشکها / حاجیان جمله گشاده مشکها
یک سبو با آب در بیابان فرود / ابر چون مشک و همین سبو کشود
یک جماعت زان عجایب کارها / می‌بریدند از میان زنارها
قوم دیگر را یقین در ازدیاد / زین عجب والله اعلم بالرشاد
قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام / ناقصان سرمدی تم الکلام

تمام شد دفتر ثانی از کتاب مستطاب مثنوی مولوی معنوی

دیباجۂ مجلد ثالث از مجلدات مثنوی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحکم جنود اللہ فی الارض یقوی بها ارواح المریدین
ینزه علمهم عن شائبة الجهل وعدلهم عن شائبة
الظلم وجودهم عن شائبة الریاء وحلمهم عن شائبة
السفه ویقرب الیهم ما بعد عنهم من فهم الاخرة و
تیسر لهم ما عسر علیهم من الطاعة والاجتهاد وهی
من بینات الانبیاء علیهم السلام ودلائلهم
تخبر عن اسرار اللہ وسلطانه المخصوص بالعارفین
وادارته الفلک النورانی الرحمانی بالدری الحاکم
علی الفلک الدخانی الکری کما ان العقل حاکم علی الصورة
الترابیة وحواسها الظاهرة والباطنة فدوران
ذلک الفلک الروحانی حاکم علی الفلک الدخانی
والشهب الزاهرة والسرج المنیرة والریاح
المنشئة والاراضی المدحیة والمیاه المطردة نفع
اللہ بها عباده وزادهم فیها فهما وانما یفهم کل قاری
علی قدر وکاده وینسک الناسک علی قدر قوة
اجتهاده ویفتی المفتی مبلغ رایه ویتصدق المتصدق
بقدر تقدیته ویجود الباذل بقدر موجوده یقتنی
المجود علیه ما عرف من فضله لکن مفتقد المآرب فی
المفازة لا یقصره عن طلب معرفته ما فی البحار ویجد
فی طلب ماء هذه الحیاة قبل ان یقطعه المعاش بالاشتغال
عنه ویعوقه العلة والحاجة وتحول الاغراض بینه وبین ما یسمو
الیه ولکن لا یدرک العلم متنزه ولا راکن الی دعة فهذا

ولا منصرفٌ عن طلبه ولا خائفٌ عن نفسه ولا مهتمٌّ لعشير
الجليلة الا ان يعوذ بالله ويؤثر دينه على دنياه ويلتقط
من كنز الحكمة الاموال العظيمة التي لا تكسد ولا تورث
ميراث الاموال والانوار الجلية والجواهر الكريمة
والضياع الثمينة شاكرا للفضل معظما لقدره مجللا
لخطره ويستعيذ بالله من خساسة الحظوظ وممن
جهل يستكثر القليل مما يرى في نفسه ويستقلّ الكثير
العظيم من غيره ويعجب بنفسه بما لم يأذن له
الحق وعلى العالم الطالب ان يتعلم ما لم يعلم وان
يعلم ما قد علم ويرفق بذوي الضعف في الذهن
ولا يعجب من بلادة اهل البلادة ولا يعنف على
كليل الفهم كذلك كنتم من قبل فمنّ الله عليكم
سبحانه وتعالى عن تاويل الملحدين وشرك
المشركين وتنقيص الناقصين وتشبيه المتشبهين
وسوء اوهام المتفكرين وكيفيات المتوهمين
له الحمد والمجد على تلقين الكتاب المثنوي الالهي
الرباني وهو الموفق المفضل وله الطول والمنّ
لا سيما على عباده العارفين على رغم عباد وحزب
يريدون ان يطفئوا نور الله بافواههم
والله متمّ نوره ولو كره الكافرون انا نحن
نزلنا الذكر وانا له لحافظون فمن بدّله بعد
ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله
سميع عليم والحمد لله رب العالمين
والصلوة على سيدنا محمد وآله وصحبه
اجمعين برحمتك يا ارحم الراحمين

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار / این سوم دفتر که سنت شد سه بار
برگشا گنجینهٔ اسرار را / در سوم دفتر بهل اعذار را
قوت از قوت حق می زهد / نز عروقی کز حرارت می جهد
این چراغ شمس کو روشن بود / نز فتیله و پنبه و روغن بود
سقف گردون کو چنین دایم بود / نز طناب و استنی قائم بود
قوت جبریل از مطبخ نبود / بود از دیدار خلاق ودود
همچنین این قوت ابدال حق / هم ز حق دان نز طعام و از طبق
جسمشان را هم ز نور اسرشته اند / تا ز روح و از ملک بگذشته اند
چونکه موصوفی باوصاف جلیل / بر تو آتش شد گلستان چون خلیل
گردد آتش بر تو هم برد و سلام / ای عناصر مر مزاجت را غلام
هر مزاجی را عناصر مایه است / وین مزاجت برتر از هر پایه است
این مزاجت از جهان منبسط / وصف وحدت را کنون شد ملتقط
ای دریغا عرصهٔ افهام خلق / سخت تنگ آمد ندارد خلق حلق
ای ضیاء الحق بحذق رای تو / حلق بخشد سنگ را حلوای تو
کوه طور اندر تجلی حلق یافت / تا که می نوشید و می بر نتافت
صار دکاً منه وانشق الجبل / هل رأیتم من جبل رقص الجمل
لقمه بخشی آید از هر کس بکس / حلق بخشی کار یزدانست و بس
حلق بخشد جسم را و روح را / حلق بخشد بهر هر عضوی جدا
این گهی بخشد که اجلالی شوی / وز دغا و از دغل خالی شوی
تا نگویی سر سلطان را بکس / تا نریزی قند را پیش مگس
گوش آن کس نوشد اسرار جلال / کو چو سوسن صد زبان افتاد و لال
حلق بخشد خاک را لطف خدا / تا خورد آب و بروید صد گیا
باز حیوان را ببخشد حلق و لب / تا گیاهش را خورد اندر طلب
چون گیاهش خورد حیوان گشت زفت / گشت حیوان لقمهٔ انسان و رفت
باز خاک آمد شده اکال بشر / چون جدا شد از بشر روح و بصر
ذره ها دیدم دهانشان جمله باز / گر بگویم خورد شان گردد دراز
برگها را برگ از انعام او / دایگان را دایه لطف عام او
رزقها را رزقها او می دهد / زانکه گندم بی غذایی کی رهد
نیست شرح این سخن را منتهی / پاره گفتم بدان تو پاره ها
جمله عالم آکل و ماکول دان / باقیان را مقبل و مقبول دان

این جهان و ساکنانش منتشر   وان جهان و سالکانش مستمر
این جهان و عاشقانش منقطع   اهل آن عالم مخلد مجتمع
پس کریم آنست کو خود را دهد   آب حیوانی که ماند تا ابد
باقیات الصالحات آمد کریم   رسته از صد آفت و اخطار و بیم
گر هزارانند یک تن بیش نیست   چون خیالات عدد اندیش نیست
آکل و ماکول را حلق است و نای   غالب و مغلوب را عقل است و رای
حلق بخشید او عصای عدل را   خورد او چندان عصا و حبل را
واندر او افزون نشد زان جمله اکل   زانکه حیوانی نبودش اکل و شکل
مر یقین را چون عصا هم حلق داد   تا بخورد او هر خیالی که بزاد
پس معانی را چو اعیان حلقهاست   رازق حلق و معانی هم خداست
پس ز ماهی تا بمه از خلق نیست   که بجذب مایه او را حلق نیست
حلق جان از فکر تن خالی شود   آنگهی روزیش اجلالی شود
حلق عقل و دل چو خالی شد ز فکر   یافت او بی هضم معده رزق بکر
شرط تبدیل مزاج آمد بدان   کز مزاج بد بود مرگ بدان
چون مزاج آدمی گلخوار شد   زرد و بدرنگ و سقیم و خوار شد
چون مزاج زشت او تبدیل یافت   رفت زشتی از رخش چون شمع تافت
دایه کو طفل شیرآموز را   تا بنعمت خوش کند بدپوز را
گر ببندد راه یک پستان براو   برگشاید راه صد بستان براو
زانکه پستان شد حجاب آن ضعیف   از هزاران نعمت و خوان و رغیف
پس حیات ماست موقوف فطام   اندک اندک جهد کن تم الکلام
چون جنین بد آدمی خون بد غذا   از نجس مؤمن برد پاکی کذا
چون جنین بد آدمی خونخوار بود   بود او را بود از خون تار و پود
از فطام خون غذایش شیر شد   وز فطام شیر لقمه گیر شد
وز فطام لقمه لقمانی شود   طالب مطلوب پنهانی شود
گر جنین را کس بگفتی در رحم   هست بیرون عالمی بس منتظم
یک زمین خرمی با عرض و طول   اندرو صد نعمت و چندین اکول
کوهها و بحرها و دشتها   بوستانها باغها و کشتها
آسمان بس بلند و پر ضیا   آفتاب و ماهتاب و صد سها
از شمال و از جنوب و از دبور   باغها دارد عروسیها و سور
در صفت ناید عجایبهای آن   تو درین ظلمت چه‌ای در امتحان
خون خوری در چارمیخ تنگنا   در میان حبس و انجاس و عنا
او بحکم حال خود منکر بدی   زین رسالت معرض و کافر شدی
کاین محال است و فریب است و غرور   زانکه وهم کور ازین معنی است دور
جنس چیزی چون ندید ادراک او   نشنود ادراک منکرناک او
همچنانکه خلق عام اندر جهان   زان جهان ابدال میگویندشان
کاین جهان چاهیست بس تاریک و تنگ   هست بیرون عالمی بی بو و رنگ
هیچ در گوش کسی زایشان نرفت   کاین طمع آمد حجابی ژرف و زفت
گوش را بندد طمع از استماع   چشم را بندد غرض از اطلاع
همچنانکه آن جنین را طمع خون   کان غذای اوست در اوطان دون
از حدیث این جهان محجوب کرد   خون تن را بر دلش محبوب کرد
زین همه انواع نعمت ماند دور   غیر خون او می‌نداند چاشت خورد
بر تو هم طمع خوشی این جهان   شد حجاب آن خوشی جاودان
طمع ذوق این حیات پرغرور   از حیات راستینت کرد دور
پس طمع کورت کند نیکو بدان   بر تو پوشاند یقین را بیگمان
حق ترا باطل نماید از طمع   در تو صد کوری فزاید از طمع
از طمع بیزار شو چون مستعان   تا نهی پا بر سر آن آستان
سالکان در چون درآیی بوار   از غم و شادی قدم بیرون نهی
چشم جانت روشن و حق بین شود   بی ظلام کفر و نور دین شود
پیشه پیران را پدید آشوب جهان   تا رهی از خوف و مانی در امان
بشنو اکنون نقد تمثیل آن   تا بیابی در حقیقت نور جان

آن شنیدی تو که در هندوستان / دید دانائی گروهی دوستان
گرسنه مانده شده بی برگ و عور / می رسیدند از سفر وز راه دور

قصهٔ دانائی که در بیابان بعضی مردمان رسید و وصیت کرد که پیل بچگان مخورید

مهر دانائیش جوشید و بگفت / خوش سلامیشان چو گل بر شکفت
گفت دانم کز تجوع وز خلا / جمع آمد رنجتان زین کربلا
لیک الله الله ای قوم جلیل / تا نباشد خوردتان فرزند پیل
پیل هست این سو که اکنون می روید / پند من از جان و از دل بشنوید
پیل بچگانند اندر راهتان / صید ایشان هست بس دلخواهتان
بس ضعیف اند و لطیف اند و سمین / لیک مادرشان بود اندر کمین
از پی فرزند صد فرسنگ راه / می بگردد در حنین و آه آه
دود آتش آید از خرطوم او / الحذر از کودک مرحوم او
اولیا اطفال حق اند ای پسر / غایبی و حاضری بس با خبر
غایبی مندیش از نقصانشان / کو کشد کین از برای جانشان
گفت اطفال من اند این اولیا / در غریبی فرد از کار و کیا
از برای امتحان خوار و یتیم / لیک اندر سر منم یار و ندیم
پشت دار جمله عصمتهای من / گوئیا هستند خود اجزای من
هان و هان این دلق پوشان منند / صد هزار اندر هزار و یک تن اند
ورنه کی کردی به یک چوبی هنر / موسیی فرعون را زیر و زبر
ورنه کی کردی به یک نفرین بد / نوح شرق و غرب را غرقاب خود
بر نکندی یک دعای لوط راد / جمله شهرستانشان را بی مراد
گشت شهرستان چون فردوسشان / دجلهٔ آب سیه رو بین نشان
سوی شام است این نشان و این خبر / در رهِ قدسش ببینی بر گذر
صد هزاران ز انبیای حق پرست / خود به هر قرنی سیاستها بدست
گر بگویم این بیان افزون شود / خود جگر چه بود که که‌ها خون شود
خون شود که‌ها و باز آن بفسرد / تو نبینی خون شدن کوری و رد
طرفه کوری دوربین تیز چشم / لیک از اشتر نبیند غیر پشم
مو بمو بیند ز صرفه حرص انس / رقص بی مقصود دارد همچو خرس
مو بمو بیند ز حرص خود بشر / رقص و خالی ز خیر و شر بشر
رقص آنجا کن که خود را بشکنی / پنبه را از ریش شهوت بر کنی
رقص و جولان بر سر میدان کنند / رقص اندر خون خود مردان کنند
چون رهند از دست خود دستی زنند / چون جهند از نقص خود رقصی کنند
مطربانشان از درون دف می زنند / بحرها در شورشان کف می زنند
تو نبینی برگها با شاخها / کف زنان رقصان ز تحریک صبا
تو نبینی لیک بهر گوششان / برگها با شاخها هم کف زنان
تو نبینی برگها را کف زدن / گوش دل باید نه این گوش بدن
گوش سر بربند از هزل و دروغ / تا ببینی شهر جان را با فروغ
هین و هان بربند از هزل ای عمو / جز حدیث روی او چیزی مگو
سر کشد گوش محمد در سخن / کش بگوید در نبی حق هو اذن
سر بسر گوش است و چشم است آن نبی / رحمت حق مرضع است و ما صبی
این سخن پایان ندارد باز ران / سوی اهل پیل و بر آغاز ران

بقیهٔ قصهٔ متعرضان پیل بچگان

هر دهان را پیل بوئی میکند / گرد معدهٔ هر بشر بر می تند
تا کجا یابد کباب پور خویش / تا نماید انتقام و زور خویش
گوشتهای بندگان حق خوری / غیبت ایشان کنی کیفر بری
هین که بویای دهانتان خالق است / کی برد جان غیر آن کو صادق است
وای آن افسوسیی کش بوگیر / باشد اندر گور منکر یا نکیر
نی دهان دزدیدن امکان زان مهان / نی توان خوش کردن از دارو دهان
آب و روغن نیست مر روپوش را / راه حیلت نیست عقل و هوش را
چند کوبد زخمهای گرزشان / بر سر هر ژاژخا و برزشان

گرز عزرائیل را بنگر اثر / گر نبینی چوب و آهن در صور
هم بصورت می‌نماید گه گهی / زان همه رنجور باشد آگهی
گوید آن رنجور کای یار حرم / چیست این شمشیر بر فرق سرم
چون نمی‌بیند کس آن یاران او / در جواب آیند یاران کای عمو
ما نمی‌بینیم باشد این خیال / چه خیالست اینکه هست این ارتحال
چه خیالست اینکه این چرخ نگون / از نهیب آن خیالی شد کنون
گرزها و تیغها محسوس شد / پیش بیمار و سرش منکوس شد
او همی‌بیند که آن از بهر اوست / چشم دشمن بسته زان چشم دوست
حرص دنیا رفت و چشمش تیز شد / چشم او روشن که چون خنجر تیز شد
مرغ بی‌هنگام شد آن چشم او / از نتیجهٔ کبر او و خشم او
سر بریدن واجب آمد مرغ را / کو بغیر وقت جنباند درا
هر زمان نزعیست جزو جانت را / بنگر اندر نزع جان ایمانت را
عمر تو مانند همیان زرست / روز و شب مانند دینار شمرست
می‌شمارد می‌دهد زر بی‌وقوف / تا که خالی گردد و آید خسوف
گر ز که بستانی و ننهی بجای / اندر آید کوه زان دادن ز پای
پس بنه بر جای هر دم را عوض / تا ز واسجد واقترب یابی غرض
در تمامی کارها چندین مکوش / جز بکاری که بود در دین مکوش
عاقبت تو رفت خواهی ناتمام / کارهایت ابتر و نانت تو خام
وین عمارت کردن گور و لحد / نی بسنگست و نه چوبی و لبد
بلکه خود را در صفا گوری کنی / در منی آن کنی دفن این منی
خاک گردی مدفون غمش / تا دمت یابد مددها از دمش
گورخانه قبه‌ها و کنگره / نبود از اصحاب معنی آن سره
بنگر اکنون زنده اطلس پوش را / هیچ اطلس دست گیرد هوش را
در عذاب منکرست آن جان او / کژدم غم در دل غمدان او
از برون بر ظاهرش نقش و نگار / وز درون اندیشه‌هاش زار زار
وان یکی بینی در آن دلق کهن / چون نبات اندیشه و شکر سخن
گفت ناصح بشنوید این پند من / تا دل و جان‌تان نگردد ممتحن

رجوع بحکایت مسافران و پیل بچگان ست

با گیاه و برگها قانع شوید / در شکار پیل بچگان کم روید
من برون کردم ز گردن وام نصح / جز سعادت کی بود انجام نصح
من به تبلیغ رسالت آمدم / تا رهانم مر شما را از ندم
هین مبادا که طمع‌تان ره زند / طمع برگ از بیخ‌هاتان برکند
این بگفت و خیرباد کرد و رفت / گشت قحط و جوعشان در راه زفت
ناگهان دیدند سوی جاده / پور پیلی فربهی نوزاده
اندر افتادند چون گرگان مست / پاک خوردندش فرو شستند دست
آن یکی همره نخورد و پند داد / که حدیث آن فقیرش بود یاد
از کبابش مانع آمد آن سخن / بخت نو بخشد ترا عقل کهن
پس بیفتادند و خفتند آن همه / آن گرسنه پاسبان آن رمه
دید پیلی سهمناکی میرسید / اولا آمد سوی حارس دوید
بوی میکرد آن دهانش را سه بار / هیچ بویی زو نیامد ناگوار
چند بارش گرد او برگشت و رفت / مر ورا نازرد آن شه پیل زفت
مر لب هر خفته را بویی کرد / بوی می‌آمد ورا زان خفته مرد
کز کباب پیل زاده خورده بود / بر دریدش و بکشتش پیل زود
در زمان او یک بیک را زان گروه / می‌درید و نبودش زان شکوه
بر هوا انداخت هر یک را گزاف / تا همی زد بر زمین میشد شکاف
ای خورنده خون خلق از راه برد / تا نیارد خون ایشانت نبرد
مال ایشان خون ایشان دان یقین / زانکه مال از زور آید در یمین
مادران پیل بچه کین کشند / پیل بچه خواره را کیفر کشند
پیل بچه میخوری ای پاره خوار / هم برآرد خصم پیل از تو دمار
بوی رسوا کرد مکر اندیش را / پیل داند بوی خصم خویش را

آنکه آید بوی رحمن از یمن / چون نیاید بوی باطل از من
مصطفی چون برد بوی از راه دور / چون نیابد از دهان ما بخور
هم بیابد لیک پوشاند ز ما / بوی نیک و بد برآید بر سما
تو همی خسپی و بوی آن حرام / می زند بر آسمان سبزفام
همره انفاس زشتت میشود / تا بوگیران گردون می رود
بوی کبر و بوی حرص و بوی آز / در سخن گفتن بیاید چون پیاز
گر خوری سوگند من کی خورده ام / از پیاز و سیر تقوی کرده ام
آن دم سوگند غمازی کند / بر دماغ همنشینان بر زند
پس دعاها رد شود از بوی آن / آن دل کژ می نماید در زبان
اخسئوا آید جواب آن دعا / چوب رد باشد جزای هر دغا
گر حدیثت کژ بود معنیت راست / آن کژی لفظ مقبول خداست
ور بود معنی کژ و لفظت نکو / آن چنان معنی نیرزد یک تسو

در بیان خطای محبان که بهتر از صواب بیگانگانست

آن بلال صدق در بانگ نماز / حی را هی خواند از روی نیاز
تا بگفتند ای پیمبر نیست راست / این خطا اکنون که آغاز بناست
ای نبی و ای رسول کردگار / یک مؤذن کو بود افصح بیار
عیب باشد اول دین و صلاح / لحن خواندن لفظ حی علی الفلاح
خشم پیغمبر بجوشید و بگفت / یک دو رمزی از عنایات نهفت
کای خسان نزد خدا هی بلال / بهتر از صد حی و خی و قیل و قال
وا مشورانید تا من رازتان / وا نگویم آخر و آغازتان
گر نداری تو دم خوش در دعا / رو دعا می خواه ز اخوان صفا

امر کردن حق تعالی بموسی علیه السلام که بدهانی خوان مرا که بدان دهان گناه نکرده باشی

بهر این فرمود با موسی خدا / وقت حاجت خواستن اندر دعا
کای کلیم الله ز من می جو پناه / با دهانی که نکردی تو گناه
گفت موسی من ندارم آن دهان / گفت ما را از دهان غیر خوان
آنچنان کن که دهانها مر ترا / در شب و در روزها آرد دعا
از دهان غیر کی کردی گناه / از دهان غیر برخوان کای اله
یا دهان خویشتن را پاک کن / روح خود را چابک و چالاک کن
ذکر حق پاکست چون پاکی رسید / رخت بربندد برون آید پلید
می گریزد ضدها از ضدها / شب گریزد چون برافروزد ضیا
چون درآید نام پاک اندر دهان / نی پلیدی ماند و نی آن دهان

در بیان آنکه الله گفتن نیازمند عین لبیک گفتن حق است

آن یکی الله می گفتی شبی / تا که شیرین می شد از ذکرش لبی
گفت شیطانش خمش ای سخت رو / چند گویی آخر ای بسیارگو
این همه الله گفتی از عتو / خود یکی الله را لبیک کو
می نیاید یک جواب از پیش تخت / چند الله می زنی با روی سخت
او شکسته دل شد و بنهاد سر / دید در خواب او خضر را در خضر
گفت هین از ذکر چون وامانده‌ای / چون پشیمانی از آن کش خوانده‌ای
گفت لبیکم نمی آید جواب / زان همی ترسم که باشم رد باب
گفت خضرش که خدا گفت این بهین / که برو با او بگو ای ممتحن
گفت آن الله تو لبیک ماست / این نیاز و سوز و دردت پیک ماست
نی ترا در کار من آورده ام / نی که من مشغول ذکرت کرده ام
حیله ها و چاره جوییهای تو / جذب ما بود و گشاد این پای تو
ترس و عشق تو کمند لطف ماست / زیر هر یا رب تو لبیکهاست
جان جاهل زین دعا جز دور نیست / زانکه یا رب گفتنش دستور نیست
بر دهان و بر دلش قفلست و بند / تا ننالد با خدا وقت گزند
داد مر فرعون را صد ملک و مال / تا بکرد او دعوی عز و جلال
در همه عمرش ندید او درد سر / تا ننالد سوی حق آن بدگهر
داد او را جمله ملک این جهان / حق ندادش درد و رنج و اندهان

لغه اخسئوا [illegible] قال اخسئوا فیها ولا تکلمون [illegible]

زانکه درد و رنج یاران جهان
شد نصیب دوستانش در جهان
درد آمد بهتر از ملک جهان
تا بخوانی تو خدا را در نهان

خواندن بی درد از افسردگیست
خواندن با درد از دلبردگیست
آن کشیدن زیر لب آواز را
یاد کردن مبدأ و آغاز را

آن شده آواز صافی و حزین
کای خدا ای مستغاث و ای معین
نالهٔ سگ در رهش بی جذبه نیست
زانکه هر راغب اسیر رهزنیست

چون سگ کهفی که از مردار رست
بر سر خوان شهنشاهان نشست
تا قیامت میخورد او پیش غار
عارفانه آب رحمت بی تغار

ای بسا سگ پوست کو را نام نیست
لیک اندر پرده بی آن جام نیست
جان بده از بهر این جام ای پسر
بی جهاد و صبر کی باشد ظفر

صبر کردن بهر این نبود حرج
صبر کن کالصبر مفتاح الفرج
زین کمین بی صبر و حزمی کس نجست
حزم را خود صبر شد پا و دست

حزم کن از خورد کین زهرین گیاست
حزم کردن زور و نور انبیاست
کاه باشد کو به هر بادی جهد
کوه کی مر باد را وزنی نهد

هر طرف غولی همی خواند ترا
کای برادر راه خواهی هین بیا
ره نمایم همرهت باشم رفیق
من قلاوزم درین راه دقیق

نی قلاوزست و نی ره داند او
یوسفا کم رو سوی آن گرگ‌خو
حزم آن باشد که نفریبد ترا
چرب و نوش و دامهای این سرا

که نه چربی دارد و نی نوش او
سحر خواند میدمد در گوش او
که بیا مهمان ما ای روشنی
خانه آن تست و تو آن منی

حزم آن باشد که گویی تخمه‌ام
یا سقیمم خستهٔ این دخمه‌ام
یا سرم درد است درد سر ببر
یا مرا خواندست آن خالو پسر

زانکه یک نوشت دهد با نیشها
که بکارد در تو نوشش نیشها
زر اگر پنجاه اگر شصتت دهد
ماهیا او گوشت در شستت نهد

گر دهد خود کی دهد آن پر حیل
جوز پوسیده‌ست گفتار دغل
ز غژغژ آن عقل و مغزت را برد
صد هزاران عقل را یک نشمرد

یار تو خرجین تست و کیسه‌ات
گر تو رامینی مجو جز ویسه‌ات
ویسه و معشوق تو هم ذات تست
وین برونیها همه آفات تست

حزم آن باشد که چون دعوت کنند
تو نگویی مست و خواهان منند
دعوت ایشان صفیر مرغ دان
که کند صیاد در مکمن نهان

مرغ مرده پیش بنهاده که این
میکند آواز و فریاد و حنین
مرغ پندارد که جنس اوست او
جمع آید بردرانشان پوست او

جز مگر مرغی که حزمش داد حق
تا نگردد گیج آن دانه ملق
هست بی حزمی پشیمانی یقین
حزم را مگذار و محکم کن تو دین

زانکه بی حزمی شقاوت آورد
دین و دانش دست و دو مرد
بشنو این افسانه را در شرح این
تا شوی فارغ ز بی حزمی دین

فریفتن روستائی شهری را و دعوت کردن او را بلابه و الحاح

ای برادر بود اندر ما مضی
شهریی با روستایی آشنا

روستائی چون سوی شهر آمدی
خرگه اندر کوی آن شهری زدی
دو مه و سه ماه مهمانش بدی
بر دکان او و بر خوانش بدی

هر حوائج را که بودش آن زمان
راست کردی مرد شهری رایگان
رو بشهری کرد و گفت ای خواجه تو
هیچ می‌نایی سوی ده فرجه جو

الله الله جمله فرزندان بیار
کاین زمان گلشن است و نوبهار
یا بتابستان بیا وقت ثمر
تا ببندم خدمتت را من کمر

خیل و فرزندان و قومت را بیار
در ده ما باش خوش ماهی سه چار
که بهاران خطهٔ ده خوش بود
کشت زار و لاله دلکش بود

وعده دادی شهری او را دفع حال
تا درآمد بعد وعده هشت سال
او بهر سالی همی گفتی که کی
عزم خواهی کرد که آمد ماه دی

او بهانه ساختی کامسال مان
از فلان خطه بیامد میهمان
سال دیگر گر توانم وارهید
از مهمات آن طرف خواهم دوید

چون تن آنجا دان که جان فربه شود / کار نا امید آنجا به شود
صومعهٔ عیسیست خوان اهل دل / هان و هان ای مبتلا این در مهل

جمع آمدن اهل آفت هر صباحی بر در صومعهٔ حضرت عیسی علیه السلام جهت طلب شفا بدعای او

جمع گشتندی ز هر اطراف خلق / از ضریر و شل و لنگ و اهل دلق
بر در آن صومعهٔ عیسی صباح / تا بدم ایشان رهاند از جناح
او چو فارغ گشتی از اوراد خویش / چاشتگه بیرون شدی آن خوب کیش
جوق جوق مبتلا دیدی نزار / شسته بر در با امید و انتظار
گفتی ای اصحاب آفت از خدا / حاجت و مقصود جمله شد روا
هین روان گردید بی رنج و عنا / سوی غفاری و اکرام خدا
جملگان چون اشتران بسته پای / که گشایی زانوی ایشان برای
خوش دوان و شادمانه سوی خان / از دعای او شدندی پا دوان
جمله بی درد و الم بی رنج و غم / تندرست و شادمان و محتشم
سوی خانه خویش گشتندی روان / از دم میمون آن صاحب قران
آزمودی تو بسی آفات خویش / یافتی صحت ازان شاهان کیش
چند آن لنگی تو رهوار شد / چند جانت بی غم و آزار شد
ای مغفل رشته بر پای بند / تا ز خود هم گم نگردی ای لوند
ناسپاسی و فراموشی تو / یاد ناورد آن عسل نوشی تو
لاجرم آن راه بر تو بسته شد / چون دل اهل دل از تو خسته شد
زودشان دریاب و استغفار کن / همچو ابری گریه‌ها کن زار کن
تا گلستانشان سوی تو بشکفد / میوه‌های پخته بر خود وا کفد
هم بران در گرد کم از سگ مباش / با سگ کهف ار شدستی خواجه تاش
چون سگان هم مر سگان را ناصح اند / که دل اندر خانهٔ اول ببند
آن در اول که خوردی استخوان / سخت گیر و حق گزاری را ممان
می گزندش کز ادب آنجا برو / در مقام اولین مفلح شود
می گزندش کای سگ طاغی برو / با ولی نعمتت یاغی مشو
زان همان در پیچ چاقک بسته باش / پاسبان چابک و برجسته باش
صورت نقض وفای ما مباش / بی وفایی را مکن بیهوده فاش
مر سگان را چون وفا آمد شعار / رو سگان را ننگ و بدنامی میار
بی وفایی چون سگان را عار بود / بی وفایی چون روا داری نمود
حق تعالی فخر آورد از وفا / گفت من اوفی بعهد غیرنا
بی وفایی دان وفا با رد حق / بر حقوق حق ندارد کس سبق
نور را هم خو شود با نار نار / جای گل گل جای خار آمد خار
حق مادر بعد ازان شد کان کریم / کرد او را از جنین تو غریم
صورتی کرد در درون جسم او / داد در حملش ورا آرام و خو
همچو جزو متصل دید او ترا / متصل را کرد تدبیرش جدا
حق هزاران صنعت و فن ساختست / تا که مادر بر تو مهر انداختست
پس حق حق سابق از مادر بود / هر که آن حق را نداند خر بود
آنکه مادر آفرید و ضرع و شیر / با پدر کردش قرین آن خود مگیر
ای خداوند ای قدیم احسان تو / آنکه دانم وانکه نه هم آن تو
تو بفرمودی که حق را یاد کن / زانکه حق من نمی گردد کهن
یاد کن لطفی که کردم آن صبوح / با شما از حفظ در کشتی نوح
اصل اجدادتان را آن زمان / دادم از طوفان و از موجش امان
آب آتش خو زمین بگرفته بود / موج او مر اوج که را می ربود
حفظ کردم من نکردم ردتان / در وجود جد جد جدتان
چون شدی سر پشت پایت چون زنم / کارگاه خویش ضایع چون کنم
چون فدای بی وفایان می شوی / از گمان بد بدیشان می روی
من ز سهو و بی وفایی‌ها بری / سوی من آن ظن بد را چون بری
این گمان بد بر آنجا بر که تو / می شوی در پیش همچون خود دوتو
بس گرفتی یار و همراهان زفت / گر ترا پرسم که کو گویی که رفت

یا ز نیکیت رفت بر چرخ برین / یا ز فسقت ماند در قعر زمین
تو بمانی در میانه آنچنان / بی مدد چون آتشی در کاروان
در تن انگیزی بدی یا بسیر / کو منزه باشد از بالا و زیر
نی چو عیسی سوی گردون بر شود / نی چو قارون در زمین اندر رود
با تو باشد در مکان بیکیان / چون بمانی از سرا و از دکان
او بر آرد از کدورتها صفا / مر جفاهای ترا گیرد وفا
چون جفا آری فرستد گوشمال / تا ز نقصان وا روی سوی کمال
چون تو وردی ترک کردی در روش / بر تو قبضی آید از رنج و تبش
آن ادب کردن بود یعنی مکن / هیچ تحویلی از آن عهد کهن
پیش از آن کاین قبض زنجیری شود / اینکه دلگیریست پاگیری شود
رنج معقولت شود محسوس و فاش / تا نگیری این اشارت را بلاش
در معاصی قبضها دلگیر شد / قبضها بعد از اجل زنجیر شد
نعطه من اعرض هنا عن ذکرنا / عیشة ضنکا و نجزی بالعمی
دزد چون مال کسان را می برد / قبض و دلتنگی دلش را می خلد
او همی گوید عجب این قبض چیست / قبض آن مظلوم کز شرت گریست
چون بدین قبض التفاتی کم کند / باد اصرار آتشش را دم کند
قبض دل قبض عوان شد لاجرم / گشت محسوس آن معانی زد علم
قبضها زندان شدست و چارمیخ / قبض بیخ است و برآرد شاخ بیخ
بیخ پنهان بود هم شد آشکار / قبض و بسط اندرون بیخی شمار
چونکه بیخش بد بود زودش بکن / تا نروید زشت خاری در چمن
قبض دیدی چارهٔ آن قبض کن / زانکه سرها جمله می روید ز بن
بسط دیدی بسط خود را آب ده / چون برآید میوه با اصحاب ده
بازگرد و قصهٔ اهل سبا / بازگو تا باز گویم مرحبا

باب فی قصهٔ اهل سبا

آن سبا اهل صبا بودند و خام / کارشان کفران نعمت با کرام
باشد آن کفران نعمت در مثال / که کنی با محسن خود تو جدال
که نمی باید مرا این نیکوی / من برنجم زین چه رنجه می شوی
لطف کن این نیکوی را دور کن / من نخواهم چشم زودم کور کن
پس سبا گفتند باعد بیننا / شیننا خیر لنا خذ زیننا
ما نمی خواهیم این ایوان و باغ / نی زنان خوب و نی امن و فراغ
شهرها نزدیک همدیگر بدست / آن بیابانست خوش کانجا ددست
یطلب الانسان فی الصیف الشتا / فاذا جاء الشتا انکر ذا
فهو لا یرضی بحال ابدا / لا بضیق لا بعیش رغدا
قتل الانسان ما اکفره / کلما نال الهدی انکره
نفس زین سانست زان شد کشتنی / اقتلوا انفسکم گفت آن سنی
خار سه سویست هر چون کش نهی / در خلد وز زخم او تو کی جهی
آتش ترک هوا در خار زن / دست اندر یار نیکوکار زن
چون ز حد بردند اصحاب سبا / که به پیش ما وبا به از صبا
ناصحانشان در نصیحت آمدند / از فسوق و کفر مانع می شدند
قصد خون ناصحان می داشتند / تخم فسق و کافری می کاشتند
چون قضا آید شود تنگ این جهان / از قضا حلوا شود رنج دهان
گفت اذا جاء القضا ضاق الفضا / تحجب الابصار اذا جاء القضا
چشم بسته می شود وقت قضا / تا نبیند چشم کحل چشم را
مکر آن فارس چو انگیزید گرد / آن غبارت ز استعانت دور کرد
سوی فارس رو مرو سوی غبار / ورنه بر تو کوبد آن مکر سوار
گفت حق آن را که این گرگش بخورد / دید گرگ چون زاری نکرد
او نمی دانست گرگ را / با چنین دانش چرا کرد او چرا
گوسفندان بوی گرگ با گزند / می بدانند و بهر سو می خزند
مغز حیوانات بوی شیر را / می بدانند ترک می گویند چرا
بوی شیر خشم دیدی باز گرد / با مناجات خدا انباز گرد

بانگ شبانان که ده از گرد گرگ / گر بمیرد بید گرگ آمد سترگ
برو بدان گوسفندان ای حشم / که ز چوپان خیر دیدستند چشم

چند چوپانشان بخواند و نامدند / خاک غم در چشم چوپان میزنند
که بر ما خود تو چوپان کریم / چون تبع گردیم هر یک سروریم

طعنهٔ گرگیم و آن یاری نی / هیزم ناریم و آن عاری نی
حیثیتی بد حالیت سر داغ / بانگ شومی در دهنشان زاغ زاغ

بهر مطلوبان همی کندند چاه / در چه افتادند می گفتند آه
پوستین یوسفان بشکافتند / آنچه میکردند یک یک یافتند

کیست آن یوسف دل حق جوی تو / چون اسیری بسته اندر کوی تو
جبرئیلی را بر استن بسته / پر و بالش را بصد جا خسته

پیش او گوساله بریان آوری / گه کشی او را که کهدان آوری
که بخور اینست ما را لوت و پوت / نیست او را جز لقاء الله قوت

زین شکنجه و امتحان آن مبتلا / میکند از تو شکایت با خدا
کای خدا افغان ازین گرگ کهن / گویدش نک وقت آمد صبر کن

داد تو وا خواهم از هر بیخبر / داد که دهد جز خدای دادگر
او همی گوید که صبرم شد فنا / در فراق روی تو یا ربنا

احمدم وا ماند در دست یهود / صالحم افتاده در حبس ثمود
ای سعادت بخش جان انبیا / یا بکش یا باز خوانم یا بیا

با فراقت کافران را تاب نیست / این فراق اندر خور اصحاب نیست
کافران گویند در وقت عذاب / هر یکی یا لیتنی کنت تراب

حال اینست کو ز زان سو نیست / چون بود بی تو کسی کان توست
حق همیگوید که آری ای نزه / لیک بشنو صبر آر و صبر به

صبح نزدیکست خامش دم مزن / کاندر آمد وقت بیرون آمدن
یک بلاشان میبرد تو کم خروش / من همی کوشم پی تو تو مکوش

گوشتش مرغی که گوشتها تو / وارهی تخم بد از حلوای تو
این تحمل کن و خاموش شو / کشتنی کی جنبانی این گوش شو

حیله و مکر و دغا بازیش دان / هر چه از یارت جدا اندازد آن
شد نصیب این بار کر ای بار کر / روستائی خواجه را بین خانه بر

بقیهٔ قصهٔ رفتن خواجه بدعوت روستائی بده

قصهٔ اهل سبا یک گوشه نه / وان بگو که خواجه چون آمد به ده

روستائی در تملق شیوه کرد / تا که حزم خواجه را کالیوه کرد
از پیام اندر پیام او خیره شد / تا زلال حزم خواجه تیره شد

هم ازینجا کودکانش در پسند / نرتع و نلعب بشادی میزدند
همچو یوسف کش ز تقدیر عجب / نرتع و نلعب ببرد از ظل اب

آن نه بازی بلکه جانبازیست آن / حیله و مکر و دغابازیست آن
هر چه از یارت جدا اندازد آن / مشنو آن را کان زیان دارد زیان

گر بود آن سود صد در صد مگیر / بهر زر مگسل ز گنجوری فقیر
این شنو که چند یزدان زجر کرد / گفت اصحاب نبی را گرم و سرد

زانکه بر بانگ دهل در سال تنگ / جمعه را کردند باطل بی درنگ
تا نباید دیگران ارزان خرند / زان جلب صرفه ز ما ایشان برند

ماند پیغمبر بخلوت در نماز / با دو سه درویش ثابت پر نیاز
گفت طبل و لهو و بازرگانیی / چونشان ببرید از ربانیی

قد فضضتم نحو قمح هائما / ثم خلیتم نبیا قائما
بهر گندم تخم باطل کاشتید / وان رسول حق را بگذاشتید

صحبت او خیر من لهو است و مال / بین کرا بگذاشتی چشمی بمال
خود نشد حرص شما را این یقین / که منم رزاق خیر الرازقین

آنکه گندم را ز خود روزی دهد / کی توکلهات را ضایع نهد
از پی گندم جدا گشتی از آن / که فرستادست گندم ز آسمان

دعوت کردن باز بطان را از آب بصحرا

باز گوید بط را از آب خیز / تا ببینی دشتها را قند ریز

کیف یغفل عن علیین تو غدا / من یعاین این مشوا و غدا
اینما قد هبطا او صعدا / قد تولاه واحسن صعدا
خفیه میکردند اسرار از خدا / آن سگان جاهل از جهل و عمی
گوش کن اکنون حدیث خواجه را / کو بسوی ده چون شد و دید او چرا
گوش را اکنون ز غفلت پاک کن / استماع هجر آن غمناک کن
تا چها دید از بلا و از عنا / در ره ده چون شد از شهر او جدا
آن زکاتی دان که غمگین را دهی / گوش را چون پیش دستانش نهی
بشنوی غمهای رنجوران دل / فاقهٔ جان شریف از آب و گل
خانهٔ پر دود دارد پر فنی / مر ورا بگشا ز اصغا روزنی
گوش تو او را چو راه دم شود / دود تلخ از خانهٔ او کم شود
غمگساری کن تو با ما ای روی / گر بسوی رب اعلا میروی
این تردد حبس و زندانی بود / کو نه بگذارد که جان سویی رود
این بدان سو و آن بدین سو میکشد / هر یکی گوید منم راه رشد
این تردد عقبهٔ راه حق است / ای خنک آنرا که پایش مطلق است
بی تردد میرود در راه راست / ره نمیدانی بجو گامش کجاست
گام آهو را بگیر و رو معاف / تا رسی از گام آهو تا بناف
زین روش بر اوج انور میروی / ای برادر گر بر آذر میروی
نی ز دریا ترس و نی از موج و کف / چون شنیدی تو خطاب لاتخف
لاتخف دان چونکه خوفت داد حق / نان فرستد چون فرستادت طبق
خوف آنکس راست کو را خوف نیست / غصه آنکس را کش اینجا طوف نیست
خواجه در کار آمد و تجهیز ساخت / مرغ عزمش سوی ده اشتاب تاخت

روان شدن خواجه بسوی ده مهمانی

اهل و فرزندان سفر را ساختند / رخت را بر گاو عزم انداختند
شادمانان و شتابان سوی ده / که بری خوردیم از ده مژده ده
مقصد ما را چراگاه خوش است / یار ما آنجا کریم و دلکش است
با هزاران آرزومان خوانده است / بهر ما غرس کرم بنشانده است
ما ذخیرهٔ ده زمستان دراز / از بر او سوی شهر آریم باز
بلکه باغ ایثار راه ما کند / در میان جان خودمان جا کند
عجلوا اصحابنا کی تربحوا / عقل میگفت از درون لا تفرحوا
من ریاح الله کونوا رابحین / ان ربی لا یحب الفرحین
افرحوا هونا بما آتاکم / کل آت مشغل الهاکم
شاد از وی شو مشو از غیر وی / کو بهارست و دگرها ماه دی
هر چه غیر اوست استدراج تست / گرچه تخت و ملکت است و تاج تست
شاد از غم شو که غم دام لقاست / اندرین ره سوی پستی ارتقاست
غم یکی گنجیست و رنج تو چو کان / لیک کی در گیرد این در کودکان
کودکان چون نام بازی بشنوند / جمله با خر گور هم تگ میشوند
ای خران کور این سو دامهاست / در کمین این سوی خون آشامهاست
تیرها پران شده لیکن کمان / گشته پنهان از دو چشم مردمان
تیرها پران کمان پنهان ز غیب / بر جوانی میرسد صد تیر شیب
گام در صحرای دل باید نهاد / زانکه در صحرای گل نبود گشاد
ایمن آباد است دل ای سربان / حصن محکم وضع امن و امان
گلشن خرم بکام دوستان / چشمه‌ها و گلستان در گلستان
عج الی القلب و سر یا ساریه / فیه اشجار و عین جاریه
ده مرو ده مرد را احمق کند / عقل را بی نور و بی رونق کند
خواجه بشنید او که روزی ده به ده / این نمیداند که روزی سه ده ده
قول پیغمبر شنو ای مجتبی / گور عقل آمد وطن در روستا
هر که روزی باشد اندر روستا / تا بماهی عقل او ناید بجا
تا بماهی احمقی با او بود / از حشیش ده جز اینها چه درود
وانکه ماهی باشد اندر روستا / روزگاری باشدش جهل و عمی
ده چه باشد شیخ واصل ناشده / دست در تقلید و حجت در زده

له اصغا گوش دادن گوش را شنیدن کلامی داده یعنی شنیدن

پیش شهر عقل کلی این حواس / چون خران چشم بسته در خراس
این رها کن صورت افسانه گیر / هل تو دردانه تو گندم دانه گیر
گر بدر ره نیست هین بر می‌ستان / گر بدان ره نیست این سو می‌بران
ظاهرش گیر ارچه ظاهر کژ بود / عاقبت ظاهر سوی باطن رود
اول هر آدمی خود صورتست / بعد از آن جان کو جمال سیرتست
اول هر میوه جز صورت کی است / بعد از آن لذت که معنی وی است
اولا خرگاه سازند و خرند / ترک را زان پس بمهمان آورند
صورتت خرگاه و آن معنیت ترک / معنیت ملاح و آن صورت چو فلک
بهر حق این را رها کن یک نفس / تا خر خواجه بجنباند جرس

رفتن خواجه و قومش بسوی ده

خواجه و بچگان جهازی ساختند / بر ستوران جانب ده تاختند
شادمانه سوی صحرا راندند / سافروا کی تغنموا بر خواندند
کز سفرها ماه کیخسرو شود / بی سفرها ماه کی خسرو شود
از سفر بیدق شود فرزین راد / وز سفر یابید یوسف صد مراد
روز روی از آفتابی سوختند / شب ز اختر راه می‌آموختند
خوب گشته پیش ایشان راه زشت / از نشاط ده شده ره چون بهشت
تلخ از شیرین لبان خوش میشود / خار از گلزار دلکش میشود
حنظل از معشوق خرما میشود / خانه از همخانه صحرا میشود
ای بسا از نازنینان خارکش / بر امید گلعذاری ماهوش
ای بسا حمال گشته پشت ریش / از برای دلبر مه روی خویش
کرده آهنگر جمال خود سیاه / تا که شب آید ببوسد روی ماه
خواجه تا شب بر دکانی چارمیخ / زانکه سروی در دلش کردست بیخ
تاجری دریا و خشکی میرود / آن بمهر خانه شینی میرود
هر کرا با مرده سودایی بود / بر امید زنده سیمایی بود
آن دروگر روی آورده بچوب / بر امید خدمت مه روی خوب
بر امید زنده کن اجتهاد / کو نگردد بعد روزی دو جماد
هین مکن با هر خسی را او خسی / عاریت باشد در او آن مونسی
انس تو با مادر و بابا کجاست / گر بجز حق مونسانت را وفاست
انس تو با دایه و لالا چه شد / گر کسی شاید بغیر حق عضد
انس تو با شیر و با پستان نماند / نفرت تو از دبیرستان نماند
آن شعاعی بود بر دیوارشان / جانب خورشید وا رفت آن نشان
بر هر آن چیزی که افتد آن شعاع / تو بر آن هم عاشق آیی ای شجاع
عشق تو بر هر چه آن موجود بود / آن ز وصف حق زراندود بود
چون زری با اصل رفت و مس بماند / از زری خویشتن مفلس بماند
طبع سیر آمد طلاق او بخواند / پشت سیری کرد و دست از وی فشاند
از زراندوده صفاتش پا بکش / از جهالت قلب را کم گوی خوش
کان خوشی در قلبها عاریتی است / زیر زینت مایهٔ بی‌زینتی است
زر ز روی قلب در کان می‌رود / سوی آن کان رو تو هم کان می‌رود
نور از دیوار تا خور می‌رود / تو بدان خور رو که در خور می‌رود
زین سپس بستان تو آب از آسمان / چون ندیدی تو وفا در ناودان
معدن دنبه نباشد دام گرگ / کی شناسد معدن آن گرگ سترگ
زر گمان بردند بسته در گره / می‌شتابیدند مغروران به ده
همچنین خندان و رقصان می‌شدند / سوی آن دولاب چرخی می‌زدند
چون همی دیدند مرغی می‌پرید / جانب ده صبر جامه می‌درید
هر نسیمی کز ده بود و می‌وزید / گوییا روح روان می‌پرورید
هر که می‌آمد ز ده از سوی او / بوسه می‌دادند خوش بر روی او
گر تو روی یار ما را دیده‌ای / پس تو جان جان ما را دیده‌ای

قصهٔ نواختن مجنون آن سگ را که مقیم کوی لیلی بود

همچو مجنون کو سگی را می‌نواخت / بوسه‌اش می‌داد و پیشش می‌گداخت
گرد او می‌گشت خاضع در طواف / همچو حاجی گرد کعبه بی‌گزاف

هم سر و پایش همی بوسید ناف / هم جلاب شکرش میداد صاف
بوالفضولی گفت کای مجنون خام / اینچه شیدست اینکه می آری مدام
پوز سگ دائم پلیدی می خورد / مقعد خود را بلب می استرد
عیبهای سگ بسی او برشمرد / عیبدان از غیبدان بویی نبرد
گفت مجنون تو همه نقشی و تن / اندر آ بنگر تو از چشمان من
کاین طلسم بستهٔ مولاست این / پاسبان کوچهٔ لیلیست این
همنشین بین و دل و جان و شناخت / کو کجا بگزید و مسکنگاه ساخت
او سگ فرخ رخ کهف منست / بلکه او همدرد و هم لهف منست
آن سگی که گشت در کویش مقیم / خاک پایش به ز شیران عظیم
آن سگی که باشد اندر کوی او / من بشیران کی دهم یک موی او
آنکه شیران مر سگانش را غلام / گفتن امکان نیست خامش والسلام
گر ز صورت بگذرید ای دوستان / جنتست و گلستان در گلستان
صورت خود چون شکستی سوختی / صورت کل را شکست آموختی
بعد از آن هر صورتی را بشکنی / همچو حیدر باب خیبر بر کنی
سغبهٔ صورت شد آن خواجهٔ سلیم / که بده می شد بگفتاری سقیم
سوی دام آن تملق شادمان / همچو مرغی سوی دانه امتحان
از کرم دانست آن مرغ حریص / دانه را با دام لیکن شد محبص
از کرم دانست مرغ آن دانه را / غایت حرصست نی جود و عطا
مرغکان در طمع دانه شادمان / سوی آن تزویر پران و دوان
گر ز شادی خواجه آگاهت کنم / ترسم ای رهرو که بیگاهت کنم
مختصر کردم چو آمد ده پدید / خود نبود آن ده ره دیگر گزید
قرب ماهی ده بده می تاختند / زانکه راه ده نکو نشناختند
هر که گیرد پیشه بی اوستا / ریشخندی شد بشهر و روستا
هر که در ره بی قلاوزی رود / هر دو روزه راه صد ساله شود
هر که تازد سوی کعبه بی دلیل / همچو این سرگشتگان گردد ذلیل
جز که نادر باشد اندر خافقین / آدمی سر بر زند بی والدین
مال او یابد که کسبی میکند / نادری باشد که بر گنجی زند
مصطفایی کو که جسمش جان بود / تا که رحمن علم القرآن بود
اهل تن را جمله علم بالقلم / واسطه افراشت در بذل کرم
هر حریصی هست محروم ای پسر / چون حریصان تک مرو آهسته‌تر
اندر آن ره رنجها دیدند و تاب / چون عذاب مرغ خاکی اندر آب
سیر گشته از ده و از روستا / وز شکرریزی چنان اوستا
بعد ماهی چون رسیدند آن طرف / بینوا ایشان ستوران بی علف
روستایی بین که از بدنیتی / میکند بعد اللتیا و التی

رسیدن خواجه و قومش بسوی ده و نادیده و ناشناخت آوردن روستائی ایشان را

روی پنهان میکند زیشان بروز / تا سوی باغش بنگشایند پوز
آنچنان رو که همه رنج و شرست / از مسلمانان نهان اولی ترست
رویها باشد که دیوان چون مگس / بر سرش بنشسته باشد چون حرس
چون ببینی روی او در تو فتند / یا مبین آن را چو بینی خوش مخند
در چنان رو کی خبیث عاصیه / گفت یزدان نسفعا بالناصیه
چون بپرسیدند و خانه‌ش یافتند / همچو خویشان سوی در بشتافتند
در فرو بستند اهل خانه‌اش / خواجه شد زین کژروی دیوانه‌وش
لیک هنگام درشتی هم نبود / چون در افتادی به چه تیزی چه سود
بر درش ماندند ایشان پنج روز / شب بسرما روز خود خورشیدسوز
نی ز غفلت بود ماندن نی خری / بلکه بود از اضطرار و بی‌دری
با لئیمان بسته نیکان ز اضطرار / شیر مرداری خورد از جوع زار
او همی دیدش همی گفتش سلام / که فلانم من مرا اینست نام
گفت باشد من چه دانم تو کیی / یا پلیدی یا قرین پاکیی
والهم روز و شبان اندر صنع هو / هیچگونه نیستم پروای تو

از خودی خود ندارم هیچ خبر / نیست از هستی سر مویم اثر
هوش من از غیر حق آگاه نیست / در دل و جانم بجز الله نیست

گفت ایمن دم با قیامت شد شبیه / تا برادر شد یفر من اخیه
شرح میکردش که من آنم که تو / لوتها خوردی ز خوان من دو تو

نی فلان روز ترت خریدم آن متاع / کل سر جاوز الاثنین شاع
نی تو بودی سالها مهمان من / نی رسیدت بیکران احسان من

سر مهر ما شنیدستند خلق / شرم دار و رو چو نعمت خورد حلق
او همی گفتش چه گویی ترهات / نی ترا دانم نه نامت نه جهات

پنجمین شب ابر و بارانی گرفت / کاسمان از بارشش شد در شگفت
چون رسید آن کارد اندر استخوان / حلقه زد خواجه که مهتر را بخوان

چون بعد الحاح آمد سوی در / گفت آخر چیست ای جان عم
گفت من آن حقها بگذاشتم / ترک کردم آنچه می‌پنداشتم

پنج ساله رنج دیدی پنج روز / جان مسکینم درین حالت مسوز
یک جفا از خویش و از یار و تبار / در گرانی هست چون صد هزار

زانکه دل ننهاد بر جور و جفاش / جانش خوگر بود با مهر و وفاش
هر چه بر مردم بلا و شدتست / این یقین دان کز خلاف عادتست

گفت ای خورشید مهرت در زوال / گر تو خونم ریختی کردم حلال
امشب باران بجا ده گوشه‌ای / تا بیابی در قیامت توشه‌ای

گفت یک گوشه است آن باغبان / هست اینجا گرگ را او پاسبان
در کفش تیر و کمان از بهر گرگ / تا زند چون آید آن گرگ سترگ

گر تو آن خدمت کنی جا آن تست / ورنه جای دیگری فرمای جست
گفت صد خدمت کنم تو جای ده / وان کمان و تیر در کفم بنه

من نخسپم حارسی رز کنم / گر برآرد گرگ سر تیرش زنم
بهر حق مگذارم امشب ای دو دل / آب باران بر سر و در زیر گل

گوشه‌ای خالی شد او با عیال / رفت آنجا جای تنگ بی مجال
چون ملخ بر همدگر گشته سوار / از نهیب سیل اندر کنج غار

شب همه شب جمله گویان کای خدا / این سزا ما را سزا ما را سزا
این سزای آنکه شد یار خسان / یا کسی کرد از برای ناکسان

این سزای آنکه اندر طمع خام / ترک گوید خدمت خاص کرام
خاک پاکان لیسی و دیوارشان / بهتر از عام و رز و گلزارشان

بندهٔ یک مرد روشن‌دل شوی / به که بر فرق سر شاهان روی
از ملوک خاک جز بانگ دهل / تو نخواهی یافت ای پیک سبل

شهریان خود رهزنان نسبت بروح / روستایی کیست گیج بی فتوح
این سزای آنکه بی تدبیر عقل / بانگ غولی آمدش بگزید نقل

چون پشیمانی ز دل شد با شفا / زان سپس سودی ندارد اعتراف
چون پشیمان گشت از دل تا چه کرد / بعد از آن سودی ندارد آه سرد

آن کمان و تیر اندر دست او / گرگ را جویان همه شب سو بسو
گرگ خود بر وی مسلط چون شرر / گرگ جویان و ز گرگ او بی‌خبر

هر پشه هر کیک چون گرگی شده / اندر آن ویرانه‌شان زخمی زده
فرصت آن پشه راندن هم نبود / از نهیب حملهٔ گرگ عنود

تا نباید گرگ آسیبی زند / روستایی ریش خواجه بر کند
اینچنین دندان گزان تا نیم‌شب / جانشان از ناف می‌آمد بلب

ناگهان تمثال گرگ هشته‌ای / سر برآورد از فراز پشته‌ای
تیر را بگشاد آن خواجه ز شست / زد بر آن حیوان که تا افتاد پست

اندر افتادن ز حیوان باد جست / روستایی های کرد و کوفت دست
ناجوانمردا که خر کرهٔ منست / گفت نی این گرگ چون آهرمنست

اندرو اشکال گرگی ظاهرست / شکل او از گرگی او مخبرست
گفت نی بادی که جست از فرج وی / می‌شناسم همچنان کآب از می

کشته‌ای خر کره‌ام را در ریاض / که مبادت بسط هرگز ز انقباض
گفت نیکوتر تفحص کن شبست / شخص‌ها در شب ز ناظر محجبست

شب غلط بنماید و مبدل بسی
دیده صاحب شب ندارد هر کسی

هم شبی هم ابر و هم باران ژرف
این سه تاریکی غلط آرد شگرف

گفت آن یک من چه دیده روشن است
می‌شناسم با خبر کو مست نیست

در میان مست باران باد را
می‌شناسم چون مسافر زاد را

خواجه چه بیست بیا با شگفت
روستایی گر به پیهانش گرفت

کالبد طراز ستیبد آورده
بنگ و افیون هر دو با هم خورده

در شب تاریک شناسی با خبر
چون نمایی مرد را ای خیره سر

آنکه داند نیم شب گوساله را
چون نداند همره ده ساله را

خویشتن را عارف و واله کنی
خاک در چشم مروت می‌زنی

که مرا از خویش هم آگاه نیست
در دلم گنجای جز الله نیست

آنچه دی خوردم از آنم یاد نیست
این دل از غیر تحیر شاد نیست

عاقل و مجنون حقم یاد آر
در چنین بیخویشیم معذور دار

آنکه مرداری خورد یعنی نبید
شرع او را سوی معذوران کشید

مست و بنگی را طلاق و بیع نیست
همچو طفل است او معاف و معتقی است

مستی کاید ز بوی شاه فرد
صد خم می در سر و مغز آن نکرد

پس برو تکلیف چون باشد روا
اسپ ساقط گشت و شد بی دست و پا

بار کی نهد در جهان خر کره را
درس کی دهد پارسی بومره را

بار برگیرد چون آمد عرج
گفت حق لیس علی الاعمی حرج

سوی خود اعمی شدم از حق بصیر
من معافم از قلیل و از کثیر

لاف درویشی زنی و بیخودی
های و هوی عاشقان ایزدی

که زمین را من ندانم ز آسمان
امتحان کرد غیرت امتحان

باد خر کرد چنین سوات کرد
هستی نفیت ترا اثبات کرد

اینچنین سودا کند حق شید را
اینچنین گیرد رمیده صید را

صد هزاران امتحان است ای پدر
هر که گوید من شدم سرهنگ در

گر نداند عامه او را ز امتحان
پختگان راه جویندش نشان

چون کند دعوی خیاطی خسی
افکند در پیش او شه اطلسی

که ببر این را بغلطاق فراخ
ز امتحان پیدا شود او را دو شاخ

گر نبودی امتحان هر بدی
هر مخنث در وغا رستم بدی

خود مخنث را زره پوشیده گیر
چون ببیند زخم گردد چون اسیر

مست می هشیار گردد از دبور
مست حق ناید بخود از نفخ صور

باده حق راست باشد نی دروغ
دوغ خوردی دوغ خوردی دوغ دوغ

ساختی خود را جنید و بایزید
رو که نشناسم تبر را از کلید

بدرگی و منبلی و حرص و آز
چون کنی پنهان به شید ای مکرساز

خویش را منصور حلاجی کنی
آتشی در پنبهٔ یاران زنی

که نمی‌دانم عمر از بولهب
باد خر کره شناسم نیم شب

ای خری کاین از تو خر باور کند
خویش را بهر تو کور و کر کند

خویش را از رهروان کمتر شمر
تو حریف رهزنانی کم نگر

باز پر از شید سوی عقل تاز
کی پرد بر آسمان پر مجاز

خویشتن را عاشق حق ساختی
عشق با دیو سیاهی باختی

عاشق و معشوق را در رستخیز
دو بدو بندند و پیش آرند تیز

تو چه خود را گیج و بیخود کرده
خون کجا خوردی که ما را خورده

رو که نشناسم ترا از من بجه
عاشق بیخویشم و بی دل سره

تو تو هم می‌کنی از قرب حق
که طبق گر دور نبود از طبق

آن نمی‌بینی که قرب اولیا
صد کرامت دارد و کار و کیا

آهن از داود مومی می‌شود
موم در دستت چو آهن می‌بود

قرب خلق و رزق بر جمله عام
قرب وحی عشق دارند این کرام

قرب بر انواع باشد ای پدر
می‌زند خورشید بر کهسار و زر

لیک قربی هست با زر شید را
که از آن آگه نباشد بید را

شاخ خشک و تر قریب آفتاب
آفتاب از هر دو کی دارد حجاب

لیک کو آن قربت شاخ طری
که ثمار پخته از وی می‌خوری

بجه

شاخ خشکانش قربت آن آفتاب / غیر زود خشک گشتن کو بیاب
اینچنان مستی مبالش ای خرد / که بعقل آید پشیمانی خورد
بلکه از آن مستان که چون می می‌جوشند / عقلهای پخته حسرت می‌برند
ای گرفته همچو گربه موش پیر / گر از آن می شیرگیری شیرگیر
ای بخورده از خیال جام هیچ / همچو مستان حقایق بر مپیچ
می‌فتی این سو و آن سو مست‌وار / ای تو این سو نیستت آن سو گذار
گر بدان سو راه یابی بعد از آن / گه بدین سو گه بدان سو سرفشان
جمله این سویی از آن سو گپ مزن / چون نداری مرگ هرزه جان مکن
آن خضر جان کز اجل نهراسد او / شاید ار مخلوق را نشناسد او
کام از ذوق توهم خوش کنی / در دمی در خیک خود پرش کنی
پس بیک سوزن تهی گردی ز باد / اینچنین فربه تن عاقل مباد
کوزه‌ها سازی ز برف اندر شتا / کی کند چون آب بیند او وفا

افتادن شغال در خم رنگ و رنگین شدن و دعوی طاوسی نمودن در میان شغالان دیگر

آن شغالی رفت اندر خم رنگ / اندران خم کرد یکساعت درنگ
پس برآمد پوستش رنگین شده / که منم طاوس علیین شده
پشم رنگین رونق خوش یافته / ز آفتاب آن رنگها بر تافته
دید خود را سرخ و سبز و فور و زرد / خویشتن را بر شغالان عرضه کرد
جمله گفتند ای شغالک حال چیست / که ترا در سر نشاطی ملتویست
از نشاط از ما کرانه کرده‌ای / این تکبر از کجا آورده‌ای
یک شغالی پیش او شد کای فلان / شید کردی یا شدی از خوش‌دلان
شید کردی تا بمنبر بر جهی / تا ز لاف این خلق را حسرت دهی
بس بکوشیدی ندیدی گرمیی / پس ز شید آورده‌ای بی‌شرمیی
صدق و گرمی خود شعار اولیاست / باز بی‌شرمی پناه هر دغاست
که التفات خلق سوی خود کشند / که خوشیم و از درون بس ناخوشند

چرب کردن مرد لافی لب و سبلت خود را هر بامداد به پوست دنبه و بیرون آمدن میان حریفان که من چنین و چنان خورده‌ام

پوست دنبه یافت مردی مستهان / هر صباح او چرب کردی سبلتان
در میان منعمان رفتی که من / لوت چربی خورده‌ام در انجمن
دست بر سبلت نهادی در نوید / رمز یعنی سوی سبلت بنگرید
کاین گواه صدق گفتار منست / وین نشان چرب و شیرین خوردنست
اشکمش گفتی جواب بی‌طنین / که اباد الله کید الکاذبین
لاف تو ما را بر آتش برنهاد / کان سبال چرب تو برکنده باد
گر نبودی لاف زشتت ای گدا / یک کریمی رحم افکندی بما
ور نمودی عیب و کم خوردی جفا / هم بدی مهمانی یک آشنا
راست گر گفتی و کژ کم باختی / یک طبیبی دارو ما ساختی
گفت حق که کژ مجنبان گوش و دم / ینفع الصادقین صدقهم
گفت اندر کژ مخسپ ای محتلم / آنچه داری وانما و فاستقم
ور نگویی عیب خود باری خمش / از نمایش وز دغل خود را مکش
بر سبال چرب خود تکیه مکن / زانکه گربه برد دنبه بی‌سخن
گر تو نقدی یافتی مگشا دهان / هست در ره سنگهای امتحان
سنگهای امتحان اندر پیش / امتحانها هست در احوال خویش
گفت یزدان از ولادت تا بحین / یفتنون کل عام مرتین
امتحان بر امتحانست ای پسر / هین بکمتر امتحان خود را مخر

ایمن بودن بلعم باعور که امتحان کرد حضرت عزت او را و از آنها روسیاه آمد

ز امتحانات قضا ایمن مباش / هان بسوی ابتر بین ای خواجه‌تاش
بلعم باعور و ابلیس لعین / ز امتحان آخرین گشته مهین
زانکه بودند ایمن از مکر خدا / کامتحانها رفت اند [illegible]
عاقبت رسوا آمد حال شان / هم شنیده باشی از احوال شان

کانچه پنهان میکند پیداش کن　　سوخت ما را ای خدا رسواش کن
او بدعوی میل دولت میکند　　معده اش نفرین سبلت میکند
لاف را دادکر رها می کند　　شاخ رحمت را ز بن بر میکند
جمله اجزای تنش خصم دنبه　　گر بهاری لاف ایشان در دمید
این شکم خصم سبال او شده　　دست پنهان در دعا اندر زده
کای خدا رسوا کن این لاف لئام　　تا بجنبد سوی ما رحم کرام
مستجاب آمد دعای آن شکم　　سوزش حاجت بزد بیرون علم
گفت حق گر فاسقی و اهل صنم　　چون مرا خوانی اجابتها کنم
راستی پیش آر یا خاموش کن　　وانگهان رحمت ببین و نوش کن
تو دعا را سخت گیر و می شخول　　عاقبت برهاندت از دست غول

بردن گربه دنبه را و رسوا شدن پهلوان

چون شکم خود را بحضرت در سپرد　　گربه آمد پوست دنبه را ببرد
از پی دنبه دویدند او گریخت　　کودک از ترس عتابش رنگ ریخت
آمد اندر انجمن آن طفل خرد　　آبروی مرد لافی را ببرد
گفت آن دنبه که هر صبحی بدان　　چرب میکردی لبان و سبلتان
گربه آمد ناگهانش در ربود　　بس دویدیم و نکرد آن جهد سود
پهلوان ورا ان گرم ذوقناک　　چون شنید این قصه گشت از غم بلا
منفعل شد در میان انجمن　　سر فرو برد و خمش شد از سخن
خنده آمد حاضران را از شگفت　　رحمهاشان باز جنبیدن گرفت
دعوتش کردند و سیرش داشتند　　تخم رحمت در زمینش کاشتند
او چو ذوق راستی دید از کرام　　بی تکبر راستی را شد غلام
راستی را پیشهٔ خود کن مدام　　تا شوی در هر دو عالم نیکنام

دعوی طاوسی کردن آن شغال که در خم صباغ افتاد

آن شغال رنگ رنگ آمد نهفت　　بر بناگوش ملامت گر بگفت
بنگر آخر در من و در رنگ من　　یک صنم چون من ندارد خود شمن
چون گلستان گشته‌ام صد رنگ و بلق　　مر مرا سجده کن از من سر مکش
کر و فر و آب و تاب و رنگ بین　　فخر دنیا خوان مرا و رکن دین
مظهر لطف خدایی گشته‌ام　　لوح شرح کبریایی گشته‌ام
ای شغالان هین مخوانیدم شغال　　کی شغالی را بود چندین جمال
آن شغالان آمدند آنجا بجمع　　همچو پروانه بگرد اگرد شمع
جمله گفتندش چه خوانیمت سری　　گفت طاوس نر چون مشتری
پس بگفتندش که طاوسان جان　　جلوه‌ها دارند اندر گلستان
تو چنان جلوه کنی گفتا که نی　　بادیه نارفته چون گویم منی
بانگ طاوسان کنی گفتا که لا　　پس نه‌ای طاوس خواجه بوالعلا
خلعت طاوس آید ز آسمان　　کی رسی از رنگ و دعویها بدان
همچو فرعون مرصع کرده ریش　　برتر از عیسی پریده از خریش

دعوی کردن فرعون الوهیت را و تشبیه کردن او را بدان شغال که دعوی طاوسی نزد شغالان می نمود

او هم از نسل شغال ماده زاد　　در خم مالی و جاهی در فتاد
هر که دید آن جاه و مالش سجده کرد　　سجدهٔ افسوسیان را او بخورد
گشت مستک آن گدای ژنده دلق　　از سجود و از تحیرهای خلق
مال مار آمد که در وی زهرهاست　　وان قبول و سجدهٔ خلق اژدهاست
های ای فرعون ناموسی مکن　　تو شغالی هیچ طاوسی مکن
سوی طاوسان اگر پیدا شوی　　عاجزی از جلوه و رسوا شوی
موسی و هارون چو طاوسان بدند　　پر جلوه بر سر و رویت زدند
زشتیت پیدا شد و رسواییت　　سرنگون افتادی از بالاییت
چون محک دیدی سیه گشتی چو قلب　　نقش شیری رفت پیدا گشت کلب
ای سگ گرگین زشت از حرص و جوش　　پوستین شیر را بر خود مپوش
غرهٔ شیرت بخواهد امتحان　　نقش شیر و آنگه اخلاق سگان
ای شغال بی‌جمال بی‌هنر　　هیچ بر خود ظن طاوسی مبر

وانکه طاوسان کشنده امتحان خوار و بی رونق بمانی در جهان

تفسیر ولتعرفنهم فی لحن القول

گفت یزدان مر نبی را در مساق یک نشان سهلتر ز اهل نفاق
گر منافق زفت باشد نغز و هول واشناسی مر ورا در لحن و قول
چون سفالین کوزه‌ها را میخری امتحانی میکنی ای مشتری
میزنی دستی بران کوزه چرا تا شناسی از طنین اشکسته را
بانگ اشکسته دگرگون می‌بود بانگ چاوش است پیشش میرود
بانگ می‌آید که تعریفش کند همچو مصدر فعل تصریفش کند

قصه هاروت و ماروت و دلیری ایشان بر امتحان حق تعالی

چون حدیث امتحانی رو نمود یادم آمد قصه هاروت زود
پیش ازین زان گفته بودم اندکی خود چه گویم از هزارانش یکی
خواستم گفتن دران تحقیقها تا کنون واماندم از تعویقها
گوش در ده یک نفس انسو بیا تا بگویم با تو از اسرار یار
حمله دیگر ز بسیارش قلیل گفته آید شرح یک جزوی ز پیل
گوش کن هاروت و ماروت را ای غلام و چاکران ماروت را
مست بودند از تماشای اله وز عجبهای استدراج شاه
این چنین مستی است ز استدراج حق تا چه مستیها دهد معراج حق
دانهٔ دامش چنین مستی نمود خوان انعامش چها داند گشود
مست بودند و رهیده از کمند های و هوی عاشقانه میزدند
یک کمین و امتحان در راه بود صرصرش چون کاه که را می‌ربود
امتحان میکردشان زیر و زبر کی بود سرمست را زینها خبر
خندق و میدان به پیش او یکی چاه و خندق پیش او خوش مسلکی

مستی بز از دیدن بز ماده و جستن او بکوه مقابل

آن بز کوهی بران کوه بلند بر دود از بهر خوردی بی گزند
تا علف چیند ببیند ناگهان بازیی دیگر ز حکم آسمان
بر کهی دیگر براند از نظر ماده بز بیند بران کوه دگر
چشم او تاریک گردد در زمان بر جهد سرمست زین که تا بدان
آنچنان نزدیک بنماید ورا که دویدن گرد بالوعه سرا
آن هزاران گز دو گز بنمایدش تا ز مستی میل جستن آیدش
چونکه بجهد در فتد اندر میان در میان هر دو کوه بی امان
او ز صیادان بکه بگریخته خود پناهش خون او را ریخته
نشسته صیادان میان آن دو کوه انتظار آن قضای با شکوه
باشد اغلب صید این بز همچنین ورنه چالاک است و چست و خصم بین
رستم ار چه با سر و سبلت بود دام پا گیرش یقین شهوت بود
همچو من از مستی شهوت ببر مستی شهوت ببین اندر شتر
باز این مستی شهوت در جهان پیش مستی ملک دان مستهان
مستی آن مستی این بشکند او ز شهوت التفاتی کم کند
آب شیرین تا نخوردی آب شور خوش بود خوش چون درون دیده نور
قطره‌ای از بادهای آسمان بر کند جان را ز می و ساقیان
تا چه مستیها بود املاک را وز جلالت روحهای پاک را
که ببویی دل بران بربسته‌اند خم باده این جهان بشکسته‌اند
جز مگر آنها که نومیدند دور همچو کفار نهفته در قبور

تمنا کردن هاروت و ماروت آمدن بزمین

ناامید از هر دو عالم گشته‌اند خارهای بی نهایت کشته‌اند
پس ز مستیها بگفتند ای دریغ بر زمین باران بدادیمی چو میغ
گستریدیمی درین بیداد جا عدل و انصاف و عبادت و وفا
این بگفتند و قضا میگفت بیست پیش پاتان دام ناپیدا بسیست
هین مرو گستاخ در دشت بلا هین مران کورانه اندر کربلا
که ز موی و استخوان هالکان می‌نیابد راه پای سالکان
جمله ره استخوان و موی و پی بس که تیغ قهر لاشی کرد شی

بحری

از تفریق بنی اسرائیل از زنان شان در شب حمل

شه شبانگه باز آمد شادمان / کامشبان حمل است و دور است از زنان

خازنش عمران هم اندر خدمتش / هم بشهر آمد قرین صحبتش

گفت ای عمران برین در خسپ تو / هین مرو سوی زن و صحبت مجو

گفت خسپم هم برین درگاه تو / هیچ نندیشم بجز دلخواه تو

بود عمران هم ز اسرائیلیان / لیک مر فرعون را دل بود و جان

کی گمان بردی که او عصیان کند / آنکه خوف جان ز فرعون آن کند

ایمن از عمران بد و افعال او / لیک آن خود بد بجز احوال او

جمع آمدن عمران با مادر موسی و حامله شدن او

خود کجا در خاطر فرعون بود / اینچنین تقدیر چون حادث نمود

شه برفت و او بران درگاه خفت / نیمشب آمد به پیشش خفته جفت

زن برو افتاد و بوسید آن لبش / بر جهانیدش ز خواب اندر شبش

گشت بیدار او و زن را دید خوش / بوسه باران کرد از لب بر لبش

گفت عمران این زمان چون آمدی / گفت از شوق و قضای ایزدی

در کشیدش در کنار از مهر مرد / بر نیامد با خود آن دم در نبرد

جفت شد با او امانت را سپرد / پس بگفت ای زن نه این کاریست خرد

آهنی بر سنگ زد زاد آتشی / آتشی از شاه و ملکش کین کشی

من چو ابرم تو زمین موسی نبات / حق شه شطرنج و ما مات مات

مات و برد از شاه میدان ای عروس / این عمل از ما مکن بر ما فسوس

آنچه این فرعون می‌ترسید ازو / هست شد اینم که گشتم جفت او

وصیت کردن عمران جفت را بعد از مجامعت با آن

باز گردد هیچ از پی‌ها دم مزن / تا نیاید بر من و تو صد حزن

عاقبت پیدا شود آثار این / چون علامتها پدید آید یقین

در زمان از سوی میدان نعره‌ها / میرسید از خلق و میشد پر هوا

ترسیدن فرعون از بانگ و غریو و غوغا

شاه ازان هیبت برون آمد دوان / پابرهنه کاین چه غلغلهاست هان

از سوی میدان چه بانگست و غریو / که ز هیبتش می‌رمد جنی و دیو

گفت عمران شاه ما را عمر باد / قوم اسرائیلیانند از تو شاد

از عطای شاه شادی میکنند / رقص می آرند و کفها میزنند

گفت باشد کاین بود اما ولیک / وهم و اندیشه مرا پر کرد نیک

این صدا جان مرا تغییر کرد / از غم و اندوه تلخم سیر کرد

زهره عمران مسکین را که تا / باز گوید اختلاط جفت را

پیش هم آمد پس و پس رفت شه / جمله شب همچو حامل وقت زه

هر زمان میگفت ای عمران مرا / سخت از جا برده است این نعره‌ها

چون زن عمران بعمران درخزید / تا که شد استاره موسی پدید

هر پیمبر که در آید در رحم / نجم او بر چرخ گردد منتجم

پیدا شدن ستاره موسی بر آسمان و غریو منجمان در میدان

بر فلک پیدا شد آن استاره‌اش / کوری فرعون و مکر و چاره‌اش

روز شد گفتش که ای عمران برو / واقف آن غلغل و آن بانگ شو

راند عمران جانب میدان و گفت / این چه غلغل بود شاهنشه نخفت

هر منجم سر برهنه جامه چاک / همچو اصحاب عزا بنشسته خاک

همچو اصحاب عزا آوازشان / بد گرفته در فغان و سازشان

ریش و مو برکنده رو بدریدگان / خاک بر سر کرده پر خون دیدگان

گفت خیر است این چه آشوب است و حال / بد نشانی می دهد منحوس سال

عذر آوردند و گفتند ای امیر / کرد ما را دست تقدیرش اسیر

این همه کردیم و دولت تیره شد / دشمن شه هست گشت و چیره شد

شب ستاره آن پسر آمد عیان / کوری ما بر جبین آسمان

زد ستاره آن پیمبر بر سما / ما ستاره بار گشتیم از بکا

با دل خوش شاد عمران و ز نفاق / دست بر سر میزد که الفراق

کرد عمران خویش پر خشم و ترش / رفت چون دیوانگان بی عقل و هش

خویشتن را اعجمی کرده بدند
گفتشان شاه و مرا بفریفتید
دست بر سینه زدند از زمان
چون شنید از غصه ویش شد سیا
خویش را در مضحکه انداختم
مال رفت و آبرو و کار خام
از برای آنکه در روزی چنین
من شما را بر درم آتش زنم
سجده کردند و بگفتند ای خدیو
فوت شد از ما و حملش شد پدید
روز میلادش رصد بندیم ما
تا بشد مه می شمرد او روز روز
چون مکان بی لامکان حمله بشد
نقش با نقاش پنجه می‌زند
تعبیه شد برون آن و ر تخت
بار دیگر شد منادی سوی شهر
آنچنانکه بار مردان را رسید
مر زنان را خلعت و صلت دهد
آن زنان با طفلکان بیرون شدند
چون زنان جمله بدو گرد آمدند
چون زن عمران که موسی زاده بود
بعد از آن شتان که آن سگبان تا
آن زنان غابه در خانه‌ها
غمز کردندش که اینجا کودکیست
چون عوانان آمدند آن طفل را

گفتهای سرخوشان در جمع خواند
از خیانت وز طمع نشکیفتید
شاه را ما فارغ آریم از غمان
خواند ایشان را ز خشم آن بی تباه
مالها با دشمنان در باختیم
این بود یاری و افعال کرام
فهم گرد آرید و باشید معین
حیله و کوشش و بیان تان کنم
گر یکی کرت ز ما چربید دیو
نطفه‌اش جست و رحم اندر خزید
تا نگردد فوت و نجهد این قضا
تا نپرد تیر حکم خصم دوز
خون خود ریزد بلاها را خرد

خویشتن را از تفش و غمگین ساختند
سوی میدان شاه را انگیختند
عاقبت زنها تلف شد کار خام
گفت ایشان را که هین ای خائنان
تا که مستوجب جمله اسرائیلیان
سالها ادرار و خلعت می برید
راتبه‌تان این بود فرهنگ و نجوم
من شما را هیزم آتش کنم
سالها دفع بلاها کرده ایم
لیک استغفار این روز ولاد
گر بداریم این نگه ما را بکش
بر قضا هر کو شبیخون آورد
چون نه بین با آسمان خصمی کند

خواندن فرعون زنان بنی اسرائیل را که نو زائیده بودند سوی میدان هم جهت مکر

کای زنان گرد هر سی یابید
خلعت هر کس از ایشان زر کشید
کودکان را هم کلاه زر نهند
شادمان تا خیمهٔ شاه آمدند
هر چه بود از زینها در بستند

ای زنان با طفلکان میدان رسید
هین زنان را فر و اقبال شماست
هر که او این ماه زائیدست هین
هر زنی نوزاده بیرون شد ز شهر
سر بریدندش که نیست احتیاط

بوجود آمدن موسی علیه السلام و آمدن عوانان بخانهٔ عمران و وحی آمدن بمادر موسی علیه السلام که در تنور آتش انداز که من او را نگاه دارم

نا امد او میدان که در وهم و شکست
در تنور انداخت از امر خدا

اندرین کوچه یکی بیداری هست
امر آمد سوی زن از دادگر

نردهای بانگ گونه باخت او
آبروی شاه ما را ریختند
شد بر فرعون بر خواندش تمام
من بر آویزم شما را بی امان
دور ماندند از ملاقات زنان
مکنتها را سلم می‌خورید
طبل خوار ابید و مکار پد شوم
عیش رفته بر شما ناخوش کنم
وهم حیران شد که ما ها کرده ایم
ما نگهداریم ای شاه قباد
ای غلام رای تو افکارمش
سرنگون آید سر خود را خورد
شوره گردد سر ز مرگه بر زند
سبلتان ریش خود بر می‌کند
سوی میدان شد بدانگه رخت
تا ز بخششهای شهنشاه آن شوید
آنچه باید هر کسی چیزی که خواست
گنجها گیرید از شاه مکین
سوی میدان غافل از دستان قهر
تا نزاید خصم و نفزاید خطا
وا من اندر چید زان آن شو بزود
کرد دیگر بین چه آورد آن ملعون
بهر جاسوسی فرستاد آن دغا
کودکی دارد ولیکن پر فنیست
کز اصل آن خلیل است این لبیب

بوی بر از جزو تا کل ای کریم / بوی بر از ضد تا ضد ای حکیم
چون عصا و دست موسی گشت مار / جمله عالم را بدینسان می شمار

جنگها می آشتی آرد درست / مارگیر از بهر یاری مار جست
بهر یاری مار جوید آدمی / غم خورد بهر حریف بی غمی

او همی جستی یکی مار شگرف / گرد کوهستان و در ایام برف
اژدهایی مرده دید آنجا عظیم / که دلش از شکل او شد پر ز بیم

مارگیر اندر زمستان شدید / مار می جست اژدهایی مرده دید
مارگیر از بهر حیرانی خلق / مار گیرد اینت نادانی خلق

آدمی کوهیست چون مفتون شود / کوه اندر مار حیران چون شود
خویشتن نشناخت مسکین آدمی / از فزونی آمد و شد در کمی

خویشتن را آدمی ارزان فروخت / بود اطلس خویش بر دلقی بدوخت
صد هزاران مار و که حیران اوست / او چرا حیران شدست و ماردوست

مارگیر آن اژدها را بر گرفت / سوی بغداد آمد از بهر شگفت
اژدهایی چون ستون خانهٔ / می کشیدش از پی دانگانهٔ

کاژدهای مردهٔ آورده ام / در شکارش من جگرها خورده ام
او همی مرده گمان بردش ولیک / زنده بود و او ندیدش نیک نیک

او ز سرماها و برف افسرده بود / زنده بود و شکل مرده می نمود
عالم افسرده است و نام او جماد / جامد افسرده بود ای اوستاد

باش تا خورشید حشر آید عیان / تا ببینی جنبش جسم جهان
چون عصای موسی اینجا مار شد / عقل را از ساکنان اخبار شد

پارهٔ خاک ترا چون مرده ساخت / خاکها را جملگی باید شناخت
مرده زین سویند و زان سو زنده اند / خامش اینجا و آن طرف گوینده اند

چون از آن سوشان فرستد سوی ما / آن عصا گردد سوی ما اژدها
کوهها هم لحن داودی شود / جوهر آهن بکف مومی بود

باد حمال سلیمانی شود / بحر با موسی سخندانی شود
ماه با احمد اشارت بین شود / نار ابراهیم را نسرین شود

خاک قارون را چو ماری در کشد / استن حنانه آید در رشد
سنگ احمد را سلامی میکند / کوه یحیی را پیامی میکند

جملهٔ ذرات عالم در نهان / با تو میگویند روزان و شبان
ما سمیعیم و بصیریم و هشیم / با شما نامحرمان ما خامشیم

چون شما سوی جمادی میروید / محرم جان جمادان کی شوید
از جمادی عالم جانها روید / غلغل اجزای عالم بشنوید

فاش تسبیح جمادات آیدت / وسوسهٔ تاویلها نربایدت
چون ندارد جان تو قندیلها / بهر بینش کردهٔ تاویلها

دعوی دیدن خیال غی بود / بلکه مر بیننده را دیدار بود
که غرض تسبیح ظاهر کی بود / دعوی دیدن خیال غی بود

بلکه هر بیننده را دیدار آن / وقت عبرت میکند تسبیح خوان
پس چو از تسبیح یادت میدهد / آن دلالت همچو گفتن میشود

این بود تاویل اهل اعتزال / وای آنکس کو ندارد نور حال
چون ز حس بیرون نیامد آدمی / باشد از تصویر غیبی اعجمی

این سخن پایان ندارد مارگیر / می کشید آن مار را با صد زحیر
تا به بغداد آمد آن هنگامه جو / تا نهد هنگامهٔ بر چارسو

بر لب شط مرد هنگامه نهاد / غلغله در شهر بغداد اوفتاد
مارگیری اژدها آورده است / بوالعجب نادر شکاری کرده است

جمع آمد صد هزاران خام ریش / صید او گشته چو او از ابلهیش
حلقه گرد او چو گرد عرشیش / همچنان که بت پرستان گشته‌اند

منتظر ایشان و هم او منتظر / تا که جمع آیند خلق منتشر
مردم هنگامه افزونتر شود / کدیه و توزیع نیکوتر رود

جمع آمد صد هزاران ژاژخا / حلقه کرده پشت پا بر پشت پا
مرد را از زن خبر نی ز ازدحام / رفته درهم چون قیامت خاص و عام

چون بسی حراقه جنبانید او / می‌گشادند اهل هنگامه گلو

اژدها کز زمهریر افسرده بود / زیر صد گونه پلاس و پرده بود

بسته بودش با رسنهای غلیظ / احتیاطی کرده بودش آن حفیظ

در درنگ اتفاق و انتظار / وز هیاهوی و فغان بی شمار

وز غلو خلق و کثرت طمطراق / تافت بر آن مار خورشید عراق

آفتاب گرم سیرش گرم کرد / رفت از اعضای او اخلاط سرد

مرده بود و زنده گشت او از شگفت / اژدها بر خویش جنبیدن گرفت

خلق را از جنبش آن مرده مار / گشتشان آن یک تحیر صد هزار

با تحیر نعره‌ها انگیختند / جملگان از جنبشش بگریختند

می‌شکست آن بندها زان بانگ بلند / هر طرف می‌رفت چاقاچاق بند

بندها بگسست و بیرون شد ز زیر / اژدهای زشت غران همچو شیر

در هزیمت بس خلایق کشته شد / از فتاده کشتگان صد پشته شد

مارگیر از ترس بر جا خشک گشت / که چه آوردم من از کهسار و دشت

گرگ را بیدار کرد آن کور میش / رفت نادان سوی عزرائیل خویش

اژدها یک لقمه کرد آن گیج را / سهل باشد خونخوری حجاج را

خویش را بر استنی پیچید و بست / استخوان خورده را در هم شکست

نفست اژدرهاست او کی مرده است / از غم بی آلتی افسرده است

گر بیابد آلت فرعون او / که بامر او همی رفت آب جو

آنگه او بنیاد فرعونی کند / راه صد موسی و صد هارون زند

کرمک است این اژدها از دست فقر / پشه‌ای گردد ز مال و جاه صقر

اژدها را دار در برف فراق / هین مکش او را بخورشید عراق

تا فسرده می‌بود آن اژدهات / لقمهٔ اویی چو او یابد نجات

مات کن او را و ایمن شو ز مات / رحم کم کن نیست او ز اهل صلات

کان تف خورشید شهوت بر زند / وان خفاش مرده‌ریگت پر زند

می‌کشانش در جهاد و در قتال / مردوار الله یجزیک الوصال

چونکه آن مرد اژدها را آورید / در هوای گرم خوش شد آن مرید

لاجرم آن فتنه‌ها کرد ای عزیز / بیست چندان که بگفتیم نیز

تو طمع داری که او را بی جفا / بسته داری در وقار و در وفا

هر کسی را این تمنا کی رسد / موسیی باید که اژدرها کشد

صد هزاران خلق ز اژدرهای او / در هزیمت کشته شد از رای او

وز طمع هم خویش را بر باد داد / گفته شد والله اعلم بالسداد

بیان پاسخها و تهدیدها و سوالها و جوابهای فرعون با حضرت موسی علیه الصلوة والسلام است

گفت فرعونش چرا تو ای کلیم / خلق را کشتی و افگندی تو بیم

در هزیمت از تو افتادند خلق / در هزیمت کشته شد مردم ز زلق

لاجرم مردم ترا دشمن گرفت / کین تو در سینهٔ مرد و زن گرفت

خلق را میخواندی بر عکس شد / از خلافت مرد و زن را نیست بد

من هم از شرت اگر پس می‌خزم / در مکافاتت تو دیگی می‌پزم

دل ازین بر کن که بفریبی مرا / یا بسی زین بیش کردم مر ترا

تو بدان غره مشو کش ساختی / در دل خلقان هراس انداختی

صد چنین آری و هم رسوا شوی / خوار گردی ضحکهٔ غوغا شوی

همچو تو سالوس بسیاران بدند / عاقبت در شهر ما رسوا شدند

جواب گفتن موسی علیه الصلوة والسلام فرعون را در تهدید که با او میکرد

گفت با امر حقم اشراک نیست / گر بریزد خونم امرش باک نیست

راضیم من شاکرم من ای حریف / اینطرف رسوا و پیش حق شریف

پیش خلقان خوار و زار و ریشخند / پیش حق محبوب و مطلوب و پسند

از سخن میگویم این ورنه خدا / از سیه رویان کند فرد ترا

عزت آن او و آن بندگانش / ز آدم و ابلیس بر خوان نشانش

شرح حق پایان ندارد همچو حق / هان و هان بند و برگردان ورق

پاسخ دادن فرعون موسی علیه السلام را و مهلت خواستن

گفت فرعونش ورق در دست ماست
مر مرا بخریده‌اند اهل جهان
جمع آرم ساحران دهر را
گفت موسی مر مرا دستور نیست
می‌زنم با تو بجد تا زنده‌ام
گفت نی نی مهلتم باید نهاد
این چهل روزش بده مهلت بطوع
حیله‌هاشان را همه برهم زنم
مهر پیوندند من ویران کنم
گفت امر آمد برو مهلت ترا
او همی شد اژدها اندر عقب
سنگ و آهن را بدم در می‌کشید
کفکها می‌انداخت چون شیران ز کام
چون بقوم خود رسید آن مجتبی
ای عجب چون می‌نبیند این سپاه
من از ایشان خیره ایشان هم ز من
دسته گل بستم و بردم به پیش
خفته بیدار باید پیش ما
حیرتی باید که روبد فکر را
راجعون گفت و رجوع این سان بود
پیش افتد آن بز لنگ پسین
پا شکسته می‌روند ایشان بحج
دانشی باید که اصلش زان سرست
پس چرا علمی بیاموزی بمرد
آخرون السابقون باشی ای ظریف

تا چهل روز از موسی علی نبینا و علیه السلام

از همه عاقل‌تری تو ای فلان
تا که جهل تو نمایم شهر را
بنده‌ام امهال تو مأمور نیست
من چه کاره نصرتم من بنده‌ام
عشوه‌ها کم ده تو کم پیمای باد
تا سگالد مکرها او نوع نوع
وانچه افزایند من برکم زنم
آنچه اندر وهم نامد آن کنم

موسیا خود را خریدی هین برو
این نخواهد شد برو تا در فنا
گر تو چیره‌ای مرا خود یار نیست
می‌زنم تا در رسد حکم خدا
حق تعالی وحی کردش در زمان
تا بکوشد او که من خفته‌ام
آب را آرند من آتش کنم
تو مترس و مهلتش ده دیر ساز

مهلت دادن موسی علیه السلام فرعون را تا ساحران را جمع کند

چون سگ صیاد دانا و محب
خرد می‌خایید آهن را پدید
قطره‌ای بر هر که می‌زد شد جذام
شدق او بگرفت باز او شد عصا
عالمی پر آفتاب چاشتگاه
از بهاری خار ایشان من سمن
هر گلی چون خار گشت و نوش نیش
تا به بیداری ببیند خوابها
خورده حیرت فکر را و ذکر را
که گله واگردد و خانه رود
اضحک الرجعی وجوه العابسین
از حرج راهیست پنهان در فرج
زانکه هر فرعی به اصلش رهبرست
کش بباید سینه را زان پاک کرد
بر شجر سابق بود میوه لطیف

چون سگ صیاد جنبان کرده دم
در هوا میکرد خود بالای چرخ
ژغژغ دندان او دل می‌شکست
تکیه بر وی کرد و می‌گفت ای عجب
چشم باز و گوش باز و این ذکا
پیششان بردم بسی جام رحیق
آن نصیب جان بیخویشان بود
دشمن این حرف آخر شد فکر خلق
هر که کاملتر بود او در هنر
چونکه گله بازگردد از ورود
از گزافه کی شدند این قوم لنگ
دل ز دانشها بشستند این فریق
هر پری بر عرض دریا کی پرد
پس مجو پیشی ازین سر لنگ باش
گرچه میوه آخر آید در وجود

دفتر و دیوان حکم این دم مراست
خویشتن کم بین بخود غره مشو
مهلتم ده تا چهل روز تموز
بنده فرمانم ندانم کار نیست
او کند هر خصم را از خصم جدا
مهلتش ده متسع مهراس از آن
تیز رو گو پیش ره بگرفته‌ام
نوش و خوش گیرند من ناخوش کنم
گو سپه گرد آر و صد حیلت بساز
من بجای خود شدم رستی ز ما
سنگ را میکرد ریگ و زیر سم
که هزیمت می‌شد از وی روم و گرج
جان شیران سیه می‌شد ز دست
پیش ما خورشید و پیش خصم شب
خیره‌ام در چشم‌بندی خدا
سنگ شد آبش به پیش آن فریق
چونکه با خویشند پیدا کی شود
تا نخسپید فکرتش بستست حلق
او بصورت پس بمعنی پیشتر
پس فتد آن بز که پیش‌آهنگ بود
فخرها دادند و بخریدند ننگ
زانکه این دانش نداند آن طریق
تا لدن علم لدنی می‌برد
وقت واگشتن تو پیش‌آهنگ باش
اول است او زانکه او مقصود بود

آن دو ساحر را چو این پیغام داد ترس و مهری در دل هر دو فتاد
عرق جنسیت چو جنبیدن گرفت سر بزانو برنهادند از شگفت
چون دبیرستان صوفی زانوست حل مشکل را دو زانو جادوست

رفتن آن دو ساحر بر سر گور پدر و پرسیدن از روان او حقیقت موسی علیه السلام را

بعد از آن گفتند ای مادر بیا گور بابا کو تو ما را رهنما
بردشان بر گور او بنمود راه پس سه روزه داشتند از بهر شاه
بعد از آن گفتند ای بابا بما شاه پیغامی فرستاد از وجا
که دو مرد او را بتنگ آورده اند آبرویش پیش لشکر برده اند
نیست با ایشان سلاح و لشکری جز عصا و در عصا شور و شری
تو جهان راستان در رفته گرچه صورت سوی خاکی خفته
آن اگر سحرست ده ما را خبر ور خدائی باشد ای جان پدر
هم خبر ده تا که ما سجده کنیم خویشتن را بر کیمیائی بر زنیم
ناامیدانیم امیدی رسید در شب دیجور خورشیدی رسید
از ضلال آییم در راه رشد راندگانیم و کرم ما را کشید

جواب گفتن ساحر مرده با فرزندان خود

گفتشان در خواب کای اولاد من نیست ممکن فاش کردن دم زدن
فاش مطلق گفتنم دستور نیست لیک راز از پیش چشمم دور نیست
یک نشانی وانمایم با شما تا شود پیدا شما را این خفا
نور چشمانم چو آنجا میروید از مقام خواب شان آگه شوید
آن زمان که خفته باشد آن حکیم آن عصا را قصد کن بگذار بیم
گر بدزدید آن عصا شان ساحرست چاره ساحر شما را حاضرست
ور نتوانید هان آن ایزدیست او رسول ذوالجلال و مهتدیست
گر جهان فرعون گیرد شرق و غرب سرنگون آید ز حق در گاه حرب
این نشان راست دادم جان باب بر نویس الله اعلم بالصواب
جان بابا چون بخسپد ساحری سحر و مکرش را نباشد رهبری
چونکه چوپان خفت گرگ ایمن شود چونکه خفت آن جهد او ساکن شود
لیک حیوانی که چوپانش خداست گرگ را آنجا امید و ره کجاست
جادوئی که حق کند حق است و راست جادوئی خواندن مر آن حق را خطاست
جان بابا این نشان قاطع است گر بمیرد نیز حقش رافع است

تشبیه کردن قرآن مجید بعصای موسی علیه السلام و وفات مصطفی علیه السلام را تشبیه نمودن بخواب موسی علیه السلام و قاصدان تغییر قرآن را با آن دو ساحر بچه که قصد بردن عصا کرده بودند چون موسی علیه السلام را خفته یافتند

مصطفی را وعده کرد الطاف حق گر بمیری تو نمیرد این سبق
من کتاب و معجزت را رافعم بیش و کم کن را ز قرآن مانعم
من ترا اندر دو عالم حافظم طاعنان را از حدیثت رافضم
کس نتاند بیش و کم کردن درو تو به از من حافظی دیگر مجو
رونقت را روز روز افزون کنم نام تو بر زر و بر نقره زنم
منبر و محراب سازم بهر تو در محبت قهر من شد قهر تو
نام تو از ترس پنهان میکنند چون نماز آرند پنهان میشوند
خفیه میگویند نامت را کنون خفیه هم بانگ نماز ای ذو فنون
از هراس و ترس کفار لعین دینت پنهان میشود زیر زمین
من مناره پر کنم آفاق را کور گردانم دو چشم عاق را
چاکرانت شهرها گیرند و جاه دین تو گیرد ز ماهی تا بماه
تا قیامت باقیش داریم ما تو مترس از نسخ دین ای مصطفی
ای رسول ما تو جادو نیستی صادقی هم خرقهٔ موسیستی
هست قرآن مر ترا همچون عصا کفرها را در کشد چون اژدها
تو اگر در زیر خاکی خفته چون عصایش دان تو آنچه گفته

گر چه باشی خفته تو در زیر خاک
تن بخفته نور جان در آسمان
آنچنان گردد از آن افسون که گفت
جان بابا چونکه ساحر خواب شد
چون بصرا ز بهر آن کار آمدند
پیششان دادند شان درم عیان
بهر نازش بسته بود او چشم سر
وانکه دل بیدار دارد چشم سر
دولت بیدار شی خسپ خوش
شاه بیدار و حارس خفته گیر
چون بدیدندش که خفتست او در آن
اندکی چون پیشتر کردند ساز
بعد از آن شد اژدها و حمله کرد
پس یقینشان شد که هست از آسمان
بعد از آن اطلاق شبشان شد پدید
کامتحان کردیم ما را کی رسد
عفو کردند و زبان بکوشیدند
گفت موسی عفو کردم ای کرام
همچنان بیگانه شکل و آشنا
پس بپوسیده و بد شدند
تا بفرعون آمدند آن ساحران
وعدهٔ شاهان کردیم پیش بیا
بعد از آن شان گفت هان ای ساحران
پس بگفتند شان باقبال تو شاه
ذکر موسی بند خاطرها شدست

چون عصا اگر بود آن گفت یا
سحر بیکار تو زه کرده یکسان

بقیهٔ حکایت موسی علیه السلام

کار او بی رونق و بی آب شد
طالب موسی خانه او شدند
گشتن نخلستان بجوییدش بیابان
عرش و فرششان حلیه پیش نظر
گر بخسپد بر گشاید صد بصر
نیست غائب ناشده از هفت و شش
جان فدای خفتگان دل بصیر
سحر دزدی عصا کردند ساز
اندر آمد آن عصا در اهتزاز
هر دو آن بگریختند در روز زرد
زانکه دیدند حیلهٔ ساحران
کارشان تا تیغ و جان کندن رسید
امتحان تو اگر نبود حسد
پیش موسی ساجد و توبه شدند
گشت بر دوزخ تن و جانتان حرام
در نبرد آیید پیش پادشا

قاصد او را بر عصایت دست نی
فلسفی و آنچه پوزش میکند
هر دو از گورش آن گشتند و گفت
اتفاق افتاد کان هر دو رود
آمدند آن هر دو تا خرابان
ای بسا بیدار چشم خفته دل
گر تو اهل دل نه بیدار باش
گفت پیغمبر که خسپد چشم من
وصف بیداری دل ای معنوی
ساحران قصد عصا کردند زود
آنچنان خود بلرزید آن عصا
رو در افتادن گرفتند از نهیب
پس از این و علم سحر آموختن
پیش فرستادند مردی در زمان
مجرم شاهیم ما را عذرخواه
درگذر از ما که ما کردیم بد
من شما را خود ندیدم ای فتیٰ
آنچه باشد مر شما را از فنون

جمع آمدن ساحران از مدائن پیش فرعون تشریفها از وی یافتن و دست بر سینه کردن در قهر خصم که این کار را دفع بر ما نویس

کز فنون آییم اندر امتحان
غالب آییم و شود کارش تباه
کاین حکایتها که بشنیدید هست
بر فشانم بر شما چندین عطا
ما درین فن صفدریم و پهلوان
سحر موسی هر دو پوشیدست لیک

تو بخسپ ای شه مبارک خفتنی
ترس نور تست تیر دوزخش میکند
او بخفت و بخت و اقبالش نخفت
تا بصر از بهر آن بیکار رفت
موسی اندر زیر نخلی خفته بود
خفته بود او لیک بیدار جهان
خود چه بیند چشم اهل آب و گل
طالب دل باش و در پیکار باش
لیک کی خسپد دلم اندر وسن
در نگنجد در هزاران مثنوی
کز پسش باید شدن که بود
کان عصا برجاست گشتند از وجا
غلط غلطان منهزم اندر نشیب
نیست ممنوع و حرام و مستهجن
سوی موسی از برای عذر آن
ای تو خاص الخاص درگاه اله
ای ترا الطاف و فضل بی عدد
انجمن سازند خود را ز اعتذار
جمع آید از برون و از درون
انتظار وقت فرصت می‌پزید
دادشان تشریفهای بیکران
بردگان و اسبان و نقد و جنس و زاد
که ندیده وجود و سخا
کس ندارد پای ما اندر جهان
نور موسی نقد تست ای پادشا

موسی و فرعون در هستی تست
باید این دو خصم را در خویش جست

تا قیامت هست از موسی نتاج
نور دیگر نیست دیگر شد سراج

این سفال و این فتیله دیگرست
لیک نورش نیست دیگر زان سرست

گر نظر در شیشه داری گم شوی
زانکه از شیشه‌ست اعداد دوی

ور نظر بر نور داری وا رهی
از دوی و اعداد جسم منتهی

از نظرگاهست ای مغز وجود
اختلاف مومن و گبر و جهود

اختلاف کردن در چگونگی شکل پیل در شب تار

پیل اندر خانهٔ تاریک بود
عرضه را آورده بودندش هنود

از برای دیدنش مردم بسی
اندران ظلمت همی شد هر کسی

دیدنش با چشم چون ممکن نبود
اندر آن تاریکیش کف می‌بسود

آن یکی را کف بخرطوم اوفتاد
گفت همچون ناودانستش نهاد

آن یکی را دست بر گوشش رسید
آن برو چون بادبیزن شد پدید

آن یکی را کف چو بر پایش بسود
گفت شکل پیل دیدم چون عمود

آن یکی بر پشت او بنهاد دست
گفت خود این پیل چون تختی بدست

همچنین هر یک بجزوی چون رسید
فهم آن میکرد هر جا می‌تنید

از نظرگه گفتشان شد مختلف
آن یکی دالش لقب داد این الف

در کف هر کس اگر شمعی بدی
اختلاف از گفتشان بیرون شدی

چشم حس همچون کف دستست و بس
نیست کف را بر همهٔ آن دسترس

چشم دریا دیگرست و کف دگر
کف بهل وز دیده در دریا نگر

جنبش کفها ز دریا روز و شب
کف همی بینی و دریا نه عجب

ما چو کشتیها بهم بر می‌زنیم
تیره چشمیم و در آب روشنیم

ای تو در کشتی تن رفته بخواب
آب را دیدی نگر در آب آب

آب را آبیست کو می‌راندش
روح را روحیست کو میخواندش

موسی و عیسی کجا بد کافتاب
کشت موجودات را می‌داد آب

آدم و حوا کجا بود آن زمان
که خدا افگند این زه در کمان

این سخن هم ناقصست و ابترست
آن سخن که نیست ناقص آن سرست

گر بگویم زان بلغزد پای تو
ور نگویم هیچ از آن ای وای تو

ور بگویم در مثال صورتی
بر همان صورت بچفسی ای فتی

بسته پایی چون گیا اندر زمین
سر بجنبانی ببادی بی یقین

لیک پایت نیست تا نقلی کنی
یا مگر پا را ازین گل بر کنی

چون کنی پا را حیاتت زین گلست
این حیاتت را روش بس مشکلست

چون حیات از حق بگیری ای روی
پس غنی گردی ز گل صاحبدل روی

شیرخواره چون ز دایه بگسلد
لوت خواره شد مر او را میهلد

بستهٔ شیر زمینی چون حبوب
جو فطام خویش از قوت القلوب

حرف حکمت خور که شد نور ستیر
ای تو نور بی حجب را ناپذیر

تا پذیرا گردی ای جان نور را
تا ببینی بی حجب مستور را

چون ستاره سیر بر گردون کنی
بلکه بی گردون سفر بیچون کنی

آنچنان کز نیست در هست آمدی
هین بگو چون آمدی مست آمدی

راههای آمدن یادت نماند
لیک رمزی بر تو بر خواهیم خواند

هوش را بگذار آنگه هوش دار
گوش را بر بند آنگه گوش دار

نی نگویم زانکه تو خامی هنوز
در بهاری و ندیدستی تموز

این جهان همچون درختست ای کرام
ما برو چون میوه‌های نیم خام

سخت گیرد خامها مر شاخ را
زانکه در خامی نشاید کاخ را

چون بپخت و گشت شیرین لب گزان
سست گیرد شاخها را بعد از آن

چون از آن اقبال شیرین شد دهان
سرد شد بر آدمی ملک جهان

سخت گیری و تعصب خامیست
تا جنینی کار خون آشامیست

چیز دیگر ماند اما گفتنش
با تو روح القدس گوید بی منش

نی تو گویی هم بگوش خویشتن
نی من و نی غیر من ای هم تو من

همچو آن وقتی که خواب اندر روی
تو ز پیش خود به پیش خود شوی

بشنوی از خویش و پنداری فلان
با تو اندر خواب گفتست آن نهان

تو یکی تو نیستی ای خوش رفیق / بلکه گردونی و دریای عمیق

آن تو زفتت که آن نهصد توست / قلزم است و غرقه گاه صد توست

خود چه جای حد بیداری و خواب / دم مزن والله اعلم بالصواب

دم مزن تا بشنوی ان مه لقا / الصلا ای پاکبازان الصلا

دم مزن تا بشنوی اسرار حال / از زبان بی‌زبان که قم تعال

دم مزن تا بشنوی از دم زنان / آنچه ناید در بیان و در زبان

دم مزن تا بشنوی زان آفتاب / آنچه ناید در کتاب و در خطاب

دم مزن تا دم زند بهر تو روح / آشنا بگذار در کشتی نوح

همچو کنعان کآشنا می‌کرد او / که نخواهم کشتی نوح عدو

هین بیا در کشتی بابا نشین / تا نگردی غرق طوفان ای مهین

دعوت کردن نوح علیه السلام پسر را و سر کشیدن او که بر سر کوه روم و چاره کنم و منت نوح نکشم

گفت نی من آشنا آموختم / من بجز شمع تو شمعی افروختم

هین مکن کاین موج طوفان بلاست / دست و پا و آشنا امروز لاست

باد قهرست و بلای شمع کش / جز که شمع حق نمی‌پاید خمش

گفت نی رفتم بر آن کوه بلند / عاصمست آن که مرا از هر گزند

هین مکن که کوه کاهست این زمان / جز حبیب خویش را ندهد امان

گفت من کی پند تو بشنوده‌ام / که طمع کردی که من زین دوده‌ام

خوش نیامد گفت تو هرگز مرا / من بری‌ام از تو در هر دو سرا

هین مکن بابا که روز ناز نیست / مر خدا را خویشی و انباز نیست

تا کنون کردی و این دم نازکیست / اندرین درگاه گیرا ناز کیست

لم یلد لم یولدست او از قدم / نی پدر دارد نه فرزند و نه عم

ناز فرزندان کجا خواهد کشید / ناز بابایان کجا خواهد شنید

نیستم مولود پیرا کم بناز / نیستم والد جوانا کم گراز

نیستم شوهر نیم من شهوتی / ناز را بگذار اینجا ای ستی

جز خضوع و بندگی و اضطرار / اندرین حضرت ندارد اعتبار

گفت بابا سالها این گفته‌ای / باز می‌گویی بجهل آشفته‌ای

چند ازینها گفته‌ای با هر کسی / تا جواب سرد بشنودی بسی

این دم سرد تو در گوشم نرفت / خاصه اکنون که شدم دانا و زفت

گفت بابا چه زیان دارد اگر / بشنوی یک بار تو پند پدر

همچنین می‌گفت او پند لطیف / همچنین می‌گفت او دفع عنیف

نی پدر از نصح کنعان سیر شد / نی دمی در گوش آن ادبیر شد

اندرین گفتن بدند و موج تیز / بر سر کنعان زد و شد ریز ریز

نوح گفت ای پادشاه بردبار / مر مرا خر مرد و سیلت برد بار

وعده کردی مر مرا تو بارها / که بیابد اهلت از طوفان رها

دل نهادم بر امیدت من سلیم / پس چرا برد از من سیل گلیم

گفت او از اهل و خویشانت نبود / خود ندیدی تو سپیدی او کبود

چونکه دندان ترا کرم اوفتاد / نیست دندان برکنش ای اوستاد

تا که باقی تن نگردد زار ازو / گرچه بود آن تو شو بیزار ازو

گفت بیزارم ز غیر ذات تو / غیر نبود آنکه او شد مات تو

تو همی‌دانی که چونم با تو من / بیست چندانم که با باران چمن

زنده از تو شاد از تو عایلی / مغتذی بی واسطه و بی حایلی

متصل نی منفصل نی ای کمال / بلکه بی چون و چگونه و اعتلال

ماهیانیم و تو دریای حیات / زنده‌ایم از لطفت ای نیکو صفات

تو نگنجی در کنار فکرتی / نی به معلولی قرین چون علتی

پیش ازین طوفان و بعد از این مرا / تو مخاطب بوده‌ای در ماجرا

با تو می‌گفتم نه با ایشان سخن / ای سخن بخش نو و آن کهن

نی که عاشق روز و شب گوید سخن / گاه با اطلال و گاهی با دمن

رو سوی اطلال کرده ظاهرا / او کرا می‌گوید آن مدحت کرا

شکر طوفان را کنون بگماشتی / واسطه اطلال را برداشتی

زانکه اطلال لئیم و بد پیند / نی ندایی نی صدایی می‌زنند
همچو آن اطلال خواهم در خطاب / کز صدا چون کوه واگوید جواب
تا مثنی بشنوم من نام تو / عاشقم بر نام جان‌آرام تو
هر نبی زان دوست دارد کوه را / تا مثنی بشنود نام ترا
آن که پست مثال سنگلاخ / موش را شاید نه ما را در مناخ
من بگویم او نگردد یار من / بی‌صدا ماند دم گفتار من
با زمین آن به که هموارش کنی / نیست همدم با قدم یارش کنی
گفت ای نوح ار تو خواهی جمله را / حشر گردانم برآرم از ثری
بهر کنعانی دل تو نشکنم / لیکت از احوال او آگه کنم
گفت نی نی راضیم که تو مرا / هم کنی غرقه اگر باید ترا
هر زمانم غرقه می‌کن من خوشم / حکم تو جانست چون جان می‌کشم
ننگرم کس را وگر هم بنگرم / او بهانه باشد و تو منظرم
عاشق صنع توام در شکر و صبر / عاشق مصنوع کی باشم چو گبر

توفیق میان این حدیث که الرضا بالکفر کفر و حدیث دیگر که من لم یرض بقضائی و لم یصبر علی بلائی فلیطلب ربا سوائی

عاشق صنع خدا با فر بود / عاشق مصنوع او کافر بود
در میان این دو فرقی بس خفیست / خود شناسد آنکه در رؤیت صفیست
دی سؤالی کرد سائل مر مرا / زانکه عاشق بود او بر ماجرا
گفت نکته الرضا بالکفر کفر / این پیمبر گفت و گفت اوست مهر
باز فرمود او که اندر هر قضا / مر مسلمان را رضا باید رضا
نی قضای حق بود کفر و نفاق / گر بدین راضی شوم باشد شقاق
ور نیم راضی بود آن هم زیان / پس چه چاره باشدم اندر میان
گفتمش این کفر مقضی نی قضاست / هست آثار قضا این کفر راست
پس قضا را خواجه از مقضی بدان / تا شکالت حل شود اندر جهان
راضیم در کفر زان رو که قضاست / نی از آن رو که نزاع و کفر ماست
کفر از روی قضا خود کفر نیست / حق را کافر مخوان اینجا مه‌ایست
کفر جهلست و قضای کفر علم / هر دو یک کی باشد آخر حلم و حلم
زشتی خط زشتی نقاش نیست / بلکه از وی زشت را بنمودنیست
قوت نقاش باشد آنکه او / هم تواند زشت کردن هم نکو
گر کشانم بحث این را من بسا / تا سؤال و تا جواب آید دراز
ذوق نکته عشق از من می‌رود / نقش خدمت نقش دیگر می‌شود

در بیان آنکه حیرت مانع بحث و فکرت است

آن یکی مرد دومو آمد شتاب / پیش یک آیینه‌دار مستطاب
گفت از ریشم سپیدی کن جدا / که عروس نو گزیدم ای فتی
ریش او ببرید و کل پیشش نهاد / که تو بگزین چون مرا کاری فتاد
این سؤال و این جواب است آن گزین / که سر اینها ندارد درد دین
این یکی زد سیلی مر زید را / حمله کرد او هم برای کید را
گفت سیلی‌زن سؤالی می‌کنم / پس جوابم گوی وانگه می‌زنم
بر قفای تو زدم آمد طراق / یک سؤالی دارم اینجا در وفاق
این سؤال از تو همی پرسم بگو / حل کن اشکال مرا ای نیک‌خو
این طراق از دست من بود یا / از قفاگاه تو ای فخر کیا
گفت از درد این فراغت نیستم / که درین فکر و تأمل بیستم
تو که بی‌دردی همی اندیش این / نیست صاحب‌درد را این فکر هین
دردمندان را نباشد فکر غیر / خواه در مسجد برو خواهی به دیر
غفلت و بی‌دردیت فکر آورد / در خیالت نکته بکر آورد
جز غم دین نیست صاحب درد را / می‌شناسد مرد را و کرد را
حکم حق را پیش رو می‌نهند / حفظ فکر خویش یکسو می‌نهند

در بیان آنکه در میان صحابه حافظ کسی نبود

در صحابه کم بدی حافظ کسی / گرچه شوقی بود جانشان را بسی

مغز علم افزود کم شد پوستش — زانکه عاشق را بسوزد دوستش
زانکه چون مغزش درآکند و رسید — پوستها شد بس رقیق و واکفید
قشر جوز و فستق و بادام هم — مغز چون آکندشان شد پوست کم
وصف مطلوبی چو ضد طالبیست — وحی برق نور سوزان نبیست
چون تجلی کرد اوصاف قدیم — پس بسوزد وصف حادث را گلیم
ربع قرآن هر کرا محفوظ بود — جل فینا از صحابه می‌شنود
جمع صورت با چنین معنی ژرف — نیست ممکن جز ز سلطانی شگرف
در چنین مستی مراعات ادب — خود نباشد ور بود باشد عجب
اندر استغنا مراعات نیاز — جمع ضدین است چون گرد و دراز
جمع ضدین از نیاز افتاد و ناز — باز در وقت تحیر امتیاز
چون عصا معشوق عمیان می‌شود — کور خود صندوق قرآن می‌شود
گفت کوران خود صنادیق‌اند پر — از حدیث و مصحف و ذکر و نذر
باز صندوقی پر از قرآن بهست — زانکه صندوقی بود خالی بدست
باز صندوقی که خالی شد ز بار — به ز صندوقی که پر موش است و مار
حاصل اندر وصل چون افتاد مرد — گشت دلاله به پیش مرد سرد
چون به مطلوبت رسیدی ای ملیح — شد طلبکاری علم اکنون قبیح
چون شدی بر بامهای آسمان — سرد باشد جستجوی نردبان
جز برای یاری و تعلیم غیر — سرد باشد راه خیر از بعد خیر
آینه روشن که شد صاف و جلی — جهل باشد بر نهادن صیقلی
پیش سلطان خوش نشسته در قبول — جهل باشد جستن نامه و رسول

داستان مشغول شدن عاشق بعشق‌نامه خواندن و مطالعه کردن عشق‌نامه در حضور معشوق و معشوق آنرا ناپسند داشتن که طلب الدلیل عند حصول المدلول قبیح و الاشتغال بالعلم بعد الوصول الی المعلوم مذموم

آن یکی را یار پیش خود نشاند — نامه بیرون کرد و پیشش می‌بخواند
بیتها در نامه و مدح و ثنا — زاری و مسکینی و بس لابه‌ها
گوید افغان حزن و درد خویش — خواری و بیزاری از اهل خویش
او ز شوق رنجوری از هجران دوست — ذکر پیغام و رسول از مغز و پوست
همچنان می‌خواند با معشوق خود — تا که بیرون شد ز حد و از عدد
گفت معشوق این اگر بهر من است — گاه وصل این عمر ضایع کردن است
من به پیشت حاضر و تو نامه‌خوان — نیست این باری نشان عاشقان
گفت اینجا حاضری اما ولیک — من نمی‌یابم نصیب خویش نیک
آنچه می‌دیدم ز تو پارینه سال — نیست این دم گرچه می‌بینم وصال
من ازین چشمه زلالی خورده‌ام — دیده و دل ز آب تازه کرده‌ام
چشمه می‌بینم ولیکن آب نی — راه آبم را مگر زد رهزنی
گفت پس من نیستم معشوق تو — من به بلغار و مرادت در قتو
عاشقی تو بر من و بر حالتی — حالت اندر دست نبود یا فتی
پس نیم کلی مطلوب تو من — جزو مقصودم ترا اندر زمن
خانه معشوقه‌ام معشوق نی — عشق بر نقد است بر صندوق نی
هست معشوق آنکه او یکتو بود — مبتدا و منتهایت او بود
چون بیابیش نباشی منتظر — هم هویدا او بود هم نیز سر
میر احوال است نه موقوف حال — بنده آن ماه باشد ماه و سال
چون بگوید حال را فرمان کند — چون بخواهد جسمها را جان کند
منتهی نبود که موقوف است او — منتظر بنشسته باشد حال‌جو
کیمیای حال باشد دست او — دست جنباند شود مس مست او
گر بخواهد مرگ هم شیرین شود — خار و نشتر نرگس و نسرین شود
او بود سلطان حال اندر روش — نی چو تو محروم از حال و کشش
آنکه او موقوف حال است آدمیست — کو گهی افزون و گاهی در کمیست
لیک صافی فارغ است از وقت و حال — صوفی ابن الوقت باشد در مثال
حالها موقوف عزم و رای او — زنده از نفخ مسیح‌آسای او

عاشق حالی نه عاشق بر منی   بر امید حال بر من می‌تنی
آنکه گه ناقص گهی کامل بود   نیست معبود خلیل آفل بود
وانکه آفل باشد و گه آن و این   نیست دلبر لا احب الآفلین
آنکه او گاهی خوش و گه ناخوش است   یک زمانی آب و یکدم آتش است
برج مه باشد ولیکن ماه نی   نقش بت باشد ولی آگاه نی
هست صوفی صفاجو ابن وقت   وقت را همچون پدر بگرفته سخت
هست صافی غرق عشق ذو الجلال   ابن کس نی فارغ از اوقات و حال
غرقهٔ نوری که او لم یولد است   لم یلد لم یولد آن ایزدست
رو چنین عشقی بجو گر زنده‌ای   ورنه وقت مختلف را بنده‌ای
منگر اندر نقش زشت و خوب خویش   بنگر اندر عشق و در مطلوب خویش
منگر این را که حقیری یا ضعیف   بنگر اندر همت خود ای شریف
تو بهر حالی که باشی می‌طلب   آب می‌جو دائما ای خشک لب
کان لب خشکت گواهی می‌دهد   کو بآخر بر سر منبع رود
خشکی لب هست پیغامی ز آب   که بمات آرد یقین این اضطراب
کاین طلبکاری مبارک جنبشیست   این طلب در راه حق مانع کشیست
این طلب مفتاح مطلوبات تست   این سپاه و نصرت و رایات تست
این طلب همچون خروسی در صیاح   می‌زند نعره که می‌آید صباح
گرچه آلت نیستت تو می‌طلب   نیست آلت حاجت اندر راه رب
هر کرا بینی طلبکار ای پسر   یار او شو پیش او انداز سر
کز جوار طالبان طالب شوی   وز ظلال غالبان غالب شوی
گر یکی موری سلیمانی بجست   منگر اندر جستن او سست سست
هر چه داری تو ز مال و پیشه‌ای   نی طلب بود اول و اندیشه‌ای
گر یکی گنجی بیابد نادرست   در بسته از طلب هم قاصرست
هر که چیزی جست بیشک یافت او   چون بجد اندر طلب بشتافت او
چون نهادی در طلب پا ای پسر   یافتی و شد میسر بی خطر
این مباش ای خواجه یکدم بی طلب   تا بیابی هرچه خواهی ای عجب
عاقبت جوینده یابنده بود   چونکه در خدمت شتابنده بود
در طلب چالاک شو این فتح باب   می طلب والله اعلم بالصواب

حکایت آن مرد که در عهد داود نبی شب و روز دعا میکرد و از خدا طلب رزق حلال می‌نمود بی رنج کسب

آن یکی در عهد داود نبی   نزد هر دانا و پیش هر غبی
این دعا میکرد دائم کای خدا   ثروتی بی رنج روزی کن مرا
چون مرا تو آفریدی کاهلی   زخم خواری سست جنبی منبلی
بر خران پشت ریش بی مراد   بار اسپان و استران نتوان نهاد
کاهلم چون آفریدی ای ملی   روزیم ده هم ز راه کاهلی
کاهلم من سایه خسپم در وجود   خفتم اندر سایهٔ احسان و جود
کاهلان و سایه خسپان را مگر   روزیی بنهاده نوعی دگر
هر کرا پایست جوید روزیی   هر کرا پا نیست کن دلسوزیی
رزق را میران بسوی آن حزین   ابر را باران بسوی هر زمین
چون زمین را پا نباشد جود تو   ابر را راند بسوی او دوتو
طفل را چون پا نباشد مادرش   آید و ریزد وظیفه بر سرش
روزیی خواهم بناگه بی تعب   که ندارم من ز کوشش جز طلب
مدتی بسیار میکرد این دعا   روز تا شب شب همه شب تا ضحی
خلق می‌خندید بر گفتار او   بر طمع خامی و بر پیکار او
که چه میگوید عجب این سست ریش   یا کسی دادست بنگ بیهشیش
راه روزی کسب و رنج است و تعب   هرگز این نادر نشد ور شد عجب
هر کرا پیشه داد و طلب   از ره کسب و تعب با رنج و تب
اطلبوا الارزاق من اسبابها   ادخلوا الابیات من ابوابها
شاه و سلطان و رسول حق کنون   هست داود نبی ذو فنون
هست در فرمان او وحش و طیر   در همه روی زمین او راست سیر

با چنان فرّخ نوازی کاندروست
گر گزیدتش عنایتهای دوست

معجزاتش بیشمار و بی عدد
موج بخششهاش مد اندر مدد

هیچکس خود از آدم تا کنون
کی بدست آواز صد چون ارغنون

که به هر وعظی بمیراند دویست
آدمی را صوت خوبش کرده نیست

شیر و آهو جمع گردد آن زمان
سوی تذکیرش مغفّل این از آن

کوه و مرغان هم رسائل با دمش
هر دو اندر وقت دعوت محرمش

این و صد چندین ورا معجزات
نور رویش بی جهات و در جهات

با همه تمکین خدا در راه او
گر ره باشد بسته اندر جستجو

بی زره بافی و بی رنج روزیش
می نیابد با همه پیروزیش

اینچنین مخذول واپس مانده
خانه کنده دون و گردون مانده

اینچنین شخصی همی خواهد که او
گنج یابد تا رود پایش فرو

زاهدی خواهد که بی بخشش زود
بی تجارت پر کند دامن ز سود

اینچنین گنجی نیابد در جهان
که بر آید بر فلک بی نردبان

این همی گفتش به تسخر رو بگیر
که رسیدت روزی و آمد بشیر

وان همی خندید ما را هم بده
زانچه یابی هدیه ای سالار ده

او ازین تشنیع مردم وین فسوس
کم نمی کرد از دعا و چاپلوس

تا که شد معروف در شهر و شهیر
کو ز انبان تهی جوید پنیر

شد مثل در خام طمعی آن گدا
او ازین خواهش نمی آید جدا

کم نمی کرد از دعا و ابتهال
کرد اجابت مستعان ذوالجلال

گر گران و گر شتابنده بود
عاقبت جوینده یابنده بود

دویدن گاو در خانهٔ آن دعا کننده بالحاح قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم ان الله یحب الملحین فی الدعاء زیرا که دعا کننده [illegible] است از حق تعالی والحاح خواهنده را به است از آنچه می خواهد آنرا از وی

تا که روزی ناگهان در چاشتگاه
این دعا میکرد با زاری و آه

ناگهان در خانه اش گاوی دوید
شاخ زد بشکست دربند و کلید

گاو گستاخ اندر آن خانه بجست
مرد در جست و قوایمهاش بست

پس گلوی گاو ببرید آن زمان
بی توقف بی تامل بی امان

چون سرش ببرید شد سوی قصاب
تا اهابش بر کند در دم شتاب

ای تقاضاگر درون همچون جنین
چون تقاضا میکنی اتمام دین

سهل گردان ره نما توفیق ده
یا تقاضا را بهل بر ما منه

چون ز مفلس زر تقاضا می کنی
زر ببخشش در سر ای شاه غنی

بی تو نظم و قافیه شام و سحر
زهره کی دارد که آید در نظر

نظم و تجنیس و قوافی ای علیم
بنده امر تواند از ترس و بیم

چون مسبح کرده هر چیز را
ذات بی تمییز و با تمییز را

هر یکی تسبیح بر نوع دگر
گوید و از حال آن این بی خبر

آدمی منکر ز تسبیح جماد
وان جماد اندر عبادت اوستاد

بلکه هفتاد و دو ملت هر یکی
بی خبر از یکدگر اندر شکی

چون دو ناطق را ز حال همدگر
نیست آگه چون بود دیوار و در

چون من از تسبیح ناطق غافلم
چون بداند سبحه صامت دلم

هست سنی را یکی تسبیح خاص
هست جبری را ضد آن در مناص

سنی از تسبیح جبری بی خبر
جبری از تسبیح سنی بی اثر

این همی گوید که آن ضال است و گم
بی خبر از حال او وز امر قم

وان همی گوید که این را چه خبر
جنگشان افکند یزدان از قدر

گوهر هر یک هویدا می کند
جنس از ناجنس پیدا می کند

قهر را از لطف داند هر کسی
خواه نادان خواه دانا یا خسی

لیک لطفی قهر در پنهان شده
یا که قهری در دل لطف آمده

کم کسی داند مگر ربانیی
کش بود در دل محک جانیی

باقیان زین دو گمانی می برند
سوی لانه خود به یک پر می پرند

علم را دو پر گمان را یک پرست
ناقص آمد ظن به پرواز ابترست

در بیان آنکه علم را دو پر و گمان را یک پرست

مرغ یکپر زود افتد سرنگون / باز بر پرد دو گامی یا فزون

می فتد می خیزد آن مرغ گمان / با یکی پر بر امید آشیان

چون ز ظن وارست علمش رو نمود / شد دو پر آن مرغ و پرها برگشود

بعد از آن یمشی سویا مستقیم / نی علی وجهه مکبا او سقیم

با دو پر بر می‌پرد چون جبرئیل / بی گمان و بی مگر بی قال و قیل

گر همه عالم بگویندش توی / بر ره یزدان و دین مستوی

او نگردد گرم‌تر از گفتشان / جان طاق او نگردد جفتشان

ور همه گویند او را گمرهی / کوه پنداری و تو برگ کهی

او نیفتد در گمان از طعنشان / او نگردد دردمند از ظعنشان

بلکه گر دریا و کوه آید بگفت / گویدش با گمرهی گشتی تو جفت

هیچ یک ذره نیفتد در خیال / منطقش و موقن بی احتیال

رنجور شدن آدمی بوهم تعظیم خلق و رغبت مشتریان بوی و حکایت معلم کودکان

کودکان مکتبی از اوستاد / رنج دیدند از ملال و اجتهاد

مشورت کردند در تعویق کار / تا معلم درفتد در اضطرار

چون نمی‌آید ورا رنجوریی / که بگیرد چند روز او دوریی

تا رهیم از حبس و از تنگی و کار / هست او چون کوه خارا برقرار

آن یکی زیرکترین تدبیر کرد / که بگوید اوستا چونی تو زرد

خیر باشد رنگ تو برجای نیست / این اثر یا از هوا یا از تبیست

اندکی اندر خیال افتد ازین / تو برادر هم مدد کن این چنین

چون درآیی از در مکتب بگو / خیر باشد اوستا احوال تو

آن خیالش اندکی افزون شود / کز خیالی عاقلی مجنون شود

آن سوم وان چارم و پنجم چنین / در پی ما غم نمایند و حنین

تا چو سی کودک تواتر این خبر / متفق گویند یابد مستقر

هر یکی گفتش که شاباش ای زکی / باد بختت بر عنایت متکی

متفق گشتند در عهد وثیق / که نگرداند سخن را یک رفیق

بعد از آن سوگند داد او جمله را / تا که غمازی نگوید ماجرا

رای آن کودک بچربید از همه / عقل او در پیش میرفت از رمه

در بیان آنکه عقول خلق متفاوتست در اصل فطرت و نزد معتزله متساویست و تفاوت عقول از تحصیل علمست

آن تفاوت هست در عقل بشر / که میان شاهدان اندر صور

زین قبل فرمود احمد در مقال / در زبان پنهان بود حسن رجال

اختلاف عقلها در اصل بود / بر وفاق سنیان باید شنود

بر خلاف قول اهل اعتزال / که عقول از اصل دارند اعتدال

تجربه و تعلیم بیش و کم کند / تا یکی را از یکی اعلم کند

باطلست این زانکه رای کودکی / که ندارد تجربه در مسلکی

بگذرد ز اندیشهٔ مردان کار / ظاهر آید کارشان در اضطرار

بر دمید اندیشه زان طفل خرد / پیر با صد تجربه بوئی نبرد

خود فزون آن به که آن از فطرتست / تا ز افزونی که جهد و فکرتست

تو بگو داده خدا بهتر بود / یا که لنگی راهوارانه رود

در وهم افگندن کودکان استاد را بمکر

روز گشت و آمدند آن کودکان / بر همین فکرت بمکتب شادمان

جمله استاده برون منتظر / تا درآید اول آن یار مصر

زانکه منبع او دهست این رای را / سر امام آید همیشه پای را

ای مقلد تو مجو پیشی بران / کو بود منبع ز نور آسمان

او درآمد گفت استا سلام / خیر باشد رنگ رویت زردفام

گفت استا نیست رنجی مر مرا / تو برو بنشین مگو یاوه هلا

نفی کرد اما غبار وهم بد / اندکی اندر دلش ناگاه زد

اندرآمد دیگری گفت این چنین / اندکی آن وهم افزون شد بدین

همچنین تا وهم او قوت گرفت   ماند اندر حال خود بس در شگفت

رنجور شدن فرعون به وهم از تعظیم خلقان

سجدهٔ خلق از زن و از طفل و مرد   زد دل فرعون را رنجور کرد
گفتن هر یک خداوند و ملک   آنچنان کردش ز وهمی منهتک
که به دعوی الهی شد دلیر   اژدها گشت و نمی‌شد هیچ سیر
عقل جزوی آفتش وهم است و ظن   زانکه در ظلمات شد او را وطن
بر زمین گر نیم گز راهی بود   آدمی بی‌وهم ایمن می‌رود
بر سر دیوار عالی گر روی   گر دو گز عرضش بود کژ می‌شوی
بلکه می‌افتی ز لرزهٔ دل به وهم   ترس وهمی را نکو بنگر بفهم

رنجور شدن استاد معلم به وهم و خیال

گشت استا سست از وهم و ز بیم   برجهید و می‌کشانید او گلیم
خشمگین با زن که مهر اوست سست   من بدین حالم نپرسید و نجست
خود مرا آگه نکرد از رنگ من   قصد دارد تا رهد از ننگ من
او به حسن و جلوهٔ خود مست گشت   بی‌خبر کز بام من افتاد طشت
آمد و در را به تندی برگشاد   کودکان اندر پی آن اوستاد
گفت زن خیر است چون زود آمدی   که مبادا ذات نیکت را بدی
گفت کوری رنگ و حال من ببین   از غم بیگانگان اندر حنین
تو درون خانه از بغض و نفاق   می نبینی حال من در احتراق
گفت زن ای خواجه عیبی نیستت   وهم و ظن لاشت بی‌معنیستت
گفت ای غر تو هنوزی در لجاج   می نبینی این تغیر و ارتجاج
گر تو کور و کر شدی ما را چه جرم   ما درین رنجیم و در اندوه و گرم
گفت ای خواجه بیارم آینه   تا بدانی که ندارم من گنه
گفت رو نه تو رهی نه آینه‌ات   دایما در بغض و کینی و عنت
جامهٔ خواب مرا زو گستران   تا بخسپم که سر من شد گران

در جامهٔ خواب افتادن استاد و نالیدن او از وهم رنجوری

زن توقف کرد مردش بانگ زد   کای عدو زوتر ترا این می‌سزد
جامهٔ خواب آورد و گسترد آن عجوز   گفت امکان نی و باطن پر ز سوز
گر بگویم متهم دارد مرا   ور نگویم جد شود این ماجرا
فال بد رنجور گرداند همی   آدمی را که نبودستش غمی
قول پیغمبر قبوله یفرض   ان تمارضتم لدینا تمرضوا
گر بگویم او خیالی بر زند   فعل دارد زن که خلوت می‌کند
مر مرا از خانه بیرون می‌کند   بهر فسقی فعل و افسون می‌کند
جامهٔ خوابش فگند و استاد اوفتاد   آه آه و ناله از وی می‌بزاد
کودکان آنجا نشستند و نهان   درس می‌خواندند با صد اندهان
کاین همه کردیم و ما زندانییم   بد بنایی بود و ما بد بانییم
هین دگر اندیشه باید نمود   تا ازین محنت فرج یابیم زود

دوم بار در وهم افگندن استاد را کاو را از قرآن خواندن صداع آید و درد سر افزاید

گفت آن کودک که ای قوم پسند   درس خوانید و کنید آوا بلند
چون همی خواندند گفت ای کودکان   بانگ ما استاد را دارد زیان
درد سر افزاید استا را ز بانگ   ارزد این کو درد یابد بهر دانگ
گفت استا راست می‌گوید روید   درد سر افزون شدم بیرون شوید
سجده کردند و بگفتند ای کریم   دور بادا از تو رنجوری و بیم
پس برون جستند سوی خانه‌ها   همچو مرغان در هوای دانه‌ها

خلاصی کودکان از مکتب بدین مکر و سؤال مادران ایشان

مادرانشان خشمگین گشتند و گفت   روز کتاب و شما با لهو جفت
وقت تحصیل است اکنون و شما   می‌گریزید از کتاب اوستا
عذر آوردند کای مادر تو بیست   این گناه از ما و از تقصیر نیست
از قضای آسمان استاد ما   گشت رنجور و سقیم و مبتلا
مادران گفتند مکرست و دروغ   صد دروغ آرید بهر طمع دوغ

تا صباح آییم پیش اوستا … تا ببینیم اصل این کر و شتا
کودکان گفتند بسم الله روید … بر دروغ و صدق واقف می‌شوید
بامدادان آمدند آن بدرگان … خفته استا همچو بیماران گران

بعیادت رفتن اوستادان علی الصباح فرزندان را

هم عرق کرده ز بسیاری لحاف … سر ببسته رو کشیده در سجاف
آه آهی می‌کند آهسته او … جملگان گشتند هم لاحول گو
خیر باشد اوستاد این درد سر … جان تو ما را نبود از این خبر
گفت من هم بی‌خبر بودم از آن … آگهم کردند این مادرغران
من بدم غافل بشغل قال و قیل … بود در باطن چنین رنجی ثقیل
چون بجد مشغول باشد آدمی … او ز دید رنج خود باشد عمی
از زنان مصر یوسف شد سمر … که ز مشغولی بشد زیشان خبر
پاره پاره کرده ساعدهای خویش … روح واله که نه پس بیند نه پیش
ای بسا مرد شجاع اندر حراب … که ببرد دست یا پایش ضراب
او همان دست آورد در گیر و دار … بر گمان آنکه هست او برقرار
خود ببیند دست رفته در ضرر … خون ازو بسیار رفته بی‌خبر

در بیان آنکه تن روح را چون لباسیست و این دست آستین دست روح است و این پای موزه پای روح

تا بدانی که تن آمد چون لبیس … رو بجو لابس لباسی را ملیس
روح را توحید الله خوشترست … غیر ظاهر دست و پای دیگرست
دست و پا در خواب بینی ایتلاف … آن حقیقت دان مدانش از گزاف
آن توی که بی‌بدن داری بدن … پس مترس از جسم جان بیرون شدن
روح دارد بی‌بدن بس کار و بار … مرغ باشد در قفص بس بیقرار
باش تا مرغ از قفص آید برون … تا ببینی هفت چرخ او را زبون
یک حکایت گویمت گر بشنوی … در حقیقت بر حقیقت بگروی

حکایت آن درویش که در کوه خلوت کرده بود و بیان حلاوت انقطاع و خلوت و داخل شدن در این منقبت که انا جلیس من ذکرنی و انیس من استانس بی
گر با همه‌ای چو بی منی بی همه‌ای … ور بی همه‌ای چو با منی با همه‌ای

بود درویشی بکهساری مقیم … خلوت او را بود هم‌خواب و ندیم
چون ز خالق می‌رسید او را شمول … بود از انفاس مرد و زن ملول
همچنان که سهل شد ما را حضر … سهل شد هم قوم دیگر را سفر
آنچنان که عاشقی بر سروری … عاشق است آن خواجه بر آهنگری
هر کسی را بهر کاری ساختند … میل آن را در دلش انداختند
دست و پا بی میل جنبان کی شود … خار و خس بی آب و بادی کی رود
گر ببینی میل خود سوی سما … پر دولت بر گشا همچون هما
ور ببینی میل خود سوی زمین … نوحه می‌کن هیچ منشین از حنین
عاقلان خود نوحه‌ها پیشین کنند … جاهلان آخر بسر بر می‌زنند
ز ابتدای کار آخر را ببین … تا نباشی تو پشیمان یوم دین
آن یکی آمد به پیش زرگری … که ترازو ده که بر سنجم زری

دیدن زرگر عاقبت کار و سخن بر وفق عاقبت گفتن با مستعیر ترازو

گفت خواجه رو مرا غربال نیست … گفت میزان ده برین تسخر مه‌ایست
گفت جاروبی ندارم در دکان … گفت بس بس این مضاحک را بمان
من ترازویی که می‌خواهم بده … خویشتن را کر مکن هر سو مجه
گفت بشنیدم سخن کر نیستم … تا نپنداری که بی‌معنیستم
این شنیدم لیک پیری مرتعش … دست لرزان جسم تو نا منتعش
فهم کردم لیک پیری ناتوان … دستت از ضعف است لرزان همچنان
وان زر تو هم قراضه خرد و مرد … دست لرزد پس بریزد زر خرد
پس بگویی خواجه جاروبی بیار … تا بجویم زر خود را از غبار
چون بروبی خاک را جمع آوری … گوییم غربال خواهم ای جری
من ز اول دیدم آخر را تمام … جای دیگر رو از اینجا والسلام

هر که اول بین بود اعمی بود / هر که آخر بین چه با معنی بود
هر که اول بنگرد پایان کار / اندر آخر او نگردد شرمسار
حکم چون بر عاقبت اندیشی است / پادشاهی بنده در ویشی است
عاقبت بینان بوند اهل ثنا / دیگر والله اعلم بالسداد
این سخن پایان ندارد رازگوی / قصهٔ آن مرد زاهد بازگوی
کن تمام اکنون حدیث شیخ فرد / کاندر آن کهسار بودش خواب و خورد

بقیهٔ قصهٔ آن زاهد کوهی که نذر کرده که میوهٔ کوهی از درخت باز نگیرم و درخت نفشانم و کسی را نگویم بتصریح و کنایت که بیفشان تا آن را بخورم مگر آنکه باد از درخت افکنده باشد

اندر آن که بود اشجار و ثمار / سیب و امرود و انار بی‌شمار
قوت آن درویش بود آن میوه‌ها / غیر آن چیزی نخوردی آن کیا
گفت آن درویش یا رب با تو من / عهد کردم که نچینم زین چمن
خود نچینم میوه را در کل حین / نیز غیری را نگویم که بچین
جز از آن میوه که باد انداز دش / من نچینم از درخت منتعش
مدتی بر نذر خود بودش وفا / تا درآمد امتحانات خدا
زین سبب فرمود استثنا کنید / گر خدا خواهد به پیمان بر نهید
زانکه حکم کار در دست منست / اختیار جملگان پست منست
هر زمان دل را دهم میلی دگر / هر زبان بر دل نهم داغ جگر
کل اصباح لنا شان جدید / کل شیء عن مرادی لا یحید
در حدیث آمد که دل همچون پریست / در بیابانی اسیر صرصریست
باد پر را هر طرف راند گزاف / گه چپ و گه راست با صد اختلاف
در حدیث دیگر این دل دان چنان / کآب جوشان ز آتش اندر قازغان
هر زمان دل را دگر رایی بود / آن نه از وی لیک از جایی بود
پس چرا ایمن شوی بر رای دل / عهد بندی تا شوی آخر خجل
این هم از تأثیر حکم است و قدر / چاه می‌بینی و نتوانی حذر
نیست خود از مرغ پران این عجب / کو نبیند دام و افتد در عطب
این عجب که دام بیند هم وتد / گر بخواهد ور نخواهد می‌فتد

تشبیه بند دام قضا که بصورت پنهانست و باثر پیداست

چشم باز و گوش باز و دام پیش / سوی دامی می‌پرد با پر خویش
بنگر اندر دلق چست زاده‌ای / سر برهنه در بلا افتاده‌ای
در هوای نابکاری سوخته / اقمشه و املاک خود بفروخته
خوار گشته در میان قوم خویش / مرهمش در باید و نیش از ریش
خان و مان رفته شده بدنام خوار / کام دشمن می‌رود ادبار وار
زاهدی بیند بگوید ای کیا / همتی می‌دار از بهر خدا
کاندرین ادبار زشت افتاده‌ام / مال و زر و نعمت از کف داده‌ام
همتی تا بو که من زین وارهم / زین گل تیره بود که بر جهم
این دعا می‌خواهد او از عام و خاص / کالخلاص و الخلاص و الخلاص
دست باز و پای باز و بند نی / نی موکل بر سرش نی آهنی
از کدامین بند می‌جویی خلاص / وز کدامین قید می‌خواهی مناص
بند تقدیر و قضای مختفی / که نبیند آن بجز جان صفی
گر چه پیدا نیست آن در مکمن است / بدتر از زندان و بند آهن است
زانکه آهنگر مر آن را بشکند / حفره گر هم خشت زندان بر کند
این عجب این بند پنهان گران / عاجز از تکسیر آن آهنگران
دیدن آن بند احمد را رسد / بر گلوی بسته حبل من مسد
دید بر پشت عیال بولهب / تنگ هیزم گفت حمالة الحطب
حبل و هیزم را جز او چشمی ندید / که پدید آید برو هر ناپدید
باقیانش حمل تأویلی کنند / کاین ز بی‌هوشیست و ایشان هوشمند
لیک از تأثیر آن پشتش دوتو / گشته و نالان شده او پیش او
کرد عای همتی تا وارهم / تا ازین بند نهان بیرون جهم

آنکه داند این علامتها پدید / چون نداند او شقی را از سعید
داند و پوشد بامر ذو الجلال / که نباشد کشف راز حق حلال
این سخن پایان ندارد آن فقیر / از مجاعت شد زبون و تن اسیر
پنج روز آن باد امرودی نریخت / ز آتش جوعش صبوری میگریخت

مضطر شدن آن فقیر نذر کننده بکندن امرود از درخت و گوشمال حق تعالی رسیدن بی مهلت بر او

بر سر شاخی مرودی چند دید / باز صبری کرد و خود را واکشید
باد آمد شاخ را سرزیر کرد / طبع را بر خوردن او چیره کرد
جوع و ضعف و قوت جذب قضا / کرد زاهد را ز نذرش بی وفا
چونکه از امرودبن میوه شکست / گشت اندر عهد و نذر خویش سست
هم در آن دم گوشمال حق رسید / چشم او بگشاد و گوشش را کشید
مخلصان هستند دایم در خطر / امتحانها هست در راه ای پسر
یا مکن نذری که نتوانی وفا / بر خطر منشین به بیرون جهها
باز گشتیم سوی قصه کان فقیر / عهد چون بشکست در دم شد اسیر
غیرت حق گوشمالش داد زود / زانکه هر سود است او فزا با بهبود

متهم شدن آن شیخ با دزدان و بریدن دستش با

اتفاقا دزد چندی تاختند / و اندران کهسار منزل ساختند
بیست از دزدان بدند آنجا و بیش / بخشش میکردند مسروقات خویش
شحنه را غماز آگه کرده بود / مردم شحنه در افتادند زود
هم بدانجا پای چپ و دست راست / جمله ببریدند و غوغائی بخاست
دست زاهد هم بریده شد غلط / پاش را میخواست هم کردن سقط
در زمان آمد سواری بس گزین / بانگ زد بر عوان کای سگ ببین
این فلان شیخ است و ابدال خدا / دست او را تو چرا کردی جدا
آن عوان بدرید جامه تیز رفت / پیش شحنه داد آگاهیش تفت
شحنه آمد پابرهنه عذرخواه / که ندانستم خدا بر من گواه
هین بحل کن مر مرا زین کار زشت / ای کریم و سرور اهل بهشت
گفت میدانم سبب این نیش را / میشناسم من گناه خویش را
من شکستم حرمت ایمان او / پس یمینم برد دادستان او
من شکستم عهد و دانستم بدست / تا رسید آن شومی جرأت بدست
دست ما و پای ما و مغز و پوست / باد ای والی فدای حکم دوست
قسم من بود این ترا کردم حلال / تو ندانستی ترا نبود وبال
آنکه او دانست او فرمانرواست / با خدا سامان پیچیدن کجاست
ای بسا مرغان ز معده در قفص / بر کنار بام محبوس قفص
ای بسا مرغ پرنده دانه جو / که بریده حلق او هم حلق او
ای بسا ماهی در آب دوردست / گشته از حرص گلو ماخوذ شست
ای بسا مستور در پرده بده / شوم فرج و گلو رسوا شده
ای بسا قاضی حبر نیکخو / از گلوی رشوتی او زرد رو
ای بسا کاخی بچرخ رفته بنسق / وقت باز آمد شده او با سبق
بلکه در هاروت و ماروت آن شراب / از عروج چرخشان شد سد باب
بایزید از بهر این کرد احتراز / دید در خود کاهلی اندر نماز
از سبب اندیشه کرد آن ذولباب / دید علت خوردن بسیار آب
گفت تا سالی نخواهم خورد آب / آنچنان کرد و خدایش داد تاب
این کمینه جهد او بد بهر دین / گشت او سلطان و قطب العارفین
چون بریده شد برای حلق دست / مرد زاهد را در شکوی ببست
اینچنین بابی چو بر وی بسته شد / صد در دیگر برو اشکسته شد
شیخ اقطع گشت نامش پیش خلق / کرد معروفش بدین آفات حلق
در عریش او را یکی زایر بیافت / کو بهر دو دست خود زنبیل بافت

کرامات شیخ اقطع و زنبیل بافتن او بدو دست در خلوت

گفت او را ای عدو جان خویش / در عریشم آمدی سر کرده پیش
این چرا کردی شتاب اندر سباق / گفت از افراط مهر و اشتیاق

پس تبسم کرد و گفت کنون بیا — لیک مخفی دار این را ای کیا

تا نمیرم من مگو این با کسی — نی قرینی نی جلیسی نی خسی

بعد از آن قوم دگر از ره نفس — مطلع گشتند بر باقی نفس

گرد از حکمت با تو دانی کردگار — من کنم پنهان تو کردی آشکار

آمد الهامش که یک چندی بد بد — گر درین غم بر تو منکر می‌شوند

که اگر بیالوس بود او در طریق — کز خدا اسواش کرد اندر فریق

من نخواهم کان سر کاو بشنوند — وز ضلالت در گمان بد روند

این کرامت را بگیرم آشکار — گر دهیمت دست اندر وقت کار

تا که این بیچارگان بدگمان — رو بگردند از جناب آسمان

من ترا بی این کرامتها ز پیش — خود تسلی داده ام از ذات خویش

این کرامت بهر ایشان دادست — وین چراغ از بهر این بنهاده است

تو از آن نگذشته‌ای کز مرگ تن — ترسی از تفریق اجزای بدن

وهم تفریق از سر و پای تو رفت — فرع وهم از سر سینه نیک رفت

سبب جرأت ساحران فرعون بر قطع دست و پای خود

ساحران را که بد عون لعین — کرد تهدید و سیاست بر زمین

که ببرم دست و پاتان از خلاف — پس درآویزم ندارم تان معاف

او چنان پنداشت کایشان همان — وهم و تخویفات و وسواس گمان

که بودشان لرزه و تخویف و ترس — از توهمها و تهدیدات نفس

او نمی‌دانست کایشان رسته‌اند — بر دریچهٔ نور دل بنشسته‌اند

سایهٔ خود را ز خود دانسته‌اند — چابک و چست و گش و جسته‌اند

هاون گردون اگر صد بارشان — خرد کوبد اندرین کاوارشان

اصل ایشان را ببین چون دیده‌اند — از فروع وهم کم ترسیده‌اند

این جهان هست اندر ظن ما نیست — گر بود در خواب هستی پاک نیست

گر بخواب اندر سرت ببرید گاز — هم سرت بر جاست هم عمرت دراز

گر به بیند خواب خود را او به نیم — تن درستی چون بخیزی بی سقیم

حاصل اندر خواب نقصان بدن — نیست باک از دو صد پاره شدن

این جهان را که بصورت قائم است — گفت پیغمبر که حلم نائم است

از ره تقلید تو کردی قبول — سالکان این دیده پیدا بی رسول

روز در خوابی مگو کاین خواب نیست — سایهٔ فرع است اصل جز مهتاب نیست

خواب بیدار است آن دان ای عضد — که به بیند خفته کو در خواب شد

او گمان برده که اینم خفته‌ام — بی‌خبر زان کوست در خواب دوم

کوزه‌گر گر کوزه را بشکند — چون بخواهد باز خود قائم کند

کور را هر گام باشد ترس چاه — با هزاران ترس می‌آید به راه

مرد بینا دید عرض چاه را — پس بداند او مغاک و چاه را

پا و زانوش نلرزد هر دمی — رو ترش کی دارد او از هر غمی

خیز فرعونا که ما آن نیستیم — کز هر بانگی ز خود بیستیم

خرقهٔ ما را بدر دوزنده هست — ورنه خود ما را برهنه تن بهست

بی لباس این خوب را اندر کنار — خوش گرفتیم ای عدوی نابکار

خوش‌تر از تجرید از تن در مریج — نیست ای فرعون بی الهام گیج

شکایت کردن استر پیش شتر که من بسیار در روی می‌افتم و تو نمی‌افتی الا بنادر و جواب گفتن آن

گفت استر با شتر کای خوش رفیق — در فراز و شیب و در راه عمیق

تو نیفتی در سر خوش میروی — من همی آیم بسر چون غوی

من همی افتم برو در هر دمی — خواه در خشکی و خواه اندر یمی

این سبب را بازگو با من که چیست — تا بدانم من که چون باید زیست

گفت از چشم تو چشم من یقین — بیگمان روشن‌تر است و دوربین

بعد از آن هم از بلندی ناظرم — زین سبب در رو نیفتم حاضرم

خوش برآیم بر سر کوه بلند — آخر عقبه ببینم هوشمند

پس ببینم پستی و بالای راه — دیده‌ام را او نماید هم اله

هر قدم من از سر بینش نهم — از عثار و اوفتادن وارهم

توبه می‌کند پیش خود یک دو سه گام / واندر این ره تا بجنبد رنج دام
لیستوی الاعمی لدیکم و البصیر / فی المقام و النزول و المسیر
چون چنین بد ای رحیم حق جان / جذب اجزا در مزاج او نهان
از حضور او جذب اجزا می‌کند / تا رود او جسم خود را می‌تند
تا بهل سازدش بجذب جزوها / حق حریصش کی رده باشد دنا
جذب اجزا روح را تسلیم کرد / چون نداند جذب اجزا شاه فرد
جامع این ذره‌ها خورشید بود / بی غذا اجزات را داند ربود
آن نهانی که در آیی تو ز خواب / هوش و حس رفته را خواهد شتاب
تا بدانی کان ازو غایب نشد / باز آید چون که فرماید که عُد

اجتماع خر عزیر علیه السلام بعد از مردنش باذن الله تعالی و در هم مرکب شدن پیش چشم عزیر علیه السلام

هین عزیرا درنگر اندر خرت / که بپوسیدست و ریزیده برت
پیش تو گرد آوریم اجزاش را / آن سر و دم و دو گوشش پاش را
دست نی و جزو بر هم می‌نهد / پاره‌ها را اجتماعی می‌دهد
درنگر در صنعت پاره‌زنی / کو همی دوزد کهن بی سوزنی
ریسمان و سوزنی نی وقت خرز / آنچنان دوزد که پیدا نیست درز
چشم بگشا حشر را پیدا ببین / تا نماند شبهه‌ات در یوم دین
تا ببینی جامعیم را تمام / تا نلرزی وقت مردن ز اهتمام
همچنانکه وقت خفتن ایمنی / از فوات جمله حسهای تنی
بر حواس خود نلرزی وقت خواب / گرچه می‌گردد پریشان و خراب

جزع ناکردن آن شیخ بزرگوار بر مرگ فرزندان خویش

بود شیخی رهنمایی پیش ازین / آسمانی شمع بر روی زمین
چون پیمبر در میان امتان / در گلستان روضهٔ دار الجنان
گفت پیغمبر که شیخ رفته پیش / چون نبی باشد میان قوم خویش
یک صباحی گفتش اهل بیت او / سخت دل چونی بگو ای نیکخو
ما ز مرگ و هجر فرزندان تو / نوحه می‌داریم با پشت دوتو
تو نمی‌گریی نمی‌زاری چرا / یا که رحمت نیست در دل ای کیا
چون ترا رحمی نباشد در درون / پس چه امیدستمان از تو کنون
ما به امید توایم ای پیشوا / که بنگذاری تو ما را در فنا
چون بیارایند روز حشر تخت / خود شفیع ما تویی آن روز سخت
در چنان روز و شب بی زینهار / ما باکرام توایم امیدوار
دست ما و دامن تست آن زمان / که نماند هیچ مجرم را امان
گفت پیغمبر که روز رستخیز / کی گذارم مجرمان را اشک‌ریز
من شفیع عاصیان باشم بجان / تا رهانمشان ز اشکنجه گران
عاصیان اهل کبائر را بجهد / وارهانم از عتاب نقض عهد
صالحان امتم خود فارغ‌اند / از شفاعتهای من روز گزند
بلکه ایشان را شفاعتها بود / گفتشان چون حکم نافذ می‌شود
هیچ وازر وزر غیری بر نداشت / من نیم وازر خدایم بر فراشت
آنکه بی وزرست شیخست ای جوان / در قبول حق چو اندر کف کمان
شیخ که بود پیر یعنی مو سپید / معنی این مو بدان ای ناامید
هست آن موی سیه هستی او / تا ز هستیش نماند تار مو
چونکه هستیش نماند پیر اوست / گر سیه مو باشد او یا خود دو موست
هست آن موی سپید صفات / نیست آن مو موی ریش و موی سر
عهد در پیری بیارد صد نفیر / که جوانان گشته‌اند از شیخ پیر
گر رسد از عیب او [illegible] / شیخ نبود کهل باشد ای پسر
در یکی موی سپید کان صفت است / نیست پیر و شیخ مقبول خداست
چون بود مویش سپید از نفس خود / او نه پیرست و نه خاص ایزد
ور سر موئی ز وصفش باقیست / او نه از عرشست او آفاقیست
ما همه امیدواران توییم / ریزه چین خوان احسان توییم
لیک با این جمله چون کی شفقتی / بهر فرزندان چرا بی رقتی

جمله را با همدگر در می‌فکند / ز آهن و پولاد آن شاه بلند
صنعت زراد او کم دیده بود / در عجب می‌ماند وسواسش فزود
کاین چه شاید بود وا پرسم ازو / که چه می‌سازی ز حلقه تو بتو

حلقها از آهن راست می‌کرد از سوال باین نیت که صبر از سوال موجب فرج و راحت است

باز با خود گفت صبر اولیتر است / صبر تا مقصود زوتر رهبر است
چون نپرسی زودتر کشفت شود / مرغ صبر از جمله پران‌تر بود
ور بپرسی دیرتر حاصل شود / سهل از بی‌صبریت مشکل شود
چونکه لقمان تن بزد هم در زمان / شد تمام از صنعت داود آن
پس زره سازید و در پوشید او / پیش لقمان حکیم صبرخو
گفت این نیکو لباس است ای فتی / در مصاف و جنگ دفع زخم را
گفت لقمان صبر هم نیکو دمی است / که پناه و دافع هر جا غمی است
صبر را با حق قرین کرد ای فلان / آخر والعصر را آگه بخوان
صد هزاران کیمیا حق آفرید / کیمیایی همچو صبر آدم ندید

بقیهٔ قصهٔ نابینا و مصحف خواندن آن

مرد مهمان صبر کرد و ناگهان / کشف گشتش حال مشکل در زمان
نیمشب آواز قرآن را شنید / جست از خواب آن عجب را بنگرید
که ز مصحف کور می‌خواندی درست / گشت بی‌صبر و ز کور آن حال جست
گفت چون در چشمهات نیست نور / چون همی‌بینی همی‌خوانی سطور
آنچه می‌خوانی بر آن افتاده‌ای / دست را بر حرف آن بنهاده‌ای
اصبعت در سیر پیدا می‌کند / که نظر بر حرف داری مستند
گفت ای گشته ز جهل تن جدا / این عجب می‌داری از صنع خدا
من ز حق در خواستم کای مستعان / بر قرائت من حریصم همچو جان
نیستم حافظ مرا نوری بده / در دو دیده وقت خواندن بی‌گره
باز ده دو دیده‌ام را آن زمان / که بگیرم مصحف و خوانم عیان
آمد از حضرت ندا کای مرد کار / ای به هر رنجی به ما امیدوار
حسن ظن است و امیدی خوش ترا / که ترا گوید به هر دم برتر آ
هر زمان که قصد خواندن باشدت / یا ز مصحفها قرائت بایدت
من در آن دم وادهم چشم ترا / تا فرو خوانی معظم جوهرا
همچنان کرد و هر آنگاهی که من / وا گشایم مصحف اندر خواندن
آن خبیری که نشد غافل ز کار / آن گرامی پادشاه و کردگار
باز بخشد بینشم آن شاه فرد / در زمان همچون چراغ شب‌نورد
زین سبب نبود ولی را اعتراض / هر چه بستاند فرستد اعتیاض
گر بسوزد باغت انگوری دهد / در میان ماتمی سوری دهد
آن شل بی‌دست را دستی دهد / کان غمها را دل مستی دهد
لا نسلم و اعتراض از ما برفت / چون عوض می‌آید از مفقود زفت
چونکه بی آتش مرا گرمی رسد / راضیم گر آتشش ما را کشد
چونکه بی‌شمعت ببخشد دیدنی / این چنان کوری است چشمت گر رود
بی‌چراغی چون دهد او روشنی / گر چراغت شد چه افغان می‌کنی

قصهٔ اولیا که راضی‌اند باحکام قضای الهی و لابه نکنند که این حکم بگردان

بشنو اکنون قصهٔ آن رهروان / که ندارند اعتراضی در جهان
ز اولیا اهل دعا خود دیگرند / که همی دوزند و گاهی می‌درند
قوم دیگر می‌شناسم ز اولیا / که دهانشان بسته باشد از دعا
از رضا که هست رام آن کرام / جستن دفع قضاشان شد حرام
در قضا ذوقی همی‌بینند خاص / کفرشان آید طلب کردن خلاص
حسن ظنی بر دل ایشان گشود / که نپوشند از غمی جامهٔ کبود
هر چه آید پیش ایشان خوش بود / آب حیوان گردد ار آتش بود

زهر در حلقومشان شکر بود / سنگ اندر راهشان گوهر بود
جملگی یکسان بودشان نیک و بد / از چه باشد این ز حسن ظن خود

کفر باشد نزدشان کردن دعا / کای خدا از ما بگردان این قضا

سوال کردن بهلول از یک صاحب دل و جواب او

گفت بهلول آن یکی درویش را / چونی ای درویش واقف کن مرا
گفت چون باشد کسی که جاودان / بر مراد او رود کار جهان
سیل و جوها بر مراد او روند / اختران زان سان که خواهد آن شوند
زندگی و مرگ سرهنگان او / بر مراد او روانه کو بکو
هر کجا خواهد فرستد تعزیت / هر کجا خواهد ببخشد تهنیت
سالکان راه هم بر کام او / ماندگان راه هم در دام او
هیچ دندانی نخندد در جهان / بی رضا و امر و فرمان فلان
بی رضای او نیفتد هیچ برگ / بی قضای او نیاید هیچ مرگ
بی مراد او نجنبد هیچ رگ / در جهان از اوج ثریا تا سمک
گفت ای شه راست گفتی همچنین / در فر و سیمای تو پیداست این
آن و صد چندانی ای صادق ولیک / شرح کن این را بیان کن نیک نیک
آنچنان که فاضل و مرد فضول / چون بگوش او رسد آرد قبول
آنچنانش شرح کن اندر کلام / کز از آن هم بهره یابد جان عام
ناطق کامل چو خوان باشی بود / بر سر خوانش ز هر آشی بود
که نماند هیچ مهمان بی نوا / هر کسی یابد غذای خود جدا
همچو قرآن که بمعنی هفت توست / خاص را و عام را مطعم درست
گفت این باری یقین شد پیش عام / که جهان در امر یزدان است رام
هیچ برگی در نیفتد از درخت / بی قضا و حکم آن سلطان بخت
از دهان لقمه نشد سوی گلو / تا نگوید لقمه را حق کادخلوا
میل و رغبت کان زمام آدمی است / جنبش و آرام امر آن غنی است
در زمینها و آسمانها ذره / پر نجنباند نگردد پره
جز بفرمان قدیم نافذش / شرح نتوان کرد و جلدی نیست خوش
که شمرد برگ درختان را تمام / بی نهایت کی شود در نطق رام
اینقدر بشنو که چون کلی کار / می نگردد جز بامر کردگار
چون قضای حق رضای بنده شد / حکم او را بنده خواهنده شد
بی تکلف نی پی مزد و ثواب / بلکه طبع او چنین شد مستطاب
زندگی خود نخواهد بهر خود / نی پی ذوق حیات مستلذ
هر کجا امر قدم را مسلکی است / زندگی و مردگی پیشش یکی است
بهر یزدان می زید نی بهر گنج / بهر یزدان میرد نی از خوف رنج
هست ایمانش برای خواه او / نی برای جنت و اشجار و جو
ترک کفرش هم برای حق بود / نی ز بیم آنکه در آتش شود
اینچنین آمد ز اصل آن خوی او / نی ریاضت نی بجست و جوی او
آنگهان خندد که او بیند رضا / همچو حلوای شکر او را قضا
بنده‌ای کش خوی و خلقت این بود / نی جهان بر امر و فرمانش رود
پس چرا لابه کند او یا دعا / که بگردان ای خداوند این قضا
مرگ او و مرگ فرزندان او / بهر حق پیشش چو حلوا در گلو
نزع فرزندان بر آن باوفا / چون قطایف پیش شیخ بی نوا
پس چرا گوید دعا الا مگر / در دعا بیند رضای دادگر
آن شفاعت و آن دعا نز رحم خود / می‌کند آن بنده صاحب رشد
رحم خود را او همان دم سوخته است / که چراغ عشق حق افروخته است
دوزخ اوصاف او عشق است و او / سوخت مر اوصاف خود را مو بمو
هر طروقی این فرس کی شناخت / چون دقوقی کو درین دولت بتاخت

آن دقوقی داشت خوش دیباجه / عاشق و صاحب کرامت خواجه

قصه دقوقی و کراماتش

بر زمین می‌شد چو مه بر آسمان / شب روان را گشته زو روشن روان
در مقامی مسکنی کم ساختی / کم دو روز اندر دهی انداختی

گفت در یک خانه گر باشم دو روز   عشق آن مسکن کند در من فروز
غرة المسکن احاذرها انا   انقلی یا نفس سافر للغنا
لا اعود خلق قلبی بالمکان   کی یکون خالصا فی الامتحان
روز اندر سیر بد شب در نماز   چشم اندر شاه باز او همچو باز
منقطع از خلق نی از بد خوئی   منفرد از مرد و زن نی از دوئی
مشفقی بر خلق نافع همچو آب   خوش شفیعی و دعااش مستجاب
نیک و بد را مهربان و مستقر   بهتر از مادر شهی تر از پدر
گفت پیغمبر شما را ای مهان   چون پدر هستم شفیق و مهربان
زان سبب که جمله اجزای منید   جزو را از کل چرا بر میکنید
جزو از کل قطع شد بیکار شد   عضو از تن قطع شد مردار شد
تا نپیوندد بکل بار دگر   مرده باشد نبودش از جان خبر
ور بجنبد نیست خود را اسعد   عضو نو ببریده هم جنبش کند
جزو ازین کل گر برد یکسو رود   این نه آن کل است کو ناقص شود
قطع و وصل او نیاید در مقال   چیز ناقص گفته شد بهر مثال
مر علی را بر مثالی شیر خواند   شیر مثل او نباشد گرچه راند

بازگشتن بقصهٔ دقوقی

از مثال و مثل و فرق آن بران   جانب قصهٔ دقوقی ای جوان
آنکه در فتوی امام خلق بود   گوی تقوی از فرشته می‌ربود
آنکه اندر سیر مه را مات کرد   هم ز دینداری او دین رشک خورد
با چنین تقوی و اوراد و قیام   طالب خاصان حق بودی مدام
در سفر معظم مرادش آن بدی   که دمی بر بندهٔ خاصی زدی
این همی گفتی چو می‌رفتی براه   کن قرین خاصگانم ای اله
یا رب آنها را که بشناسد دلم   بندهٔ بسته میان و مسلم
وانکه نشناسد تو ای یزدان جان   بر من محجوب‌شان کن مهربان
حضرتش گفتی که ای صدر مهین   این چه عشق است و چه استسقاست این
مهر من داری چه می‌جوئی دگر   چون خدا با توست چه جوئی بشر
او بگفتی یا رب ای دانای راز   تو گشودی در دلم راه نیاز
در میان بحر اگر بنشسته‌ام   طمع در آب سبو هم بسته‌ام
همچو داود نود نعجه مراست   طمع در نعجهٔ حریفم هم بخاست
حرص اندر عشق تو فخرست و جاه   حرص اندر غیر تو ننگ و تباه
شهوت و حرص نران بیشی بود   وان حیزان ننگ و بدکیشی بود
حرص مردان از ره پیشی بود   در مخنث حرص سوی پسپسی بود
آن یکی حرص از کمال مردی است   وان دگر حرص افتضاح و سردی است
آه سری هست اینجا بس نهان   که سوی خضری شود موسی روان
همچو مستسقی کز آبش سیر نیست   بر هر آنچه یافتی بالله مه ایست
بی‌نهایت حضرت است این بارگاه   صدر را بگذار صدر توست راه

سر طلب کردن موسی علیه السلام را باکمال نبوت

از کلیم حق بیاموز ای کریم   این چه میگوید بمشتاقی کلیم
با چنین جاه و چنین پیغمبری   طالب خضرم ز خودبینی بری
موسیا تو قوم خود را هشته‌ای   در پی نیکو پی سرگشته‌ای
کیقبادی رسته از خوف و رجا   چند گردی چند جوئی تا کجا
آن تو با توست تو واقف بدین   آسمانا چند پیمائی زمین
گفت موسی این ملامت کم کنید   آفتاب و ماه را کم ره زنید
میروم تا مجمع البحرین من   تا شوم مصحوب سلطان زمن
اجعل الخضر لامری سببا   ذاک او امضی و اسری حقبا
سالها پرم بپر و بالها   سالها چه بود هزاران سالها
میروم یعنی نمی‌ارزد بدان   عشق جانان کم مدان از عشق نان
این سخن پایان ندارد ای عمو   داستان آن دقوقی بازگو

بازگشتن بقصهٔ دقوقی علیه الرحمة

آن دقوقی رحمة الله علیه   گفت سافرت مدی فی خافقیه

سالها رفتم سفر از عشق ماه / بیخبر از راه و حیران در اله
پا برهنه میروی بر خار و سنگ / گفت من حیرانم و بیخویش و دنگ
تو مبین این پایها را بر زمین / زانکه بر دل میرود عاشق یقین
از ره و منزل ز کوتاه و دراز / دل چه داند کوست مست دلنواز
این دراز و کوته اوصاف تنست / رفتن ارواح دیگر رفتن است
تو سفر کردی ز نطفه تا بعقل / نه بگامی بود و منزل نه بنقل
سیر جان بیچون بود در دور و دیر / جسم ما از جان بیاموزید سیر
سیر جان هر کس نبیند جان من / لیک سیر جسم باشد در علن
سیر جسمانه رها کرد او کنون / میرود بیچون نهان در شکل چون
گفت روزی میشدم مشتاق‌وار / تا ببینم در بشر انوار یار
تا ببینم قلزمی در قطره‌ای / آفتابی درج اندر ذره‌ای
چون رسیدم سوی یک ساحل بگام / بود بیگه گشته روز و وقت شام

نمودن مثال هفت شمع در ساحل

هفت شمع از دور دیدم ناگهان / اندر آن ساحل شتابیدم بدان
نور شعله هر یکی شمعی از آن / بر شده خوش تا عنان آسمان
خیره گشتم خیره هم خیره گشت / موج حیرت عقل را از سر گذشت
کاین چگونه شمعها افروختست / وین دو دیده خلق ازینها دوختست
خلق جویان چراغی گشته بود / پیش آن شمعی که بر مه میفزود
چشم‌بندی بد عجب بر دیده‌ها / بندشان میکرد یهدی من یشا
باز میدیدم که میشد هفت یک / نور او بشکافته جیب فلک

شدن آن هفت شمع بر مثال یک شمع

باز آن یکبار دیگر هفت شد / مستی و حیرانی من زفت شد
اتصالاتی میان شمعها / که نیاید بر زبان و گفت ما
آنکه یک دیدن کند ادراک آن / سالها نتوان نمودن از زبان
آنکه یک دم بیندش ادراک هوش / سالها نتوان نمودن آن بگوش
چونکه پایانی ندارد رو الیک / زانکه لا احصی ثناء ما علیک
پیشتر رفتم دوان کان شمعها / تا چه چیزست از نشان کبریا
میشدم مدهوش بیخویش و خراب / تا بیفتادم ز تعجیل و شتاب
ساعتی بی‌عقل و بیهوش اندرین / اوفتادم بر سر خاک زمین
باز باهوش آمدم برخاستم / در روش گویی نه سر نه پاستم

نمودن آن شمعها در نظر آن شیخ هفت مرد

هفت شمع اندر نظر شد هفت مرد / نورشان میشد بسقف لاجورد
پیش آن انوار نور روز درد / از صلابت نورها را میسترد
باز حیران گشتم اندر صنع رب / کاینچنین چون شد چگونه است این عجب

باز نمودن آن هفت مرد هفت درخت

پیشتر رفتم که نیکو بنگرم / تا چه حالست اینکه میگردد سرم
باز هر یک مرد شد شکل درخت / چشمم از سبزی ایشان نیکبخت
ز انبهی برگ پیدا نیست شاخ / برگ هم گم گشته از میوه فراخ
هر درختی شاخ بر سدره زده / سدره چه بود از خلا بیرون شده
بیخ هر یک رفته در قعر زمین / زیرتر از گاو و ماهی بد یقین
بیخشان از شاخ خندان روی‌تر / عقل از آن اشکالشان زیر و زبر
میوه که بر شکافیدی عیان / همچو آب از میوه جستی نور آن

مخفی بودن آن درختان از چشم خلق

این عجب‌تر که بر ایشان میگذشت / صد هزاران خلق از صحرا و دشت
ز آرزوی سایه جان میباختند / از گلیمی سایبان میساختند
سایهٔ آنرا نمیدیدند هیچ / صد تفو بر دیده‌های پیچ پیچ
ختم کرده قهر حق بر دیده‌ها / که نبیند ماه را بیند سها
ذره‌ای را بیند و خورشید نی / لیک از لطف و کرم نومید نی
کاروانها بی‌نوا وین میوه‌ها / پخته میریزد چه سحرست ای خدا
سیب پوسیده همی چیدند خلق / درهم افتاده بیغما خشک حلق

گفت هر برگ و شکوفهٔ آن غصون   دمبدم یا لیت قومی یعلمون
بانگ می‌آمد ز سوی هر درخت   سوی ما آیید خلق شوربخت
بانگ می‌آمد ز غیرت بر شجر   چشمشان بستیم کلا لا وزر
گر کسی می‌گفتشان کاین سو روید   تا ازین اشجار مستسعد شوید
جمله می‌گفتند کاین مسکین مست   از قضاء الله دیوانه شدست
مغز این مسکین ز سودای دراز   وز ریاضت گشت فاسد چون پیاز
او عجب می‌ماند یا رب حال چیست   خلق را این پرده و اضلال چیست
خلق گوناگون با صد رای و عقل   یک قدم زان سو نمی‌آرند نقل
عاقلان و زیرکانشان ز اتفاق   گشته منکر زین چنین باغ و بحاق
یا منم دیوانه و خیره شده   دیو بر من غالب و چیره شده
چشم می‌مالم به هر لحظه که من   خواب می‌بینم خیال اندر زمن
خواب چه بود بر درختان می‌روم   میوه‌هاشان می‌خورم چون نگروم
باز چون من بنگرم در منکران   که همی گیرند زین بستان کران
با کمال احتیاج و افتقار   ز آرزوی نیم غوره جان سپار
ز اشتیاق و حرص یک برگ درخت   می‌زنند این بینوایان آه سخت
در هزیمت زین درخت و زین ثمار   این خلایق صد هزار اندر هزار
باز می‌گویم عجب من بیخودم   دست بر شاخ خیالی در زدم
این بخوان حتی اذا استیأس الرسل   تا بظنوا انهم قد کذبوا
این قرائت خوان که تخفیف کذب   این بود که خویش بیند محتجب
در گمان افتاد جان انبیا   ز اتفاق منکری اشقیا
جاءهم بعد التشکک نصرنا   ترکشان گو بر درخت جان برآ
می‌خور و می‌ده بدان کش روزی است   هر دم و هر لحظه سحرآموزی است
خلق گویان ای عجب این بانگ چیست   چونکه صحرا از درخت و بر تهی است
گیج گشتیم از دم سودائیان   که به نزدیک شما باغ است و خوان
چشم می‌مالیم اینجا باغ نیست   یا بیابانی است یا مشکل رهی است
ای عجب چندین دراز این ماجرا   چون بود بیهوده ور هست این خطا
من همی گویم چو ایشان ای عجب   این چنین مهری چرا زد صنع رب
زین تنازع‌ها محمد در عجب   در تعجب نیز مانده بولهب
زین عجب تا آن عجب فرقی است ژرف   تا چه خواهد کرد سلطان شگرف
ای دقوقی تیزرو هین خرمُش   چند گویی چند چون قحط است گوش

یک درخت شدن آن هفت درخت در نظر او

گفت راندم پیشتر من نیکبخت   باز شد آن هفت جمله یک درخت
هفت می‌شد فرد می‌شد هر دمی   من چه سان گشتم از حیرت همی
بعد از آن دیدم درختان در نماز   صف کشیده چون جماعت کرده ساز
یک درخت از پیش مانند امام   دیگران اندر پس او در قیام
آن قیام و آن رکوع و آن سجود   از درختان بس شگفتم می‌نمود
یاد کردم قول حق را آن زمان   گفت والنجم و الشجر یسجدان
این درختان را نه زانو نی میان   این چه ترتیب نماز است آنچنان

هفت مرد شدن آن هفت درخت

آمد الهام خدا کای بافروز   می عجب داری ز کار ما هنوز
بعد دیری گشت آنها هفت مرد   جمله در قعده پی یزدان فرد
چشم می‌مالم که آن هفت ارسلان   تا کیانند و چه دارند از جهان
چون به نزدیکی رسیدم من ز راه   کردم ایشان را سلام از انتباه
قوم گفتندم جواب آن سلام   ای دقوقی مفخر و تاج کرام
گفتم آخر چون مرا بشناختند   پیش ازین بر من نظر ننداختند
از ضمیر من بدانستند زود   یکدگر را بنگریدند از فرود
پاسخم دادند کای جان عزیز   چون بپوشیدست اینها بر تو نیز
بر دلی کو در تحیر با خداست   کی شود پوشیده راز چپ و راست
گفتم ار سوی حقایق بشکفند   چون ز اسم و حرف رسمی واقفند
گفت اگر اسمی شود غیب از ولی   آن ز استغراق دان نه از جاهلی

بعد از آن گفتند ما را آرزوست / اقتدا کردن بتو ای پاک دوست
گفتم آری لیک یکساعت که من / مشکلاتی دارم از دور زمن

تا شود حل آن بصحبتهای پاک / که بصحبت روید انگوری ز خاک
دانهٔ پر مغز با خاک دژم / خلوتی و صحبتی کرد از کرم

خویشتن در خاک کلی محو کرد / تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد
از پس آن محو قبض او نماند / پر گشاد و بسط شد مرکب براند

پیش اصل خویش چون بیخویش شد / رفت صورت جلوهٔ معنیش شد
سر چنین کردند هین فرمان تراست / تف دل از سر چنین کردن بخاست

ساعتی با آن گروه مجتبی / چون مراقب گشتم و از خود جدا
هم در آن ساعت ز ساعت رست جان / زانکه ساعت پیر گرداند جوان

جمله تلوینها ز ساعت خاسته است / رست از تلوین که از ساعت برست
چون ز ساعت ساعتی بیرون شوی / چون نماند محرم بیچون شوی

ساعت از بی ساعتی آگاه نیست / زانکه آنسو جز تحیر راه نیست
هر نفر را بر طویلهٔ خاص او / بسته‌اند اندر جهان جستجو

منتصب بر هر طویله رایضی / جز بدستوری نیاید رافضی
از هوس از یک طویله گردد / در طویلهٔ دیگری اندر شود

در زمان آخرچیان چست خوش / گوشهٔ افسار او گیرند و کش
حافظان را گر نبینی ای عیار / اختیارت را ببین بی اختیار

اختیاری می‌کنی و دست و پا / برگشاده دست تو چرا حبسی چرا

پیش رفتن دقوقی بامامت آن قوم

روی در انکار حافظ برده‌ای / نام تهدیدات نفسش کرده‌ای
این سخن پایان ندارد تیز رو / هین نماز آمد دقوقی پیش رو

ای یگانه هین دوگانه برگزار / تا مزین گردد از تو روزگار
ای امام چشم روشن در صلا / چشم روشن باید اندر پیشوا

در شریعت هست مکروه ای کیا / در امامت پیش کردن کور را
گرچه حافظ باشد و چست و فقیه / چشم روشن به اگر باشد سفیه

کور را پرهیز نبود از قذر / چشم باشد اصل پرهیز و حذر
او پلیدی را نبیند در عبور / زانکه اندر فعل و قولش نیست نور

کور ظاهر در نجاست ظاهرست / کور باطن در نجاسات سرست
این نجاست ظاهر از آبی رود / وان نجاست باطنی افزون شود

جز بآب چشم نتوان شستن آن / چون نجاسات بواطن شد عیان
چون نجس خواندست کافر را خدا / آن نجاست نیست در ظاهر ورا

ظاهر کافر ملوث نیست زین / آن نجاست هست در اخلاق و دین
این نجاست بویش آید بیست گام / وان نجاست بویش از ری تا بشام

بلکه بویش آسمانها بر رود / بر دماغ حور و رضوان بر شود
آنچه میگویم بقدر فهم تست / مردم اندر حسرت فهم درست

فهم آبست و وجود تن سبو / چون سبو بشکست ریزد آب ازو
این سبو را پنج سوراخ است ژرف / اندرو نه آب ماند خود نه برف

امر غضوا غضوا ابصارکم / هم شنیدی راست ننهادی قدم
از دهانت نطق فهمت را برد / گوش چون ریگست فهمت را خورد

همچنین سوراخهای دیگرت / میکشاند آب فهم مضمرت
گر ز دریا آب را بیرون کنی / بی عوض آن بحر را هامون کنی

بیگه است ارنه بگویم حال آن / مدخل اعواض را و ابدال را
کان عوضها و آن بدلها بحر را / از کجا آید ز بعد خرجها

صد هزاران جانور زو میچرند / ابرها هم از برونش میبرند
باز دریا آن عوضها میکشد / از کجا دانند اصحاب رشد

قصه‌ها آغاز کردیم از شتاب / ماند بی مخلص درون این کتاب
ای ضیاء الحق حسام الدین راد / که فلک و ارکان چو تو شاهی نزاد

تو بنادر آمدی در جان و دل / ای دل و جان از قدوم تو خجل
چند کردم مدح قوم ما مضی / قصد من زانها تو بودی زاقتضا

خانهٔ خود را شناسد خود دعا / تو بنام هر که خواهی کن ثنا
بهر کتمان مدیح از نامحل / حق نهادست این حکایات و مثل
حق پذیرد کسره را دارد معاف / کز دو دیده کور دو قطره کفاف
گرچه آن مدح از تو هم آمد خجل / لیک بپذیرد خدا جهد المقل
مرغ و ماهی داند آن ابهام را / که ستودم مجمل این خوش نام را
تا برد آه حسودان کم وزد / تا خیالش را بدندان کم گزد
خود خیالش را کجا یابد حسود / در وثاق موش طوطی کی غنود
آن خیال او بود از احتیال / موی ابروی ویست آن نی هلال
مدح تو گویم برون از پنج و شش

پیش رفتن دقوقی بامامت آن قوم

برنویس اکنون دقوقی پیش رفت
در تحیات و سلام الصالحین / مدح جمله انبیا آمد عجین
مدحها شد جملگی آمیخته / کوزه‌ها در یک لگن در ریخته
زانکه خود ممدوح جز یک بیش نیست / کیشها زین روی جز یک کیش نیست
زانکه هر مدحی بنور حق رود / بر صور و اشخاص عاریت بود
مدحها جز مستحق را کی کنند / لیک بر پنداشت گمره می‌شوند
همچو نوری تافته بر حائطی / حائط آن انوار را چون رابطی
لاجرم چون سایه سوی اصل راند / ضال مه گم کرد و ز استایش بماند
یا ز چاهی عکس ماهی وانمود / سر بچه در کرد و آنرا می‌ستود
در حقیقت مادح ماهست او / گرچه جاهل او ز عکسش کرده رو
مدح او مه راست نی آن عکس را / کفر شد آن چون غلط شد ماجرا
کز شقاوت گشت گمراه آن دلیر / مه ببالا بود آن پنداشت زیر
زین بتان خلقان پریشان می‌شوند / شهوتی راندند پشیمان می‌شوند
زانکه شهوت با خیالی رانده‌اند / وز حقیقت دورتر وا مانده‌اند
با خیالی میل تو چون پر بود / تا بدان پر بر حقیقت بر شود
چون براندی شهوتی پرت بریخت / لنگ گشتی وان خیال از تو گریخت
پر نگه دار و چنین شهوت مران / تا پر میلت برد سوی جنان
خلق پندارند عشرت میکنند / بر خیالی پر خود بر میکنند
وام دار شرح این نکته شدم / مهلتم ده معسرم زان تن زدم
باز گردم زانکه قصه شد دراز

اقتدا کردن قوم از پس دقوقی

وقت تنگ و خلق موقوف نماز
پیش در شد آن دقوقی در نماز / قوم همچون اطلس آمد او طراز
اقتدا کردند آن شاهان قطار / در پی آن مقتدای نامدار
چونکه با تکبیرها مقرون شدند / همچو قربان از جهان بیرون شدند
معنی تکبیر اینست ای امیم / کای خدا پیش تو ما قربان شدیم
وقت ذبح الله اکبر می‌کنی / همچنین در ذبح نفس کشتنی
گوی الله اکبر و این شوم را / سر ببر تا وارهد جان از عنا
تن چو اسمعیل جان همچون خلیل / کرد جان تکبیر بر جسم نبیل
گشت کشته تن ز شهوتها و آز / شد به بسم الله بسمل در نماز
چون قیامت پیش حق صفها زده / در حساب و در مناجات آمده
ایستاده پیش یزدان اشک ریز / بر مثال راست خیز رستخیز
حق همی گوید چه آوردی مرا / اندرین مهلت که دادم من ترا
عمر خود را در چه پایان برده / قوت و قوت در چه فانی کرده
گوهر دیده کجا فرسوده / پنج حس را در کجا پالوده
گوش و چشم و هوش و گوهرهای عرش / خرج کردی چه خریدی تو ز فرش
دست و پا دادمت چون بیل و کلند / من ببخشیدم ز خود آن کی شدند
همچنین پیغامهای دردناک / صد هزاران آید از حضرت پاک
در قیام این گفتها دارد رجوع / وز خجالت شد دوتا اندر رکوع
قوت استادن از خجلت نماند / در رکوع از شرم تسبیحی بخواند
باز فرمان میرسد بردار سر / از رکوع و پاسخ حق بر شمر
سر برآرد از رکوع آن شرمسار / باز اندر رو فتد آن خام کار

باز فرمان آیدش بردار سر / از سجود و واده از کرده خبر
سر برآرد او دگر ره شرمسار / اندر افتد باز در رو همچو مار

باز گوید سر برآر و باز گو / که بجویم هست از تو مو به مو
قوت پا ایستادن نبودش / که خطاب هیبتی بر جان زدش

پس نشیند قعده زان بار گران / حضرتش گوید سخن گو با بیان
نعمتت دادم بگو شکرت چه بود / دادمت سرمایه هین بنمای سود

چون نه سرمایه بود او را نه سود / شافعی خواهد که آرد عذر زود
رو به دست راست آرد در سلام / سوی جان انبیا و آن کرام

بیان اشارت سلام سوی دست راست در قیامت از هیبت محاسبهٔ حق تعالی و از انبیا استعانت و شفاعت خواستن

یعنی ای شاهان شفاعت کاین لئیم / سخت در گل ماندش پای و گلیم
انبیا گویند روز چاره رفت / چاره آنجا بود و دست‌افزار زفت

مرغ بی‌هنگامی ای بدبخت رو / ترک ما گو خون ما اندر مشو
رو بگرداند بسوی دست چپ / در تبار و خویش گویندش که خپ

هین جواب خویش گو با کردگار / ما کی‌ایم ای خواجه دست از ما بدار
نه ازین سو نه از آن سو چاره شد / جان آن بیچاره دل صدپاره شد

از همه نومید گردد آن عیا / پس برآرد هر دو دست اندر دعا
کز همه نومید گشتم ای خدا / اول و آخر تویی و منتها

در نماز این خوش اشارتها ببین / تا بدانی کاین بخواهد شد یقین

شنیدن دقوقی در نماز افغان اهل کشتی را در غرق شدن

بچه بیرون آر از بیضهٔ نماز / سر مزن چون مرغ بی تعظیم و ساز
آن دقوقی در امامت کرد ساز / اندر آن ساحل در آمد در نماز

وان جماعت در پی او در قیام / اینت زیبا قوم و بگزیده امام
ناگهان چشمش سوی دریا فتاد / چون شنید از سوی دریا داد داد

در میان موج دید او کشتیی / در قضا و در بلا و زشتیی
هم شب و هم ابر و هم موج عظیم / این سه تاریکی و از غرقاب بیم

تند بادی همچو عزرائیل خاست / موجها آشوفت اندر چپ و راست
اهل کشتی از مهابت کاسته / نعره و واویلها برخاسته

دستها در نوحه بر سر می‌زدند / کافر و ملحد همه مخلص شدند
با خدا با صد تضرع آن زمان / عهدها و نذرها کرده بجان

سر برهنه در سجود آنها که هیچ / رویشان قبله ندید از پیچ پیچ
گفته که بی فایده‌ست این بندگی / وان زمان دیده در آن صد زندگی

از همه امید ببریده تمام / دوستان و خال و عم بابا و مام
زاهد و فاسق شده آن دم تقی / همچو در هنگام جان کندن شقی

نه ز چپشان چاره بود و نه ز راست / حیله‌ها چون مرد هنگام دعاست
در دعا ایشان و در زاری و آه / بر فلک زیشان شده دود سیاه

دیو آن دم از عداوت تیز جست / بانگ زد کای سگ‌پرستان العیب
مرگ و جسک ای اهل انکار و نفاق / عاقبت خواهد بدن این اتفاق

چشمتان تر باشد از بعد خلاص / که شوید از بهر شهوت دیو خاص
یادتان ناید که روزی در خطر / دستتان بگرفت یزدان از قدر

این همی آمد ندا از دیو لیک / این سخن را نشنود جز گوش نیک
راست فرمودست با ما مصطفی / قطب و شاهنشاه و دریای صفا

کانچه جاهل دید خواهد عاقبت / عاقلان بینند ز اول مرتبت
کارها ز آغاز اگر غیب است و سر / عاقل اول دید و آخر آن مصر

اولش پوشیده باشد و آخر آن / عاقل و جاهل ببیند در عیان
در نبینی واقعهٔ غیب ای عنود / حزم را سیلاب کی اندر ربود

حزم چه بود بدگمانی در جهان / دم بدم بیند بلای ناگهان
آنچنان که ناگهان شیری رسید / مرد را بدرید و در بیشه کشید

او چه اندیشد در آن بردن ببین / تو همان اندیش ای استاد دین

تصورات مرد حازم

می‌کشد شمشیر قصاد بیشه‌ها / جان‌ها مشغول کار و پیشه‌ها
آنچنان کز نعره می‌ترسند خلق / زیر آب شور رفته تا بحلق
گر بترسیدی ازان فقر آمدن / گنجهاشان کشف گشتی در زمین
جمله‌شان از خوف غم در عین غم / در پی استیزه دیده در عدم
چون دقوقی آن قیامت را بدید / رحم او جوشید اشکش می‌دوید

دعا و شفقت دقوقی در خلاص کشتی اهل او

گفت یا رب منگر اندر فعلشان / دستشان گیر ای شه نیکونشان
خوش سلامتشان بساحل باز بر / ای رسیده دست تو در بحر و بر
ای کریم و ای رحیم سرمدی / درگذار از بدسگالان این بدی
ای بداده رایگان صد چشم و گوش / بی ز رشوت بخش کرده عقل و هوش
پیش از استحقاق بخشیده عطا / دیده از ما جمله کفران و خطا
ای عظیم از ما گناهان عظیم / تو توانی عفو کردن در حریم
ما ز حرص و آز خود را سوختیم / وین دعا را هم ز تو آموختیم
حرمت آن که دعا آموختی / در چنین ظلمت چراغ افروختی
دستگیر و رهنما توفیق ده / جرم بخش و عفو کن بگشا گره
همچنین می‌رفت بر لفظش دعا / آن زمان چون مادران با وفا
اشک می‌رفت از دو چشمش وان دعا / بیخود از وی می‌برآمد بر سما
آن دعای بیخودان خود دیگرست / آن دعا زو نیست گفت داورست
آن دعا حق می‌کند چون او فناست / آن دعا و آن اجابت از خداست
واسطه مخلوق نی اندر میان / بیخبر زان لابه کردن جسم و جان
بندگان حق رحیم و بردبار / خوی حق دارند در اصلاح کار
مهربان بی‌رشوتان یاری‌گران / در مقام سخت و در روز گران
هین بجو این قوم را ای مبتلا / هین غنیمت دارشان پیش از بلا
رست کشتی از دم آن پهلوان / واهل کشتی را بجهد خود گمان
که مگر بازوی ایشان در حذر / بر هدف انداخت تیری از هنر
پا رهاند روبهان را در شکار / وان ز دم دانند روباهان غرار
عشقها با دم خود بازند کین / میرهاند جان ما را از کمین
از ضلالت بوسه‌ها بر دم دهند / رقص گیرند و ز شادی می‌جهند
روبها پا را نگه‌دار از کلوخ / پا چو نبود دم چه سود ای چشم شوخ
ما چو روباهان و پای ما کرام / میرهاندمان ز صدگون انتقام
حیله باریک ما چون دم ماست / عشقها بازیم با دم چپ و راست
دم بجنبانیم ز استدلال و مکر / تا که حیران ماند از ما زید و بکر
طالب حیرانی خلقان شدیم / دست طمع اندر الوهیت زدیم
تا بافسون مالک دلها شویم / این نمی‌بینیم ما کاندر گویم
در گوی و در چهی ای قلتبان / دست وادار از سبال دیگران
چون به بستانی رسی زیبا و خوش / بعد از آن دامان خلقان گیر و کش
ای مقیم حبس چار و پنج و شش / نغز جایی دیگران را هم بکش
ای چو خربنده حریف کون خر / بوسه‌گاهی یافتی ما را ببر
چون نمادت بندگی دوست دست / میل شاهی از کجاات خاستست
در هوای آنکه گویندت زهی / بسته‌ای بر گردن جانت زهی
روبها این دم حیلت را بهل / وقف کن دل بر خداوندان دل
در پناه شیر کم ناید کباب / روبها تو سوی جیفه کم شتاب
تو دلا منظور حق آنگه شوی / که چو جزوی سوی کل خود روی
حق همی گوید نظرمان بر دلست / نیست بر صورت که آن آب و گلست
تو همی گویی مرا دل نیز هست / دل فراز عرش باشد نی به پست
در گل تیره یقین هم آب هست / لیک ازان آبت نشاید آبدست
زانکه گر آبست مغلوب گلست / پس دل خود را مگو کین هم دلست
آن دلی کز آسمانها برترست / آن دل ابدال یا پیغمبرست
پاک گشته آن ز گل صافی شده / در فزونی آمده وافی شده
ترک گل کرده سوی بحر آمده / رسته از زندان گل بحری شده

له غوز: فریب خوردن و مغرور شدن ۱۲ عله غر و دال ... ۱۲ عله دریغ ... ع اول ۱۲

آب ما محبوس گل ماندست هین / بحر رحمت جذب کن ما را ز طین
بحر گوید من ترا در خود کشم / لیک لافی می‌کنی که آب خوشم
لاف تو محروم می‌دارد ترا / ترک آن پنداشت کن در من درآ
آب گل خواهد که در دریا رود / گل گرفته پای آب و می‌کشد
گر رهاند پای خود از دست گل / گل بماند خشک و او شد مستقل
آن کشیدن چیست از گل آب را / جذب تو نقل و شراب ناب را
همچنین هر شهوتی اندر جهان / خواه مال و خواه جاه و خواه نان
خواه باغ و مرکب و تیغ و مجن / خواه ملک و خانه و فرزند و زن
هر یکی زینها ترا مستی کند / چون نیابی آن خمارت بشکند
این خمار غم دلیل آن شدست / که بدان مفقود مستی‌ات بدست
جز باندازه ضرورت زین مگیر / تا نگردد غالب و بر تو امیر
سر کشیدی تو که من صاحب دلم / حاجت غیری ندارم واصلم
آنچنان که آب در گل سر کشد / که منم آب و چرا جویم مدد
دل تو این آلوده را پنداشتی / لاجرم دل ز اهل دل برداشتی
خود روا داری که آن دل باشد این / کو بود در عشق شیر و انگبین
لطف شیر و انگبین عکس دلست / هر خوشی را آن خوش از دل حاصلست
پس بود دل جوهر و عالم عرض / سایهٔ دل چون بود دل را غرض
آن دلی کو عاشق مالست و جاه / یا زبون این گل و آب سیاه
یا خیالاتی که در ظلمات او / می‌پرستدشان برای گفتگو
دل نباشد غیر آن دریای نور / دل نظرگاه خدا وانگاه کور
نی دل اندر صد هزاران خاص و عام / در یکی باشد کدامست آن کدام
ریزهٔ دل را بهل دل را بجو / تا شود آن ریزه چون کوهی ازو
دل محیطست اندرین خطهٔ وجود / زر همی افشاند از احسان و جود
از سلام حق سلامتها نثار / می‌کند بر اهل عالم ز اختیار
هر که را دامن درستست و معد / آن نثار دل بر آنکس می‌رسد
دامن تو آن نیازست و حضور / هین منه در دامن آن سنگ فجور
تا ندرد دامنت زان سنگها / تا بدانی نقد را از رنگها
سنگ پر کردی تو دامن از جهان / هم ز سنگ سیم و زر چون کودکان
آن خیال سیم و زر چون زر نبود / دامن صدقت درید و غم فزود
کی نماید کودکان را سنگ سنگ / تا نگیرد عقل دامنشان بچنگ
پیر عقل آمد نه آن موی سپید / مو نمی‌گنجد درین بخت و امید

انکار کردن آن جماعت بر دعا و شفاعت دقوقی و ناپیدا شدن و در پردهٔ غیب شدن و حیران شدن دقوقی که ایشان بهوا رفتند یا بزمین پنهان شدند

چون رهید آن کشتی آمد بکام / شد نماز آن جماعت هم تمام
فجفجی افتادشان با همدگر / کین فضولی کیست از ما ای پدر
هر یکی با یکدگر گفتند سر / از پس پشت دقوقی مستتر
گفت هر یک من نکردستم کنون / این دعا نه از برون نه از درون
گفت مانا کاین امام ما ز درد / بوالفضولانه مناجاتی بکرد
گفت آن دیگر که ای یار قرین / مر مرا هم می‌نماید همچنین
او فضولی بوده است از انقباض / کرد بر مختار مطلق اعتراض
چون نگه کردم سپس تا بنگرم / که چه می‌گویند آن اهل کرم
یک از ایشان را ندیدم در مقام / رفته بودند از مقام خود تمام
نی چپ و نی راست نی بالا و زیر / چشم تیز من نشد بر قوم چیر
درها بودند گویی آب گشت / نی نشان پا و نه گردی بدشت
در قباب حق شدند آن دم همه / در کدامین روضه رفتند آن رمه
در تحیر مانده‌ام کاین قوم را / چون بپوشانید حق از چشم ما
آنچنان پنهان شدند از چشم او / مثل غوطهٔ ماهیان در آب جو
سالها در حسرت ایشان بماند / عمرها در شوق ایشان اشک راند
تو بگویی مرد حق اندر نظر / کی در آید با خدا ذکر بشر

خر ازین می خسپد اینجا ای فلان / که بشر دیدی تو ایشان را نه جان
کار ازین ویران شدست ای مرد خام / که بشر دیدی تو ایشان را چو عام
تو همان دیدی که ابلیس لعین / گفت من از آتشم آدم ز طین
چشم ابلیسانه را یک دم ببند / چند بینی صورت آخر چند چند
ای دقوقی با دو چشم همچو جو / هین مبر امید ایشان را بجو
هین بجو که رکن دولت جستن است / هر گشادی در دل اندر بستن است
از همه کار جهان پرداخته / کو و کو می گو بجان چون فاخته
نیک بنگر اندرین ای محتجب / که دعا را بست حق در استجب
هر که را دل پاک شد از اعتلال / آن دعااش میرود تا ذوالجلال

باز شرح کردن حکایت طالب روزی حلال و مستجاب شدن دعا

یادم آمد آن حکایت کان فقیر / روز و شب میکرد افغان و نفیر
از خدا میخواست روزی حلال / بی شکار و رنج و کسب و انتقال
پیش ازین گفتیم بعضی حال او / لیک تعویق آمد و شد پنج تو
هم بگوییمش کجا خواهد گریخت / چون ز ابر فضل حق حکمت بریخت
صاحب گاوش بدید و گفت هین / ای بظلمت گاو من گشته رهین
هین چرا کشتی بگو گاو مرا / ابله طرار انصاف اندر آ
گفت من روزی ز حق میخواستم / قبله را از لابه می آراستم
سالها بوده است کار من دعا / تا که بفرستاد گاوی را خدا
چون بدیدم گاو را برخاستم / روزی من بود کشتش می‌خواستم
آن دعای کهنه‌ام شد مستجاب / روزی من بود کشتم نک جواب
او ز خشم آمد گریبانش گرفت / چند مشتی زد برویش ناشکفت

رفتن هر دو خصم پیش داود علی نبینا و علیه السلام

می کشیدش تا بداود نبی / که بیا ای ظالم گیج غبی
حجت بارد رها کن ای دغا / عقل در تن آور و با خویش آ
این چه میگوئی دعا چه بود مخند / بر سر و ریش من و خویش ای لوند
گفت من با حق دعاها کرده‌ام / اندرین لابه بسی خون خورده‌ام
من یقین دارم دعا شد مستجاب / سر بزن بر سنگ ای منکر خطا
گفت گرد آیید هین یا مسلمین / ژاژ بینید و فشار این لعین
ای دغا تا چند خایی ژاژ را / حجت قاطع بگو چه بود دعا
ای مسلمانان دعا مال مرا / چون از آن او کند بهر خدا
گر چنین بودی همه عالم بدین / یک دعا املاک بردندی بکین
گر چنین بودی گدایان ضریر / محتشم گشتندی و هر یک امیر
روز و شب اندر دعا اند و ثنا / لابه گویان که تو ده مال ای خدا
تا تو ندهی هیچکس ندهد یقین / ای گشاینده تو بگشا بند این
مکسب کوران بود لابه و دعا / جز لب نانی نیابند از عطا
قوم گفتند این مسلمان راستست / وین فروشنده دعاها ظالم است
این دعا کی باشد از اسباب ملک / کی کشید این را شریعت خود بسلک
بیع و بخشش یا وصیت یا عطا / یا ز جنس این شود ملکی ترا
در کدامین دفتر است این شرع نو / گاو را تو باز ده یا حبس رو
اندر آ در حبس و زندان او / ورنه گاوش را بده حجت گذار
او بسوی آسمان میکرد رو / کای خداوند کریم لطف خو
من دعاها کرده‌ام زین آرزو / واقعه ما را که داند غیر تو
در دل من آن دعا انداختی / صد امید اندر دلم افراختی
من نمیکردم گزافه آن دعا / همچو یوسف دیده‌ام من خوابها
دیده یوسف آفتاب و اختران / پیش او سجده کنان چون چاکران
اعتمادش بود بر خواب درست / در چه و زندان جز آن را نجست
ز اعتماد او نبود از هیچ غم / از غلام و از ملام بیش و کم
اعتماد داشت او بر خواب خویش / که چو شمعی می فروزید پیش پیش
چون در افگندند یوسف را بچاه / بانگ آمد سمع او را از اله
که تو روزی شه شوی ای پهلوان / تا بمالی این جفا بر رویشان

قائل این بانگ ناید در نظر / لیک بشناخت قائل از اثر
قوتی و راحتی و مسندی / در میان جان فتادش زان ندی

چاه شد پیدا بدان بانگ خلیل / گلشن و برگی چو آتش بر خلیل
هر جفا که بعد از آنش می رسید / او بدان قوت بشادی می کشید

همچنانکه ذوق آن بانگ الست / در دل هر مومنی تا حشر هست
تا نباشد در بلاشان اعتراض / نی ز امر و نهی حقشان انقباض

لقمهٔ تلخی چو شکر می شود / خار ریحان سنگ گوهر می شود
لقمهٔ حکمی که تلخی می نهد / گلشکر آنرا گوارش می دهد

گلشکر آنرا که نبود مستند / لقمه را از انکار او قی می کند
هر که خوابی دید از روز الست / مست باشد در ره طاعات مست

می کشد چون اشتر مست این جوال / بی فتور و بی گمان و بی ملال
کفک تصدیقش بگرد پوز او / شد گواه مستی و دلسوز او

اشتر از قوت چو شیر نر شده / زیر ثقل بار اندک خور شده
ز آرزوی ناقه صد فاقه بر او / می نماید کوه پیشش تار مو

در الست آنکو چنین خوابی ندید / اندرین دنیا نشد بنده و مرید
ور بشد اندر تردد صد دله / یک زمان شکرستش و سالی گله

پای پیش و پای پس در راه دین / می نهد با صد تردد بی یقین
وام دار شرح اینم نک گرو / ور شتاب است از الم نشرح شنو

چون ندارد شرح این معنی کران / جز بسوی مدعی گاو ران
گفت کورم خواند زین جرم آن دغا / پس بلیسانه قیاس است ای خدا

من دعا کورانه کی می کرده ام / جز بخالق کدیه کی آورده ام
کور از خلقان طمع دارد ز جهل / من ز تو کز تست هر دشوار سهل

آن یکی کورم ز کوران بشمرید / او نیاز جان و اخلاصم ندید
کوری عشق است این کوری من / حب یعمی و یصم است ای حسن

کورم از غیر خدا بینا بدو / مقتضای عشق این باشد بگو
تو که بینایی ز کورانم مدار / دایرم برگرد لطف این مدار

آنچنان که یوسف صدیق را / خواب بنمود و گشتش متکا
مر مرا لطفت تو هم خوابی نمود / آن دعای بیحدم بازی نبود

می نداند خلق اسرار مرا / ژاژ می دانند گفتار مرا
حق نهان است و که داند راز غیب / غیر علام سر ستار عیب

خصم گفتش رو بمن کن حق بگو / رو چه سوی آسمان کردی عمو
شید می آری غلط می افکنی / لاف عشق و لاف قربت می زنی

با کدامین رو چو دل مرده ای / روی سوی آسمانها کرده ای
غلغلی در شهر افتاده ازین / آن مسلمان می نهد رو بر زمین

کای خدا این بنده را رسوا مکن / گر بدم هم سر من پیدا مکن
تو همی دانی و شبهای دراز / که همی خواندم ترا با صد نیاز

پیش خلق این را اگر خود قدر نیست / پیش تو همچون چراغ روشنیست
گاو میجویاهند از من ای خدا / چون فرستادی نکردم من خطا

شنیدن حضرت داود سخن خصمان را در ظاهر

چونکه داود نبی آمد برون / گفت هین چه نیست این احوال چون

مدعی گفت ای نبی الله داد / گاو من در خانهٔ او او فتاد
کشت گاوم را بپرسش که چرا / گاو من کشت او بیان کن ماجرا

گفت داودش بگو ای بوالکرم / چون تلف کردی تو ملک محترم
هین پراکنده مگو حجت بیار / تا بیکسو گردد این دعوی و کار

گفت ای داود بودم هفت سال / روز و شب اندر دعا و اندر سؤال
این همی جستم ز یزدان کای خدا / روزیی خواهم حلال و بی عنا

مرد و زن بر نالهٔ من واقف اند / کودکان این ماجرا را واصف اند
تو بپرس از هر که خواهی این خبر / تا بگوید بی شکنجه بی ضرر

هم هویدا پرس و هم پنهان ز خلق / که چه می گفت این گدای ژنده دلق
بعد ازین جمله دعا و این فغان / گاو اندر خانه دیدم ناگهان

چشم من تاریک شد فی بهر قوت / شادی آن که قبول آمد قنوت
گشتم از تا دهم در شکر آن / کرد عام من شنید آن غیب دان

حکم کردن داود علیه السلام بر کشنده گاو

گفت داود این سخنها را بشو / حجت شرعی درین دعوی بگو
تو روا داری که من بی حجتی / بنهم اندر شهر باطل سنتی
این که بخشیدت خریدی وارثی / ریع را چون می‌ستانی حارثی
کسب را همچون زراعت دان عمو / تا نکاری دخل نبود آن تو
آنچه کاری بدروی آن آن تست / ورنه این بیداد بر تو شد درست
رو بده مال مسلمان کژ مگو / رو بجو وام و بده باطل مجو
گفت ای شه تو همین میگوییم / که همی گویند اصحاب ستم

تضرع کردن آن شخص از داوری داود نزد خدا

پس ز دل آهی بر آورد و بگفت / ای خدای هر کجا طاقی و جفت
سجده کرد و گفت ای دانای سوز / در دل داود انداز آن فروز
در دلش نه آنچه تو اندر دلم / اندر افگندی به راز ای مفضلم
این بگفت و گریه در شد های های / تا دل داود بیرون شد ز جای
گفت هین امروز ای خواهان گاو / مهلتم ده این دعاوی را مکاو
تا روم من سوی خلوت در نماز / پرسم این احوال از دانای راز
خوی دارم در نماز آن التفات / معنی قرة عینی فی الصلوات
روزن جانم گشاده ست از صفا / میرسد بی واسطه نامهٔ خدا
نامه و باران و نور از روزنم / می فتد در خانه‌ام از معدنم
دوزخ ست آن خانه کان بی روزن ست / اصل دین ای بنده روزن کردن ست
تیشهٔ هر بیشهٔ کم زن بیا / تیشه زن در کندن روزن هلا
یا نمی‌دانی که نور آفتاب / عکس خورشید برون ست از حجاب
نور آن دانی که حیوان دید هم / پس چه کرمنا بود بر آدمم
من چو خورشیدم درون نور غرق / می ندانم خویش کرد از نور فرق
رفتنم سوی نماز و آن خلا / بهر تعلیم ست ره مر خلق را
کژ نهم تا راست گردد این جهان / حرب خدعه این بود ای پهلوان
نیست دستوری و گرنه ریختم / گرد از دریا و راز انگیختم
همچنین داود میگفت این سبق / خواست گشتن عقل خلقان محترق
پس گریبانش کشید از پس یکی / که ندارم در یکی اش من شکی

رفتن داود علیه السلام در خلوت و نمودن باو آن اسرار را

با خود آمد گفت را کوتاه کرد / لب ببست و عزم خلوتگاه کرد
در فرو بست و برفت آنگه شتاب / سوی محراب و دعای مستجاب
حق نمودش آنچه بنمودش تمام / گشت واقف بر سزای انتقام
دید آنجا آنکه کس واقف نبود / راز پنهانی که حیرانی فزود
روز دیگر جمله خلقان آمدند / پیش داود پیمبر صف زدند
همچنین این ماجرا باز رفت / زود زد آن مدعی تشنیع زفت
زود گاوم را بده ای نابکار / از خدای خویشتن شرمی بدار
اینچنین ظلم صریح ناسزا / میرود در عهد پیغمبر هلا
گاو کشته خورده ای ترسی و بیم / در جواب افزوده تزویر آن لئیم
که چه چندین سال بودم در دعا / من طلب کردم ز حق داد او مرا
ای رسول حق چنین شاید روا / ملک من شد گاو چون دادش خدا

حکم کردن داود علیه السلام بر صاحب گاو که از سر گاو بگذر و تشنیع صاحب گاو بر داود علیه السلام

گفت داودش خمش کن رو بهل / این مسلمان را ز گاوت کن بحل
چون خدا پوشید بر تو ای جوان / رو خمش کن حق ستاری بدان
گفت وا ویلا چه حکم ست این چه داد / از پی من شرع تو خواهی نهاد
رفته ست آوازهٔ عدلت چنان / که معطر شد زمین و آسمان
بر سگان کور این استم نرفت / زین تعدی سنگها بشکافت زفت
همچنین تشنیع میزد برملا / کالصلا هنگام ظلم ست الصلا

کای خدا خصمم را خوشنود کن
گر ستم کردم زیان تا سود کن
گر خطا کشتم دیت بر عاقله‌ست
عاقله جانم تو بودی از الست
سنگ میگیرد باستغفار او

بیرون رفتن خلائق بسوی آن درخت

این بود ز انصاف تفصیل بیجا

چون برون رفتند سوی آن درخت
گفت دستش را ز پس بندید سخت
تا گناه و جرم او پیدا کنم
تا لوای عدل بر صحرا زنم
گفت ای سگ جد این را کشته
تو غلامی خواجه زین رو گشته
خواجه را کشتی و بردی مال او
کرد یزدان آشکارا حال او
آن زنت او را کنیزک بوده است
با همین خواجه جفا بنموده است
هر چه زو زاید ماده یا که نر
ملک وارث باشد آنها سربسر
تو غلامی کسب و کارت ملک اوست
شرع جستی شرع بستان رو نکوست
خواجه را کشتی باستم زار زار
هم برینجا خواجه گویان زینهار
کارد از اشتاب کردی زیر خاک
از خیالی که بدیدی سهمناک
نک سرش با کارد در زیر زمین
باز کاوید این زمین را همچنین
نام این سگ هم نوشته کارد بر
کرد با خواجه چنین مکر و ضرر
همچنین کردند و چون بشکافتند
در زمین آن کارد و سر را یافتند
ولوله در خلق افتاد آن زمان
هر یکی زنار ببرید از میان
جمله از داود گشته عذر خواه
زانکه بد ظن گشته بودند و تباه
بعد از آن گفتش بیا ای دادخواه

قصاص فرمودن داود علیه السلام خونی را بعد از الزام

داد خود بستان تو زین رو سیاه

هم بدان تیغش بفرمود او قصاص
کی کند مکرش ز علم حق خلاص
علم حق گرچه مواساها کند
چونکه از حد بگذرد رسوا کند
خون نخسپد در فتد در هر دلی
میل جست و جوی و کشف مشکلی
اقتضای داوری رب دین
سر بر آرد از ضمیر آن و این
کان فلان چون شد چه شد حالش چه گشت
همچنان که جوشد از گلزار کشت
جوشش خون باشد آن جستنها
خارش دلها و بحث و ماجرا
چونکه پیدا گشت سر کار او
معجز داود شد فاش و دوتو
خلق جمله سر برهنه آمدند
سر بسجده بر زمینها میزدند
ما همه کوران اصلی بوده‌ایم
وانچه می‌فرمود بشنوده‌ایم
وز تو ما صد گون عجایب دیده‌ایم
لیک معذوریم چون نادیده‌ایم
سنگ با تو در سخن آمد شهید
کز برای غزو طالوتم گزید
تو ببسته سنگ و فلاخن آمدی
صد هزاران خصم را برهم زدی
سنگهایت صد هزاران پاره شد
هر یکی خصم را خونخواره شد
آهن اندر دست تو چون موم شد
چون زره سازی ترا معلوم شد
کوهها با تو رسائل شد شکور
با تو میخوانند چون مقری زبور
صد هزاران چشم دل بگشاده شد
از دم تو غیب را آماده شد
وان قوی‌تر از همه کان دایم است
زندگی بخششی که سرمد قائم است
جان جمله معجزات است این خود
که ببخشد مرده را جان ابد
کشته شد ظالم جهانی زنده شد

در بیان آنکه نفس آدمی بجای آن خونیست که مدعی گاو گشته بود و آن کشنده گاو عقل است و داود حق است یا شیخ که نایب حق است که بقوت و یاری او تواند ظالم را کشتن

هر یکی از نو خدا را بنده شد
نفس خود را کش جهانی زنده کن
خواجه را کشتست او را بنده کن
مدعی گاو نفس تست هین
خویشتن را خواجه کرده‌ست و مهین
آن کشنده گاو عقل تست رو
بر کشنده گاو تن منکر مشو
عقل اسیرست و همی خواهد ز حق
روزیی بی رنج و نعمت بر طبق
روزی بی رنج او موقوف چیست
آنکه بکشد گاو را کاصل بدیست
نفس گوید چونکه کشتی گاو من
زانکه گاو نفس باشد نقش تن
خواجه زاده عقل مانده بینوا
نفس خونی خواجه گشت و پیشوا
روزی بی رنج میدانی که چیست
قوت ارواح است و ارزاق نبیست

لیک سعی قوت ست هر قربان گاو
گنج اندر گاو دان ای گنج کاو

دوش چیزی خورده ور نه تمام
دادمی در دست فهم تو زمام

دوش چیزی خورده ام افسانه است
هر چه می آید ز پنهان خانه است

چشم بر اسباب از چه دوختم
گر ز خوش چشمان کرشم آموختم

هست بر اسباب اسبابی دگر
در سبب منگر در آن افکن نظر

انبیا در قطع اسباب آمدند
معجزات خویش بر کیوان زدند

بی سبب بحر را بشکافتند
بی زراعت چاش گندم یافتند

ریگها هم آرد شد از سعیشان
پشم بز ابریشم آمد کشکشان

جمله قرآن ست در قطع سبب
عز درویش و هلاک بولهب

مثال

مرغ بابیلی دو سه سنگ افکند
لشکر زفت حبش را بشکند

پیل را سوراخ سوراخ افکند
سنگ مرغی کو به بالا پر زند

دم گاو کشته بر مقتول زن
تا شود زنده همان دم در کفن

حلق ببریده جهد از جای خویش
خون خود جوید ز خون پالای خویش

همچنین ز آغاز قرآن تا تمام
رفض اسباب است و علت والسلام

کشف این نه از عقل کارافزا شود
بندگی کن تا ترا پیدا شود

بند معقولات آمد فلسفی
شهسوار عقل عقل آمد صفی

عقل عقلت مغز و عقل تست پوست
معدهٔ حیوان همیشه پوست جوست

مغز جوی از پوست دارد صد ملال
مغز نغزان را حلال آمد حلال

چونکه قشر عقل صد برهان دهد
عقل کل کی گام بی ایقان نهد

عقل دفترها کند یکسر سیاه
عقل عقل آفاق دارد پر ز ماه

از سیاهی وز سپیدی فارغ است
نور ماهش بر دل و جان بازغ است

این سیاه و آن سپید ار قدر یافت
زان شب قدر ست کاختروار تافت

قیمت همیان و کیسه از زر است
بی زر همیان و کیسه ابتر است

همچنان که قدر تن از جان بود
قدر جان از پرتو جانان بود

گر بدی جان زنده بی پرتو کنون
هیچ گفتی کافران را میتون

هین بگو که ناطقه جو می کند
تا به قرنی بعد ما آبی رسد

گرچه هر قرنی سخن آری بود
لیک گفت سالفان یاری بود

نی که هم تورات و انجیل و زبور
شد گواه صدق قرآن ای شکور

روزی بی رنج جو و بی حسیب
کز بهشتت آورد جبریل سیب

بلکه رزقی از خداوند بهشت
بی صداع باغبان بی رنج کشت

زانکه نفع نان در آن نان داد اوست
بدهدت آن نفع بی توسیط پوست

ذوق پنهان نقش نان چون سفره است
نان بی سفره ولی را بهره است

رزق جانی کی بری با سعی و جست
جز بعدل شیخ کو داود تست

نفس چون با شیخ بیند گام تو
از بن دندان شود او رام تو

صاحب این گاو رام آنگاه شد
کز دم داود او آگاه شد

عقل گاهی غالب آید در شکار
بر سگ نفست که باشد شیخ یار

نفس اژدرهاست با صد زور و فن
روی شیخ او را زمرد دیده کن

گر تو خواهی ایمنی از اژدها
دستش از دامان مکن یکدم رها

خاک شو در پیش شیخ با صفا
تا ز خاک تو بروید کیمیا

گر تو صاحب گاو را خواهی زبون
چون خران سیخش کن ای شیر حرون

چون به نزدیک ولی الله شود
آن زبان صدگزش کوته شود

صد زبان و هر زبانش صد لغت
زرق و دستانش نیاید در صفت

مدعی گاو نفس آمد فصیح
صد هزاران حجت آرد ناصحیح

شهر را بفریبد الا شاه را
ره نتاند زد شه آگاه را

نفس را تسبیح و مصحف در یمین
خنجر و شمشیر اندر آستین

مصحف و سالوس او باور مکن
خویش با او همسر و همراز مکن

سوی حوضت آورد بهر وضو
واندر اندازد ترا در قعر او

عقل نورانی و نیکوطالب است
نفس ظلمانی بر او چون غالب است

زانکه او در خانهٔ عقل تو غریب
بر در خود سگ بود شیر مهیب

باش تا شیران سوی بیشه روند
وین سگان کور آنجا بگروند
مکر نفس و تن نداند عام شهر
او نگردد جز بوحی القلب قهر

هر که جنس اوست یار او شود
جز مگر داود کش شحنت بود
کو مبدل گشت و جنس تن نماند
هر کرا حق در مقام خود نشاند

خلق جمله علتی اند از کمین
یار علت می‌شود علت یقین
هر خسی دعوی داودی کند
هر که بی تمییز کف در وی زند

از صیادی بشنود آواز طیر
مرغ ابله میکند آنسوی سیر
نقد را از نقل نشناسد غویست
هین ازو بگریز اگر چه معنویست

رسته و بربسته پیش او یکیست
گر یقین دعوی کند او در شکیست
اینچنین کس گر ذکی مطلق است
چونش این تمییز نبود احمق است

هین ازو بگریز چون آهو ز شیر
سوی او مشتاب ای دانا دلیر

گریختن عیسی علیه السلام فراز کوه و تشخصی در پی او رفتن و سوال کردن

عیسی مریم بکوهی میگریخت
شیر گوئی خون او میخواست ریخت

آن یکی در پی دوید و گفت خیر
در پیت کس نیست چه گریزی چو طیر
با شتاب او آنچنان می‌تاخت جفت
کز شتاب خود جواب او نگفت

یک دو میدان در پی عیسی براند
پس بجد جد عیسی را بخواند
کز پی مرضات حق یک لحظه بیست
که مرا اندر گریزت مشکلیست

از که اینسو میگریزی ای کریم
نی پیت شیر و نه خصم و خوف و بیم
گفت از احمق گریزانم برو
میرهانم خویش را بندم مشو

گفت آخر آن مسیحا نه توی
که شود کور و کر از تو مستوی
گفت آری گفت آن شه نیستی
که فسون غیب را ماویستی

چون بخوانی آن فسون بر مرده
بر جهد چون شیر صید آورده
گفت آری آن منم گفتا که تو
نی ز گل مرغان کنی ای خوبرو

بر دمی در وی که تا جان شود
در هوا اندر زمان پران شود
گفت آری گفت پس ای روح پاک
هر چه خواهی میکنی از کیست باک

با چنین برهان که باشد در جهان
که نباشد مر ترا از بندگان
گفت عیسی که بذات پاک حق
مبدع تن خالق جان در سبق

حرمت ذات و صفات پاک او
که بود گردون گریبان چاک او
کان فسون و اسم اعظم را که من
بر کر و بر کور خواندم شد حسن

بر که سنگین بخواندم شد شکافت
خرقه را بدرید بر خود تا بناف
بر تن مرده بخواندم گشت حی
بر سر لاشی بخواندم گشت شی

خواندم آنرا بر دل احمق بود
صد هزاران بار و درمانی نشد
سنگ خارا گشت و زان خو بر نگشت
ریگ شد کز وی نروید هیچ کشت

گفت حکمت چیست کاینجا اسم حق
سود کرد اینجا نبود آن را سبق
آن همان رنجست و این رنجی چرا
او نشد این را و آن را شد دوا

گفت رنج احمقی قهر خداست
رنج کوری نیست قهر آن ابتلاست
ابتلا رنجیست کان رحم آورد
احمقی رنجیست کان زخم آورد

آنچه داغ اوست مهر او کرده است
چاره‌ای بر وی نیارد برده است
ز احمقان بگریز چون عیسی گریخت
صحبت احمق بسی خونها بریخت

بر سر آرد زخم رنج احمقی
رحم نبود چاره جو آن مشفقی
اندک اندک آب را دزدد هوا
واینچنین دزدد هم احمق از شما

آن گریز عیسی نه از بیم بود
ایمن است او آن پی تعلیم بود
زمهریر ار پر کند آفاق را
چه غم آن خورشید با اشراق را

یادم آمد قصهٔ اهل سبا
کز دم احمق صباشان شد وبا

قصهٔ اهل سبا و حماقت ایشان و اثر ناکردن پند و نصیحت انبیاء در ایشان

آن سبا ماند بشهری بس کلان
در فسانه بشنوی از کودکان

کودکان افسانه‌ها می‌آورند
درج در افسانه‌شان بس سر و پند
هزلها گویند در افسانه‌ها
گنج می‌جو در همه ویرانه‌ها

بود شهری بس عظیم و مه ولی
قدر او قدر سکره بیش نی

بس عظیم و بس فراخ و بس دراز
سخت زفت و تو بتو همچون پیاز

مردم ده شهر مجموع اندر او
لیک جمله سه تن ناشسته رو

اندر او خلق و خلایق بی‌شمار
لیک آن جمله سه خام پخته‌خوار

جان ناکرده بجانان تاختن
گر هزاران است باشد نیم تن

آن یکی بس دوربین و دیده‌کور
از سلیمان کور و دیده پای مور

وآن دگر بس تیزگوش و سخت کر
گنج و در وی نیست یک جو سنگ زر

وان دگر عور و برهنه لاشه‌باز
لیک دامنهای جامه او دراز

گفت کور اینک سپاهی می‌رسند
من همی‌بینم که چه قومند و چند

گفت کر آری شنیدم بانگشان
که چه می‌گویند پیدا و نهان

آن برهنه گفت ترسان زین منم
که ببرند از درازی دامنم

کور گفت اینک بنزدیک آمدند
خیز بگریزیم پیش از زخم و بند

کر همی‌گوید که آری مشغله
می‌شود نزدیکتر یاران هله

آن برهنه گفت آوه دامنم
از طمع برند و من ناایمنم

شهر را هشتند و بیرون آمدند
در هزیمت در دهی اندر شدند

اندر آن ده مرغ فربه یافتند
لیک ذره گوشت بر وی نی نزار

کور دید و آن کر آوازش شنید
عور برگرفت و بدامن در کشید

مرغ مرده خشک وز زخم کلاغ
استخوانها زار گشته چون بناغ

پس طلب کردند و دیگی یافتند
بی سر و بی بن سبک بشتافتند

بر سر آتش نهادند آن سه تن
مرغ فربه را بدیگ اندر زدن

آتشش کردند چندان ای لبیب
کاستخوانها شد پخته همچو زبیب

زان همی خوردند چون از صید شیر
هر یکی از خوردنش چون پیل سیر

هر سه زان خوردند و بس فربه شدند
چون سه پیل بس بزرگ و مه شدند

آنچنان کز فربهی هر یک جوان
در نگنجیدی ز زفتی در جهان

با چنین گبزی و هفت اندام زفت
از شکاف در برون جستند و رفت

راه مرگ خلق ناپیدا رهی است
در نظر ناید که آن بی‌جا رهی است

نک پیاپی کاروانها مقتفی
زین شکاف در که هست آن مختفی

بر در ار جویی نیابی آن شکاف
سخت ناپیدا و چندین زفاف

ای ضیاء الحق حسام الدین بیا
باز باید گفت شرح این بیان

ای پسر بر مختصر افسانه نیست
آشنا را روی در بیگانه نیست

کر اجل یاران که مرگ ناشنید
مرگ خود نشنید و نقل خود ندید

شرح کور دوربین و کر تیزشنو و برهنه دراز دامن

حرص بیناست بیند مو بمو
عیب خلقان را بگوید فاش او

عیب خود یک ذره چشم کور او
می نبیند گرچه هست او عیب جو

عور می‌ترسد که دامانش برند
دامن مرد برهنه کی درند

مرد دنیا مفلس است و ترسناک
هیچ او را نیست دزد از وی‌اش باک

او برهنه آمد و عریان رود
وز غم دزدش جگر خون می‌شود

وقت مرگش که بود صد نوحه بیش
خنده آید جانش را زین ترس خویش

آن زمان داند غنی کش نیست زر
هم ذکی داند که بود او بی‌هنر

چون کنار کودکی پر از سفال
کو بر آن لرزان بود چون رب مال

گر ستانی پاره‌ای گریان شود
پاره گر بازش دهی خندان بود

چون نباشد طفل را دانش دثار
گریه و خنده‌اش ندارد اعتبار

محتشم چون عاریت املاک دید
پس بر آن مال دروغین می‌طپید

خواب می‌بیند که او را هست مال
ترسد از دزدی که بر باید جوال

چون ز خوابش برجهاند گوش‌کش
پس ز ترس خویش تسخر آیدش

همچنین لرزانی این عالمان
که بودشان عقل و علم این جهان

از پی این عاقلان ذوفنون
گفت ایزد در نبی لا یعلمون

هر یکی ترسان ز دزدی کسی
خویشتن را علم پندارد بسی

گوید او که روزگارم می‌برند
خود ندارد روزگار سودمند

گوید از کارم برآوردند خلق
غرق بیکاری است جانش تا بحلق

عور ترسان که منم دامن‌کشان / چون رهانم دامن از چنگالشان
صد هزاران فضل داند از علوم / جان خود را می نداند آن ظلوم
داند او خاصیت هر جوهری / در بیان جوهر خود چون خری
که همی دانم یجوز و لایجوز / خود ندانی تو یجوزی یا عجوز
این روا و آن ناروا دانی ولیک / خود روا یا ناروایی بین تو نیک
قیمت هر کاله می‌دانی که چیست / قیمت خود را ندانی احمقیست
سعدها و نحسها دانسته‌ای / ننگری سعدی تو یا ناشسته‌ای
جان جمله علمها اینست این / که بدانی من کیم در یوم دین
آن اصول دین بدانستی ولیک / بنگر اندر اصل خود گر هست نیک
از اصولینت اصول خویش به / که بدانی اصل خود ای مرد مه

قصهٔ حرص اهل سبا و ناشکری ایشان

اصلشان بد بود آن اهل سبا / می‌رمیدندی ز اصحاب لقا
دادشان چندان ضیاع و باغ و راغ / از چپ و از راست از بهر فراغ
بس که می‌افتاد از پری ثمار / تنگ می‌شد معبر ره بر گذار
آن نثار میوه ره را می‌گرفت / از پری میوه رهرو در شگفت
سله بر سر در درختستانشان / پر شدی ناخواست از میوه‌فشان
باد آن میوه فشاندی نه کسی / پر شدی زان میوه دامنها بسی
خوشه‌های زفت تا زیر آمده / بر سر و روی رونده می‌زده
مرد گلخن‌تاب از پری زر / بسته بودی بر میان زرین کمر
سگ کلیچه کوفتی در زیر پا / تخمه بودی گرگ صحرا از نوا
گشته ایمن شهر و ده از دزد و گرگ / بز نترسیدی هم از گرگ سترگ
جامهٔ ایشان اگر چرکین شدی / آتش سوزنده‌شان صابون بدی
در تنور انداختندی جامه را / بعد یک ساعت شدی خوش با صفا
گر بگویم شرح نعمتهای قوم / که زیادت می‌شد آن یوماً فیوم

آمدن سیزده پیغمبر به نصیحت اهل شهر سبا

مانع آید از سخنهای مهم / انبیا بردند امر فاستقم
که هلا نعمت فزون شد شکر کو / مرکب شکر ار بخسپد حرکوا
شکر منعم واجب آید در خرد / ورنه بگشاید در خشم ابد
هین کرم بینید و این خود کس کند / کز چنین نعمت به شکری بس کند
سر ببخشد شکر خواهد سجده‌ای / پا ببخشد شکر خواهد قعده‌ای

جواب قوم انبیا را علیهم السلام

شکر نعمت نعمتت افزون کند / صد هزاران گل [illegible]
قوم گفته شکر ما را برد غول / ما شدیم از شکر و از نعمت ملول
[illegible] / [illegible]
پیش ما این نعمت آمد محنتی / شکر محنت کس نگفته است ای سخی
ما چنان پژمرده گشتیم از عطا / که نه طاعتمان خوش آید نه خطا

جواب گفتن انبیا مر قوم سبا را

ما نمی‌خواهیم نعمتها و باغ / ما نمی‌خواهیم اسباب و فراغ
انبیا گفتند در دل علتیست / که از آن در حق‌شناسی آفتیست
نعمت از وی جملگی علت شود / طعمه در بیمار کی قوت شود
چند خوش پیش تو آمد ای مصر / جمله ناخوش گشت و صاف او کدر
تو عدو این خوشیها آمدی / گشت ناخوش هر چه بر وی کف زدی
هر که او شد آشنا و یار تو / شد حقیر و خوار در دیدار تو
هر که او بیگانه باشد با تو هم / پیش تو او بس مه است و محترم
این هم از تاثیر آن بیماریست / زهر او در جمله جفتان ساریست
دفع آن علت بباید کرد زود / که شکر با آن حدث خواهد نمود
هر خوشی کاید به تو ناخوش شود / آب حیوان گر رسد آتش شود
کیمیای مرگ و جسک است آن صفت / مرگ گردد زان حیاتت عاقبت
بس غذا که زو دلت زنده شدی / چون بیامد در تن تو گنده شد
بس عزیزی که به ناز اشکار شد / چون شکارت شد بر تو خوار شد

آشنائی عقل با عقل از صفا
چون شود هر دم فزون باشد ولا
آشنائی نفس با هر نفس پست
تو یقین میدان که دم دم کمترست
زانکه نفسش گرد علت می تند
معرفت را زود فاسد میکند
گر نخواهی دوست را فردا نفیر
دوستی با عاقل و با عقل گیر
از سموم نفس چون با علتی
هر چه گیری تو مرض را آلتی
گر بگیری گوهری سنگی شود
گر بگیری مهر دل جنگی شود
ور بگیری نکتهٔ بکر لطیف
بعد درکت گشت بی ذوق و کثیف
که من این را بس شنیدم کهنه شد
چیز دیگر گو بجز آن ای عضد
چیز دیگر تازه و نو گفته گیر
باز فردا زو شوی سیر و نفیر
دفع علت کن چو علت خو شود
هر حدیث کهنه پیشت نو شود
تا که از کهنه برآرد شاخ نو
بشکفد صد خوشه کهنه نو
ما طبیبانیم شاگردان حق
بحر قلزم دید ما را فانفلق
آن طبیبان طبیعت دیگرند
که بدل از راه نبضی بنگرند
ما بدل بی واسطه خوش بنگریم
کز فراست ما بعالی منظریم
آن طبیبان غذااند و ثمار
جان حیوانی بدیشان استوار
ما طبیبان فعالیم و مقال
ملهم ما پرتو نور جلال
کاینچنین فعلی ترا نافع بود
وآنچنان فعلی ز ره قاطع بود
اینچنین قولی ترا پیش آورد
وآنچنان قولی ترا نیش آورد
آنچنان و اینچنین از نیک و بد
پیش تو بنهیم و بنمائیم حد
گر تو خواهی این کزین خواهی آن
زهر و شکر سنگ و گوهر شد عیان
آن طبیبان را بود بولی دلیل
وین دلیل ما بود وحی جلیل
دست مزدی می نخواهیم از کسی
دست مزد ما رسد از حق بسی
هین صلا بیماری ناسور را
داروی ما یک بیک رنجور را

معجزه خواستن قوم از پیغمبران علیهم السلام

قوم گفتند ای گروه مدعی
کو گواه علم طب و نافعی
چون شما بستهٔ همین خواب و خورید
همچو ما باشید و در ده می چرید
چون شما در دام این آب و گلید
کی شما صیاد سیمرغ دلید
حب جاه و سروری دارد بدان
که شمارد خویش از پیغمبران
ما نخواهیم اینچنین لاف و دروغ
کردن اندر گوش و افتادن بدوغ
انبیا گفتند کاین زان علتست
مایهٔ کوری حجاب رؤیتست
دعوی ما را شنیدید و شما
می نبینید این گهر در دست ما
امتحانست این گهر مر خلق را
ما برش گردانیم گرد چشمها
هر که گوید کو گوا گفتش گواست
کو نمی بیند گهر حبس عماست
آفتابی در سخن آمد که خیز
که برآمد روز برجه کم ستیز
تو بگوئی آفتابا کو گواه
گویدت ای کور از حق دیده خواه
روز روشن هر که او جوید چراغ
عین جستن کوریش دارد بلاغ
ور نمی بینی گمانی برده‌ای
که صباحست و تو اندر پرده‌ای
کوری خود را مکن زین گفت فاش
خامش و در انتظار فضل باش
فضل بی علت مگر دریابدت
زین شقاوتها که رو دل نایدت
ور نمانی در چنین کوری ابد
آینه پنهان بشد از تو رشد
در میان روز گفتن روز کو
خویش رسوا کردنست ای روز جو
صبر و خاموشی جذوب رحمتست
وین نشان جستن نشان علتست
انصتوا بپذیر تا بر جان تو
آید از جانان جزای انصتوا
گر نخواهی نکس پیش این طبیب
بر زمین زن زر و سر را ای لبیب
گفت افزون را تو بفروش و بخر
بذل جان و بذل جاه و بذل سر
تا ثنای تو بگوید فضل هو
که حسد آرد فلک بر جاه او
چون طبیبان را نگهدارید دل
خود ببینید و شوید از خود خجل
دفع این کوری بدست خلق نیست
لیک اکرام طبیبان از هدیست
این طبیبان را بجان بنده شوید
تا بمشک و عنبر آگنده شوید

متهم داشتن قوم انبیا را علیهم السلام

قوم گفتند اینهمه زرقست و مکر / کی خدا نایب کند از زید و بکر
هر رسول شاه باید جنس او / آب و گل کو خالق افلاک کو
مغز خر خوردیم تا ما چون شما / پشه را داریم همراز هما
کو هما کو پشه کو گل کو خدا / ز آفتاب چرخ چه بود ذره را
این چه نسبت این چه پیوند بود / تا که در عقل و دماغی در رود
تا کجا این گفت بیهوده کجا / این چه زرقست و چه شید و دغا
خود کجا کو آسمان کو ریسمان / می نگیرد مغز ما این داستان
غالبا ما عقل داریم اینقدر / گندنا را می شناسیم از گزر
این بدان ماند که خرگوشی بگفت / من رسول ماهم و با ماه جفت

حکایت خرگوشان که خرگوشی را برسالت پیش پیل فرستادند که بگو که من رسول ماه آسمانم و پیش تو که از این چشمهٔ آب حذر کن چنانچه در کتاب کلیله آمده

کز رمهٔ پیلان بر آن چشمهٔ زلال / جمله نخچیران بدند اندر وبال
جمله محروم و ز خوف از چشمه دور / حیله کردند چون کم بود زور
از سر که بانگ زد خرگوش زال / سوی پیلان در شب غره هلال
که بیا رابع عشر ای شاه پیل / تا درون چشمه یابی این دلیل
شاه پیلا من رسولم پیش بیست / بر رسولان بند و زجر و خشم نیست
ماه میگوید که ای پیلان روید / چشمه آن ماست زان یکسو شوید
ورنه من تان کور گردانم ستم / گفتم از گردن برون انداختم
ترک این چشمه بگویید و روید / تا ز زخم تیغ مه ایمن شوید
نک نشان آنست کاندر چشمه ماه / مضطرب گردد ز پیل آب خواه
آن فلان شب حاضر آی ای شاه پیل / تا درون چشمه یابی آن دلیل
چونکه هفت و هشت از مه بگذرید / شاه پیل آمد ز چشمه می‌چرید
چونکه زد خرطوم پیل آن شب در آب / مضطرب شد آب و مه کرد اضطراب
پیل باور کرد از وی آن خطاب / چون درون چشمه مه کرد اضطراب
ترس سیلابان بازگشتند آن همه / بعد از آن نامد یکی ز ایشان همه
ما نه زان پیلان گولیم ای گروه / که اضطراب ماه آرد مان شکوه

جواب گفتن انبیا طعن ایشان را و مثل آوردن ایشان را

انبیا گفتند آوه پند جان / سخت‌تر کرد ای سفیهان بندتان
ای دریغا که دوا در رنجتان / گشت زهر قهر جان آهنجتان
ظلمت افزود این چراغ آن چشم را / چونکه حق بگماشت پردهٔ خشم را
چه رئیسی جست خواهیم از شما / که ریاستمان فزونست از سما
چه شرف یابد ز کشتی بحر در / خاصه کشتیی ز سرگین گشته پر
ای دریغ آن دیدهٔ کور و کبود / آفتابی اندرو ذره نمود
آدمی کو بود بی مثل و ندید / دیدهٔ ابلیس جز طینی ندید
چشم دیوانه بهاران را دی نمود / ز آنکه در جنبید کو را خانه بود
ای بسا دولت که آید گاه گاه / پیش بی دولت بگردد او ز راه
ای بسا معشوق کاید ناشناخت / پیش بدبختی نداند عشق باخت
احمقان را اینچنین حرمان چراست / می نسازد دیگران را ره براست
این غلط ده دیده را حرمان ماست / وین مقلب قلب را سوء القضاست
چون بت سنگین شما را قبله شد / لعنت و کوری شما را ظله شد
چون شما را سنگ یاران شد بحق / چون نشاید عقل و جان همراه شد
پشه مرده هما را شد شریک / چون نشاید زنده همراز ملیک
یا مگر مرده تراشیدهٔ شماست / پشهٔ زنده تراشیدهٔ خداست
عاشق خویشید و صنعت کرد خود / دم ماران را سر مارست کیش
نی در آن دم دولتی و نعمتی / نی در آن سر راحتی و لذتی
گرد سر گردان بود آن دم مار / لایق اند و در خورند آن هر دو یار
آنچنان گوید حکیم غزنوی / در الهی نامه گر خوش بشنوی
کم فضولی کن تو در حکم قدر / در خور آمد شخص خر با گوش خر
شد مناسب عضوها و ابدانها / شد مناسب وصفها با جانها

[1] گزر با کاف فارسی زردک را گویند ۱۲ [2] آوه یعنی افسوس ۱۲ [3] آهنج یعنی قصد و آهنگ و کشیدن و از وضع آمده است ۱۲ [4] ظله آنچه از گرما بدان پناه برند ۱۲ [5] انباز شریک ۱۲

وصف بهر جا مناسب باشدش / بیگمان جانکه حق بنوشتش

چون صفت با جان قرین کرده است او / پس مناسب دانش همچون چشم و رو

شد مناسب وصفها در خورد شست / شد مناسب حرفها کو حق نوشت

دیده و دل هست بین اصبعین / چون قلم در دست کاتب ای حسین

اصبع لطف و قهر اندر میان / کلک دل با قبض و بسطی زین بنان

ای قلم بنگر گر اجلالیستی / که میان اصبعین کیستی

جمله قصد و جنبشت زین اصبع است / فرق تو بر چار راه مجمع است

این حروف حالهاات از نسخ اوست / عزم و فسخت هم ز عزم و فسخ اوست

جز نیاز و جز تضرع راه نیست / زین تقلب هر قلم آگاه نیست

این قلم داند ولی بر قدر خود / قدر خود پیدا کند در نیک و بد

آنچه در خرگوش و پیل آویختند / تا از این پست جلیل آمیختند

کی رسد تان این مثلها ساختن / سوی آن درگاه پاک انداختن

بیان آنکه هر کس را نرسد مثل آوردن خاصه در کارخانه‌ای که نامتناهی است

آن مثل آوردن آن حضرت است / که بعلم و سر و جهر او آیت است

تو چه دانی سر چیزی تا تو کل / تا بزلفی یا برخ آری مثل

موسیی آن را عصا دید و نبود / اژدها بد سر او لب میگشود

چون چنان شاهی نداند سر چوب / تو چه دانی سر این دام و حبوب

چون غلط شد چشم موسی در مثل / چون شود موشی فضولی زین محل

آن مثالت را چو اژدرها کند / تا بپاسخ جزو جزوت بر کند

این مثال آورد ابلیس لعین / تا که شد ملعون حق تا یوم دین

این مثال آورد قارون از لجاج / تا فرو شد در زمین با تخت و تاج

این مثال آورد نمرود جهول / تا که پشه مغز سر خود بیش خول

این مثال اندیش کشته قوم عاد / کاستخوانشان خرد و هم وا داد باد

این مثال آورد شداد لئیم / تا که شد محروم از بهشت نعیم

این مثال آورد فرعون از غلط / تا که اندر آب شد با سر سقط

این مثال آورد هر پیچیده دل / تا که شد در قعر دوزخ سرنگون

این مثالت را چو زاغ و بوم دان / که از ایشان پست شد صد خاندان

مثل زدن قوم نوح باستهزا در کشتی ساختن او

نوح اندر بادیه کشتی بساخت / صد مثل گو از پی تسخر بتاخت

در بیابانی که چاه و آب نیست / میکند کشتی چه نادان ابلهیست

آن یکی میگفت این کشتی بتاز / وان یکی میگفت پرش هم بساز

آن یکی میگفت دریااش کو / وان یکی میگفت کشتیش گرو

آن یکی میگفت پالانش کجاست / وان یکی میگفت پالانش گو خرا

وان یکی میگفت کابش کی تهی / وان یکی میگفت این خر بهر چیست

آن یکی میگفت بچه چون میخورد / ور نه بارش کی بمنزل میبرد

آن یکی میگفت بیکاری مکن / بانگ و نوحت عقلت شد ز سر

او همی گفت این بفرمان خداست / این بچربکها نخواهد گشت کاست

حکایت آن دزد که حفره میکند و میگفت دهل میزنم

این مثل بشنو که شب دزدی عنید / در بن دیوار حفره میبرید

نیم بیداری که او رنجور بود / طقطق آهسته‌اش را می‌شنود

رفت بر بام و فرو آویخت سر / گفت او را در چه کاری ای پدر

خیر باشد نیم شب چه میکنی / تو کیی گفتا دهل زن ای سنی

در چه کاری گفت می‌کوبم دهل / گفت کو بانگ دهل ای بوسبل

گفت فردا بشنوی این بانگ را / نعرهٔ یا حسرتا وا ویلتا

من چه نیم شب بشنوی بانگ دهل / آن زمان واقف شوی بر جزو و کل

آن دروغ است و کژ و برساخته / سر آن کژ را تو هم نشناخته

در غلط افتاده ای نیم خام / پخته شو در عشق او والسلام

سر آن خرگوش دان دیو فضول / که به پیش نفس تو آمد رسول

تا که نفس گول را محروم کرد / ز آب حیوانی که از وی خضر خورد

باژگونه کرده معنیش را / کفر گفتی مستعد شو نیش را
اضطراب ماه گفتی در زلال / که بترسانید پیلان را شغال

جواب آن مثل که منکران گفتند از رسالت خرگوش پیغام پیل را از ماه آسمان

قصهٔ خرگوش و پیل آری و آب / خشیت پیلان ز مه در اضطراب
این چه باشد آخر ای کوران عام / با مهی که شد زبونش خاص و عام
چه مه و چه آفتاب و چه فلک / چه عقول و چه نفوس و چه ملک
چه وحوش و چه طیور و چه جماد / چه ملوک و چه گدا و چه کیقباد
چه بلاد و چه جبال و چه بحار / چه مه و چه سال و چه لیل و نهار
چه زمین و آب و چه باد و چه نار / چه خریف و چه شتا و چه بهار
جمله اندر حکم و در فرمان او / همچو گویی در خم چوگان او
آفتاب آفتاب آفتاب / این چه می‌گویم مگر دیدم به خواب
صد هزاران شهر را خشم شهان / سرنگون کرده است ای بدگوهران
کوه بر خود می‌شکافد صد شکاف / آفتابی چون خراشی در زفاف
خشم مردان خشک گرداند سحاب / خشم مردان کرد عالمها خراب
بنگرید ای مردگان بی‌حنوط / در سیاستگاه شهرستان لوط
پیل خود چه بود که سه مرغ پران / کوفتند آن پیلگان را استخوان
اضعف مرغان ابابیل است او / پیل را بدرید و نپذیرد رفو
کیست کو نشنید آن طوفان نوح / یا مصاف لشکر فرعون و روح
روحشان بشکست و اندر آب ریخت / ذره ذره آبشان می‌بیخت
کیست کو نشنید احوال ثمود / وانکه صرصر عادیان را می‌ربود
چشم باری در چنان پیلان گشا / که بدندی پیل‌کش اندر وغا
آنچنان پیلان و شاهان ظلوم / زیر خشم دل همیشه در رجوم
تا ابد از ظلمتی در ظلمتی / می‌روند و نیست غوثی رحمتی
نام نیک و بد مگر نشنیده اید / جمله دیدند و شما نادیده اید
دیده را نادیده می‌آرید لیک / چشمتان را واگشاید مرگ نیک
گرد عالم گیر بود خورشید و نور / چون رود در ظلمتی مانند گور
بی‌نصیب آیید از آن نور عظیم / بسته روزن باشی از ماه کریم
تو درون چاه رفتستی ز کاخ / چه گنه دارد جهانهای فراخ
جان که اندر وصف گرگی ماند او / چون ببیند روی یوسف را الکو
لحن داودی به سنگ و که رسید / گوش آن سنگین دلانش کم شنید
آفرین بر عقل و بر انصاف باد / هر زمان والله اعلم بالرشاد
صدقوا رسلا کراما یا سبا / صدقوا روحا سباها من سبا
صدقوهم هم شموس طالعة / یومنوکم من مخازی القارعة
صدقوهم هم بدور زاهرة / قبل ان یلقوکم بالساهرة
صدقوهم هم مصابیح الدجی / اکرموهم هم مفاتیح الرجا
صدقوا من لیس یرجو خیرکم / لا تعطوا الا تصدوا غیرکم
پارسی گوییم هین تازی بهل / هندوی آن ترک باش از جان و دل
هین گواهیهای شاهان بشنوید / بگروید از آسمانها بگروید

بیان معنی حزم و مثال مرد حازم

یا بسال و لبنان بنگرید / یا سوی آخر بحزمی بر پرید
حزم چه بود در دو تدبیر احتیاط / از دو آن گیری که دور از انحباط
آن یکی گوید درین ره هفت روز / نیست آب و هست ریگ پای سوز
آن دگر گوید دروغ است این بران / که بهر شب چشمه بینی روان
حزم آن باشد که برگیری تو آب / تا رهی از ترس و باشی بر صواب
گر بود در راه آب این را بریز / ور نباشد وای بر مرد ستیز
ای خلیفه زادگان دادی کنید / حزم بهر روز میعادی کنید
آن عدوی کز پدرتان کین کشید / سوی زندانش ز علیین کشید
آن شه شطرنج دل را مات کرد / از بهشتش سخرهٔ آفات کرد
چند جا بندش گرفت اندر نبرد / تا بکشتی در فکندش مرد رد

چون بشد رنج و شدت آن من رفت / آنچه سگ بود و افسانه از تو رفت
شکر نعمت خوشتر از نعمت بود / شکرباره کی سوی نعمت رود

شکر جان نعمت و نعمت چو پوست / ز انکه شکر آرد ترا تا کوی دوست
نعمت آرد غفلت و شکر انتباه / صید نعمت کن بدام شکر شاه

نعمت شکرت کند پرچشم و میر / تا کنی صد نعمت ایثار فقیر
سیر نوشی از طعام و نقل حق / تا رود از تو شکم‌خواری و دق

نعمت با ب را شکری کنید / تا ز منحوس خود را انشکنید

شکر چند بسب نعمت افسر کند / کفر نعمت مرد را کافر کند

منع کردن منکران انبیا را علیهم السلام از نصیحت کردن و حجت آوردن بطریق جبریان

قوم گفتند ای نصوحان بس بود / آنچه گفتید ار درین ده کس بود
قفل بر دلهای ما بنهاد حق / کس نداند برد بر خالق سبق

نقش ما این کرد آن تصویرگر / این نخواهد شد بگفت و گو دگر
سنگ را صد سال گویی لعل شو / کهنه را صد بار گویی باش نو

خاک را گویی صفات آب گیر / آب را گویی عسل شو یا که شیر
تا ز گویی که ز هر صفتی شو / هیچ از آن وصف دیگر گون شوم

خالق افلاک او و افلاکیان / خالق آب و تراب و خاکیان
آسمان را داد دوران و صفا / آب و گل را تیره‌رویی و نما

کی تواند آسمان دردی گزید / کی تواند آب و گل صفوت خرید
قسمتی کردست هر یک را رهی / کی ز کوشش که شود چون کهی

جواب انبیا علیهم السلام جبریان را

انبیا گفتند کاری آفرید / وصفهایی که نتان زان سر کشید

وآفرید او وصفهای عارضی / که کسی مبغوض می‌گردد رضی
سنگ را گویی که زر شو بیهده ست / مس را گویی که زر شو راه هست

ریگ را گویی که گل شو عاجز است / خاک را گویی که گل شو جایز است
رنجها دادست کان را چاره نیست / آن بمثل لنگی و فطس و عمی‌ست

رنجها دادست کان را چاره هست / آن بمثل لقوه و درد سرست
این دواها ساخت بهر ائتلاف / نیست این درد و دواها از گزاف

مکرر کردن آن منکران حجتهای جبریانه را

بلکه اغلب رنجها را چاره هست / چون بجد جویی بیاید آن بدست

قوم گفتند ای گروه این رنج ما / نیست زان رنجی که بپذیرد دوا
سالها گفتید زین افسون و پند / سخت‌تر می‌گشت زین هر دم ببند

گر دوا را این مرض قابل بدی / آخر از وی ذره‌ای زایل شدی
سده چون آید آب ناید در جگر / گر خورد دریا رود جای دگر

لاجرم آماس گیرد دست و پا / تشنگی را نشکند آن استقا
انبیا گفتند نومیدی بدست / فضل و رحمتهای باری بی‌حدست

باز جواب انبیا علیهم السلام جبریان را

از چنین محسن نشاید ناامید / دست در فتراک این رحمت زنید

ای بسا کاری که اول صعب گشت / بعد از آن بگشاده شد سختی گذشت
بعد نومیدی بسی امیدهاست / از پس ظلمت بسی خورشیدهاست

خود گرفتم که شما سنگین شدید / قفلها بر گوش و بر دل بر زدید
هیچ ما را با قبولی کار نیست / کار ما تسلیم و فرمان کردنیست

او بفرمودست ما را این بندگی / نیست ما را از خود این گویندگی
جان برای امر او داریم ما / گر بریگی گوید او کاریم ما

امر حق را ما گروی بی‌ریا / می‌سپاریم این رسالت با شما
غیر حق جان نبی را یار نیست / با قبول و رد خلقش کار نیست

مزد تبلیغ رسالاتش ازوست / زشت و دشمن‌رو شدیم از بهر دوست
ما برین درگه ملولان نیستیم / تا ز بعد راه هر جا بیستیم

دل فرو بسته و ملول آن کس بود / کز فراق یار در محبس بود
دلبر و مطلوب با ما حاضر است / در نثار رحمتش جان شاکر است
در دل ما لاله‌زار و گلشنی است / پیری و پژمردگی را راه نیست
دائما تر و جوانیم و لطیف / تازه و شیرین و خندان و ظریف
پیش ما صد سال و یک ساعت یکیست / که دراز و کوته از ما منفکی است
آن دراز و کوتهی در جسمهاست / خود دراز و کوته اندر جان کجاست
سیصد و نه سال آن اصحاب کهف / پیششان یک روز بی اندوه و لهف
وانگهی بنمودشان یک روز هم / که به تن باز آمد ارواح از عدم
چون نباشد روز و شب یا ماه و سال / کی بود سیری و پیری و ملال
در گلستان عدم چون بیخودی است / مستی از سغراق لطف ایزدی است
لم یذق لم یدر هر کس کو نخورد / کی به وهم آرد جعل انفاس ورد
نیست موهوم ار بدی موهوم آن / همچو موهومان شدی معدوم آن
دوزخ اندر وهم چون آرد بهشت / هیچ تابد روی خوبی از خوک زشت
این گلوی خود مثل بد ای جهان / همچنین لقمه رسیده تا دهان
راههای صعب پایان برده‌ایم / ره بر اهل خویش آسان کرده‌ایم
این بجوئید از نجوم سعد راه / زانکه در ظلمت دریده قعر چاه
هر که با ما گشت سیر و یار رست / از عذاب نار رو در جنت نشست
وانکه نشنید از شقاوت پند ما / در عذاب جاودان شد مبتلا

مکرر کردن قوم اعتراض حجه بر انبیا علیهم السلام

قوم گفتند ار شما سعد خودید / نحس مایید و ضدید و مرتدید
جان ما فارغ بد از اندیشه‌ها / در غم انگندید ما را و عنا
ذوق و جمعیت که بود و اتفاق / شد ز فال زشتتان صد افتراق
طوطی نقل و شکر بودیم ما / مرغ مرگ‌اندیش گشتیم از شما
هر کجا افسانهٔ غم گستریست / هر کجا آوازهٔ مستنکریست
هر کجا اندر جهان فال بدیست / هر کجا مسخی نکالی ماخذیست
در مثال قصه و فال شماست / در غم انگیزی شما را مشتهاست

باز جواب گفتن انبیا علیهم السلام ایشان را

انبیا گفتند فال زشت و بد / از میان جانتان دارد مدد
گر تو جایی خفته باشی با خطر / اژدها در قصد تو آید ز سر
مهربانی مر ترا آگاه کرد / که بجه زود ارنه اژدرهات خورد
تو بگویی فال بد چون میزنی / فال چه برجه ببین در روشنی
از میان فال بد من خود ترا / می‌رهانم می‌برم سوی سرا
چون نبی آگه کننده است از نهان / کو بدید آنچه ندید اهل جهان
گر طبیبی گویدت غوره مخور / که چنین رنجی برآرد شور و شر
تو بگویی فال بد چون میزنی / پس تو ناصح را مؤثم می‌کنی
ور منجم گویدت امروز هیچ / آنچنان کاری مکن اندر پسیچ
زانکه نیکو نیست روز امروزها / تا نگردی نادم و خاسر در آن
صد ره ار بینی دروغ اختری / یک دو بار راست آید می‌خری
این نجوم ما نشد هرگز خلاف / صحتش چون ماند از تو در غلاف
آن طبیب و آن منجم از گمان / می‌کنند آگاه ما خود از عیان
دود می‌بینیم و آتش از کران / حمله می‌آرد بسوی منکران
تو همی گویی خمش کن زین مقال / که زیان ماست قال شوم فال
ای که نصح ناصحان را نشنوی / فال بد با تست هر جا می‌روی
افعیی بر پشت تو بر می‌رود / او ز بالا می‌بیندت آگه کند
گوییش خاموش غمگینم مکن / گویدا خوش باش خود رفت این سخن
چون بناگه افعیی دهان گردت / تلخ گردد جمله شادی کردنت
پس بگویی همین بود از فلان / چون بدیدی بردری گریبان و فغان
باز بالایم تو سنگی می‌زدی / تا مرا از جد نمودی آن بدی
او بگوید نی که سستی آزرده / تو بگوی نی که شادم کرده
گفت من کردم جوانمردی و پند / تا رهانم من ترا زین خشک بند

گفت در نقش همی عشقستی | هیچ جز از خویش و عاشق نیستی
عشق نان بی نان غذای عاشق است | بند هستی نیست هر کو صادق است

عاشقان را کار نبود با وجود | عاشقان را هست بی سرمایه سود
بال نی و گرد عالم می‌پرند | دست نی و گوی از میدان می‌برند

آن فقیری کو ز معنی بوی یافت | دست ببریده همی زنبیل بافت
عاشقان اندر عدم خیمه زدند | چون عدم یکرنگ و نفس واحدند

شیرخواره کی شناسد ذوق لوت | مر پری را بوی باشد لوت و پوت
آدمی کی بو برد از بوی او | چونکه خوی اوست ضد خوی او

پیش قبطی خون بود آن آب نیل | آب باشد پیش سبطی جمیل
جاده باشد بحر ز اسرائیلیان | غرقه‌گه باشد ز فرعون عوان

باد بر عادیان گرز و تبر | لیک بر هود و بر قومش ظفر
گلستان باشد بر ابراهیم نار | لیک بر نمرود باشد زهرمار

بر سمندر باشد آتش خانمان | لیک شد بر دگر مرغان زیان
نزد عاشق درد و غم حلوا بود | لیک حلوا بر خسان بلوا بود

آنچه یعقوب از رخ یوسف بدید | وانچه او از بوی او اندر کشید
وانچه در وی بود و اندر ره بدید | خاص او بد آن به اخوان کی رسید
این ز عشقش خویش در چه می‌کند | وان به کین از بهر او چه می‌کند

مخصوص بودن یعقوب علیه السلام بچشیدن جام حق تعالی از روی یوسف و کشیدن بوی حق از بوی یوسف و حرمان برادران و غیرهم ازین هر دو صفت

سفرهٔ او پیش این از نان تهیست | پیش یعقوب است پر کو مشتهیست
روی ناشسته نبیند روی حور | لا صلوة گفت الا بالطهور

عشق باشد لوت و پوت جانها | جوع ازین روست قوت جانها
جوع یوسف بود مر یعقوب را | بوی نانش می‌رسید از دور جا

آنکه بستد پیرهن را می‌شتافت | بوی پیراهان یوسف می‌نیافت
وانکه صد فرسنگ زانسو بد او | چونکه بد یعقوب می‌بویید بو

ای بسا عالم ز دانش بی‌نصیب | حافظ علم است آنکس نی حبیب
مستمع از وی همی یابد مشام | گرچه باشد مستمع از جنس عام

زانکه پیراهن بدستش عاریه است | چون بدست آن نخاسی جاریه است
جاریه پیش نخاسی سرسری است | در کف او از برای مشتری است

قسمت حق است روزی دادنی | هر یکی را سوی دیگر راه نی
یک خیالی نیک باغ آن شده | یک خیالی زشت راه این زده

آن خیالی از اثر باغی شده | وان خیالی عالمی بر هم زده
آن خدا کز خیالی باغ ساخت | وز خیالی دوزخ و جای گداخت

پس کی داند راه گلشنهای او | پس کی داند جای گلخنهای او
دیده‌بان دل نبیند در مجال | کز کدامین کنج جان آید خیال

جز کرا آن دل که دارد عون حق | کون او را نیست کرده کون حق
گر بدیدی مطلعش را ز احتیال | بند کردی راه هر ناخوش خیال

کی رسد جاسوس را آنجا قدم | که بود مرصاد و دربند عدم
دامن فضلش بکف کن کوروار | قبض اعمی این بود ای شهریار

دامن او امر و فرمان وی است | نیکبختی که تقی جان وی است
آن یکی در مرغزار و جوی آب | وان یکی پهلوی او اندر عذاب

او عجب مانده که ذوق او ز چیست | وین عجب مانده که این در حبس کیست
این چرا خشکی که اینجا چشمه‌هاست | وین چرا زرد است کاینجا صد دواست

هین بیا ای همنشین اندر چمن | گو بیا ای جان من نیارم آمدن
هین بیا جانا که باغ تست این | گویدش نی فیه آنم تو با

یک مثل آمد درین معنی بگفت | بوکه یابی زین بیان سر نهفت
اندرین معنی بگویم قصه | گوش بگشا تا بری زان حصه

حکایت امیر و غلامش که نماز باره بود و انس غلام در نماز و مناجات

در زمانی بود امیری اکرام / بود سنقر نام او را یک غلام
میر شد محتاج گرمابه سحر / بانگ زد سنقر هلا بردار سر
طاس و مندیل و گل از التون بگیر / تا که گرمابه رویم ای ناگزیر
سنقر آمد طاس و مندیل نکو / برگرفت و رفت با او دو بدو
مسجدی در ره بد و بانگ صلا / آمد اندر گوش سنقر در ملا
بود سنقر سخت مولع در نماز / گفت ای میر من ای بنده‌نواز
تو برین دکان زمانی صبر کن / تا گزارم فرض و خوانم لم یکن
رفت سنقر میر بر دکان نشست / منتظر از بادهٔ پندار مست
میر از بهر دل آن زنده‌جان / کرد یک ساعت توقف بر دکان
چون امام و قوم بیرون آمدند / از نماز و وردها فارغ شدند
سنقر آنجا ماند تا نزدیک چاشت / میر سنقر را زمانی چشم داشت
گفت ای سنقر چرا نایی برون / گفت می‌نگذاردم این ذوفنون
صبر کن نک آمدم ای روشنی / نیستم غافل که در گوش منی
هفت نوبت صبر کرد و بانگ کرد / تا که عاجز گشت از تیباش مرد
پاسخش این بود می‌نگذاردم / تا برون آیم هنوز ای محترم
گفت آخر مسجد اندر کس نماند / کیت وا می‌دارد آنجا کت نشاند
گفت آنکه بسته‌ستت از برون / بسته است او هم مرا اندر درون
آنکه نگذارد ترا کایی درون / می‌نه‌نگذارد مرا کایم برون
آنکه نگذارد کزین سو پا نهی / او بدین سو بست پای این رهی
ماهیان را بحر نگذارد برون / خاکیان را بحر نگذارد درون
اصل ماهی آب و حیوان از گلست / حیله و تدبیر اینجا باطلست
قفل زفتست و گشاینده خدا / دست در تسلیم زن اندر رضا
ذره ذره گر شود مفتاحها / این گشایش نیست جز از کبریا
چون فراموشت شود تدبیر خویش / یابی آن بخت جوان از پیر خویش
چون فراموش خودی یادت کنند / بنده گشتی آنگه آزادت کنند
گر تو خواهی حر و دل زنده بگی / بندگی کن بندگی کن بندگی
از خودی بگذر که تا یابی خدا / فانی حق شو که تا یابی بقا
گر ترا باید وصال راستین / محو شو والله اعلم بالیقین

نومید شدن انبیا علیهم السلام از قبول و پذیرایی منکران قوله تعالی حتی اذا استیأس الرسل الی آخره

انبیا گفتند با خاطر که چند / میدهیم این را و آن را وعظ و پند
چند کوبیم آهن سردی ز غی / در دمیدن در قفس هین تا به کی
جنبش خلق از قضا و وعده است / تیزی دندان ز سوز معده است
نفس اول راند بر عقل دوم / ماهی از سر گنده گردد نی ز دم
لیک هم می‌دان و خر می‌ران تو تیز / چونکه بلغ گفت حق شد ناگزیر
تو نمی‌دانی که زین دو کیستی / جهد کن چندانکه بینی چیستی
چون نهی بر پشت کشتی بار را / بر توکل می‌کنی آن کار را
تو نمی‌دانی که از هر دو کیی / غرقه‌ای اندر سفر یا ناجیی
گر بگویی تا ندانم من کیم / بر نخواهم تاخت بر کشتی و یم
من درین ره ناجیم یا غرقه‌ام / کشف گردان کز کدامین فرقه‌ام
من نخواهم رفت این ره با گمان / بر امید خشک همچون دیگران
هیچ بازرگانیی ناید ز تو / زانکه در غیبست سر این دو رو
تاجر ترسنده طبع شیشه‌جان / در طلب نه سود دارد نه زیان
بل زیان دارد که محرومست و خوار / نور او یابد که باشد شعله‌خوار
چونکه بر بوکست جمله کارها / کار دین اولی کزین یابی رها
نیست دستوری درینجا قرع باب / جز امید الله اعلم بالصواب

بیان آنکه ایمان مقلد خوفست و رجا

داعی هر پیشه اومید است و بوک / گرچه گردنشان ز کوشش شد چو دوک
بامدادان چون سوی دکان رود / بر امید و بوک روزی می‌رود
بوک روزی نبودت چون می‌روی / خوف حرمان هست تو چونی قوی

خوف هجران ازل در کسب لوت / چون نگردد دست اندر جستجوت

گوئی ار چه خوف هجران هست پیش / هست اندر کاهلی این خوف بیش

هست در کوشش امیدم بیشتر / دارم اندر کاهلی افزون خطر

پس چرا در کار دین ای بدگمان / دامنت می گیرد این خوف زیان

یا نمی‌بینی که اهل این بازارها / در چه سودند انبیا و اولیا

زین دکان رفتن چه کانشان رو نمود / اندرین بازار چه بستند سود

آتش آنرا رام چون خلخال شد / بحر آنرا رام چون حمال شد

از دم آن مرده زنده شده / ابر آنرا سایه بانی آمده

آهن آنرا رام چون موم شد / باد آنرا بنده و محکوم شد

شد ورا در دفع دشمن چه یار / عنکبوتی شد مر این را پرده دار

قوم دیگر سخت پنهان میروند / شهرهٔ خلقان ظاهر کی شوند

سنی حدیث ان لله تعالی اولیاء اخفیاء

اینهمه دارند و چشم هیچکس / بر نیفتد بر کیاشان یکنفس

هم کرامتشان هم ایشان در حرم / نامشان را نشنوند ابدال هم

یا نمی‌یابی که جانهای خدا / کو ترا میخواند آنسو که بیا

شش جهت عالم همه اکرام اوست / هر طرف که بنگری اعلام اوست

گر کریمی گویدت آتش در آ / اندر آ زود و مگو سوزد مرا

کو بر آتش نرگس و نسرین کند / در میانش غنچه‌ها سر بر زند

در حقیقت آتش او بهر چیست / کان ز دستارخوان انبیاست

حکایت مندیل در تنور انداختن انس بن مالک و ناسوختن

از انس فرزند مالک آمدست / که بمهمانی او شخصی شدست

او حکایت کرد کز بعد طعام / دید انس دستارخوان را زرد فام

چرکن و آلوده گفت ای خادمه / اندر افکن در تنورش یکدمه

در تنور پر ز آتش درفکند / آن زمان دستارخوان را هوشمند

جمله مهمانان در آن حیران شدند / انتظار دود و کندوری بدند

بعد یکساعت برآورد از تنور / پاک و اسپید و از آن اوساخ دور

قوم گفتند ای صحابی عزیز / چون نسوزید و منقی گشت نیز

گفت زانکه مصطفی دست و دهان / بس بمالید اندرین دستارخوان

ای دل ترسنده از نار و عذاب / با چنان دست و لبی کن اقتراب

چون جمادی را چنین تشریف داد / جان عاشق را چها خواهد گشاد

مر کلوخ کعبه را چون قبله کرد / خاک مردان باش ای جان در نبرد

بعد از آن گفتند با آن خادمه / تو نگوئی حال خود با این همه

چون فکندی زود آن از گفت او / گیرم او بردست در اسرار هو

اینچنین دستارخوان قیمتی / چون فکندی اندر آتش ای ستی

گفت دارم بر کریمان اعتمید / از عباد الله دارم بس امید

میزری چه بود اگر او گویدم / در رو اندر عین آتش بی ندم

اندر افتم از کمال اعتقید / نیستم ز اکرام ایشان ناامید

سر دراندازم نه این دستارخوان / ز اعتماد هر کریم رازدان

ای برادر خود برین اکسیر زن / کم نباید صدق مرد از صدق زن

آن دل مرد که از زن کم بود / آن دلی باشد که کم ز اشکم بود

اندر آن وادی گروهی از عرب / خشک شد از قحط باران‌شان قرب

قصهٔ فریاد رسیدن رسول علیه السلام کاروان عرب را که از تشنگی و بی‌آبی درمانده بودند و دل بر مرگ نهاده و بارکشها و ایشان قریب بهلاکت بودند

در میان آن بیابان مانده / کاروان مرگ بر خود خوانده

ناگهانی آن مغیث هر دو کون / مصطفی پیدا شد از ره بهر عون

دید آنجا کاروانی بس بزرگ / بر تف ریگ و ره صعب و سترگ

اشترانشان را زبان آویخته / خلق اندر ریگ هر سو ریخته

رحمش آمد گفت هین زوتر روید / چند یاری سوی آن کثبان دوید

که سیاهی بر شتر مشک آورد / سوی میر خود بزودی میبرد

آن شتربان سیه را با شتر / سوی من آرید با فرمان مُر
سوی کثبان آمدند آن طالبان / بعد یکساعت بدیدند آنچنان
بنده‌ای می‌شد سیه با اشتری / راویه پر آب چون هدیه بری
پس بدو گفتند می‌خواند ترا / این طرف فخر البشر خیر الوری
گفت من نشناسم او را کیست او / گفت او آن ماه روی قندخو
سید و سرور محمد نور جان / مهتر و بهتر شفیع مجرمان
نوعها تعریف کردندش که هست / گفت مانا او مگر آن ساحر است
که گروهی را زبون کرد او بسحر / من نیایم جانب او نیم شبر
کشکشانش آوریدند آن طرف / او فغان برداشت در تشنیع و تف
چون کشیدندش به پیش آن عزیز / گفت نوشید آب و بردارید نیز
جمله را زان مشک او سیراب کرد / اشتران و هر کسی زان آب خورد
راویه پر کرد و مشک از مشک او / ابر گردون خیره ماند از رشک او
این کسی دیده‌ست کز یک راویه / سرد گردد سوز چندین هاویه
این کسی دیده‌ست کز یک مشک آب / گشت چندین مشک پر بی اضطراب
مشک خود روپوش بود و موج فضل / می‌رسید از امر او از بحر اصل
آب از جوشش همی گردد هوا / وان هوا گردد ز سردی آبها
بلکه بی اسباب بیرون زین حکم / آب رویانید تکوین از عدم
تو ز طفلی چون سببها دیده‌ای / در سبب از جهل بر چفسیده‌ای
با سببها از مسبب غافلی / سوی این روپوشها زان مایلی
چون سببها رفت بر سر می‌زنی / ربنا و ربناها می‌کنی
رب همی گوید برو سوی سبب / چون ز صنعم یاد کردی ای عجب
گفت زین پس من ترا بینم همه / ننگرم سوی سبب وان دمدمه
گویدش ردّوا لعادوا کار تست / ای تو اندر توبه و میثاق سست
لیک من آن ننگرم رحمت کنم / رحمتم پر است بر رحمت تنم
ننگرم عهد بدت بدهم عطا / از کرم این دم چو می‌خواهی مرا
از من آید جمله احسان و وفا / ور تو بد عهدی و نسیان و خطا
حاصل آنکه در سبب پیچیده‌ای / لیک معذوری همین را دیده‌ای
قافله حیران شد اندر کار او / یا محمد چیست این ای بحر جو
کرده‌ای روپوش مشک خرد را / غرقه کردی هم عرب هم کرد را

مشک آن غلام پر شدن از غیب بمعجزه رسول خدا و سپید شدن آن غلام سیاه

ای غلام اکنون تو بین مشک خود / تا نگویی در شکایت نیک و بد
آن سیه حیران شد از برهان او / می‌دمید از لامکان ایمان او
چشمه‌ای دید از هوا ریزان شده / مشک او روپوش فیض آن شده
آن نظر روپوشها هم بر درید / تا معین چشمهٔ غیبی بدید
چشمها پر آب کرد آندم غلام / شد فراموشش ز خواجه وز مقام
دست و پایش ماند از رفتن براه / زلزله افگند در جانش آله
باز بهر مصلحت بازش کشید / که بخویش آ باز رو ای مستفید
وقت حیرت نیست حیرت پیش تست / این زمان در ره در آ چالاک و چست
دستهای مصطفی بر رو نهاد / بوسه‌های عاشقانه بس بداد
مصطفی دست مبارک بر رخش / آن زمان مالید و کرد او فرخش
شد سپید آن زنگی و زاده حبش / همچو بدر و روز روشن شد شبش
یوسفی شد در جمال و در دلال / گفتش اکنون رو بده واگوی حال
او همی شد بی سر و بی پا و مست / پای می‌نشناخت در رفتن ز دست
پس بیامد با دو مشک پر روان / سوی خواجه از نواحی کاروان
خواجه بر ره منتظر بنشسته بود / کان غلامش دیر می‌آمد ز رود

دیدن خواجه غلام خود را سپید و ناشناختن و با غلام گفتن که تو غلام مرا کشته و خون او ترا گرفته

خواجه از دورش بدید و خیره ماند / از تحیر اهل آن ده را بخواند
راویه ما اشتر ماست این / پس کجا شد بندهٔ زنگی جبین

۵۱ مرّ تلخ ۱۲ ۵۲ زبون خوار و مغلوب را گویند ۱۲ ۵۳ قبر و حب را گویند ۱۲ ۵۴ تشنیع ملامت و سرزنش است ۱۲ ۵۵ تفت خشم و گرم شدن ۱۲ ۵۶ چفسید یعنی چسپیده است ۱۲

گر بلا آید ترا اندر صبر / ور زیان بینی غم او را مخور
کان بلا دفع بلاهای بزرگ / وان زیان منع زیانهای سترگ

راحت جان آمد ای جان عین مال / مال چون جمع آمد ای جان شد وبال

استدعا نمودن شخصی از موسی علیه السلام زبان بهایم را

گفت موسی را یکی مرد جوان / که بیاموزم زبان جانوران
تا بود کز بانگ حیوانات و دد / عبرتی حاصل کنم در دین خود
چون زبانهای بنی آدم همه / در پی آبست و نان و دمدمه
بو که حیوانات را دردی دگر / باشد از تدبیر هنگام گذر
گفت موسی رو گذر کن زین هوس / کین خطر دارد بسی در پیش و پس
عبرت و بیداری از یزدان طلب / نه از کتاب و از مقال و حرف و لب
گرم‌تر شد مرد زان منعش که کرد / گرم‌تر گردد همی از منع مرد
گفت ای موسی چو نور تو بتافت / هر که چیزی یافت از تو چیز یافت
مر مرا محروم کردن زین مراد / لائق لطفت نباشد ای جواد
این زمان قائم مقام حق توی / یاس باشد گر مرا مانع شوی
گفت موسی یا رب این مرد سلیم / سخره کردستش مگر دیو رجیم
گر بیاموزم زیان کارش بود / ور نیاموزم دلش بد می‌شود
گفت ای موسی بیاموزش که ما / رد نکردیم از کرم هرگز دعا
گفت یا رب او پشیمانی خورد / دست خاید جامه‌ها را بر درد
نیست قدرت هر کسی را سازوار / عجز بهتر مایهٔ پرهیزگار
فقر زین رو فخر آمد جاودان / که بتقوی ماند دستش جاودان
زان غنا و زان غنی مردود شد / که ز قدرت صبرها بدرود شد
آدمی را عجز و فقر آمد امان / از بلای نفس پر حرص و غمان
آن غم آمد ز آرزوهای فضول / که بدان خو کرده است آن صید غول
آرزوی گل بود گلخواره را / گلشکر نگوارد آن بیچاره را

بعد از آن وحی آمد از حضرت که رو / هر چه میگوید بلطف خود شنو

وحی آمدن از حق تعالی بموسی علیه السلام که بیاموزش چیزی را که استدعا میکند

گفت یزدان تو بده بایست او / برگشا در اختیاران دست او
اختیار آمد عبادت را نمک / ورنه میگردد بناخواه این فلک
گردش او را نه اجر و نه عقاب / کاختیار آمد هنر وقت حساب
جمله عالم خود مسبح آمدند / نیست آن تسبیح جبری مزدمند
تیغ در دستش نه از عجزش بکن / تا که غازی گردد او یا راهزن
زانکه کرمنا شد آدم ز اختیار / نیم زنبور عسل شد نیم مار
مومنان کان عسل زنبوروار / کافران خود کان زهری همچو مار
زانکه مومن خورد بگزیده نبات / تا چو نحلی گشت ریق او حیات
باز کافر خورد شربت از صدید / هم ز قوتش زهر شد در وی پدید
اهل الهام خدا عین الحیات / اهل تسویل هوا سم الممات
در جهان این مدح و شاباش و زهی / ز اختیارست و حفاظ آگهی
جمله رندان چونکه در زندان بوند / متقی و زاهد و حق‌خوان شوند
چونکه قدرت رفت کاسد شد عمل / هین که تا سرمایه نستاند اجل
قدرتت سرمایهٔ سودست هین / وقت قدرت را نگهدار و ببین
آدمی بر خنگ کرمنا سوار / در کف درکش عنان اختیار
باز موسی داد پند او را بمهر / که مرادت زرد خواهد کرد چهر
ترک این سودا بگو وز خود بترس / دیو دادستت برای مکر درس
هین برو در سر خود کم طلب / کاین مرادت افکند در صد تعب
گفت باری نطق سگ کو بر درست / نطق مرغ خانگی کاهل پرست

گفت موسی هین تو دانی در رسید / نطق این هر دو شود بر تو پدید

قانع شدن آن مرد طالب بتعلیم زبان مرغ خانگی و سگ و اجابت کردن موسی علیه السلام او را

بامدادان از برای امتحان / ایستاد او منتظر بر آستان

خادمه سفره بیفشاند و فتاد / پاره نان بیات آثار زاد
در ربود آن را خروسی چون گرو / گفت سگ کردی تو بر ما ظلم رو
دانهٔ گندم توانی خورد و من / عاجزم در دانه خوردن در وطن
گندم و جو را و باقی حبوب / تو توانی خورد و من نی ای طروب

جواب خروس سگ را

این لب نانی که قسمت است آن / می ربایی اینقدر را از سگان
پس خروسش گفت تن زن غم مخور / که عوض بدهد خدا زین دیگر
اسپ این خواجه سقط خواهد شدن / روز فردا سیر خور کم کن حزن
مر سگان را عید باشد مرگ اسپ / روزی وافر بود بی جهد و کسب
اسپ را بفروخت چون بشنید مرد / پیش سگ شد آن خروس زرد روی
روز دیگر همچنان نان را ربود / آن خروس سگ و لب بگشود
کای خروس عشوه ده چندین دروغ / ظالمی کاذبی و بی فروغ
اسپ کش گفتی سقط گردد کجاست / کور اختر گوی محروم از راست
گفت او را آن خروس با خبر / که سقط شد اسپ او جای دگر
اسپ را بفروخت جست او از زیان / آن زیان انداخت او بر دیگران
لیک فردا اشترش گردد سقط / مر سگان را باشد این نعمت فقط
زود اشتر را فروشید آن حریص / یافت از غم و ز زیان آن دم محیص
روز ثالث گفت سگ با آن خروس / ای امیر کاذبان با طبل و کوس
تا بکی گویی دروغ ای بی فروغ / دوانی ای ابالی مگو دوغ دروغ
گفت او بفروخت اشتر را شتاب / لیک فردا پیش غلام آید مصاب
چون غلام او بمیرد نانها / بر سگ و خواهنده ریزند اقربا
این شنید و آن غلامش را فروخت / دست از خسران رهید و رخ برافروخت
شکرها میکرد و شادیها که من / رستم از سه واقعه اندر زمن
تا زبان مرغ و سگ آموختم / دیدهٔ سوء القضا را دوختم

خجل شدن خروس پیش سگ بسبب دروغ شدن سه وعده

روز دیگر آن سگ محروم گفت / کای خروس ژاژخا کو طاق و جفت
چند چند آخر دروغ و مکر تو / خود نپرد جز دروغ از وکر تو
گفت حاشا از من و از جنس من / که بگردیم از دروغ ممتهن
ما خروسان چون مؤذن راستگو / هم رقیب آفتاب و وقت جو
پاسبان آفتابیم از درون / گر کنی بالای ما طشتی نگون
پاسبان آفتاب اند اولیا / در بشر واقف ز اسرار خدا
اصل ما را حق پی بانگ نماز / داد هدیه آدمی را در جهاز
گر بنا هنگام سهوا از ما رود / در اذان آن مقتل ما می شود
گفت نا هنگام حی علی الفلاح / خون ما را می کند خوار و مباح
آنکه معصوم آمد و پاک از غلط / از خروس روح جان آمد فقط
آن غلامش مرد پیش مشتری / شد زیان مشتری آن یکسری
او گریزانید مالش را ولیک / خون خود را ریخت اندر یاب نیک
یک زیان دفع زیانها می شدی / جسم و مال ماست جانها را فدی
پیش شاهان در سیاست گستری / میدهی تو مال و سر را می خری
اعجمی چون گشته اندر قضا / میگریزانی ز داور مال را

خبر دادن خروس از مرگ خواجه

لیک فردا خواهد او مردن یقین / گاو خواهد کشت وارث در حنین
صاحب خانه بخواهد مرد و رفت / روز فردا نک رسیده دولت زفت
پارها و نان و لالنگ و طعام / در میان کوی یابد خاص و عام
گاو قربانی و نانهای تنک / بر سگان و سائلان ریزد سبک
مرگ اسپ و اشتر و مرگ غلام / بد قضا گردان این مغرور خام
از زیان مال و درد آن گریخت / مال افزون کرد و خون خویش ریخت
این ریاضتهای درویشان چرا / کان بلا بر تن بقای جانهاست
تا بقای خود نیابد سالکی / چون کند تن را سقیم و هالکی
دست کی جنبد بایثار و عمل / تا نبیند داده را جانش بدل

آنکه بدهد بی امید سودها / آن خدایست آن خدایست آن خدا
یا ولی حق که خوی حق گرفت / نور گشت و تابش مطلق گرفت
او غنی است و جز او جمله فقیر / کی فقیری بی عوض گوید که گیر
تا نبیند کودکی که سیب هست / او پیاز گنده را ندهد ز دست
این همه بازار بهر این غرض / برد کانها نشسته بهر این عوض
صد متاع خوب عرضه میکنند / و اندرون دل عوضها می‌تنند
یک سلامی نشنوی ای مرد دین / که نگیرد آخرت آن آستین
بی طمع نشنیده‌ام از خاص و عام / من سلامی ای برادر والسلام
جز سلام حق هین آن را بجو / خانه خانه جا بجا و کو بکو
از دهان آدمی خوش مشام / هم پیام حق شنیدم هم سلام
زین سلام باقیان بر بوی آن / من همی نوشم بدل خوشتر ز جان
زان سلام او سلام حق شده است / کآتش اندر دودمان خود زده است
مرده است از خود شده زنده برب / زان بود اسرار حقش در دو لب
مردن تن در ریاضت زندگیست / رنج این تن روح را پایندگیست
گوش بنهاده بدان مرد خبیث / می‌شنود او از خروس و سگ حدیث

دویدن آن شخص بسوی موسی بزینهار چون خبر مرگ خود شنید

چون شنید اینها دوان شد تیز و تفت / بر در موسی کلیم الله رفت
رو همی مالید بر خاک او ز بیم / که مرا فریاد رس زین ای کلیم
گفت رو بفروش خود را و بره / چونکه استا گشته‌ای بر جه ز چه
بر مسلمانان زیان انداز تو / کیسه‌ها و همیانها را کن دو تو
من درون خشت دیدم این قضا / که در آیینه عیان شد مر ترا
عاقل اول بیند آخر را بدل / اندر آخر بیند از دانش مقل
باز زاری کرد کای نیکو خصال / مر مرا در سر مزن در رو ممال
از من آن آمد که بودم ناسزا / ناسزایم را تو ده حسن الجزا
گفت تیری جست از شست ای پسر / نیست سنت کاید او واپس ز سر
لیک در خواهم ز نیکو داوری / تا که ایمان آن زمان با خود بری
چونکه ایمان برده باشی زنده‌ای / چونکه با ایمان روی پاینده‌ای
هم در آن دم حال بر خواجه بگشت / تا دلش شوریده آوردند طشت
شورش مرگ است نی هیضه طعام / قی چه سودت دارد ای بدبخت خام
چار کس بردند تا سوی وثاق / ساق می‌مالید او بر پشت ساق
پند موسی نشنوی شوخی کنی / خویشتن بر تیغ پولادی زنی
شرم ناید تیغ را از جان تو / آن تست این ای برادر آن تو
موسی آمد در مناجات آن سحر / کای خدا ایمان از او مستان مبر

دعا کردن موسی علیه السلام جهت سلامت ایمان آن شخص

پادشاهی کن برو بخشا که او / سهو کرد و خیره‌روی و غلو
گفتمش این علم نه درخورد تست / دفع پنداریده قولم را و سست
دست را بر اژدها آن کس زند / که عصا را دستش اژدها کند
سر غیب آن را سزد آموختن / که ز گفتن لب تواند دوختن
در خور دریا نشد جز مرغ آب / فهم کن والله اعلم بالصواب
او بدریا رفت و مرغابی نبود / گشت غرقه دست گیرش ای ودود
کرد اجابت آن دعا را کردگار / رحم فرمودش بعجز و افتقار

اجابت کردن حق تعالی دعای موسی را

گفت بخشیدم بدو ایمان نعم / ور تو خواهی این زمان زنده‌اش کنم
بلکه جمله مردگان خاک را / زنده سازم این زمان بهر ترا
گفت موسی این جهان مردن است / آن جهان انگیز کانجا روشن است
این فنا جا چون جهان بود نیست / بازگشت عاریت بس سود نیست
رحمتی افشان ایشان هم کنون / در نهانخانه لدینا محضرون
تا بدانی که زیان جسم و مال / سود جان باشد رهاند از وبال
پس ریاضت را بجان شو مشتری / چون سپردی تن بخدمت جان بری
در ریاضت آیدت بی اختیار / سر بنه شکرانه ده ای کامیار

چون حقت داد این ریاضت شکر کن تو نکردی او ریاضت مرکشن
این حکایت بشنو و عظی شمر تا نگردی خسته از نقص و ضرر

حکایت آن زن کہ فرزندش نمی زیست بحق تعالی بنالید وجواب آمدن که این عوض ریاضت تست و بجای مجاهده تست

آن زنی هر سال زاییدی پسر بیش از شش مه نبودی عمرور
یا سه مه یا چار مه گشتی تباه ناله کرد آن زن که افغان ای اله
نه مهم بارست و سه ماهم فرح نعمتم زوتر رود از قوس قزح
پیش مردان خدا کردی نفیر این شکایت آن زن از درد زحیر
بیست فرزندش چنین در گور رفت آتشی در جانش افتاد تفت
تا شبی بنمود او را جنتی باغکی سبز خوشی بی ضنتی
باغ گفتم نعمت بی کیف را کاصل نعمتهاست مجمع باغها
ورنه لا عین رأت چه جای باغ گفت نور غیب را یزدان چراغ
مثل نبود آن مثال آن بود تا برد بوی آنکه او حیران بود
حاصل آن زن دید آنرا مست شد زان تجلی آن ضعیف از دست شد
دید در قصری نبشته نام خویش آن خود دانستش آن محبوب کیش
بعد از آن گفتند کاین نعمت وراست کو بجان بازی بجز صادق نخواست
خدمت بسیار می بایست کرد مر ترا تا بر خوری زین چاشت خورد
چون تو کاهل بودی اندر التجا آن مصیبتها عوض دادت خدا
گفت یا رب تا بصد سال و فزون این چنینم ده بریز از من تو خون
اندران باغ او چو آمد پیش پیش دید در وی جمله فرزندان خویش
گفت از من گم شد از تو گم نشد بی دو چشم غیب کس مردم نشد
تو نکردی فصد از بینی دوید خون افزون تا ز تب جانت رهید
مغز هر میوه بهست از پوستش پوست تن دان و مغز آن دوستش
مغز نغزی دارد آخر آدمی یکدمی آنرا طلب گر زان دمی

در آمدن حمزه رضی الله عنه در حرب بی زره

در جوانی حمزه عم مصطفی بازره می شد مدام اندر وغا
اندر آخر حمزه چون در صف شدی بی زره سرمست در غزو آمدی
سینه باز و تن برهنه پیش پیش در فگندی در صف شمشیر خویش
خلق پرسیدند کای عم رسول ای هزبر صف شکن شاه فحول
نی تو لا تلقوا بایدیکم الی تهلکه خواندی ز پیغام خدا
پس چرا تو خویش را در تهلکه می در اندازی چنین در معرکه
چون جوان بودی و زفت و سخت زه تو نمی رفتی سوی صف بی زره
چون شدی پیر و ضعیف و منحنی پرده های لاابالی می زنی
لاابالی وار با تیغ و سنان می نمایی دار و گیر و امتحان
تیغ حرمت می ندارد پیر را کی بود تمییز تیغ و تیر را
کی روا باشد که شیری همچو تو کشته گردد دست بسته عدو

جواب حمزه رضی الله عنه

زین نسق غمخوارگان بی خبر پند میدادند او را از غیر
گفت حمزه چونکه بودم من جوان مرگ میدیدم وداع این جهان
سوی مردن کس برغبت کی رود پیش اژدرها برهنه کی شود
لیک از نور محمد من کنون نیستم این شهر فانی را زبون
از برون حس لشکرگاه شاه پر همی بینم ز نور حق سپاه
خیمه در خیمه طناب اندر طناب شکر آنکه کرد بیدارم ز خواب
آنکه مردن پیش چشمش تهلکه است امر لاتلقوا بگیرد او بدست
آنکه مردن پیش او شد فتح باب سارعوا آید مر او را در خطاب
الحذر ای مرگ بینان ارعوا العجل ای حشر بینان سارعوا
الصلا ای لطف بینان افرحوا البلا ای قهر بینان اترحوا
هر که یوسف دید جان کردش فدا هر که گرگش دید برگشت از هدی
مرگ هر یک ای پسر همرنگ اوست آینه صافی یقین همرنگ روست
پیش ترک آیینه را خوش رنگی است پیش زنگی آینه هم زنگی است

ای که می ترسی ز مرگ اندر فرار / آن ز خود ترسانی ای جان هوش دار
روی زشت تست نی رخسار مرگ / جان تو همچون درخت و مرگ برگ
از تو رستست ار نکویست ار بدست / ناخوش و خوش هم ضمیرت از خودست
گر بخاری خسته‌ای خود کشته‌ای / در حریر و قز دری خود رشته‌ای
لیک نبود فعل همرنگ جزا / هیچ خدمت نیست همرنگ عطا
مزد مزدوران نمی ماند بکار / کان عرض وین جوهرست و پایدار
آن همه سختی و زورست و عرق / وین همه سیمست و زر و پر طبق
گر ترا آید ز جائی تهمتی / کرده مظلومت دعا در محنتی
تو همی گوئی که من آزاده‌ام / بر کسی من تهمتی ننهاده‌ام
تو گناهی کرده‌ای شکل دگر / دانه کشتی دانه کی ماند ببر
او زنا کرد و جزا صد چوب بود / گوید او من کی زدم کس را بعود
نی جزای آن زنا بود این بلا / چوب کی ماند زنا را در خلا
مار کی ماند عصا را ای کلیم / درد کی ماند دوا را ای حکیم
تو بجای آن عصا آب منی / چون بیفکندی شد آن شخص سنی
یار شد یا مار شد آن آب تو / زان عصا چونست این عجاب تو
هیچ ماند آب آن فرزند را / هیچ ماند نیشکر مر قند را
چون سجودی یا رکوعی مرد کشت / شد دران عالم سجود او بهشت
چونکه پرید از دهانش حمد حق / مرغ جنت ساختش رب الفلق
حمد و تسبیحت نماند مرغ را / گرچه نطفهٔ مرغ بادست و هوا
چون ز دستت رفت ایثار و زکات / کشت این دست آن طرف نخل و نبات
آب صبرت آب جوی خلد شد / جوی شیر خلد مهر تست و ود
ذوق طاعت گشت جوی انگبین / مستی و شوق تو جوی خمر بین
این سببها آن اثرها را نماند / کس نداند چونش جای آن نشاند
این سببها چون بفرمان تو بود / چار جو هم مر ترا فرمان نمود
هر طرف خواهی روانش می کنی / آن صفت چون بد چنانش می کنی
چون منی تو که در فرمان تست / نسل تو در امر تو آیند چست
می دود در امر تو فرزند تو / که منم جزوت که کردیش گرو
آن صفت در امر تو بود این جهان / هم در امرتست آن جوها روان
آن درختان مر ترا فرمان برند / کان درختان از صفاتت با برند
چون بامرتست اینجا این صفات / پس در امرتست آنجا آن جزات
چون ز دستت زخم بر مظلوم رست / آن درختی گشت ازان زقوم رست
چون ز خشم آتش تو در دلها زدی / مایهٔ نار جهنم آمدی
آتشت اینجا چو آدم سوز بود / آنچه ازو می زاد مرد افروز بود
آتش تو قصد مردم میکند / نار کز وی زاد بر مردم زند
آن سخنهای چو مار و کژدمت / مار و کژدم گشت و میگیرد دمت
اولیا را داشتی در انتظار / انتظار رستخیزت گشت یار
وعدهٔ فردا و پس فردای تو / انتظار حشرت آمد وای تو
منتظر مانی دران روز دراز / در حساب و آفتاب جان‌گداز
کاسمان را منتظر می داشتی / تخم فردا ره روم می کاشتی
خشم تو تخم سعیر دوزخست / هین بکش این دوزخت را کین فخست
کشتن این نار نبود جز بنور / نورک اطفا نارنا نحن الشکور
گر تو بی نوری کنی حلمی بدست / آتشت زنده است اندر خاکست
آن تکلف باشد و روپوش هین / نار را نکشد بغیر نور دین
تا نبینی نور دین ایمن مباش / کآتش پنهان شود یک روز فاش
نور آبی دان و هم بر آب چفس / چونکه داری آب از آتش مترس
آب آتش را کشد کآتش بخو / می بسوزد نسل و فرزندان او
سوی آن مرغابیان رو روز چند / تا ترا در آب حیوانی کشند
مرغ خاکی مرغ آبی هم تن اند / لیک ضد انداند آب و روغن اند
هر یکی بر اصل خود راننده‌اند / احتیاط کن بهم ماننده‌اند
همچنان که وسوسه و وحی الست / هر دو معقول اند لیکن فرق هست

هر دو مر دلالان بازار ضمیر / رهنما را می‌ستانند ای اسیر
گر تو صراف دلی فکرت شناس / فرق کن سر دو فکرت چون نخاس
ور ندانی این دو فکرت را گمان / لا خلابه گوی و مشتاب و مران
تا نماند در تفکر جان تو / غبن ناید بر تو و بر خوان تو

حیلهٔ دفع مغبون شدن در بیع و شری

آن یکی یاری پیمبر را بگفت / که منم در بیعها با غبن جفت
مکر هر کس کو فروشد یا خرد / همچو سحرست و ز راهم می‌برد
گفت در بیعی که ترسی از غرار / شرط کن سه روز خود را اختیار
که تأنی هست از یزدان یقین / هست تعجیلت ز شیطان لعین
پیش سگ چون لقمهٔ نان افگنی / بو کند وانگه خورد ای معتنی
او به بینی بو کند ما با خرد / هم ببوییمش بعقل منتقد
با تأنی گشت موجود از خدا / تا بشش روز این زمین و چرخها
ورنه قادر بود کز کن فیکون / صد زمین و چرخ آوردی برون
آدمی را اندک اندک آن همام / تا چهل سالش کند مرد تمام
گرچه قادر بود کاندر یک نفس / از عدم پران کند پنجاه کس
بود عیسی را دمی کز یک دعا / بی توقف بر جهاند مرده را
خالق عیسی نه بتواند که او / بی توقف مردم آرد تو بتو
این تأنی از پی تعلیم تست / که طلب آهسته باید بی شکست
جویکی کوچک که دائم میرود / نه نجس گردد نه گنده میشود
زین تأنی زاید اقبال و سرور / این تأنی بیضهٔ دولت چون طیور
باش تا اعضای تو چون بیضها / مرغها زاینده اندر انتها
بیضهٔ مارا چه ماند در شبه / بیضهٔ گنجشک را دورست ره
دانی ای عاقل که ماند همنشین / در نوشتن لیک اندر نقطه بین
دانهٔ آبی بدانهٔ سیب نیز / گرچه ماند فرقها دان ای عزیز
برگها همرنگ باشد در نظر / میوه‌ها هر یک بود نوع دگر
برگهای جسمها ماننده اند / لیک هر جانی بریعی زنده اند
خلق در بازار یکسان میروند / آن یکی در ذوق و دیگر دردمند
همچنان در مرگ یکسان میرویم / نیم در خسران و نیمی خسرویم

وفات یافتن بلال رضی الله عنه با شادی

این سخن پایان ندارد باز گو / از بلال و از هلال و کار او
چون بلال از ضعف شد همچون هلال / رنگ مرگ افتاد بر روی بلال
جفت او دیدش بگفتا وا حرب / پس بلالش گفت نی نی وا طرب
تا کنون اندر حرب بودم ز زیست / تو چه دانی مرگ چه عیش است و چیست
این همی گفت و رخش در عین گفت / نرگس و گلبرگ و لاله می‌شگفت
تاب رو و چشم پر انوار او / می‌گواهی داد بر گفتار او
هر سیه دل می‌سیه دیدی ورا / مردم دیده سیاه آمد چرا
مردم نادیده باشد رو سیاه / مردم دیده بود مرآت ماه
خود که بیند مردم دیده ترا / در جهان جز مردم دیده فرا
چون بغیر مردم دیده‌اش ندید / پس بغیر او که در رنگش رسید
پس جز او جمله مقلد آمدند / در صفات مردم دیده بلند
گفت جفتش الفراق ای خوش خصال / گفت نی نی الوصال است الوصال
گفت جفت امشب غریبی میروی / از تبار و خویش غایب میشوی
گفت نی نی بلکه امشب جان من / میرسد خود از غریبی در وطن
گفت ای جان [illegible] واحسرتا / گفت نی نی جان من وا دولتا
گفت آن رویت کجا بینیم ما / گفت اندر خلوت خاص خدا
حلقهٔ خاصش بتو پیوسته است / گر نظر بالا کنی نه سوی پست
اندران حلقه ز رب العالمین / نور میتابد چو در حلقه نگین
گفت ویران گشت این خانه دریغ / گفت اندر مه نگر منگر بمیغ

حکمت ویران شدن این بدن بسبب مرگ

کرد ویران تا کند معمورتر / قوم انبه بود و خانه مختصر

من چو آدم بودم اول حبس کرب / پر شد اکنون نسل جانم شرق و غرب
من گدا بودم درین خانه چو چاه / شاه گشتم قصر باید بهر شاه
قصرها خود مر شهان را مانس است / مرده را خانه و مکان گوری بس است
انبیا را تنگ آمد این جهان / چون شهان رفتند اندر لامکان
مردگان را این جهان بنمود فر / ظاهرش زفت و بمعنی تنگ‌تر
گر نبودی تنگ این افغان ز چیست / چون دو تا شد هر که در وی بیش زیست
در زمان خواب چون آزاد شد / زان مکان بنگر که جان چون شاد شد
روح از ظلم طبیعت باز رست / مرد زندانی ز فکر حبس رست
این زمین و آسمان بس فراخ / سخت تنگ آید بهنگام مناخ
چشم‌بند آمد فراخ و سخت تنگ / خنده او گریه فخرش جمله ننگ

تشبیه دنیا که بظاهر فراخست و بمعنی تنگ و تشبیه خواب را بموت که خلاص از تنگیست

همچو گرمابه که تفسیده بود / تنگ آیی جانت خسیده بود
گرچه گرمابه عریض است و طویل / زان تپش تنگ آیدت جان کلیل
تا برون نایی نه بگشاید دلت / پس چه سود آمد فراخی منزلت
یا که کفش تنگ پوشی ای غوی / در بیابان فراخی می‌روی
آن فراخی بیابان تنگ گشت / بر تو زندان آمد آن صحرا و دشت
هر که دید او مر ترا از دور گفت / که در آن صحرا چو لاله برشکفت
او نداند که تو همچون ظالمان / از برون در گلشنی جان در فغان
خواب تو آن کفش بیرون کردنست / که زمانی جانت از زندان برست
اولیا را خواب ملکست ای فلان / همچو آن اصحاب کهف اندر جهان
خواب می‌بینند و آنجا خواب نی / در عدم در می‌روند و باب نی
خانه تنگ و درون جان چنگلوک / کرد ویران تا کند قصر ملوک
چنگلوکم چون جنین اندر رحم / نه مهه گشتم شده این نقل مهم
گر نباشد درد زه بر مادرم / من درین زندان میان آتشم
مادر طبعم ز درد مرگ خویش / می‌کند ره تا رهد بره ز میش
تا چرد آن بره در صحرای سبز / هین رحم بگشا که گشت آن بره گبز
درد زه گر رنج آبستن بود / بر جنین اشکستن زندان بود
حامله گریان ز زه کاین المناص / وان جنین خندان که پیش آمد خلاص
هر چه زیر چرخ هستند امهات / از جماد و از بهیمه وز نبات
هر یکی از درد غیری غافل‌اند / جز کسانی که نبیه و عاقل‌اند
آنچه کوسه داند از خانهٔ کسان / بلمه از خانهٔ خودش کی داند آن
آنچه صاحب‌دل بداند حال تو / تو ز حال خود ندانی ای عمو
آنچه بیند در جبینت اهل دل / کی ببیند در خود ای از خود خجل

بیان آنکه هر چه غفلت و کاهلی و تاریکیست همه از تن است

غفلت از تن بود چون تن روح شد / بیند او اسرار را بی هیچ بد
چون زمین برخاست از جو فلک / نه شبی و سایه ماند نه دلک
هر کجا سایه‌ست و شب یا سایگه / از زمین باشد نه از خورشید و مه
دود پیوسته هم از هیزم بود / نه ز آتشهای مستنجم بود
وهم افتد در خطا و در غلط / عقل باشد در اصابتها فقط
هر گرانی و کسل خود از تن است / جان ز خفت جمله در پریدن است
روی سرخ از غلبهٔ خونها بود / روی زرد از جنبش صفرا بود
رو سفید از قوت بلغم بود / باشد از سودا که رو ادهم بود
در حقیقت خالق آثار اوست / لیک جز علت نبیند اهل پوست
مغز کو از پوستها آواره نیست / از طبیب و علت او را چاره نیست
چون دوم بار آدمی زاده بزاد / پای خود بر فرق علتها نهاد
علت اولی نباشد دین او / علت جزوی ندارد کین او
می‌پرد چون آفتاب اندر افق / با عروس صدق و صورت چون تتق
بلکه بیرون از افق وز چرخها / بی مکان باشد چو ارواح و نهی
بل عقول ما چو سایه‌ست ای عمو / می‌فتد اندر هر طرف بر پای او

مجتهد هرگه که باشد نص شناس
اندر آن صورت نیندیشد قیاس

تشبیه کردن نص مطلق کرنے قید بود با قیاس

چون نیابد نص اندر صورتی
از قیاس آنجا نماید عبرتی
نص وحی روح قدسی دان یقین
وآن قیاس عقل جزوی تحت این
عقل از جان گشت با ادراک و فر
روح او را کی شود زیر نظر
لیک جان در عقل تاثیری کند
زان اثر آن عقل تدبیری کند
نوح وار ار صدقی زد در تو روح
کو یم و کشتی و کو طوفان نوح
عقل اثر را روح پندارد ولیک
نور خور از قرص خور دورست نیک
زان بقرصی سالکی خرسند شد
که ز نورش سوی قرص افکنده شد
زانکه این نوری که اندر سافل است
نیست دایم روز و شب او آفل است
وانکه اندر قرص دارد باش و جا
غرقه آن باشد دائما
نی سحابش ره زند نی خود غروب
وارهید او از فراق سینه کوب
اینچنین کس اصلش از افلاک بود
یا مبدل گشت گر از خاک بود
زانکه خاکی را نباشد تاب آن
که زند بر وی شعاعی جاودان
گر زند بر خاک دائم تاب خور
آنچنان سوزد که ناید زو ثمر
دائم اندر آب کار ماهی است
مار را با او کجا همراهی است
لیک در که مارهای پرفن اند
اندرین یم ماهیی‌ها می‌کنند
مکرشان گر خلق را شیدا کند
هم ز دریا تاسه‌شان رسوا کند
واندرین یم ماهیان پرفن اند
مار را از سحر ماهی می‌کنند
گر تو ماری شو قرین ماهیان
تا شوی چون ماهیان این یم روان
ماهیان قعر دریای جلال
بحرشان آموخته سحر حلال
پس محال از تابشان حال شد
نحس آنجا رفت و نیکوفال شد
زهر آنجا رفت و شکر شد یقین
سنگ آنجا رفت و شد در ثمین
خاک زر شد سنگ گوهر یا...
می نبیند جز بچشم بیشتر
تا قیامت گر بگویم زین کلام
صد قیامت بگذرد وین ناتمام

آداب المستمعین والمریدین عند فیض الحکمة من لسان الشیخ

بر ملولان این مکرر کردن است
نزد من عمر مکرر بردن است
شمع از برق مکرر بر شود
خاک از تاب مکرر زر شود
گر هزاران طالبند و یک ملول
از رسالت باز می‌ماند رسول
این رسولان ضمیر رازگو
مستمع خواهند اسرافیل خو
نخوتی دارند و کبری چون شهان
چاکری خواهند از اهل جهان
تا ادبهاشان بجاگه ناوری
از رسالتشان چگونه بر خوری
کی رسانند آن امانت را بتو
تا نباشی پیششان راکع دوتو
هر ادبشان کی همی‌آید پسند
کامدند ایشان ز ایوان بلند
نی گدایان‌اند کز هر خدمتی
از تو دارند ای مزور منتی
لیک با بی‌رغبتیها ای ضمیر
صدقه سلطان بیفشان وا مگیر
اسپ خود را ای رسول آسمان
در ملولان منگر و اندر جهان
فرخ آن ترکی که استیزه نهد
اسپش اندر خندق آتش جهد
گرم گرداند فرس را آنچنان
که کند آهنگ اوج آسمان
چشم را از غیر و غیرت دوخته
همچو آتش خشک و تر را سوخته
گر پشیمانی برو عیبی کند
آتش اول در پشیمانی زند
خود پشیمانی نروید از عدم
چون ببیند گرمی صاحب قدم
اسپ داند بانگ بوی شیر را
گرچه حیوان است الا نادرا

شناختن هر حیوانی بوی عدو خویش را و حذر کردن و بطالت و خسارت آنکس که عدو کسی بود که ازو حذر کردن و گریختن ممکن نباشد

بل عدو خویش را هر جانور
خود بداند از نشان و از اثر
روز خفاشک نیارد بر پرید
شب برون آید چو دزدان چرید[53]
از همه محروم‌تر خفاش[54] بود
که عدو آفتاب فاش بود
نی تواند در مصافش زخم خورد
نی بنفرین تاندش مهجور کرد

---

[51] نص صریح و آشکارا [52] تاسه در اینجا بمعنی بیقراری باشد [53] جریده کرده و تنها [54] خفاش موش کور را

نه بر نیاید بوم هم از ذکر خود ... تشبیه در بکار رسا و مکر خود

آنکه آن خورشید از احسان چو بود / برنه دزداند ز قهرش تار و پود

آفتابی که بگرداند قفاش / از برای غصهٔ قهر خفاش

غایت لطف و کمال او بود / ور نه خفاشش کجا مانع شود

دشمن ار گیری بجد خویش گیر / تا بود ممکن که گردانی اسیر

قطره با قلزم که استیزه کند / ابله است او ریش خود بر می کند

حیلت او از سبالش نگذرد / چنبرهٔ حجرهٔ قمر چون بر درد

با عدوّ آفتاب این بد عتاب / ای عدوّ آفتاب آفتاب

ای عدوّ آفتابی کز فرش / می بلرزد آفتاب و اخترش

تو عدوّ او نهٔ خصم خودی / چه غم آتش را که تو هیزم شدی

ای عجب از سوزشت او کم شود / یا ز درد و غصه‌ات درهم شود

رحمتش نه رحمت آدم بود / که مزاج رحم آدم غم بود

رحمت مخلوق باشد غصه‌ناک / رحمت حق از غم و غصه است پاک

رحمت بیچون چنین دان ای پدر / ناید اندر وهم از وی جز اثر

ظاهر است آثار و میوهٔ رحمتش / لیک کی داند جز او ماهیتش

هیچ ماهیات اوصاف کمال / کس نداند جز به آثار و مثال

طفل ماهیت نداند طمث را / جز که گویی هست چون حلوا ترا

فرق میان دانستن چیزی بمثال و تقلید و دانستن ماهیت آن چیز بتحقیق

طفل را نبود ز وطی زن خبر / جز که گوئی هست آن همچون شکر

کی بود ماهیت ذوق جماع / مثل ماهیات حلوا ای مطاع

لیک نسبت کرد از روی خوشی / با تو آن عاقل چو تو کودک وشی

تا بداند کودک آن را از مثال / گر نداند ماهیت یا عین حال

پس اگر گوید بدانم دور نیست / ور بگوید که ندانم زور نیست

گر کسی گوید که دانی نوح را / آن رسول حق و نور روح را

گر بگویی چون ندانم کان قمر / هست از خورشید و مه مشهورتر

کودکان خرد در کتابها / وان امامان جمله در محرابها

نام او خوانند در قرآن صریح / قصه‌اش گویند از ماضی فصیح

راست گو دانی ترا از روی وصف / گرچه ماهیت نشد از نوح کشف

ور بگویی من چه دانم نوح را / همچو او دانی و را ای فتی

سور لنگم من چه دانم پیل را / پشه‌ای کی داند اسرافیل را

این سخن هم راست است از روی آن / که بماهیت ندانیش ای فلان

عجز از ادراک ماهیت عمو / حالت عامه بود مطلق مگو

زانکه ماهیات و سرّ سرّ آن / پیش چشم کاملان باشد عیان

در وجود از سرّ حق و ذات او / دورتر از وهم استبصار کو

چونکه او مخفی نماند از محرمان / ذات و وصفی چیست کان ماند نهان

عقل بحثی گوید این دور است و گو / بی ز تأویلی محالی کم شنو

قطب گوید مر ترا ای سست حال / آنچه فوق حال تست آید محال

واقعاتی که کنون بر تو شود / نه که اول هم محالت می نمود

چون رهانیدت ز ده زندان کرم / تیه را بر خود مکن حبس از ستم

چون خلاصی یافتی از صد بلا / فقر را بر خود مکن رنج و عنا

سهل گیرش تا نگردد مشکلت / ور نه شد شکر چو زهر قاتلت

سوی بحث خویش تا زی بوالحسن / کاین سخن پایان ندارد جان من

نسبت اثبات با نفی از نخست / گر بیانش می کنی بر گو درست

نفی آن یک چیز و اثباتش رواست / چون جهت شد مختلف نسبت دوتاست

جمع و تفریق میان نفی و اثبات یک چیز از روی نسبت و اختلاف جهت

ما رمیت اذ رمیت از نسبت است / نفی و اثبات است هر دو مثبت است

آن تو افکندی که بر دست تو بود / تو نیفکندی که حق قوت نمود

زور آدم زاده را حدی بود / مشت خاک اشکست لشکر کی شود

مشت مشت تست افکندن ز ماست / زین دو نسبت نفی و اثباتش رواست

یعرفون الانبیا اضداد هم / مثل ما لا تشتبه اولاد هم
همچو فرزندان خود دانندشان / منکران با صد دلیل و صد نشان
لیک از رشک و حسد پنهان کنند / خویشتن را بر ندانم می‌زنند
پس چو یعرف گفت چون جای دگر / گفت لا یعرفهم غیری قدر
اهلی تحت قبابی کامنون / جز که یزدانشان نداند ز آزمون
هم به نسبت گیر این مفتوح را / که بدانی و ندانی نوح را
زین نسق بسیار آمد در خبر / کان بنسبت باشد احوال معتبر

مسئلهٔ فنا و بقای درویش کامل

گفت قائل در جهان درویش نیست / ور بود درویش آن درویش نیست
هست از روی بقای ذات او / نیست گشته وصف او در وصف هو
چون زبانهٔ شمع پیش آفتاب / نیست باشد هست باشد در حساب
هست باشد ذات او تا تو اگر / بر نهی پنبه بسوزد زان شرر
نیست باشد روشنی ندهد ترا / کرده باشد آفتاب او را فنا
در دو صد من شهد یک اوقیه خل / چون در افگندی و در وی گشت حل
نیست باشد طعم خل چون می‌چشی / هست اوقیه فزون چون می‌کشی
پیش شیری آهوی بیهوش شد / هستیش در هست او روپوش شد
این قیاس ناقصان بر کار رب / جوشش عشق است نز ترک ادب
نبض عاشق بی ادب بر می‌جهد / خویش را در کفهٔ شه می‌نهد
بی ادب تر نیست زو کس در جهان / با ادب تر نیست زو کس در نهان
هم بنسبت دان وفاق ای منتجب / این دو ضد با ادب با بی ادب
بی ادب باشد چو ظاهر بنگری / که بود دعوی عشقش همسری
چون بباطن بنگری دعوی کجاست / او و دعوی پیش آن سلطان فناست
مات زید زید اگر فاعل بود / لیک فاعل نیست کو عاطل بود
او ز روی لفظ نحوی فاعل است / ورنه او مفعول و موتش قاتل است
فاعلی چه کو چنان مقهور شد / فاعلیها جمله از وی دور شد

قصهٔ وکیل صدر جهان که متهم شد از بخارا گریخت از بیم جان باز عشقش کشان کشان آورد که کار جان بعاشقان سهل باشد

در بخارا بندهٔ صدر جهان / متهم شد گشت از صدرش نهان
مدت ده سال سرگردان بگشت / گه خراسان گاه کهستان گاه دشت
از پس ده سال او از اشتیاق / گشت بی‌طاقت ز ایام فراق
گفت تاب فرقتم زین پس نماند / صبر کی داند خلاعت را نشاند
از فراق این خاکها شوره بود / آب زرد و گنده و تیره بود
باد جان افزا وخم گردد وبا / آتشی خاکستری گردد هبا
باغ چون جنت شود دار المرض / زرد و ریزان برگ او اندر حرض
عقل دراک از فراق دوستان / همچو تیرانداز اشکسته کمان
دوزخ از فرقت چنان سوزان شده است / پیر از فرقت چنان لرزان شده است
گر بگویم از فراق چون شرار / تا قیامت یک بود از صد هزار
پس ز شرحش سوز او کم زن نفس / رب سلم رب سلم گوی و بس
هر چه از وی شاد گشتی در جهان / از فراق او بیندیش آن زمان
ز آنچه گشتی شاد بس کس شاد شد / آخر از وی جست و همچون باد شد
از تو هم بجهد تو دل بر وی منه / پیش از آن کو بجهد از تو تو بجه
همچو مریم گوی پیش از فوت ملک / نفس را کالعوذ بالرحمن منک

پیدا شدن روح القدس بصورت آدمی بر مریم وقت غسل و برهنگی و پناه گرفتن او بحق تعالی

دید مریم صورتی بس جانفزا / جانفزایی دلربایی در خلا
پیش او بر رست از روی زمین / چون مه و خورشید آن روح الامین
از زمین بر رست خوبی بی نقاب / آنچنان کز شرق روید آفتاب
لرزه بر اعضای مریم اوفتاد / کو برهنه بود و ترسید از فساد
صورتی که یوسف ار دیدی عیان / دست از حیرت بریدی چون زنان
همچو گل پیشش برویید او ز گل / چون خیالی که بر آرد سر ز دل

گشت مریم بیخود و بیخود بیش او / گفت بجهم در پناه لطف هو

زانکه عادت کرده بود آن پاک جیب / در هزیمت رخت در سوی غیب

چون جهان را دید ملکی بیقرار / حازمانه ساخت زان حضرت حصار

تا بگاه مرگ حصنی باشدش / که نیابد خصم راه مقصدش

از پناه حق حصاری به ندید / یورتگه نزدیک آن دز برگزید

چون بدید آن غمزه‌های عقل سوز / که ازو می‌شد جگرها تیر دوز

شاه و لشکر حلقه در گوشش همه / خسروان عقل بیهوشش همه

صد هزاران شاه مملوکش به رق / صد هزاران بدر را داده به دق

زهره نی مر زهره را تا دم زند / عقل کلش چون ببیند کم زند

من چه گویم چون مرا بر دوخت است / دیدگانم را دگر او سوخت است

دود آن نارم دلیلم من بر او / دور از آن شه باطل ما عبر او

خود نباشد آفتابی را دلیل / غیر نور آفتاب مستطیل

سایه که بود تا دلیل او بود / این بسستش که ذلیل او بود

این جلالت در دلالت صادق است / جمله ادراکات پس او سابق است

جمله ادراکات بر خرهای لنگ / او سوار باد پران چون خدنگ

گر گریزد کس نیابد گرد شه / ور گریزند او بگیرد پیش ره

جمله ادراکات را آرام نی / وقت میدان است وقت جام نی

آن یکی وهمی چو بازی می‌پرد / وان یکی چون تیغ مغفر می‌درد

وان دگر چون کشتی با بادبان / وان دگر اندر تراجع هر زمان

چون شکاری می‌نمایدشان ز دور / جمله حمله می‌نمایند آن طیور

چونکه ناپیدا شود حیران شوند / همچو جغدان سوی هر ویران روند

منتظر چشمی بهم یک چشم باز / تا که پیدا گردد آن صید نیاز

چون بماند دیر گویند از ملال / صید بود آن خود عجب یا خود خیال

مصلحت آن است تا یک ساعتی / قوتی گیرند و زور از راحتی

گر نبودی شب همه خلقان ز آز / خویشتن را سوختندی ز اهتزاز

از هوس وز حرص سود اندوختن / هر کسی دادی بدن را سوختن

شب پدید آید چو گنج رحمتی / تا رهند از حرص خود یک ساعتی

چونکه قبضی آیدت ای راهرو / آن صلاح توست آتش دل مشو

زانکه در خرجی در آن بسط و گشاد / خرج را دخلی بباید ز اعتداد

گر همیشه فصل تابستان بدی / سوزش خورشید در بستان شدی

منبتش را سوختی از بیخ و بن / که دگر تازه نگشتی آن کهن

گر ترش‌رویست آن دی مشفق است / صیف خندان است اما محرق است

چونکه قبض آید تو در وی بسط بین / تازه باش و چین میفکن در جبین

کودکان خندان و دانایان ترش / غم جگر را باشد و شادی ز شش

چشم کودک همچو خر در آخر است / چشم عاقل در حساب آخر است

او در آخر چرب می‌بیند علف / وین ز قصاب آخرش بیند تلف

آن علف تلخ است کان قصاب داد / بهر لحم ما ترازویی نهاد

رو ز حکمت خور علف کان را خدا / بیعوض داده‌ست از محض عطا

فهم نان کردی نه حکمت ای رهی / چونکه حق گفتت کلوا من رزقه

رزق حکمت به بود در مرتبت / کان گلوگیرت نگردد عاقبت

این دهان بستی دهانی باز شد / کو خورنده لقمه‌های راز شد

گر ز شیر دیو تن را وابری / در فطام او بسی حلوا خوری

ترک جوشش کرده‌ام من نیم خام / از حکیم غزنوی بشنو تمام

در الهی‌نامه گوید شرح این / آن حکیم غیب و فخر العارفین

غم خور و نان غم‌افزایان مخور / زانکه عاقل غم خورد کودک شکر

قند شادی میوهٔ باغ غم است / این فرح زخم است و آن غم مرهم است

غم چو بینی در کنارش کش بعشق / از سر ربوه نظر کن در دمشق

عاقل از انگور می بیند همی / عاشق از معدوم شی بیند همی

جنگ میکردند حمالان پریر / تو مکش تا من کشم حملش چو شیر

زانکه در آن رنج‌ها دیدند سود / حمل را هر یک ز دیگر می‌ربود

مرد حق کو مرد آن پیمانه کو   این همه گنجیست مرد آن تسلو

گنج زری که چو خسپی زیر ریگ   با تو باشد آن نماند مرده ریگ

پیش پیش آن جنازه‌ات می‌دود   مونس گور و غریبی می‌شود

بهر روز مرگ این دم مرده باش   تا شوی با عشق سرمد خواجه‌تاش

صبر می‌بیند ز پردهٔ اجتهاد   روی چون گلنار و زلفین مراد

غم چو آیینه است پیش مجتهد   کاندرین ضد می‌نماید روی ضد

بعد ضد رنج آن ضد دگر   رو دهد یعنی گشاد و کر و فر

این دو وصف از پنجهٔ دستت ببین   بعد قبض مشت بسط آید یقین

پنجه را گر قبض باشد دائما   یا همه بسط او بود چون مبتلا

زین دو وصفش کار و مکسب منتظم   چون پر مرغ این دو حال او را مهم

گفتن روح القدس مریم را علیهما السلام که من رسول حقم آشفته و پنهان از من مشو

چونکه مریم مضطرب شد یک زمان   همچنان که بر زمین آن ماهیان

بانگ بر وی زد نمودار کرم   که امین حضرتم از من مرم

از سرافرازان عزت سر مکش   از چنین خوش محرمان خود در مکش

این همی گفت و ذبالهٔ نور پاک   از لبش می‌شد پیاپی بر سماک

از وجودم می‌گریزی در عدم   در عدم من شاهم و صاحب علم

خود بنه و بنگاه من در نیستی است   یک سواره نقش من پیش ستی است

مریما بنگر که نقش مشکلم   هم هلالم هم خیال اندر دلم

چون خیالی در دلت آمد نشست   هر کجا که می‌گریزی با تو است

جز خیالی عارضی باطلی   کو بود چون صبح کاذب آفلی

من چو صبح صادقم از نور رب   که نگردد گرد روزم هیچ شب

هین مکن لاحول عمران زاده‌ام   که ز لاحول این طرف افتاده‌ام

مر مرا اصل و غذا لاحول بود   نور لاحولی که پیش از قول بود

تو همی گیری پناه از من به حق   من نگاریده پناهم در سبق

آن پناهم من که مخلصهات بود   تو اعوذ آری و من خود آن اعوذ

آفتی نبود بتر از ناشناخت   تو بر یار و ندانی عشق باخت

یار را اغیار پنداری همی   شادیی را نام بنهادی غمی

اینچنین لطفی که دارد یار ما   تو گریزانی ازو ای بی‌وفا

اینچنین نخلی که قد یار ماست   چونکه ما دزدیم نخلش دار ماست

اینچنین مشکین که زلف میر ماست   چونکه بی‌عقلیم آن زنجیر ماست

اینچنین لطفی چو نیلی می‌رود   چونکه فرعونیم چون خون می‌شود

خون همی گوید من آبم هین مریز   یوسفم گرگ از توام ای پر ستیز

تو نمی‌بینی که یار بردبار   چونکه با او ضد شدی گردد چو مار

لحم او و شحم او دیگر نشد   بر قرار اول است انسان بد

شمع مریم را بهل افروخته   که بخارا می‌رود آن سوخته

سخت بی‌صبر و در آتشدان تیز   رو سوی صدر جهان کن می‌گریز

عزم کردن آن وکیل از عشق که رجوع کند به بخارا

این بخارا منبع دانش بود   پس بخاراییست هر کانش بود

پیش شیخی در بخارا اندری   تا بخواری در بخارا ننگری

جز بخواری در بخارای دلش   راه ندهد جزر و مد مشکلش

ای خنک آن را که ذلت نفسه   وای آنکس کو بروی کر فسه

فرقت صدر جهان در جان او   پاره پاره کرده بود ارکان او

گفت برخیزم همانجا وا روم   کافر ار گشتم دگره بگروم

وا روم آنجا بیفتم پیش او   پیش آن صدر نکو اندیش او

گویم افکندم به پیشت جان خویش   زنده کن یا سر ببر ما را چو میش

کشته و مرده به پیشت ای قمر   به که شاه زندگان جای دگر

آزمودم من هزاران بار بیش   بی تو شیرین می‌نبینم کار خویش

غن لی یا منیتی لحن النشور   ابرکی یا ناقتی تم السرور

ابلعی یا ارض دمعی قد کفی   اشربی یا نفس وردا قد صفا

عدت یا عیدی الینا مرحبا — نعم ما روحت یا ریح الصبا
گفت ای یاران روان گشتم وداع — سوی آن صدری که میر است و مطاع
دم بدم در سوز بریان میشوم — هر چه بادا باد آنجا میروم
گرچه دل چون سنگ خارا میکند — جان من عزم بخارا میکند
مسکن یار است و شهر شاه من — پیش عاشق این بود حب الوطن

پرسیدن معشوقی از عاشق که از شهرها کدام بهتر است

گفت معشوقی بعاشق کای فتی — تو بغربت دیده بس شهرها
پس کدامین شهر زانها خوشتر است — گفت آن شهری که در وی دلبرست
هر کجا باشد شه ما را بساط — هست صحرا گر بود سم الخیاط
هر کجا یوسف رخی باشد چو ماه — جنت است آن گرچه باشد قعر چاه
با تو دوزخ جنت است ای جانفزا — با تو زندان گلشن است ای دلربا
شد جهنم با تو زندان نعیم — بی تو شد ریحان و گل نار جحیم
هر کجا تو با منی من خوشدلم — ور بود در قعر گوری منزلم
خوشتر از هر دو جهان آنجا بود — که مرا با تو سر و سودا بود
بس برازست این سخن در انتظار — عاشق صدر جهان شد اشکبار

منع کردن دوستان او را از مراجعت به بخارا

گفت او را ناصحی کای بیخبر — عاقبت اندیش اگر داری هنر
درنگر پس را بعقل و پیش را — همچو پروانه مسوزان خویش را
چون بخارا میروی دیوانهٔ — لائق زنجیر و زندان خانهٔ
او ز تو آهن همی خاید ز خشم — او همی جوید ترا با بیست چشم
میکند او تیز از مهر تو کارد — او سگ قحط است و تو انبان آرد
چون رهیدی و خدایت راه داد — سوی زندان میروی چونت فتاد
بر تو گر ده کون موکل آمدی — عقل بایستی کز ایشان کم زدی
چون موکل نیست بر تو هیچکس — از چه بسته گشت بر تو پیش و پس
عشق پنهان کرده بود او را اسیر — آن موکل را نمیدید آن نذیر
هر موکل را موکل مختفیست — ور نه او در بند سگ طبعی ز چیست
خشم شاه عشق بر جانش نشست — بر عوانی و سیه رویش ببست
میزند آنرا که هین این را بزن — وان عوانان نهان افغان من
هر که بینی در زیانی میرود — گرچه تنها با عوانی میرود
گر ازو واقف بدی افغان زدی — پیش آن سلطان سلطانان شدی
تخته بر سر پیش شاه خاک — تا امان دیدی ز دیو سهمناک
میر دیدی خویش را ای کم ز مور — زان ندیدی آن موکل را تو کور
غره گشتی زین دروغین پر و بال — پر و بالی کو کشد سوی وبال
پر سبک دارد ره بالا کند — چون گل آلو شد گرانیها کند
جهد کن پر را گل آلوده مکن — لیک گوشت کر شد و پندم کهن

جواب مرد عاشق عاذلان و نصیحت کنندگان را

گفت ای ناصح خمش کن چند چند — پند کم ده زانکه بس سخت است بند
سخت‌تر شد بند من از پند تو — عشق را نشناخت دانشمند تو
آن طرف که عشق می‌افزود درد — بوحنیفه و شافعی درسی نکرد
تو مکن تهدیدم از کشتن که من — تشنه زارم بخون خویشتن
عاشقان را هر زمانی مردنیست — مردن عشاق خود یک نوع نیست
او دو صد جان دارد از نور هدی — وان دو صد را میکند هر دم فدا
هر یکی جان را ستاند ده بها — از نبی خوان عشرة امثالها
گر بریزد خون من آن دوست رو — پای کوبان جان برافشانم برو
آزمودم مرگ من در زندگیست — چون رهم زین زندگی پایندگیست
اقتلونی اقتلونی یا ثقات — ان فی قتلی حیاتا فی حیات
یا منیر الخد یا روح البقا — اجتذب روحی و جد لی باللقا
لی حبیب حبه یشوی الحشا — لو یشا یمشی علی عینی مشا
پارسی گو گرچه تازی خوشتر است — عشق را خود صد زبان دیگرست
بوی آن دلبر چو پران میشود — این زبانها جمله حیران میشود

بس کنم دلبر در آمد در خطاب / گوش کن والله اعلم بالصواب
چونکه عاشق توبه کرد اکنون بترس / کو چو عیاران کند بر دار درس
گرچه آن عاشق بخارا میرود / نی بدرس و نی باستا میرود
عاشقان را شد مدرس حسن دوست / دفتر و درس و سبقشان روی اوست
خامش‌اند و نعرهٔ تکرارشان / میرود تا عرش و تخت یارشان
درسشان آشوب و چرخ و زلزله / نی زیادات ست و باب سلسله
سلسلهٔ این قوم جعد مشکبار / مسئله دورست اما دور یار
مسئلهٔ کیس ار بپرسد کس ترا / گو نگنجد گنج حق در کیسه‌ها
گر دم خلع و مبارا میرود / بد مبین ذکر بخارا میرود
ذکر هر چیزی دهد خاصیتی / زانکه دارد هر عرض ماهیتی
در بخارا در هنرها بالغی / چون بخاری میشوی و فارغی
آن بخاری غصهٔ دانش نداشت / چشم بر خورشید بینش میگماشت
هر که در خلوت به بینش یافت راه / او ز دانشها نجوید دستگاه
با جمال جان چو شد هم کاسهٔ / باشدش ز اخبار دانش تاسهٔ
دید بر دانش بود غالب فرا / زین همی دنیا بچربد عامه را
زانکه دنیا را همی بینند عین / وان جهان را همی [illegible]
باز رو سوی حدیث آن جوان / کز غم صدر جهان شد ناتوان

روی نهادن آن عاشق بسوی بخارا

در رو نهاد آن عاشق خوناب ریز / دل طپان سوی بخارا گرم و تیز
ریگ آمون پیش او همچون حریر / آب جیحون پیش او چون آبگیر
آن بیابان پیش او چون گلستان / می فتاد از خنده او چون گلستان
در سمرقندست قند اما لبش / از بخارا یافت آن شد مذهبش
ای بخارا عقل افزا بوده / لیک از من عقل و دین بربوده
بدر میجویم از آنم چون هلال / صدر میجویم درین صف نعال
چون سواد آن بخارا را بدید / در سواد غم بیاضی شد پدید
ساعتی افتاد بیهوش و دراز / عقل او پرید در بستان راز
بر سر و رویش گلابی میزدند / از گلاب عشق او غافل بدند
او گلستانی نهانی دیده بود / غارت عشقش ز خود ببریده بود
تو فسرده در خور این دم نه / با شکر مقرون نه گرچه نیی
رخت عقلت با تو است و عاقلی / کز جنود انا فتحنا غافلی
این سخن پایان ندارد تیز ران / تا رود سوی بخارا آن جوان

درآمدن آن عاشق لاابالی در بخارا و تهدید کردن دوستان او را از پیدا شدن

اندر آمد در بخارا شادمان / پیش معشوق خود و دارالامان
همچو آن مستی که پرد بر اثیر / مه کنارش گیرد و گوید که گیر
هر که دیدش در بخارا گفت خیز / پیش از پیدا شدن منشین گریز
که ترا میجوید آن شه خشمگین / تا کشد از جان تو ده ساله کین
الله الله در میا در خون خویش / تکیه کم کن بر دم و افسون خویش
شحنهٔ صدر جهان بودی و راد / معتمد بودی مهندس اوستاد
هم مشیرش بوده و هم محترم / گشته از بهر گناهی متهم
عذر کردی وز جزا بگریختی / رسته بودی باز چون آویختی
از بلا بگریختی با صد حیل / ابلهی آوردت اینجا یا اجل
ای که عقلت بر عطارد دق کند / عقل و عاقل را قضا احمق کند
نحس خرگوشی که باشد شیرجو / زیرکی و عقل و چالاکیت کو
هست صد چندین فسونهای قضا / گفت اذا جاء القضا ضاق الفضا
صد ره و مخلص بود از چپ و راست / از قضا بسته شود کاژدرهاست
گفت من مستسقیم آبم کشد / گرچه میدانم که هم آبم کشد

جواب عاشق عاذلان و تهدید کنندگان را

هیچ مستسقی نه بگریزد ز آب / گر دو صد بارش کند مات و خراب
گر بیاماسد مرا دست و شکم / عشق آب از من نخواهد گشت کم

عاذل ۱۲ ملامت کننده عاذلان ملامت کنندگان ۱۲

گویم آنگه که بپرسند از بطون / کاشکی بحری روان بودی درون
خیک اشکم گو بدر از موج آب / گر بمیرم هست مرگم مستطاب

من بهر جائی که بینم آب جو / رشکم آید بودمی من جای او
دست همچون دف و شکم همچون دهل / طبل عشق آبی کوبم چو گل

گر بریزد خونم آن روح الامین / جرعه جرعه خون خورم همچون زمین
چون زمین چون جنین خونخواره‌ام / تا که عاشق گشته‌ام این کاره‌ام

شب همی جوشم در آتش همچو دیگ / روز تا شب خون خورم مانند ریگ
من پشیمانم که مکر انگیختم / از مراد خشم او بگریختم

گو بران بر جان مستم خشم خویش / عید قربان اوست عاشق گاومیش
گاو اگر خسپد وگر چیزی خورد / بهر عید و ذبح او می پرورد

گاو موسی دان مرا جان داده‌ای / جزو جزوم حشر هر آزاده‌ای
گاو موسی بود قربان گشته‌ای / کمترین جزوش حیات کشته‌ای

بر جهید آن کشته ز آسیبش ز جا / در خطاب اضربوه بعضها
یا کرامی اذبحوا هذا البقر / ان اردتم حشر ارواح النظر

از جمادی مردم و نامی شدم / وز نما مردم بحیوان سر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم / پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم

حملهٔ دیگر بمیرم از بشر / تا برآرم از ملایک بال و پر
وز ملک هم بایدم جستن ز جو / کل شیء هالک الا وجهه

بار دیگر از ملک قربان شوم / آنچه اندر وهم ناید آن شوم
پس عدم گردم عدم چون ارغنون / گویدم که انا الیه راجعون

مرگ دان آنکه اتفاق امت است / کآب حیوانی نهان در ظلمت است
همچو نیلوفر برو زین طرف جو / همچو مستسقی حریص و آب جو

مرگ او آبست و او جویای آب / می خورد والله اعلم بالصواب
ای فسرده عاشق ننگین نمد / کو ز بیم جان ز جانان می رمد

سوی تیغ عشقش ای ننگ زنان / صد هزاران جان نگر دستک زنان
جوی دیدی کوزه اندر جوی ریز / آب را از جوی کی باشد گریز

آب کوزه چون در آب جو شود / محو گردد در وی و جو او شود
وصف او فانی شود ذاتش بقا / زین سپس نه کم شود نه بدلقا

خویش را بر نخل او آویختم / عذر آن را که ازو بگریختم
همچو گوی سجده کن بر رو و سر / جانب آن صدر شد با چشم تر

رسیدن آن عاشق بمعشوق چون دست از جان بشست

با رخ چون زعفران اشک روان / رفت آن بیدل سوی صدر جهان

هم کفن هم تیغ اندر دست او / چونکه بود او عاشق سرمست او
جمله خلقان منتظر سر در هوا / کش بسوزد یا برآویزد ورا

این زمان این احمق یکلخت را / آن نماید که زمان بدبخت را
همچو پروانه شرر را نور دید / احمقانه در فتاد از جان برید

لیک شمع عشق چون آن شمع نیست / روشن اندر روشن اندر روشنیست
او بعکس شمعهای آتشی است / می نماید آتش و جمله خوشیست

حکایت آن مسجد که مهمان کش بود و آن عاشق

یک حکایت گوش کن ای نیک پی / مسجدی بد بر کنار شهر ری

هیچکس در وی نخفتی شب ز بیم / که نه فرزندش شدی آن شب یتیم
هر که در وی بی خبر چون گور رفت / صبحدم چون اختران در گور رفت

خویشتن را نیک ازین آگاه کن / صبح آمد خواب را کوتاه کن
هر کسی گفتی که پریانند تند / اندران مهمان کشان با تیغ کند

وان دگر گفتی که سحرست و طلسم / کین رصد بسته است بهر جان خصم
آن دگر گفتی که بر نقش فاش / بر درش کای میهمان اینجا مباش

شب مخسپ اینجا اگر جان بایدت / ورنه مرگ اینجا کمین بگشایدت
وان دگر گفتی که قفلی بر نهید / غافلی کاید شما کم ره دهید

آمدن مهمان در آن مسجد مهمان کش

تا یکی مهمان در آمد وقت شب / کو شنیده بود آن صیت عجب

از برای آزموی آن مرد بود / زانکه بس مردانه و جانباز بود
گفت کم گیرم سر و اشکنبه‌ای / رفته گیر از گنج زر یک حبه‌ای
صورت تن گو برو من کیستم / نقش کم ناید چو من باقیستم
چون تنفس بود از لطف خدا / نفخ حق باشم ز نای تن جدا
تا نیفتد بانگ نفخش این طرف / تا رهد آن گوهر از تنگ صدف
چون تمنوا الموت گفتی صادقین / صادقم جان را بر افشانم برین

ملامت اهل مسجد مهمان عاشق را از خفتن در آنجا

قوم گفتندش که هین اینجا مخسپ / تا نکوبد جانستانت همچو کسپ
که غریبی و نمیدانی تو حال / کاندرین جا هر که خفت آمد زوال
اتفاقی نیست اینجا بارها / دیده‌ایم و جمله اصحاب نهی
هر که این مسجد شبی مسکن شدش / نیم شب مرگ هلاهل آمدش
از یکی تا پانصد این دیده‌ایم / نه بتقلید از کسی بشنیده‌ایم
گفت الدین النصیحه آن رسول / آن نصیحت در لغت ضد غلول
آن نصیحت راستی در دوستی / در غلولی خاینی سگ پوستی
بی‌خیانت این نصیحت از وداد / می‌نماییمت مگرد از عقل و داد

جواب گفتن عاشق ناصحان و ملامت گویان را

گفت او ای ناصحان من بی‌ندم / از جهان زندگی سیر آمدم
منبلم بی‌زخم ناساید تنم / عاشقم بر زخمها بر می‌تنم
منبلی‌ام زخم جو و زخم خواه / عافیت کم جوی از منبل براه
منبلی نی کو بود خود برگ جو / منبلی‌ام لاابالی مرگ جو
منبلی نی کو بکف پول آورد / منبلی چستی کزین پل بگذرد
آن نه کو بر هر دکانی می‌زند / بل جهد از کون و از کانی زند
مرگ شیرین گشت و نقلم زین سرا / چون قفص هشتن پریدن مرغ را
آن قفص که هست عین باغ در / مرغ می‌بیند گلستان و شجر
جوق مرغان از برون گرد قفص / خوش همی خوانند ز آزادی قصص
مرغ را اندر قفص زان سبزه‌زار / نی خورش مانده‌ست و نی صبر و قرار
سر ز هر سوراخ بیرون میکند / تا بود کین بند از پا بر کند
چون دل و جانش چنین بیرون بود / آن قفص را در گشایی چون بود
نی چنان مرغ قفص در اندهان / گرد بر گردش گرفته گربگان
کی بود او را درین خوف و حزن / آرزوی از قفص بیرون شدن
او همی خواهد کزین ناخوش حصص / صد قفص باشد بگرد این قفص

عشق جالینوس برین حیات بود که در همین عالم بکار آید و هنری نورزید که در آن بازار بکار آید از عوام ممتاز باشد

آنچنانکه گفت جالینوس راد / از هوای این جهان و از مراد
راضیم کز من بماند نیم جان / که ز کون استری بینم جهان
گربه می‌بیند بگرد خود قطار / مرغش آیس گشته بوده از مطار
یا عدم دیده‌ست غیر این جهان / در عدم نادیده او حشری نهان
چون جنین کش می‌کشد بیرون کرم / می‌گریزد او سپس سوی شکم
لطف رویش سوی مصدر میکند / او مقر در پشت مادر میکند
که اگر بیرون نهم زین شهر گام / ای عجب گر که ببینم این مقام
یا دری بودی درین شهر وخم / تا نظاره کردمی اندر رحم
یا چو چشم سوزنی راهم بدی / کز برون آن رحم دیده شدی
آنچنین هم غافلست از عالمی / همچو جالینوس او نامحرمی
او ندانستی که آنها که هست / آن مدد از عالم بیرونی است
آنچنان که چار عنصر در جهان / صد مدد دارد ز شهر لامکان
آب و دانه در قفس گر یافتست / آن ز باغ و عرصهٔ دریافتست
جانهای انبیا بینند باغ / زین قفص در وقت نقلان و فراغ
پس ز جالینوس و عالم فارغند / همچو ماه اندر فلکها بازغند
ور ز جالینوس این قول افتریست / پس جوابم بهر جالینوس نیست
این جواب آنکس آمد کاین بگفت / که نبودستش دلی با نور جفت

مرغ جانش موش شد سوراخ‌جو چون شنید از گربگان او عرجعوا
زان سبب جانش وطن دید و قرار اندرین سوراخ دنیا موش‌وار

هم درین سوراخ بنّایی گرفت در خور سوراخ دانایی گرفت
پیشه‌هایی که مر او را در مزید اندرین سوراخ کار آید گزید

زانکه دل برکند از بیرون شدن بسته شد راه رهیدن از بدن
عنکبوت ار طبع عنقا داشتی از لعابی خیمه کی افراشتی

گربه کرده چنگ خود اندر قفص نام چنگش درد و سرسام و مغص
حصبه و قولنج و مالیخولیا سکته و سل و جذام و ماشرا

گربه مرگ است و مرض چنگال او می‌زند بر مرغ و پر و بال او
گوشه گوشه می‌دود سوی دوا مرگ چون قاضی و رنجوری گوا

چون پیادهٔ قاضی آمد این گواه که همی خواند ترا تا حکمگاه
مهلتی خواهی تو از وی در گریز گر پذیرفت شد وگرنه گفت خیز

جستن مهلت دوا و چاره‌ها که زنی بر خرقهٔ تن پاره‌ها
عاقبت آید صباحی خصم‌وار چند باشد مهلت آخر شرم دار

عذر خود از شه بخواه ای چپ‌سد پیش از آنکه آنچنان روز رسد
وانکه در ظلمت براند بارگی برکند زان نور دل یکبارگی

می‌گریزد از گواه و مقصدش کان گواه آمد قضا می‌خواندش
ناگهان گیرند او را خوار و زار کش کشان تا پیش قاضی شرمسار

زین گذر کن جانب آن شخص لان

ملامت کردن اهل مسجد مهمان را تا در آن مسجد نخسپید

کو بمسجد آمد آن شب میهمان

قوم گفتندش مکن جلدی برو تا نگردد جامه و جانت گرو
آن ز دور آسان نماید به نگر که با آخر سخت باشد رهگذر

پس کسا کان تیغ خود را از نخست وقت پیچاپیچ دستاویز جست
پیشتر از واقعه آسان بود در دل مردم خیال نیک و بد

چون درآید اندرون کارزار آن زمان گردد بر آنکس کار زار
چون نئی شیری هین منه پای پیش کان اجل گرگ است و جان تست میش

ور ز ابدالی و میشت شیر شد ایمن آ که گرگ تو سرزیر شد
کیست ابدال آنکه او مبدل شود خمرش از تبدیل یزدان خل شود

لیک مستی شیرگیری وز گمان شیر پنداری تو خود را هین مران
گفت حق ز اهل نفاق ناسدید بأسهم ما بینهم بأس شدید

در میان همدگر مردانه‌اند در غزا چون عورتان خانه‌اند
گفت پیغمبر سپهدار غیوب لا شجاعة یا فتی قبل الحروب

وقت لاف غزو مستان کف کنند وقت جوش جنگ چون کف بی‌فنند
وقت ذکر غزو شمشیرش دراز وقت کر و فر تیغش چون پیاز

وقت اندیشه دل او زخم‌جو پس بیک سوزن تهی شد جنگ او
من عجب دارم ز جویای صفا کو رمد در وقت صیقل از جفا

عشق چون دعوی جفا دیدن گواه چون گواهت نیست شد دعوی تباه
چون گواهت خواهد این قاضی مرنج بوسه ده بر مار تا یابی تو گنج

آن جفا با تو نباشد ای پسر بلکه با وصف بدی اندر تو در
بر نمد چوبی که آن را مرد زد بر نمد آن را نزد بر گرد زد

گر بزد مر اسپ را آن کینه‌کش آن نزد بر اسپ زد بر سکسکش
تا ز سکسک وارهد خوش پی شود شیره را زندان کنی تا می شود

آن یکی میزد یتیمی را بقهر قند بود آن لیک بنمود چو زهر
دید مردی آنچنانش زار زار آمد و بگرفت زودش در کنار

گفت چندان آن یتیمک را بزد چون نترسید ز قهر ایزدی
گفت او را کی زدم ای جان دوست من بر آن دیو زدم کو اندروست

مادرا گر گوید ترا مرگ تو باد مرگ آن خو خواهد و مرگ فساد
آن گروهی کز ادب بگریختند آب مردی و آب مردان ریختند

عاذلانشان از وغا وا رانده‌اند تا چنین حیز و مخنث مانده‌اند
لاف و غره‌ی ژاژخا را کم شنو با چنینها در صف هیجا مرو

گر نه نفس از اندرون راهت زدی ‎ رهزنان را بر تو دستی کی بدی
زان عوان مقتضی که شهوت است ‎ دل اسیر حرص و آز و آفت است

زان عوان سر شدی دزد و تباه ‎ تا عوانان را بقهر تست راه
در خبر بشنو تو این پند نکو ‎ بین جنبیکم لکم اعدی عدو

طمطراق این عدو مشنو گریز ‎ کو چو ابلیس است در لج و ستیز
بر تو او از بهر دنیا و نبرد ‎ آن عذاب سرمدی را سهل کرد

چه عجب گر مرگ را آسان کند ‎ او ز سحر خویش صد چندان کند
سحر کاهی را بصنعت که کند ‎ باز کوهی را چو کاهی می تند

زشتها را نغز گرداند بفن ‎ نغزها را زشت گرداند بظن
آدمی را خر نماید ساعتی ‎ آدمی سازد خری را و آیتی

کار سحر اینست کو دم می زند ‎ هر نفس قلب حقایق می کند
اینچنین ساحر درون تست و سر ‎ ان فی الوسواس سحرا مستتر

اندران عالم که هست این سحرها ‎ ساحران هستند جادوی گشا
اندران صحرا که رست این زهر تر ‎ نیز روییدست تریاق ای پسر

گویدت تریاق از من جو سپر ‎ که ز زهرم من بتو نزدیکتر
گفت او سحرست و ویرانی تو ‎ گفت من سحرست و دفع سحر او

گفت پیغمبر که ان من البیان ‎ سحرا و حق گفت آن خوش پهلوان
لیک سحری دفع سحر ساحران ‎ مایه تریاک باشد در بیان

آن بیان اولیا و اصفیاست ‎ کز همه اغراض نفسانی جداست
حاصل آن کز نفس دون بگریز ‎ نوش کن تریاق هر حیث و تیز

این طلسم سحر نفس بد شکن ‎ سحر گنج پیر کامل نقشبن
بس دراز است این سخن آغاز ران ‎ جانب مهمان و مسجد باز ران

هین مکن حیله برو ای بوالکرم ‎ مسجد ما را مکن بین متهم

مکر کردن عاذلان پند را بمهمان مسجد

گر بگوید دشمنی از دشمنی ‎ آتشی در ما زند در ادنی
که بتاسانید او را ظالمی ‎ بر بهانه مسجد او بدسگالی

تا بهانه قتل بر مسجد نهد ‎ چونکه بدنام است مسجد او جهد
تهمتی بر ما منه ای سخت جان ‎ که نه ایمن ایم از مکر دشمنان

هین برو جلدی مکن سودا مپز ‎ که نتان پیمود کیهان را بگز
چون تو بسیاران بلافیده زفت ‎ ریش خود بر کنده یک یک لخت لخت

هین برو کوتاه کن این قیل و قال ‎ خویش و ما را در میفکن در وبال

جواب گفتن مهمان ایشان را و مثل آوردن بدفع حارث کشت ببانگ دف از کشت اشتری را که کوس محمودی بر پشت او زدندی

گفت ای یاران از آن دیوان نیم ‎ که ز لا حولی ضعیف آید بیم
کودکی کو حارث کشتی بدی ‎ طبلکی در دفع مرغان می زدی

تا رمیدی مرغ از آن طبلک ز کشت ‎ کشت از مرغان بد بیگاه گشت
چونکه سلطان شاه محمود کریم ‎ برگذر زد آن طرف خیمه عظیم

با سپاهی همچو استاره اثیر ‎ انبه و پیروز و صفدر ملکگیر
اشتری بد کو بدی حمال کوس ‎ بختیی بد پیشرو همچون خروس

بانگ کوس و طبل بر وی روز و شب ‎ می زدندی در رجوع و در طلب
اندران مزرع در آمد آن شتر ‎ کودک آن طبلک بزد در حفظ بر

عاقلی گفتش مزن طبلک که او ‎ پخته طبل است با آنش خو
پیش او چه بود تبوراک تو طفل ‎ که کشد او طبل سلطان بیست کفل

عاشقم من کشته قربان لا ‎ جان من نوبتگه طبل بلا
خود تبوراکست این تهدیدها ‎ پیش آنچه دیده است این دیده‌ها

ای حریفان من از آنها نیستم ‎ کز خیالاتی درین ره بیستم
من چو اسمعیلیانم بی حذر ‎ بل چو اسمعیل آزادم ز سر

فارغم از طمطراق و از ریا ‎ قل تعالوا گفت جانم را بیا
گفت پیغمبر که جاد فی السلف ‎ بالعطیه من تیقن بالخلف

هر که بیند مر عطا را صد عوض / زود در بازد عطا را زین غرض
جمله در بازار از آن گشتند بند / تا چو سود افتاد مال خود دهند
زر در انبانها نشسته منتظر / تا که سود آید ببذل آید مصر
چون ببیند کاله‌ای در ربح بیش / سرد گردد عشقش از کالای خویش
گرم زان ماندست با او کو ندید / کاله‌های خویش را ربح و مزید
همچنین علم و هنرها و حرف / چون بدید افزون از آنها در شرف
تا به از جان نیست جان باشد عزیز / چون به آمد نام جان شد چیز لیز
لعبت مرده بود جان طفل را / تا نگشت او در بزرگی طفل را
این تصور وین تخیل لعبتست / تا تو طفلی پس بدانت حاجتست
چون ز طفلی رست جان شد در وصال / فارغ از حس است و تصویر و خیال
نیست محرم تا بگویم بی نفاق / تن زدم والله اعلم بالوفاق
مال و تن برفند ریزان فنا / حق خریدارش که الله اشتری
برفها زان از ثمن اولیترست / که تو در شکی یقینی نیستت
وین عجب ظنیست در تو ای مهین / که نمی‌پرد به بستان یقین
هر گمان تشنهٔ یقینست ای پسر / می‌زند اندر تزاید بال و پر
چون رسد در علم پس پر پا شود / مر یقین را علم او بویا شود
زانکه هست اندر طریق مفتتن / علم کمتر از یقین و فوق ظن
علم جویای یقین باشد بدان / وان یقین جویای دیدست و عیان
اندر الهکم بجو این را کنون / از پس کلا پس لو تعلمون
می‌کشد دانش به بینش ای علیم / گر یقین گشتی ببیندی جحیم
دید زاید از یقین بی امتهال / آنچنان کز ظن همی‌زاید خیال
اندر الهکم بیان این ببین / که شود علم الیقین عین الیقین
از گمان و از یقین بالاترم / وز ملامت برنمی‌گردد سرم
چون دهانم خورد از حلوای او / چشم روشن گشتم و بینای او
پا منه گستاخ چون خانهٔ روم / پا منه لرزان نه کورانه روم
آنچه گل را گفت حق خندانش کرد / با دل من گفت و صد چندانش کرد
آنچه زد بر سرو قدش راست کرد / وانچه از وی نرگس و نسرین بخورد
آنچه نی را کرد شیرین جان و دل / وانچه خاکی یافت زان نقش چگل
آنچه ابرو را چنان طرار ساخت / چهره را گلگونه و گلنار ساخت
مر زبان را داد صد افسونگری / وانچه کان را داد زر جعفری
چون در زرادخانه باز شد / غمزه‌های چشم تیرانداز شد
بر دلم زد تیر و سوداییم کرد / عاشق شکر و شکرخاییم کرد
عاشق آنم که هر آن آن اوست / عقل و جان جاندار یک مرجان اوست
من نلافم ور بلافم همچو آب / نیست در آتش‌کشی‌ام اضطراب
چون بدزدم چون حفیظ مخزن اوست / چون نباشم سخت رو پشت من اوست
هر که او خورشید باشد پشت گرم / سخت رو باشد نه بیم او را نه شرم
همچو روی آفتاب بی حذر / گشت رویش خصم سوز و پرده در
هر پیمبر سخت رو بد در جهان / یکسواره کوفت بر جیش شهان
رو نگردانید از ترس و غمی / یک تنه تنها بزد بر عالمی
سخت رو شد سنگ تا بشکست شوخ / او نترسد از جهان پر کلوخ
کان کلوخ از خشت‌زن یک لخت شد / سنگ از صنع خدایی سخت شد
گوسفندان گر برونند از حساب / زانبهیشان کی بترسد آن قصاب
کلکم راع نبی چون راعیست / خلق مانند رمه او ساعیست
از رمه چوپان نترسد در نبرد / لیکشان حافظ بود از گرم و سرد
گر زند بانگی ز قهر او بر رمه / وان ز مهرست آنکه دارد بر همه
هر زمان گوید بگوشم بخت نو / گر ترا غمگین کنم غمگین مشو
من ترا غمگین و گریان زان کنم / تاکت از چشم بدان پنهان کنم
تلخ گردانم ز غمها خوی تو / تا بگردد چشم بد از روی تو
نی تو صیادی و جویای منی / بنده و افکندهٔ رای منی
حیله اندیشی که در من در رسی / در فراق و جستن من بی‌کسی

چاره می‌جوید پی من درد تو / می‌شنودم دوش آه سرد تو
می‌توانم هم که بی این انتظار / ره دهم بنمایمت راه گذار
تا ازین گرداب دوران وارهی / بر سر گنج وصالم پا نهی
لیک شیرینی و لذات مقر / هست بر اندازهٔ رنج سفر
آنگه از شهر و ز خویشان برخوری / کز غریبی رنج و محنتها بری
بر نخود بنگر که اندر دیگ چون / می‌جهد بالا چو شد ز آتش زبون
هر چه آسان یافتی آسان دهی / در مشقت پا برابر جان نهی
بشنو این تمثیل و قدر خود بدان / وز بلاها رو مگردان ای جوان

تمثیل گریختن مومن و بی‌صبری در بلا باضطراب و بیقراری نخود بجوش تا بیرون جهد و منع کدبانو

هر زمانی می برآید وقت جوش / بر سر دیگ و برآرد صد خروش
که چرا آتش به من در می‌زنی / چون خریدی چون نگونم می‌کنی
می‌زند کفلیز کدبانو که نی / خوش بجوش و بر مجه ز آتش‌کنی
زان نجوشانم که مکروه منی / بلکه تا گیری تو ذوق و چاشنی
تا غذا گردی بیامیزی بجان / بهر خواری نیستت این امتحان
آب می‌خوردی به بستان سبز و تر / بهر این آتش بدست آن آبخور
رحمتش سابق بدست از قهر زان / تا ز رحمت گردد اهل امتحان
رحمتش بر قهر از آن سابق شدست / تا که سرمایهٔ وجود آید بدست
زانکه بی لذت نروید لحم و پوست / چون نروید چه گدازد عشق دوست
زان تقاضا گر بیاید قهرها / تا کنی ایثار آن سرمایه را
باز لطف آید برای عذر او / که بکردی غسل و برجستی ز جو
تا نخود گوید چریدی در بهار / رنج مهمان تو شد نیکوش دار
تا که مهمان باز گردد شکرساز / پیش شه گوید ز ایثار تو باز
تا بجای نعمت منعم رسد / جمله نعمتها برد بر تو حسد
من خلیلم تو پسر پیش بچک / سر بنه انی ارانی اذبحک
سر به پیش قهر نه دل برقرار / تا ببرم حلقت اسمعیل‌وار
سر ببرم لیک این سر آن سریست / کز بریده گشتن و مردن بریست
لیک مقصود ازل تسلیم تست / ای مسلمان بایدت تسلیم جست
می‌نخود می‌جوش اندر ابتلا / تا نه هستی و نه خود ماند ترا
اندر آن بستان اگر خندیده‌ای / تو گل بستان جان و دیده‌ای
گر جدا از باغ آب و گل شدی / لقمه گشتی اندر احیا آمدی
شو غذا و قوت و اندیشه‌ها / شیر بودی شیر شو در بیشه‌ها
از صفاتش رسته‌ای والله نخست / در صفاتش باز رو چالاک و چست
ز ابر و خورشید و ز گردون آمدی / پس شدی اوصاف و گردون برشدی
آمدی در صورت باران و تاب / می‌روی اندر صفات مستطاب
جزو شید و ابر و انجمها بدی / نفس و فعل و قول و فکرتها شدی
هستی حیوان شد از مرگ نبات / راست آمد اقتلونی یا ثقات
چون چنین بردیست ما را بعد مات / راست آمد ان فی قتلی حیات
فعل و قول و صدق شد قوت ملک / تا بدین معراج شد سوی فلک
آنچنان کان طعمه شد قوت بشر / از جمادی بر شد و شد جانور
این سخن را ترجمهٔ پهناوری / گفته آید در مقام دیگری
کاروان دایم ز گردون می‌رسد / تا تجارت می‌کند وا می‌رود
پس برو شیرین و خوش با اختیار / نه بتلخی و کراهت دزدوار
زان حدیث تلخ می‌گویم ترا / تا ز تلخیها فرو شویم ترا
ز آب سرد انگور افسرده رهد / سردی و افسردگی بیرون نهد
تو ز تلخی چونکه دل پرخون شوی / پس ز تلخیها همه بیرون روی
[illegible] / فارغ آید گر ...
هر که او اندر بلا صابر شود / مقبل این درگه فاخر شود
سگ که بشکار ... / خام ناجوشیده جز بی‌ذوق نیست

تمثیل صابر شدن مومن چون بر سر بلا واقف شد

آن نخود گفت ار چنین است ای ستی / خوش بجوشم یاریم ده راستی

تو درین جوشش چو معمار منی / کفچلیزم زن که بس خوش میزنی

همچو پیلم بر سرم زن زخم و داغ / تا نبینم خواب هندستان و باغ

تا که خود را در دهم در جوش من / تا رهی یابم در آن آغوش من

زانکه انسان در غنا طاغی شود / همچو پیل خواب بین یاغی شود

پیل چون در خواب بیند هند را / پیلبان را نشنود آرد دغا

عذر گفتن کدبانو با نخود و حکمت در جوش داشتن او

آن ستی گوید ورا که پیش ازین / من چو تو بودم ز اجزای زمین

چون بنوشیدم جهاد آذری / پس پذیرا گشتم و اندر خوری

مدتی جوشیده‌ام اندر زمن / مدتی دیگر درون دیگ تن

زین دو جوشش قوت حسها شدم / روح گشتم پس ترا استا شدم

در جمادی گفتمی زان میدوی / تا شوی علم و صفات معنوی

چون شدی روح پس بار دگر / جوش دیگر کن ز حیوانی گذر

از خدا میخواه تا زین نکته‌ها / در نلغزی و رسی در منتها

زانکه از قرآن بسی گمره شدند / زان رسن قومی درون چه شدند

مر رسن را نیست جرمی ای عنود / چون ترا سودای سربالا نبود

بقیهٔ قصهٔ مهمان مسجد و ثبات و صدق عزم او

آن غریب شهر سربالا طلب / گفت میخسپم درین مسجد بشب

مسجدا گر کربلای من شوی / کعبهٔ حاجت روا من شوی

هین مرا بگذار ای بگزیده یار / تا رسن بازی کنم منصوروار

گر شدی بیدار از نصیحت جبرئیل / می نخواهد غوث در آتش خلیل

جبرئیلا رو که من افروخته / بهترم چون عود و عنبر سوخته

جبرئیلا گرچه یاری میکنی / چون برادر پاسداری میکنی

ای برادر من بر آذر چابکم / من نه آن جانم که گردم بیش و کم

جان حیوانی فزاید از علف / آتشی بود و چو هیزم شد تلف

گر نگشتی هیزم او مثمر بدی / تا ابد معمور و هم عامر بدی

باد سوزانست این آتش بدان / پرتو آتش بود نه عین آن

عین آتش در اثیر آمد یقین / پرتو و سایهٔ ویست اندر زمین

لاجرم پرتو نپاید ز اضطراب / سوی معدن باز میگردد شتاب

قامت تو بر قرار آمد بساز / سایه‌ات کوته دمی یکدم دراز

زانکه در پرتو نیابد کس ثبات / عکسها واگشت سوی امهات

هین دهان بربند فتنه لب گشاد / بازگو الله اعلم بالرشاد

فتنه زاد و کرد عالم را خراب / شرق و غرب افتاد اندر اضطراب

چون مراتب گشت دلها تنگ شد / هر یکی با دیگری در جنگ شد

گفتمی گو بس شد خامش شدم / مسئله تسلیم کردم تن زدم

ورنگویی موجب فتنه چه بود / بازگویم گوش کن این غم فزود

ذکر بد اندیشیدن قاصر مهمان و طاعنان

پیش از آن کاین قصه تا مخلص رسد / دود گندی آمد از اهل حسد

من نمیرنجم ازین لیک این لگد / خاطر ساده دلی را پی کند

خوش بیان کرد آن حکیم غزنوی / بهر محجوبان مثال معنوی

که ز قرآن گر نبیند غیر قال / این عجب نبود ز اصحاب ضلال

کز شعاع آفتاب پر ز نور / غیر گرمی مینیابد چشم کور

خربطی ناگاه از خرخانه‌ای / سر برون آورد چون طعانه‌ای

کاین سخن پستست یعنی مثنوی / قصهٔ پیغمبرست و پیروی

نیست ذکر و بحث اسرار بلند / که دوانند اولیا زان سو سمند

از مقامات تبتل تا فنا / پایه پایه تا ملاقات خدا

شرح و حد هر مقام و منزلی / که بپر زو بر پرد صاحبدلی

جمله سرتاسر فسانه است و فسون / کودکانه قصه بیرون و درون

چون کتاب الله بیامد هم بر آن / اینچنین طعنه زدند آن کافران

گر اساطیرست و افسانه نژند / نیست تعمیقی و تحقیقی بلند

کودکانه خود فهمش میکنند / نیست جز امر پسند و ناپسند

ذکر آدم گندم و ابلیس و مار / ذکر هود و باد و ابر و سیم و نار

ذکر نوح و کشتی طوفان تن / ذکر کنعان و سر از خط تافتن

ذکر یوسف ذکر زلف پرخمش / ذکر یعقوب و زلیخا و غمش

ذکر اسمعیل و ذبح و جبرئیل / ذکر قصهٔ کعبه و اصحاب فیل

ذکر بلقیس و سلیمان و سبا / ذکر داود و زبور و اوریا

ذکر طالوت و شعیب و صوم او / ذکر یونس ذکر لوط و قوم او

ذکر حمل مریم و نخل و مخاض / ذکر یحیی و زکریا و ریاض

ذکر صالح ناقه و تقسیم آب / ذکر ادریس و مناجات و جواب

ذکر الیاس و عزیر و موت او / ذکر قارون و زمین و خفت و فرو

ذکر ایوب صبوری در بلا / ذکر اسرائیلیان در تیه لا

ذکر موسی و شجر طور و عصا / خلع نعلین و خطابات و عطا

ذکر عیسی و عروجش بر سما / ذکر ذوالقرنین و خضر و انبیا

ذکر فضل احمد و خلق عظیم / که قمر از معجزاتش شد دو نیم

ظاهرست و هر کسی پی می برد / گو بیان که کم شود در وی خرد

گفت اگر آسان نماید این بتو / همچنین آسان یکی سوره بگو

جنیان و انسیان و اهل کار / گو یکی آیه ازین آسان بیار

حرف قرآن را بدان که ظاهرست / زیر ظاهر باطنی هم قاهرست

تفسیر حدیث ان للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطنا الی سبعة ابطن و فی روایة الی سبعین بطنا

زیر آن باطن یکی بطن دگر / خیره گردد اندرو فکر و نظر

زیر آن باطن یکی بطن سوم / که درو گردد خردها جمله گم

بطن چارم از نبی خود کس ندید / جز خدای بی نظیر بی ندید

همچنین تا هفت بطن ای بوالکرم / می شمر تو زین حدیث معتصم

تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین / دیو آدم را نبیند غیر طین

ظاهر قرآن چو شخص آدمیست / که نقوشش ظاهر و جانش خفیست

مرد را صد سال عم و خال او / یک سر موئی نبیند حال او

آنکه گویند اولیا در که روند / تا ز چشم مردمان پنهان بوند

بیان آنکه رفتن انبیا و اولیا علیهم السلام بکوهها و غارها جهت پنهان کردن خویش نیست و جهت خوف تشویش خلق نه بلکه ارشاد خلق ست بقطع از دنیا

پیش خلق ایشان فراز صد کُه‌اند / گام خود بر چرخ هفتم می نهند

پس چرا پنهان شود که جو بود / کو ز صد دریا و کُه افزون بود

حاجتش نبود بسوی کُه گریخت / کز پیش کره فلک صد نعل ریخت

چرخ گردید و ندید او گردشان / تعزیت جامه بپوشید آسمان

گر بظاهر آن پری پنهان بود / آدمی پنهان‌تر از پریان بود

نزد عاقل آن پری که مضمرست / آدمی صد بار خود پنهان‌ترست

آدمی نزدیک عاقل چون خفیست / چون بود آدم که در غیب او صفیست

تشبیه اولیا و کلام اولیا بعصا موسی و فسون عیسی علیهما السلام

آدمی همچون عصای موسی است / آدمی همچون فسون عیسی است

در کف حق بهر داد و بهر زین / قلب مؤمن هست بین الاصبعین

ظاهرش چوبی ولیکن پیش او / کون یک لقمه چو بگشاید گلو

تو مبین از افسون عیسی حرف و صوت / آن ببین کز وی گریزان گشت موت

تو مبین افسونش آن لهجات پست / آن نگر که مرده برجست و نشست

تو مبین مر آن عصا را سهل یافت / آن ببین که بحر اخضر را شکافت

تو ز دوری دیده چتر سیاه / یکقدم واپیش نه بنگر سپاه

تو ز دوری نه بینی غیر گرد / اندکی پیش آ ببین در گرد مرد

دیده‌ها را گرد او روشن کند / کوهها را مرد او برکند

تفسیر قوله تعالی یا جبال اوبی معه والطیر

چون برآمد موسی از اقصای دشت / کوه طور از مقدمش رقاص گشت

اوریا نام / داود علیه السلام / اوریا لشکری / بسیار بجنگ فرستاد و کشته گشت ۱۲

مخاض درد زه / در وضع حمل ۱۲

روی داود از فرش تابان شده / کوهها اندر پیش نالان شده / کوه با داود گشته همرهی / هر دو مطرب مست در عشق شهی

یا جبال اوّبی امر آمده / هر دو هم آواز و هم پرده شده / گفت داودا تو هجرت دیده / بهر من از همرهان ببریده

ای غریب فرد بی مونس شده / آتش شوق از دلت شعله زده / مطربان خواهی و قوال و ندیم / کوهها پیشت آرد آن قدیم

تا که تو آلی و سرنا کنند / تا به پیشت باد پیمائی کنند / تا بدانی ناله چون که را رواست / بی لب و دندان ولی را ناله‌هاست

نغمهٔ اجزای آن صافی جسد / هر شبی در گوش حسش می‌رسد / همنشینان نشنوند او بشنود / ای خنک جان کو به غیبش بگرود

بنگرد در نفس خود صد گفت‌گو / همنشین او نبرده هیچ بو / صد سؤال و صد جواب اندر دلت / می‌رسد از لامکان تا منزلت

بشنوی تو نشنود زان گوشها / گر بنزدیک تو آرد گوش را

جواب طعنه زننده که مثنوی از قصور فهم خود

گیرم ای کر خود تو آن را نشنوی / چون مثالش دیده چون نشنوی / ای سگ طاعن تو عوعو می‌کنی / طعن قرآن را برون شو می‌کنی

این نه آن شیرست کز وی جان بری / یا ز پنجهٔ قهر او ایمان بری / تا قیامت می‌زند قرآن ندا / کای گروه جهل را گشته فدا

مر مرا افسانه می‌پنداشتید / تخم طعن و کافری می‌کاشتید / خود بدیدید ای خسیسان زمن / که شما بودید افسانه زمن

تا بدیدید آنکه طعنه می‌زدید / که شما فانی و افسانه بدید / من کلام حقم و قائم بذات / قوت جان جان و یاقوت زکات

نور خورشیدم فتاده بر شما / لیک از خورشید ناگشته جدا / نک منم ینبوع آن آب حیات (چشمه البیت ۱۲) / تا رهانم عاشقان را از ممات

گر چنان گند آزتان ننگیختی / جرعه‌ای بر گورتان حق ریختی / نی بگیرم گفت و پند آن حکیم / دل نگردانم بهر طعنه سقیم

تا بیابد در دهن انا و دوا / فارغ آییم من ز هر طعنه جدا / آنکه فرموده‌ست او اندر خطاب / کرّه و مادر همی خوردند آب

می‌شخولیدند هر دم آن نفر / بهر اسپان که هلا زین آب خور

مثل زدن در رمیدن کرهٔ اسپ از خوردن آب

آن شخولیدن به کرّه می‌رسید / سر همی بر داشت و از خور می‌رمید / مادرش پرسید کای کرّه چرا / می‌رمی هر ساعتی زین استقا

گفت کرّه می‌شخولند آن گروه / ز اتفاق بانگشان دارم شکوه / پس دلم می‌لرزد از جا می‌رود / ز اتفاق نعره خوفم می‌رسد

گفت مادر تا جهان بوده‌ست این (عفیر زدن ۱۲) / کارافزایان بدند اندر زمین / هین تو کار خویش کن ای ارجمند / زود کایشان ریش خود بر می‌کنند

وقت تنگ و می‌رود آب فراخ / پیش از آن کز هجر گردی شاخ شاخ / شهره کاریزی‌ست پر آب حیات / آب کش تا بر دمد از تو نبات

آب خضر از جوی نطق اولیا / می‌خوریم ای تشنهٔ غافل بیا / گر نبینی آب کورانه بفن / سوی جو آور سبو در جوی زن

چون شنیدی کاندرین جو آب هست / کور را تقلید باید کار بست / جو فرو بر مشک آب اندیش را / تا گران بینی تو مشک خویش را

چون گران بینی شود مستدل / رست از تقلید خشک آنگاه دل / گر نبیند کور آب جو عیان / لیک بیند چون سبو گردد گران

که ز جو اندر سبو آبی برفت / کاین سبک بود و گران شد ز آب و زفت / زانکه هر بادی مرا در می‌ربود / باد می‌نربایدم ثقلم فزود

مر سفیهان را رباید هر هوا / زانکه نبودشان گرانی قوی / کشتی بی لنگر آمد مرد شر / که ز باد کژ نیابد او حذر

لنگر عقل است عاقل را امان / لنگری دریوزه کن از عاقلان / او مددهای خرد چون در ربود / از خزینهٔ دُر آن دریای جود

اول قرآنی بد ستش [illegible] دیده / [illegible] گفت این کتاب / تصنیف محمد است [illegible] / پس [illegible] مثنوی [illegible] / آورده گفت این افسانه‌هاست / [illegible] / نقال بسیار [illegible] / [illegible]

زین چنین امداد دل پر فن شود / بعد از دل چشم هم روشن شود

زانکه نور از دل برین دیده نشست / تا چو دل شد دیده تو عاطل است

دل چو پر انوار عقل پیش رد / زان نصیبی هم بدو دیده رسید

پس بدان کاب مبارک ز آسمان / وحی دلها باشد و صدق بیان

ما چو آن کره هم آب جو خوریم / سوی آن وسواس طاعن ننگریم

پیرو پیغمبرانی ره سپر / طعنهٔ خلقان همه بادی شمر

آن خداوندان که ره طی کرده‌اند / گوش وا بانگ سگان کی کرده‌اند

بقیهٔ قصهٔ مهمان مسجد مهمان کش

بازگو کان پاکباز شیر مرد / اندر آن مسجد چه بنمود و چه کرد

خفت در مسجد خود او را خواب کو / مرد غرقه گشته چون خسپد بگو

خواب مرغ و ماهیان باشد همی / عاشقان را زیر غرقاب غمی

نیم شب آواز باجری شنید / کایم آیم بر سرت ای مستفید

پنج کرت اینچنین آواز سخت / می‌رسید و دل همی شد لخت لخت

تفسیر آیهٔ واجلب علیهم بخیلک و رجلک

تو که عزم دین کنی با اجتهاد / دیو بانگت بر زند اندر نهاد

که مرو زان سو بیندیش ای غوی / که اسیر رنج و درویشی شوی

بینوا گردی ز یاران وابری / خوار گردی و پشیمانی خوری

تو ز بیم بانگ آن دیو لعین / وا گریزی در ضلالت از یقین

که بلا فردا و پس فردا تراست / راه دین پوییم که مهلت پیش ماست

مرگ بینی باز کو از چپ و راست / می‌کشد همسایه را تا بانگ خواست

باز عزم دین کنی از بیم جان / مرد سازی خویشتن را یک زمان

پس سلح بربندی از علم و حکم / که من از خوفی نیارم پای کم

باز بانگی بر زند بر تو ز مکر / که بترس و باز گرد از تیغ فقر

باز بگریزی ز راه روشنی / آن سلاح علم و دین را افکنی

سالها او را به بانگی بنده / در چنین ظلمت نمد افکنده

هیبت بانگ شیاطین خلق را / بنده کرده است و گرفته حلق را

تا چنان نومید شد جانشان ز نور / که روان کافران ز اهل قبور

آن شکوه بانگ آن ملعون بود / هیبت بانگ خدایی چون بود

هیبت بازست بر کبک نجیب / مر مگس را نیست زان هیبت نصیب

زانکه نبود باز صیاد مگس / عنکبوتان می مگس گیرند و بس

عنکبوت دیو بر چون تو ذباب / کر و فر دارد نه بر کبک و عقاب

بانگ دیوان گله‌بان اشقیاست / بانگ سلطان پاسبان اولیاست

تا نیامیزد بدین دو بانگ دور / قطره‌ای از بحر خوش یا بحر شور

پرسیدن بانگ طلسم نیم شب مهمان مسجد را

بشنو اکنون قصهٔ آن بانگ سخت / که نرفت از جا بدان آن نیکبخت

گفت چون ترسم چو هست آن طبل عید / تا دهل ترسد که زخم او را رسید

ای دهلهای تهی پر زکوب / قسمتان از عید جان شد زخم چوب

شد قیامت عید و بی‌دینان دهل / ما چو اهل عید خندان همچو گل

بشنو اکنون این دهل چون بانگ زد / دیگ دولت با چگونه می‌پزد

چونکه بشنود آن دهل آن مرد دید / گفت چون ترسد دلم از طبل عید

گفت با خود هین ملرزان ای دل حزین / مرد جان بددلان بی‌یقین

وقت آن آمد که حیدروار من / ملک گیرم یا بپردازم بدن

بر جهید و بانگ بر زد کای کیا / حاضرم اینک اگر مردی بیا

در زمان بشکست ز آواز آن طلسم / زر همی ریزید هر سو قسم قسم

ریخت چندان زر که ترسید آن بشر / تا بگیرد زر ز پیش راه در

پر شد آن مسجد ز زر هر جایگاه / مرد حیران شد ز تقدیر اله

بعد از آن برخاست آن شیر عتید / تا سحرگه زر به بیرون می‌کشید

دفن می‌کرد و همی آمد بزر / با جوال و توبره بار دگر

گنجها بنهاد آن جانباز ازان / کوری ترسانی واپس خزان

این ز ظاهر بر خاطر آمده است / در دل هر کور دونی رسته است

کودکان اسفالها را بشکنند / نام زر بنهند و در دامن کنند
اندر آن بازی چو گویی نام زر / آن کند در خاطر کودک گذر
بل زر مضروب ضرب ایزدی / کو نگردد کاسد آمد سرمدی
آن زری کین زر از آن زر تاب یافت / گوهر و تابندگی و آب یافت
آن زری که دل ازو گردد غنی / غالب آید بر قمر در روشنی
شمع بود آن مسجد و پروانه او / خویشتن انداخت آن پروانه خو
سوخت پر او ولیکن ساخت خوش / پس مبارک آمد آن انداختنش
همچو موسی بود آن مسعود بخت / کآتشی دید او بسوی آن درخت
چون عنایتها برو موفور بود / نار می پنداشت آن خود نور بود
مرد حق را چون ببینی ای پسر / تو گمان داری برو نار بشر
تو ز خود می آید آن و در تو است / نار و خار ظن و باطل زان سو است
او درخت موسی است پر ضیا / نور خوان نارش مخوان باری بیا
نی طلسم این جهان ناری بود / سالکان رفتند آن خود نور بود
پس بدانکه شمع دین بر می‌شود / آن نه همچون دیگر آتشها بود
این نماید نور و سوزد یار را / وان بصورت نار و گل زوار را
این چو سازنده ولی سوزنده / وان گه وصلت دل افروزنده
شکل شعله نور پاک سازوار / حاضران سا نور و دوران را چو نار
حاضران از غائبان خوشحال تر / غائبان را نیست توفیق خبر
این سخن را نیست پایانی پدید / گو حدیث عاشق و صدر مجید

ملاقات عاشق با صدر جهان

آن بخاری نیز خود بر شمع زد / گشته بود از عشقش آسان آن کبد
آه سوزانش سوی گردون شده / در دل صدر جهان مهر آمده
گفت با خود در سحرگه کای احد / حال آن آواره ما چون بود
او گناهی کرد و ما دیدیم لیک / رحمت ما را نمی‌داند نیک
خاطر مجرم ز ما ترسان شود / لیک صد امید در ترسش بود
من بترسانم وقیح یاوه را / وانکه ترسد من چه ترسانم ورا
بهر دیگ سرد آذر می‌رود / نی بدان کز جوشش از سر می‌رود
ایمنان را من بترسانم بحلم / خائفان را ترس بردارم بعلم
پاره دوزم پاره در موضع نهم / هر کسی را شربت اندر خور دهم
هست سر مرد چون بیخ درخت / زان بروید برگهاش از چوب سخت
در خور آن بیخ رسته برگها / در درخت و در نفوس و در نهی
بر فلک پرهاست ز اشجار وفا / اصلها ثابت و فرعه فی السما
چون برست از عشق پر بر آسمان / چون نروید در دل صدر جهان
موج می‌زد در دلش عفو گنه / که ز هر دل تا دل آمد روزنه
که ز دل تا دل یقین روزن بود / نی جدا و دور چون دو تن بود
متصل نبود سفال دو چراغ / نورشان ممزوج باشد در مساغ
هیچ عاشق خود نباشد وصل جو / که نه معشوقش بود جویای او
لیک عشق عاشقان تن زه کند / عشق معشوقان خوش و فربه کند
چون درین دل برق مهر دوست جست / اندر آن دل دوستی می‌دان که هست
در دل تو مهر حق چون شد دوتو / هست حق را بی گمانی مهر تو
هیچ بانگ کف زدن آید بدر / از یکی دست تو بی دست دگر
تشنه می‌نالد که کو آب گوار / آب هم نالد که کو آن آبخوار
جذب آبست این عطش در جان ما / ما از آن او و او هم زان ما
حکمت حق در قضا و در قدر / کرده ما را عاشقان یکدگر
جمله اجزای جهان زان حکم پیش / جفت جفت و عاشقان جفت خویش
هست هر جزوی ز عالم جفت خواه / راست همچون کهربا و برگ کاه
آسمان گوید زمین را مرحبا / با توام چون آهن و آهن ربا
آسمان مرد و زمین زن در خرد / هر چه آن انداخت این می‌پرورد
چون نماند گرمیش بفرستد او / چون نماند تریش و نم بدهد او
برج خاکی جزو ارضی را مدد / برج آبی تریش اندر دمد

برج بادی ابر سوی او برد تا بخارات وخم را بر کشد
برج آتش گرمی خورشید ازو همچو تابه سرخ ز آتش پشت و رو
هست سرگردان فلک اندر زمن همچو مردان گرد مکسب بهر زن
وین زمین کدبانوییها می‌کند بر ولادات و رضاعش می‌تند
پس زمین و چرخ را دان هوشمند چونکه کار هوشمندان می‌کنند
گر نه از هم این دو دلبر می‌مزند پس چرا چون جفت در هم می‌خزند
بی زمین کی گل بروید و ارغوان پس چه زاید ز آب و تاب آسمان
بهر آن میلست در ماده بنر تا بود تکمیل کار همدگر
میل اندر مرد و زن حق زان نهاد تا بقا یابد جهان زین اتحاد
میل هر جزوی بجزوی هم نهد ز اتحاد هر دو تولیدی زهد
شب چنین با روز اندر اعتناق مختلف در صورت اما اتفاق
روز و شب ظاهر دو ضد و دشمن‌اند لیک هر دو یک حقیقت می‌تنند
هر یکی خواهان دگر را همچو خویش از پی تکمیل فعل و کار خویش
زانکه بی شب دخل نبود طبع را پس چه اندر خرج آرد روزها

جذب هر عنصری جنس خود را که در ترکیب آدمی محتبس شده بغیر جنس

خاک گوید خاک تن را باز گرد ترک جان کن سوی ما آ همچو گرد
جنس مایی پیش ما اولی‌تری به که زان تن وا رهی و زان تری
گوید آری لیک من پابسته‌ام گرچه همچون تو ز هجران خسته‌ام
تری تن را بجویند آبها کای تری باز آ ز غربت سوی ما
گرمی تن را همی خواند اثیر که ز ناری راه اصل خویش گیر
هست هفتاد و دو علت در بدن از کششهای عناصر بی رسن
علت آید تا بدن را بسکلد تا عناصر همدگر را وا هلد
چار مرغ‌اند این عناصر بسته‌پا مرگ و رنجوری و علت پا گشا
پایشان از همدگر چون باز کرد مرغ هر عنصر یقین پرواز کرد
جذبه‌ی این اصلها و فرعها هر دمی رنجی نهد در جسم ما
تا که این ترکیب‌ها را بر درد مرغ هر جزوی باصل خود پرد
حکمت حق مانع آید زین عجل جمعشان دارد بصحت تا اجل
گوید ای اجزا اجل مشهود نیست پر زدن پیش از اجلتان سود نیست
چونکه هر جزوی بجوید ارتفاق چون بود جان غریب اندر فراق

تجدید شدن جان نیز بعالم ارواح و تقاضا و میل او بمقر خود و منقطع شدن از اجزاء اجسام که موکلان ویند

گوید ای اجزای پست فرشیم غربت من تلختر من عرشیم
میل تن در سبزه و آب روان زان بود که اصل او آمد از آن
میل جان اندر حیات و در حیست زانکه جان لامکان اصل ویست
میل جان در حکمتست و در علوم میل تن در باغ و راغ و در کروم
میل جان اندر ترقی و شرف میل تن در کسب و اسباب علف
میل و عشق آن شرف هم سوی جان زین یحب را و یحبون را بدان
گر بگویم شرح این بی‌حد شود مثنوی هشتاد تا کاغذ شود
آدمی حیوان نباتی و جماد هر مرادی عاشق هر بی‌مراد
بی مرادان بر مرادی می‌تنند وان مرادان جذب ایشان می‌کنند
لیک میل عاشقان لاغر کند میل معشوقان خوش و خوش‌فر کند
عشق معشوقان دو رخ افروخته عشق عاشق جان او را سوخته
کهربا عاشق بشکل بی‌نیاز کاه می‌کوشد در آن راه دراز
این رها کن عشق آن تشنه دهان تافت اندر سینه‌ی صدر جهان
دود آن عشق و غم آتشکده رفته در مخدوم او مشفق شده
لیکش از ناموس و بوش و آب رو شرم می‌آمد که واجوید ازو
رحمتش مشتاق آن مسکین شده سلطنت زین لطف مانع آمده
عقل حیران کین عجب او را کشید یا کشش زان سو بدین جانب رسید
ترک جلدی کن کزین ناواقفی لب ببند الله اعلم بالخفی
لب ببندم هر دمی ز نسیان سخن تو بیاد آرم هر زمان چه باید من

با هم از ایام بخت آور شدیم / بارها بر روی ظفر آمده‌ایم
باز می‌گفتند اگر چه او شکست / چون شکست ما نبود او نشکست

زانکه بخت نیک او را در شکست / داد صد شاهی پنهان بر دست
گوییا اشکسته نیست ای هیچ / گرنه غم بود دشوار آن پیچ پیچ

چون نشان مومنان مغلوبی است / لیک در اشکست مومن خوبی است
گر تو مشک و عنبری را بشکنی / عالمی از فیح ریحان پر کنی

ور شکستی ناگهان سرگین خر / خانه‌ها پر گند گردد و سبب
اگر کند خود مشک با سرگین نبایس / آب با بول و اطلس با پلاس

وقت واگشتن ز حدیبیه رسول / در تفکر بود و غمگین و ملول
ناگهان اندر حق شمع رسل / دولت انا فتحنا زد دهل
آمدش پیغام از دولت که رو / تو ز منع این ظفر غمگین مشو

بیان آنکه بیرون باز گشتن رسول علیه السلام از حدیبیه حق تعالی لقب آن فتح کرد انا فتحنا لک فتحا بصورت غلق بود و بمعنی فتح چنانچه شکستن نافه بمعنی درستی اوست

کاندرین خاری بقدرت فتح‌هاست / ناک فلان قلعه فلان قلعه تر است
بنگر آخر چونکه واگردید و تفت / بر قریظه و بر نضیر از وی چه رفت

قلعه‌ها هم گرد آن پی قعها / شد مسلم وز غنایم نفعها
ور نباشد آن تو بنگر این فریق / بر غم و رنج اند مفتون و عشیق

زهرخواری را چو شکر میخورند / خار غمها را چو اشتر می‌چرند
بهر عین غم نه از بهر فرج / این چنین مستان بپیش ایشان حرج

آنچنان شاد اند از قعر چاه / که همی ترسند از تخت و کلاه
در فقیری هر یکی صد شهریار / وز خزان فاقه صد همچون بهار

هر کجا دلبر بود او همنشین / فوق گردون است نی زیر زمین

تفسیر خبر لا تفضلونی علی یونس ابن متی الی آخره

گفت پیغمبر که معراج مرا / نیست از معراج یونس اجتبا
آن من بالا و آن او نشیب / زانکه قرب حق برون است از حسیب

قرب نه از پایین بیالا جستن است / قرب حق از حبس هستی رستن است
نیست را چه جای بالا است و زیر / نیست را نه زود و نه دور و نه دیر

کارگاه صنع حق در نیستی است / غره هستی چه دانی نیست چیست
حاصل این اشکست ایشان ای کیا / می نماید هیچ با اشکست ما

آنچنان شاد اند در ذل و تلف / همچو ما در وقت اقبال و شرف
برگ بی‌برگی همه اقطاع اوست / فقر و خواری افتخار است و علوست

آن یکی گفت ار چنان است آن وجیه / چون بخندید او که ما را بسته دید
چونکه او مبدل شده است و شاد نیست / نیست زین زندان کنون آزاد پیش

پس بقهر دشمنان چون شاد شد / چون ازین فتح و ظفر پر باد شد
شاد شد جانش که بر شیران نر / یافت آسان نصرت و فتح و ظفر

پس بدانستیم کو آزاد نیست / جز بدنیا دلخوش و دلشاد نیست
ورنه چون خندد که اهل آن جهان / بر بد و نیک اند مشفق مهربان

این همی گفتند در زیر زبان / آن اسیران با هم اندر بحث آن

آگاه شدن پیغمبر بر طعن ایشان و شماتت ایشان

تا رسول آن نشنود بد یا حسد / خود سخن در گوش آن سلطان رسید
گرچه پنهان گفت آن موکل این سخن / رفت در گوشی که آن بد من لدن

بوی پیراهان یوسف را ندید / آنکه حافظ بود یعقوبش شنید
آن شیاطین بر عنان آسمان / نشنوند آن سر لوح غیب دان

آن محمد خفته و تکیه زده / آمده سر گرد او گردان شده
آن خورد حلوا که رویش است پاد / آن نه کانگشتان او باشد در آن

نجم ثاقب گشته حارس دیو ران / که بهل دزدی ز احمد سر ستان
ای دویده سوی دکان از پگاه / هین بمسجد رو بجو رزق از اله

پس رسول آن گفتشان را فهم کرد / گفت آن خنده نبودم از نبرد

جواب رسول علیه السلام ضمیر آن اسیران را

مرده اند ایشان و پوسیده فنا
مرده کشتن نیست مردی پیش ما

خود کیند ایشان که مه گردد شکاف
چونکه من پا بفشرم اندر مصاف

انگهی کازاد بود و بد مکین
من شما را بسته می‌دیدم چنین

ای بسا زنده و هلاک خانمان
نزد عاقل اشتری بر نردبان

نقش تن را تا فتاد از بام طشت
پیش چشمم کل آتٍ آت گشت

بنگرم در غوره می‌بینم عیان
بنگرم در نیست شی بینم عیان

بنگرم سر عالمی بینم نهان
آدم و حوا نرسته از جهان

من شما را وقت ذرات الست
دیده‌ام پابسته منکوس و پست

از حدوث آسمان بی عمد
آنچه دانسته بدم افزون نشد

من شما را سرنگون می‌دیده‌ام
پیش از آن کز آب و گل بالیده‌ام

نو بنو دیدم تا کنم شادی بدان
این همی دیدم در آن اقبالتان

بسته قهر خفیه آنگه چه سر
قند می‌خوردید و در وی درج زهر

چون چنین قندی پر از زهر عدو
خوش نمی‌شد چیست حسد آید بدو

با نشاط آن سر می‌کردید نو
مرگتان خفیه گرفته هر دو گوش

من نمی‌کردم غزا از بهر آن
تا ظفر یابم فرو گیرم جهان

این جهان جیفه‌ست و مردار و رخیص
بر چنین مردار چون باشم حریص

سگ نیم تا پرچم مرده کنم
عیسیم آیم که تا زنده‌اش کنم

زان همی کردم صفوف جنگ چاک
تا رهانم مر شما را از هلاک

زان نمی‌بُرّم گلوهای بشر
تا مرا باشد کر و فر و حشر

زان همی برّم گلوی چند تا
زان گلوها عالمی یابد رها

که شما پروانه‌وار از جهل خویش
پیش آتش می‌کنید این حمله کیش

من همی رانم شما را همچو مست
از در افتادن در آتش با دو دست

آنکه خود را فتحها پنداشتید
تخم منحوسی خود می‌کاشتید

یکدگر را جد جد می‌خواندید
سوی اژدرها فرس می‌راندید

قهر می‌کردید و اندر عین قهر
خود شما مقهور قهر شیر نر

بیان آنکه طاغی در عین قاهری مقهورست

دزد قهر خواجه کرد و زر کشید
او بدان مشغول بد والی رسید

گر ز خواجه آن زمان بگریختی
کی برو والی حشر انگیختی

قاهری دزد مقهوریش بود
زانکه قهر او سر او را ربود

غالبی بر خواجه دام او شود
تا رسد والی که بستاند قود

ای که تو بر خلق چیره گشته‌ای
در نبرد و غالبی آغشته‌ای

آن بقاصد منهزم کردستشان
تا ترا در حلقه می‌آرد کشان

هین عنان درکش پی این منهزم
در مران تا تو نگردی منخزم

چون کشانیدت بدین حیله بدام
حمله بینی بعد از آن اندر زحام

عقل ازین غالب شدن گشت نژاد
چون درین غالب شدن دید او فساد

تیز چشم آمد خرد بینای پیش
که خدایش سرمه کرد از کحل خویش

گفت پیغمبر که هستند از فنون
اهل جنت در خصومتها زبون

از کمال حزم و سوء الظن خویش
نی ز نقص بد دلی و ضعف کیش

در فره دادن شنوده در کمون
حکمت لولا رجال مؤمنون

دست کوتاهی کفار لعین
فرض شد بهر خلاص مؤمنین

قصه عهد حدیبیه بخوان
کف ایدیکم تمامست زان بدان

نیز اندر غالبی هم خویش را
دید او مغلوب دام کبریا

ما رمیت اذ رمیت آمد خطاب
گم شد او والله اعلم بالصواب

زان نمی‌خندم من از زنجیرتان
که بکردم ناگهان شبگیرتان

زان همی خندم من از زنجیر و غل
می‌کشمتان سوی سروستان و گل

ای عجب کز آتش بی‌زینهار
بسته می‌آریمتان تا سبزه‌زار

از سوی دوزخ بزنجیر گران
می‌کشمتان تا بهشت جاودان

هر مقلد را درین ره نیک و بد
همچنان بسته بحضرت می‌کشد

جمله در زنجیر بیم و ابتلا
می‌روند این ره بغیر اولیا

می‌کشند این راه را بیگاروار
جز کسانی واقف از اسرار کار

جهد کن تا نور تو رخشان شود / تا سلوک و خدمتت آسان شود
کودکان را می‌بری مکتب بزور / زانکه هستند از فواید چشم‌کور
چون شود واقف بمکتب می‌دود / جانش از رفتن شکفته می‌شود
می‌رود کودک بمکتب پیچ پیچ / چون ندید از مزد کار خویش هیچ
چون کند در کیسه دانگی دست‌مزد / آنگهی بیخواب گردد شب چو دزد
جهد کن تا مزد طاعت در رسد / بر مطیعان آنگهت آید حسد
ائتیا کرها مقلد گشته را / ائتیا طوعا صفا بسرشته را
این محب حق ز بهر علتی / وان دگر را بی‌غرض خود خلتی
وانکه جوید عاشق دایه بود / بی‌غرض در عشق یکرایه بود
پس محب حق بامید و بترس / دفتر تقلید می‌خواند بدرس
وان محب حق ز بهر حق کجاست / که ز اغراض و ز علتها جداست
گر چنین و گر چنان چون طالب است / جذب حق او را سوی حق جاذب است
گر محب حق بود لغیره / کی ینال دائما من خیره
یا محب حق بود لعینه / لاسواه خائفا من بینه

جذب معشوق عاشق را من حیث لا یعلم العاشق ولا یرجوه ولا یخطر بباله ولا یظهر من ذلک الجذب اثر فی العاشق الا الخوف الممزوج بالیاس مع دوام الطلب

هر دو را این جستجوها زان سر است / این گرفتاری دل زان سر است
آمدیم اینجا که در صدر جهان / گر نبودی جذب آن عاشق نهان
ناشکیبا کی بدی او از فراق / کی دوان باز آمدی سوی وثاق
میل معشوقان نهان است و ستیر / میل عاشق با دو صد طبل و نفیر
یک حکایت هست اینجا ز اعتبار / لیک عاجز شد بخاری ز انتظار
ترک آن کردیم کو در جستجوست / تا که پیش از مرگ بیند روی دوست
تا رهد از مرگ و یابد او نجات / زانکه دید دوست هست آب حیات
هر که دید او نباشد دفع مرگ / دوست نبود که نه میوه‌ستش نه برگ
کار آن کار است ای مشتاق مست / کاندر آن کار ار رسد مرگت خوش است
شد نشان صدق ایمان ای جوان / آنکه آید خوش ترا مرگ اندر آن
گر نشد ایمان تو ای جان چنین / نیست کامل رو بجو اکمال دین
هر که اندر کار تو شد مرگ دوست / بر دل تو بی‌کراهت دوست اوست
چون کراهت رفت آن خود مرگ نیست / صورت مرگست و نقلان کردنیست
چون کراهت رفت مردن نفع شد / پس درست آمد که مردن دفع شد
دوست حق است و کسی کش گفت او / که توی آن من و من آن تو
گوش دار اکنون که عاشق میرسید / بسته عشق او را بحبل من مسد

رسیدن بخاری عاشق در بندگی صدر جهان

چون بدید او چهرهٔ صدر جهان / گوییا پرید از تن مرغ جان
جان بجانان داد و از خود باز رست / بر سر پا یک چو او بیهوش گشت
همچو چوب خشک افتاد آن تنش / سرد شد از فرق سر تا ناخنش
هر چه کردند از بخور و از گلاب / نه بجنبید و نه آمد در خطاب
کان آمد از بخار او از بخور / جز که بوی آن شه باشد قبور
شاه چون دید آن مزعفر روی او / پس فرود آمد ز مرکب سوی او
گفت عاشق دوست می‌جوید بتفت / چونکه معشوق آمد آن عاشق برفت
عاشق حقی و حق آنست کو / چون بیاید نبود از تو تای مو
صد چو تو فانیست پیش آن نظر / عاشقی بر نفی خود خواجه مگر
سایه‌ای و عاشقی بر آفتاب / شمس آید سایه لا گردد شتاب
چونکه سر بر زد ز مشرق قرص شمس / شد ز ستاره ماند و صف اخضر اثر
از در دل چونکه عشق آید درون / عقل رفت خویشتن اندازد برون
همچو خفاشی که خور دید آهو دو چار / گشت آهو بیخبر افتاد زار
همچو زهد پشه پیش تند باد / فهم کن والله اعلم بالرشاد
پشه آمد از حدیقه و ز گیاه / وز سلیمان گشت پشه دادخواه

داد خواستن پشه از باد بحضرت سلیمان علیه السلام

کای سلیمان معدلت پروری / بر شیاطین آدمی زاد و پری
مرغ و ماهی در پناه عدل تست / کیست آن گم گشته کش فضلت نجست
داد ده ما را که بس زاریم ما / بی نصیب از باغ و گلزاریم ما
مشکلات هر ضعیفی از تو حل / پشه باشد در ضعیفی خود مثل
شهره ما در ضعف و اشکسته پری / شهره تو در لطف و مسکین پروری
ای تو در اطباق قدرت منتهی / منتهی ما در کمی و بی رهی
داد ده ما را ازین غم کن جدا / دستگیر ای دست تو دست خدا
پس سلیمان گفت ای انصاف جو / داد و انصاف از که میجوئی بگو
کیست آن ظالم که از باد و بروت / ظلم کردست و خراشیدست روت
ای عجب در عهد ما ظالم کجاست / کو نه اندر حبس و در زنجیر ماست
چونکه ما زادیم ظلم آن روز مرد / پس بعهد ما که ظلمی پیش برد
چون بر آمد نور ظلمت نیست شد / ظلم را ظلمت بود اصل و عضد
نک شیاطین کسب و خدمت میکنند / دیگران بسته باصفادند و بند
اصل ظلم ظالمان از دیو بود / دیو در بندست استم چون نمود
ملک زان دادست ما را کن فکان / تا ننالد خلق سوی آسمان
تا ببالا بر نیاید دودها / تا نگردد مضطرب چرخ و سها
تا نلرزد عرش از ناله یتیم / تا نگردد از ستم جائی سقیم
زان نهادیم از ممالک مذهبی / تا نیاید بر فلکها یا ربی
منگر ای مظلوم سوی آسمان / کاسمان را شاه داری در زمان
گفت پشه داد من از دست باد / کو دو دست ظلم بر ما برگشاد
ما ز ظلم او بتنگی اندریم / با لب بسته از و خون میخوریم
ظلم او بر ما صریح است و عیان / نیست ما را چاره جز کردن بیان
داد ما و انصاف بستان از دو / ای کریم عادل اکرام خو

امر کردن سلیمان پشه متظلم را باحضار خصم بدیوان وی

پس سلیمان گفت ای زیبادوی / امر حق باید که از جان بشنوی
حق بمن گفته است هان ای دادور / مشنو از خصمی تو بی خصمی دگر
تا نیاید هر دو خصم اندر حضور / حق نیاید پیش حاکم در ظهور
خصم تنها گر بر آرد صد نفیر / هان و هان بی خصم قول او مگیر
من نیارم روز فرمان تافتن / خصم خود را رو بیاور سوی من
گفت قول تست برهان و درست / خصم من بادست و او در حکم تست
بانگ زد آن شه که ای باد صبا / پشه افغان کرد از ظلمت بیا
هین مقابل شو تو با خصم و بگو / پاسخ خصم و بکن دفع عدو
باد چون بشنید آمد تیز تیز / پشه بگرفت آن زمان راه گریز
پس سلیمان گفت کای پشه کجا / باش تا بر هر دو رانم من قضا
گفت ای شه مرگ من از بود اوست / خود سیاه این روز من از دود اوست
او چو آمد من کجا یابم قرار / کو بر آرد از نهاد من دمار
همچنین جویای درگاه خدا / چون خدا آمد شود جوینده لا
گرچه آن وصلت بقا اندر بقاست / لیک ز اول آن بقا اندر فناست
سایه‌هائی که بود جویای نور / نیست گردد چون کند نورش ظهور
عقل کی ماند چو باشد سرده او / کل شیء هالک الا وجهه
هالک آید پیش وجهش هست و نیست / هستی اندر نیستی خود طرفه‌ایست
اندرین محضر خردها شد ز دست / چون قلم اینجا رسیده و شکست
باز گردم جانب صدر جهان / در نوازش عاشق خود را نهان
می کشید از بیهشی اش در بیان / اندک اندک از کرم صدر جهان

نواختن معشوق عاشق بیهوش خود را تا بهوش آید

برگرفتش سر نهاد اندر کنار / بر رخش میکرد اشک نو نثار
بانگ زد در گوش او شه کای گدا / زر نثار آوردمت دامن گشا
جان تو کاندر فراقم می‌طپید / چونکه زنهارش رسیدم چون رمید

ای بدیده در فراقم گرم و سرد / با خود آ از بیخودی و بازگرد
مرغ خانه اشتری را بیخرد / رسم مهمانش بخانه می برد
چون بخانه مرغ اشتر پا نهاد / خانه ویران گشت و سقف اندر فتاد
خانهٔ مرغ است عقل و هوش ما / هوش صالح طالب ناقهٔ خدا
ناقه چون سر کرد در آب و گلش / نی گل آنجا ماند و نی جان و دلش
کرد فضل عشق انسان را فضول / زین فزون جویی ظلوم است و جهول
جاهل است و اندرین مشکل شکار / می کشد خرگوش شیری در کنار
کی کنار اندر کشیدی شیر را / گر بدانستی و دیدی شیر را
ظالم است او بر خود و بر جان خود / ظلم بین کز عدلها گو می برد
جهل او مر علمها را اوستاد / ظلم او مر عدلها را شد رشاد
دست او بگرفت کین رفته دمش / آنگهی آید که من دم بخشمش
چون بمن زنده شود آن مرده تن / جان من باشد که رو آرد بمن
من کنم او را ازین جان محتشم / جان که من بخشم ببیند بخششم
جان نامحرم نبیند روی دوست / جز همان جان کاصل او از کوی اوست
در دمم قصاب وار این دوست را / تا هلد آن مغز نغزش پوست را
گفت ای جان رمیده از بلا / وصل ما را در گشادیم الصلا
ای خود ما بیخودی و مستیت / ای ز هست ما هماره هستیت
با تو بی لب این زمان من نو بنو / رازهای کهنه می گویم شنو
تا که این لبها ازان دم می رمد / بر لب جوی نهان بر می دمد
گوش بی گوشی درین دم برگشا / بهر راز یفعل الله ما یشا
چون صلای وصل بشنیدن گرفت / اندک اندک مرده جنبیدن گرفت
نی کم از خاکست کز عشوهٔ صبا / سبز پوشد سر بر آرد از فنا
کم ز آب نطفه نبود کز خطاب / یوسفان زایند رخ چون آفتاب
کم ز بادی نی که شد از امر کن / در رحم طاوس و مرغ خوش سخن
کم ز ناری نیست کز امر سلام / گلستان شد بر خلیل خوش کلام
کم ز چوبی نیست در دفع عدو / گشت اژدرهای منکر از امر او
کم ز کوه و سنگ نبود کز ولاد / ناقهٔ کان ناقه ناقه زاد زاد
زین همه بگذر نه آن مایهٔ عدم / عالمی زاد و بزاید دم بدم
بر جهید و بر طپید او شاد شاد / یک دو چرخی زد سجود اندر فتاد

باخویش آمدن عاشق بیهوش و روی آوردن به ثنا و شکر

بشکفید از روی او و شاد شد / در وصال از بند هجر آزاد شد
گفت ای عنقای حق جان را مطاف / شکر که باز آمدی زان کوه قاف
ای سرافیل قیامتگاه عشق / ای تو عشق عشق و ای دلخواه عشق
اولین خلعت که خواهی دادنم / گوش خواهم که نهی بر روزنم
گرچه میدانی بصفوت حال من / بنده پرور گوش کن اقوال من
صد هزاران بار ای صدر فرید / ز آرزوی گوش تو هوشم پرید
آن سمیعی تو و آن اصغای تو / وان تبسمهای جان افزای تو
آن نیوشیدن کم و بیش مرا / عشوهٔ جان بداندیش مرا
قلبهای من که آن معلوم تست / بس پذیرفتی تو چون نقد درست
بهر گستاخی شوخی غره / حلمها در پیش حلمت ذره
اولا بشنو که چون ماندم ز شست / اول و آخر ز پیش من بجست
ثانیا بشنو تو ای صدر ودود / که بسی جستم ترا ثانی نبود
ثالثا تا از تو بیرون رفته ام / گوییا ثالث ثلاثه گفته ام
رابعا چون سوخت ما را مزرعه / می ندانم خامسه از رابعه
خامسا در هجرت ای صدر جهان / از حواس خمسه بودم در زیان
سادسا از شش جهت روی نکو / گوییا بارید بر من غم ز تو
سابع از ماتم بنالم تا الم / خون همی گرید فلک از ناله ام
هر کجا لب بی تو خون بر نماکسا / بی تو بی باشد یقین از چشمها
گفتن من عد و این بانگ حنین / زار بر خواهد تا صبا ربز زین
من میان گفت و گریه می تنم / یا بگریم یا بگویم چون کنم

حنین ناله

گاه گفتی کین بلایی دو دست
گاه فریادش نگر دیدون بعید
چونکه با بی برگی غربت نسبت

گاه گفتی کاین حیات جان ماست
گه خیال دلبرش همدم بدی
برگ بی برگی نسبو او بتاخت
ای لب اطوطی گویای خمش
زو بگورستان وی خامش نشین
لیک اگر یک رنگ بینی خاکشان
شخص هم زندگان یکسان بود
تو چه دانی تا نیوشی قال شان
بشنوی از قال های هوی را
نفسها یکسان نفیه ها منتهت
همچنین یکسان بود آوازها
بانگ اسپان بشنو اندر مصاف
آن یکی از حقد و دیگر ز ارتباط
هر که دور از حالت ایشان بود
آن درختی جنبد از زخم تبر
بس غلط گشتم ز دیگ مرده ریگ
جوش و نوش هست گوید بیا
گر نداری نور جان و نشناس
آن یکی باغی که یاران گلشن شند

گاه مستی زور آور دی سری
چونکه بی دو سر گفتی این نهاد
خوشه های فکرتش بیگاه شد
ای لب اشیرین روان رو تر ش
آن خموشان سخن گو را ببین
نیست یکسان حالت چالاکشان
آن یکی غمگین دگر شادان بود
زانکه پنهان هست بر تو حال شان
کی به بینی حالت صد تویی را
خاک هم یکسان روان شان مختلف
آن یکی پر درد و آن پر نازها
بانگ مرغان بشنوی اندر طلاق
آن یکی از رنج و دیگر از نشاط
پیشش آن آوازها یکسان بود
وان درخت دیگر از باد سحر
زانکه سر پوشیده و می جوشید دیگ
جوش صدق و جوش تزویر و ریا
رو دما دست آور تو نشناس
چشم یعقوبان هم او روشن کند

گاه آواز نینی خوردی برای
جوش کردی گرم چشمه اتحاد
شب روان را رهنما چون ماه شد

یافتن عاشق معشوق را و بیان آنکه جوینده یابنده بود
که من طلب شیئا وجدّ وجد صدق رسول الله صلی الله
علیه آله و سلم و من یعمل مثقال ذرة خیرا یره

چون بگو احوال آن خسته جگر
سایه حق بر سر بنده بود
چون نشیند بر سر کوی کسی

گر بجای دو رمانده کیم ای پسر
عاقبت جوینده یابنده شود
عاقبت بینی تو هم روی کسی

کاین جوان در جستجو بد هشت سال
گفت پیغمبر که چون کوبی دری
چون ز چاهی میکنی هر روز خاک

از خیال وصل گشته چون خیال
عاقبت زان در برون آید سری
عاقبت اندر رسی در آب پاک